

Att uppfostra det svenska folket

KNUT WICKSELLS OPUBLICERADE MANUSKRIPT

SAMLADE OCH REDIGERADE AV

Lars Jonung · Torun Hedlund-Nyström · Christina Jonung

SNS FÖRLAG

ATT UPPFOSTRA DET SVENSKA FOLKET

Att uppfostra det svenska folket

KNUT WICKSELLS OPUBLICERADE MANUSKRIPT

SAMLADE OCH REDIGERADE AV

Lars Jonung · Torun Hedlund-Nyström · Christina Jonung

SNS Förlag

SNS Förlag
BOX 5629
114 86 STOCKHOLM
TELEFON 08 · 507 025 00
TELEFAX 08 · 507 025 25
E-POST order@sns.se
HEMSIDA www.sns.se

SNS – Studieförbundet Näringsliv och Samhälle – är ett fristående nätverk av ledande beslutsfattare i privat och offentlig sektor med engagemang i svensk samhällsutveckling. Syftet är att skapa underlag för rationella beslut i viktiga samhällsfrågor genom forskning och debatt.

SNS bedriver samhällsforskning med forskare från universitet och högskolor i Sverige och utlandet, ger ut böcker på eget förlag samt arrangerar konferenser, kurser och lokala medlemsmöten. SNS är en allmännyttig ideell förening som finansieras genom medlemsavgifter, forskningsanslag, bokförsäljning och konferensavgifter samt genom årsavgifter från företag, myndigheter och organisationer.

Att uppfostra det svenska folket
Red. Lars Jonung, Torun Hedlund-Nyström, Christina Jonung
Första upplagan
Första tryckningen

© 2001 författarna och SNS Förlag
Omslagsbild: Porträtt av Knut Wicksell utfört av Endis Bergström (1866–1950), olja på duk, 56 x 50 cm, här beskuret. Det tillhör Lunds universitets konstsamling och är deponerat på Nationalekonomiska institutionen i Lund. Målningen är en replik av ett porträtt som konstnärinnan signerat och daterat 1916, nu i privat ägo.

Tryck: Fälth & Hässler, Smedjebacken 2001

ISBN 91-7150-846-5

Innehåll

FÖRORD · 9

INLEDNING · 13
Nationalekonomen · 15
Folkupplysaren–journalisten · 17
De opublicerade manuskripten · 19
Bilden av Wicksell · 46
Anna Bugge · 49
Arvet från Wicksell · 49
Redigeringen av manuskripten · 52
Litteraturen om Knut Wicksell · 54
Referenser · 56

I SVENSK PENNING- OCH VALUTAPOLITIK · 59
1.1 Myntfrågan · 59
1.2 Brisman "rationella lösning" av dyrtidsproblemet · 65
1.3 Sedlarna och guldet · 69
1.4 Professor Cassels bankvisdom · 85
1.5 Riksbanksfullmäktiges svar · 91
1.6 Guldexportförbudets upphävande · 93
1.7 Fri guldexport · 96
1.8 Räntestegringens verkningar · 100
1.9 Den felande länken i vår penningpolitik · 103
1.10 Avstämpling av sedlar · (ett förslag till penningvärdets stabilisering) · 105
1.11 Statens förpliktelser (ett inlägg i valutadebatten) · 109
1.12 Den felande länken (ett litet räkneexempel) · 114

1.13 Locktoner · 118
1.14 Den svenska kronans ”övervärdering” · 122
1.15 Det verkliga valutaproblemet · 126
1.16 Vår penningpolitik · 131
1.17 Guldfrågan · 133
1.18 Bankkrascherna och vad man kan lära av dem · 137
1.19 Insättarnas pengar · 141
1.20 Fårskinnspälsen och vargtassen · 145
1.21 Replik till direktör Falkman · 149
1.22 Penningvärdets stabilisering · 150
1.23 Brevet på posten · 152

2 INTERNATIONELLA PENNING- OCH VALUTAPROBLEM · 157
2.1 Den skandinaviska myntkonventionen · 157
2.2 Oblimoner eller ”umgekehrt, wird ein Schuh daraus” · 161
2.3 Den engelska stenkolsregleringen och pundkursen · 165
2.4 Cassels memorandum · 169
2.5 Den verkliga valutafrågan · 173
2.6 Den skandinaviska myntunionens återställande · 175
2.7 Amerika vid skiljevägen · 180

3 DET EKONOMISKA LÄGET I TYSKLAND · 185
3.1 De tyska besparingarna och den tyska offervilligheten · 185
3.2 Det tyska skadeståndet · 190
3.3 Skadeståndet och världshandeln · 195
3.4 Tyska skadeståndet – en befolkningsfråga · 197
3.5 Tysklands betalningskraft · 201
3.6 Dawesplanen · 206

4 BEFOLKNINGSFRÅGOR · 211
4.1 De skandinaviska ländernas befolkningsförhållanden · 211
4.2 Kvinnofrågan och statistiken · 217
4.3 Insändare till Aftontidningen · 231
4.4 Ett bakvänt ideal · 233
4.5 Fosterfördrivning, religion och moral · 237

4.6 Kristen etik och personlig profylax · 243
4.7 Preventivlagen och de medicinska auktoriteterna · 250
4.8 Straffarbete eller råttmos · 253
4.9 Befolkningsfrågan och sunda förnuftet · 259
4.10 Befolkningsfrågan och världsfreden · 262

5 ARBETSMARKNADEN · 271
5.1 Normalarbetsdag · 271
5.2 Arbetarfrågan · 314
5.3 8-timmarsdagen · 320
5.4 Arbetslöner och varupris · 324
5.5 Kvinnlig idealitet och kvinnlig logik · 329

6 SKATTER, TULLAR OCH ÖVRIGA EKONOMISKA FRÅGOR · 333
6.1 Vår "export av obligationer" · 333
6.2 Socialisterna och sparsamheten · 339
6.3 Ett medel till en bättre egendomsförmedling · 345
6.4 Billigare socker · 350
6.5 Insändare till Skånska Aftonbladet i sockerfrågan · 354
6.6 Arbetsgivarna och folkpensioneringen · 356
6.7 Är vi rika eller fattiga? · 361
6.8 Bör krigskonjunkturskatten falla? · 365
6.9 Importtullar eller exporttullar? · 369
6.10 Principerna för en rättvis beskattning · 374
6.11 VPM – om beskattning av förmögenhet · 378

7 FÖRSVAR OCH UTRIKESPOLITIK · 381
7.1 Förstamajtal 1904 · 381
7.2 Värnpliktsvägran · 389
7.3 Pansarbåtsinsamlingsfrågan · 392
7.4 Ryssland, Finland och Sverige · 395
7.5 Vår export-, livsmedels- och neutralitetsfråga · 398
7.6 Storfinland, det fattiga Finland – och Åland · 406
7.7 Försvarsnihilism och antiparlamentarism · 410

8 RÖSTRÄTT OCH VAL · 415
8.1 Två insändare till Aftonbladet i rösträttsfrågan · 415
8.2 En sista tankeställare · 420
8.3 En seger för – utskyldsstrecket · 426
8.4 Författningsreform eller tronskifte? · 428

9. BIBELKRITIK · 433
9.1 Skall man le eller gråta? · 433
9.2 Förklaring angående föredraget: Tronen, altaret, svärdet och penningpåsen · 440
9.3 Rätten att håna · 443
9.4 Audiatur et altera pars · 448
9.5 Hädelse och gäckeri · 452
9.6 Insändare till tidskriften Forum · 456
9.7 Två professorer · 459

10 VARIA · 465
10.1 Om nyttan av annonsering · 465
10.2 En liten gensaga till DN:s litteraturanmälare · 467
10.3 Missförstånd i äktenskapsfrågan · 470
10.4 Hjalmar Brantings 50-årsdag · 472
10.5 Insändare rörande säkerheten vid järnvägen · 475
10.6 Bruk och missbruk av motboken · 476
10.7 Hinke Bergegren och skolöverstyrelsen · 479

Förord

Denna bok har en lång historia. För min del började den under 1970-talet när jag arbetade med en avhandling om Sveriges penningpolitiska utveckling. Min forskning på detta område förde mig ständigt till Knut Wicksell, såväl till hans insatser inom penningteorin som till hans bidrag i den allmänna debatten om penning- och valutapolitiken. När det kom till min kännedom att Knut Wicksells opublicerade manuskript fanns på handskriftsavdelningen vid Lunds universitetsbibliotek, väcktes min nyfikenhet: varför inte undersöka vad som kunde döljas i dessa papper?

Det visade sig vara en enorm samling – svår för en nationalekonom utan arkivkunskap att närma sig. Jag hade lyckan att träffa på Torun Hedlund-Nyström. Torun var pensionerad efter många år som bibliotekarie vid Lunds universitetsbibliotek. Hon var redan expert på Knut Wicksells arbeten eftersom hon hade färdigställt Erik Knudtzons bibliografi över Knut Wicksells skrifter. För henne var Wicksells handskrift, hans krumelurer, förkortningar och språkliga egenheter enkla att dechiffrera. Dessutom var hon väl bevandrad i de ekonomiska disciplinerna. Hon blev fil lic i nationalekonomi 1946 och fil dr och docent i ekonomisk historia 1970, allt vid Lunds universitet. Den tid Wicksell levde i var väl känd för henne. Torun hade en enorm energi, hon gillade att bedriva detektivarbete i arkiven och hon visste var hon skulle söka. Bland hennes egna publikationer fanns titlar som *Hitta rätt bok på UB* och *Den ekonomisk-historiska litteraturen*. Stolt kunde hon komma och rapportera att nu var den eller den gåtan löst.

Vi påbörjade ett mångårigt samarbete med generöst finansiellt stöd från Bankforskningsstiftelsen, där Erik Dahmén, gammal lun-

densare, visade varmt intresse för vårt arbete. Vi hade även stöd från Riksbankens jubileumsfond under dessa år.

Vårt mål blev att kartlägga i stort sett samtliga manuskript av Wicksell vilka *inte* gått till trycket. Dessa renskrevs, granskades, daterades, annoterades och försågs med korta ingresser. Arbetet tog flera år. En stencilerad upplaga gavs ut 1986. Just när vi började se slutet på vårt arbete gick Torun plötslig bort i oktober 1987, den dag hon fyllde 78 år. Kort därefter tillträdde jag en professur vid Handelshögskolan i Stockholm. Arbetet med manuskripten lades på is.

När Arne Ryde-stiftelsen annonserade sina planer på att arrangera ett symposium för att uppmärksamma 100-årsminnet av Knut Wicksells utnämning år 1901 till professor i nationalekonomi vid Lunds universitet, föreslog min hustru Christina: Varför inte söka redigera färdigt och ge ut Knut Wicksells opublicerade manuskript till detta tillfälle? Det gäller "nu eller aldrig" – en omedveten association till ett kapitel i Torsten Gårdlunds bok om Knut Wicksell.

Idén föll i god jord. Arne Ryde-stiftelsen under Björn Thalberg och Anders Borglin anammade entusiastiskt förslaget. De såg vårt projekt som en fortsättning på det arbete som stiftelsen initierat med sitt symposium hösten 1977, vilket uppmärksammade Knut Wicksells bidrag till nationalekonomin. Christina Jonung fick stöd att slutföra redigeringen av uppsatserna i samband med att jag på nytt bytte arbete – denna gång till en forskartjänst vid EU-kommissionen i Bryssel.

Denna sista redigering visade sig mer omfattande än vi väntat oss. Jämfört med den stencilerade upplagan har en rad förändringar gjorts: vi har ändrat dispositionen och uteslutit några manuskript, bl a två på engelska, vi har byggt upp en omfattande notapparat grundad på Toruns kommentarer och försökt fylla de luckor som fanns kvar efter bästa förmåga. Vi har arbetat om ingresserna samt varsamt redigerat i manuskripten och i viss mån moderniserat språket. Ett nyskrivet inledningskapitel har tillförts.

Många har bidragit med råd och dåd i den långa processen att föra manuskripten till trycket. Listan över dem som redaktörerna står i tacksamhetsskuld till kan inte göras fullständig, säkert har några

glömts bort. Den omfattar bland andra Torsten Gårdlund, Hitoshi Hashimoto, Liv Nordqvist-Wicksell, Bo Sandelin, Richard Swedberg och Niels-Henrik Topp. Robin Douhan har granskat överföringen av de stencilerade manuskripten till datortext. Thomas Hagberg och Helena Sjögren har hjälpt mig med figurerna i inledningen. Eric Nicander vid handskriftsavdelningen vid universitetsbiblioteket i Lund har varit ett ovärderligt stöd. På alla vis har handskriftsavdelningen, denna kulturhistoriska oas, bistått i arbetet. Anställda där har alltid snabbt och kunnigt löst problem som dykt upp under arbetets gång. Jag vill rikta ett varmt tack till alla som under 1980-talet i olika omgångar svarade för den mödosamma renskrivningen av manuskripten och tolkningen av Wicksells handstil. Ulla Olofsson och Gudrun Stenkula-Olsson bar här ett huvudansvar. Torgny Wadensjö vid SNS har på ett sakkunnigt sätt uppmuntrat och drivit på arbetet med att föra manuskripten till trycket. Till slut, generöst stöd från Bankforskningsstiftelsen, Riksbankens jubileumsfond och Arne Ryde-stiftelsen har gjort denna bok möjlig.

Lund och Bryssel i juli 2001
Lars Jonung

Inledning*

AV LARS JONUNG

För hundra år sedan, kvällen den 1 november 1901, under ett musikarrangemang på Lunds universitet uppstod oro bland musikerna med anledning av ett meddelande som nått kapellmästaren, "Fader Berg". En av de närvarande, då en ung student, skrev långt senare på följande livfulla sätt i sina memoarer:

> Vad hade hänt? frågade man sig tydligen i publiken. I stället för att meddela nästa nummer i programmet skrev "fadern" ett par ord på en papperslapp, fäste den på ett notställ och vände stället mot publiken, så att alla kunde läsa tillkännagivandet: Wicksell professor! Reaktionen blev den väntade. Åh, så förskräckligt! Det var alltså slut på alla förhoppningar om att bli av med den beryktade mannen, som upprätthållit ämbetet på förordnande sedan januari 1900.
>
> Sällan har väl befordringsregeln om företräde i forskarskicklighet och vetenskaplig förtjänst såsom allena avgörande vid konkurrensen om en professur firat en större triumf än med denna utnämning.**

Knut Wicksell, 1851–1926, framstår idag som vårt lands främste samhällsvetare. Han har utövat ett genomgripande inflytande på den nationalekonomiska vetenskapen liksom på den ekonomiska politiken och samhällsdebatten i Sverige. Han tillhör nationalekonomins klassiker och är ett av dess största namn. Kring förra sekelskiftet sammanfattade han på ett lysande sätt de centrala delarna inom den ekonomiska teori som hade växt fram under senare hälften av 1800-talet, den s k neoklassiska skolan. Samtidigt innehöll hans syntes en rad

---

* Denna inledning bygger delvis på mitt porträtt av Knut Wicksell i Jonung (1990).
** Orden är från Emil Sommarin (1947, s 107). Denne blev Knut Wicksells efterträdare på professuren i Lund.

originella bidrag till teoriutvecklingen, framför allt inom penning-, kapital- och skatteteorin. Som neoklassisk ekonom behöll Wicksell ett livligt intresse för de klassiska ekonomerna, främst för Thomas Malthus, David Ricardo och John Stuart Mill. Bland dessa blev Malthus befolkningsteori den främsta inspirationskällan. Den utgjorde Wicksells ledstjärna på snart sagt alla områden där han engagerade sig.

Wicksells väg till nationalekonomin var lång och krokig. Han skrev in sig vid Uppsala universitet 1869 och började sin akademiska bana med att raskt ta en fil kand 1872 omfattande bl a matematik, astronomi, historia, latin och nordiska språk. Tanken var att fortsätta mot en licentiatexamen, eventuellt en doktorsgrad, i matematik och fysik, de ämnen som lockade honom mest. De fortsatta studierna inspirerade honom föga. Efter en djup religiös kris lämnade han sin kristna tro, blev fritänkare med en kritisk inställning till kyrkan och rörde sig bort från den akademiska banan. Han drogs in i kårlivet och valdes till kårordförande mot slutet av 1870-talet.

I oktober 1878 utkom i svensk översättning *Samhällslärans grunddrag* – en bok författad av den engelske läkaren George Drysdale. Boken fann vägen till de båda vännerna Knut Wicksell och Hjalmar Öhrvall, som i den tyckte sig finna lösningen på tidens sociala problem. Drysdales nymalthusianska skrift blev vändpunkten för Wicksell. Han greps av nymalthusianismen, en lära som han omfattade med samma iver som tidigare sin kristna tro.

Drysdales idéer inspirerade Wicksell till ett föredrag i Uppsala den 19 februari 1880 över ämnet *Vilka äro de allmännaste orsakerna till dryckenskapslasten och hur kunna de undanröjas?* Framträdandet blev skandalomsusat. Det kom att dela opinionen i två läger: ett för och ett emot Wicksell. Anförandet kom ut i tryck i fyra upplagor under 1880.* Därmed var han etablerad i den allmänna debatten. Från och med nu engagerade han sig i en rad sociala, ekonomiska och politiska problem. Dessa hade alla, enligt honom, sin främsta orsak i överbefolkning. Botemedlet hette barnbegränsning med hjälp av in-

* Föredraget är omtryckt i Swedberg (1998).

formation om preventiva metoder. Det var ett för många chockerande budskap som han började sprida – ett budskap som han höll fast vid livet ut med en aldrig falnande glöd.

Efter några uppmärksammade föredrag och pamfletter om befolkningsfrågan, emigrationen, äktenskapet och religionen framstod Wicksell som en radikal samhällsomstörtare, kritisk mot etablerade institutioner som äktenskapet, kyrkan, monarkin och försvaret. De naturvetenskapliga studierna övergav han helt efter sin licentiatexamen 1885. Han försörjde sig nu som frilansjournalist och som kringresande föredragshållare med en repertoar på ett tiotal ämnen.

Bilden av Wicksell som den radikale samhällsomstörtaren förstärktes när han kritiserade den äktenskapslagstiftning som gjorde mannen till förmyndare över sin hustru. Han vägrade att viga sig kyrkligt och ingick istället år 1889 vid 38 års ålder ett samlevnadskontrakt med den 26-åriga norskan Anna Bugge. Kontraktet formulerades av den unge advokaten Karl Staaff, senare liberal statsminister.

Anna kom att utöva ett avgörande inflytande på sin makes liv. Hon arbetade målmedvetet för att åter få in honom på den vetenskapliga banan och hålla honom där. Hon sökte dämpa hans benägenhet att dras till olika radikala kretsar och ägna sig åt dagstidningsjournalistik och populära föredrag och uppmuntrade honom att syssla med meriterande vetenskaplig produktion. Till skillnad från Knut var hon praktiskt lagd. Hon organiserade hans liv, bistod honom som sekreterare och bidrog genom sitt kontaktnät till att han erhöll finansiellt stöd och den arbetsro han behövde. Utan henne hade Wicksell troligen förblivit en fotnot i svensk kulturhistoria – en udda figur i kretsarna kring Hjalmar Branting, Ellen Key, Karl Staaff och August Strindberg.

Nationalekonomen

Intresset för de sociala problemen i dåtidens svenska samhälle liksom den kritik han mötte från en etablerad nationalekonom som David Davidson, professorn i nationalekonomi i Uppsala, förde Wicksell in

på nationalekonomiska studier. Ett mindre arv, inkomster från journalistiken och generösa bidrag från den Lorénska stiftelsen gjorde det möjligt för honom att studera i England och på kontinenten under längre perioder. Detta gav honom ingående kännedom om dåtidens ekonomiska teorier.

På 1890-talet publicerade Wicksell inom en kort tidsrymd ett antal djuplodande arbeten. År 1893 kom *Über Wert, Kapital und Rente* där produktions-, kapital- och fördelningsteorin behandlades. Några år senare utkom *Finanztheoretische Untersuchungen* som analyserade skattefrågor. Han disputerade på en del av detta verk i Uppsala 1895 med Davidson som opponent. År 1898 lämnade *Geldzins und Güterpreise* trycket, Wicksells banbrytande arbete inom penningteorin. Detta var en enastående intellektuell prestation, i synnerhet med tanke på att den utfördes av en person i fyrtioårsåldern som sent påbörjat sina studier i ämnet ifråga. Till bilden hör att Wicksell såg sig tvungen att avlägga en jur kand-examen för att uppfylla kraven för docent- och professorsbehörighet i nationalekonomi, något som han också gjorde på förhållandevis kort tid. Något djupare intresse för juridiken gav dock inte dessa påtvingade studier.

Problemet för Wicksell var nu att finna en fast anställning vid något universitet, helst i Sverige. Det brådskade eftersom han närmade sig de 50, hade hustru och två barn att försörja och sedan länge kämpade med dålig ekonomi. I början av 1900-talet fanns enbart två professurer i nationalekonomi i landet, en i Uppsala vilken upprätthölls av Davidson – denne var yngre än Wicksell – och en i Lund, där innehavaren var den något åldrade greve Hamilton. Hamilton skulle rimligtvis avgå i början av det nya seklet och därmed lämna fältet fritt för Wicksell. Någon allvarlig konkurrent till Wicksell kunde inte skönjas.

Turerna kring tillsättningen av professuren i Lund blev ändå dramatiska. Wicksells rykte som radikal och rabulist låg honom i fatet. Till råga på allt vägrade han av principiella skäl att underteckna sin ansökan om professuren ställd till konungen med "underdånigst". Till Annas djupa förtvivlan valde han ordet "vördsamt". Vännerna bombarderade honom med vädjanden om att acceptera det gängse

skrivsättet. Andra sökanden dök upp. Den stridbare lundabiskopen Gottfrid Billing ingrep i syfte att stoppa Wicksell. Motståndarna kunde dock inte hindra hans utnämning till extraordinarie professor i Lund på hösten 1901 och till den ordinarie tjänsten 1904.* Därmed hade han fått den akademiska position som han så starkt traktade efter.

Ungefär samtidigt som Wicksell erhöll professuren i Lund sammanfattade han sin vetenskapliga produktion i *Föreläsningar i nationalekonomi I* och *II*. Dessa verk blev hans sista böcker. Därefter publicerade han huvudsakligen artiklar, recensioner och kommittébidrag samt dagsaktuella inlägg i olika tidningar och tidskrifter.

Folkupplysaren–journalisten

Wicksell fann under flera år sin försörjning främst som föredragshållare och fri skribent, innan han påbörjade sina studier i nationalekonomi. Han behöll sitt intresse för debatt och journalistik livet ut och medverkade flitigt i dagspressen även sedan han blivit professor i Lund 1901. Hans starka böjelse att delta i samhällsdebatten drev honom att ta upp ett brett spektrum av frågor. Han överskred klart gränserna för ämnet nationalekonomi, även om ekonomisk teori ofta låg till grund för hans analys och slutsatser.

Wicksells bibliografi omfattar omkring 400 artiklar i nordisk dagspress.** Denna ymniga produktion får hans bibliograf (och adoptivson) Erik Knudtzon (1976, s 13) att utbrista:

> För vissa perioder av Knut Wicksells liv skulle man för övrigt för att nå fullständighet behöva gå igenom nästan hela svenska pressen, ty han hade en oemotståndlig lust att skriva genmälen och tillrättalägga missuppfattningar, varhelst sådana dök upp och kom till hans kännedom, och tillfällen därtill var legio, enär många av hans framträdan-

---

* Gårdlund (1956, s 195–213) ger en livfull beskrivning av turerna kring Wicksells utnämning.

** Att skriva artiklar i pressen är en tradition bland svenska nationalekonomer. Bertil Ohlin och Gustav Cassel framstår som de flitigaste i denna skara. Ohlin stod för mer än 2 000 dagspressartiklar. Motsvarande siffra för Cassel ligger kring 1 500.

> den inför offentligheten framkallade en våldsam reaktion eller – som han gärna uttryckte sig – gav anledning till eruptioner i pressens "dyvulkaner".

Eruptionerna i "dyvulkanerna" blev många. I det offentliga livet var Wicksell något av en särling, känd för sina kontroversiella idéer: en politisk vilde, benägen att chockera och bekämpa vad han ansåg vara orätt utan hänsyn till de skador som kunde åsamkas honom själv eller hans närmaste. Han undvek inte personangrepp och drog sig inte för att uttrycka sig nedlåtande om meningsmotståndarnas syften och begåvning. Hans civilkurage var stort – på gränsen till det dumdristiga. Han valde ibland skandalen som en metod för att väcka uppmärksamhet åt sina åsikter. En av de största skandalerna åstadkoms när han 1892 föreslog att Sverige skulle nedrusta och ansöka om uppgång i det tsarryska imperiet. Utgifterna för Sveriges försvar var enligt honom bortkastade pengar, eftersom landet ändå inte kunde försvara sig mot ett angrepp från en stormakt som Ryssland. Vore Sverige en del av Ryssland skulle vårt land kunna bidra till att höja den kulturella nivån i tsarens imperium. Denna gång vände sig hela den politiska skalan mot honom. Vännerna teg och led.*

Gunnar Myrdal (1972, s 271) skriver om Wicksells publika framtoning:

> Wicksell hade ett helgons integritet. Få människor har gått genom livet så orörda av moraliska kompromisser som han ... Personligen var Wicksell opretentiös och djupt mänsklig i alla sina kontakter. På samma gång var han orubbligt omänsklig i att följa sina egna moraliska övertygelser in absurdum såsom dessa utkristalliserade sig i hans egendomliga puritanska och matematiska sinne.

Wicksell såg sig som folkupplysare i ekonomiska, sociala och politiska spörsmål. Med sina artiklar, föredrag och inlägg ville han öka kunskapen om de ekonomiska sambanden eller, som han skriver, om de

---

* Kontroverserna kring Wicksells person gjorde att flera av hans kamrater från gymnasietiden vägrade att komma till 40-årsjubileet av studentexamen för den händelse Wicksell skulle närvara. Han uppmanades därför att inte delta. Se Gårdlund (1956, s 281).

ekonomiska lagarna, till vilka han räknade Malthus befolkningslära. Han är övertygad om sin mission som uppfostrare av allmänheten.* Detta framgår bl a av ett brev till Hjalmar Öhrvall vid jultid 1916, strax efter det att Wicksell pensionerats från professuren i Lund och återvänt till sitt älskade Stockholm. Här funderar han på sin framtid som pensionär:

> Ja, det känns ju litet konstigt att vara "avsatt", dock icke synnerligen, då jag, särskilt på senare år, deltog mycket litet i det akademiska livet. H. Hildebrand, min gamla skolkamrat, som blev pensionerad redan i somras, säger sig finna det så konstigt att vakna upp om morgonen och "inte ha några plikter". För min del har jag dock alltid ansett det för min förnämsta plikt att uppfostra det svenska folket, och det får jag väl fortfarande försöka med, så länge krafterna stå bi.

Här fäster Wicksells sin livsuppgift på pränt: *att uppfostra det svenska folket* – därav titeln på denna bok.**

De opublicerade manuskripten

Wicksell publicerade sig förvisso frekvent i pressen men allt han skrev nådde inte trycket. I hans kvarlåtenskap fanns cirka hundra opublicerade manuskript, nästan samtliga på svenska och så gott som alla avsedda för någon tidning. De har förvarats i Wicksell-arkivet vid Lunds universitetsbibliotek tillsammans med hans omfattande brevväxling. Manuskripten förtjänar av flera skäl att dras fram i ljuset. De bidrar till bilden av Wicksell. Trots att de ofta är inlägg i den då aktuella debatten, har de behållit sin fräschör i förvånansvärd utsträckning. Hans starka engagemang, hans logiska stringens, fyndiga och fräna formuleringar gör manuskripten läsvärda, inte bara för samhällsvetare, utan för alla som är intresserade av Sveriges ekonomiska, sociala, kulturella och politiska historia.

---

* Vid professorsstriderna i Lund vände sig kritiker mot Wicksells benägenhet att sprida sina åsikter hos lekmän och allmänhet. Gårdlund (1956, s 244) citerar ett inlägg mot Wicksell grundat på hans "för fosterlandet fördärvliga verksamhet som folkupplysare".

** Citatet är hämtat från Gårdlund (1956, s 337).

Varför trycktes inte dessa manuskript under Wicksells levnad? Skälen var sannolikt flera. Vissa alster blev troligen refuserade, andra blev inte färdiga i tid för manusstopp. Några tappade troligen Wicksell intresset för, när nya frågor dök upp i debatten och pockade på hans uppmärksamhet. Flera manus är underlag för föredrag som han hållit. Kanske ingrep Anna då och då som censor och stoppade publicering – hon ängslades ständigt för sin skandalomsusade makes publicistiska eskapader. Hon berördes illa av de häftiga reaktioner som Knuts offentliga inlägg gav upphov till.* Huvuddelen av de opublicerade manuskripten hänför sig till de sista årtiondena av Wicksells liv, 1910- och 1920-talen. Medan mycket av pensionärstillvaron ägnades åt den uppgift han tänkt sig – att uppfostra och upplysa – kanske behovet att se varje enskilt alster i tryck hade minskat? Kanske kände han mindre tryck att försörja sig genom sitt skrivande och var därför mer benägen än tidigare att lägga sina manuskript åt sidan?

Ett urval av den rika skörden av opublicerade manuskript har samlats i denna volym. De är organiserade i tio ämnesområden: svensk penning- och valutapolitik, internationella penning- och valutaproblem, det ekonomiska läget i Tyskland, befolkning, arbetsmarknad, skatter och övriga ekonomiska frågor, försvar och utrikespolitik, rösträtt och val, bibelkritik samt slutligen varia – en uppsamlingsrubrik som täcker de manuskript som inte kunnat placeras under någon annan beteckning. Nedan följer en kort presentation av dessa tio områden.

SVENSK PENNING- OCH VALUTAPOLITIK

Den största gruppen av de opublicerade manuskripten, ett tjugotal, behandlar penningpolitiska spörsmål och skrevs under och strax efter första världskriget – en period med extrema monetära störningar.

---

* I samband med Oscar II:s bortgång gjorde Wicksell skandal genom att kritisera monarkin när det större konsistoriet vid Lunds universitet diskuterade lämplig uppvaktning vid kungens bår. I ett brev noterar han hur detta plågat Anna: ”Hon påstår att folk vänder huvudet på gatan och i butiker – det skall alltid gå ut över den oskyldiga parten – och ändå har hon redligt och ärligt dragit fram sin (något slitna) sorgdräkt.” Se Gårdlund (1956, s 276).

För att förstå Wicksells artiklar på detta område är det lämpligt att rekapitulera dels hans modell för prisnivåns bestämning, dels den penningpolitiska utvecklingen under och efter första världskriget.

Idag framstår Wicksells verk inom penningteorin som hans mest banbrytande vetenskapliga insats. Hans centrala bidrag till penningteorin – teorin för prisnivåns förändring – presenterades ursprungligen år 1898 i den på tyska utgivna *Geldzins und Güterpreise*. Vid ett föredrag inför Nationalekonomiska föreningen i Stockholm i april samma år redogjorde han för första gången inför en svensk publik för sina resultat. En stabil prisnivå borde vara målet för penningpolitiken enligt Wicksell (1898):

> Många ord behövs icke för att bevisa vikten av, att penningens bytesvärde eller, vilket är detsamma, blott från motsatta sidan sett, varuprisens allmänna nivå bibehålls vid en såvitt möjligt fast och oföränderlig höjd. Penningen är ju och blir för varje dag alltmera mätaren av alla värden, grundvalen för alla förmögenhetsavtal: alla varor byts mot penningar, och icke blott detta, utan vi producerar endast för att byta och byta mot penningar. Vad kan då vara viktigare än, att det, som utgör måttstocken för allt annat, självt förblir oföränderligt till sin storlek.

Hittills hade det saknats en teori att lägga till grund för en penningpolitik med målet att hålla prisnivån ”minutiöst oföränderlig”. Nu lade Wicksell fram en sådan. Den byggde på en åtskillnad mellan två räntesatser, nämligen penningräntan eller bankräntan, som är den ränta företagarna erlägger för lån från banksystemet för att finansiera sina investeringar, och kapitalräntan (den ”naturliga” räntan) som representerar den avkastning som företagarna förväntar sig erhålla på sina nyinvesteringar. När den naturliga räntan är högre än bankräntan, är det fördelaktigt att låna för att finansiera nya projekt och pröva nya affärsidéer. Volymen bankkrediter och penningmängden ökar och prisnivån pressas då uppåt av en växande efterfrågan på varor och tjänster. Om den naturliga räntan däremot av något skäl hamnar under bankräntan, så minskar företagarna sin upplåning. Bankernas utlåning, penningmängden och prisnivån faller.

Prisnivåns rörelse fortsätter – uppåt eller nedåt – så länge det finns en skillnad mellan penningräntan och kapitalräntan. När penningräntan hålls på samma nivå som kapitalräntan, blir prisnivån konstant – det finns då ingen kraft som driver prisnivån. Wicksell betraktade sin modell som en modernisering av den klassiska kvantitetsteorin genom att han införde ett banksystem i teoribildningen. Den klassiska kvantitetsteorin bygger på ett strikt samband mellan mängden pengar och prisnivån, där ändring i penningmängden orsakar ändring i prisnivån. Wicksell höll fast vid denna uppfattning men låter i sin analys banksystemet, vilket omfattar både affärsbankerna och centralbanken, utgöra länken som knyter samman en ökning/minskning i mängden pengar med en ökning/minskning i prisnivån via räntebildningen.

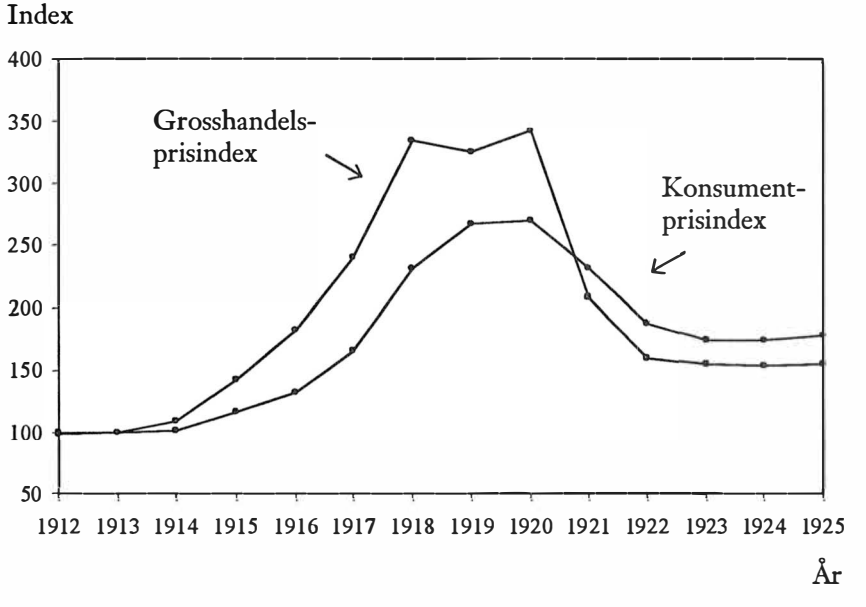
Wicksell lade sin teori, senare döpt av Gunnar Myrdal till den kumulativa processen, till grund för sitt förslag till penningpolitisk norm. Den var enkel: prisnivån bör hållas konstant genom att penningräntan regleras så att den ständigt befinner sig på samma nivå som kapitalräntan. Han väntade sig också att hans norm för prisstabilitet, dvs för konstant penningvärde, skulle anammas av de ansvariga för penningpolitiken när väl kunskapen om den blivit allmänt spridd. Så blev dock inte fallet – hans optimism på denna punkt visade sig ogrundad. Ett skäl var att hans förslag förutsatte en *rörlig växelkurs* för den svenska valutan, dvs en pappersmyntfot, något som var oförenligt med den guldmyntfot som det internationella valutasystemet vilade på vid denna tid. Guldmyntfoten utgjorde nämligen ett system med *fasta växelkurser* till vilket den svenska kronan hade knutits i början av 1870-talet. Så länge som guldmyntfoten föreföll fungera väl – vilket var fallet under åren före det första världskriget – fanns ingen utsikt att prisstabiliseringsnormen skulle accepteras av riksbanken. Den väckte till en början inte ens något intresse bland nationalekonomer. Guldmyntfoten gav förvisso inte upphov till en helt konstant prisnivå, men prisrörelserna under detta växelkurssystem betraktades inte av dåtiden som något större problem.

Första världskrigets utbrott ändrade helt förutsättningarna för penningpolitiken. Den internationella guldmyntfoten bröt samman

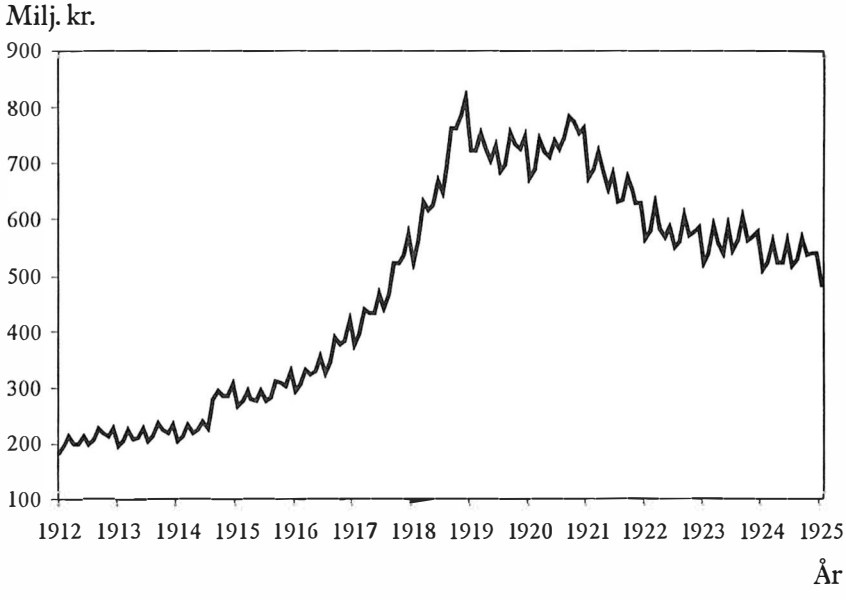
när land efter land förklarade sin valuta oinlöslig i guld. Sverige fick i praktiken en pappersmyntfot redan i augusti 1914. Under de följande åren steg prisnivån liksom penningmängden kraftigt i Sverige. Konsumentprisnivån ökade med omkring 160 procent – se figur 1. Inflationstakten accelererade under krigsåren. Den nådde en topp kring 40 procent under 1918. Uppgången i grosshandelsprisindex var ännu kraftigare enligt figur 1. Volymen utelöpande riksbankssedlar – en storhet som följdes av ekonomerna och riksbanken med stort intresse – visar en liknande bana, se figur 2 på nästa sida. I juli 1914 låg den på 228 miljoner kronor. Fyra år senare, i slutet av världskriget, var motsvarande siffra strax under 800 miljoner kronor. Den svenska växelkursen gentemot pundet, den tyska marken och dollarn uppvisade ett ytterst volatilt mönster.

För den svenska allmänheten blev krigsårens inflation, den s k dyrtiden, en omskakande upplevelse – ett mönster som stod i skarp

Figur 1. Konsumentprisindex och grosshandelsprisindex 1912–25. Index = 100 för 1913

Figur 2. Utlöpande riksbankssedlar 1912–25, miljoner kronor.

kontrast till den förhållandevis stabila prisnivå som utmärkt guldmyntfoten under de fyrtio åren före världskrigets utbrott. Dyrtiden i kombination med övriga ekonomiska problem under krigsåren bidrog till att skärpa sociala motsättningar och skapa politisk oro.

När freden kom, uppstod frågan hur penningpolitiken skulle utformas. Regeringen och riksbanken beslöt så småningom att kronan på nytt skulle kopplas till guldet och då till förkrigsparitet, dvs till den växelkurs som gällde under guldmyntfoten före krigsutbrottet i augusti 1914. Mer specifikt, kronan skulle återfå den kurs den haft mot den amerikanska dollarn före krigshandlingarna. Dollarn hade nämligen förblivit en guldvaluta under krigsåren. En återgång till den gamla dollarkursen för kronan betraktades som ett återställande av normala förhållanden.

Detta mål förutsatte en kraftigt restriktiv politik som pressade ned den svenska prisnivån i förhållande till den amerikanska och apprecierade växelkursen för kronan gentemot dollarn. Den ekonomiska

politiken bidrog till att vända inflationen till deflation. Prisnivån sjönk under perioden 1920–1924 enligt figur 1. Deflationen var som störst under åren 1921 och 1922 med en nedgång i prisnivån på 14, respektive 18 procent. Sedelmängden gick ner men inte lika kraftigt som priserna enligt figur 2. Deflationspolitiken gav upphov till konkurser, djup depression och raskt stigande arbetslöshet. Det finansiella systemet kom i gungning. Många banker försvann. 1920-talets depression blev en av de djupaste under 1900-talet, i många avseende av samma dignitet som 1930-talets kris. Politiken var framgångsrik i den bemärkelsen att kronan nådde förkrigskursen till dollarn redan under 1922, där riksbanken sedan stabiliserade dess kurs. Sverige blev 1924 det första landet i Europa som formellt gick tillbaka till guldmyntfoten.

Dessa omvälvande ekonomiska händelser, inflationen 1914–1920 och den efterföljande deflationen 1920–1924, gav upphov till den livligaste ekonomisk-politiska debatt som vårt land har sett. Inte bara ekonomerna deltog, utan även praktiker som riksbankschefen och olika industrimän och bankmän. Wicksell kastade sig med liv och lust in i meningsutbytet väl rustad med sin kumulativa teori. Världskriget gav honom goda möjligheter att använda sig av och pröva sina teoretiska insikter. Under dessa år kretsar hans författarskap i hög grad kring penningproblem. Han skärskådar dyrtiden, guldmyntfoten, krigsvinsterna, aktiekurserna, bankkrascherna mm.

De opublicerade manuskripten kastar ytterligare ljus över Wicksells syn på det monetära förloppet. Några gemensamma och återkommande element knyter samman de tjugotalet artiklar kring svensk penning- och valutapolitik som publiceras här. Dessa rör teorin, målet och medlen för penningpolitiken samt utformningen av penningpolitiken efter krigsårens inflation.

För det första, bakom nästan alla sina inlägg har Wicksell en teoretisk ram, nämligen den kumulativa processen. I själva verket finns en skiss av denna teoribyggnad i det första manuskriptet (1.1 *Myntfrågan*), skrivet 1895–96. I detta – kanske en ansökan om finansiellt stöd – anger Wicksell ramarna och målen för den forskning han ämnar bedriva kring de penningteoretiska problem som är "national-

ekonomins allra mest svårlösta". Några år senare kunde han sammanfatta detta arbete i *Geldzins und Güterpreise.*

Wicksell framstår i de penningpolitiska manuskripten som anhängare av kvantitetsteorin. Den kraftiga inflationen 1915–20 är främst orsakad av den snabba ökningen i volymen riksbankssedlar. Inflationen kan elimineras genom en radikal och omedelbar minskning av sedelvolymen (1.9 *Den felande länken i vår penningpolitik*): "Att söka efter någon annan orsak till penningens värdefall än sedelstockens abnorma storlek torde vara onödigt."

För det andra, med stöd av sin teori argumenterar Wicksell oupphörligen för en stabil prisnivå som normen eller det övergripande målet för penningpolitiken. Med hans egna ord (1.3 *Sedlarna och guldet*): "Det är fullt möjligt att bevara penninghushållningens påtagliga fördelar och på samma gång hålla värdemätaren praktiskt taget oföränderlig genom att reglera sedlarnas mängd och därmed deras köpkraft ..."

Han betonar att prisnivån kan och bör styras genom ekonomiskpolitiska åtgärder: inflationen kan stoppas och den kan vändas till deflation, bara viljan och insikten finns. Han söker övertyga den motvilliga riksbanken att så är fallet (1.5 *Riksbanksfullmäktiges svar*), han vänder sig mot kollegan Sven Brismans påstående att kriget har skapat en ny s k "normalprisnivå" (1.2 *Brismans "rationella lösning" av dyrtidsproblemet*), och han kritiserar uppfattningen att prisnivån är en storhet som bestämmer sig själv – en uppfattning som redarmagnaten Dan Broström undsluppit sig i en intervju i *Aftonbladet* (1.16 *Vår penningpolitik*).

Rekommendationen om ett konstant penningvärde finns i flera manuskript och byggs under med jämförelser med hur viktigt det är att ha en oföränderlig mätare (1.3): "En s k värdemätare som på kortaste tid fluktuerar med 50 procent eller mera är lika litet användbar som ett metermått av kautschuk eller en kilogramvikt gjord av något ämne, som vid fuktig väderlek upptar vatten och vid varmt väder förlorar i vikt."

För det tredje, Wicksell diskuterar olika metoder för att förbättra riksbankens möjligheter att styra prisnivån. Han är i första hand kri-

tisk mot guldmyntfotens verkningssätt, vilket hindrar en rationell skötsel av penningsystemet. När han i början på 1920-talet funderar på framtidens växelkurssystem, utesluter han en renässans för guldmyntfoten (se t ex 1.17 *Guldfrågan*). Kriget har radikalt förändrat förutsättningarna. Istället ser han ett val mellan två valutasystem. Det första alternativet är ett internationellt valutasystem där de medverkande länderna håller orubbligt fasta växelkurser gentemot varandra och söker stabilisera den genomsnittliga prisnivån. Då måste man också acceptera att prisutvecklingen kan bli olika bland de medverkande länderna. Det andra alternativet är att varje land har en rörlig växelkurs och stabiliserar sin inhemska prisnivå. I detta fall kommer växelkurserna att röra sig inom vissa, men dock begränsade, intervall.

Dessa bägge vägval är de aktuella idag. Bildandet av EMU är ett exempel på det förstnämnda alternativet – en valutaunion med helt fasta växelkurser, där enskilda länder kan uppleva olika inflationstakt men där den gemensamma prisnivån är tänkt att vara näst intill stabil. Länder med s k inflationsmål och flytande växelkurs som Storbritannien och Sverige är exempel på det andra alternativet. De stabiliserar den inhemska prisnivån och låter samtidigt växelkursen anpassa sig därefter. Det är frestande att säga att Wicksell var framsynt. Hans vision har blivit verklighet först 80 år efter det han formulerade denna bild. Den förutsatte att guldet avskaffades som grunden för det internationella valutasystemet, vilket inträffade under 1970-talet.

När Gustav Cassel och Eli Heckscher rekommenderar att Sverige återgår till guldet 1923, opponerar sig Wicksell (1.20 *Fårskinnspälsen och vargtassen*). Han vill inte se en återgång till guldet och inte heller en fast dollarkurs för kronan. Osäkerheten om den amerikanska penningpolitiken är för stor. Han önskar i första hand en pappersvaluta där Riksbanken helt kan inrikta sig på att hålla den inhemska prisnivån konstant.

Förutom en rörlig växelkurs, dvs en pappersmyntfot, slåss Wicksell för Riksbankens rätt att ta emot inlåning mot ränta. När Riksbanken sedermera får denna möjlighet, kräver han att banken också använder sig av den. Vidare betonar han att inflationen kan begränsas

med ett tillräckligt högt diskonto – en uppfattning som riksbankschefen Viktor Moll vänder sig mot. Ett annat tema är att dyrtiden kan bekämpas genom ett system av exporttullar och importsubventioner.

För det fjärde – och avslutningsvis – prisnivån måste pressas ned till den nivå som gällde år 1914 samtidigt som alla skulder och fordringar, vilka uppstått under inflationsåren, regleras så att de av inflationen uppkomna vinsterna och förlusterna elimineras. Detta är Wicksells främsta budskap under dessa år, inte bara i de opublicerade manuskripten. Krigsårens inflation har nämligen medfört en orättvis och godtycklig omfördelning av förmögenheter. Långivare har förlorat på processen medan låntagarna vunnit stort.

Ett starkt rättvisepatos driver Wicksell när han analyserar inflationens konsekvenser: det är inte värdigt en civiliserad nation att passivt acceptera inflationens effekter på förmögenhetsfördelningen (1.20 *Fårskinnspälsen och vargtassen*): "Ty vad kan vara för det ekonomiska livets jämna gång skadligare än detta godtyckliga och planlösa överflyttande från en hand till en annan, denna fullständiga brist på säkerhet till egendom och mången gång livsuppehälle."

Det är en grundläggande moralisk plikt att man bör söka "göra rätt för sig och uppfylla sina åtagna förpliktelser" (1.8 *Räntestegringens verkningar*). Wicksell klagar över att vara ensam om sitt krav på rättvisa: "Dessvärre står jag fortfarande så gott som ensam i vårt land om denna åsikt" (1.16 *Vår penningpolitik*). Han visar med några pedagogiska kalkyler hur deflationen 1921–24 undergrävde affärsbankernas ställning och gjorde dem bankruttfärdiga. (1.18 *Bankkraschern a och vad man kan lära av dem?* samt 1.19 *Insättarnas pengar*). Att en enskild bank hamnar i kris beror inte på någon slarvig bankdirektör utan på en missriktad ekonomisk politik – ett argument som känns igen från diskussionen kring 1990-talets svenska finanskris.

Wicksell upprepar i flera artiklar sitt dubbla råd: deflation kombinerad med en "generalstädning" av alla skulder och tillgångar. Han vill åstadkomma en engångsdeflation på så sätt att samtliga riksbankssedlar återkallas, halva volymen makuleras och den andra halvan avstämplas och sedan återlämnas till sina tidigare innehavare. Nu får dessa sedlar ett fördubblat värde, dvs prisnivån har halverats. För

Wicksell framstår proceduren som relativt enkel (1.16 *Vår penningpolitik*). Samtidigt tänker han sig att den nominella lönenivån halveras – ett steg som bör vidtas i samarbete med arbetarrörelsen. Han förefaller inte hysa någon oro för stigande arbetslöshet skapad av den engångsdeflation han rekommenderar.

När väl deflationen och den stora omräkningen genomförts, skall sedan prisnivån hållas konstant "för all framtid" (1.3 *Sedlarna och guldet*). I ett bidrag föreslår han också vilken prisnivå som Riksbanken bör välja som guide för sin politik, nämligen socialstyrelsens levnadskostnadsindex (1.15 *Det verkliga valutaproblemet*). Så blev dock inte fallet. Efter deflationspolitiken 1921–23 valde riksbanken att återgå till guldmyntfoten. När Sverige tvingades lämna guldet i september 1931, deklarerade regeringen att den svenska prisnivån skulle stabiliseras. Fem år efter sin död blev Wicksells norm regeringens och riksbankens officiella linje. Hans energiska argumentering för prisstabilitet under krigs- och krisåren bidrog till detta resultat.*

INTERNATIONELLA PENNING- OCH VALUTAPROBLEM

Första världskriget slog sönder förkrigstidens internationella valutasystem, den klassiska guldmyntfoten. Pappersmyntfot blev regeln i Europa när krigförande länder finansierade sina offentliga utgifter genom "sedelpressen". Stor statlig skuldsättning och galopperande inflation blev ett vanligt mönster. När Wicksell analyserar dessa fenomen använder han sig av samma teoriapparat som i sin diskussion av den inhemska penningpolitiken.

Två av artiklarna behandlar den skandinaviska myntunionen (2.1 *Den skandinaviska myntkonventionen* och 2.6 *Den skandinaviska myntunionens återställande*). Bakgrunden är den följande. Under 1870-talets första hälft etablerade Danmark, Sverige och Norge ett gemensamt valutaområde, den skandinaviska myntunionen. Denna myntunion eller valutaunion vilade på en gemensam myntenhet, den skandinaviska kronan, vilken var kopplad till guldet till en fast växel-

* Tillämpningen av Wicksells norm och dess roll under 1930-talet diskuteras i Jonung (1977).

kurs. Med detta steg övergav de skandinaviska länderna silvermyntfoten och införde guldmyntfoten – ett steg som vidtogs i en rad länder under 1870-talet. De tre ländernas sedlar och mynt behandlades som likvärdiga inom Skandinavien, dvs en sedel utgiven i ett medlemsland var likvärdig med en sedel utgiven i övriga medlemsländer.

Myntunionen kom i gungning under första världskriget och gled gradvis mot sin upplösning i början av 1920-talet. Wicksell är dock positiv till myntunionen och önskar att den kunde återupprättas. Här kommer han med ett förslag som påminner om de ekonomisk-politiska recept han skrev ut för Sverige. Eftersom den danska och norska inflationen varit snabbare än den svenska, bör Danmark och Norge dra in sina utelöpande sedlar och samtidigt ge ut sedlar med samma köpkraft som de svenska. Därmed kan unionen på nytt börja fungera som tidigare, då de skandinaviska ländernas sedlar var likvärdiga.

En dominerande fråga efter kriget var hur det internationella valutasystemet skulle utformas. Wicksell upprepar sina argument från diskussionen om Sveriges val av valutaväg. Han ställer sig tveksam till guldmyntfoten och pläderar för en internationell pappersmyntfot baserad på stabilisering av prisnivån, se t ex 2.4 *Cassels memorandum*:

> Bäst vore därför enligt min mening att bibehålla banksedeln såsom värdemätare, såsom den genom omständigheternas makt kommit att bli i hela Europa och i stället direkt ta sikte på att åt denna penningenhet förläna ett stabilt värde, ett problem som varje land är i stånd att lösa ensamt för sig, och varigenom en stabilisering av de internationella växelkurserna på samma gång ernås, åtminstone inom vissa gränser.

Men osäkerheten är stor – det betonar han. I det sista manuskriptet inom detta område från våren 1924 (2.7 *Amerika vid skiljovägen*) hoppas han på en konferens för att etablera ett internationellt valutasamarbete med syfte att skapa ett stabilt penningvärde.

TYSKLANDS EKONOMISKA LÄGE

Krigsutbrottet 1914 medför att Wicksells publicistiska aktivitet inriktas mot ett nytt område, nämligen krigföringens ekonomiska as-

pekter. Han belyser världskrigets ekonomiska följder, i synnerhet för Tyskland, under de följande åren i artiklar, föredrag och inlägg. I Versailles-freden dömdes Tyskland att betala ett omfattande skadestånd till de allierade. Skadeståndets storlek och verkningar blev omedelbart föremål för livlig internationell politisk och ekonomisk debatt, främst genom publiceringen 1919 i England av John Maynard Keynes *The Economic Consequences of the Peace*.

Den tyska skadeståndet väcker Wicksells livliga intresse. Det genomgående draget i hans synsätt är kopplingen mellan skadeståndet och Tysklands befolkningstillväxt. Tyskland har möjlighet att fullgöra sitt skadeståndskrav, vilket "överträffar ju vida allt vad i denna väg förut förekommit i världshistorien" (3.2 *Det tyska skadeståndet*), under en förutsättning, nämligen att landet först begränsar tillväxten i sin befolkning. Inte ens levnadsstandarden för dagens tyskar behöver då minskas. När Tyskland så uppvisar en stationär befolkning och därmed utgör ett mindre krigshot, bör den forna fienden Frankrike kunna gå Tyskland till mötes genom att sänka sina krav på ersättning.

Det tyska skadeståndet är för Wicksell främst ett befolkningsproblem som bör analyseras i malthusianskt perspektiv. Samma sak gäller frågan om fred i världen. Barnbegränsning är ett led i en politik för att göra världen mer fredlig. Alla juridiska hinder som förbjuder information om "rationellt begränsad barnalstring" i Tyskland, lika väl som i andra länder bör därför avskaffas (se 3.5 *Tysklands betalningskraft*):

> Ty hur kan någon förnuftig människa föreställa sig, att vägen till folkvälstånd och folklycka i det nuvarande Tyskland går genom ett ytterligare ökande av en folkmängd, som av alla tecken att döma redan är alltför stor, och vars trängsel om utrymme och näringsspelrum i själva verket var den enda halvvägs ursäktliga eller åtminstone förklarliga bevekelsegrunden för kriget. Ett fortsatt ökande av den tyska befolkningen kan då icke betyda annat, än att Tyskland söker sin framtid på andra än fredliga banor. Ett beslutsamt avbrytande av denna ökning åter skulle utgöra den bästa och tillförlitligaste underpanten på Tysklands fredsvilja och därmed för hela världens fred.

Han hoppas att när Tyskland slår in på en väg mot stationär befolkning kommer andra länder, inte minst Frankrike, att följa det tyska föredömet: "Befolkningsfrågan, detta suveränaste bland alla sociala spörsmål skall, om jag icke mycket misstar mig, under innevarande århundrade vinna sin slutgiltiga lösning, och framtiden skall hedra de folk som härvidlag gått i spetsen."

BEFOLKNINGSFRÅGOR

Som påpekades inledningsvis, upptäckte Wicksell nymalthusianismen 1879–80 och blev raskt dess pionjär i Sverige. I denna fann han en teori för samhällets välstånd och därmed en teori som förklarade fattigdom och social misär. Det konkurrerande tankesystemet, marxismens budskap om det privata ägandets fördärvliga konsekvenser och kapitalismens utsugning av arbetarklassen, förkastade han. Han var benhårt övertygad om att en folkminskning eller i varje fall en stationär befolkning utgjorde lösningen på flertalet sociala och ekonomiska problem. Nymalthusianismen blev Wicksells kompassnål i alla möjliga och, är man frestad att säga, omöjliga situationer. Även i artiklar och inlägg i debatten, där han behandlar ett helt annat ämne, kan han glida över till befolkningsfrågan och avrunda med en uppmaning till minskad nativitet.

I ett brev Wicksell skrev – men inte postade – i samband med de hyllningar som trycktes i *Aftontidningen* när han fyllde 60 år (1911), sammanfattar han kort sin syn på befolkningsproblemet (4.3 *Insändare till Aftontidningen*). Professorskollegan i Göteborg Gustav Steffen hade prisat jubilaren och berömt hans insatser inom gränsnytteteorin som bland "de bästa som åstadkommits" men beskrivit hans bidrag till befolkningsläran som "mindre lyckat". Detta omdöme fick Wicksell att surna till och formulera sin ståndpunkt:

> Mitt bidrag till befolkningsläran består egentligen i, att jag kraftigare än andra nationalekonomer betonat den i grunden självklara satsen, att det på varje teknisk ståndpunkt måste finnas ett optimum för befolkningstätheten i varje särskilt land, varjämte jag med angivande av skäl har uttalat den meningen, att detta optimum för närvarande, i

vårt liksom i de flesta länder, är betydligt överskridet, så att vägen till nationellt välstånd i nuvarande stund skulle ligga, icke i en ytterligare ökning utan i en radikal, under flera årtionden fortsatt minskning av folkmängden.

Wicksell önskar att Steffen tagit upp hans synsätt till seriös granskning och uppmanar honom presentera sin egen uppfattning – något som denne hittills inte gjort.

Wicksells analys av befolkningsfrågan var en för dåtiden djupgående utmaning av rådande värderingar. Enligt dessa borde ett land som Sverige ha så stor befolkning som möjligt. Detta synsätt vilade på flera tankeströmningar: merkantilistiska – ett land med stora befolkningsresurser var rikt, försvarsmässiga – en stor befolkning garanterade tillgång till fler soldater, och religiösa – födelsekontroll var djupt omoraliskt.

På alla dessa områden är Wicksells uppfattning den diametralt motsatta. En mindre befolkning är vägen till välstånd. Den kräver mindre kapitalinvesteringar av hushållen för bostäder och för växande generationers behov. Enligt marginalproduktivitetsteorin kommer arbetslönerna att stiga och arbetskraftens andel av produktionen att öka. Hushållens standard blir högre. Alla kommer att ha råd att ingå äktenskap. Hälsoförhållandena förbättras och dödligheten minskar. Barnen får bättre uppfostran och utbildning och rikligare arbetstillfällen när de växer upp. Om familjen i genomsnitt nöjer sig med två till tre barn finns ”näppeligen längre något skäl av ekonomisk art varför en till mogen ålder hunnen man skulle avsäga sig eller ens länge uppskjuta att komma i besittning av den lycka, som vårt jordiska liv icke kan överträffa med någon högre, och till vilken alla andra nöjen och förströelser förhålla sig ungefär som fyrverkerisolar till den riktiga solen på himlavalvet” (4.2 *Kvinnofrågan och statistiken*).

Överbefolkning är det största hotet mot fred i världen. Krig har ju ofta varit ett sätt att lösa överbefolkningens problem enligt Wicksell. I januari 1926, några månader före sin bortgång, håller han ett föredrag (4.10 *Befolkningsfrågan och världsfreden*). När han blickar ut över världen fylls han av fruktan för kommande krig:

> Ett land och framför allt en stormakt, som ökar sitt folktal utan att kunna tillfredsställande sörja för dess framtida behov, är en permanent krigsfara för sina grannar och för hela världen. Den flyktigaste blick på världens befolkningsstatistik visar dess värre att denna fara är fruktansvärt stor.

Nu måste de pågående folkökningarna stoppas – om inte så "går världen mot en katastrof". I sina avslutande ord hoppas Wicksell att den kvinnliga fredsrörelsen skall ta initiativ till internationella åtgärder mot befolkningstillväxten.

Slutligen, vad gäller synen på moral, för Wicksell är den stora omoralen att föda fler barn än man klarar av att mätta och ansvara för. I artikeln (4.5) *Fosterfördrivning, religion och moral* citerar han en av de anklagade i ett fosterfördrivningsmål: "Det är värre att låta sina barn svälta än att begränsa deras antal, hur det än sker."

De medel Wicksell föreslog för att uppnå en folkminskning var inte mindre uppseendeväckande och upprörande. Han propagerar inte för sexuell avhållsamhet eller uppskjutna äktenskap. Istället är hans råd äktenskaplig samlevnad i unga år, upplysning om och tillgång till preventivmedel, och rätt till abort. Alltifrån sitt första skandalomsusade föredrag 1880 och hela livet ut argumenterar han outtröttligt i dessa frågor. Det skulle dröja nästan ett sekel innan detta radikala program kunde sägas vara allmänt accepterat.

Flera av de opublicerade manuskripten behandlar frågor om preventivmedel, fosterfördrivning och kampen mot könssjukdomar och prostitution. I en artikel från 1916, som utgår ifrån ett uppmärksammat rättsfall vid rådhusrätten i Stockholm, begär Wicksell straffrihet för fosterfördrivning (4.5). Vill man förebygga fosterfördrivning "finns blott två alternativ. Antingen måste samhället åt alla mödrar, ensamstående eller icke, lämna tillräckliga medel för alla de barns underhåll, som de icke själva rår med att uppföda. Men detta alternativ, ... är tydligen praktiskt outförbart." Eller finns "en skyldighet för dem som sitter inne med kunskap om det fysiska livet, i främsta rummet vår läkarkår, att åt den uppväxande ungdomen meddela kännedom om de åtgärder som tjänar till att förebygga havandeskap".

I sin kritik mot två betänkanden från 1921 rörande sexualpolitiken – i vilken han åberopar såväl Luther som Första Korintierbrevet – argumenterar Wicksell vältaligt för tidiga äktenskap, som den bästa åtgärden mot såväl könssjukdomar som prostitution (4.6 *Kristen etik och personlig profylax*). Men ett oeftergivligt villkor för att kunna ingå sådana är att "att de båda kontrahenterna äger full visshet om, att föräldraskap icke skall avkrävas dem, förrän de är ekonomiskt rustade – och man kan tillägga: fysiskt och psykiskt tillräckligt utvecklade – att bära dess plikter".

Hur kan detta ske? Jo, genom "kännedom om lämpliga kontraceptiva medel". Men detta räcker inte. För full säkerhet måste man fråga sig om inte "i förekommande fall även ett avbrytande på ett tidigt stadium av redan påbegynt havandeskap måste tillåtas". Den legalisering av aborter, som Wicksell tänker sig, skall utföras av en legitimerad läkare i ett tidigt stadium av grossessen och bör alltid ses som en nödfallsåtgärd (4.8 *Straffarbete eller råttmos*). Men friges aborten så väntar han sig att andra samhälleliga värden kan vinnas, och att "det långsamma pinandet till döds av små stackars spädbarn genom brist eller vanvård" upphör. "På samma gång skulle sedliga förbindelser träda istället för de osedliga, prostitutionens skamfläck, om den icke kunde bringas att helt försvinna, åtminstone inskränkas till ett minimum och könssjukdomarnas gissel med den."

Knut Wicksell var, i likhet med sin hustru Anna Bugge, starkt engagerad i aktuella kvinnofrågor.* I själva verket blev han först känd för en större allmänhet genom en dikt som vi idag skulle beteckna som uttalat feministisk. Vid nordiska studentfestligheter i Uppsala 1878 ålåg det honom som studentkårsordförande att hålla talet till kvinnan. Efter några traditionella verser på temat kvinnans skönhet och behag övergick han till strofer som kommenterade prostitutionen, kvinnors låga löner, det äktenskapliga slaveriet och till sist förhoppningen att ett större inflytande för kvinnor i samhället skulle

* Makarna Wicksells insatser som banbrytare på jämställdhetsområdets lyftes fram vid det 15:de Arne Ryde-symposiet om "The Economics of Gender and the Family" 1995, se Jonung och Persson (1997).

leda till en annorlunda lag- och samhällsmoral.*

Knut Wicksells kvinnosakssympatier framkommer i åtskilliga av de opublicerade manuskripten. Flera föredrag är hållna inför kvinnogrupper. Han argumenterar för kvinnlig rösträtt (8.2 *En sista tankeställare*), för en jämställd äktenskapslagstiftning (10.3 *Missförstånd i äktenskapsfrågan*) och mot diskriminering av ogifta mödrar (5.5 *Kvinnlig idealitet och kvinnlig logik*). Alla artiklar om fosterfördrivning visar hans medkänsla med kvinnor som hamnat i svåra och socialt utsatta situationer.

Som i så många sociala frågor knyter han samman kvinnosaken med befolkningsfrågan och förklarar inledningsvis i 4.2 *Kvinnofrågan och statistiken*: "Liksom de flesta sociala frågor är kvinnofrågan i nio fall bland tio en fråga av ekonomisk art, vilket återigen i nio fall bland tio vill säga en befolkningsfråga." I denna artikel framför Wicksell synpunkten att kvinnors äktenskapsmarknad och därmed sociala villkor försämrats på grund av att förhållandevis fler män än kvinnor utvandrat, vilket skapat ett kvinnoöverskott i Sverige. Lösningen på denna obalans ser Wicksell i olika åtgärder som "underlättar den kvinnliga utvandringen, så att den kan hålla sig i jämnhöjd med den manliga".

På sikt är dock en minskad nativitet det önskvärda för en bättre livssituation för såväl kvinnor som män. Med färre barn kommer "de egentliga hemplikterna endast ... att uppta en jämförelsevis kort period" av kvinnans liv. Wicksell spekulerar kring yrkesval och önskar ett "medarbetarskap mellan man och hustru, där kvinnan intresserar sig för, deltar i och om så påfordras, självständigt upptar och fortsätter mannens yrke".

ARBETSMARKNAD

Kravet på en arbetsdag på åtta timmar stod högt på den politiska dagordningen för den framväxande arbetarrörelsen. Wicksell behandla-

* För en beskrivning av omständigheterna kring talet och dess innehåll, se Gårdlund (1956, s 37–41). Det återgavs i tidningen *Upsala*, *Allehanda för Folket*, *Kalmarposten*, *GHT* och *Tidskrift för hemmet*. I *Göteborgs Handelstidning* trycktes det åter den 30 oktober 1901, dagen före professorsutnämningen.

de frågan i flera föredrag och offentliga inlägg. Han efterlämnar också ett långt opublicerat manuskript (5.1 *Normalarbetsdag*), troligen från 1892, som uppenbarligen var avsett att tryckas som en broschyr i färdigt skick. Här ger han en genomträngande analys av arbetstidsförkortningens ekonomiska effekter. Vi möter många av de frågor som ställs i dagens arbetsmarknadspolitiska debatt om sambandet mellan arbetstid och produktivitet, totallön, sysselsättning och arbetslöshet.

Wicksell genomför ett traditionellt nationalekonomiskt resonemang baserat på bl a antagandet om fri konkurrens på arbetsmarknaden. Denna metod förklarar delvis varför hans budskap inte alltid föll i god jord hos arbetarrörelsen. Han är, liksom många av dagens nationalekonomer, skeptisk till en lagstiftad ändring av arbetstiden.* Målen om höjd lön, ökad sysselsättning och på sikt möjligheter till kortare arbetstid åstadkoms bättre med höjd arbetsproduktivitet och teknisk utveckling samt med det sedvanliga Wicksell-receptet röran-de begränsad befolkningstillväxt. Detta är slutklämmen i hans långa argumentation. Samtidigt framhåller han ingående det önskvärda med mer arbetsfri tid, men då som ett sätt att ta ut ett ökat välstånd.

När Wicksell, nästan trettio år senare år 1919, återvänder till den s k arbetarfrågan, påpekar han att han anser den teoretiskt sett vara löst sedan lång tid tillbaka. Analysen måste vila på etablerad ekonomisk teori (5.2 *Arbetarfrågan*): "Alla försök att praktiskt lösa den [dvs arbetarfrågan] vid sidan av eller emot de sålunda påvisade ekonomiska lagarna gör på mig samma intryck, som om jag skulle se en i matematik obevandrad person brottas med problemet om vinkelns tredelning – med linjal och passare."

Efter denna programförklaring tillämpar han gränsproduktivitetsläran. Han ser inga omedelbara och säkra vinster för arbetarklassen av införandet av åttatimmarsdagen. Helst bör reformen skjutas upp några år i tiden. Han är ingen optimist när det gäller arbetslönens utveckling. Arbetarklassens standard kan emellertid förbättras på

---

* Sundström (1993) belyser inflytandet från Wicksell och andra svenska nationalekonomer på arbetarrörelsens syn på arbetstidsförkortning.

annat sätt, nämligen om den får en större del av kapitalavkastningen i samhället. Han beklagar arbetarrörelsens bristande intresse för denna väg till högre välstånd. Krigsvinster och viss andel av förmögenheter kan dras in till en fond "vars avkastning torde användas till arbetarklassens bästa i en mängd riktningar: sjukförsäkring, arbetslöshetsförsäkring, förbättrad ålders- och invaliditetsförsäkring, helst också utstyrselförsäkring, dvs en grundplåt, som utbetalas till de båda kontrahenterna, när arbetaren gifter sig och sätter bo".

Han avslutar med att påpeka att socialisering inte är någon lösning på arbetarfrågan, utan lösningen finns i att arbetarpartiet framför skärpta politiska krav "på ett rationellt och med den ekonomiska vetenskapens läror förenligt sätt".

SKATTER OCH ÖVRIGA EKONOMISKA FRÅGOR

Under denna rubrik finns artiklar som berör Sveriges kapitalimport, Wicksells syn på Marx-Engels samhällsuppfattning, beskattningen av socker, incidensen av finansieringen av ålderspensionen samt principerna för rättvis beskattning.

I stommen till ett föredrag inför Utilistiska samfundet (6.3 *Ett medel till en bättre egendomsfördelning*) målar Wicksell upp sin samhällssyn. Han beklagar Karl Marx påverkan på arbetarrörelsen. Det "hjärnspöke" som Marx och Engels representerar vill han kasta ut och ersätta med en förståelse för nymalthusianismen och en positiv inställning till stegvisa sociala reformer. Han önskar största möjliga svängrum för den enskilda företagsamheten och berömmer Lars Johan Hierta som den "nyttigaste människa som levat i Sverige" under 1800-talet. Allt är dock inte frid och fröjd med det rådande ekonomiska systemet. Han rekommenderar främst en radikal begränsning av rätten att ärva.

Ålderspensionen var ett het politisk fråga kring 1913. Wicksell talar för en finansiering via arbetsgivaravgifter men förklarar samtidigt att hela avgiften med tiden kommer att övervältras på lönerna. Detta budskap föll inte i god jord. Av politiska skäl skickade *Stockholmstidningen* tillbaka manuskriptet. Enligt refuseringsbrevet till Wicksell (6.6 *Arbetsgivarna och folkpensioneringen*) ansåg tidningen

det olämpligt att upplysa de många läsarna från arbetarklassen om att arbetsgivarbidrag i slutändan skulle betalas av arbetarna själva.

Den principiellt sett mest intressanta artikeln i detta avsnitt berör valet av principer för beskattning. Wicksell är en av de första ekonomer som analyserar beslutsprocesser vid omröstning i politiskt valda församlingar. I *Finanztheoretische Untersuchungen* från 1895 förfäktar han vad han kallar för frivillighetens princip såsom garantin för en rättvis beskattning. Till Wicksells besvikelse skapar hans analys ingen debatt när den publiceras. Det dröjer till 1919 då den tas upp till granskning i en artikel i *Statsvetenskaplig tidskrift*. Nu får han tillfälle att gå i svaromål och utveckla sina tankar. Tyvärr väljer han att inte skicka in sin artikel för publicering.

Wicksells utgångspunkt är densamma som i *Finanztheoretische Untersuchungen* (6.10 *Principerna för en rättvis beskattning*):

> Min fordran är nu blott och bart, att åtminstone den grad av rättvisa, som karaktäriserar det fria bytet, nämligen att ingen behöver betala mer för en sak än han anser den värd, också må få göra sig gällande på det finansiella [läs det fiskala] området, och jag har försökt visa att detta också verkligen kan låta sig göra.

Enligt Wicksell bör denna princip vara vägledande vid beskattning. Ingen skall betala skatt för verksamheter som han eller hon saknar intresse för. På det parlamentariska planet bör det därför finnas en direkt koppling mellan utgifts- och finansieringsbeslut. Han avvisar principen att skatt skall betalas efter förmåga. I en demokrati bör besluten om beskattning fattas, om inte med fullständig enighet i parlamentet, så åtminstone med kvalificerad majoritet. Minoriteten skall ha vetorätt. Wicksell är noga med att framhäva att hans förslag bara kan tillämpas om fördelningen av inkomster och förmögenheter är rättvis i utgångsläget. På det socialpolitiska området kan inte intresseprincipen vara vägledande. Här blir det istället en rättsfråga rörande partiell konfiskation av inkomst eller förmögenhet – en indragning av äganderätter.

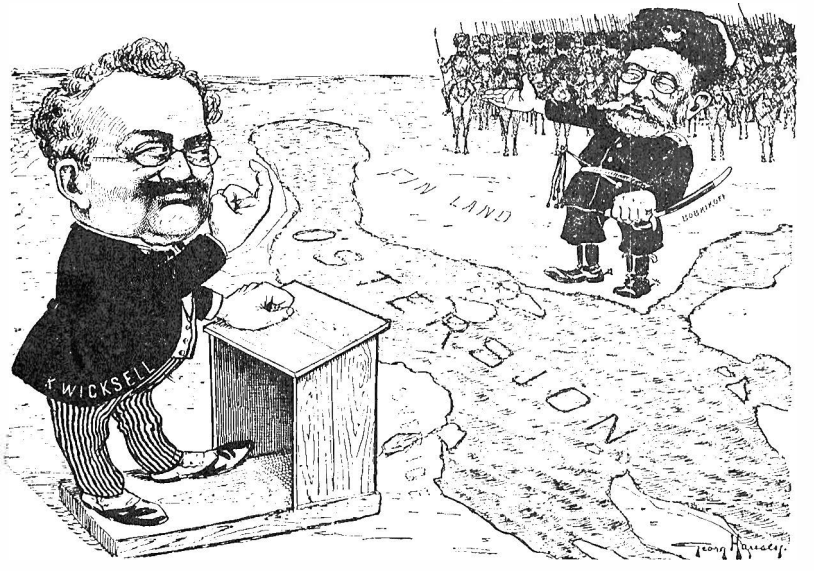
FÖRSVAR OCH UTRIKESPOLITIK

Under 1890-talet inledde Wicksell en kampanj mot svenskt försvar, som han sedan tog upp vid skilda tillfällen. Hans föredrag 1892, som följande år utkom i tryck under titeln *Sverige och Ryssland. Hur Sverige kan bevara sin självständighet?*, åstadkom upprörda reaktioner. Han framförde tanken på att Sverige en gång skulle kunna finna det fördelaktigt att ansluta sig till en större makt, så som de tyska småstaterna gått upp i en gemensam stat. I så fall vore Tsar-Ryssland en lämplig partner. Vi skulle få en mission att fylla som den mest civiliserade delen av Europas största rike, och Rysslands väldiga vidder kunde ge Sverige det emigrationsutrymme som dess växande befolkning behövde.

Wicksells var motståndare till ett svenskt försvar men inte av pacifistiska skäl. Att bruka våld mot våld i försvarssyfte var berättigat. Hans argument byggde istället på att det var lönlöst för en liten stat som Sverige att söka försvara sig mot ett anfall av en stormakt. Vi var dömda att förlora. Bättre vore då att avrusta helt och använda anslagen till armén och flottan till mer konstruktiva ändamål, i synnerhet åt sociala reformer. Även bland de opublicerade manuskripten finns dessa tankegångar. De ger också uttryck åt en viss etnocentrism – de skandinaviska länderna har goda betingelser att tjäna som fredliga föredömen och kulturella föregångare för resten av världen.

En av sina största skandaler – och det vill inte säga så lite – åstadkom Wicksell med ett förstamajtal i Göteborg 1904, vilket återges här (7.1 *Förstamajtal 1904*). Av allt är döma är det ett autoreferat som han redigerat efter sitt anförande. Han noterar att stormakterna bestämmer över världskartan. De små länderna har inget att säga till om. De kan istället finna en ”långt högre och skönare uppgift”, nämligen genom att avrusta och ägna sig åt socialt och kulturellt framåtskridande och på så vis bli ett exempel för andra nationer. Wicksell vill att vårt land skall ta ledningen för ”det kulturella framåtskridandet i världen” genom att avrusta tillsammans med Danmark och Norge. Men är inte Ryssland, symboliserad av den hatade Bobrikoff, den ryske generalguvernören i Helsingfors, ett hot då? Inte alls, blir svaret. Låt honom komma, ”han är välkommen. Har vi på detta sätt

"Lilla Knut och stora Bobban."

"Jag ska' söka komma, lilla Knut, och ta alla de här trefliga farbröderna me' mej!" Knut Wicksells förstamajtal 1904, då han välkomnade Ryssland – i form av Bobrikoff, tsarens generalguvernör i Finland, till Sverige sedan vårt land blivit en mönsterstat genom avrustning (se artikel 7.1), väckte våldsamma reaktioner i pressen. Ur Nya Nisse *nr 20, 14/5 1904.*

blivit en civil mönsterstat, så kan vi hälsa Bobrikoff välkommen hit, om han kommer, vi ska göra honom till socialist, vi ska visa honom, vad han aldrig sett förut, ett högkultiverat, välmående folk, som lever lyckligt och nöjt under den borgerliga frihetens hägn."

Wicksells förtroende för Ryssland var tydligen helt ohämmat av de historiska erfarenheterna. Eller är det hans lust att vara i opposition, att avliva vad han anser vara myter och vanföreställningar, som spelar in? Är det den rysskräck, som vid denna tid rådde i Sverige, som retat honom och inspirerat honom till sina okonventionella slutsatser?* Hur som helst, förstamajtalet 1904 fick alla att vända sig mot

* Bland Wicksells samtida fanns förespråkare för att Sverige skulle gå i förbund med Tyskland. August Strindberg lekte med denna idé liksom talesmän både inom socialdemokratin och högern. Wicksells förslag rörande Sverige–Ryssland bör ses mot denna bakgrund.

honom, även den närmaste vänkretsen. Endast ungsocialisterna gav sitt stöd. Wicksell valde att tiga i den offentliga debatten under de följande månaderna.

I två uppsatser behandlar Wicksell relationen mellan Finland och Ryssland (7.4 *Ryssland, Finland och Sverige* samt 7.6 *Storfinland, det fattiga Finland – och Åland*). I bägge ser han en viktig civilisatorisk mission för Finland, nämligen den som talesman för de finska folkstammarna i Ryssland, gärna inom ramen för en storrysk federation. Han uttrycker viss tveksamhet till ett Finland självständigt från Ryssland. Finland är för fattigt för att stå på egna ben enligt den statistik som han åberopar.

När Nationernas Förbund bildas överger Wicksell sin avvisande hållning till försvaret – kanske också under inflytande från Anna Bugge, som blivit verksam inom Nationernas Förbund. Nu har Sverige en skyldighet att inom dess ram hålla ett visst försvar. Vi kan också räkna med stöd utifrån om vi angrips. Detta är den enda artikel i denna bok där Wicksell öppet deklarerar att han bytt åsikt.

RÖSTRÄTT OCH VAL

Rösträttsfrågan debatterades intensivt under årtiondena före den stora rösträttsreformen 1919. Fyra korta artiklar – tre av dem skrivna som insändare – visar hur Wicksells sympatier finns hos vänstern, dvs hos liberalerna och socialdemokraterna. ”En människa, en röst” är i korthet hans ståndpunkt (8.3 *En seger för utskyldsstrecket*):

> Blott en yttersta princip, en sista rest av idealitet eller liberalitet måste man ovillkorligen kräva av dem som kalla och anse sig liberala: nämligen fordran på, att vars och ens intresse också måtte få göra sig gällande vid valurnan – en man, en röst! – i verkligheten borde det ju heta: en människa, en röst!

Han vill utvidga rösträtten till att omfatta kvinnor såväl som män och avskaffa alla existerande inskränkningar av rösträtten, i synnerhet utskyldsstrecket som i första hand uteslöt väljare från arbetarklassen. Dessa artiklar demonstrerar hur noga Wicksell följde inrikespolitiken trots hans påpekande: ”Jag ger mig icke ut för någon mästare i

politiken, men jag brukar roa mig med att försöka tänka logiskt." (8.4 *Författningsreform eller tronskifte?*). Efter valet 1908 går han med namns nämnande igenom förändringen i riksdagens sammansättning och söker utröna hur den nya riksdagen kommer att ställa sig i rösträttsfrågan (8.2 *En sista tankeställare*).

BIBELKRITIK

I unga år var Wicksell varmt religiös. Efter brytningen med den kristna tron publicerade han många artiklar på temat religionsfrihet, där han gick till angrepp mot den vidskepelse, hyckleri, ofördragsamhet och de andra synder och brister som han i rikt mått fann hos kyrkans företrädare. Framför allt ställde han även i dessa sammanhang upp ett sanningskrav, inspirerad av John Stuart Mill, vilket han ständigt hävdade i tal och skrift.

Många av hans politiska meningsfränder och radikala bekanta hade dömts till fängelse för frispråkighet rörande kyrkan och militärväsendet – men inte Wicksell. Troligen önskade han själv bli martyr. Ett tillfälle kom i november 1908 då han talade kring ämnet "Tronen, altaret, svärdet och penningpåsen" vid ett möte på Folkets Hus i Stockholm. De åsikter som Wicksell torgförde om kristendomen ledde till åtal, rättegång och dom för hädelse 1908–09 – en rättegång som förstärkte hans ryktbarhet. Den fällande domen kostade honom två månader i fängelset i Ystad och en kännbar reduktion av professorslönen. Nu liksom så många gånger tidigare ingrep vännerna med en insamling för att bistå familjen Wicksell.

Några av artiklarna behandlar just hädelsemålet 1908–09 och dess efterdyningar. I ett brev till en tidning söker han förklara vad han egentligen sagt i sitt föredrag. Han har tagit upp "den där historien om den helige ande och Jungfru Maria", betecknat den som en fabel och som "detta eländiga falsarium" vilket inte hör hemma inom dagens kristendom (9.2 *Förklaring angående föredraget: Tronen, altaret, svärdet och penningpåsen*). I ett annat brev till en tidning – okänt vilken – avvisar han påståendet att hans anförande slagit "alla hittills satta rekord i råhet och cynism". Wicksell beklagar att tidningen inte är i stånd att publicera de relevanta passagerna i föredraget, dvs de

"Det trefliga fängelset i Ystad."

Den fällande domen för hädelse, vilken gav Wicksell två månader i Ystads fängelse (se artikel 9.2 och 9.4), inspirerade till många kommentarer. Teckning av P. Lindroth i Söndags-Nisse *nr 41, 17/10 1909.*

som gav den fällande domen, så att läsarna kan skapa sig en egen uppfattning (9.4 *Audiatur et altera pars*). Här argumenterar han, som så många gånger, för upplysningens och debattens roll för att skapa ett bättre samhälle och ställer det konservativa förhållningssättet mot det liberala:

> För den konservative känns varje angrepp på det bestående, helst om det förs med känsla och temperament, nästan som en omedelbar samhällsfara, han erfar svindel, tycker att allting börjar ramla osv. Den konsekvent liberale åter sätter sanning och upplysning över allt annat, och lever i den kolartro, att under dessas inflytande samhället och det bestående väl kommer att reda sig, så att endast det murkna ramlar.

Wicksell driver sin uppfattning till sin spets. Målet för den obligatoriska religionsundervisningen i skolan borde vara (9.6 *Insändare till tidskriften Forum*) "att befria oss från religionen, lära både unga och gamla att det icke finns någon gud, och visa dem, hur de på grundvalen av detta faktum har att inrätta sitt moraliska liv".

VARIA

Avslutningsvis har sju manuskript samlats under rubriken "varia". De återspeglar Wicksells vida intressen. I ett inlägg från 1887 (10.3 *Missförstånd i äktenskapsfrågan*) förklarar Wicksell sin syn på samlevnaden mellan man och kvinna, vilken han två år senare förverkligar i föreningen med Anna Bugge. Wicksells motstånd mot det traditionella äktenskapet gäller (10.3) "den rätt till en annans person som äktenskapet förlänar, men som jag anser oförenlig med den nyare tidens idéer om personlighetens rätt."

När Hjalmar Branting fyllde 50 år, uppmanades Wicksell att delta i hyllningen med några rader. Två utkast gjordes men inget kom att postas före högtidsdagen (10.4 *Hjalmar Brantings 50-årsdag*). Här finns förhoppningen att Branting kan jämka samman arbetarrörelsen efter ungsocialisternas uteslutning 1906–08 och "förena de spridda flockarna under ett banér".

Den sista artikeln (10.7 *Hinke Bergegren och skolöverstyrelsen*) berör yttrandefrihetens gränser: skall offentliga lokaler upplåtas för talare av alla åsiktsriktningar? Skolöverstyrelsen har reagerat på att Hinke Bergegren, känd förespråkare för barnbegränsning, hade fått tillstånd att hålla ett föredrag på ett läroverk i Stockholm. Utan nedgången i nativiteten sedan 1900, som Bergegrens propaganda bidragit till, hade det funnits ytterligare 300 000 svenskar och ännu större

arbetslöshet. Vi bör känna oss tacksamma mot Bergegren – och inte stänga ute honom enligt Wicksell. Slutklämmen blir:

> Och då vårt klimat icke lämpar sig för föredrag i det fria under den kalla årstiden så borde man icke missunna honom att få tak över huvudet i en offentlig för offentliga medel uppbyggd lokal, när han talar till folket och för folket. Vad mer om det är en skollokal. Det är Hinke Bergegrens förtjänst att icke alla våra dyra skollokaler i närvarande stund är alltför trånga för sitt ändamål.

Bilden av Wicksell

Hur påverkas vår syn på Wicksell av de opublicerade manuskript som läggs fram här? Svaret kan göras kort och rättframt. De förstärker den gängse bilden av honom på flera sätt.

För det första visar manuskripten på bredden och på intensiteten i hans samhällsengagemang. Han är redo att kasta sig in i debatten på snart sagt vilket område som helst; ingen fråga tycks vara honom främmande. Han väljer att söka upp och bekämpa vad han uppfattar som missförstånd, fördomar, okunnighet och ologiskt tänkande varhelst han tycker sig spåra sådant. Hans debattlystnad framgår av att flera av hans opublicerade manuskript tar tidningsreferat till utgångspunkt för skrivandet.

I sin kamp för vad han anser vara sanning och upplysning är Wicksell redo att söka strid med alla. Hans kritik skjuter mot hög som låg: mot riksbankschefen, finansministern, mot ekonomer som Cassel, Heckscher och Keynes lika väl som mot idag fullständigt bortglömda storheter som en Falkman, en Broström, en Sylwan eller en Stilwell. Han visar föga tålamod eller förbarmande med ekonomer som enligt honom slarvar med siffror, analys och slutsatser. Inte minst av sina nationalekonomiska kollegor kräver Wicksell klarhet och stringens. Gustav Cassel, professor i nationalekonomi vid Stockholms högskola, är måltavla för kritik i flera av artiklarna i denna bok. De var ju också varandras motsatser på många sätt. Cassel skrev i *Svenska Dagbladet*, organ för högern, medan Wicksell huserade i de liberala och socialdemokratiska tidningarna. Cassel var pompös i sin

publika framtoning, medan Wicksell trots allt valde en mer blygsam linje. Cassel vägrade till slut att gå i svaromål när Wicksell attackerade honom.

Wicksell skriver bl a: "Det är icke något nöje för mig att ständigt ligga i gräl med min av mig i många avseenden högt värderade kollega, professor Cassel" (1.4 *Professor Cassels bankvisdom*).

Ekonomerna borde "begrava sina stridstomahawker" och visa upp en enig fasad för att bättre kunna påverka den allmänna opinionen, men när Cassel kommer med sina "ovetenskapliga hugskott", måste Wicksell ta ställning offentligt. Sådant får inte passera. Han ser sig som en slags vetenskaplig ordningsman. Genom att slarva går docenten Sven Brisman över "gränsen av, vad en vetenskapsman kan tillåta sig" (1.2 *Brismans "rationella lösning" av dyrtidsproblemet*). Hård blir domen över Nils Wohlin; när denne svarat för en "utsökt fadäs" i riksdagsdebatten, säger Wicksell att det finns ekonomer som inte är ekonomer (1.11 *Statens förpliktelser*). En professorskollega, Gustav Steffen, kritiseras till och med när han berömmer Wicksell i en hyllning på dennes 60-årsdag (4.3 *Insändare till Aftontidningen*).

För det andra illustrerar manuskripten hur starkt Wicksell drivs av sin känsla för vad som är rätt och riktigt och för vad han uppfattar som rättvisa; i kraven på återgång till 1914 års prisnivå i kombination med reglering av de vinster och förluster som skapats av krigsårens inflation och den följande deflationen, i argumenten för stabil prisnivå, för allmän rösträtt, för rätten till preventivmedelsupplysning och till abort, för kvinnans självständighet, för religiös frihet, för tolerans, för yttrandefrihet, för rätten att håna och för reformer som gynnar de svaga grupperna i samhället, i synnerhet kroppsarbetarna. Han argumenterar för olika former av utjämningspolitik som långtgående arvskatter och socialförsäkringar.

För det tredje bärs Wicksell av ett sanningssökande och av en tro på förnuftet och kunskapen. När han står inför arbetarpubliken den första maj 1904 så börjar han sitt famösa tal med orden: "Jag har icke kommit hit för att smickra Edra passioner utan för att säga sanningen, sådan jag uppfattar den. I alla fall hoppas jag få tala till punkt, innan Ni begynner att kasta sten."

Även i sina inlägg rörande religion och moral driver han ihärdigt kravet på sanning och upplysning.

Wicksell förlitar sig på rationellt tänkande och på de ”ekonomiska grundsanningarna” (1.4 *Professor Cassels bankvisdom*). Han är optimist rörande den ekonomiska vetenskapens möjligheter att bidra till ett bättre samhälle. Han är folkupplysaren som tror på kunskapens roll och på åhörarens vilja att lyssna och ta till sig argument.

Om bara meningsmotståndare, politiker och allmänhet fick insikt i nationalekonomisk teori, så skulle ett stort steg framåt vara taget. Arbetarrörelsen har mycket att vinna på att tillämpa kunskap från den vetenskapliga nationalekonomin och rensa ut det förlegade tankegodset från Marx och Engels.

Med upplyst politik kan Sverige även spela en internationell roll. På fullt allvar ser han en mission för Sverige som en kulturell och social mönsterstat – om landet bara kunde avrusta. Detta etnocentriska drag hos Wicksell påminner om liknande tankeströmningar i senare tid där den svenska modellen utmålas som ett föredöme för resten av världen.

Till sist, Wicksell framstår i de opublicerade manuskripten som en radikal, i många fall extrem, liberal med starka sympatier och varm medkänsla för de grupper i samhället som står utan privilegier. Han är en principfast och obunden fritänkare, engagerad i politiska, sociala, ekonomiska, kulturella och andliga spörsmål.

Hurdan var då människan Wicksell? Kontrasten är slående mellan den offentliga och den privata personen. I sitt privatliv var denne stridsman en snäll, försynt, stillsam och artig familjefar, dock med viss benägenhet för att retas och provocera. Vid något tillfälle kunde han brusa upp. Gårdlund (1956, s 355) noterar: ”Hans praktiska oförmåga var stor. Inte ens sina deklarationer kunde han klara själv.” Deklarationen, liksom så mycket annat i hushållet, klarade hustrun Anna Bugge.

Anna Bugge

Som påpekats tidigare kom den mer praktiskt orienterade Anna Bugge att utöva ett viktigt och välgörande inflytande på sin makes val av levnadsbana.* Hon styrde och ställde för att få Knut att hålla sig till akademiska studier, att jaga upp finansiellt stöd och hindra honom från att återfalla i sina agitatoriska vanor. Återfallen blev förvisso många och frestade hårt på deras relation. Anna hade också en betydande social förmåga. Under tiden i Lund blev hon enligt Knut "vän med halva Lund" medan han själv klagade över att han inte fick en enda ny vän under de femton år han bodde i staden. I själva verket kände han sig – enligt brev till Öhrvall – mer instängd i Lund än i fängelset i Ystad. Lund gav honom föga vetenskaplig, idémässig eller social stimulans.** Han och Anna blev dock välkända inslag i den lundensiska stadsbilden när de vandrade hand i hand på väg från eller till sitt hem på Linero utanför staden – en promenad på fyrtio minuter.

Sedan Knut blivit professor, satsade Anna på en egen karriär, tog en jur kand-examen och engagerade sig i rösträttsfrågan, kvinno- och fredsrörelsen samt i det liberala partiet. Hon delade i mycket sin makes engagemang, fast på ett betydligt mer stillsamt och mindre provocerande sätt. Anna Bugge blev Sveriges första kvinnliga diplomat. Hennes framgångar och de långa utlandsresor som följde hennes uppgifter som svensk delegat till Nationernas förbund gjorde att Knut ofta lämnades ensam, något som fördystrade hans sinne på gamla dagar. Han behövde hennes närvaro för att få sinnes- och arbetsro.

Arvet från Wicksell

Wicksell gjorde banbrytande teoretiska insatser på många områden. Hans bidrag till penningteorin och till finansteorin framstår idag som särskilt aktuella. Hans penningteori fick ett direkt inflytande på

---

* Se Wicksell-Nordqvist (1985) för en skildring av Anna Bugges liv.
** Se Gårdlund (1956, s 294).

svensk ekonomisk politik under 1930-talet – ett genomslag från teori till praktisk politik som har få motsvarigheter. När Sverige lämnade guldmyntfoten i september 1931, angav regeringen som riktlinje för riksbanken att priserna skulle stabiliseras vid rådande nivå. Sverige blev därmed det första land som officiellt deklarerat prisstabilitet som målet för den ekonomiska politiken.

Under 1990-talet har flera länder, däribland Sverige, övergått till s k inflationsmål för penningpolitiken, ett mål som ligger nära Wicksells teoretiska syn. Hans teori har också nämnts som en inspirationskälla bakom den amerikanska centralbankens politik under 1990-talet.

Wicksells penningteori framhävde dynamiken i ekonomiska processer. Betoningen av dynamiska förlopp blev en viktig inspirationskälla för senare generationer av svenska ekonomer, i synnerhet för den s k Stockholmsskolan, under 1930-talet. Här ingick bl a Erik Lindahl, Bertil Ohlin, Gunnar Myrdal och Erik Lundberg. De utvecklade arvet från Wicksell i studier av arbetslöshet, konjunkturförlopp och stabiliseringspolitik. Deras synsätt hade många gemensamma drag med det som John Maynard Keynes ungefär samtidigt gav uttryck åt i England.

Wicksells idéer på beskattningsområdet fick en renässans i samband med public choice-skolans genombrott under 1980-talet. James Buchanan, 1985 års nobelpristagare i ekonomi, stötte av en tillfällighet på ett dammigt exemplar av *Finanztheoretische Untersuchungen* i Chicago-universitetets bibliotek 1949. Boken blev en upplevelse som påverkade Buchanans forskning på ett avgörande sätt.

Även Wicksells bidrag till kapitalteorin visade sig bärkraftiga. De lyftes fram under den s k Cambridge-kontroversen, en debatt om kapitalets uppgift och natur under årtiondena närmast efter andra världskriget.

Inom svensk samhällsvetenskap, inte minst inom nationalekonomin, tjänar Wicksell dessutom som ett viktigt föredöme för akademisk obundenhet och självständighet. Det är rimligt att även se Wicksell som grundläggaren av traditionen hos svenska nationalekonomer att bidra till den offentliga debatten, att direkt vända sig till

allmänheten för att upplysa och sprida kunskap kring ekonomiska och politiska förhållanden. Här inspirerade han flera generationer svenska nationalekonomer genom sin förmåga att kombinera vetenskapliga framgångar med en flitig journalistisk och folkupplysande verksamhet. Han formade ett mönster som fortfarande är stilbildande – om än försvagat bland dagens ekonomer.*

Wicksells grundmurade rykte som självständig vänsterman, starka vetenskapliga ställning och nära kontakter med förgrundsgestalter inom socialdemokratin bidrog till att begränsa de marxistiska strömningarna inom det framväxande arbetarpartiet. Såväl Ernst Wigforss som Tage Erlanders memoarer vittnar om respekt och beundran för Wicksell.

Det arv från Wicksell som vi tydligt kan skönja vilar främst på hans insatser som vetenskapsman. Under sin levnad utövade han även ett starkt inflytande på politiker, beslutsfattare och allmänheten. Som journalist, populärvetenskaplig författare och föredragshållare påverkade han opinionen med sin logiska och konsekventa ton, sin oräddhet, sitt civilkurage och sin sakkunskap. Det är svårt att mäta hans inflytande på samtiden och än svårare att söka bedöma vilken betydelse det haft för det samhälle vi har idag. Wicksell tillhörde den liberala och radikala rörelse som växte fram under 1880-talet – inom den var han en pionjär och förblev sina ungdomsideal trogen. Mycket av det som denna rörelse kämpade för genomfördes under 1900-talets första hälft; allmän och lika rösträtt för män och kvinnor, parlamentarism, förstärkt yttrande- och åsiktsfrihet, ändrad äktenskapslagstiftning som likställde kvinnor och män, fri försäljning av preventivmedel, sociala reformer och utjämning av inkomster och förmögenheter på bred front samt internationella organ för att skapa och upprätthålla fred. Andra reformförslag som Wicksell arbetade för, t ex rörande rätten till abort och religionsundervisningens ställning i skolan, dröjde till den senare hälften av 1900-talet.

Arvet från Wicksell möter oss än idag. Wicksells ekonomiska teo-

---

* Nationalekonomernas starka ställning i den allmänna debatten i Sverige är anmärkningsvärd. Se här Carlson och Jonung (1996).

rier och idéer har visat sig livskraftiga. Han framstår som en levande klassiker inte bara inom sin vetenskap utan även i den tillämpade politiken. De artiklar som publiceras här för första gången förstärker denna bild av honom.

Redigeringen av manuskripten

Vi har valt att modernisera Wicksells språkdräkt i manuskripten med, i vårt tycke, varsam hand. Syftet är att öka deras läsbarhet och tillgänglighet. Även om de är fullt begripliga i sin ursprungliga form och trots en viss förlust av tidskänsla i rytm och stil genom redigeringen, tror vi att det centrala i texterna – idéerna och analysen – tydligare når fram i bearbetad version. Vi föreställer oss också att Wicksell – om han haft möjlighet att uttrycka sin uppfattning – skulle varit angelägen om alla förändringar som bidrog till att klarare föra ut hans budskap.*

Ett annat mål med redigeringen har varit att få större grad av språklig enhetlighet mellan manuskripten. De tillkom under en tidsrymd på mer än 40 år, en period under vilken den skrivna svenskan förändrades. Såväl stavning, som verbformer, meningskonstruktion, hopskrivning/delning av ord etc varierar över tiden. Wicksell själv lämnade gammalstavningen 1923. Vi har, som redaktörer plägar, försökt att välja en så konsekvent form som möjligt.

För det första har texterna underkastats stavningsprogrammet i våra datorer. Den stavning, som då accepterats, har vi behållit även om den ibland kan tyckas ålderdomlig, t ex har former som millioner och nationalekonomien lämnats orörda. Där datorn föreslagit ändrad stavning, har vi i allmänhet korrigerat. Vad gäller namn på olika länder har vi dock hållit fast vid Wicksells ursprungliga skrivning.

För det andra har vi moderniserat verbformerna. Pluralformer har tagits bort. Konjunktiv har i många fall ombildats till andra kon-

---

* I detta instämmer vi med bedömningen hos City University Press i samband med utgivningen av två volymer med Wicksell-texter, se Lundholm (1997) och Swedberg (1998).

struktioner. Former som finge, bleve, gingo etc har ändrats till fick, blev, gick etc. Skola har blivit skall. Verben draga och giva m fl och deras böjningsformer har ersatts av moderna former av dra och ge osv. Några verb har fått kortare former genom att ändelser på -es/as kortats till -s (bestämmes till bestäms, göres till görs osv).

För det tredje har vi ibland ändrat interpunktionen. I vissa fall har längre textmassor delats upp i kortare stycken för att underlätta läsningen. Wicksells meningar är ofta mycket långa och delas av komma, semikolon och kolon på ett sätt vi idag inte är vana vid. När det låtit sig göras med lätthet, har vi ibland brutit upp meningar genom att t ex ersätta ett kolon eller ett "och" med punkt. Då och då har vi lagt till eller dragit ifrån ett kommatecken. Som framgår av texterna är det ofta svårt att dela Wicksells meningar utan större ingrepp. Många långa invecklade meningar, alltid lika logiskt uppbyggda och sammanhängande, finns därför ännu kvar. Förkortningar har genomgående skrivits utan punkter. Vissa av Wicksells förkortningar, t ex, f.n., e.d., prof., har skrivits ut i vår text.

Så gott som alla manuskripten är handskrivna, med överstrykningar och tillägg. Med hänsyn till detta är det imponerande hur genomarbetade, sammanhängande och språkligt korrekta de framstår. I enstaka fall kan något ord saknas – oftast rör det sig om ett "och" eller ett "det" eller "att". Då så gäller har det sannolikt saknade ordet tillfogats. En ordföljd kan också ha kastats om för större förståelse. Kursiveringar härrör vanligen från understrykningar av Wicksell i texten. Däremot har vi på modernt sätt själva kursiverat namn på tidningar, tidskrifter och även vissa latinska uttryck.

Några gånger förekommer ord eller uttryck okända för oss och inte förklarade i *Svenska Akademiens ordlista*. I dessa fall har vi, efter noggrann kontroll i originalmanus, fått konsultera *Svenska Akademiens ordbok* för att få veta att, jo då, ordet ifråga brukades på Wicksells tid. I ett par fall har vi inkluderat förklaringar på ålderdomliga uttryck i fotnoterna.

Torun Hedlund-Nyström utförde ett imponerande arbete med att försöka datera manuskripten, spåra den debatt Wicksell deltog i, den tidning han vände sig till, de personer han omnämner – allt do-

kumenterat i kommentarer till manuskripten. Detta material – kompletterat med eget sökande i olika uppslagsverk – har vi utnyttjat som underlag dels för inledningarna till artiklarna, dels för att bygga upp fotnotsapparaten. Vi försöker ge bakgrunden till artiklarna och presentera de ekonomer, politiker och kulturpersoner som omnämns i manuskripten. Vissa välkända internationella ekonomer vilka Wicksell nämner (Edgeworth, Keynes, Malthus, Marshall, Ricardo, Walras m fl) har vi inte uppmärksammat i noterna. Våra noter är markerade med * eller †, Wicksells egna noter markeras med löpande nummer inom varje artikel.

Rubrikerna är som regel hämtade från Wicksells manuskript. I några enstaka fall har vi fått välja rubrik där sådan saknats. Wicksells signatur skrivs ut på det sätt han gjorde när manuskriptet undertecknades. Ibland skrev han under pseudonym som *Exul* och *Rigello*. I de fall manuskripten inte undertecknats, finns heller ingen namnunderskrift. Artiklarna är placerade i tidsordning inom varje ämnesområde.

Till sist, det finns naturligtvis en risk att något eller några av de manuskript som publiceras i denna bok, faktiskt har tryckts tidigare. Vi har sökt minimera risken efter bästa förmåga men kan inte garantera att vi lyckats fullständigt. En sådan garanti skulle kräva en systematisk genomgång av hela svenska pressen under en lång tid – en uppgift som vi inte varit mäktiga.

Litteraturen om Knut Wicksell

Litteraturen om Knut Wicksells liv är rikhaltig – mer har skrivits om honom än om någon annan svensk nationalekonom. Hans liv har tecknats på ett lysande sätt av Torsten Gårdlund (1956). Boken översattes till engelska 1958. Detta verk hyllades av Mark Blaug (1994) som en av de främsta biografier som någonsin skrivits över en ekonom. En svensk nyutgåva kom 1990 på SNS Förlag och engelsk nyutgåva några år senare – se Gårdlund (1996). Wicksells publicerade alster, såväl vetenskapliga arbeten som bidrag i dagspressen, föredrag m m, är noterade i bibliografin sammanställd av Erik Knudtzon

(1976), utgiven av Torun Hedlund-Nyström. I fortsättningen hänvisas till denna skrift som "bibliografin".

Anna Bugge Wicksells liv är fångat på ett personligt sätt av sondottern Liv Wicksell-Nordqvist (1985) i en bok med den talande undertiteln *En kvinna före sin tid*. Hitoshi Hashimoto, nationalekonom vid Kyoto universitet i Japan, har insiktsfullt redigerat och publicerat Wicksells omfattande korrespondens – en veritabel kulturgärning. Se här bl a Hashimoto (1993, 1994, 1996 och 1997). På senare tid har två antologier kommit på svenska med artiklar och stridsskrifter av Wicksell. Michael Lundholm (1997) har gjort ett urval av Wicksells nationalekonomiska essäer och Richard Swedberg (1998) har samlat några kända pamfletter och broschyrer.

På det engelska språket finns mycket, främst från 1990-talet. Bo Sandelin har låtit översätta flera av Wicksells tidskriftsartiklar till engelska – se Sandelin (1997, 1999). Även Sandelin (1998) innehåller några av Wicksells bidrag på engelska. Uppsatser rörande Wicksells teorier finns samlade i bl a Steinar Ström och Björn Thalberg (1979), Mark Blaug (1992), Lars Jonung (1993) och John C Wood (1994). Arbeten av Carl Uhr (1960), Axel Leijonhufvud (1981) och Guglielmo Chiodi (1991) belyser Wicksells teoretiska bidrag och påverkan på andra ekonomer. Wicksells inflytande på den efterföljande generationen av svenska nationalekonomer, dvs på Stockholmsskolan, framkommer i flera bidrag i Lars Jonung (1991).

Wicksell är utan tvivel den främste samhällsvetare som verkat i vårt land. Har han inte förtjänat att hans samlade verk, inräknat hans tidningsartiklar och tidskriftsartiklar, kanske också hans enorma korrespondens, ställdes samman i en nationalupplaga liknande vad som gjorts med August Strindbergs skrifter? Kanske är det dags att "malthusianaren" – som Strindberg själv kallade Wicksell i ett brev från 1882 – uppmärksammas på samma sätt som Strindberg?*

* Se Gårdlund (1956, s 79).

Referenser

Blaug, M, red, (1992), *Knut Wicksell (1851–1926)*, i serien *Pioneers in Economics*, Edward Elgar, Aldershot.

Blaug, M, (1994), "Recent Biographies of Keynes: A Review Essay", *Journal of Economic Literature*, nr 3, september.

Carlson, B och L Jonung, (1996) "Hur såg de stora nationalekonomerna på sin roll i samhällsdebatten?", s 89–112 i L Jonung, red, *Ekonomerna i debatten – gör de någon nytta?*, Ekerlids förlag, Otta.

Chiodi, G, (1991), *Wicksell's Monetary Theory*, Macmillan, London.

Gårdlund, T, (1956), *Knut Wicksell. Rebell i det nya riket*, Bonniers, Stockholm. Nyutgåva 1990, SNS Förlag.

Gårdlund, T, (1996), *The Life of Knut Wicksell*, Edward Elgar, Cheltenham.

Hashimoto, H, (1993), "Wicksells brevväxling 1869–1875" (Wicksell's correspondence 1869–1875), *KSU Economic and Business Review*, Kyoto Sangyo University, nr 20, maj.

Hashimoto, H, (1994), "Wicksells brevväxling 1876–1879" (Wicksell's correspondence 1876–1879), *KSU Economic and Business Review*, Kyoto Sangyo University, nr 21, maj.

Hashimoto, H, (1996), "Wicksells brev 1880–1885" (Wicksell's letters 1880–1887), *KSU Economic and Business Review*, Kyoto Sangyo University, nr 23, maj.

Hashimoto, H, (1997), "Wicksells brev 1886–1887" (Wicksell's letters 1886–1889), *KSU Economic and Business Review*, Kyoto Sangyo University, nr 24, maj.

Jonung, C och I Persson (1997), "Anna and Knut", s 3–9 i I Persson och C Jonung, red, *Economics of the Family and Family Policies*, Routledge, London och New York.

Jonung, L, (1977), "Knut Wicksells prisstabiliseringsnorm och penningpolitiken på 1930-talet", i J Herin och L Werin, red, *Ekonomisk debatt och ekonomisk politik*, Norstedt, Lund.

Jonung, L, (1990), "Knut Wicksell" i C Jonung och A-C Ståhlberg, red, *Ekonomporträtt. Svenska ekonomer under 300 år*, SNS Förlag, Kristianstad.

Jonung, L, red, (1991), *The Stockholm School of Economics Revisited*, Cambridge University Press, New York.

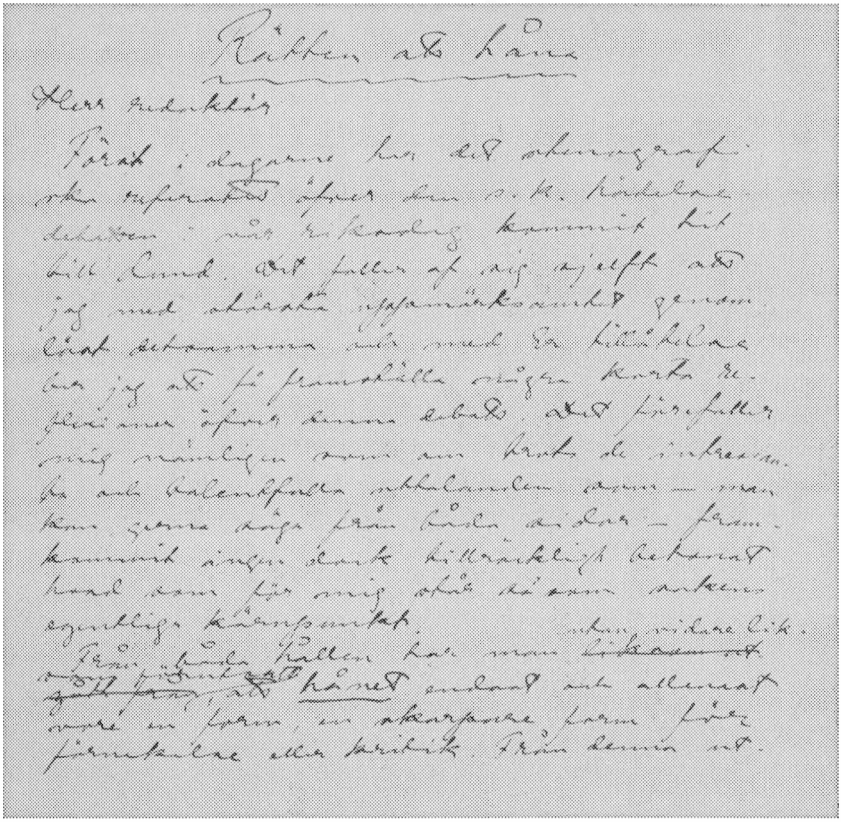
Jonung, L, red, (1993), *Swedish Economic Thought. Explorations and Advances*, Routledge, London.

Knudtzon, E, (1976), *Knut Wicksells tryckta skrifter 1868–1950*. Utgiven av Torun Hedlund-Nyström. Gleerup, Lund.

Leijonhufvud, A, (1981), "The Wicksell Connection. Variations on a Theme", s 131–202 i A Leijonhufvud, *Information and Coordination: Essays in Macroeconomic Theory*, Oxford University Press, London.

Lundholm, M, red, (1997), *Knut Wicksell. Nationalekonomiska essäer. Ett urval*, City University Press, Södertälje.

Myrdal, G, (1972), *Vetenskap och politik i nationalekonomin*, Rabén & Sjögren, Stockholm.
Sandelin, B, red, (1997), *Knut Wicksell. Selected Essays in Economics. Volume I*, Routledge, London.
Sandelin, B, red, (1998), *Swedish Economics. Volume I*, Routledge, London.
Sandelin, B, red, (1999), *Knut Wicksell. Selected Essays in Economics. Volume II*, Routledge, London.
Sommarin, E, (1947), *Studenter och arbetare. Minnen av skånsk arbetarrörelse och lundensisk radikalism*, Gleerup, Lund.
Ström, S och B Thalberg, red, (1979), *The Theoretical Contributions of Knut Wicksell*, Macmillan, London.
Sundström, M, (1993), "The Swedish Economists, the Labour Movement and the 8-hour Day", kapitel 5 i L Jonung, red, *Swedish Economic Thought. Explorations and Advances*, Routledge, London.
Swedberg, R, red, (1998), *Knut Wicksell. Stridsskrifter och samhällsekonomiska analyser*, City University Press, Södertälje.
Uhr, C G, (1960), *Economic Doctrines of Knut Wicksell*, University of California Press, Berkeley och Los Angeles.
Wicksell, K, (1898), "Penningräntans inflytande på varuprisen", *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar*, s 47–70. Omtryckt i Lundholm (1997), s 91–112.
Wicksell, K, (1987), *Om en ny princip för rättvis beskattning*, Ratio, Göteborg.
Wicksell-Nordqvist, L, (1985), *Anna Bugge Wicksell. En kvinna före sin tid*, Liber, Lund.
Wood, J C, red, (1994), *Knut Wicksell. Critical Assessments*, Routledge, London.

Ett prov på Knut Wicksells handstil, hämtat från första sidan till hans manuskript till insändaren "Rätten att håna" från 1909. Den finns på sidan 443ff.

1 Svensk penning- och valutapolitik

1.1 Myntfrågan

I mitten av 1890-talet, när Wicksell publicerat sina böcker om pris- och kapitalteori samt om skatteteori och skattepolitik, vänder han sitt intresse till monetära frågor. Här förklarar Wicksell varför han ämnar studera monetär ekonomi och vilka problem han hoppas kunna lösa i en planerad studie. Han konstaterar att inom penningteorin "återstår ännu ofantligt mycket att närmare söka utforska och klargöra".

Eftersom Wicksell inte hade anställning vid något universitet, var han beroende av anslag från olika källor. Det är möjligt att manuskriptet utgjorde en del av en ansökan för finansiellt stöd för den forskning som ledde fram till Geldzins und Güterpreise. *Här finns nämligen de begrepp och idéer, ehuru skissartat, som bär upp nämnda arbete.*

Utgångspunkten är att penningvärdet bör hållas stabilt. Wicksell påpekar att det rådande internationella valutasystemet, grundat på guld, ger upphov till oacceptabla svängningar i prisnivån. En bimetallisk myntfot, dvs en myntfot byggd på både guld och silver, är inte heller en garanti för fast penningvärde. Istället rekommenderar Wicksell en internationell pappersvaluta, ett kreditmynt, som styrs så att penningvärdet förblir konstant. Dessa tankegångar återkommer Wicksell till gång på gång i sina penningpolitiska bidrag efter första världskrigets utbrott.

Datering: 1895–96, då Wicksell inledde arbetet på *Geldzins und Güterpreise.*

Vikten av ett stadgat och så vitt möjligt oföränderligt penningvärde kan svårligen överskattas. Tyvärr lämnar vårt nuvarande myntsystem ännu i detta avseende mycket övrigt att önska. Om vi än lyckligtvis ej har att motse ett återupprepande av de häftiga fluktuationer i det lagliga penningvärdet som utmärkt flydda tidsåldrar, så är å andra sidan i vår tid med sin mer och mer utbredda penning- (i motsats till forntidens övervägande natura-) hushållning, sina vidsträckta kreditförbindelser osv det ekonomiska livet vida känsligare för även den minsta rubbning i penningvärdet än fordom.

Exempelvis må erinras, hurusom den till 35 à 40% uppskattade minskningen i varuvärdena och följaktligen ökning i guldets köpkraft, som ägt rum sedan år 1873, för ett land som vårt bl a är likbetydande med en motsvarande faktisk tillökning av våra betydande utländska skulder (c:a 600 millioner kr), alltså med ett belopp av över 200 millioner kr utan någon som helst motsvarande valuta. Att denna betydande och i många riktningar olycksdigra förändring i huvudsak är att tillskriva en (åtminstone relativt till varuproduktionen) otillräcklig guldproduktion i förening med den vid ungefär nämnda tidpunkt inträffade tysk-skandinaviska silverdemonetisationen och inställandet av latinska myntunionens silverprägling, därom kan numera föga tvivel råda – även utpräglade monometallister såsom R. Giffen i England medger detta till fullo.*

Huruvida de stora guldfynden i Sydafrika kan i väsentlig mån verka som en ymnigare tillgång på guld och i så fall om för längre tid eller blott för en kortare period, därom står det för närvarande ej i människomakt att döma. Dock synas geologerna snarast luta åt det senare antagandet.

Men själva denna ovisshet utgör härvidlag den största olägenheten, ty en folkhushållning kan utan tvivel lätt anpassa sig till vare sig ett stigande eller sjunkande myntvärde, men ovissa och oberäkneliga variationer däri måste ovillkorligen medföra en mängd oförskylda

* Silvrets demonetisering hänför sig till Tysklands och de skandinaviska ländernas övergång från silvermyntfot till guldmyntfot i början av 1870-talet. Med detta steg förlorade silvret sin roll som reservvaluta.

lidanden och verka förlamande i det hela.

Som bekant föreslås sedan ett par årtionden tillbaka med – man kan säga – växande iver såsom botemedel mot detta, utan tvivel fullt verkliga, om än av en och annan överdrivna olägenheter – *bimetallism*, dvs silvrets allmänna återupphöjande till lagligt betalningsmedel jämte guldet, och nämligen i ett fixt värdeförhållande till detta, samt fri utmyntning av silver till vilka belopp som helst liksom nu av guld.

Vanligen föreslås värdeförhållandet 1:15 1/2 såsom av gammalt i latinska myntunionen, ehuru detta i teoretiskt avseende är likgiltigt. I praktiskt avseende torde det numera av flera skäl vara föga rådligt.

I vilken utsträckning dessa idéer numera vunnit terräng, torde kunna slutas därav, att även i England, guldmonometallismens vagga och hittills dess kraftigaste stöd, en mängd framstående affärs- och statsmän samt nationalekonomer (däribland, om jag ej misstar mig samtliga mera kända universitetslärare: Marshall, Foxwell, Sidgwick, Nicholson, Edgeworth m fl) mer eller mindre avgjort anslutit sig till bimetallismen. Bland kända namn i andra länder kan nämnas Schäffle och A Wagner i Tyskland, W Scharling i Danmark, Gide i Frankrike, den numera avlidne E de Laveleye, m fl.

En bland de ivrigaste och talangfullaste motståndarna till bimetallismen är den välbekante statistikern R Giffen. Men även Giffen gör såsom nämnt viktiga medgivanden åt den nya läran, och hur intressanta hans invändningar än i flera avseenden är, kan de näppeligen tillerkännas bindande kraft.

Å andra sidan synes det mig dock mycket troligt, att icke heller bimetallismen skulle kunna uppfylla alla eller ens de viktigaste av de löften, som några av dess anhängare så frikostigt strör omkring sig. Att en konsekvent och ärligt genomförd bimetallism, verkställd i ett tillräckligt stort antal länder – och naturligtvis ännu mer en universal sådan – skulle under ett antal år kunna hålla båda metallerna för alla praktiska behov vid inbördes pari, därför talar så många både teoretiska och erfarenhetsgrunder, att härom näppeligen något tvivel bör kunna hysas. Till och med det senaste amerikanska experimentet, ehuru i sig misslyckat, skulle härför kunna anföras såsom bevis. Ännu mera Frankrikes exempel under tiden 1850–70 då en liknande, ehu-

ru i motsatt riktning, skeende värdeförändring hos de ädla metallerna försiggick.

Sattes härvid silvrets lagliga värde något över dess nuvarande förhållande till guldet (t ex efter medelvärdet för de senaste tio åren; att gå längre anser jag av flera skäl ej vara att tillråda) så skulle varuvärdena något stiga och sedan under en följd av år – allt under förutsättning att silvrets och guldets produktionsförhållanden blir någorlunda oförändrade – förbli skäligen stadiga.

Men hur länge? Det är frågan. Om guldet vid fortfarande ogynnsamma produktionsförhållanden icke kan stiga i värde, emedan det i de flesta betalningsförhållanden kan ersättas med silvret och (vid fullt genomförd bimetallism) i huvudbankerna fritt utväxlas mot silvret, så måste produktionen därav nödvändigtvis något hämmas. Å andra sidan uppmuntras härvid den industriella konsumtionen, vilken redan nu av somliga författare beräknas uppgå till omkring samma belopp som den årliga produktionen. Differensen måste oavbrutet fyllas ur det samlade guldförrådet, bankernas behållningar och guldcirkulationen måste oupphörligt minskas. Härtill kommer åtskilliga andra, delvis föga beaktade omständigheter, såsom utsikterna till en ökad tesaurering (skattbildning) av guld, helst vid ett fortgående sjunkande av räntefoten, guldexport till Indien och andra länder m m. Det är således stor sannolikhet för att ett allmännare bimetallistiskt experiment förr eller senare skulle leda till monometallism med silver såsom myntfot, vilket väl i och för sig icke vore någon stor olycka, men i alla händelser är något helt annat än bimetallisterna tänkt sig.

Dessutom vore naturligtvis en bimetallistisk standard alltid utsatt för de fluktuationer som produktions- och konsumtionsförhållanden av båda metallerna i förening betingade. För att avhjälpa detta har professor L Walras i Lausanne föreslagit en modifikation av systemet, gående ut på att silvret visserligen skulle vara lagligt betalningsmedel i fast förhållande till guldet, men utmyntningen därav begränsad, nämligen just i ett sådant förhållande, att penningvärdet hölls oförändrat (i förhållande till varornas genomsnittliga värde). Teoretiskt oanfäktbart (enligt min åsikt) inom vissa gränser skulle detta

förslag naturligtvis innebära ett ytterst svårt myntpolitiskt problem. Det kunde bland annat omöjligen genomföras utan internationella bestämmelser om reglerande av myntsilvermängden inom varje särskilt land.

Dessutom blev man även här utsatt för faran av en mer eller mindre hastig uttömning av guldförråden, ifall det artificiella priset i betydligare grad kom att avvika från det "naturliga", av produktionsförhållandena betingade. Inträffade nu alltså stor guldknapphet, så att guldet ej längre fritt utväxlades mot silvret utan ett betydligare agio uppstod – vad hade man då under Walras' system erhållit? Jo, tydligen ett kreditmynt (konventionsmynt) av silver, av samma slag som vårt nuvarande skiljemynt, vars värde uteslutande berodde på emissionens storlek. Men i så fall vore det uppenbarligen både enklare och billigare att använda ett internationellt kreditmynt rätt och slätt.

Är ett sådant möjligt? Den frågan har hittills ganska föga diskuterats. Av monometallisterna framkastas tanken härpå understundom på ironi för att driva motståndare in absurdum. Men utan tvivel förtjänar tanken en något allvarligare behandling. Teoretiskt möjligt är systemet i alla händelser och skulle till och med kunna tänkas iverksatt med ganska enkla medel. Redan nu spelar de ädla metallerna såsom internationellt bytesmedel icke samma dominerande roll som fordom, utan vid inträffande överskott av import utjämnas balansen mer och mer genom export av internationella säkerheter, obligationer och andra räntebärande papper av alla slag.

Saken kunde därför tänkas ordnad t ex på följande sätt. Varje land inom myntunionen hade rätt, att inom vissa gränser utge kreditsedlar efter behov. Dessa sedlar (lydande på samma mynt eller åtminstone lätt konvertibla i varandra) skulle mottagas såsom betalning samt till inlösning mot egna sedlar till pari i alla ländernas huvudbanker. Därefter blev det dessas angelägenhet att sinsemellan tid efter annan utväxla dessa sedlar (t ex i ett gemensamt clearing-house i London eller Paris) varvid differenserna salderades med värdepapper, guld, silver, växlar eller vad som helst, allt efter gällande kursvärde eller med kontokurant. Härigenom vore överemission från varje särskilt land förebyggd, men därjämte fordrades internationella överenskommel-

ser för att med längre tids mellanrum reglera de omtalade överenskomna emissionsgränserna, så att penningvärdet blev oförändrat i förhållande till varorna, eller med andra ord "the total index number" för dessa senare justerades till oföränderligt belopp från år till år.* Medlet att inom varje land reglera emissionen blev naturligtvis växeldiskontot, köp och försäljning av säkerheter osv. Guld och silver behövde ej försvinna ur rörelsen (varken som undervärdiga skiljemynt eller teckenmynt) men de blev ej längre lagligt betalningsmedel eller värdemätare, utan denna funktion övertogs av det nämnda konventionsmyntet.

Ur teoretisk synpunkt torde som sagt föga vara att invända mot en sådan anordning, eller åtminstone synes mig de vanligaste framställda betänkligheterna mest gå på sidan om saken.

[...]

Alla de ovan antydda synpunkterna skulle jag nu närmare utveckla i mitt arbete. Men framför allt vill jag försöka åstadkomma en så vitt möjligt grundlig undersökning av själva huvudproblemet, frågan om de faktorer som bestämmer de ädla metallernas och i allmänhet penningens värde.

I sina allmännaste drag kan väl detta problem anses löst – ehuru fortfarande snart sagt i varje punkt omtvistat – dock återstår ännu ofantligt mycket att närmare söka utforska och klargöra. Så t ex frågan om å ena sidan produktionens, å andra den industriella konsumtionens inverkan på myntmetallens värde. Vidare ifråga om den s k kvantitetsteorien (penningvärdet omvänt proportionellt med den existerande penningmängden multiplicerad med penningens omloppshastighet), utredning av själva begreppet "omloppshastighet" och uppvisande av det tvivelsutan automatiska sambandet mellan denna och myntets större eller mindre ymnighet. Slutligen det ännu alltjämt så gåtfulla ömsesidiga beroendet av penningvärdets och penningräntans storlek, samt hur den sistnämnda i sin tur regleras av den

---

* Med "total index number" menar Wicksell ett prisindex. Han förslår här att världens centralbanker stabiliserar varuprisnivån så som den mäts med lämpligt index.

"naturliga" kapitalräntans höjd.

Jag hoppas att de nyare teoretiska undersökningarna över värde och kapital skall kunna sprida något ljus även över de nu nämnda problemen som tvivelsutan tillhör nationalekonomiens allra mest svårlösta.

K. Wicksell

1.2 Brisman "rationella lösning" av dyrtidsproblemet

Första världskriget förde med sig en stigande prisnivå. Det dröjde inte länge förrän "dyrtiden" var ett flitigt diskuterat fenomen såväl bland allmänheten som i nationalekonomernas krets. 1916 ägnade Nationalekonomiska föreningen två sammanträden åt ämnet "Dyrtid och sedelöverflöd". Gustav Cassel, Eli Heckscher och Knut Wicksell analyserade dyrtiden i bl a Ekonomisk Tidskrift. *I tidskriften* Forum *bidrog nationalekonomen Sven Brisman år 1915 med en längre artikel med rubriken "Dyrtiden", vilken ungefär ett år senare följdes av "Dyrtidsfrågans ändrade läge".* Det ändrade läget bestod enligt Brisman i att kriget skapat en ny s k normalnivå för priserna.*

Wicksell polemiserar här mot Brismans uppfattning. Han är obarmhärtigt kritisk mot de brismanska synpunkterna. Brisman har överskridit "gränsen för vad en vetenskapsman kan tillåta sig." Det finns inget skäl att se dagens prisnivå som den "normala". Den kan styras med hjälp av ekonomisk politik. Flera åtgärder kan pressa ner prisnivån: Riksbanken kan reducera volymen utelöpande sedlar; den kan höja diskontot, den kan ta emot depositioner mot ränta, exporten kan tullbeläggas och importen subventioneras – åtgärder vilka Wicksell ideligen återkommer till i debatten om dyrtiden.

Datering: November 1916.

---

* Sven Brisman, 1881–1953, var professor vid Handelshögskolan i Stockholm. Hans forskning var inriktad på bankhistoria. Gustav Cassel, se fotnot i artikel 1.4. Eli Heckscher, se fotnot i artikel 1.15.

Docent Brisman är en egendomlig företeelse i vår nationalekonomiska litteratur – i utlandet t ex Tyskland, är det däremot mer gott om den typ han företräder. Med en brinnande forskningshåg, stor flit och ett icke ringa mått av skarpsinne och litterär begåvning förenar han en orolig hast i sin produktion, som kommer honom att gång på gång med största tvärsäkerhet utslunga påståenden, om vilkas ogrundade, för att icke säga absurda beskaffenhet, den minsta eftertanke skulle ha upplyst honom, om han blott gett sig tid att tänka efter.

Så t ex uttalade han i denna tidskrift, det är väl nu omkring ett år sedan, i strid med all ekonomisk teori och erfarenhet att den massvis skedda emissionen av oinlösligt pappersmynt i flertalet av de krigförande länderna, *omöjligen* kunde ha något inflytande på guldets köpkraft gentemot varorna, eftersom ju dessa sedlar icke inlöstes med guld. Det skulle intressera mig att veta om han fortfarande håller på denna åsikt. I varje fall har han icke återkallat den. Och i senaste numret av *Forum* (No 46) framkommer han, vid sidan av åtskilliga mycket förnuftiga reflexioner, med en rad av påståenden, så orimliga, att de, i synnerhet efter allt som nu skrivits i detta ämne, verkligen överstiger gränsen av, vad en vetenskapsman kan tillåta sig.*

Han anmärker först och med fullt skäl, att de åtgärder till dyrtidens bekämpande, som hittills sett dagen, visat sig högst otillräckliga, och att särskilt åsättandet av *maximipris* utan samtidiga åtgärder för att reglera utbud och efterfrågan på de varor det gäller på förhand är dömt att misslyckas, ja snarare ägnat att försämra än att förbättra ställningen. Men från denna reflexion, som icke blir mindre sann därför att den är urgammal, gör han ett plötsligt hopp över i påståendet att *alla* åtgärder till varornas förbilligande är fåfänga eller i varje fall oeffektiva "en droppe i havet" osv, att vi fastmer måste finna oss i den existerande prisnivån, som "nu är det normala", och att det följaktligen "icke finns mer än en rationell lösning av dyrtidsproblemet, nämligen *lönehöjning*".

Det är dock icke svårt att visa att *denna* lösning av problemet, hur populär den än må vara, ingalunda kan kallas rationell, dvs adekvat.

---

* *Forum* nr 46 utkom den 11 november, 1916.

Vårt lands befolkning består dock icke uteslutande av gulaschbaroner och löntagare. Det finns gott om änkor och faderlösa, gamla ogifta damer osv vilkas hela uppehälle utgör avkastningen på ett litet i banker eller sparbanker innestående eller ock mot inteckning och dylikt utlånat kapital. Hur vill Brisman hjälpa dem från verkningarna av dyrtiden? Rätteligen skulle väl enligt hans premisser *alla* inteckningar i fast egendom, alla utlånade penningkapital omskrivas till femtio procent högre belopp till huvudstol och ränta, alla välgörande eller lärda stiftelser borde få sina fonder höjda med femtio procent osv. Redan detta visar väl att åtgärden icke är praktisk och *om* den par impossibilité kunde konsekvent genomföras *idag*, så måste den göras om i morgon; ty antingen har priserna ytterligare stegrats, då borde ju också alla löner på nytt höjas, eller ock ha priserna fallit; då krävs den svåra och allt annat än populära åtgärden att *sänka* alla löner m m.

Nej, en verkligt rationell lösning kan endast bestå i att höja den svenska kronans köpkraft gentemot varorna, och detta är icke blott icke omöjligt utan kan – mer och mindre effektivt – ske på *två* olika sätt.

Fick man tro Brisman så skulle varuprisnivån vara ett slags mystisk entitet, som svävade över fenomenvärlden, eller och något slags naturlag, mot vilken mänskliga ansträngningar är fåfänga. Intetdera är fallet utan varornas genomsnittliga pris i penningar beror självfallet helt och hållet på vårt eget *val av prismätare*. Före den 6 februari detta år var denna vår prismätare *guldet*, och så länge detta förhållande ägde rum, måste vi hålla till godo med guldets fortgående prissänkning och kunde i stort sett icke hindra den därav förorsakade prisstegringen.* *Efter* nämnda datum är bankinstituten och särskilt riksbanken – i alla händelser i förening med de båda övriga skandina-

* "Den 6 februari" syftar på att regeringen då lämnade en proposition till riksdagen att riksbankens skyldighet att köpa guld skulle upphävas. Förslaget antogs och lagen trädde i kraft den 9 februari 1916. Därmed frikopplades det svenska penningsystemet helt från guldmyntfoten. Vid krigsutbrottet 1914 hade riksbanken befriats från skyldigheten att lösa in sina sedlar i guld. Nu befriades riksbanken från skyldigheten att köpa guld mot riksbankssedlar. Ingen hade 1914 tänkt på möjligheten att riksbankens sedlar skulle stiga över sitt forna guldvärde, något som inträffade i början av 1916.

viska centralbankerna – fullständigt herre över vårt penningvärde och därmed vår prisnivå, ty sedan guldspärrningen företagits, är vår prismätare icke längre guldet utan *banksedeln*, eller mera exakt den enhet, vari bankräkenskaperna förs.

Är Brisman beredd att förneka, att vår riksbank, om den ville, skulle kunna indra en tredjedel eller mera av sin nu utelöpande sedelmängd, därmed återförande sedelstocken till dess storlek före kriget? Tvivlar han på att riksbanken , sedan den nu lyckligtvis på nytt höjt sina utlåningsräntor, skulle kunna tvinga de övriga bankerna att göra sällskap, om icke annat så genom den utväg, som Engelska Banken numera vidtagit nämligen att mottaga penningar på deposition mot ränta – i England icke mindre än 5 procent? Ock skulle icke dessa och dylika åtgärder utöva en motsvarande verkan på vår prisnivå? Varför, i all rimlighets namn hålls sedelstocken i vårt land vid denna absurda höjd? Prisstegringen, svarar man, kräver mer omsättningsmedel, och frågas efter orsaken till prisstegringen så blir i allmänhet svaret – nota bene vad Brisman skulle svara härpå blir icke klart av hans artikel – men i allmänhet svaras med hänvisning till *bristen på varor*. Men ett *minus* av varor kan väl dock icke i och för sig kräva ett *plus* av medel till sin omsättning. Dra in på sedlarna, minska bankkrediten, och om ej världens åttonde underverk har inträffat, kommer priserna att gå ned.

Det finns emellertid, såsom jag flera gånger framhållit även en annan utväg att nå samma mål, nämligen exportavgifter jämte importvarornas försäljning under inköpspris. En sådan åtgärd vore naturligtvis långt mera effektiv än den nyss nämnda, emedan man på detta sätt kunde reglera, icke blott genomsnittet av varuprisen utan varje särskild varas pris. Dessutom skulle den – såsom jag nyligen påpekat i *Ekonomisk Tidskrift* – också ha den av våra banker sannolikt högt uppskattade förmånen, att våra växelkurser på utlandet icke behövde undergå någon ytterligare sänkning. Är det till på köpet så att de höga utlandspriserna på t ex tackjärn lockar våra järnverk till en i alla avseenden slösaktig och för framtiden ödesdiger användning av våra skogstillgångar för kolningsbehov så synes ett system av tillräckligt höga exportavgifter även i detta avseende ha en mission att fylla.

Om alla dessa synpunkter nämner Brisman icke ett enda ord. Han dekreterar helt enkelt, att den för tillfället rådande högt uppjagade prisställningen i vårt land, "nu är det normala" och varken kan eller bör rubbas. Punkt och slut, detta rätter och packer Eder efter!

Men är sådant vetenskap?

Knut Wicksell

1.3 Sedlarna och guldet

I arkivet finns två otryckta uppsatser med samma titel. Båda behandlar relationen mellan guldet och riksbankens sedelemission under krigsåren. Den längre av dem (version A) förefaller avslutad, medan den kortare (version B) avbrutits mitt i en mening. Den längre uppsatsen redogör sakligt och översiktligt för läget i Sverige och den industrialiserade världen i övrigt, drar historiska paralleller och diskuterar från olika synpunkter återställandet av penningens köpkraft och guldets framtid.

*Den kortare artikeln innehåller i koncentrerad form en rad synpunkter på de svårigheter, som flödet av pappersvaluta fört med sig. Den bryts mitt i en mening, sedan Wicksell hänvisat till sitt särskilda yttrande i det nyligen utkomna "Betänkande rörande åtgärder för penningvärdets reglering", som han möjligen tänkt referera som avslutning. Han erinrar där om målet för de åtgärder som betänkandet behandlar. Han föreslår en återgång till den prisnivå "som ju dock endast ligger fyra år tillbaka i tiden". Därutöver framlägger han det önskemål han pekat på i många andra sammanhang: en reglering av fordringar och skulder i relation till penningvärdets förändringar.**

Datering: 1918.

---

* Det längre manuskriptet (A) förefaller ämnat för en facktidskrift, medan det kortare (B) kan ha varit avsett att ge ett populärt sammandrag av det särskilda yttrande som Wicksell avgett i det ovannämnda betänkandet.

VERSION A

Den omvälvning på penningväsendets område, som uppstått i samband med världskriget, saknar visserligen icke motstycken i äldre tid, men i ett avseende skiljer den sig ytterst skarpt från förhållandena under alla föregående liknande epoker, nämligen med hänsyn till förändringen av själva det hårda myntets, alltså i nutiden huvudsakligen *guldets*, värde och köpkraft. Massemission av pappersmynt i den ena eller andra formen har under senaste två århundraden varit en så gott som regelbundet återkommande företeelse under snart sagt varje större krig och har också med få undantag haft till följd, att i de länder som företagit denna massutgivning av sedelmynt, penningens köpkraft sjunkit och alltså varupriserna stigit. Men där så skett, har också på samma gång sedlarnas värde gentemot guldet undergått en motsvarande eller nära motsvarande försämring, så att prisstegringen i huvudsak inskränkt sig till de länder, där pappersmyntsemissionen ägt rum, men icke fortplantat sig till sådana länder, som fortfarande betjänat sig av metalliskt mynt eller av mot myntmetall inlösliga sedlar.

Fullt exakt är detta visserligen icke. Själva uppkomsten av ett guldagio i det land, som övergått till oinlösligt pappersmynt, är ägnad att utdriva en stor del av det hårda myntet ur landet och har i regel även föregåtts av en sådan utströmning av guld. De övriga ländernas myntförråd undergår härigenom en ökning. Även deras prisnivå stiger med påföljd, att de oinlösliga sedlarna icke förlorar fullt så mycket i värde mot guldet, som motsvarar deras ökade volym. Även i sitt reducerade värde representerar de alltså en tillökning i hela världens förråd av omsättningsmedel, m a o en allmän, icke blott en partiell inflation av penningväsendet blir följden.

Sålunda torde den allmänna prisstegring som skedde under början av 1860-talet och likaså den som ägde rum under de första åren av 1870-talet i viss mån ha stått under inflytande, den förra av den starka emission av pappersmynt som försiggick i Förenta Staterna under unionskriget, och den senare av Frankrikes övergång till oinlösligt pappersmynt under det fransk-tyska kriget – vilken sistnämnda för övrigt var märklig därigenom, att de franska sedlarna, trots inställan-

det av guldutväxlingen, så gott som oförändrat bevarade sitt värde mot det hårda myntet, något som emellertid får anses som ett undantag från regeln.

Likaså torde den starka, ehuru ofullkomligt kända prisstegringen under de napoleonska krigen och den därpå insättande, under flera årtionden fortgående prissänkningen, som åtminstone i England till full evidens konstaterats, ha stått i sammanhang med de stora emissionerna av pappersmynt under krigstiden och den därpå följande indragningen eller "realisationen" av detta pappersmynt i ett flertal länder, bl a vårt eget.

I stort sett har emellertid missbruket av sedelpressen i äldre tider i huvudsaklig mån drabbat det eller de länder, som gjort sig skyldiga därtill. *Deras* sedlar har sjunkit i värde såväl emot varorna som emot guldet, varemot detta senare i det hela bibehållit sin köpkraft gentemot varorna, vadan som sagt, den övriga världens prisnivå endast i mindre mån härav påverkats.

En helt annan bild erbjuder i detta avseende det nu pågående världskriget, då pappersmynt till svindlande belopp utfärdats av samtliga de krigsförande och flera av de neutrala länderna. Hade detta från början skett alldeles likformigt i samtliga länder, så skulle i själva verket inställandet av sedelinlösningen ha varit onödigt. Genom utgivande av sedlar på små valörer hade det bland allmänheten i dessa länder cirkulerande guldet snart nog indragits till bankernas valv – såsom också nu skedde – men därifrån hade det icke haft anledning att bege sig vare sig hit eller dit.

Sedlarna hade trots massemissionen bevarat sitt värde mot guldet oförändrat, men på samma gång *jämte* guldet sjunkit i värde mot varorna, så att inflationen och prisstegringen i genomsnitt blivit lika stor som nu blev fallet. Visserligen hade denna prisstegring icke ens då blivit lika stor överallt, i det den betydande olikheten i *fraktkostnaderna* på olika trader, och vissa länders avstängande från tillförsel av varor måst åstadkomma större eller mindre differenser i deras inbördes prisnivå. Men växelkurserna hade icke dess mindre överallt blivit stående vid pari.

Så skedde nu icke; i vissa länder blev allt från början sedelemissio-

nen, efter frånräknande av det till bankerna från allmänheten indragna guldet, ökad i vida högre grad än i andra. I de förra har därför också pappersmyntets depreciering fortskridit så långt, att något tvivel om dess undervärdighet mot guldet icke kan uppstå. I andra länder, särskilt de ännu återstående neutrala, har inflationen varit vida mindre, i huvudsak endast ett följdfenomen av den utländska prisstegringen ävensom – under krigets senare del – svårigheterna för varuimporten. Den starka ökningen av deras guldförråd, som ägt rum under kriget, och som t ex i vårt land skulle varit ännu långt större, om den icke hämmats av den bekanta guldspärrningen i februari 1916, ger upphov till den frågan, om icke deras sedlar i själva verket är *övervärdiga*, apprecierade gentemot guldet.* Hur härmed förhåller sig är visserligen omöjligt att med bestämdhet avgöra. En fri guldmarknad existerar icke längre. Även i de länder, som fortfarande inlöser sina sedlar mot guld, förefinns mestadels diverse inskränkningar i det fria användandet av detta guld – förbud mot myntens nedsmältning, mot export av guld osv, som gör själva sedelinlösningens betydelse till stor del illusorisk.

Fick man fästa sig vid de belopp i sedlar, som faktiskt mångenstädes utbetalats för guld avsett för *industriella* ändamål, så skulle man t o m komma till det resultat, att i realiteten ett högst betydande, ehuru genom centralbankernas åtgöranden tillsvidare undandolt, *guldagio* för närvarande överallt förefinnes.

Så omtalar en författare i marsnumret för innevarande år av den engelska tidskriften *Economic Journal*, att i England av guldsmederna betalats ända till 6 pund sterling för ett uns guld.** Då det engelska myntpriset på guld, som bekant, är 3 pund 17 shilling 10 1/2 pence, så innebär detta alltså ett överpris eller agio av över 50% så att även vid nuvarande låga växelkurs på England metalliskt guld med fördel skulle kunna importeras till England från de neutrala länderna, även

---

* Här åsyftas lagen av den 8 februari 1916, vilken befriade riksbanken från skyldigheten att inlösa guld mot sina sedlar. Se fotnot i artikel 1.2.

** Wicksell torde hänvisa till "Currency and Gold: Now and after the War" av Oswald T Falk i *Economic Journal*, s 43–59, 1918.

från Sverige, därest guldet frigavs till export. Liknande överpris omtalas för övrigt även från andra länder såsom Holland, Schweiz m fl.

Men det vore helt visst förhastat att härav sluta sig till existensen av ett *verkligt* guldagio, dvs ett sådant, som skulle ge sig tillkänna, om guldhandel plötsligt blev fri. Ty om nedsmältningen av guldmynt är förbjuden – såsom för närvarande i England – eller bankerna, såsom i Holland, överhuvud icke fritt utlämnar guld samt guldproducenterna icke heller får fritt förfoga över det nyproducerade guldet utan måste avlämna det till respektive statsmyndigheter, så har de som nu behöver guld för industriella ändamål egentligen blott att välja mellan inköp av redan arbetat guld för nedsmältning eller ock att från bankerna förskaffa sig plantsguld till det pris dessa banker godtyckligt bestämmer.

Skulle därför de länder, vilkas sedlar för närvarande står högst i värde, t ex Holland, Schweiz, Spanien och vårt eget land, på försök frige guldet till utförsel (och naturligtvis på samma gång återuppta sedelinlösningen mot guld, där detta icke, såsom i vårt land, redan skett), så låter det visserligen tänka sig, att en del guld skulle lämna dessa länder för att i andra länder tillfredsställa den industriella efterfrågan efter guld. Men någon starkare utströmning ägnad att i avsevärd mån förminska deras, just under kriget i så kolossal skala ökade guldbehållningar, torde näppeligen vara att befara. Därtill är denna industriella efterfrågan alltför begränsad, och de belopp som den skulle ta i anspråk uppvägs säkerligen flera gånger av de guldmängder som faktiskt litet emellan erbjudas de neutrala ländernas centralbanker till införsel men av dem avvisas – något som faktiskt icke blott sker i vårt land utan jämväl t ex i Holland enligt direktör Visserings eget medgivande i *Economic Journal*.*

Man torde därför kunna utgå från, att ett allmännare frigivande av guldet skulle hastigt avhjälpa detta speciella agio å guld, avsett för industriens behov, och att det därefter skulle visa sig, att åtminstone i de nyss omnämnda länderna, vilkas sedlar står högt i kurs, dessa sed-

* Visserings "medgivande" finns i artikeln "The Netherlands Bank and the War", *Economic Journal*, s 159–86, 1917.

lar är åtminstone fullvärdiga gentemot guldet. Den oerhört starka prisstegringen, jämväl i dessa länder, kan då icke tolkas på annat sätt än att *själva guldet undergått en motsvarande värdeminskning* sådan som de flesta väl före kriget skulle ansett otänkbar.

Man kunde tycka – och det överensstämmer ju med den klassiska nationalekonomiens lära – att en reaktion mot detta förhållande nödvändigtvis måste uppträda i form av *minskad guldproduktion*. En sådan minskning torde också i längden vara oundviklig, om de höga varuprisen kommer att fortfara. I första hand skulle dock endast de minst givande gruvorna föranledas att minska eller inställa sin drift. De mera givande kan icke utan förlust göra detta, även om deras omkostnader genom varuprisstegringen blivit ökade och förräntningen av deras i gruvdriften nedlagda kapital därigenom blivit mindre än förut.

Då nu blott en bråkdel av det nyproducerade guldet tas i anspråk av guldindustrien, så kvarstod i alla fall trots en eventuell produktionsminskning ett mer eller mindre betydande årligt tillskott till världens monetära guldförråd. Då detta förråd för närvarande alls icke har någon annan användning än att ligga stilla i bankernas kassavalv eller på sin höjd att tid efter annan förflyttas från det ena av dessa valv till det andra; så inser man, att guldet för närvarande är och ännu länge torde komma att visa sig överflödande vid *varje* pris, så att någon gräns för dess eventuella ytterligare värdefall knappast kan anges. Helt annat, om i de stora handelsländerna snabbt återinförande av *guldcirkulationen* bland *allmänheten* skulle planeras, men på något sådant torde man icke i något av dessa länder ha en tanke.

Dessa omständigheter gör nu, att problemet om återställandet av penningens köpkraft, t ex i vårt eget land, ställer sig ganska invecklat. Hade prisstegringen hos oss spontant uppstått genom en överemission av pappersmynt som icke haft något motstycke i andra länder, så hade naturligtvis våra sedlar nu länge sedan varit deprecierade gentemot guldet. Ett betydande guldagio skulle äga rum hos oss, och växelkursen på utlandet skulle i motsvarande grad stå högt över pari – icke tvärtom såsom nu.

Uppgiften för oss hade i så fall helt enkelt bestått i att genom en

successiv indragning av den överflödiga sedelmassan bringa guldagiot att försvinna. Om de rätta medlen härtill skulle sannolikt icke, vare sig bland teoriens eller praktikens män, råtta någon tvekan eller meningsskiljaktighet – hur mycket än från vissa intressegruppers sida motstånd kunde ha rests mot själva *saken*. Guldagiots successiva minskande skulle ha utgjort ett ofelbart kriterium på framgången och ändamålsenligheten av de vidtagna åtgärderna, då ju målet för det hela under sådana omständigheter endast vore att bringa våra sedlars värde upp i paritet med guldet och våra växelkurser på övriga länder ner till pari.

Nu åter, då våra sedlar, som sagt, efter all anledning redan står i paritet med guldet och våra växelkurser på de flesta och största länder djupt under pari, så är det icke längre denna, från pappersmyntets historia välbekanta och i en mängd fall med större eller mindre framgång angripna uppgift som föreligger oss. Vill vi nu hos oss söka bekämpa prisstegringen och hindra att denna fortfarande influeras av en eventuell ytterligare stegring av utlandets prisnivå, så har vi i själva verket endast *två* medel till vårt förfogande: *antingen* att bringa upp själva *guldet* – och därmed, vid bibehållen guldparitet, sedlarna – till högre värde och köpkraft gentemot varor och tjänster inom landet; *eller* ock att bringa upp våra *sedlar* till högre värde än pari gentemot guldet. Något tredje ges tydligtvis icke.

Den förra av dessa utvägar har mycket litet varit på tal under den i ämnet förda diskussionen, men om dess möjlighet kan intet tvivel råda, dock visserligen under förutsättning att vårt exempel härvidlag *icke* följs av övriga länder. Även vid full guldmyntfot och fri guldrörelse har under nämnd förutsättning ett särskilt land obestridligt i sin hand att vare sig höja eller sänka sin prisnivå nästan i vad grad som helst. Genom tullar på importen och motsvarande premier på exporten stegras landets prisnivå utan att växelkurserna nämnvärt avlägsnar sig från pari och märkligt nog utan att varubytet med utlandet i stort sett undergår någon förändring, om man bortser från en övergångsperiod, då nettoexport av varor äger rum och guld istället inströmmar i landet. Denna övergångsperiod kan för övrigt göras hur kort som helst, om landets centralbank istället för att passivt mottaga

guldet spontant höjer sin sedelemission till erforderligt belopp. Omvänt kan landet ifråga genom tullar eller avgifter på exporten och premier (eller motsvarande åtgärder) i avseende på importen nästan obegränsat *sänka* sin varuprisnivå, alljämnt med samma negativa resultat med hänsyn till växelkurs och varubyte mot utlandet – dock förutsätts härvid tillika, *mot* verkligheten, en tillräckligt smidig anpassning av alla pris icke blott på varor, utan även på personliga tjänster, på bruket av realkapital osv, mot varandra.

Även under nuvarande förhållanden skulle sistnämnda medel tvivelsutan i det väsentliga medföra samma effekt. Om en viss mängd av våra exportvaror i utlandet t ex i Holland betalas, frånsett frakt och assurans, med 2 kg fint guld, som alltså tänks erlagda i svensk exporthamn, och exportavgiften som hör hemma på detta varukvantum motsvarar 1 kg guld, så är det tydligt, att dessa varors inländska pris härigenom sjunker från 2 kg guld till 1 kg guld, alltså till hälften. Har vi samtidigt från utlandet infört en varupost som (med tillägg av frakt och assurans) kostar oss 2 kg guld, och vi använder den nämnda exportavgiften till att delvis betala detta pris, så kan även denna importvara utan förlust för staten här hemma säljas till 1 kg guld istället för till 2 kg guld, och har alltså likaledes sjunkit till halva priset. Denna prissänkning skulle i sin tur verka nedpressande på alla de varors pris, som i konsumtionen mer eller mindre kan ersätta vare sig de utförda eller de införda varorna.

Visserligen kan detta mål icke nås i ett slag. Vid de nuvarande höga produktionskostnaderna skulle flertalet av våra exportvaror antagligen icke kunna bära en exportavgift motsvarande hälften av deras pris i svensk exporthamn. Man fick därför i början nöja sig med betydligt mindre avgifter, och först i den mån alla andra varor och med dem produktionskostnaderna för exportvarorna gick ner, kunde exportavgifterna successivt höjas och ett ytterligare förbilligande av alla importerade varor ske osv.

Skulle den med allmän längtan motsedda lättnaden av våra hittillsvarande exportsvårigheter komma till stånd så skulle denna metod säkerligen med framgång kunna tillämpas och i hög grad förstärka den prissänkande inverkan, som ett dylikt underlättande av impor-

ten i sig självt är ägnat att utöva. I motsatt fall kräver en prissänkning på denna väg, liksom för övrigt varje prissänkning, att understödjas av en omfattande *ransonering*, enär i motsatt fall såsom erfarenheten visat – en erfarenhet längesedan insedd och beaktad av nationalekonomerna – priset på de för livsuppehället oundgängligaste förnödenheterna genom köparnas konkurrens om dem fortfarande skulle kunna uppnå exorbitanta pris vida högre än som blott motsvarar den minskade tillgången på dem. En ransonering av slaktkött torde vara oundgängligt nödvändig, därest icke importen av kraftfoderämnen m m har större omfång än man vågar hoppas. För min del har jag likaledes tagit till ordet för en ransonering av *bränsle*, vilken bl a av sig själv skulle medföra en minskning i efterfrågan på bostadslägenheter.

Används nu denna metod till sänkande av den inhemska prisnivån, så är det klart, att de överflödiga omsättningsmedlen och särskilt sedlarna efter hand skulle strömma tillbaka till bankerna och från dem till riksbanken såsom inbetalning av de lån eller återköp av de värdepapper mot vilka sedlarna emitterats. Svårare blev det visserligen för riksbanken att bli kvitt sitt överflödiga guld, då enligt förutsättningen guldet här hemma hade stigit i värde och köpkraft men i utlandet till äventyrs ytterligare sjunkit. Å andra sidan hade ju riksbanken delvis förvärvat detta guld vid tidpunkter då dess sedlar stod lägre i värde, vadan guldets utbytande mot tillgodohavanden i utlandet icke borde tillskynda riksbanken någon verklig förlust. Detta är för övrigt enligt min åsikt en fråga av sekundär betydelse som på intet sätt borde få förhindra en för landet i det hela lyckosam vändning i vår nuvarande prisrörelse. Samma svårighet uppstår för övrigt vid *varje* sänkning av prisnivån hur den än skulle åstadkommas.

Den *andra* av de båda omnämnda utvägarna, vilken, som man lätt inser, alltför väl kunde användas vid sidan av den förra med ömsesidigt stärkande av deras effektivitet, består, som sagt, i att höja *sedlarnas* värde gentemot guldet. Under normala förhållanden *säljer* riksbanken guld (dvs inväxlar sina egna sedlar mot guld) till ett pris av 2 480 kr pr kg fint guld, samt *köper* samtidigt guld till ett något lägre pris i sedlar, nämligen sagda summa efter frådrag av 1/4% ”myntningskostnader” alltså till 2 473 kr 80 öre. Under sådana omständig-

heter kan sedlarna tydligen icke nämnvärt vare sig över- eller understiga värdet av det metalliska guld, mot vilket de av banken in- och utväxlas.

Det enklaste och adekvataste medlet att höja sedlarnas värde till exempelvis dubbla beloppet i guld vore alltså, att riksbanken fastställde en *salukurs* på guld av 1 240 kr samt en något lägre *köpkurs* av, låt oss säga 1 237 kr pr kg fint guld, så att den på varje kombinerad transaktion av köp och försäljning av guld hade, liksom under normala förhållanden, en vinstmarginal av c:a 1/4%. Därmed skulle då också alla inhemska varupris sjunka till hälften mot nu, ty om betalningen till utlandet av en importerad vara erlades med 1 kg fint guld, skulle den här hemma kosta 1 240 kr i sedlar istället för såsom nu 2 480 kr och om en utförd vara i svensk exporthamn betingade ett pris av 1 kg fint guld skulle exportören kunna i riksbanken utbyta detta guld mot allenast 1 237 kr i sedlar istället för såsom nu mot cirka dubbla beloppet. En motsvarande nedgång i pris skulle göra sig gällande ifråga om sådana inlandsvaror, som varken exporteras eller importeras.

Uppenbart är, att även denna åtgärd icke kunde företas i ett slag utan endast efterhand i successiva steg. Det första steget borde tas genom ett preliminärt *frigivande av guldexporten*, tillsvidare utan fastställande av någon annan salukurs på guld än den efter sedelinlösningens upptagande på nyåret 1916 nu lagligt gällande. Då enligt uppgift i tidningarna guld med fördel utsmugglas ur landet, så visar detta att för vissa ändamål, sannolikt guldindustriens behov, ett guldagio existerar även gentemot våra sedlar. Frigavs alltså guldexporten, så skulle antagligen en del av vårt nuvarande guldförråd lämna landet.

Då det å andra sidan hittills icke mött någon svårighet för riksbanken att utifrån förskaffa sig allt det guld den önskat, och den veterligen ännu på sista tiden ansett sig böra vägra mottagandet av ofantliga belopp i guld som erbjudits den till pari, är det väl föga troligt att någon nämnvärd *netto*export av guld skulle inträffa. Om så emellertid skedde, så vore det *så mycket bättre*. En motsvarande mängd sedlar skulle då av sig själv inflyta till riksbanken för inlösning mot guld, och våra sedlar skulle stiga i värde samt växelkursen på utlandet sjunka,

till dess det nämnda guldagiot vore utplånat och guldexporten ifråga alltså icke längre lönade sig.

Nu borde nästa steg tas genom nedsättande av riksbankens köp- och salukurs på guld till en början med, låt oss säga, 10%, varvid det tillika blev riksbankens uppgift att genom en restriktiv kreditpolitik jämväl vid denna kurs hålla jämvikt mellan ut- och inströmning av guld, dvs bringa upp sedlarnas värde i jämnhöjd med denna nya kurs, varefter om någon tid en ny kursnedsättning på guldet borde företas osv. Att detta skulle lyckas riksbanken, kan svårligen betvivlas, problemet är ju i grunden alldeles det samma som det, som under normala förhållanden föreligger riksbanken, då den ständigt har att vaka över sedlarnas jämnvärdighet med guldet, dvs förhindra en alltför stor vare sig ut- eller inströmning av guld. Det spelar härvid uppenbart alls ingen roll, om det värde hos sedlarna gentemot guldet, som riksbanken önskar upprätthålla, ligger högre eller lägre. Hela åtgärden skulle i realiteten innebära det samma, som om vi successivt övergick till en myntfot med högre guldhalt, ehuru på samma gång guldmynten på grund av sin undervärdighet förvandlats till skiljemynt, liksom nu silvermynten.

Skulle emellertid under de osäkra och svåröverskådliga förhållanden som kriget vållat, en nedsättning av riksbankens saluvärde på guld ha en stark utströmning av guld till följd, så borde man icke behöva oroa sig därför, ty i själva verket är det svårt att inse, vartill under nuvarande omständigheter hållandet av en guldkassa i riksbankens förvar överhuvud skall tjäna. Så länge guldmyntfoten upprätthölls var existensen av stora guldförråd i de olika ländernas banker eller bland allmänheten en nödvändig sak, icke för de utländska likvidernas reglerande – ty användning av guld som betalningsmedel till utlandet förekommer alltmera sällan och hos oss så gott som aldrig – utan helt enkelt därför, att om dessa förråd icke fanns och guldproduktionen alltså vore hänvisad att direkt avsätta allt nyproducerat guld på den industriella guldmarknaden, så skulle guldet bli ungefär lika vacklande och osäkert i sitt värde som t ex koppar, zink eller järn.

Vem som håller dessa förråd är nationalekonomiskt sett alldeles likgiltigt, men då de givetvis förorsakar en motsvarande ränteförlust,

kan det betraktas såsom en honnörsplikt för varje land att icke undandra sig sin vederbörliga andel av denna gemensamma börda. Har vi emellertid övergett guldmyntfoten – såsom faktiskt skett – och antagit en fri myntfot vars storlek vi själva reglerar, så har upprätthållandet av guldets värde icke längre något omedelbart intresse för oss, och vi kan därför betrakta oss som lösta från den nämnda honnörsplikten.

Att åter ängsligt gömma på guldet, såsom vårt blivande betalningsmedel till utlandet, när kriget en gång tagit slut och vi behöver skaffa oss varuförråd i mängd från utlandet, förefaller särdeles kortsynt. Det är ju icke blott *vi*, som då behöver varor, utan detsamma gäller i lika eller än högre grad om alla andra länder, neutrala såväl som krigförande – mest naturligtvis de sistnämnda. Men att *alla* länder skulle förskaffa sig varor i överskott "från utlandet" och betala differensen med guld är ju en fysisk omöjlighet. Att alla skall *försöka* att göra detta är nog blott alltför troligt, men detta kommer i så fall endast att ha ett ytterligare prononcerat prisfall på den gula metallen till följd. I verkligheten och i stort sett kommer högst sannolikt intet land att kunna göra sig av med sitt guld. Segerpalmen i denna tävlingskamp om utlandsvaror kommer att tillfalla, icke dem som har mycket guld utan dem som har mycket *varor att sälja* till utlandet.

Att underlätta arbetet på lager i diverse exportindustrier skulle därför säkerligen vida bättre betrygga oss den erforderliga köpkraften efter kriget än ett samlat förråd av guld. Olyckligtvis försvårar såväl den höga bankräntan, eller rättare den höga kapitalräntan, som de osäkra prisförhållandena i hög grad en dylik lagring. I betraktande av dess vikt för landet i det hela vore därför kanhända statsmakternas garanti mot eventuella förluster härvidlag indicerad. Införs exportavgifter, så kunde denna garanti bestå i löfte om befriande från dessa i mån av behov för de industrier, som under krigstiden arbetat på lager och därvid bevisligen åsamkat sig förlust.

Naturligtvis är dock ett frigivande av guldhandeln icke strängt nödvändigt för genomförande av metoden ifråga. Den restriktiva bankpolitik, som den skulle erfordra, kunde ju komma till stånd, även om riksbanken gömmer på sitt guld och inskränker sig till att icke vi-

dare köpa något mera guld. Men redigare och klarare vore förvisso ett tillvägagående sådant som det ovan föreslagna. Har vårt mynt *faktiskt* fått ett övervärde gentemot det metalliska guldet, så borde detta få sitt öppna uttryck däri, att sedlarna av riksbanken både tas och ges i byte mot *mera* guld än förut. Icke minst skulle gentemot utlandet detta vara ägnat att tydliggöra, och borttaga oriktiga föreställningar om vår valutapolitik. Om egoistiska bevekelsegrunder hos oss kunde i varje fall icke bli tal, om de, som ville anförtro oss sitt guld, hade utsikt att om någon tid återfå sin fordran i ett *större* belopp av guld. Skulle dylika spekulativa insättningar ta någon större omfattning, kunde det visserligen bli nödvändigt att något höja den av mig föreslagna marginalen mellan köp- och salukurs på guld. För uttömmandet av sin guldkassa borde banken i varje fall icke bekymra sig, ty denna är i själva verket *onödig*. Så blev det ju i grunden en vinst att göra sig av med den till vad pris som helst.

Det är självklart att vilkendera av dessa utvägar man än väljer, så är den förenad med diverse olägenheter, som icke fullt låter sig på förhand överblicka. Men dessa nackdelar får tas på köpet med de fördelar, som man önskar vinna. Det nuvarande tillståndet är olidligt och blir det allt mer för varje dag som det tillåts bestå.

Att komma ifrån det och återvända till normala förhållanden låter sig icke göra utan radikala och genomgripande åtgärder. Dessa måste, hur man än gestaltar dem, ytterst gå ut på den ena eller andra av de båda förändringar med avseende på vare sig guldets eller sedlarnas inländska köpkraft som vi här ovan skisserat.

VERSION B

Krig och oinlösligt pappersmynt har sedan ett par århundraden tillbaka varit två företeelser lika oskiljaktigt förbundna som de siamesiska tvillingarna. Utan krig intet oinlösligt pappersmynt och – vore man färdig att tillägga – utan oinlösligt pappersmynt intet krig. Det sista vore dock en överdrift ty hur gammal pappersmyntets uppfinning än är, är dock kriget en ännu äldre. Självfallet går det an att föra krig, om än med något mera besvär, utan att förfalska eller förstöra själva värdemätaren för varubytet. Penningen såsom sådan lägger ju

ingenting till eller tar ifrån landets förråd av reala förnödenheter. Den ökar icke med ett enda kilogram eller kvadratmeter tillgången på den spannmål, slaktkött, uniformskläde, metallartiklar av olika slag osv, som krigföringen tar i anspråk. Dess mångfaldigande genom sedelpressen utgör endast ett bekvämt medel att avlocka eller avtvinga befolkningens breda lager en del av deras dagliga konsumtion – till förmån för krigföringen – utan att nya skatter för ändamålet behöver utskrivas eller överhuvud någon får riktigt klart för sig hur med saken tillgår.

I regel – om också icke alldeles undantagslöst – medför en dylik pappersmyntregim att sedlarna efterhand förlorar i värde mot myntmetallen, t ex guldet, så att ett mer eller mindre betydande, stundom oerhört stort guldagio uppkommer. De franska assignaternas historia är ju i det avseendet väl bekant, likaså det preussiska och det danska kurantmyntets samt våra egna riksgäldssedlars värdefall under de napoleonska krigen eller strax efteråt.

Men man behöver ingalunda gå så långt tillbaka i tiden för att få bekräftelse på, huruledes en stark överemission av pappersmynt är ägnad att nedtrycka sedlarna till vanvärde gentemot myntmetallen. Under det nordamerikanska inbördeskriget hade dollarsedlarna (greenbacks) i hög grad detta öde. Det tog 3 år efter krigets slut innan de kunde börja inlösas med myntmetall. Ännu långt värre råkade några av de små centralamerikanska republikerna ut i slutet av 1800-talet, där dollarn under några få krigs- eller upprorsår sjönk ner till värdet av en cent osv.

Även under det nuvarande världskriget möter oss samma företeelse: i Ryssland och även i Italien betingar guldet redan ett öppet erkänt överpris eller agio mot sedlarna och i Tyskland där givandet eller tagandet av ett sådant agio är strängt förbjudet lär det emellertid ha förekommit att man i hemlighet bjudit ända till *sextio* mark i sedlar för ett enda tjugu-mark-stycke i guld. Dock får man härvid ihågkomma att den industriella förbrukningen av guld för närvarande nästan överallt är avstängd från att på vanliga, lagliga vägar tillfredsställa sitt behov av denna metall.

I ett avseende skiljer sig emellertid den nuvarande krigstiden

skarpt från alla föregående epoker av samma slag – möjligen med undantag för den napoleonska eran. Under dessa förblev sedlarnas värdefall och därmed den abnorma stegringen av alla i sedlar uttryckta varupris ett särmärke för de länder som lättsinnigt tillgripit sedelpressen. I övriga länder som bevarat sina sedlars inlöslighet med metall ägde ingen eller åtminstone en jämförelsevis ringa prisstegring rum, och även i pappersmyntsländerna var prisstegringen till största delen försvunnen så snart varupriser beräknades i guld (eller silver) såsom enhet. I närvarande stund åter gäller att även i de länder, som mer eller mindre obetingat inväxlar sina sedlar mot guld – vårt eget land torde i det avseendet stå i främsta rummet ehuru export av guld även hos oss är förbjuden – har varuprisnivån stigit ofantligt, vilket bevisar att själva *guldet* undergått en däremot svarande *värdesänkning* utan motstycke i någon föregående tidsperiod av samma längd.

Det är denna omständighet som åt problemet att söka återföra de högt uppjagade varuprisen till mera normala mått förlänar en alldeles ny och för den praktiska prispolitiken så att säga skenbart oåtkomlig gestalt. Deprecierat pappersmynt är i och för sig ingen nyhet vare sig i vårt land eller annorstädes. Men hittills har det som sagt endast förekommit vid sidan av ett mer eller mindre betydande guld- (eller silver-) agio, i förening med en starkt uppdriven växelkurs på utlandet. Uppgiften har då i huvudsak endast varit att genom en lämplig reduktion av sedelstocken – där icke såsom i Förenta Staterna en snabbt tillväxande befolkning och varuomsättning istället kunnat efter hand "växa i" den oförminskade sedelstocken – avskaffa detta guldagio och därigenom bringa ner de utländska växelkurserna till pari. Nu åter står våra sedlar antagligen i paritet med guldet om de icke rent av är övervärdiga, dvs bära agio *mot* guldet[1], och våra växel-

[1] De då och då uppträdande försöken att utsmuggla guld ur landet skulle visserligen tala emot detta antagande. Men å andra sidan har det hittills icke mött den ringaste svårighet för vår riksbank att utifrån förskaffa sig allt guld den önskat till pari och t o m därunder och den har faktiskt nödgats avvisa många millioner kronor guld, som sålunda erbjudits den. Antagligen kan man i närvarande stund tala om *två* guldpris, ett mycket högre på guld för industriella ändamål och ett lägre i den allmänna likvideringen staterna emellan. Som emellertid industrins behov av guld endast plägar ☛

kurser på utlandet står som bekant genomgående *över* pari (utom gentemot Spanien).

Vad är under sådana omständigheter att göra? Uppenbarligen *ingenting* – såvida vi fortfarande skall erkänna *guldet* såsom den rätta och naturnödvändiga *värdemätaren* även för oss. I så fall blir riksbankens sporadiska vägran att mottaga guld från utlandet allenast en inkonsekvens. Det enda följdriktiga vore att fritt både mottaga och avge guld till pari såsom under fredstid, dvs låta oss översvämmas av guld från utlandet eller, för att ändå rädda bankovinsten, nedsätta diskontot och öka riksbankens utlåning. Så länge icke detta föranledde en nettoutströmning av guld hade ju riksbanken till fullo löst sin uppgift att vidmakthålla den svenska valutan i oförändrat värde – mot guldet.

Men en sådan politik vore skäligen enfaldig för att icke säga abderitisk. De affärs- och löneavtal, som avslutades före kriget, gick visserligen allesamman *formellt* ut på erläggandet av en viss summa i guld (eller därmed likvärdiga sedlar), men den tysta förutsättningen härvid var självfallet att guldet och sedlarna skulle bevara sin *köpkraft* mot varor och förnödenheter *oförändrad*. Med guld *in corpore* kan man ju endast tillfredställa en ytterst ringa del av de mänskliga behoven. Har alltså guldet genom omständigheternas makt helt och hållet förlorat den värdebeständighet som före kriget åtminstone tillnärmelsevis var för handen, så blir denna metall – därom kan näppeligen tvistas – komplett oduglig som värdemätare och måste med nödvändighet ersättas med någonting bättre. En s k värdemätare som på kortaste tid fluktuerar med 50 procent eller mera är lika litet användbar som ett metermått av kautschuk eller en kilogramvikt gjord av något ämne, som vid fuktig väderlek upptar vatten och vid varmt väder förlorar i vikt. Bättre vore då att icke ha någon värdemätare alls utan helt enkelt byta vara mot vara, såsom i rätt stor utsträckning faktiskt förekommit under kriget, samt utbetala alla löner och dylikt i natura.

---

uppgå till en bråkdel av den årliga guldproduktionen och alltså endast utgör en försvinnande del av de samlade guldförråden kan denna anomali näppeligen bevisa tillvaron av ett *verkligt* guldagio, allra minst i vårt land. Härom mera strax nedanför.

Lyckligtvis har man icke blott dessa alternativ. Det är fullt möjligt att bevara penninghushållningens påtagliga fördelar och på samma gång hålla värdemätaren praktiskt taget oföränderlig genom att reglera sedlarnas mängd och därmed deras köpkraft, oberoende av guldmetallens vacklande värde. Efter guldspärrningen i februari 1916 hade riksbanken genom lämpliga supplerande åtgärder, t ex eventuellt importförbud mot danskt och norskt guldmynt, kunnat sättas i tillfälle att alldeles vägra mottagandet av guld. I så fall skulle den sedelmängd på ett hundratal millioner som sedan dess utväxlats mot guld, och nu är ute i rörelsen, rimligtvis fortfarande befinna sig i riksbankens ägo. Naturligtvis blir dock denna åtgärd fåfäng, så länge riksbanken villigt mottager från utlandet importerade statsobligationer eller andra värdepapper vare sig till köp eller belåning och för dem utlämnar sina sedlar. Men härtill är den ju icke nödd och tvungen. Den kan *själv* bestämma såväl köpkursen som lånevillkoren därhän att dess sedelemission förblir inom behöriga gränser.

Bättre än att alldeles vägra mottagandet av guld skulle dock enligt min mening – som jag har sökt utveckla i det nyligen avgivna betänkandet angående regleringen av penningvärdet* – ha varit om riksbanken tid efter annan, t ex varje vecka eller månad, fastställde en viss köpkurs och en däremot svarande salukurs på metalliskt guld, vilken kurs under motsvarande omständigheter borde ...

1.4 Professor Cassels bankvisdom

Inflationen och utvecklingen inom den finansiella sektorn bidrog till att regeringen i september 1917 tillsatte en utredning – 1917 års bankkommitté. Finansminister Thorsson begärde att den skulle behandla frågan om Riksbankens rätt till inlåning mot ränta före andra frågor. Den 10 april 1918 avgavs så ett yttrande i vilket kommittén avstyrkte att ge riksbanken denna rätt. Ett uttömmande svar skulle dock lämnas först under det fort-

* Wicksell hänvisar här till "Betänkande rörande åtgärder för penningvärdets reglering", från den 30 juli 1918, Stockholm (bibliografin 880). Wicksell var en av de sju sakkunniga.

*satta utredningsarbetet. Mot avstyrkandet reserverade sig medlemmarna Emil Sommarin och Anders Örne. Sommarins reservation följdes av en bilaga av Knut Wicksell.**

*Det fortsatta kommittéarbetet ledde till en omsvängning i synsätt. Majoriteten föreslog då att riksbanken skulle erhålla den kontroversiella inlåningsrätten. Majoritetsförslaget åtföljdes av en rad reservationer, bl a av Gustav Cassel. Cassels inlägg inspirerar Wicksell, som redan vid flera tillfällen sysslat med riksbankens inlåningsrätt, till föreliggande uppsats. Han går hårt fram mot Cassel – underkänner dennes argument och beklagar att Cassel inte argumenterar vetenskapligt. Får riksbanken inlåningsrätt mot ränta kan den enligt Wicksell styra mängden utelöpande sedlar och därmed hålla penningvärdet stabilt.***

Datering: Oktober/november 1919.

Det är icke något nöje för mig att ständigt ligga i gräl med min av mig i många avseenden högt värderade kollega, professor Cassel. Mer än väl inser jag, att om i dessa vanskliga tider nationalekonomerna skall kunna få något som helst inflytande på allmänna meningen, så måste de hålla ihop och begrava sina stridstomahawker till lämpligare tillfälle. Men även professor Cassel borde, synes mig, i någon mån besinna detta. Han är förträfflig, så länge han har vetenskapen bakom

---

* Yttrande angående ifrågasatt inlåningsrätt för Sveriges Riksbank, s 1–16 i 1917 års bankkommitté, Stockholm 1920 (bibliografin 119).
Emil Sommarin, 1874–1955, var professor i nationalekonomi i Lund 1919–39 och därmed Wicksells efterträdare. Anders Örne, 1881–1956, var socialdemokratisk politiker och pionjär inom konsumentkooperationen.
Fredrik Vilhelm Thorsson, 1865–1925, socialdemokratisk politiker, var finansminister i Hjalmar Brantings regeringar 1921–23 och 1924–25.

** Gustav Cassel, 1866–1945, var professor i nationalekonomi vid Stockholms högskola 1904–1933. Under 1920-talet var han en av världens mest välkända ekonomer, expert på valutapolitik. I den svenska ekonomisk-politiska debatten höll han en central position. I många frågor kom Wicksell och Cassel att inta skilda ståndpunkter. Cassel blev alltmer konservativ med åren medan Wicksell stod kvar på sin radikala grund.

sig – få personer har hans förmåga att på ett fängslande och lättfattligt sätt framställa de ekonomiska grundsanningarna. Men på samma gång är han dessvärre en bland våra största leverantörer av ovetenskapliga hugskott, vilkas enda, men i hans ögon förmodligen ovanskliga förtjänst är att han själv hittat på dem. Mot sådant *måste* man reagera.

I bankkommitténs senaste betänkande framkommer Cassel med ett särskilt yttrande, som går stick i stäv, icke blott mot det beslut vartill kommitténs överväldigande majoritet kommit, utan också, synes mig, mot allt sunt förnuft.* Kommitténs majoritet har numera som bekant enat sig om att tillstyrka, att riksbanken skall återfå den år 1897 förlorade rätten att låna in pengar mot ränta, detta dels för att tvinga privatbankerna att ställa sina inlåningsräntor i något närmare kontakt med utlåningsräntan än som, i synnerhet under kriget, faktiskt skett, dels också såsom diskontopolitiskt hjälpmedel för att förebygga eller motverka inflation – två synpunkter, som för övrigt torde stå till varandra i ett ännu närmare sammanhang än kommittén angett.

Cassel åter är av en rakt motsatt mening. Enligt honom är bankernas nuvarande inlåningsräntor "snarast för höga". En ytterligare höjning av dem skulle, påstår han, endast tjäna, vad han med en hånfullhet som icke riktigt överensstämmer med hans allmänna ekonomiska ståndpunkt, kallar "den renodlade kapitalränteinkomsten". Han spelar t o m på de socialistiska strängarna och vädjar till dem bland kommitténs medlemmar, "som principiellt förnekar kapitalräntans berättigande". Användandet av detta slags argument talar icke riktigt till förmån för den sak han vill försvara. Bl a tvivlar jag på att Karl Marx själv skulle ha ansett, att kapitalräntan kan avskaffas i det *nuvarande* samhället, hur övertygad han än må ha varit om dess umbärlighet i det socialistiska. Cassel själv åter är ju – i likhet med flertalet nationalekonomer – av den åsikten att den icke ens där kunde helt försvinna. Så mycket mer misslyckat blir då detta hans *argumentum ad hominem*.

---

* Betänkandet lämnades den 6 oktober 1919.

Hans enda sakskäl är, att om bankerna visade sig mindre ivriga efter allmänhetens pengar, så skulle den enskilda krediten: belåning av inteckningar, obligations- och aktieköp istället blomstra. Jag har redan i en föregående artikel bemött detta skäl, vilket likaväl hade kunnat göras gällande mot allt vad affärssammanslutningar heter.* Både ur ekonomisk och humanitär synpunkt anser jag det förkastligt. Varför locka eller driva en mängd småkapitalister att vedervåga sina besparingar på företag, vilkas bärkraft de icke har några förutsättningar att bedöma? Är det icke oändligt mycket bättre att kreditförmedlingen sker genom banker och andra penninginstitut, som dels bör ha större förmåga att skilja kreditvärdiga från icke kreditvärdiga företag, dels är i stånd att enligt de stora talens lag utjämna risken? Någon anledning, varför fastighetskrediten borde vara billigare än annan kredit, därest denna är eller kan göras lika riskfri står icke heller att upptäcka, vadan Cassels åsikt redan på dessa grunder torde böra förkastas.

Här nedan vill jag emellertid undersöka, vilka följder Cassels råd, om det följdes, skulle få för själva vårt penningväsen. Under krigstiden har privatbankerna oavbrutet lånat ut mera penningar till allmänheten än de lånat in från den. Differensen har täckts dels genom ökande av bankernas eget aktiekapital, dels genom ökad rediskontering och lombardering i riksbanken, varigenom riksbankens sedlar i en ständigt ökad ström forsat ut i allmänna rörelsen och verkat till stegring av varuprisen, eller, om man hellre vill, *möjliggjort* dessas fortsatta stegring och hindrat deras återgång. Hade bankerna hållit en tillräckligt *hög inlåningsränta*, så skulle detta icke ha inträffat. Pengarna hade då strömmat in till dem i samma tempo som de lämnat bankdisken. Något anlitande av riksbankens "resurser" hade alltså icke behövt ifrågakomma, sedelstocken hade förblivit densamma som före kriget och varuprisen – nämligen deras *genomsnittliga* höjd – hade likaledes blivit oförändrade.

Det är möjligt, ja sannolikt, att för detta ändamål inlåningsräntan

---

* Den artikel i vilken Wicksell tidigare bemött Cassel torde vara "Bankernas inlåningsräntor" i *Dagens Nyheter* den 8 oktober 1919 (bibliografin 253).

måst hållas så hög att den uppnått eller t o m överskridit bankernas genom riksbanksdiskontot begränsade utlåningsräntor. I så fall hade bankerna bort vända sig till riksbanken med anhållan om en höjning av dess diskonto, en uppmaning som riksbanken svårligen kunnat undgå att följa. Istället har bankerna faktiskt gjort raka motsatsen. De har efter allt att döma tiggt och bönfallit riksbanken att *icke* höja utan tvärtom sänka sitt diskonto, och själva har de sörjt för att inlåningsräntan icke hållits för hög. Följden har blivit den vi har för ögonen.

Jag påstår icke att bankerna gjort detta av uteslutande egoistiska motiv. Snarare är jag böjd att tro att det skett av rent oförstånd; ty vid det nuvarande prisläget har ju faktiskt bankernas egna fonder sjunkit till tredjedelen av deras värde före kriget, och många av deras aktieägare, helst de mindre och äldre bland dem, torde för närvarande befinna sig i en mycket bekymmersam ekonomisk ställning. Huruvida bankledarna genom sina emissionsbolag etc istället skott sig så mycket mera, är en sak som jag icke är i tillfälle att bedöma. Den är för övrigt av mera sekundär betydelse. Resultatet har i alla fall blivit att priserna jättelikt stegrats under kriget och att den återhämtning efter kriget, som man hoppats på, i ytterst ringa grad inträffat och för närvarande synes ha upphört.

Skulle Cassels råd följas och inlåningsräntorna nedsättas ytterligare så bör följden alltså bli en ytterligare inflation – ifall det är det man önskar. Motsatsen borde emellertid eftersträvas, även och icke minst i bankernas, eller åtminstone deras delägares, eget intresse. Vad som omedelbart borde ske vore ett frigivande av guldexporten, varigenom vår valuta med ett slag skulle stiga till jämnhöjd med dollarn och den holländska florinen. Härvid borde det dock icke få stanna. Det amerikanska eller holländska penningväsendet är intet ideal för oss att efterlikna. Det har tvärtom vanskötts under kriget liksom alla länders penningväsen överhuvud. Det enda undantaget bildar i själva verket vårt eget land, där genom guldspärrningen i februari 1916 åtminstone ett första försök gjordes till en rationell reglering av vår valuta, ehuru beklagligtvis detta försök på grund av affärsvärldens och privatbankernas motstånd samt delvis grannländernas oförstående hållning, icke kom att fullföljas.

Detta borde istället *nu* ske. Sedan guldexportens frigivande fått göra sin verkan, vilken ofelbart blev att vårt penningvärde höjdes och vår prisnivå alltså gick ner med de c:a 10%, som för närvarande torde skilja dollarns övervärde från den s k guldpunkten, borde från vår sida ett nytt steg tas genom en *sänkning* av riksbankens såväl inköpspris som försäljningspris på metalliskt guld, varigenom den svenska kronans oberoende av och övervärde över den under kriget så djupt sjunkna gula metallen uttryckligen fastslogs. Denna sänkning borde sedan månad efter månad fortgå, efter en på förhand uppgjord plan, dock så, att om från utlandets sida effektiva åtgärder vidtogs till höjandet av guldets köpkraft, den nämnda sänkningen av guldkursen borde i motsvarande grad fördröjas eftersom dess mål blott vore höjandet av den svenska kronans köpkraft.

På detta sätt skulle vi, oberoende av utlandets prisgestaltningar, efterhand återgå till det penningvärde och den prisnivå, som gällde före kriget, vilka sedermera för all framtid borde stabiliseras. Någon mera betydande höjning av riksbankens diskonto torde för ändamålet icke vara nödvändig, ty sedan varuprissänkningen väl kommit i gång verkar den av sig själv såsom en starkt höjd låneränta. Däremot skulle utvecklingen antagligen i hög grad underlättas, om riksbanken genom att erbjuda ränta på inlån, kanske befria bankerna från det överflöd på sedlar, som åtminstone tidtals torde inställa sig när rörelsen icke längre behöver hela den nu utelöpande sedelmassan. Men framför allt skulle en riksbankens inlåningsrätt mot ränta visa sig som ett omistligt medel, när det sedan gällde att genom en snabb vare sig minskning eller ökning av den utelöpande sedelstocken förhindra alla fluktuationer uppåt eller nedåt av den allmänna varuprisnivån och alltså för framtiden, så långt detta önskningsmål överhuvud kan uppnås, bevara ett fullkomligt stabilt penningvärde.

Ställs frågan på denna bas, så undrar jag om icke även Cassels vetenskapliga samvete måste vakna och bjuda honom att återkalla eller åtminstone icke vidare urgera den föga genomtänkta ståndpunkt, som fått sitt uttryck i hans ovannämnda reservation.

1.5 Riksbanksfullmäktiges svar

I december 1919 ingav Knut Wicksell en "vördsam inlaga" till chefen för finansdepartementet, publicerad i Svensk Handelstidning *den 12 december. Han pläderar där för återställandet av ett fast penningvärde som övergripande mål för Riksbanken. Som medel rekommenderar han höjt diskonto, utnyttjande av den inlåningsrätt för Riksbanken som 1917 års bankkommitté föreslagit, samt frigivande av guldexporten – det senare ett omedelbart minimikrav. Därefter nämner han andra åtgärder med syfte att uppnå 1914 års prisnivå.*

I tidningarna, bl a i Svenska Dagbladet *och* Dagens Nyheter, *publicerades den 30 januari 1920 riksbanksfullmäktiges svar på Wicksells inlaga. Man anar bakom argumentationen riksbankschefen Victor Moll. Svaret ger främst ett intryck av motsträvighet. Wicksell replikerar i sin tur med en ny inlaga, publicerad i* Svensk Handelstidning *den 4 mars 1920, där han totalt underkänner riksbankschefens och fullmäktiges argument.*

Föreliggande oavslutade replik till riksbanksfullmäktiges svar kan tänkas vara ett första utkast till den inlaga, som verkligen publicerades i mars 1920. Här försöker Wicksell bibringa riksbanksledningen några fundamentala insikter i penningpolitikens grunder. Wicksell hade ursprungligen en god relation till Moll. Allt eftersom inflationen rullade på, växte Wicksells kritik mot honom. Riksbankschefen föreföll oemottaglig för teoretisk analys.

Datering: Våren 1920.

Jag är herr statsrådet Thorsson särdeles tacksam för att han velat befordra min vördsamma inlaga till riksbanksfullmäktiges övervägande och likaledes tackar jag direktör Moll för den möda han gjort sig med att så pass fullständigt besvara densamma.* Emellertid lider, synes

---

* Victor Moll, 1858–1929, var chef för Sveriges riksbank 1912–29. Thorsson, se fotnot i artikel 1.4.

det mig, direktör Molls utlåtande – vari övriga herrar riksbanksfullmäktige, i huvudsak instämt – av det bland praktiker så vanliga felet att vilja bevisa för mycket, att förväxla det i och för sig möjliga eller omöjliga med det ur praktisk synpunkt önskvärda och tillrådliga eller dess motsats.

Så torde det vara en på förhand hopplös position att vilja förneka, att riksbanken abstrakt talat har makt att minska sin utelöpande sedelstock hur mycket som helst. Den ojämförligt största delen av dess sedlar är ju utlånade på kort tid och resten utbytt mot värdepapper. Genom att icke förnya lånen när de förfaller, eller genom att försälja värdepapperen i marknaden, skulle ju riksbanken, logiskt sett, kunna på kortaste tid indra *hela* sin sedelstock, så att dess status fick följande utseende:

Metallkassa	280 mill kr	På giro	212 mill kr
		Eget kapital	65 " "
		Diverse kreditorer	3 " "
	280 " "		280 " "

Skulle därtill staten jämte övriga kreditorer uttaga sina på giro eller eljest innestående fordringar, så fick balansräkningen ett ännu enklare utseende.

Metallkassa	65 mill kr	Eget kapital	65 mill kr
	65 " "		65 " "

Det ena som det andra ett högeligen solitt, fast icke precis lukrativt geschäft.

Ingen kan på allvar föreslå att riksbanken *borde* göra något dylikt, eller ens att det vore praktiskt och faktiskt utförbart, men mellan denna ytterlighet å ena sidan och dess nuvarande, fullständigt passiva politik å den andra, måste det väl i all rimlighets namn finnas en framkomlig medelväg, som går ut på att varsamt men oavlåtligt

minska den under kriget ansvällda sedelstocken. Herr Molls tankegång svänger emellertid ständigt från den ena ytterligheten till den andra. Någon annan inverkan på sedelstock och prisnivå i nedåtgående riktning än en, som på samma gång skulle sönderbryta affärslivet, sätta stopp för både produktion och konsumtion vet han icke av. För det sakta men oavbrutna pristryck som en räntestegring, hur liten som helst, är ägnad att medföra saknar han fullständigt blick.

Det är väl dock påtagligt eller åtminstone ytterst sannolikt att om vår prisnivå för närvarande synes i färd med att stagnera, så skulle en ytterligare om än svag kreditrestriktion vara tillräcklig att förvandla stagnationen till en definitivt nedgående prisrörelse. Och *har* en sådan en gång satt in, och riksbankens avsikt att icke tolerera en ny prisstegring är klar, så ...

1.6 Guldexportförbudets upphävande

Under mars–april 1919 förekom i Svensk Handelstidning *en intensiv diskussion mellan Knut Wicksell och Eiliv Sylwan om Sveriges valutapolitik (bibliografin 98 och 99).* Den 9 januari 1920 återkom Sylwan med en ny artikel i* Svensk Handelstidning *som inspirerade Wicksell till ett svar, publicerat den 17 januari. Sylwan replikerade den 3 februari.*

Detta inlägg ger Wicksell anledning till föreliggande uppsats, som även om den inte är undertecknad förefaller fullständig och avslutad. Wicksell tycks se som sin uppgift att upprätthålla en god analytisk nivå på debatten och vänder sig mot Sylwans "nonsens".

Datering: Februari 1920.

Herr Sylwan anmäler missnöje med, att jag kallat hans vackra projekt om guldpremier såsom förberedelse för den fria guldexporten "svin-

---

* Eiliv Sylwan var ledamot av ett antal statliga kriskommissioner och verksam inom Handelskamrarnas organisation.

del".[1] Men jag ber att få veta, vilket ord som vore lämpligare, då han faktiskt uppmanar riksbanken icke blott att göra konkurs utan t o m *falsk* konkurs. Riksbanken är, mig veterligen, icke insolvent. Vore den detta, blev det för övrigt statens plikt att inskrida och utfylla bristen. Men dess tillgångar uppgår ju till mer än fulla värdet av skulderna. Dess status i närvarande ögonblick skulle schematiskt kunna återges sålunda:

Guld	270 mill.kr	Sedlar och giro ...	875 mill.kr
Effekter	670 " "	Eget kapital	65 " "
	940 " "		940 " "

Skulle nu riksbanken åsätta guldet en "premie" på, låt oss säga, 50% så skulle dess nya status, i sedelmynt räknad, bli följande:

Guld	405 mill.kr	Sedlar och giro ...	875 mill.kr
Effekter	670 " "	Eget kapital	200 " "
	1075 " "		1075 " "

Riksbanken skulle med ett ord ha mer än tredubblat sitt eget kapital – på sina fordringsägares bekostnad!

Vad hr Sylwan menar med, att "det gångna årets utveckling" skulle ha "bestyrkt den elementära satsen, att sedlarnas värde är en funktion av prisnivån, så länge relationen till guldet är avklippt", är mig obegripligt. För det första har icke utvecklingen bestyrkt något dylikt, ty Englands och Amerikas prisnivåer har ju tvärtom stigit, jämfört med den svenska, men vår valuta icke dess mindre försämrats gentemot deras. För det andra existerar icke heller någon sådan "elementär sats" utan dess rätta lydelse är, att den nämnda "funktionen"

[1] Uttrycket "samvetslös svindel" förekommer icke i min artikel. De åsyftade orden hade för övrigt endast genom missförstånd på sätteriet influtit i artikeln, varom en rättelse i följande nummer, som hr Sylwan synes ha förbisett, upplyser.

inträder, när *varuhandeln* är fri, och frakterna icke spelar någon roll, två villkor, som ännu icke på långt när är uppfyllda.

Det är endast att blanda bort korten, när hr Sylwan ordar om att "återställa relationen, mellan guldet och sedeln", en relation som han ju tvärtom själv arbetar på att förstöra. Vår situation skulle vara alldeles den samma som nu, om vi icke hade en enda sedel utan endast guld i allmänna rörelsen, något som för övrigt mycket lätt hade kunnat bli händelsen, åtminstone tillnärmelsevis, om icke den fria guldmyntningen inställts i februari 1916. Även i så fall skulle vår prisnivå vara alldeles densamma som nu, snarare högre. Dollarkursen skulle stå lika högt som nu, snarare högre, och ehuru det under sådana omständigheter kunde förefalla som det rena vansinnet att vilja förhindra en fri guldexport för kursens återställande, så är det fullkomligt visst, att "näringslivet" med samma iver som nu och *på alldeles samma skäl* som nu skulle motsätta sig detta. Dess sympatiska språkrör hr Sylwan skulle ofelbart yrka på, att guldmynten först måste omsmältas till lägre guldhalt "för att förebygga en kris".

Likaledes är allt tal om de svårigheter som den fria guldexporten skulle förorsaka riksbanken, helt och hållet på sidan om saken och för övrigt efter all anledning gripet ur luften. Riksbanken har ingen laglig skyldighet att utlämna guld mot annat än sina egna sedlar (och giroförbindelser). Den behöver icke mottaga vare sig in- eller utländska växlar eller andra effekter till högre kurs än den *själv* bestämmer. Den kan följaktligen ovillkorligen ordna det så, att ingen uttagning av guld kan förekomma annat än i samband med en lika stor minskning i den utelöpande sedelstocken. I så fall skulle guldutströmningen säkerligen upphöra eller förbytas i ett inströmmande av guld, långt innan bottnen i riksbankens nuvarande guldkassa är nådd. (Däremot torde det nuvarande bortplottrandet av guld på "licenser" vara ganska farligt, i synnerhet om det har till baktanke ett ytterligare höjande av den täckningsfria sedelkontingenten).

För övrigt har riksbanken säkerligen i sin makt att när som helst öka sitt guldförråd, om så anses önskvärt, icke genom att uppköpa guld mot sina sedlar till överkurs – vilket är *svindel* och ytterligare skulle försämra vår valuta – utan genom att i utlandet till passande

ränta *upplåna* guld. Om detta blev en lukrativ affär för riksbanken eller icke, är i detta sammanhang alldeles likgiltigt. Dess huvuduppgift är icke att förtjäna pengar utan att sörja för ett fullgott mynt.

Nej, det enda, det absolut enda hinder, som uppreser sig mot ett förbättrande av vår valuta, är att man inom inflytelserika affärskretsar icke vill detta, emedan man avskyr tanken på en fortgående sänkning av vår prisnivå. Men i så fall borde man väl också i all rimlighets namn upphöra att lamentera över dyrtiden. Nå, hr Sylwan lamenterar icke, den rättvisan måste man göra honom, han tycker tvärtom att det i stort sett är bra som det är. Men är det så? Låt mig få berätta en liten historia, som jag har i första hand. En jordbrukare i norra Skåne hade före kriget genom årslånga besparingar lyckats göra sin lilla gård skuldfri, så när som på ett mindre belopp. Då han på gamla dagar blev mindre arbetsför sålde han gården, betalade skulden och insatte sitt netto, 10 000 kr i en bank under förhoppning att för sin återstående livstid kunna dra sig fram på räntor av detta lilla kapital. Så kom kriget och prisstegringen, och för närvarande får han för att livnära sig gå omkring och hugga ved eller dylikt hos de ”besuttna bönderna” i trakten, inklusive förmodar jag, den nye ägaren av gården.

Menar hr Sylwan att detta är ett sällsynt undantag?

1.7 Fri guldexport

Wicksells synpunkter på riksbankens guldpolitik kritiseras av K A Lagergren den 24 mars 1920 i* Svensk Handelstidning. *Wicksell finner angreppet missvisande och klargör sin syn på hur guldexporten bör frigöras. I samma nummer av tidningen framlägger den unge Bertil Ohlin**, som nu*

---

* Karl Andreas Lagergren, 1867–1953, var militär, järnvägsbyggare och författare till många artiklar i tekniska och ekonomiska ämnen. Den nämnda artikeln bär rubriken ”Är en ekonomisk katastrof i Sverige oundviklig? – En utväg ur svårigheterna: successiv återgång till guldmyntfoten”.

** Professorn i nationalekonomi, folkpartiledaren och nobelspristagaren Bertil Ohlin levde mellan 1899 och 1979. Den av Wicksell åberopade artikeln är rubricerad: ”Vilka penningpolitiska åtgärder är närmast påkallade? – Returdiskontot bör upphävas, en successivt sjunkande exporttull på guld införas”.

börjar delta i den allmänna debatten, ett förslag till "glidtullar" på guldexport, vilket skulle göra övergången till fria guldrörelser smidigare. Wicksell möter dock Ohlins plan med tvivel. Han argumenterar ännu en gång för en återgång till det penningvärde som gällde före världskriget och för en stabilisering vid denna nivå.

Datering: Mars 1920.

Herr K A Lagergren skriver i onsdagsnumret av *Svensk Handelstidning* att jag "vill omedelbart frigöra guldexporten och därmed framkalla en hastig sänkning i alla varupriser, varav följden naturligen måste bli en kris inom allra närmaste tiden för den svenska produktionen".

Detta återgivande av min ståndpunkt kan jag icke godkänna. Jag har icke ens föreslagit ett "omedelbart frigörande av guldexporten" utan anser, att en vid tidsfrist t ex ett par månader nu borde fastställas, efter vilken guldexporten skulle bli fri. Än mindre har jag utgått från att detta skulle ha "en hastig sänkning i alla varupriser" till följd, utan tvärtom sökt visa skäl för att en sådan sänkning blott efterhand skulle inträffa, så att svårare kriser kunde undvikas.

Antag att riksbanken nu förklarade att den från och med 1 juni detta år är beredd att återuppta sedelinlösningen, och att svenska staten tillika fastställde, att efter samma datum fri guldexport må äga rum; så är det visserligen sannolikt, att en plötslig eller i alla händelser mycket kraftig sänkning av alla utländska växelkurser skulle äga rum. Motsatsen skulle ju förutsätta att man i utlandet icke tog denna utfästelse på allvar, vilket onekligen vore något genant både för riksbanken och svenska staten.

Vi vill alltså förutsätta att dollarkursen inom kort skulle nedgå till omkring pari, alltså med c:a 20% av sitt nuvarande belopp. Alla andra valutor skulle likaledes sjunka med högst 20%, sannolikt dock mindre, enär dollarkursen för närvarande av sig själv synes vara på nedgående gentemot Europa. Den har ju på mindre än en månad

sjunkit med hela 60 öre, varav blott en ringa del står i sammanhang med vår diskontoförhöjning. Följden härav skulle otvivelaktigt bli en motsvarande nedgång av alla importerade varors pris, så långt nämligen importen är *fri*, vilket dock som bekant icke restlöst är fallet.

En sådan nedgång skulle i första hand lända importörerna till fördel. Så småningom kom den väl även alla konsumenter av utländska artiklar till godo. Däremot måste naturligtvis de inhemska producenterna av sådana varor, som nu med fördel kunde importeras, nedsätta sina försäljningspris och kom till äventyrs i förstone att arbeta utan all vinst eller t o m med förlust. Denna olägenhet skulle dock redan från början minskas därigenom, att även alla utländska råvaror och bland dem stenkol hade blivit så mycket billigare. Efterhand skulle den alldeles försvinna i den mån prisnedsättningen hade träffat alla inhemska varor och tjänster.

Vad exportörerna angår, skulle även de, i svenska pengar räknat, få så mycket mindre betalt för sina varor, som växelkursernas sänkning utgjorde. Vid de betydande vinster, som för närvarande skördas inom våra viktigaste exportindustrier, vet jag dock icke om detta vore någon egentlig skada eller fara. Även den skulle för övrigt förminskas genom det sänkta priset på utländska råvaror och efter hand även på alla inhemska varor och tjänster.

Vad dessa sistnämnda beträffar skulle de naturligtvis endast på ett mera indirekt sätt och långsammare delta i prissänkningen. Allting talar därför för att den genomsnittliga prisnivån icke på långt när skulle sjunka så hastigt eller så mycket som man i förstone kunde vara böjd att antaga.

Skulle därtill, såsom hr Ohlin i sin artikel i samma nummer av tidningen, antyder såsom en möjlighet, den utländska prisnivån alltjämt vara i stigande, så blev självfallet den inhemska prissänkning, som skulle framkallas av fri guldexport, ännu obetydligare. Till äventyrs skulle den reducera sig till ett uteblivande av den prisstegring, som eljest, trots diskontoförhöjningen, måhända kunde vara att vänta, t ex på grund av den hotande bristen på vedbränsle.

Den av hr Ohlin förordade *glidtullen* på exporterat guld, skulle tvivelsutan göra övergången än mera "smidig", men utsikten till att

först efter ett år komma i pari med dollarn är icke vidare lockande. Dessutom får dylika glidtullar en obehaglig bismak av statsbankrutt, låt vara att den skulle bli endast temporär, vilken helst bör undvikas. Hr Ohlin anser, att "om guldexportförbudet skulle upphävas utan vidare" – och förmodligen även vid den av mig föreslagna proceduren – "skulle riksbanken, om den vill skydda sin guldkassa, tvingas till ett oerhört högt diskonto". Men härvid måste man besinna den kolossala styrka för ett lands kredit, som fri guldrörelse innebär. Ett land som betalar med guld blir tillika en plats dit utlänningen utan tvekan sänder sitt "guld", då han när som helst kan få det tillbaka. Vi skulle icke längre behöva uppsöka den utländska kreditgivaren i hans hemland. Han skulle komma självmant hit, lockad av räntesatser, som ju dock redan nu står högre än i hans hemland.

Naturligtvis är varje åtgärd av vad slag som helst förenad med en viss risk, men detsamma gäller icke mindre om frånvaron av alla åtgärder, den rena passiviteten. Ansträngningar, varigenom man söker att göra rätt för sig och uppfylla sina åtagna förpliktelser, har genom sin sympatiska karaktär i och för sig större utsikter att lyckas än försök att krångla sig ifrån dessa skyldigheter.

Härmed är emellertid alls icke sagt, att målet för oss borde vara ett återvändande till guldmyntfoten i vanlig mening, såsom hr Ohlin tycks anse. Vare sig det skedde vid nuvarande växelkurs – alltså efter en "realisation" av sedelmyntet – eller vid den gamla pariteten mot dollars, hade vi ju för framtiden icke den ringaste garanti för att vår valuta sedan skulle bevara sitt *inre* värde, dvs sin köpkraft mot varor och tjänster. Vi hade endast den tillfredsställelsen att veta, att våra sedlar, även utåt, vore värda en viss mängd guld, men vad detta guld vore eller kom att bli värt, därom hade vi ingen aning, än mindre något kontroll däröver.

Vi måste fastmer även i fortsättningen bibehålla den fria myntfoten och alltså segla vår egen skuta blott med ett fast mål i sikte. Att härvid välja "Amerikas prisnivå" till riktpunkt är som att till sjömärke ta en betande ko: ingenting som helst borgar för att Förenta Staternas nuvarande prisnivå kommer att bli bestående i framtiden. Det är i vårt *eget* penningväsen den fasta punkten måste sökas. Jag håller allt-

jämt före att det enklaste och rättaste vore att söka uppnå och sedan bibehålla den standard i prishänseende som var gällande hos oss *före* världskriget. Det är i denna standard, som alla de oräkneliga före kriget bestående penningförbindelserna och avtalen, statens såväl som enskildas, hade blivit ingångna. Det är också i den, som de måste honoreras, såvida vi eljest i anda och sanning vill göra rätt för oss.

För varje annat tillvägagående talar på sin höjd bekvämlighetsskäl, men dessa försvagas i högsta grad om man tänker på de rent av oöverskådliga, men på samma gång oavvisliga krav på en omskrivning till högre belopp av alla penningfordringar, som skulle göras gällande, så snart vi hade beslutat oss för en verklig stabilisering av vårt penningvärde till lägre nivå än den ursprungliga, före kriget gällande. Att åter icke alls stabilisera valutans inre utan allenast dess yttre värde: dvs växelkursernas höjd, vore visserligen ett förtjusande sätt att blanda bort korten och komma ifrån alla efterräkningar, men dess moraliska valör vore icke synnerligen hög och i ekonomiskt avseende skulle det låta alla olägenheterna av ett vacklande penningvärde fortfarande bestå.

Det är alltså i varje fall en lång och besvärlig väg vi har framför oss, om vi överhuvud skall komma ut ur det nuvarande kaos, men ju förr den beträds, dess förr kommer vi till målet och ju mera metodiskt den anläggs dess lättare blir den att färdas. På samma gång skulle då också de nu bestående ekonomiska orättvisorna efterhand mildras och klagomålen över dem bli mindre häftiga, så att vägen ifråga fick samma egenskap som dygdens väg enligt Hesiodus – att av sig själv bli mindre och mindre besvärlig, ju längre man fortskrider på den.

K. Wicksell

1.8 Räntestegringens verkningar

Den 29 mars 1920 förekom i Dagens Nyheter *en artikel av bankmannen och kommunalpolitikern Severin Schiöler – senare känd även som skönlitterär författare, vanligen under pseudonymen Jörgen Block. I artikeln gick Schiöler till angrepp mot nationalekonomernas "tro" på tillgång*

och efterfrågan. Wicksell bemöter Schiöler och redovisar på nytt sin syn på sambandet mellan ökningen riksbankens utelöpande sedlar och uppgången i prisnivån: "Att söka efter någon annan orsak till penningens värdefall än sedelstockens abnorma storlek torde vara onödigt."

Datering: April 1920.

Mot nationalekonomernas "bergförsättande tro" – på tillgång och efterfrågan såsom prisbildande faktorer – riktar herr S Schiöler bl a den invändningen, att "om tillgången märkbart ... understiger minimibehovet, avböjer säkerligen prisnivåns kurva ... uppåt i långt starkare grad än vad som betingas av enbart förhållandet efterfrågan-tillgång". Vad härmed åsyftas kan svårligen vara något annat än den för varje nationalekonom välbekanta s k Gregory Kings lag: om knapphet inträffar på de viktigaste livsförnödenheterna så stiger deras pris tvivelsutan i ett starkare förhållande än tillgången på dem minskats.*

Men då ingen kan ge ut mera pengar än han har i sin ägo, måste i så fall priset på mindre oumbärliga förnödenheter tvärtom sjunka eller, om även de blivit knappa, åtminstone stiga i svagare mån, än tillgången på dem minskats; såvida icke den bristande köpkraften utfylles medelst *kredit* respektive uttagande och användning av i bankerna innestående sparmedel. Att en stark tendens härtill gör sig gällande, när folk genom varuknapphet tvingas att inskränka sin vanliga konsumtion, är väl otvivelaktigt; men i stort sett uppnås ju genom anlitande av konsumtionskredit ingen verklig ökning av konsumtionen utan endast en meningslös stegring av alla varupris. Det är alltså skäl att så fort som möjligt söka motverka denna tendens, vilket just sker genom en räntestegring, varigenom den naturliga motviljan hos envar mot att sätta sig i skuld eller minska sina kapitaltillgångar mer eller mindre kraftigt understöds.

---

* Gregory King, 1648–1712, var framstående medlem av en grupp engelska forskare som i slutet av 1600-talet arbetade med statistiska undersökningar. Hans huvudarbete är *Natural and Political Observations upon the State and Conditions of England.*

Herr Schiöler medger att "höga räntesatser har sin betydelse däri att de ... motverkar, att avistamedel uppkommer genom belåning av mer trögflytande valutor" osv, men då han strax efteråt tillägger, att detta skulle motverkas "genom att nya avistamedel ... skapas genom uppsägningar av på sådana beroende bankfordran", så innebär detta en påtaglig motsägelse: en hög bankränta borde just ha till följd, att de på uppsägning beroende fordringarna (depositionsräkningarna) ökas på avistamedlens bekostnad – en annan sak är att bankernas såväl in- som utlåningsräkningar småningom minskas när prisnivån bringas att sjunka.

Att, såsom herr Schiöler, söka efter någon *annan* orsak till penningens värdefall än sedelstockens abnorma storlek torde vara onödigt. De "mera trögflytande valutorna" (statsobligationer osv) kan, hur talrika de än är icke direkt användas som betalningsmedel. Det klassiska botemedlet mot en t ex genom emission av statspappersmynt framkallad inflation, har i alla tider varit, att genom upptagande av ett lån förvandla en del av sedlarna till räntebärande statsobligationer, varemot om de redan utsläppta statsobligationerna – såsom våra egna riksgäldssedlar på 1790-talet – förklaras icke räntebärande, inflation strax inställer sig.

Däremot stå ju checkar och andra "avistamedel" i direkt konkurrens med sedlarna. Erfarenheten visar dock, att vid varje tidpunkt en viss parallellism äger rum mellan dessa olika slag av betalningsmedel. Såväl i vårt land som i flera andra länder har pris- och sedelmängdens ökning stått i nästan exakt överensstämmelse med varandra. Otänkbart är visserligen icke att en minskning av sedelmängden skulle kunna bli signalen till en stark ökning av checkbruket, varvid privatbankerna på samma gång gjorde sig mera oberoende av riksbankens höga diskonto. Men skulle så ske borde vår riksbank lätteligen kunna bli herre även över denna situation, genom att själv i marknaden uppträda såsom låntagare, i synnerhet om riksdagen beviljar den nu av regeringen föreslagna rätten för riksbanken att mottaga depositioner mot ränta.

K. W-ll.

1.9 Den felande länken i vår penningpolitik

Ett problem som ständigt sysselsätter Wicksell under efterkrigstiden är guldmyntfoten och dess funktion – eller brist på funktion. I denna oavslutade uppsats – troligen skriven efter Brysselkonferensen i slutet av 1920 – lägger han fram två krav som bör ställas på ett ordnat penningväsen. För det första skall det garantera ett stabilt penningvärde och för det andra skall det ge upphov till en konstant växelkurs gentemot andra valutor.*

Guldmyntfoten, om den åter etablerades, kan omöjligen möta dessa krav. Världskriget har ändrat förutsättningarna radikalt – någon väg tillbaka finns inte längre. Om Wicksell slutfört manuskriptet hade han troligen åter diskuterat den lösning han förespråkade i andra sammanhang. Målet skulle vara en stabilisering av prisnivån med hjälp av diskontopolitik inom ramen för en internationell pappersmyntfot.

Datering: Senhösten 1920.

Uppgiften att bringa ordning och reda i det kaos, som penningväsendet i vårt och andra länder företer, är förvisso ett av de allra svåraste problem som ges. Nationalekonomerna, som visat en glädjande enighet ifråga om orsakerna till det nu rådande tillståndet, är dessvärre allt utom eniga ifråga om, vad som bör göras för att råda bot därpå. Möjligtvis är problemet helt enkelt olösligt. Jag menar, de krav som man av gammalt vant sig att ställa på ett ändamålsenligt ordnat penningväsen, är till äventyrs under nuvarande förhållanden oförenliga med varandra, så att något av dem måste tillspillogivas, om det andra skall kunna uppfyllas.

Det viktigaste av dessa krav är väl otvivelaktigt penningens värdekonstans, dess oföränderliga köpkraft mot genomsnittet av varor och

---

* Bryssel-konferensen arrangerades av Nationernas Förbund under hösten 1920 för att belysa problemen i det internationella valutasystemet. Se även artikel 2.3 och 2.4.

tjänster. Detta ligger i själva begreppet värdemätare. Lika litet som om vi skulle låta oss nöja med mätstickor eller viktsatser på vilka varje köpman fick tälja och skava efter behag, lika litet bör det tillåtas, att det, som skall mäta alla andra värden, självt har ett alldeles ostadigt och av slumpen beroende värde.

En annan fordran på en god värdemätare är att den skall stå i ett orubbligt förhållande till andra länders myntenheter. Detta önskemål var till fulländning uppfyllt före kriget. Det är för att komma tillbaka till detta lyckliga tillstånd, som man yrkar på guldbetalningarnas återupptagande, så fort som möjligt med eller utan föregående myntrealisation.

Men låter nu dessa önskningsmål förena sig? Om en allmän återgång till guldmyntfoten ägde rum, finns någon garanti för, att penningens värde och alltså den allmänna varuprisnivån skulle bevaras någorlunda oförändrade? Denna fråga måste besvaras med nej. Vad som före kriget åt guldet förlänade den grad av värdestabilitet, som det faktiskt ägde, var framför allt den omständigheten, att de stora handelsländerna: England, Tyskland, Frankrike osv betjänade sig av guldmynt i den allmänna rörelsen. Om då priserna fick tendens att stiga, krävde den allmänna rörelsen strax mera guld och detta måste då tas från bankernas, dvs ytterst från centralbankernas förråd. Om priserna fick tendens att falla blev på samma sätt en del guld överflödigt för rörelsens behov och samlade sig istället i bankerna. Denna rent automatiska ebb och flod i centralbankernas guldkassor verkade lika automatiskt till en inskränkning respektive utvidgning av deras kreditgivning, en höjning eller sänkning av deras diskonto med därav följande sänkning eller stegring av varuprisen, så att allt åter kom i jämvikt.

En återgång till detta system vore emellertid för närvarande en omöjlighet, emedan det skulle kräva c:a dubbelt så mycket guld i myntad form som för närvarande finns i världen. Åtnöjer man sig däremot med att bibehålla småsedlarna i den allmänna rörelsen och behåller allt guld i bankerna, så bör det nuvarande guldförrådet kunna räcka till för snart sagt vilken prisnivå som helst, men då saknas också så gott som helt och hållet den självreglerande bromsen på så-

väl inflation som deflation. Allt blir överlämnat åt slumpen eller till äventyrs åt diverse internationella experiment till guldvärdets reglerande, vilka ännu knappast är påtänkta, än mindre genomtänkta.

För övrigt skulle det näppeligen i längden lyckas att vid återupptagen guldmyntfot bevara den nuvarande prisnivån oförändrad. Ytterst beror guldets värde på dess produktionsförhållanden. Guldgrävaren eller guldsprängaren måste liksom alla andra producenter få sina produktionskostnader betäckta; i motsatt fall kan han icke fortsätta sin verksamhet.

Enligt upplysningar som lämnades vid Bryssel-konferensen av en delegerad från Sydafrika har guldproduktionen redan minskats med c:a en fjärdedel och är fortfarande på nedgående. Därtill kommer att vid nuvarande låga guldvärde den industriella konsumtionen och särskilda efterfrågan från Indien och Ostasien slukar vida mer guld än normalt. För myntbehov återstår därför av nyproducerat guld endast hälften om ens så mycket mot tiden före kriget. För övrigt har även den guldförande kvartsen i de sydafrikanska guldfälten sedan flera år tillbaka visat sig mindre och mindre givande.

1.10 Avstämpling av sedlar
(ETT FÖRSLAG TILL PENNINGVÄRDETS STABILISERING)

Under våren 1921 – efter de många inflationsåren – funderar Wicksell på hur det svenska penningväsendet skall reformeras liksom på hur rättvisa skall skipas mellan låntagare och långivare. Han framlägger här en plan, som han medger är mycket radikal. Den innebär att hela den utelöpande sedelstocken återkallas till riksbanken. Hälften av den stämplas och återlämnas till ägarna och den andra hälften makuleras. Samtidigt skall riksbanken förklara sig beredd att inlösa varje stämplad sedel med dubbla beloppet i guld.

Med dessa åtgärder väntar sig Wicksell att prisnivån kommer att halveras samt att också lönerna genom konkurrensen på arbetsmarknaden halveras nominellt sett medan reallönen förblir oförändrad. Dessutom skall alla skuldförhållanden, statens, bankernas och de enskilda medborgarnas, regleras sedan en stabil prisnivå uppnåtts. Wicksell förordar en snabb defla-

tion – en "generalstädning"- framför en utdragen deflationsperiod. En omedelbar deflation är det minst onda av två onda ting i det rådande läget.

Datering: Våren 1921 att döma av de indexsiffror Wicksell redovisar i artikeln.

Den nuvarande, så ytterst egendomliga ställningen inom vårt penningväsen kan enklast uttryckas så, att våra sedlar, såsom framgår av dollarkursen, står c:a 12% under sitt lagliga guldvärde, men samtidigt guldet självt – nämligen *hos oss* – 50 à 60% under sitt forna värde eller sin köpkraft mot varorna. Jämfört med tiden före kriget anges vår partiprisnivå för närvarande genom indextalet 237. Uttryckt i guld skulle den följaktligen stå vid c:a 209, men vore alltså fortfarande mer än dubbelt så hög som före kriget. Å andra sidan var den amerikanska (Bureau of Labor) prisindexen redan i februari nere vid 167 och torde för närvarande icke stå högre än 160. Den engelska (Economist) prisindexen står, *omräknad i guld* så lågt som 156.

Att såsom härav framgår guldet förlorat så betydligt mycket mer av sitt värde hos oss än i England och Amerika sammanhänger med diverse handels- och fraktförhållanden, åt vilka vi nu – i motsats till vad hr Dalén föreställer sig – icke kan göra någonting, men som antagligen efter hand skall utjämnas, då också den nämnda skillnaden kommer att försvinna.* Skulle därjämte guldet komma att ytterligare stiga i utlandet, och alltså den i guld uttryckta prisnivån att sjunka, kanske ända ner till sitt läge före kriget, så kommer även detta uppenbarligen att inverka sänkande på vår prisnivå, i guld räknad. Skulle vi alltså redan nu återta sedelinlösningen till pari och återgå till guldmyntfoten, så skulle detta i och för sig icke ha någon revolutionerande inverkan på vår prisnivå, på sin höjd sänka den med ett tiotal pro-

---

* Wicksell nämner här Gustav Dalén, 1869–1937, uppfinnare och industriman, grundare av AGA, nobelpristagare 1912, vilken även deltog i debatten om svensk penning- och valutapolitik i början av 1920-talet.

cent. Men ingen må inbilla sig, att denna prisnivå sedan skulle bli *stabil*. Den skulle efter all anledning fortfara att sjunka, liksom hittills, icke osannolikt ända ner till 1914 års nivå.

Denna utsikt är icke mycket lockande. Den utbreder för oss en framtidstavla av oavbrutna svårigheter på affärslivets område, växelprotester, konkurser, arbetslöshet och stridigheter på det sociala området, som vi helst borde önska oss förskonade från. Det kan därför sättas ifråga, om vi icke borde, såsom ordspråket säger "lika gärna hoppa i det som krypa i det" och *med ens* återgå till 1914 års prisnivå *för att sedan bibehålla denna oförändrad*. Låter detta göra sig? Ja, utan tvivel, om vår riksbank, såsom ingen förnuftigtvis kan tvivla på, utan all fara skulle kunna när som helst uppta inlösningen av sina sedlar till pari, så är den naturligtvis också i stånd att inlösa *halva* beloppet sedlar till *dubbla* pari. På denna omständighet grundar jag följande förslag.

Den utelöpande sedelstocken inkallas i sin helhet till riksbanken, hälften därav avstämplas och återlämnas till sina ägare, den andra hälften kvarhålls och makuleras. På samma gång förklarar sig riksbanken beredd att tillsvidare inlösa varje avstämplad sedel med *dubbla beloppet* i guld mot före kriget, dock icke i guldmynt utan endast i plantsguld, vilket fritt fick utföras. Sedelinnehavarna hade alltså icke förlorat någonting utan tvärtom vunnit, eftersom sedlarna som sagt för närvarande är något litet deprecierade. Med halva beloppet sedlar skulle han köpa lika mycket, ja t o m mer varor, än med hela beloppet före avstämplingen.

Detta är lätt att visa. Den första effekten blev att dollarkursen ögonblickligen gick ner till sitt halva parivärde, alltså till kr 1,85 eller däromkring. I samma förhållande kommer alla våra andra växelkurser på utlandet att sjunka, och då prisnivån i utlandet naturligtvis icke påverkas härav, kommer istället våra egna pris att i motsvarande grad falla. Detta blev på samma gång ett osökt tillfälle att frige de nu i lag reglerade priserna, såsom hyror m m. Tillika skulle den oskattbara fördelen vinnas, att den enskilda byggnadsverksamheten med ens kunde återupptas, under det att nu, med utsikten av en fortgående prissänkning för ögonen allt spekulativt husbygge med anlitande av

vanlig bankkredit är en omöjlig sak, ett ekonomiskt självmord.

Riksbanken kommer emellertid icke att för all framtid bibehålla denna sin höga inlösningsrelation gentemot guldet. Dess uppgift blev fastmer att genom sin guld- och diskontopolitik för framtiden *fasthålla* den uppnådda prisnivån, närmast motsvarande 1914 års pris. Så snart guldet började stiga i värde, vare sig här hemma gentemot utlandet – vilket med stor säkerhet kan påräknas – eller ock i utlandet självt – vilket är mycket sannolikt – så måste inlösningsrelationen gradvis *sänkas*, om prisnivån skall kunna bibehållas vid oförminskad höjd. I annat fall skulle naturligtvis de krafter, som i närvarande stund verkar till prissänkning, fortfarande visa sig verksamma och sålunda ytterligare nedpressa prisnivån, vilket icke borde få ske. Antagligen skulle riksbanken därvid kunna tillåta sig en betydligt liberalare diskontopolitik än den nuvarande; detta må dock lämnas därhän.

Sådana är planens grunddrag. Nu kommer vi till dess konsekvenser. Uppenbarligen kommer alla, på fri konkurrens beroende löner, att sjunka till hälften – dvs i verkligheten skulle de icke sjunka utan till fullo bibehålla sin köpkraft – liksom ifråga om statens och kommunernas tjänstemän alla dyrtidstillägg måste bortfalla – vilket i och för sig vore en välsignad sak. Svårare blir frågan om *skuldförhållandena*, in- och utländska. Principen bör tydligen vara den, att fordringar och skulder, som uppstått *före* kriget och utan annan förändring än vanlig omsättning ännu kvarstår, bör gäldas till fulla beloppet; varemot de som uppkommit efter krigsutbrottet måste nedsättas i samma förhållande som prisnivån, vid den tid då kreditavtalet ingicks stod till den definitivt uppnådda, stabila prisnivån. Detta gäller om alla fordringar och skulder, statens såväl som bankernas och enskilda personers. Ifråga om utländsk kredit torde överenskommelser böra träffas med ifrågavarande land. Principen är dock klar även här. Det kan ju t ex icke komma ifråga att en affärsman, som har fordringar eller skulder i utlandet, lydande på *svenskt* mynt, skulle ha rätt att inkräva de förra eller anses skyldig att gälda de senare till fulla beloppet i en till mer än det dubbla stegrad valuta.

Svårast att utreda är naturligtvis de kreditförhållanden, som avvecklats under själva kristiden. En person hade t ex före kriget en in-

teckning i fastighet, vilken uppsagts och inbetalats till honom på en tid, då prisindexen stod lika högt eller högre än nu, varefter han insatt summan i en bank. Skall han då vara skyldig att åtnöjas med mindre än hälften av sin fordrans ursprungliga belopp och alltså definitivt ha *skänkt* fastighetens ägare det återstående skuldbeloppet? Detta vore ju en påtaglig orättvisa, men tydligt är att ett tillgodoseende av rättvisans och billighetens krav, enligt den norm som lagstiftningen fick uppställa i en mängd dylika fall blev en ytterst invecklad sak, som eventuellt kunde komma att ge våra domstolar betydligt att sköta.

Men man har här att välja mellan två onda ting. *För en gång*, såsom här föreslagits borde dock en dylik generalstädning vara möjlig att verkställa. Skulle vi däremot i vanlig ordning återgå till guldmyntfoten och därmed utsätta oss för en till äventyrs lika stark prissänkning, men fördelad – under diverse fluktuationer – på ett antal år, så blev utredningshärvan till den grad vidlyftig att den sannolikt fick ligga orörd. Slutet blev då helt enkelt att de arma människor som, kanske drivna av den bittraste nöd skuldsatt sig under kristiden, sedermera fick betala, utom dryga räntor, dubbla, ja, tredubbla värdet av det som de en gång bekommit till låns. Kan någon människa känna sig tillfredsställd med en dylik utsikt?

Jag framlägger denna plan till benäget påseende och kritik. Att den är mycket radikal, behöver icke vara något fel. Svårigheten är tvärtom att i nuvarande förtvivlade situation kunna hitta på någon åtgärd som är tillräckligt radikal för att kunna uträtta någonting. Med halvmesyren vinns intet.

1.11 Statens förpliktelser
(ETT INLÄGG I VALUTADEBATTEN)

Riksdagen diskuterade förlängd befrielse för riksbanken från skyldigheten att inlösa sedlar med guld den 23 april 1921. Wicksell, som tydligen åhörde debatten från läktarplats, tar den som utgångspunkt för några kritiska reflektioner. Diskussionen borde ha handlat om ett återställande av penningvärdet, förslagsvis genom att riksbankens sedlar görs inlösliga till en kurs som motsvarar dubbla pariteten, dvs Wicksell vill få till stånd en snabb

deflationsprocess av engångskaraktär. Lönerna bör sänkas i ett steg samtidigt med priserna. Här har arbetarpartiet en uppgift att fylla genom att medverka till sänkta nominella löner. Skulder och tillgångar bör dessutom regleras med hänsyn till prisrörelserna. Wicksell upprepar således sitt tidigare förslag om "generalstädning" efter krigsinflationen.

Datering: April/maj 1921.

Finansministerns yttrande i kamrarna rörande valutafrågan – statsministerns var jag icke i tillfälle att åhöra – utmärkte sig fördelaktigt genom sin rättframhet och frihet från sofismer, såväl som genom reda och översiktlighet. Full klarhet över vår så invecklade monetära situation lyckades dock, enligt min uppfattning, varken detta yttrande eller diskussionen i övrigt att skapa.

Karakteristiskt i detta avseende är ett ord i själva början av finansministerns anförande. Först om man lyckas återställa våra sedlars parikurs mot guld, yttrade han, "infriar svenska staten sina en gång ingångna förpliktelser". Och strax efteråt framhöll han, att detta så mycket hellre borde eftersträvas, som ju "innehavaren av fordringar i svenska kronor i alla fall för sin krona, på grund av försämringen av guldets värde, får åtskilligt mindre utbyte i varor" – faktiskt mindre än hälften – "än vad fallet var före kriget".

Detta yttrande ger anledning till en fråga: mot *vem* riktar sig denna statens förpliktelse att inlösa sedlarna i guld efter deras lydelse? Mot sedelinnehavarna? Visserligen, men detta är en detalj, gällde den endast dessa, så skulle staten, om den överhuvud ville försämra myntet, med lätthet och t o m utan all egen uppoffring kunna hålla dem skadeslösa, t ex genom att helt enkelt låta dem utbyta de gamla sedlarna mot ett så mycket större antal nya sedlar, som myntförsämringen anvisar. De som blev lidande på åtgärden ifråga var naturligtvis alla fordringsägare och fasta löntagare, vilka än en gång blev av med en större eller mindre del av sin egendom – till förmån för sina gäldenärer och arbetsgivare.

Men då uppstår en ytterligare fråga: har staten utan vidare uppfyllt sina åtaganden mot förstnämnda klass av medborgare, genom att upprätthålla, respektive återställa guldvalutan, och *har* den under alla omständigheter denna skyldighet? Varken det ena eller det andra! Detta är lätt att inse. Antag att kriget icke kommit emellan, men att istället guldfälten börjat utsina och på samma gång den industriella guldförbrukningen på grund av välståndets höjande, särskilt bland de breda lagren, ansenligt tillväxt. Redan före kriget påstods, att nästan varje amerikansk timmerhuggare eller jordschaktare ansåg sin värdighet fordra att ståta med en klocka med dubbel boett och tillhörande massiv klockkedja, allt av äkta guld.

Under sådana omständigheter hade det mycket väl kunnat hända att guldet efterhand stigit i värde, kanske till det dubbla, så att alla varupris inom kort sjunkit till *hälften*. Skulle staten då anse sig förpliktad eller ens berättigad att till sina ämbets- och tjänstemän fortfarande utbetala oavkortade penninglöner, dvs i realiteten dubbla lönebeloppet – till odräglig tunga för de skattdragande?

Omöjligt, den skulle fastmer skrida till en förnuftig reduktion av alla lönebelopp. Sannolikt skulle också staterna genom internationella överenskommelser bereda sig utväg att i samma proportion reducera beloppet av ränta och amortering på statsskulderna. Men vida enklare vore då att företa en myntrealisation, så att sedlarna inlöstes till sitt *halva* guldvärde, varigenom också alla enskilda fordringsägare och gäldenärer återställdes i ett rätt förhållande till varandra. Själva begreppet myntstandard förutsätter ju *oföränderlighet*, smärre och tillfälliga fluktuationer i penningens värde får man för bekvämlighets skull underkasta sig, större och mera omfattande kräver ovillkorligen en rättelse genom statens ingripande – i detta fall rent av till självförsvar för de egna finanserna.

Men medges detta, så blir det i sanning svårt att komma ifrån den logiska konsekvensen härav, för den händelse guldet istället – såsom nu faktiskt är fallet – ansenligt *sjunkit* i värde. Hela riksdagsdebatten var i grund och botten en tvist om påvens skägg, eller snarare, för att så säga, om hans små mustascher under det att det långa hakskägget lämnades oantastat. Då våra sedlars köpkraft faktiskt sjunkit med

hela 60% – och, om hyrorna skulle friges, sannolikt än mera – så är det ju en ren futilitet att diskutera för och emot om den förbättring av penningvärdet med ett tiotal procent som ett återställande av guldpariteten i närvarande stund skulle medföra, men lämna de övriga femtio eller fler procenten åt sitt öde. Vad som krävs för en verklig restitution av penningens värde i vårt land är ingenting mer eller mindre än sedlarnas inlösning till *dubbla* pari. *Därom* borde man ha diskuterat.

Att detta också när som helst skulle kunna ske, utan att någon obehörig fördel bereddes de nuvarande sedelinnehavarna, och att prisnivån sedan skulle kunna hållas fullt konstant, har jag i en föregående artikel försökt visa.* Verkningarna skulle i en mängd riktningar bli de mest välsignelsebringande. Bankräntan skulle antagligen kunna betydligt nedsättas, ty det blev sedan riksbankens uppgift, icke såsom nu att söka driva prisnivån tillbaka utan tvärtom att hindra den från att ytterligare sjunka, såsom den eljest ofelbarligen skulle göra om guldvärdet fortsätter att gå upp. Med denna lättnad och inför utsikten till stabila pris borde affärsverksamheten på nytt kunna blomstra upp.

Naturligtvis måste arbetslönerna sänkas i samma proportion som prisen. Detta borde kunna ske i ett enda tempo över hela landet och under arbetarpartiets medverkan. Likaså måste alla under kristiden uppkomna skuldförbindelser, statens såväl som enskildas, nedsättas i proportion till det stegrade penningvärdet. Även de under kristiden redan avvecklade kreditförbindelserna måste på endera partens begäran underkastas en revision.

Tvivelsutan kan, såsom jag i min nämnda uppsats skrev, även andra tillvägagående – bl a den stabilisering av den nutida prisnivån, som synes ha föresvävat bankoutskottet – väljas och leda till målet, endast om man beslutar sig för att fullfölja dem i *alla* deras konsekvenser. Utan ett sådant beslut kan en tillfredsställande ordning av vårt penningväsen på intet sätt vinnas, och missförhållanden blir icke

---

* Wicksell hänvisar troligen till sin artikel "Valutaproblem", publicerad i *Dagens Nyheter* den 23 april 1921 (bibliografin 262).

mindre skriande därför att de djupast förorättade icke låter höra sin röst utan föredrar att tiga och lida.

Det viktigaste av allt torde vara, att vi gör klart för oss, att frågan om sedlarnas depreciering mot guld försvinner till en obetydlighet vid sidan av det formidabla problem, som guldets värdeförsämring upprullar för oss, vilket tillintetgör varje tanke på att en prisstabilisering av sig själv skulle inträda inom en överskådlig framtid. Professor Edéns åsikt att "frågan om penningvärdets stabilisering icke kan lösgöras från frågan om återgången till guldmyntfot" förstår jag uppriktigt sagt icke.* Enligt min mening, som i denna punkt sammanfaller med bankoutskottets, kan dessa båda frågor eller önskemål under närvarande förhållanden *icke* förenas, de måste åtskiljas, eljest blir ingendera av dem löst. Och givetvis är den förra av dem den ojämförligt viktigaste.

Av den övriga debatten fäste jag mig mest vid professor Wohlins ärkesofism, att "tullar icke har någon valutaförsämrande verkan" vilket han ville bevisa därmed att även under guldmyntfotens dagar högprotektionistiska länder visat sig kunna "väl vårda sin valuta".** Uppenbarligen avsåg han härmed valutans *yttre*, genom växelkursen uttryckta värde som ju under guldmyntfoten praktiskt taget icke kan förändras, varemot han både förut och efteråt talade om valutans *inre* värde, dess köpkraft mot varor och tjänster, vilken givetvis försämras genom importtullar. Avstängs all import så måste ju varuprisen inom landet efterhand stiga så mycket att även exporten av varor blir omöjlig. Det är smärtsamt att tänka på, att denna utsökta fadäs skulle framkläckas av den enda av kammarens medlemmar, som kan göra något slags anspråk att representera den ekonomiska vetenskapen.

---

* Nils Edén, 1871–1945, professor i historia, var framträdande liberal under förra delen av 1900-talet, ordförande i Liberala samlingspartiet från 1915 och under 1917–20 statsminister i en regering av liberaler och socialdemokrater. Från 1920 var han landshövding i Stockholms län.

** Nils Wohlin, 1881–1948, var 1910–30 professor i statistik sedan han dessförinnan uppehållit en docentur i nationalekonomi i Uppsala – därav Wicksells ord att han kunde anses vara företrädare för den ekonomiska vetenskapen. Wohlin invaldes 1919 i Första kammaren som representant för bondeförbundet.

Man kommer här att tänka på J. Garniers ord: ”il y a des économistes qui sont des économistes, et il y a des économistes qui ne le sont pas”.*

Knut Wicksell

1.12 Den felande länken
(ETT LITET RÄKNEEXEMPEL)

Under våren 1921 började svensk ekonomi glida ner i en djup depression. Wicksell söker med några pedagogiska kalkyler visa hur osäkerheten om den framtida utvecklingen av prisnivån bidrar till att fördjupa depressionen. Han förespråkar på nytt sitt förslag att snabbt återvända till prisnivån före världskriget och stabilisera den vid detta läge. Avslutningsvis vänder han sig till näringslivet och erbjuder sig att sprida upplysning genom att hålla ett eller annat föredrag. Den konkreta reformen bör dock göras av praktiker – inte av nationalekonomer, i synnerhet inte av en så ”erkänt opraktisk person” som Wicksell själv.

Datering: Våren 1921.

En minuthandlare har för 60 000 kr – som vi tillsvidare antar vara hans *egna* pengar – inköpt ett varulager, som han räknar på att kunna försälja med, låt oss säga, 15 % avans. Om några månader visar det sig emellertid, att varorna olyckligtvis tagit skada, eller möjligen blivit omoderna, vadan han måste utförsälja dem till underpris, säg, 46 000 kr istället för de beräknade 69 000. Han gör då en kolossal förlust – en *verklig* förlust. Först och främst den direkta förlusten av skillnaden mellan inköps- och försäljningspris, eller 14 000 kr, som han

---

* Den franske nationalekonomen Joseph Garnier, 1813–81, grundade Société d’économie politique de Paris och *Journal des Economistes*, vars utgivare han var under många år. Citatet av Wicksell har dock inte kunnat återfinnas.

måste avskriva från sina tillgångar. Men därvid stannar det icke ty han nödgas ju även angripa sitt kapital för att bestrida sina omkostnader och egna levnadskostnader. Han har alltså gjort en utomordentligt dålig affär, därom kan icke råda mer än en mening.

Antag nu emellertid att varorna *icke* försämrats utan fortfarande är fullt säljbara, men att istället *marknadspriset* på dessa varor såväl i gross- som i minuthandeln gått ner med c:a 33 1/3 %. Även då nödgas han alltså försälja sitt inneliggande lager till 46 000 kr liksom nyss, men har också hans förlust blivit lika stor som då? Ingalunda, ty under det han i förra fallet, när han behövde förnya sitt lager, alltjämt fick betala 60 000 kr därför, så kan han nu inköpa lika mycket och lika goda varor för 40 000 kr, "Det är det som gör skillna'n så stor". Han har alltså nu i realiteten fått ett *överskott* på 6 000 kr, och om allting annat har fallit i samma proportion som hans egna varor, bör dessa 6 000 gå lika långt till bestridande av hans omkostnader och levnadskostnader, som de 9 000 han hade kunnat påräkna om prisen förblivit oförändrade. Förlusten blir alltså här en rent bokföringsmässig sådan. I realiteten har hans ekonomiska ställning blivit *alldeles oberörd av prisfallet*.

Skulle däremot endast hans egna varor ha sjunkit i pris, så blir visserligen saken något betänkligare, dock icke mycket, ty ett dylikt ensidigt prisfall av en viss varugrupp kan enligt sakens natur endast vara av tillfällig art. Förr eller senare måste även övriga varor falla i pris – eller ock hans egna varor på nytt stiga – och i så fall blir, som sagt, hans ekonomiska ställning i realiteten oförändrad. Blott om hans egna varor förut stått mycket högre i pris än övriga varor, är ett ensidigt prisfall på de förra oundvikligt – men i så fall har han förmodligen förtjänat mycket pengar på den föregående prisstegringen. I varje fall är hans ställning i det väsentligaste avseendet intakt. Han köper och säljer sina varor i samma mängd som förut, behöver icke skuldsätta sig och kan utan fruktan motse framtiden.

Är då köpmännens jämmer över de sjunkande varuprisen alldeles obefogad? Ånej, gunås, den har nog starka skäl för sig. Vi antar här ovan, att den omnämnda minuthandlaren *själv* ägde hela sitt rörelsekapital, men för det mesta är detta icke fallet. Vanligen har han tagit

varor på kredit eller upplånat pengar i en bank, eller båda delarna, och i så fall blir hans förlust icke blott formell utan dessvärre fullt reell. Står han i skuld för alltsammans, så blir han naturligtvis insolvent, om varorna faller starkt i pris.

Men då uppstår frågan: är denna konsekvens också alldeles nödvändig och i sin ordning? Låt oss tänka efter! De personer som försträckt honom kapitalet, och alltså i nationalekonomisk mening *äger* detta, är dels grosshandlaren, som lämnat honom varor på kredit, dels bankernas insättare – i själva verket huvudsakligen den sistnämnda gruppen (jämte bankens aktieägare) eftersom även grosshandlaren förmodligen i stor utsträckning anlitat bankkrediten. Nåväl, om nu dessa personer istället för att låna minuthandlaren dessa pengar, hade ingått som kommanditärer i hans affär, så skulle de, enligt det ovan sagda, icke i realiteten ha gjort någon förlust på prisfallet – lika litet som han själv då hade förlorat någonting. Om han nu istället faktiskt blir av med allt vad han äger, och kanske mera till, så kan detta alltså endast bero på att hans långivare göra en motsvarande *vinst* på prisfallet. Är denna vinst berättigad? Blott under förutsättning att dessa samma långivare kan visas ha gjort en motsvarande förlust på den föregående prisstegringen, eljest icke.

Den som lånar pengar – detta är en av nationalekonomiens viktigaste och lättast insedda sanningar, men icke dess mindre en oftast förbisedd sådan – lånar i verkligheten icke pengar utan *varor* och han betalar igen lånet med varor icke med penningar. Den som lånar *ut* pengar lånar i verkligheten ut varor och får ytterst betalt i varor, icke i penningar. Man behöver endast tänka sig, att alla varors (och tjänsters) *inbördes* pris förblev oförändrade för att sanningen av denna sats omedelbart skall falla i ögonen. Vad rimlighet ligger det då i, att på grund av en ofullkomlighet hos bytesmedlet, som skulle tjäna som vehikel eller inklädnad för detta reala byte av nutidsvara mot framtidsvara, låntagaren plötsligen ser sig ställd inför kravet att betala igen – utan ränta – kanhända dubbla eller tredubbla beloppet av de lånfångna varorna. Långivaren åter sättes i tillfälle att inhösta dubbla eller tredubbla mängden av de varor han en gång i och för långivningen avhänt sig – jämte stipulerad ränta?

Istället för att söka en otillräcklig hjälp i onyttiga eller samhällsskadliga åtgärder såsom tullar, importförbud, räntenedsättningar – på en tidpunkt då, efter vad det sägs, kapitalransoneringen alltjämt måste fortgå av brist på ledigt kapital – osv borde, synes mig, affärsvärldens alla ansträngningar inriktas på det här antydda missförhållandet, som utgör huvudgrunden till den rådande depressionen. Ty om även köpmännen kunde undvika ytterligare förluster genom att endast täcka sina varubehov för dagen, gick det istället då så mycket kraftigare ut över producenterna.

Byggnadsverksamheten t ex betecknades nyligen i en tidning såsom "en död industri". En annan tidning var strax färdig med att skjuta skulden på de höga arbetslönerna. Men huvudgrunden ligger varken i arbetslönerna eller i den höga räntan utan däri att klarligen ingen kan bygga hus på spekulation med lånade pengar, då han icke har någon aning om vad detta hus i den närmaste framtiden kommer att bli värt. Fick han däremot låna pengar på det villkor, att skulden skulle reduceras i samma förhållande som varuprisen och därmed även husvärdena sjönk, så skulle förmodligen byggnadsverksamheten strax komma i gång. Och så med allt annat.

Men på sådana villkor – invänder kanske någon – skulle ingen vilja låna ut sina pengar eller ens sätta in dem i bank. Han skulle istället gömma sedlarna i sin chiffonjé och försaka räntan, men också undvika en eventuell reduktion av sin fordran. Vid ett konsekvent tillvägagående försvinner dock denna möjlighet. Även riksbanken fick ju enligt vår förutsättning reducera sina fordringar, om prisen gick ner. Den måste då också sättas i tillfälle att reducera sin sedelskuld genom att tid efter annan inkalla sina sedlar, makulera en del därav och återlämna resten, avstämplad, till sedelinnehavarna.

Allra bäst vore kanhända att, såsom man säger, ta tjuren vid hornen och med ens återvända till prisnivån före kriget, vilken ju dock var grundvalen för större delen av vårt ekonomiska liv. Hur därmed skulle tillgå har jag vid flera tillfällen, bl a i en artikel i *D.N.* för den 23 april detta år försökt visa. Guldet borde friges och riksbanken förbinda sig att inlösa de återstående sedlarna med *dubbla* beloppet i guld, vilket emellertid efterhand skulle minskas i den mån guldet steg i vär-

de, så att sedlarnas köpkraft hölls alldeles oförändrade för framtiden.

Säger man, att allt detta är för djärvt, för radikalt osv så kan jag endast svara, att alla *icke* radikala medel är på förhand dömda att misslyckas såsom uppenbarligen alldeles overksamma gentemot en situation, som så radikalt ställt alla tillvanda förutsättningar på huvudet, som den nuvarande. Kunde icke vår affärsvärld åtminstone ta sig en funderare på denna sak och genom någon av sina talrika sammanslutningar föranstalta en diskussion därom? Om så behövdes skulle jag gärna stå till tjänst med ett eller flera föredrag i ämnet. Lägga hand vid själva utförandet kan jag däremot icke åtaga mig, ty detta verkställs efter min mening vida bättre av praktikens män än av oss nationalekonomer – allrahelst när det gäller en så erkänt opraktisk person som undertecknad.

Knut Wicksell

1.13 Locktoner

I den livliga penningpolitiska debatten uppträdde företrädare för industrin och näringslivet. De var som regel tveksamma till att pressa ner priser och löner – något som Wicksell förespråkade. De rekommenderade istället en stabilisering av prisnivån vid det rådande läget, vilket skulle innebära en "myntrealisation", dvs fallet i penningvärdet under krigsåren skulle accepteras som ett faktum.

Wicksell vänder sig med indignation mot dessa tankar. Han kommer fram till att alla locktoner skall motstås, dvs frestelsen att ignorera konsekvenserna av penningvärdets förändringar får inte styra penningpolitiken. Därmed återkommer Wicksell till den bärande idén i sina debattinlägg från denna tid: revision av alla skuldförbindelser med hänsyn till penningvärdets förändringar. Men innan dess måste penningvärdet ha stabiliserats. Som ett medel härtill rekommenderar Wicksell en varustandard istället för en penningstandard. Metoden är förenad med svårigheter, men problemet kan lösas. Varför då inte pröva denna utväg? frågar den förnuftstroende Wicksell.

Datering: April/maj 1921.

Den nuvarande ställningen inom vårt penningväsen kan enklast återges så: våra sedlar har förlorat 16 à 17% – möjligen dock endast 12 à 13% – av sitt nominella guldvärde, och samtidigt har *guldet* hos oss förlorat närmare 60% av sitt värde eller köpkraft gentemot varorna. Dollarkursen har under de senaste veckorna stått under 4 kr 50 öre. En ytterligare nedgång därav med 16 à 17% eller c:a 75 öre skulle bringa den ned till pari. Men, såsom dr Silverstolpe framhöll i Nationalekonomiska Föreningen, skulle redan en något mindre sänkning av dollarkursen medge våra sedlars inlösning till pari, utan att något guld för den skull behövde lämna landet även vid fri guldexport, enär den s k guldpunkten på Nordamerika för närvarande torde ligga åtskilliga procent över pari.*

Med andra ord: om vår prisindex för närvarande anses stå vid c:a 270 poäng – jämfört med 100 före kriget – så skulle, allt eftersom man räknar, de sista 32 à 46 poängen bero på sedlarnas undervärdighet gentemot guldet, varemot hela återstoden av överskottet över förkrigsindex 124 à 138 poäng är att tillskriva guldets undervärdighet gentemot varorna, och såsom man lätt kan räkna ut, innebär detta att guldet *hos oss* förlorat 55 à 58%, alltså i varje fall mer än hälften av sin köpkraft mot före kriget.

Redan härav torde följa att frågan om våra sedlars depreciering gentemot guldet och sättet att råda bot härför, ehuru viktigt i sig själv, försvinner till en obetydlighet vid sidan av det formidabla problem som upprullas för oss i följd av guldets värdesänkning med alla därav uppstående konsekvenser. Att endast vilja behandla den förra frågan men låta den senare ligga, är att sila mygg och svälja kamelen.

Att guldvärdet just hos oss sjunkit så djupt, lägre än hos de flesta andra folk, beror huvudsakligen på vår egendomliga handelsposition. På grund av naturförhållandena är vår export inskränkt till några få standardartiklar, under det att vår import överspänner hela resten av varuskalan. Då nu importvarorna alltid blir dyrare i det impor-

---

* Gunnar Silverstolpe, 1891–1975, var nationalekonom och blev professor i Göteborg 1923. Wicksell hänvisar till Silverstolpes inledningsföredrag över "Valutafrågan" i Nationalekonomiska föreningen den 15 april 1921.

terande landet än i deras hemland, så blir följden att vår genomsnittliga prisnivå även normalt kommer att ställa sig högre än i länder, där export och import mer jämnt fördelar sig över de olika varugrupperna. Detta förhållande torde nu, såsom dr Silverstolpe riktigt anmärkte vid det ifrågavarande tillfället, ha ansenligt skärpts under kriget vartill kom den egendomligheten att under kriget oceanfrakterna *till* Europa av lätt insedda skäl steg betydligt mer än frakterna *från* Europa, något som uppenbarligen verkade i samma riktning.

Den starka diskrepans mellan våra växelkurser å ena sidan och vår prisnivå å den andra, som under kriget väckte så mycket uppseende och ännu delvis fortfar, torde på detta sätt erhålla sin naturliga förklaring och icke behöva någon annan. I den mån nu som frakt- och andra handelsförhållanden åter inställer sig på en fredsbas, torde denna differens av sig själv försvinna, dvs vår prisnivå gå ner med så mycket – allt under förutsättning att någon försämring av vårt mynt gentemot dollarn icke på nytt äger rum.

Men därvid torde det icke komma att stanna. Ehuru guldets värde under kriget rent motståndslöst, som ett mjukt vax, fogat sig efter kreditmedlens värdeförändringar, får man icke tro, att detta förhållande skall fortfara, om guldet på nytt blir allmän värdemätare. Ytterst beror ju detta värde och därmed den allmänna varuprisnivåns höjd på guldets produktionsförhållanden. Lika litet som någon annan producent kan guldproducenten i längden finna sig i, att hans produktionskostnader överstiger försäljningspriset. Följden måste bli en inskränkning av guldproduktionen, något som redan inträffat, och på samma gång en stimulering av den industriella efterfrågan efter guld. En återgång efter hand till de före kriget rådande varuprisen, i guld uttryckt, om än efter diverse fluktuationer, är därför så pass sannolik, att vi ovillkorligen måste vara beredda därpå, om vi nu övergår till guldmyntfoten.

Under sådana omständigheter är det tydligt att affärsvärlden skulle ha mycket litet gagn av en myntrealisation till sedlarnas nu gällande guldvärde. Om en person nödgas kasta sig ut ur ett brinnande hus spelar det föga roll om det sker från fjärde eller femte våningen, finns intet räddningsnät under så slår han ihjäl sig i båda fallen. Att åter,

som en känd industriman nyligen haft panna att föreslå, *först* med berått mod försämra vårt sedelmynt för att *därefter* realisera, är en så förhatlig åtgärd att man bör hoppas den aldrig skall vinna riksdagens gillande.

Men vad är då att göra? När man befinner sig i en svår situation och icke riktigt vet vad som är bäst att göra, så brukar det mest praktiska vara att helt enkelt göra sin plikt. Även härvidlag torde detta vara den rätta lösningen ur svårigheterna. Låt oss ta den fulla konsekvensen av penningvärdets förändringar, som vi dock icke kan göra ogjorda. Det är och blir en orimlighet, att vare sig staten eller någon annan skall tvingas att betala sin skuld i en standard av flerdubbelt högre värde än den, som gällde när skulden ingicks, och precis lika orimligt, att en gäldenär skall slippa ifrån sin skuld genom att bjuda borgenären hälften eller tredjedelen i betalning.

Låt oss utan tvekan och med full följdriktighet tillämpa denna enkla sats, reducera alla skuldfordringar uppåt eller nedåt allt efter prisindexens läge vid den tid då skulden ingicks, och den, då den helt eller delvis betalas. I så fall är *alla* hjälpta. Borgenären sker ingen orätt om fordringskapitalet reduceras, ifall den mindre penningsumman faktiskt köper lika mycket varor som den större, när lånet lämnades. Lika litet kan gäldenären beklaga sig, om han, vid inträffad prisstegring, avfordras en större summa i betalning, därest anskaffandet av denna icke kräver uppoffrande av någon större mängd varor eller tjänster än det lånfångna beloppet på sin tid representerade. Produktionen i alla branscher skulle kunna fortgå utan att en eventuell prisstegring ledde till oblyga vinster, men också utan den fara för en eljest oundviklig ruin som ett starkt och ihållande prisfall måste förorsaka.

Någon annan räddning än denna kan jag för min del icke upptäcka. Att stabilisera den nuvarande prisnivån – varmed för övrigt endast den ena hälften av problemet vore löst – står näppeligen i vår makt. Visserligen måste en systematisk, alltjämt i samma riktning verkande prispolitik till sist ta loven av de tillfälliga, på psykologiska strömningar beroende och just därför i växlande riktning uppträdande prisfluktuationerna, men dessa är för närvarande så starka, för att

icke säga stormande att något ögonblickligt hämmande av dem torde vara uteslutet.

Ett misstänkt symptom härvidlag är att den starka prissänkningen på senare tid icke på långt när åtföljts av en motsvarande inskränkning i den utelöpande sedelstocken. Antagligen ligger förklaringen härav i den bekanta omständigheten, att penningens omloppshastighet försvagas under depressionstider, då förtroendet mellan man och man brister. Men skulle detta förtroende väckas på nytt, så skulle en uppflammande ny prisstegring blott alltför lätt få sin näring av det på marknaden befintliga sedelöverflödet, varefter den oundvikliga prissänkningen sedan blev så mycket mer ödesdiger.

Vi befinner oss med ett ord i ett läge, där ingenting är säkert utom osäkerheten själv och då man måste vara beredd på *alla* möjligheter. Det enda universalmedlet ligger då i tillämpningen av den metod, som sedan länge av nationalekonomerna anbefallts i liknande situationer: en *varu*standard istället för en penningstandard vid alla betalningar på längre tid. Utan tvivel är denna metod förenad med stora vanskligheter – några av dem och sättet för deras övervinnande kan jag möjligen få tala om i en följande uppsats – men ytterst gäller det ju dock här en ren bokföringsfråga, och sådana, hur invecklade de än må tyckas, kan alltid lösas, om man går tillväga med full konsekvens. Varför då slå ifrån sig med båda händer mot det enda medel som kan lämna verklig hjälp och istället söka efter skenmedel eller moraliskt förkastliga medel: usla brunnar som intet vatten ger, eller än värre förgiftade brunnar.

1.14 Den svenska kronans "övervärdering"

Den 8 maj 1921 refererades i Svensk Handelstidning *ett föredrag av Gustav Cassel om den svenska kronans "övervärdering". Enligt Wicksell var referatet så kortfattat att läsaren inte fick något riktigt begrepp om vad Cassel egentligen sagt. Wicksell tar dock upp de lösa trådarna och diskuterar inte endast kronans värdering utan även valutaläget utomlands, svenska handelspolitiska förhållanden under och efter kriget, guldmyntfotens betydelse och brister. Avslutningsvis lämnar Wicksell en översikt av läget i*

Tyskland, där utrikeshandeln är hårt reglerad. Hans debattinlägg utmynnar i att en lämplig åtgärd i Tyskland vore att så fort som möjligt övergå till ett fritt handelsutbyte.

Datering: Maj 1921.

Enligt referat i *Sv.H.T.* för den 8 d:s skall professor Cassel nyligen i ett föredrag berört ovanstående intrikata fråga.* Dessvärre är referatet så kortfattat att man icke får något riktigt begrepp om, vad han i verkligheten sagt. De av honom anförda grunderna: dels det till för kort tid sedan rådande höga diskontot, dels vinsten på de ryska guldtransporterna genom vårt land kan visserligen ha bidragit till att hålla vår valuta hög och alltså växelkurserna på utlandet låga, men därmed är ju ingenting sagt till förklaring av varför den svenska prisnivåns förändringar icke gått parallellt med valutans, m a o varför en svensk krona allt fortfarande har långt högre köpkraft i utlandet än här hemma.

Enligt en gammal nationalekonomisk sats kan priset på en och samma vara i två olika länder icke skilja sig på mera än tull och frakt, varvid förutsättningen är att prisen mätas i en och samma enhet t ex i guld. Till följd härav skulle en stegring eller sänkning av ett lands valuta alltid åtföljas av en motsvarande sänkning, respektive stegring av dess prisnivå. Krigets erfarenheter talar emellertid, åtminstone skenbart, ett helt annat språk. Under den värsta krigstiden stod som bekant vår valuta högt över alla andra länders, t o m dollarn stod hos oss en tid djupt under pari. Men det oaktat stod vår prisnivå, såsom vi alla minns, högt över såväl den engelska som ännu mer den amerikanska.

Efter kriget utjämnades detta förhållande, pund- och dollarkurserna steg och på samma gång steg de engelska och amerikanska pris-

---

* Cassel, se fotnot i artikel 1.4. Cassel höll sitt föredrag den 6 maj 1921 vid Sveriges kontoristförenings klubbafton. Titeln var "Förutsättningarna för återgång till stabilare prisnivå". Ett fylligt referat gavs i *Kontorsvärlden* i maj 1921.

nivåerna, under det vår egen förblev oförändrad eller t o m något litet gick ner (1919). För jämt ett år sedan, i maj förlidet år, då dollarkursen var 4,75 eller mera och pundkursen stod vid pari, låg den svenska prisindexen, omräknad i guld endast obetydligt över den amerikanska (Bureau of Labor). Den förra var c:a 283, den senare 272. Den engelska, omräknad i guld, var c:a 250. För närvarande står den svenska prisindexen, omräknad i guld, vid c:a 200, den amerikanska vid c:a 160, den engelska, omräknad i guld, likaledes vid c:a 160. Differensen har sålunda ökats såväl absolut som än mera relativt, i synnerhet gentemot Amerika.

Förklaringen till de båda förstnämnda fenomenen torde icke vara svår att finna. Att under kriget den amerikanska prisnivån stod långt under den engelska, ehuru man under flera års tid lyckades hålla växelkursen på Amerika helt nära pari, får sin enkla förklaring genom det faktum, att frakterna från Amerika till Europa var långt högre än frakterna från Europa till Amerika, vilket naturligtvis berodde på att tonnageutrymmet i förra fallet var ytterst knappt – i synnerhet sedan de amerikanska trupptransporterna tagit sin början – i senare fallet däremot rikligt för handen.

Vad vårt land beträffar tillkom dessutom den omständigheten att vårt avstängande ur politiska grunder från så gott som all import väl verkade såsom en prohibitiv införseltull som drev priset på alla importvaror och deras inhemska surrogat upp i skyarna, långt över deras samtidiga pris i utlandet, varemot våra viktigaste exportvaror fritt fick utföras och därför i utlandet endast betingade obetydligt högre pris än här hemma. Då efter vapenstilleståndet båda dessa grunder började bortfalla, truppernas återförande till Amerika tog tonnage *västerut* i anspråk och för vårt lands del de strängaste restriktionerna för importen upphörde, borde uppenbarligen en utjämning ha kommit till stånd, såsom ock skedde.

Svårare är att förklara att under det senast gångna året klyftan på nytt utvidgats. För min del är jag böjd att tro, att förklaringen är att söka i den utomordentliga prisstegringen på våra trävaror och särskilt vår cellulosa, under senaste halvåret förstärkt genom det starka prisfallet på stenkol. Tänk, för att göra saken riktigt enkel, två länder,

som båda har guldmyntfot och båda från början ungefär samma prisnivå, i det den oundvikliga prisskillnaden på de varor, som transporterats från det ena landet till det andra, ömsesidigt motvägt varandra. Nu stiger emellertid, antar vi, under eljest lika förhållanden, en av det ena landets exportvaror oerhört i pris. Värdet av dess export täcks då icke längre av dess sedvanliga import, utan överskottet måste till en början betalas med guld.

Härigenom stiger *alla* pris i det av lyckan gynnade landet, dess övriga exportartiklar kan icke längre utföras, utan dessa varor blir kanhända själva föremål för import och än mera gäller detta de tillverkningar, som förut nätt och jämnt kunnat hålla den utländska konkurrensen stången osv, så att ett jämviktsläge slutligen uppnås där så gott som *alla* varor i det förstnämnda landet står så mycket högre i pris i jämförelse med det andra landets pris som tull och frakt utgöra, varemot blott en enda vara eller varugrupp står lägre. Resultatet blir då en betydligt högre genomsnittlig prisnivå i det förra landet än i det senare, och detta, märk väl, även vid ömsesidig guldmyntfot, alltså oberoende av alla manipulationer med valutan.

Nu har det visserligen icke bokstavligen tillgått så bl a emedan förutsättningen: den ömsesidiga guldmyntfoten saknats, men att i realiteten detta just är vad som skett skulle en närmare undersökning antagligen visa. Det är de kolossala vinster, som våra träpatroner tillskansat sig, som vållat svårigheterna för våra övriga exportnäringar. Hade trävaruhanteringen lyckats avpressa utlandet ännu en milliard skulle den förmodligen ha tillsvidare lamslagit *all* annan svensk industri. Än mer måste denna trävarornas dyrhet ha gjort sig på detta sätt gällande om samtidigt en av våra viktigaste *import*varor, nämligen stenkolen sjunker ner i pris till en ringa bråkdel av det förutvarande.

Är detta rätt gissat, så kan dock en utjämning av den nämnda differensen icke länge låta vänta på sig. Går trävarorna ner till någotsånär normala pris, liksom stenkolen, så kommer i överensstämmelse med det ovan sagda, även våra övriga varor att sjunka i pris, – i varje fall i *guld* räknat – exportindustrierna skall då kvickna vid igen och hemmamarknaden icke behöva klaga över utländsk dumping – icke ens från Tyskland.

I Tyskland är som bekant förhållandena rakt motsatta våra. Omräknad i guld står den tyska varuprisnivån endast vid c:a 90, alltså lägre än före kriget och betydligt lägre än den amerikanska och engelska, för att icke tala om vår. Men detta beror helt och hållet på att utrikeshandeln i Tyskland ännu icke är fri. Export av varor tillåts endast mot licens, och denna beviljas icke med mindre exportören förbinder sig att fordra ett betydligt lägre pris för sin vara än inlandspriset. Å andra sidan får den stora allmänheten fortfarande genom statens försorg vissa viktiga importerade förnödenheter till billigare pris än importpriset.

Under sådana omständigheter kan – såsom jag för flera år sedan påpekade – prisnivån i ett land sänkas *ad libitum*, utan att växelkurserna därav påverkas i fallande riktning. Men någon vinst för exporten blir icke detta. De införda råvarorna behåller ju sitt höga utlandspris och den tillsatta arbetskraften blir endast skenbart billig då ju statssubventionen till arbetarnas livsförnödenheter måste medräknas.

Karakteristiskt är också att medan allestädes, icke minst hos oss, fruktas för tysk dumping, så klagar man i Tyskland (se t ex några uppsatser i senast hitkomna häfte av *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*) över att de höga produktionskostnaderna gör varuexporten icke lönande.* Antagligen skulle Tyskland stå sig allra bäst på att så fort som möjligt övergå till fri samfärdsel med utlandet, varigenom dess valutas inre och yttre värde rimligtvis skulle komma att ställa sig på samma nivå.

1.15 Det verkliga valutaproblemet

Mot bakgrund av den tyska inflationen, som under 1921 nått ett stadium då allmänheten övergått till rent varubyte, diskuterar Wicksell olika metoder för att komma tillrätta med den våldsamma prisstegringen och dess konsekvenser. Han hävdar att under alla omständigheter måste en reglering av fordringar och skulder företas. Det är denna reglering som utgör "kärnpunkten" eller det "verkliga valutaproblemet". Problemet är förvisso

* Den inhemska kritiken av Tysklands ekonomiska läge finns i *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, nr 1–2, 1921.

svårt och invecklat men när det väl är löst, blir sedan ordnandet av valutaproblemet i övrigt en ren "formsak", menar Wicksell.

För Sverige förespråkar Wicksell som vanligt en återgång till prisnivån före kriget. Sedan skall riksbanken hålla denna nivå konstant. Här rekommenderar han riksbanken att använda sig av socialstyrelsens levnadskostnadsindex som vägledning för penningpolitiken. Riksbanken har också möjlighet att utnyttja sin nya inlåningsrätt som ett instrument för att styra prisnivån.

Datering: Hösten 1921.

Den meningsskiljaktighet, som gör sig gällande rörande valutaproblemets lösning bör icke förvåna, ty i själva verket är detta problem, så som det vanligen fattas, helt enkelt *olösligt*. Det ena lösningsförsöket är precis lika oacceptabelt, lika tröstlöst, lika upprörande orättvist, som det andra.

Detta ses bäst om vi väljer ett extremt fall och t ex tänker på hur en reglering av det *tyska* penningväsendet skulle försiggå. Tyskland har, efter vad det sägs, redan kommit in i pappersmyntregimens farligaste stadium, nämligen då allmänheten, förtvivlad över pappersmyntets ständigt sjunkande värde, börjar övergå dels till rent varubyte, dels till användning av *andra* omsättningsmedel, i detta fall dollars eller floriner, eller anvisningar på dessa myntsorter. I så fall förlorar snart det inhemska pappersmyntet allt egentligt värde – såsom fallet var med de franska assignaterna under revolutionen. För regeringen återstår då ingenting annat än att *avlysa* detta och pålysa bruket av ett annat mynt, t ex guldmark, i det guldets anskaffande och utmyntning fick bero på privat initiativ.

Men det kunde också tänkas att Tyskland i sista stund hejdade sig i utförsbacken och inställde nytryckningen av sedlar. I så fall skulle pappersmarkens värde snart stadga sig, den nuvarande stora skillnaden mellan dess s k yttre och inre köpkraft skulle utjämnas, och Tyskland kunde, om det ville, börja inlösa sina pappersmark till en viss

bråkdel, t ex 3 %, av deras värde i guld. En tredje utväg, nämligen att marken genom successiv deflation skulle höjas till sitt gamla värde, förbigår jag, då den uppenbarligen skulle kräva en alltför lång och smärtsam övergångsperiod.

Men i varje fall uppstår omedelbart frågan: hur förfara med bestående fordringar och skulder? skall en person som nyligen ådragit sig en skuld på 10 000 pappersmark vara skyldig att gälda denna med 10 000 guldmark, alltså med ett c:a 33 ggr så stort varuvärde? Eller skall omvänt innehavaren av en fordran på ursprungligen 10 000 guldmark definitivt nöja sig med att få tillbaka – 300 guldmark? Intetdera är en tänkbar utväg. Den förra är t o m fysiskt omöjlig eller skulle i varje fall bringa samtliga affärsmän i Tyskland i konkurs. Vad den senare åter angår, så kan ju med skäl göras gällande att om alla fordringsrätter skall slopas, så finns intet skäl att låta *sakrätterna* bestå, utan konsekvensen kräver då att all äganderätt upphör och alltsammans övertas av staten.

En reglering av fordringar och skulder blir alltså oundviklig och principen måste vara att de reduceras i samma förhållande som ägde rum i markens värde vid den tidpunkt då skulden uppkom och vid den då skulden nu gäldas eller för framtiden fastslås till sitt belopp. Denna princip tillämpades faktiskt vid de franska assignaternas avskaffande såsom man kan läsa i professor Heckschers intressanta redogörelse i 4–5 häftet av *Ekonomisk Tidskrift* detta år.*

Men i motsats till vad då ägde rum borde revisionen tvivelsutan sträcka sig – så vitt möjligt – jämväl till redan avslutade avtal. Om t ex en före kriget uppkommen fordran på guldmark blivit under kriget gäldad med lika många undervärdiga pappersmark och summan på nytt utlånats till tredje man; så kan visserligen denna gäldenär kräva att få betala sin skuld med endast en bråkdel av dess belopp i guldmark. Men förlusten borde tydligen icke gå ut över borgenären utan över den ursprungliga gäldenären, som ju på sin tid gjort en alldeles lika stor vinst. Att ett så oerhört invecklat problem endast kan ap-

* Eli Heckscher, 1879–1952, professor vid Handelshögskolan var banbrytande forskare inom nationalekonomi och ekonomisk historia. Den artikel Wicksell refererar är "De franska assignaternas avlösning", i *Ekonomisk Tidskrift* 4/5 1921.

proximativt lösas är självklart, men lika självklart är, att det icke på några villkor kan lämnas helt olöst.

Det märkliga är nu att om man endast beslutat sig för ett med rättvisa och billighet överensstämmande ordnande av *denna* fråga, så blir själva valutaproblemets lösning en ren formsak. Tyskland skulle då när som helst och så att säga i en handvändning kunna återgå till förhållandena före kriget helt enkelt genom indragning och avstämpling av sina sedlar, såsom faktiskt skedde i Tschecko-Slovakien vid dess skilsmässa från Österrike (Se härom en uppsats i *Economic Journal*, 1920 s. 26 ff av Karl Schlesinger). Detsamma skulle kunna ske i alla länder med förstört myntväsen t o m Bolschevikien. Huvudsaken blir endast och allenast den åtföljande regleringen av fordringar och skulder.

Vad länder sådana som England eller vårt eget land beträffar beslöjas detta förhållande därav att pappersmyntet endast förlorat en ringa del av sitt värde gentemot guldet eller dollarn. Det kan därför förefalla som om stridsfrågan här gällde, huruvida man strax borde uppta sedelinlösningen med guld till gällande dollarkurs, eller sträva efter ett ytterligare förbättrande av vår valuta så att sedelinlösningen kunde ske till fullt pari. Men detta är en helt och hållet underordnad fråga. Resultatet blir i båda fallen lika otillfredsställande, ty själva guldet har ändrat sitt värde. Detta står nu betydligt högre än för 1 1/2 år sedan, men icke dess mindre betydligt lägre – i detaljhandeln nära hälften lägre än före kriget. Övergick vi alltså till guldmyntfot och man kunde förutsätta att alla pris sedan skulle bli stabila, så skulle alla de som under den dyraste tiden upplånat penningar bli dömda att i realiteten återbära ett vida större belopp än de mottagit, vilket i en mängd fall skulle bringa dem på obestånd, men på samma gång skulle de som äga penningfordringar från tiden före kriget, eller från dess första år, nu definitivt bli av med närmare hälften av sin egendom.

Men härtill kommer, att återgång till guldmyntfot, helst under nuvarande förhållanden, alls icke garanterar oss några stabila pris, vadan alla penningavtal för framtiden och särskilt den stora uppgörelsen på arbetslönernas område, som förestår, fortfarande kommer att sväva i luften.

Detta visar att valutaproblemets lösning måste sökas på annat sätt, nämligen dels genom fastslående och fasthållande för framtiden av en viss genomsnittlig prisnivå, oberoende av guldets värdefluktuationer, dels en reglering av alla skuldförhållanden, eventuellt även en revision av redan avslutade affärer, på grundvalen av denna prisnivå. Beslutar vi oss för detta sista, så är valet av prisnivå egentligen blott en formfråga. Enklast och redigast vore utan tvivel ett återvändande till prisnivån före kriget, i vilket fall alla tidigare fordringsrätter automatiskt återställdes till sin ursprungliga storlek och alltså icke behövde någon revision, utan denna kunde inskränka sig till under dyrtiden uppkomna fordringar och skulder. Övergången till den lägre prisnivån kunde när som helst verkställas, helt enkelt genom indragning och avstämpling av riksbankens sedlar, vilken icke blev till förfång för någon, om blott den meromnämnda regleringen av fordringar och skulder tillika konsekvent genomföres. Det sistnämnda är och förblir, hos oss likväl som i länder med än mera deprecierat mynt, valutaproblemets verkliga kärnpunkt.

Dessvärre står jag fortfarande så gott som ensam i vårt land om denna åsikt. Professor Heckscher som i allt annat står på samma sida ryggar tillbaka för den förmenta osäkerhet som utsikten till en dylik revision av redan avslutade affärer skulle medföra.* Ingen affärsman, påstår han, skulle under sådana omständigheter kunna avgöra om han är solvent eller icke. Enligt min mening förhåller det sig omvänt. I *närvarande* stund kan ingen affärsman, som i högre grad arbetar med lånat kapital vara säker på sin solvens. Vittnesbörd: de oupphörligt ökande konkurserna vilka skulle ha undvikits om penningskulderna fått reduceras i jämnbredd med penningens stigande värde och varuprisens sjunkande. Ställes åter en sådan reduktion i utsikt så behöver ingen som överhuvud drivit förnuftiga och hederliga affärer frukta för sin solvens.

Vad åter möjligheten att fasthålla en oföränderlig prisnivå angår, så har centralbankcheferna i sitt bekanta utlåtande framhållit, att en

---

* Heckschers invändning mot en generell revision av fordringar/skulder framläggs i den ovan åberopade artikeln, s 75–93.

sådan uppgift icke tillkommer dem eller kan av dem på eget bevåg upptas. Detta är fullkomligt sant. Centralbankernas plikt, ehuru för närvarande suspenderad, är att hålla sina sedlar likvärdiga med guld. De kan då icke på samma gång åtaga sig någon annan, till äventyrs däremot stridande uppgift. Men därest de befriades från förstnämnda skyldighet och definitivt blev berättigade att köpa och sälja guld till vad pris de behagade, så stod det dem fritt att istället inrikta sig på att hålla prisnivån, t ex hos oss socialstyrelsens levnadskostnadsindex, vid oföränderlig höjd. Under de lavinartade prisrörelser uppåt och nedåt, som utmärkt de gångna åren, skulle detta till äventyrs ha överstigit den vanliga diskontopolitikens resurser, men nu då världsprisen av sig själva vunnit en viss stadga borde försöket med mera utsikt till framgång kunna ske, allrahelst som ju riksbanken numera har ännu en sträng på sin båge, om den blott vill använda den – rätten att inlåna penningar mot ränta.

Knut Wicksell

1.16 Vår penningpolitik

I en intervju i Dagens Nyheter *den 20 september 1922 förklarade skeppsredaren Dan Broström som sin övertygelse att den allmänna prisnivån orubbligt är på väg ner till sitt läge före kriget. Wicksell delar inte Broströms bedömning. Han önskar att denne i sin ställning som "framstående affärsman" kunde ange vad han har för grund för sitt påstående. Något teoretiskt eller empiriskt stöd för hans yttranden kan nämligen Wicksell inte finna.*

Datering: September/oktober 1922.

I en intervju, med förra statsrådet Broström, som för en tid sedan återgavs i *D.N.*, skall denne ha uttalat att den nedgående prisrörelsen enligt hans åsikt icke kom att definitivt upphöra, förr än den nått

bottnen genom återgång till 1914 års prisnivå.* Hur lång tid denna utveckling skulle ta för sin fullbordan vågade hr Broström icke förutsäga, men att en oemotståndlig tendens i denna riktning kom att göra sig gällande, därom var han övertygad.

Då ett dylikt uttalande från en framstående affärsman är ägnat att göra ett starkt intryck på de flesta, skulle det ha varit önskvärt om hr Broström velat säga oss på vad han stöder denna åsikt. Närmast förefaller det som om han i prisrörelsen såg ett slags naturfenomen, som går sin gång oberoende av människornas önskningar eller åtgöranden.

En sådan uppfattning är emellertid orimlig, ty varornas pris i penningar är naturligtvis helt och hållet beroende på valet av prismätare, vilket ligger i vår egen hand. Den vinner icke heller något stöd i erfarenheten, ty väl har ett stort antal länder, i likhet med vårt eget under senaste år haft en sjunkande prisnivå, men i andra länder, exempelvis Italien, Ostindien, Japan m fl har prisnivån samtidigt stått nästan alldeles stilla. I ännu andra såsom Tyskland har den tvärtom rört sig uppåt med svindlande hastighet. Om någon allmän tendens i ena eller andra riktningen kan alltså icke vara tal.

Förmodligen tänker emellertid hr Broström endast på världsmarknadens varupris uppskattade i guld, alltså för ögonblicket i dollars, men även deras utveckling är helt och hållet beroende på den penningpolitik som under de närmaste åren kommer att följas. Skulle alla eller de viktigaste länder i världen återuppta guldmyntfoten på samma linjer, som före kriget följdes i de stora handelsländerna, dvs med guld i allmänna rörelsen istället för småsedlar, så skulle världens guldförråd näppeligen räcka till att vidmakthålla den nuvarande prisnivån, utan denna måste efterhand sjunka.

Ett memento härvid är att guldproduktionen på sista åren starkt sjunkit så att den numera endast utgör c:a 2/3 mot i början på kriget. Men å andra sidan kan såsom erfarenheten rikligt visat, en fullt effektiv guldmyntfot upprätthållas i ett land utan något guld i den allmän-

---

* Skeppsredaren Dan Broström, 1870–1925, var under åren 1914–17 sjöförsvarsminister i ministären Hammarskjöld, se fotnot i artikel 8.4.

na rörelsen, ja t o m utan något guld alls – den s k guldväxelfotens system.

Bibehålls alltså papperet i den allmänna rörelsen med guld allenast i bankernas förråd, så finns i själva verket även med ett obrottsligt upprätthållande av sedlarnas inlöslighet med guld intet fysiskt hinder för även den svåraste inflation och prisstegring – blott den är tillräckligt allmän. Endast den omständigheten att guldproduktionen till sist kanske blev otillräcklig för fyllande av guldindustriens behov, vilken då naturligtvis delvis kom att vända sig till bankernas förråd och successivt decimera dessa, skulle under sådana omständigheter till sist utgöra en hämsko på prisstegringen, men en långt ifrån exakt eller snabbt verkande.

1.17 Guldfrågan

Skälet till att Wicksell inte avslutade föregående manuskript om Dan Bro-ströms valutapolitiska syn, kan finnas i en ledare i Dagens Nyheter *den 30 september 1922, som inspirerade honom till följande artikel. Liksom i fallet med intervjun med Broström reagerar Wicksell på uttalanden och åsikter som han finner felaktiga och missvisande. Han vill korrigera och lägga till rätta.*

Ledaren i Dagens Nyheter *är ett uttryck för "guldvidskepelse" enligt Wicksell. Hans inlägg utmynnar i uppfattningen att en återgång till förkrigstidens penning- och valutasystem varken är nödvändig eller berättigad. Idag står vi istället inför ett val mellan två valutasystem: antingen helt fasta växelkurser inom ett internationellt arrangemang, där prisnivån hålls konstant som ett genomsnitt för de medverkande länderna, eller ett system med fasta prisnivåer i varje enskilt land, där växelkurserna tillåts vara rörliga inom vissa gränser.*

Datering: September/oktober 1922.

I *Dagens Nyheters* ledande artikel för den 30 september förekommer några uttalanden, som torde vara mindre riktiga och icke bör stå oemotsagda. Strax i början sägs, att svårigheten för en återgång till guldmyntfoten skulle ligga i "att guldet ännu icke återvunnit en köpkraft lika hög som dess produktionsvärde"; och längre fram i artikeln definieras sistnämnda begrepp såsom "den köpkraft hos guld, vilken vid fri marknad upprätthåller jämvikt mellan nyproduktion och efterfrågan för icke monetära ändamål". Söker man, heter det vidare, "fastställa ett guldpris" under detta – t ex det nuvarande guldvärdet – så "försvinner guldet undan ur marknaden under ständiga prisregleringar uppåt" osv.

Av dessa uttalanden synes framgå, att artikelförfattaren föreställer sig den nuvarande guldproduktionen såsom otillräcklig redan för att bestrida det industriella behovet av guld. Detta är helt visst en stor överdrift. Visserligen har världens guldproduktion under senaste år ansenligt minskats, men då den industriella konsumtionen av guld före kriget icke plägade utgöra mer än en bråkdel, mindre än en tredjedel av guldproduktionen, så vore det i sanning överraskande, om den nu skulle vara i stånd att absorbera det hela.

Ställer man därför så till, att konsumtionen av guld för myntändamål kan nöja sig med det befintliga förrådet av guld utan att kräva några nämnvärda mängder av nytt guld, så borde följaktligen det nuvarande guldvärdet – och till och med ett något lägre värde – kunna vidmakthållas utan att någon decimering av de existerande guldförråden för industriens behov kan befaras. Medlet härtill är som bekant att icke på nytt släppa ut guldet såsom cirkulationsmedel utan bevara det i bankerna och låta rörelsen nöja sig med småsedlar (och skiljemynt), såsom vi själva gjort alltsedan guldfotens införande och som under kriget även England och Frankrike fått bekväma sig till.

Författaren påstår visserligen, att prägling och cirkulation av guldmynt "såsom före kriget" är "guldmyntfotens enda garanti", men här torde han ha svårt att få något belägg i den nationalekonomiska litteraturen. Redan den gamla Ricardo föreslog som bekant att göra banksedlarna inlösliga med allenast metalliskt guld.

I det hela synes artikelförfattaren i någon mån bekajad med den

åkomma som en gång i vår riksdag fick namnet guldvidskepelse. Guldtillgången i Förenta staterna, säger han bl a, är "övernormal, alltså måste guldpriset bli undernormalt". Det förhåller sig icke så. Under år 1919 hade Förenta staterna en ofantligt stor nettoexport av guld, men varuprisen steg icke dess mindre och nådde sitt maximum på våren 1920. Därefter sjönk (parti-) prisnivån till det halva på samma gång som en ännu mer kolossal nettoimport av guld ägde rum.

I aprilhäftet av *Forum* detta år förekommer en ekonomisk översikt, som har starkt syskontycke med den här kritiserade uppsatsen.* Där sägs att "guldets egen köpkraft" (vid fri guldrörelse) är lika med genomsnittliga produktionskostnaden för den guldmängd, som undan för undan behövde ånyo utvinnas för att balansera konsumtionen av varan guld". Ordet "genomsnittlig" är här naturligtvis alldeles förfelat, ty det skulle ju innebära, att ungefär halva antalet gruvor permanent gick med förlust. Utbytes uttrycket mot "marginella" eller högsta kostnaden blir satsen riktig, men uttrycker då blott den triviala sanningen, att en gruvdrift som icke bär sig måste läggas ner.

Produktionsmarginalen för guldet är m a o elastisk och hur långt den behöver utsträckas beror helt och hållet på konsumtionens omfattning, den monetära såväl som den industriella, av vilka i varje fall den förra, men om så påfordras även den senare kan genom lämpliga åtgärder göras snart sagt hur liten som helst.

En annan fråga blir om en dylik stabilisering av guldets värde har någon egentlig mening eller uppgift. Professor Cassel har, såvitt jag vet, aldrig i detalj utfört hur han tänkt sig densamma verkställd, men i Genuakonferensens utlåtande finns en märklig passus där det säges, att huvudverktyget för stabiliseringen skulle bli bankernas diskontopolitik.** Detta vill med andra ord säga, att de olika ländernas centralbanker skulle, på samma gång de gentemot varandra upprätthöll

---

* Översikten i aprilhäftet av *Forum* förekommer på sidorna 253–256 i tidskriftens årgång 9, 1922 och är daterad den 25 april. Där konstateras att Genua-konferensen, som inletts den 10 april och skulle fortsätta till den 19 maj, ännu inte väckt större uppmärksamhet. Se också fotnot i artikel 1.20.

** Gustav Cassel (se fotnot i artikel 1.4) var svensk delegat på konferensen. Se även artikel 1.20.

oföränderliga växelkurser, genom en gemensam – ehuru icke därför identisk – diskontopolitik verka för bibehållandet av ett oföränderligt penningvärde, varefter guldvärdet, så länge sedlarna överhuvud in- och utlöstes mot guld utan vidare kom att foga sig efter detta värde "som ett mjukt vax". Men det är tydligt att guldet i ett sådant system egentligen har degraderats till en onyttig prydnad, blivit femte hjulet under vagnen och att man lika gärna kunde nöja sig med diskontopolitik rätt och slätt – såsom nu – och låta guldet segla sin egen sjö.

Å andra sidan har den noggranna inregistrering av prisrörelserna i olika länder, som kriget fört med sig, lärt oss något, som vi förut icke visste – ehuru det stora snillet Ricardo även här såg sammanhanget klart – att nämligen prisnivåerna, särskilt i två från varandra geografiskt avlägsna länder kan vara mycket olika och fluktuera betydligt gentemot varandra, ehuru växelkursen mellan länderna förblir oförändrad, alltså t ex även vid ömsesidig guldmyntfot.

Man har därför egentligen *två* system att välja mellan eller rättare sagt att alternativt syfta till: fasta växelkurser och en i världen såsom helhet gällande oföränderlig genomsnittsprisnivå, från vilken dock de enskilda ländernas prisnivåer kan mer eller mindre starkt avvika uppåt eller nedåt på ett sätt som icke kan på förhand förutses och icke heller förebyggas. Eller ock fasta prisnivåer, och alltså ett oföränderligt penningvärde i varje särskilt land, varav då också växelkursernas fluktuationer blir instängda inom tämligen trånga gränser utan att dock kunna komma till full oföränderlighet.

Av dessa båda önskemål kan vi eftersträva vilketdera som helst, men icke båda på en gång. Det förra systemet är inom vissa gränser förenligt med guldfotens återinförande ehuru icke betingat därav. Det senare systemet förutsätter uppenbarligen att den nuvarande fria myntfoten alltjämnt bibehålls. För min del föredrar jag det senare systemet, då det synes mig viktigare att ha en oföränderlig prisnivå inom landet än oföränderliga växelkurser gentemot utlandet. Ett ytterligare skäl är att man endast på detta sätt kan vinna en fast grundval för den utjämning av fordringar och skulder, som jag anser ofrånkomlig och om vars nödvändighet bl a de stora bankkrascherna utgör

en påminnelse – ett ämne som jag utber mig att få behandla i en särskild artikel.*

Att åter helt enkelt dekretera att vi *måste* tillbaka till det före kriget rådande mynt- och penningsystemet med alla dess erkända brister och ofullkomligheter, synes mig icke mera berättigat än om någon yrkade på, att vi måste återställa de före kriget befintliga geografiska gränserna och konstitutionella formerna såsom "enda väg till ordnade förhållanden".

Knut Wicksell

1.18 Bankkrascherna och vad man kan lära av dem

Dagens Nyheter *återgav den 22 september 1922 ett kåseri om den konkurshotade danska Landmansbanken, författat av den danske professorn i nationalekonomi, L V Birck.** *Wicksell vänder sig mot Bircks uppfattning att bankens problem beror på brister hos den ansvarige bankdirektören. Svårigheterna har skapats av den danska penningpolitiken som gett upphov till deflation. Det är denna som är boven i dramat. En tillräckligt kraftig deflation kan bringa alla affärsbanker i konkurs. Räddningen ser Wicksell i en reglering av fordringar och skulder. Artikeln utmynnar i en maning till en bred diskussion för att komma till rätta med valutaproblemen, vilka förefaller honom vara "av större vikt och betydelse än pilsnerdrickat".*

Datering: September/oktober 1922.

Professor L Birck har i ett spirituellt kåseri som återgetts i *D.N.* för den 22 sept. försökt att utreda orsakerna till den danska Landmandsbankens sorgligt iråkade obestånd. Han tycks lägga huvudvikten på

---

* Se här artikel 1.18 och 1.19 som behandlar bankkriserna under deflationsåren.

** L V Birck, se fotnot i artikel 2.6. Den danske Landmandsbank hade råkat i svårigheter under efterkrigstiden – liksom många andra banker – och var i september 1922 nedläggningshotad. I februari 1923 ingrep den danska staten med stödåtgärder och 1928 rekonstruerades banken helt.

dess chefs påstådda otillräcklighet för sina uppgifter. Därom känner jag intet, men då fallet ifråga dessvärre ingalunda är enastående, utan har haft talrika motstycken, icke minst i vårt land, måste man fråga sig om icke orsakerna dock måste vara av allmännare och mera djupgående art än en bankchefs verkliga eller förmenta brister. Dessa orsaker är icke heller svåra att finna, de ligger tvärtom i öppen dag, nämligen det starka prisfallet under senaste år på alla varor och värdeföremål i Danmark såväl som i Sverige. Vad som behöver förklaring är fastmer, hur under sådana förhållanden överhuvud någon bank kan undslippa att inställa sina betalningar.

Låt oss ta ett enskilt exempel som visserligen är starkt stiliserat, men dock torde belysa huvuddragen i "det ekonomiska sammanhanget". En bank har 300 millioner kr utlånade, varav 250 millioner är insättares medel och resten bankens eget kapital. Som säkerhet för bankens fordringar tjänar dels hypotiserade värdepapper, dels realförmögenheten hos låntagarna eller deras löftesmän. I allt vill vi antaga ett kapital på 500 millioner kr. Affären är alltså sund, visserligen kan banken möjligen förlora på ett eller annat engagemang, men i stort sett bör den vara tryggad. Nu sjunker emellertid, såsom faktiskt skett både i Danmark och Sverige alla varupris till hälften eller därunder, så att penningens värde alltså stiger till det dubbla.

Vad inträffar då? Alla eller nästan alla de nämnda säkerheterna sjunker i värde, somliga mer andra mindre; i genomsnitt vill vi säga att de sjunker till hälften. De är alltså nu blott värda 250 millioner kr och lämnar icke längre täckning för bankens fordringar, utan denna måste avskriva hela sitt kapital för att förbli solvent.

Insättarna åter är nu lyckliga ostar: de har fått sina pengars köpkraft fördubblad. I verkligheten har de fått lägga sig till såväl med bankens hela kapital som med den ursprungliga marginalen – 200 millioner kr mellan låntagarnas och deras borgensmäns tillgångar och bankens fordringar. Det hela resulterar alltså i en av dessa oresonliga överflyttningar av egendom från den ena till den andra, som måste åtfölja varje förändring i penningvärdet – under nuvarande penninglagstiftning. Så länge våra maktägare icke lyfter ett finger för att förebygga dylika absurditeter finns i själva verket ingen hjälp, ty

att en bankledare, även den skickligaste, skulle kunna stå emot dylika elementära krafter, är orimligt begärt. Skulle såsom hr Dan Broström nyligen lär ha förespått prissänkningen icke hejda sig förrän den nått 1914 års nivå, så förefaller det mycket osannolikt, att någon enda av våra banker skulle kunna bli stående.* En och annan av dem svävar kanske redan i detta ögonblick mellan liv och död eller flyter på målningen "som gamla fartyg".

Vad är då att göra? Svaret är lika lätt i teorien som det är svårt att tillämpa i praktiken. Om penningen stigit eller sjunkit i värde, så borde ju rättvisligen alla fordringar och skulder reduceras, upp- eller nedskrivas i *förhållande* till det ändrade penningvärdet. Tillämpades denna grundsats i ett dylikt fall, så skulle bankens ställning förbli solid, ty dess säkerheter lämnade då i stort sett fortfarande en betryggande marginal över de nedskrivna fordringarna. Visserligen fick den även då nedskriva sitt eget kapital, men då penningens värde stigit i samma grad, så drabbades aktieägarna icke i verkligheten av någon förlust och detsamma gällde dess insättare. Dock måste naturligtvis samma princip tillämpas jämväl på enskildas fordringar och skulder hos varandra ävensom på statens och kommunernas fordringar och skulder.

Att detta problem – som ytterligare kompliceras därav att vi har att göra med en period av omväxlande prisstegring och prissänkning – är till ytterlighet invecklat, inser envar. Olösligt kan det dock icke kallas, eftersom perioden ifråga endast omfattar åtta år, och handelsböcker enligt lag skall bevaras i tio år. Svårigheterna och besväret med en utredning måste naturligtvis vägas mot storleken av de intressen som står på spel. Att på grund av en så rent formell sak som värdemätarens ostadighet oräkneliga människor görs utfattiga, under det att andra samlar lika oförtjänta rikedomar kan icke anses värdigt ett civiliserat samhälle.

I vårt land har jag hittills stått så gott som alldeles ensam om detta yrkande. I andra länder har dock saken åtminstone delvis varit uppe till diskussion. På kongressen i Genua höll den bekante holländske

---

* Angående Dan Broströms spådom se artikel 1.16.

bankchefen dr Vissering ett uppmärksammat anförande, vari han yrkade att staterna icke borde anses förbundna att till fulla nominella beloppet gälda de skulder, som de upptagit vid ett vida lägre penningvärde, men icke heller berättigade att avspisa dem som förtroendefullt lämnat staten sina penningar på en tid, då dessa hade sitt fulla eller nästan fulla värde, med en bråkdel därav. Även på bankkongressen i Paris skall samma tanke ha varit uppe beträffande de europeiska skulderna till Amerika, vilka ju i allmänhet upptagits vid en tidpunkt, då dollarn (och alltså guldet) hade en vida lägre köpkraft mot nu.

Å andra sidan är det nästan självklart, att om en dylik generalstädning eller "alltings återställelse", som professor Heckscher kallar det,* skall kunna företas så måste ett fast penningvärde först skapas. I motsatt fall skulle man ju få göra om alltsammans igen, om penningens värde i framtiden väsentligen avlägsnade sig vare sig uppåt eller nedåt från dess nuvarande värde. I och för sig är detta ingen trollkonst. Det kan icke vara svårare för riksbanken att rätta sin diskontopolitik efter indexen, så att denna hålls konstant än efter dollarkursen, så att sedlarna bevarar sitt guldvärde. Att båda önskemålen på sista tid låtit förena sig är naturligtvis en ren konjunktur,** på vilket ingenting kan byggas för framtiden, såvida icke bindande överenskommelser kan träffas de olika länderna emellan att genom lämpliga åtgärder bevara *guldets* värde och köpkraft oförändrade, något som visserligen påyrkades i Genua, men ännu icke trätt i verkställighet.

Att åter, såsom så många och efter vad det tycks även hr Dan Broström föreställer sig, penningvärdets förändringar skulle ledas av någon för oss oåtkomlig naturkraft, är helt visst en tankevilla. Lika gärna kunde man påstå att *metermåtten* på grund av materialets slitning går en oundviklig förminskning till mötes. För närvarande står samtliga länder, med undantag av Förenta Staterna – och även detta undantag torde vara mera skenbart än verkligt – fullkomligt fria med

---

* "Alltings återställelse" är titeln på en uppsats i *Ekonomisk Tidskrift* våren 1922, där Eli Heckscher förklarar det omöjligt att genomföra Wicksell rekommendation till reglering av fordringar och skulder för att korrigera för effekterna av det växlande penningvärdet. Eli Heckscher, se fotnot i artikel 1.15.

** Konjunktur = tillfällighet.

hänsyn till gestaltandet av sin prismätare och sitt penningvärde. Om de rätta medlen till en reglering därav härskar, när det kommer till kritan, bland tänkande personer vare sig de tillhör teoretikernas eller praktikernas grupp icke mer än en mening. Det gäller blott att veta vad man vill och icke helt slätt låta andra länder tänka och handla i vårt ställe. Vore det icke möjligt att de politiska partierna och deras språkrör inom pressen, rent av kunde uppta dessa frågor till diskussion. Det vill förefalla, som om de vore av större vikt och betydelse än pilsnerdrickat.*

1.19 Insättarnas pengar

Deflationen fick långtgående negativa konsekvenser för det svenska bankväsendet. Antalet privatbanker, som var 53 vid utgången av år 1917, hade fem år senare fallit till 35. Till stor del hade fusioner genomförts, varvid aktiekapitalet i nedläggningshotade banker i regel skrevs ned. Wicksell tar detta mönster som utgångspunkt för en betraktelse kring deflationens effekter på bankernas balansräkningar. Han visar här i ett förenklat exempel hur prisfallet omfördelar förmögenheter mellan låntagare och långivare, så att långivarna, dvs insättarna, gynnas på aktieägarnas och låntagarnas bekostnad.

Med sitt exempel vill Wicksell demonstrera att den i pressen populära uppfattningen att insättarnas pengar är skyddade är djupt missvisande. Han återkommer till sitt krav på reglering av fordringar och skulder för att kompensera för de omfördelningar som skapats av inflationen och deflationen sedan krigsutbrottet 1914.

Datering: 1922. Wicksell använder i det ursprungliga manuskriptet gammalstavning. Han övergick till nystavning under 1923. För datering till 1922 talar också förhållandet mellan olika delar av statsskulden, som Wicksell åberopar i avslutningen.

---

* Med "pilsnerdrickat" torde Wicksell anspela på förbudsstriden i början av 1920-talet.

I de tidningsnotiser, som omnämnt den senare tidens uppseendeväckande omorganisationer av en del av våra privatbanker och de kolossala nedskrivningarna av dessas aktiekapital, har alltid förekommit en lugnande passus av innehåll, att *insättarnas* pengar lyckligtvis är i behåll och icke äventyras. Vad detta i verkligheten betyder inser man lättast genom att betrakta följande, visserligen starkt förenklade exempel.

Vi antar, att en bank har 50 millioner kronor eget kapital samt insättningar för fem gånger denna summa alltså 250 millioner kronor. Med undantag av ett mindre belopp, som banken håller i kassa, på giroräkning i riksbanken eller i form av lätt säljbara obligationer, är hela resten av detta kapital utlånat, huvudsakligen till diverse affärsdrivande firmor eller enskilda personer, som genom sin verksamhet gör kapitalet ifråga fruktbärande. För enkelhets skull antar vi att hela kapitalet, 300 millioner kronor, vore sålunda utlånat. Mot dessa bankens fordringar står nu såsom säkerhet dels formellt och legalt i skepnad av hypotek inneliggande i banken, dels endast faktiskt och ekonomiskt i form av tillgångar hos låntagarna och deras borgensmän, diverse realia: fastigheter, inventarier, varulager osv eller andelar i sådan egendom, t ex aktier, alltsammans till ett värde av, säg, 500 millioner kronor.

Då nu alltså dessa tillgångar med 200 millioner kronor överstiger skulderna kan bankens gäldenärer i stort sett anses fullt solventa, såväl aktieägarnas som insättarnas intressen är på ett betryggande sätt tillvaratagna. Hela kreditbyggnaden ifråga är sund. Enstaka fall av ett för långt sträckt förtroende eller av oförutsedda ekonomiska motgångar kan naturligtvis inträffa, och under dåliga konjunkturer kan dessa antagas betydligt ökas men i allmänhet blott så mycket, att de för just detta ändamål avsatta reserv- eller dispositionsfonderna i någon mån måste tas i anspråk.

Men antag nu vidare, att på grund av omständigheter över vilka varken banken eller dess kunder har något inflytande, landets *penningenhet* stigit till dubbla värdet mot förut. Alla varupris har då, mer och mindre likformigt, sjunkit till hälften, och med dessa också priset på de fastigheter, maskiner och andra inventarier, som tjänar till

framställande av dessa varor – i alla händelser finns en stark tendens till en sådan följdverkan, stundom dröjande, stundom fullt motsvarig eller t o m anticiperad, i synnerhet om prisen väntas ytterligare sjunka. I längden måste den till fullo göra sig gällande. Vi antar att detta redan nu skett.

Låntagarnas och deras löftesmäns tillgångar har alltså nu krympt ihop till ett värde av endast 2 5 0 millioner kronor; *nota bene* i realiteten har de samma värde som förut, men uttryckta i den nya, dubbelt värdefullare penningenheten, måste de naturligtvis anges av ett hälften så stort tal. Men som dessa låntagare (eller eventuellt deras löftesmän) enligt lag är skyldiga att betala sina lån i den nya penningenheten, så överstiger alltså skuldsumman deras tillgångar med 5 0 millioner kronor. I stort sett är de följaktligen nu insolventa. Vare sig de måste avträda sin egendom till konkurs, eller lyckas få ackord med banken och därigenom tillsvidare kan fortsätta sin rörelse, så är de dock icke längre goda för hela den lånfångna summan, utan banken måste alltså nedskriva sina tillgångar med ett motsvarande belopp eller till 2 5 0 millioner kronor. Då detta nätt och jämnt är vad banken själv är skyldig sina insättare, får dess aktie- eller lottägare alltså gå såsom sparv från ax.

Men *insättarnas* medel är räddade! Vad vill detta säga? Jo, helt enkelt, att dessa insättare nu får betalt för hela sitt tillgodohavande i en *dubbelt värdefullare penningenhet*. De får med andra ord slå under sig först de 2 0 0 millioner kronor varmed låntagarnas tillgångar *i verkligheten* överstiger deras skulder, och dessutom de 5 0 millioner kronor som bankens aktieägare knåpat ihop.

Vårt exempel är visserligen som sagt starkt förenklat. Bland bankens låntagare finns, om det gäller den nuvarande situationen, förvisso åtskilliga, som under dyrtiden sett sin egendom så kraftigt stiga i värde, att den nu trots prisnedsättningen fortfarande lämnar en betydande marginal över deras skulder – andra låntagare är kanske istället nu utan alla tillgångar. Å andra sidan finns bland bankens insättare säkerligen en del, som haft sina pengar stående i banken alltsedan före kriget eller dess första år. Dessa gör ingen vinst, tvärtom är de även vid nuvarande penningvärde allt fortfarande i avsaknad av en

betydande del av sin förra egendom. Först om penningvärdet gick upp och prisnivån ned till samma läge som före kriget, skulle de automatiskt återinsättas i sina rättigheter – men icke heller mer.

Det är insättarna från dyrtidens kulmen saken närmast gäller. Dem som i lycklig förkänsla av vad komma skulle, i tid realiserade sina lager, avskedade sina arbetare, slog igen butiken och satte in sina pengar i banken i avvaktan på att prissänkningen skulle nå sin botten, därigenom även själva bidragande till denna prissänkning. Klart är för övrigt att även andra orsaker än den rena valutastegringen kan ha bidragit till det skedda, men givetvis har denna varit den förnämsta.

Så mycket sanning torde i varje fall ligga i vårt exempel att man måste fråga sig hur det i det hela kan vara möjligt för någon bank – annat än riksbanken, som ju aldrig kan bli renons på sedlar – att under sådana omständigheter hålla huvudet över vattnet. De som ännu icke är insolventa måste väl bli det, om sex månader, därest varuprisen fortsätter att falla, och i den mån efterverkningarna efter varuprissänkningen gör sig kännbara ifråga om de ovannämnda legala eller blott faktiska "säkerheterna". Större eller mindre skicklighet i affärsledningen hos en bank kan svårligen komma i betraktande inför den elementära makten av en formlig prisrevolution.

Som bekant har jag – hittills alldeles ensam – under de gångna åren alltjämt ivrat för att något måste göras för att bota de ekonomiska olyckor som penningvärdets omvälvningar förorsakat – dels fordringsägare, dels gäldenärer från kristidens olika perioder. I allmänhet har man nog föreställt sig att detta blott vore ett slags "ideellt krav" utan praktisk betydelse.

Inför de senaste erfarenheterna torde man emellertid nödgas medge, att saken har en mycket praktisk sida. Ty vad kan vara för det ekonomiska livets jämna gång skadligare än detta godtyckliga och planlösa överflyttande från en hand till en annan, denna fullständiga brist på säkerhet till egendom och mången gång livsuppehälle. Att en restitution härvidlag icke är omöjlig följer av att den redan en gång verkställts i stor skala, nämligen vid de franska assignaternas avskaffande. Att den är svår behövs icke visas, men den största svårigheten uppstår genom bristande konsekvens i genomförandet, varigenom

en rest av oavhjälpta orättvisor alltjämt kvarstår.

Staten borde vara intresserad för denna sak även ur synpunkten av sina egna finanser, sin under kriget så starkt tillväxta statsskuld. I närvarande läge väger kanske de båda halvorna av statsskulden, den som existerade före kriget, och den som sedermera tillkommit, ungefär jämnt mot varandra. På den förra betalar staten ränta och amortering i en oskäligt låg, på den senare åter i en oskäligt hög värdestandard. Skulle åter, såsom ju mycket väl kan hända i synnerhet om guldfoten återtas, prisnivån gå ner till vad före kriget gällde, så kom staten att på den förra hälften på nytt betala skälig ränta men på den senare en dubbelt eller tre gånger för hög sådan. Kanske denna omständighet äntligen kan förmå våra maktägande att åt frågan om en reglering av fordringar och skulder ägna den uppmärksamhet som är nödvändig om icke halva nationen skall bringas till tiggarstaven.

Knut Wicksell

1.20 Fårskinnspälsen och vargtassen

Under våren 1923 utspelades en debatt mellan Eli Heckscher och Gustav Cassel kring Sveriges eventuella återgång till guldmyntfoten. Båda parter förespråkade en sådan. Heckscher rekommenderade i* Dagens Nyheter *den 1 mars en återgång på prov, Cassel ville i sin svarsartikel i* Svenska Dagbladet *den 4 mars ha en definitiv återgång. Ett provisorium a la Heckscher skulle inbjuda till destabiliserande spekulation, ansåg han. I övrigt rekommenderade Cassel att guldmyntfoten skulle återställas, bl a som ett medel att bryta "det administrativa godtyckets välde över den svenska valutan".*

Wicksell kan inte motstå frestelsen att ge sig in i meningsutbytet. Han tar Heckschers parti, påvisar flera svagheter i Cassels argumentation och vänder sig slutligen både mot Heckscher och Cassel och deras gemensamma uppfattning att Sverige bör återgå till guldmyntfoten. Wicksell vill inte ta detta steg. Inte heller önskar han en låsning av kronans växelkurs till dol-

* Eli Heckscher, se fotnot i artikel 1.15, Gustav Cassel i artikel 1.4.

larn. Osäkerheten kring den amerikanska penningpolitiken är för stor för tillfället. Istället önskar han att Riksbanken håller den svenska prisnivån konstant, alternativt åstadkommer en "varlig" sänkning av den.

Datering: Våren 1923.

I striden mellan professor Cassel och professor Heckscher rörande riksbankens valutapolitik kan jag icke underlåta att ställa mig på den senares sida, om jag än fortfarande står tveksam rörande hans slutyrkande. Det låter ju mycket oskyldigt och ganska plausibelt när Cassel (och Bankföreningen) säger, att om riksbanken tog emot allt guld, som erbjuds den, när dollarn får tendens att gå under pari, så hade den så mycket mer guld att avvara, när tendensen blev den motsatta, och kunde då med större lätthet hindra dollarkursens stigande.

Detta vore riktigt om riksbanken hade för avsikt att då sälja detta guld, m a o om den vore fast besluten att även hindra dollarkursens stigande. Men då Cassel (och Bankföreningen) icke ens själv påyrkar detta, utan nöjer sig med att förorda det förstnämnda tillvägagåendet, så får saken onekligen ett mindre oskyldigt och vida mera betänkligt utseende. Antag t ex att ställningen på världsmarknaden och på vår egen marknad vore sådan, att dollarkursen, åt sig själv lämnad, hade tendens att oscillera, säg 5 procent på ömse sidor om ett jämviktsläge, som för tillfället sammanföll med parikursen.

Gjorde då riksbanken ingenting, så skulle dollarn rimligtvis fortsätta att svänga på detta sätt, lika mycket över som under pari. Men antag nu, att dollarkursen hindrades från att gå ned, då den så att säga ville gå ner, men däremot icke från att gå upp, när den ville gå upp, så borde följden bli, att den nästa gång steg *tio* procent över pari och sedan fortfor att oscillera kring ett *nytt* jämviktsläge, som nu låg fem procent *över* pari.

Man får nämligen komma ihåg, att alla åtgärder från vår sida för att hindra dollarkursen att sjunka alltid i och för sig betecknar en inflation. Detta gäller för övrigt lika väl, om riksbanken köper utländ-

ska värdepapper, som om den köper guld. I båda fallen är betalningsmedlet, såsom Cassel riktigt påpekar, riksbankens sedlar, och denna rikedomskälla är, såsom han ävenledes framhåller, outtömlig. Men en ökning av den utelöpande sedelmängden har ju alltid, ceteris paribus, en tendens att stegra varuprisen, alltså att framkalla en inflation som enligt förutsättningen icke skulle avlösas av någon deflation. Har vår prisnivå på detta sätt varaktigt gått upp, så har ju det läge framskapats, som bör förlägga dollarns jämviktsläge ett stycke över pari, och resultatet blir det ovan skildrade.

Nu är ju allting relativt. Ställningen på världsmarknaden kan vara sådan, att den omnämnda inflationen icke i verkligheten inträffar, emedan den upphävs av motsatta krafter, men den kan också vara sådan att vår inflation fördubblas. Har guldet på världsmarknaden tendens att *stiga* i värde gentemot varorna så måste i själva verket våra sedlar i motsvarande grad sjunka i värde mot guldet för att kunna bevara sin köpkraft mot varorna oförändrad. I så fall vore alltså en varaktig stegring av dollarkursen på sin plats. Föreligger däremot tecken till att guldvärdet är i sjunkande, så borde tvärtom våra sedlar bringas att stiga gentemot guldet, m a o i sådant fall borde riksbanken företa åtgärder mot en stegring av dollarkursen men *icke* några sådana mot dess sänkning.

Faktiskt har emellertid riksbanken, så vitt man vet, genom sina s k "stödköp" under slutet av förra året till alla delar uppfyllt det Casselska programmet – så han borde i själva verket känna sig nöjd, åtminstone för ögonblicket – men om den också gjort klokt däri, är en annan fråga.* Hela den kommersiella världen har för närvarande sina ögon med spänning riktade på Förenta Staterna. Detta land har som bekant under kriget och efteråt samlat på sig så mycket guld, att det med lätthet skulle hos sig kunna utsträcka kreditmedlens volym, och därmed också höja sina varupris till minst det *dubbla*, utan att över-

* Med stödköp "under slutet av förra året" avser Wicksell de köp av utländsk valuta som Riksbanken enligt årsberättelsen för 1922 företog för att hindra dollarkursen att falla under 3,70.

skrida de där mer än annorstädes stränga reglerna för guldtäckningen.

Skall det i längden kunna motstå denna frestelse? Så länge det hoppas att få in sina fordringar på Europa, har det onekligen en stark – om också icke så alldeles fin – anledning, att icke företa någon inflation, utan hellre motsatsen. Men om detta skäl av ena eller andra anledningen bortfaller, så blir kanske ställningen en annan, ty farmarnas och affärsmännens böner går som bekant alltid i riktning av inflation.

På denna punkt skiljer jag mig därför såväl från Heckscher som från Cassel, ty båda begår det felet att förväxla penningens stabilisering med guldmyntfot, ehuru de naturligtvis båda väl vet, och Cassel i synnerhet otaliga gånger själv framhållit, att de ej är samma sak. Möjligt, att båda önskemålen låter förena sig, såsom under de senaste månaderna tillfälligtvis varit fallet, men för att få säkerhet i detta stycke krävs antingen en internationell överenskommelse eller ock åtminstone att uttryckligt löfte från Förenta Staternas sida att icke än en gång försämra sin valuta, dvs att icke låta guldets värde falla.

För min del tror jag därför, att det är bäst att tillsvidare vila på hanen och se tiden an. Vår riksbank borde enligt mitt förmenande, så långt riksdagens direktiv medger, snarare inrikta sig på att hålla vår prisnivå konstant än dollarkursen vid pari. Ett annat sätt vore att eftersträva ett långsamt och varligt sänkande av prisnivån till närhet av förkrigsläget. Vilkendera metoden förtjänar företräde vill jag nu icke yttra mig om. Båda är ungefär lika bra, om de förenas med en allmän reglering av fordringar och skulder, i annat fall är ingendera fullt tillfredsställande. Men allra sämst är naturligtvis, att icke ha någon metod alls utan överlämna det hela åt slumpen, såsom fallet *kan* bli genom en för tidig övergång till guldmyntfot.

Att vår riksbanksledning skulle ha förtjänat den hårda dom, som Cassel till slut avkunnar över den, är svårt att gå med på. I hela världen och ej minst i våra grannländer prisas den ju tvärtom – månhända med någon överdrift – för sin skicklighet och framsynthet i ledandet av vår penningpolitik. I varje fall har vi uppenbarligen hunnit längre än något annat land i Europa i förverkligande av det program, som

framlades på Genua-konferensen, där ju för övrigt även Cassel var närvarande utan att veterligen ha uttalat någon avvikande mening.* Detta program gick nämligen ut på en försiktig *guldväxelfot* (gold exchange standard) såsom första etapp på vägen till en, märk väl, *rationellt reglerad* guldmyntfot.

K. Wicksell

1.21 Replik till direktör Falkman

I en intervju i Aftonbladet *den 17 december 1923 redovisade bergsingenjör Oscar Falkman sina synpunkter på svensk valutapolitik.** *Wicksell tar till pennan och bemöter hans synpunkter i kritiska ordalag i* Svensk Finanstidning *den 5 januari 1924. Falkman svarar i samma tidning den 12 januari 1924.*

Föreliggande manuskript var sannolikt tänkt som en ny inlaga från Wicksells sida. Han betonar att han aldrig förespråkat deflation i sig utan en deflation enbart om den kopplas till en korrigering av fordringar och skulder i syfte att eliminera den omfördelning som skapats av föregående prisrörelser. Uppenbarligen anser Falkman en sådan reglering som verklighetsfrämmande.

Datering: Januari 1924.

Deflation och deflation är icke alltid samma sak. Om den inträder omedelbart efter en föregående stark inflation, så är den i hög mån att anse såsom en hälsosam *reaktion* mot denna och torde då vara av övervägande nytta, ehuru det naturligtvis varit ännu långt bättre om

---

* Genua-konferensen, som var ett försök att gemensamt angripa Europas ekonomiska problem, hölls i april–maj 1922. Från svensk sida deltog bl a Gustav Cassel och Marcus Wallenberg.

** Oscar Falkman, 1877–1961, var bergsingenjör, verksam vid gruvor och industrier i Sverige, bl a som chef för Boliden. Han hade även en rad statliga uppdrag och bedrev ett omfattande författarskap.

ingendera behövt förekomma. Ofta förorsakas dessutom en prissänkning direkt av den föregående prisstegringen, såsom då varuförråd hållits tillbaka ur marknaden i avvaktan på ytterligare prisstegring. När de så till sist friges, inträffar oundvikligen en prissänkning, i synnerhet om köparna nu i sin tur håller sig tillbaka i hopp om lägre pris. I vad mån prisrörelsen under åren 1920–21 hade denna karaktär, är herr Falkman säkerligen bättre i tillfälle att bedöma än jag.

För närvarande åter står vår partiprisnivå i genomsnitt ungefär på samma punkt som under senare halvåret 1915, alltså för hela åtta år sedan. En ytterligare prissänkning skulle därför för alla som rör sig med lånat kapital medföra förluster, som icke längre kunde anses kompenserade av föregående vinster. Detta gör ju en stor skillnad. För min del har jag för övrigt så vitt jag kan påminna mig, aldrig förordat någon deflationspolitik annat än i samband med en slutlig reglering av fordringar och skulder och på den ståndpunkten står jag fortfarande, man må aldrig så många gånger – utan närmare undersökning – förklara denna sak för "orealiserbar".

Att importhinder av vad slag som helst måste ha en stegrande inverkan på varuprisnivån, torde med ledning av krigsårens erfarenheter vara synnerligen svårt att betvivla. Vad hjälper det då, om hr Falkman säger sig icke "önska" detta?

K. Wicksell

1.22 Penningvärdets stabilisering

Dagens Nyheter *blandar sig i debatten mellan Falkman och Wicksell i* Aftonbladet *(1.21). I sin avdelning "Pressgrannar" den 6 januari 1924 återge det stycke av Wicksells polemik som handlar om önskvärdheten av stabil prisnivå och reglering av existerande skuldförhållanden. Tidningens kommentar avslöjar att den inte förstått Wicksells framställning. Detta föranleder honom till ett nytt debattinlägg, som dock aldrig publiceras.*

Datering: Januari 1924.

I "Pressgrannar" för den 6 d:s yttras rörande mitt förslag att till mål för penningpolitiken sätta en oförändrad prisnivå, att "i den mån kravet på gottgörelse för penningvärdets förändringar är en ofrånskiljbar del av detta program gör det hela programmet oanvändbart".

Häremot ber jag att få anmärka, att jag naturligtvis icke påstått att gottgörelse för lidna förluster är en nödvändig förutsättning för penningvärdets stabilisering, utan alldeles omvänt, att penningvärdets stabilisering är en nödvändig förutsättning för en dylik gottgörelse; ty så länge man icke vet vad penningen kommer att bli värd om en månad eller om ett år, är ju varje reglering av fordringar och skulder illusorisk. Vill man alltså undvika dylika krav så bör man bibehålla en viss osäkerhet inom penningväsendet för att med större framgång kunna avvisa dem, som anser sig orättvist behandlade och fordra rättelse.

Har man åter fastslagit att penningen för framtiden skulle gälla c:a dubbelt så mycket som under åren 1918–20 men endast c:a 2/3 av vad den gällde före 1914, då måste ju den frågan genast inställa sig, huruvida de som upplånat penningar under 1918–20 kan förbindas att betala sin skuld i 1924 års penningar, alltså realiter med dubbla beloppet, och om å andra sidan penningfordran som uppstått före 1914 skall kunna få gäldas med nominella beloppet i nutida penningar, alltså realiter med 33 1/3 % avdrag.

I Tyskland där endast det senare av dessa problem föreligger eftersom penningvärdet där oavbrutet sjunkit, praktiskt taget till noll, har man icke den cynismen att medge, att alla fordringsägare bör bli av med sin egendom och alla gäldenärer fria från sina förbindelser. Tyska riksrätten har nyligen förklarat, att en inteckningshavare *icke* är skyldig att mottaga betalning för sin fordran i undervärdiga pappersmark. Efter allt att döma kommer i Tyskland så snart ett stabilt penningvärde uppnåtts en omfattande reglering av alla skuldförhållanden att äga rum, om den ock på grund av statens finansiella trångmål huvudsakligen torde ta formen av konfiskation av egendom för det allmännas räkning.

Varför skulle då i Sverige med dess ojämförligt lugnare och sundare ekonomiska förhållanden en lösning av väsentligen samma pro-

blem vara "orealiserbar"? Det skulle fastmer förvåna mig om icke frågan kom upp redan vid innevarande riksdag. Den lågkonjunktur som för närvarande hemsöker jordbruket drabbar givetvis med mångfaldig styrka dem som inköpt jordbruk till de under kristiden högt uppjagade priserna. Dessa jordbrukare torde nu med få undantag vara utan egen förskyllan ruinerade, under det att de som då sålde sina egendomar och behållit pengarna vid nuvarande penningvärde gjort en i alla avseenden oförtjänt vinst. Kan ingen rättelse häruti ske? Svårare knutar torde lagstiftningen ha kunnat upplösa.

Naturligtvis ges det många fall – till antalet säkerligen de ojämförligt flesta – där en begången orättvisa icke kan avhjälpas, enär skadans art och omfång icke längre kan fastställas, eller där det handlar om bagatellsummor, som icke löna en utredning.

1.23 Brevet på posten

I en uppsats publicerad i Svensk Finanstidning *den 30 augusti 1924, "Sveriges Riksbank vid skiljovägen" förutspådde Wicksell att inflationen skulle komma tillbaka till Sverige som ett "brev på posten" (bibliografin 133). Kort därefter, troligen någon månad senare, tar han sin prognos till utgångspunkt för en ny penningpolitisk betraktelse. Osäkerheten är stor om den framtida amerikanska penningpolitiken. Wicksell tvivlar på att USA kan föra en "rationell och målmedveten penningpolitik". Han nämner Gustaf Åkermans artikel i* Svensk Finanstidning *den 20 september.* * *Wicksell har troligen tänkt sig att publicera detta inlägg i samma tidning, men så blev inte fallet, trots att uppsatsen förefaller avslutad.*

Datering: Slutet av 1924.

Jag är mycket ledsen att ha blivit sannspådd när jag i *Svensk Finanstidning* för den 30 augusti uttalade min fruktan för att inflationen en vacker dag skulle komma till oss som ett brev på posten. Nu tycks den

* Gustaf Åkerman, 1888–1959, blev professor i nationalekonomi och sociologi i Göteborg 1931. Han var flitig deltagare i den ekonomisk-politiska debatten.

emellertid vara här, och hur långt den kan komma att gå vet ingen. Icke heller är det så lätt att säga hur den uppkommit. Ser man endast på de pris som stigit mest så låter deras stegring till nöds förklara sig ur rent kommersiella eller med produktionen sammanhängande orsaker. Men svårigheten blir att förklara varför priset på övriga varor icke samtidigt gått ner, ty just däri består inflationen. Att de olika varorna växlar i pris är oundvikligt även under det stabilaste penningväsen. Somliga varor måste följaktligen då och då gå upp i pris, men samtidigt måste prisen på de övriga varorna sjunka om den genomsnittliga prisnivån och därmed penningens köpkraft skall kunna hållas konstant.

Jag föreställde mig att Förenta Staterna skulle bli utgångspunkten för den nya inflationen. Detta har man förnekat under åberopande av att prisstegringen därstädes varit ytterst obetydlig, eller rent obefintlig. Emellertid har ju Bradstreets partiprisindex redan länge rört sig i starkt uppåtgående riktning. Det kan därför hända, att prisstegringen i verkligheten varit större än som anges av de mest citerade amerikanska index. För övrigt har ju även dessa på sistone tagit ett kraftigt språng uppåt. Några matematiskt noggranna relationer på detta område kan man överhuvud icke räkna på. Likaså har man med allt gevalt velat bortförklara dollarkursens sänkning under senare tid. Den skulle endast bero på riksbankens strävan att få behålla sitt guld.

Jag vet icke hur nära de som drivit denna sats är invigda i riksbankens hemligheter. Vill man överlämna sig åt gissningar kan man lika gärna gissa, att riksbanken under den föregående tiden hållit dollarkursen artificiellt hög för att dess lättare bli av med en del av sitt guld. Riksbanken har ingen fördel av mycket guld. Tvärtom ju mindre guldkassa den anständigtvis kan hålla, dess mer förtjänar den på sin sedelutgivning – jag säger anständigtvis hellre än försiktigtvis, ty om vi skall delta i en kommande guldmyntfot måste vi väl åtaga oss att bära en någotsånär hederlig kvotdel av världens allmänna guldbörda. Den rent ekonomiskt nödvändiga guldkassan åter torde kunna sättas så nära noll som riksbankslagen medger, då i våra dagar ingen människa utom guldsmeder, förgyllare och tandläkare har verkligt bruk för guld.

För övrigt har ju dollarn sjunkit betydligt mer i förhållande till våra grannlandskronor ävensom till pundet, florinen och schweizerfrancen eftersom dessa stigit i vårt mynt. Hade vi hållit oss på höjd med dessa valutor eller genomsnittet av dem, så skulle dollarkursen hos oss i närvarande stund icke blott stå under pari, såsom den faktiskt gör, utan under den nedre guldpunkten så att guld började strömma in i landet i den mån licenser för import av guld av regeringen beviljades.

Hur utvecklingen i den närmaste framtiden kommer att ställa sig är omöjligt att säga, då primus motor, den amerikanska penningpolitiken, fortfarande är den stora okända. Så mycket är dock visst att om dollarns sjunkande värdering på världsmarknaden fortfar, så måste ett av de två inträffa. Antingen måste under upprätthållande av guldimportförbudet dollarkursen tillåtas gå ned ett större eller mindre stycke under den nedre guldpunkten, då vi alltså tillsvidare hade uppgett den effektiva guldmyntfoten. Eller också blir en fortsatt inflation här oundviklig med eller utan import av guld.

Tillåts guldimport så kan alltså dollarkursen icke sjunka mer än c:a en eller 1 1/2 poäng under sitt nuvarande läge, men så mycket säkrare blir inflationen i det att det inströmmande guldet åtminstone primärt drar ut en motsvarande mängd sedlar ur riksbanken. Denna effekt skulle visserligen till en tid kunna kompenseras genom en restriktiv sedelpolitik i övrigt – såsom i Förenta staterna under den gångna tiden. Men då resultatet härav självfallet blev en minskning av riksbankens lukrativa geschäft, så är det fara värt att den istället söker motverka guldtillflödet på homeopatisk väg genom att själv ställa till inflation. Häri torde den, som sagt, få ett värdefullt bistånd i postsparbankens på nyåret öppnade checkrörelse.*

Allt detta vilar på hypotesen om en fortsatt sänkning av dollarns in- och utländska köpkraft, men vad garanti har vi för att det icke kommer att gå så? I min föregående artikel tillät jag mig tvivla på existensen av en rationell och målmedveten penningpolitik i det stora

---

* Wicksell avser det nya postgirot, som sanktionerades av en kunglig förordning den 11 juli 1924 och började sin rörelse på nyåret 1925.

dollarlandet. Docenten G. Åkerman går i god för dess visdom och förutseende, men medger på samma gång att den på sista tiden "satts ur funktion" genom den starka guldinströmningen.

Men kan en penningpolitik, som låter sig sättas ur funktion av något så elementärt som en guldtillströmning med skäl kallas vis och förutseende? Varför har icke Federal Reserve Board lika väl som vår riksbank hos kongressen utverkat införselförbud mot guld, i vilket fall det stått den fritt att reglera dollarns värde i överensstämmelse med landets bästa?

2 Internationella penning- och valutaproblem

2.1 *Den skandinaviska myntkonventionen*

Första världskrigets utbrott i augusti 1914 markerar början till slutet för den skandinaviska valutaunionen. De tre skandinaviska centralbankerna lämnade guldmyntfoten dock utan att genomföra någon ändring i den skandinaviska myntunionens bestämmelser. Skillnader i den ekonomiska och monetära utvecklingen mellan de tre länderna under de följande åren undergrävde valutaunionens stabilitet. Unionen upplöstes 1924.

Problemen med valutaunionen diskuterades vid en konferens i Stockholm i april 1917, där den norske finansministern Anton Omholt deltog. En intervju med honom i* Svenska Dagbladet *inspirerar Wicksell till följande inlägg, där han vänder sig mot Omholts analys av det valutapolitiska läget. Wicksell föreslår en "verklig" myntkonferens där den nationalekonomiska sakkunskapen får närvara – vilket inte var fallet vid mötet i Stockholm.***

Datering: April 1917.

---

* Mötet i Stockholm i april 1917 beskrivs av C Th Ussing i *Nationalbanken 1914–1924*, Köpenhamn 1926, s 99–100.
A T Omholt, 1861–1925, var norsk bankman och politiker samt finansminister 1915–20.

** Wicksell tog upp frågan om myntkonventionen den 24 april i ett anförande i Oslo i Statsökonomisk Forening över ämnet "Skandinaviens penningväsen", publicerat i *Statsökonomisk Tidskrift*, 1917 (bibliografin 151). Samma synpunkter som i föreliggande uppsats förs fram men inom en bredare ram. Finansminister Omholt deltog i sammanträdet men gick inte i svaromål i den debatt som följde.

Den överenskommelse angående myntet, som år 1873 ingicks mellan Danmark och Sverige och till vilken två år senare även Norge slöt sig, innehåller egentligen endast *två* bestämmelser av större praktisk vikt. Den ena av dessa, § 9, stadgar att vartdera rikets guldmynt är lagligt betalningsmedel i de båda övriga, så att envar som i Skandinavien har penningar att betala kan med laglig verkan befria sig från sin skuld genom att erlägga betalningen vare sig i svenska, danska eller norska guldkronor.

Den andra bestämmelsen stadgar, att den slagskatt eller myntarlön, som upptas vid utmyntningen av guld är för alla länderna *lika* nämligen 1/4 procent (för tjugokronorna).

Detta är det viktigaste. Att på samma gång alla tre länderna bestämde sig för en och samma *typ* av guldmynt, är av jämförelsevis mindre betydelse. Det vore ingenting i vägen för att en alldeles liknande konvention kunde ingås mellan länder av olika guldmyntstyp t ex mellan Tyskland, Frankrike (respektive Finland) och Sverige, nämligen så att 9 riksmark kom i handel och vandel att gälla lika med 8 kronor eller 25 francs (respektive finska mark) lika med 18 kronor osv.

Däremot är bestämmelsen om den lika slagskatten väsentlig, utan den vore myntkonventionen en omöjlig sak. Om t ex Sverige upptog en slagskatt av 1/2 eller 1 procent, under det att Norge och Danmark fortfarande endast krävde 1/4 %, så kunde praktiskt taget ingen utmyntning av svenska guldkronor äga rum, ty envar som förskaffat sig metalliskt guld skulle föredra att låta mynta ut det i Norge eller Danmark och införa mynten till Sverige, där de alltjämt vore lagligt betalningsmedel.

Ännu långt viktigare blev detta, om slagskatten istället för att utgöra endast bråkdelen av en procent skulle höjas t ex till 10% eller därutöver. I sådant fall kom nämligen det skandinaviska penningväsendet i alla avseenden att bilda en enhet för sig själv. Det myntade guldets och därmed i det hela penningens värde och köpkraft skulle genom lämpliga åtgärder hos oss kunna komma att ställa sig 10% högre än det metalliska guldets och vår varuprisnivå kom då att i motsvarande grad stå *lägre* än i de länder, där guld fortfarande fick ut-

myntas fritt eller mot en ringa myntarlön. Men så mycket angelägnare vore det naturligtvis, att denna bestämmelse obrottsligt iakttogs av alla tre länderna. Skulle ett av dem efterskänka slagskatten, så blev följden oundvikligen, att guld från utlandet dirigerades dit för att där utmyntas, varefter det i myntad form sändes in i de andra skandinaviska länderna med den slutliga påföljd, att penningens värde här gick ned och varuprisen upp med de omnämnda 10 procenten (eller däröver, om den ursprungliga slagskatten varit än högre).

Nu är det emellertid just detta, som i närvarande stund äger rum. Den bekanta guldavspärrningen i början av februari 1916 var *till kraft och verkan* likbetydande med, att utländskt guld kan bli lagligt betalningsmedel i Sverige endast efter erläggande av en slagskatt eller ett däremot svarande avdrag vid riksbankens inlösning av guldet ifråga, *som av riksbanken själv för varje gång bestäms*. Häruti ligger ingenting orimligt eller under nuvarande förhållanden obilligt, men det förutsätts tydligtvis, att det nya inlösningspriset, vare sig fast eller föränderligt, blir för alla tre ländernas centralbanker *gemensamt*; såvida man icke föredrar att tillsvidare suspendera myntkonventionen, i det att det faktiskt rådande utförselförbudet för guld icke på någotdera hållet genombryts av licenser.

Det är överenskommelser i detta syfte, som skulle vara föremålet för den konferens, som i dagarna ägt rum i Stockholm. Om resultatet av denna är mig i skrivande stund intet bekant, men att döma av en intervju med norske finansministern Omholt som i tisdags återgavs i *Svenska Dagbladet* synes dessvärre förhoppningarna att uppnå en överenskommelse icke vara stora.*

Enligt hr Omholt skulle man nämligen, "i Norge" för det första icke dela den "i Sverige" härskande teorien om "guldets avgörande inflytande på prisbildningen". Det måtte i så fall vara Norge utanför de norska nationalekonomernas krets, ty att det för de skandinaviska länderna är absolut omöjligt att sänka eller ens undvika att ytterligare höja den redan så starkt uppjagade prisnivån, så länge guld fritt får sändas hit från utlandet, torde hr Omholt näppeligen finna en enda

* Intervjun publicerades i *Svenska Dagbladet* den 17 april 1917.

norsk nationalekonom, som bestrider – det skulle förvåna mig om ens han själv är beredd att förneka ett så påtagligt faktum.

Det andra skälet skulle vara, att Norge måste insistera på sin rätt att få betala sina skulder i Sverige med guld, dvs med norskt eller danskt guldmynt. Men denna rätt, som under normala förhållanden ingen människa vill se upphävd, måste väl dock liksom alla rättigheter i någon mån modifieras genom tillskyndelser av "högre hand", dvs i detta fall av härskarornas gud.

Hade guldet, såsom det vid krigets början såg ut, blivit sällsynt eller oåtkomligt, så hade det förvisso varit den största orimlighet att av en gäldenär på endera sidan gränsen kräva, att han fortfarande skulle betala sin skuld i guld eller ett däremot svarande till äventyrs flera gånger förhöjt belopp i varor. Men alldeles lika stor är den hårdhet, som ligger i att en borgenär eller i det hela en person med fasta inkomster skall få nöja sig med kanske halva det belopp av varor, som avsågs, när dessa inkomster en gång fastställdes.

Herr Omholt föreslår såsom en modus vivendi, "att Norges bank fick rättighet att dra på den svenska riksbanken och därigenom öppna en tillfällig kredit". Att bevilja en sådan kredit mot passande ränta vore väl icke oöverkomligt, men att riksbanken skulle obegränsat öka sina tillgodohavanden i Norge och Danmark mot räntesatser, som faktiskt betydligt understiger de normala, vore väl att komma ur askan i elden och skulle bl a omöjliggöra för vår riksbank att genom ett stegrat diskonto minska sin alltjämt svällande sedelstock.

För att finna bekräftelse på det nu sagda behöver herr Omholt icke bara blicka till Sverige, ty i hans eget hemland har de mest kända nationalekonomer såsom professor Jaeger och dr Aarum (även dr Schönheyder) med stort eftertryck förfäktat just dessa synpunkter. Men det ser ut som om i våra grannländer den stackars vetenskapen skulle ha det ännu trängre än hos oss. Jag sluter detta bl a av konferensens sammansättning, som från danskt och norskt håll visserligen företer två mycket framstående *statistiker* men ingen egentlig nationalekonom.

Som emellertid samtliga de skandinaviska länderna klarligen har alldeles samma intresse av att varuprisnivån icke ytterligare springer i

höjden utan om möjligt är gick tillbaka, så synes häruti förutsättningen för ett samförstånd icke helt och hållet saknas. Skulle denna förhoppning dock slå fel, så vill jag för min del sätta ifråga om icke från svensk sida ett tillfälligt *införsel*förbud mot guld i myntad eller omyntad form vore av omständigheterna minst lika berättigat som det utförselförbud, som alla tre de skandinaviska länderna vid krigets början var för sig vidtog och som nominellt ännu gäller. Allra bäst skulle dock, synes mig, saken kunna ordnas genom en *verklig* myntkonferens, där *även* sakkunskapen – jag menar naturligtvis den teoretiska – fick i tillräcklig utsträckning göra sin röst hörd.

Knut Wicksell

2.2 *Oblimoner*

ELLER "UMGEKEHRT, WIRD EIN SCHUH DARAUS"*

Den amerikanska storföretagaren i kanal- och järnvägsbranschen Arthur Edward Stilwell publicerade 1918 The Great Plan. *Här föreslog han införandet av en världsvaluta, s k oblimoner. Stilwells tankar uppmärksammades under hösten 1919 i ett par artiklar i* Dagens Nyheter *av fil dr Ivar Lagerwall (som översatte Stilwells bok till svenska 1920) och signaturen Ben Bols. Bägge lovordade verket.***

Dessa artiklar, publicerade den 25 oktober och 7 november, får Wicksell att gripa efter pennan. Han vänder sig med osedvanlig hetta mot det stilwellska förslaget. Det innehåller "idel vilda galenskaper". Stilwell önskar byta räntebärande statsobligationer mot sedlar. Ett sådant steg skulle verka starkt inflationsdrivande enligt Wicksell, som istället önskar minska sedel-

---

* Som alternativ rubrik använder Wicksell ett bevingat ord från det tyska hantverket: Skomakarmästaren, som iakttar lärlingens tafatta försök att passa ihop läderbitarna, ger honom rådet: "Umgekehrt, wird ein Schuh daraus" (Om du gör tvärtom, blir det en sko av det).

** Ivar Lagerwall, 1845–1927, disputerade 1869 på en avhandling om svensk näringslagstiftning 1654–1672. Sedan ägnade han sig åt ekonomiskt-politiskt författarskap och industriell verksamhet, bl a inom bröderna Nobels naftaföretag.

stocken och därmed sänka prisnivån. Vidare efterlyser han åtgärder mot den brist på realkapital som världskriget skapat.

Datering: Slutet av 1919 eller början av 1920.

När epokgörande upptäckter på det tekniska, läkarvetenskapliga eller andra dylika områden förkunnas från utlandet, vilket plägar ske så där en gång i veckan, har tidningarna för vana att innan de publicerar nyheten ifråga underställa den en eller annan fackmans bedömande. Det är en berömvärd sed, ty om den sensationella effekten härigenom för det mesta i någon mån försvagas, så slipper å andra sidan allmänheten att få sin fantasi uppjagad av förespeglingar, som till sist kanhända icke motsvaras av någon realitet.

Varför kan man icke förfara på samma sätt när det gäller förmenta upptäckter eller uppfinningar av *nationalekonomisk* innebörd, såsom nu senast det Stilwellska förslaget om utgivande av ett nytt världsmynt, varmed de f d krigförande staterna i ett slag skulle befria sig från sina iråkade obligationsskulder? Dr Lagerwall, som först introducerat denna "genialiska" idé i *D.N.*, gör väl med alla sina förtjänster icke anspråk på att kallas nationalekonom. Att den författare, som i *D.N.* för den 7 november, lovprisar samma förslag icke heller tillhör den invigdas krets, framgår utan vidare av hans ordande om "lagen, att det goda myntet snabbt uttränger det dåliga". Han åsyftar sannolikt den av alla nationalekonomer välkända s k Greshamska lagen, men denna går som bekant ut på *motsatsen*, nämligen att det goda myntet *undanträngs* av det dåliga. Ett exempel härpå har vi just i våra dagar, då silvermyntens metallvärde börjat stiga över deras nominella värde, vilket, om de fritt fick nedsmältas, skulle ha till följd att de snart försvann ur rörelsen.

Hade någon nationalekonom av facket fått yttra sig över det Stilwellska projektet, så skulle han ofelbart ha svarat, att det innehåller *idel vilda galenskaper*; och för *min* del skulle jag vilja tillägga, att det innebär raka motsatsen till vad som *borde* ske. Han föreslår att utbyta

de räntebärande statsobligationerna mot räntelösa sedlar. I verkligheten borde tvärtom två tredjedelar eller mera av de nu kurserande räntelösa sedlarna utbytas mot räntebärande statsobligationer, eller på annat, däremot svarande sätt skaffas ur världen. Därtill återkommer jag strax.

Man behöver väl för övrigt icke vara facklärd nationalekonom för att inse, att om världens sedelstock utökades med 1000 *milliarder* francs i "oblimoner" så skulle de nuvarande, skyhögt uppjagade priserna ytterligare stiga till det *mångdubbla*: alla innehavare av penningfordringar vare sig i inteckningar, obligationer, livförsäkringsbrev, sparbanksböcker osv skulle bli utfattiga, arbetslönerna på nytt nedtryckas långt under levnadsminimum, så att arbetarna än en gång fick börja sin lönekamp osv. Alla fastighetsägare och andra innehavare av realkapital blev däremot överrika, och lyxkonsumtionen skulle följaktligen stiga i det oändliga på samma gång som nödvändighetskonsumtionen trängdes tillbaka. Skall detta kallas "vägen ur labyrinten"?

Raka motsatsen är vad som borde ske. Den brist som världen lider under och ännu i åratal kommer att lida under är bristen på *realkapital*, i synnerhet *rörligt* sådant, dvs de lager av råvaror och halvfabrikat, som är nödvändiga för produktion och distribution, men som av kriget förstörts. Men ansamling av realkapital kan endast ske på ett sätt, nämligen så att *konsumtionen understiger produktionen* (istället för att under kriget motsatta förhållandet ägt rum) och härvid är det klart, att det är den minst nödvändiga konsumtionen som i första rummet borde med lämpliga medel tillbakaträngas. Jag är icke säker på, att detta kan ske på den fria konkurrensens väg. Sannolikt är ett statligt tvång fortfarande härvidlag nödvändigt för de närmaste åren. Om under kriget konsumtionen av livsförnödenheter måst ransoneras, så torde för närvarande en ransonering av all lyxkonsumtion – inbegripet överflödigt bostadsutrymme och däremot svarande bränslebehov – böra vidtagas, på det att det arbete, naturkraft och kapital, som nu används på produktionen av lyx, istället måtte i största möjliga utsträckning vända sig dels till framställande av livsförnödenheter, dels och icke minst till ansamlande av de lager av råvaror och halvfabrikat, vilka som sagt är oundgängliga för framtidens produktion. Alltför

bröstgänges fick man visserligen icke gå tillväga för att icke ställa alla lyxproducenter på bar backe, men ransonering är ju icke heller detsamma som förbud.

Vad särskilt penningväsendet beträffar är det min personliga mening, att det lyckligaste skulle vara om större delen av den nu utelöpande sedelstocken i alla länder *indragas*, så att vi efterhand även i detta avseende kom tillbaka till de normala förhållandena före kriget. Medlet härtill är det likaledes för alla nationalekonomer välbekanta, att pappersmyntskulden förvandlas till räntebärande skuld. *Men*, utropar någon, på detta sätt skulle ju samtliga stater för det första bli ytterligare skuldbelastade och för det andra skulle genom penningväsendets successiva höjande, och därmed varuprisnivåns nedgång, dessa skulder bli *i realiteten* flerdubblade, alltså rent förkrossande!

Härpå svarar jag helt enkelt, att statskuldernas tryck i stort sett endast och allenast är en *inbillning*. Har ett land endast inre skulder, så har det ju att fordra lika mycket som det är skyldigt och alltså i realiteten inga skulder alls. Har hela världen skulder, så gäller alldeles detsamma; skuldbördan är, vad "hela världen" vidkommer lika med noll. Om den kunde på lämpligt sätt *fördelas* skulle den icke bli någon börda för någon människa. Är ett land skyldigt ett annat land penningar, så kan en sådan fördelning självfallet icke ske. Centralmakterna och enkannerligen Tyskland, eller rättare sagt innehavarna av den tyska nationalförmögenheten, kommer otvivelaktigt för en lång framtid att bli lidande på kriget. Men det är ett missförstånd att tro, att härigenom hela det tyska folket skulle försänkas i ekonomiskt elände. Även om Tyskland för att betala sina skulder nödgades till utlandet sälja all sin jord, alla sina hus, järnvägar osv så blev ju dessa föremål fortfarande *kvar* i Tyskland. De skulle tjäna den tyska produktionen på samma sätt som förut, denna skulle alltså fortgå normalt, arbetare av högre och lägre slag skulle få sina löner utbetalade efter samma måttstock som förut osv. Så långt torde det för övrigt icke behöva gå, ty vid nuvarande djupt sjunkna guldvärde får den tyska nationalförmögenheten anses vara allra minst dubbelt så mycket värd som före kriget.

Jag upprepar det: den verkliga olyckan består i bristen på realkapi-

tal – och därjämte naturligtvis i den försämring av människomaterialet ävensom av dess köns- och åldersfördelning som kriget medfört, men detta har alls ingenting med de under kriget uppkomna statsskulderna att göra. Vad åter dessa skulder beträffar vore deras totala bortmanipulerande helt visst en stor svindel. En *nedskrivning* av dem i den mån penningvärdet stiger, kan däremot anses fullt rättvis, ty det ligger ingen mening i att betala en skuld i ett väsentligt bättre mynt, än det vari lånet kontraherats. För återstoden däremot måste alla landets medborgare anses svara, och främst naturligtvis de samhällsklasser, som haft den politiska ledningen om hand och därigenom bär huvudansvaret för skuldens uppkomst. Att engelska och franska arbetare skulle i form av odrägliga skatter få sota för världskriget, under det tyska och österrikisk-ungerska förmögenhetsägarna skulle sitta i orubbat bo, är väl så långt skilt från rättvisans fordringar som gärna tänkbart.

"Oblimonerna" – jag hade så nära skrivet "oblivionerna" – kan vi alltså tryggt överlämna åt glömskan, liksom så många andra dödfödda snillefoster. Om, såsom dr Lagerwall upplyser, förslagsställaren är "en stor amerikansk affärsman, entreprenör av järnvägs- och kanalbyggnader", så kan man endast tillråda honom att i fortsättningen ägna sin intelligens och sina insikter åt privatekonomien, för vilken de torde räcka till. För bedömande av folkens affärer saknar han tydligen de nödiga förutsättningarna. Om en nationalekonom utan ringaste förberedelse skulle slå sig på t ex kanal- och järnvägsbyggande, så skulle han med skäl utsättas för löje. Men att det omvända är lika orimligt, därpå tycks ingen människa tänka.

2.3 Den engelska stenkolsregleringen och pundkursen

Cassel inbjöds i maj 1920 till den internationella finanskonferens som Nationernas förbund planerade hålla i Bryssel den 24 september–8 oktober. Cassels yttrande om de ekonomiska förhållandena i världen förelåg i slutet av juni som Memorandum on the World's Monetary Problems *och utkom även i en svensk något utvidgad översättning med titeln* Världens penningproblem.

Svensk Handelstidnings *korrespondent Elver (troligen Eskil Sundström) rapporterade den 13 oktober från konferensen i Bryssel. Han diskuterade bl a vad Cassel sagt rörande effekterna på pundkursen av den engelska stenkolsregleringen, dvs av tullen på exporten av kol från Storbritannien.*

Cassels slutsatser, som de återges i Svensk Handelstidning, *ger Wicksell impuls till en analys – dock icke avslutad – av verkningarna på valutakursen av exporttullar, ett problem som han ofta återkom till i debatten om den svenska penning- och valutapolitiken under första världskriget. Han förespråkade då exporttullar som en metod för att begränsa prisstegringen i Sverige.**

Datering: Oktober 1920.

Sv.H.T:s korrespondent Elver anställer i sitt senaste brev (den 13 d:s) några intressanta ehuru alltför kortfattade reflexioner över detta ämne. Han vänder sig först mot ett uttalande av Cassel att den engelska kolregleringen skulle ha försämrat pundkursen, ty då utlänningar, t ex vi svenskar, icke kan köpa lika mycket stenkol som förut för 1 £, så föranleds vi att värdera pundet *lägre* i vårt mynt. Att detta resonemang icke kan vara avgörande, inses lätt om man ser saken från engelsk synpunkt. Kolregleringen har *sänkt* stenkolens pris i England, följaktligen skulle engelsmännen nu värdera sitt pund *högre* än förut i förhållande till svenskt eller annat utländskt mynt. Men detta är ju omöjligt, eftersom pundkursen alltid är precis lika hög i England som i utlandet, såsom vi kan se av de dagliga kursnoteringarna.

För att komma till en hållbar slutsats måste man gräva betydligt djupare, t ex på följande sätt. Antag för ett ögonblick att effektiv *guldmyntfot* vore rådande såväl i England som i Sverige. Antag vidare att de låg varandra så nära, att fraktkostnaderna icke spelade någon roll, samt att från början frihandel vore rådande mellan båda länderna. I så

---

* Se bl a artikel 1.7 och 1.12. Angående Cassel, se fotnot i artikel 1.4.

fall skulle, åtminstone i export- och importhamnarna samtliga varupris och följaktligen också den genomsnittliga prisnivån vara precis densamma i båda länderna. Åsätter nu England en hög exporttull på stenkol, så kommer antagligen stenkolspriset i Sverige att stiga med större delen av denna exporttull och *falla* i England med den återstående delen, så att stenkolspriset på ömse sidor skiljer sig med exporttullens hela belopp. Detta kommer visserligen i förstone att inverka på en hel del andra varors pris, men efter vederbörlig omläggning av produktion och varubyte, kommer såsom slutresultat samtliga övriga varor fortfarande att stå precis lika högt i pris i Sverige som i England, vadan den genomsnittliga prisnivån nu med nödvändighet ställer sig något högre i Sverige än i England.

Detta behöver nu icke ovillkorligen leda till att behovet av omsättningsmedel har ökat i Sverige och minskat i England; ty vår produktion och omsättning av varor har under sådana omständigheter säkerligen minskats, varemot den i England kanhända rent av ökats, i det man där nu får mera svenska varor för mindre stenkol än man förut fått för mera stenkol. För bevisets sak vill vi emellertid anta, att hindret för den fria samfärdseln haft ungefär samma inverkan i England som i Sverige och i så fall skulle behovet av omsättningsmedel i Sverige ha ökats, åtminstone *relativt* till samma behov i England, vilket måste medföra att en viss mängd guld en gång för alla överflyttas från England till Sverige. Detta sker helt automatiskt i det under övergångsstadiet innan full jämvikt uppnås Sverige får ett överskott av utförsel, vilket salderas med guld.

Men antag nu – detta är den springande punkten – att denna guldtransport förhindrats därigenom att ettdera eller båda länderna övergått till oinlösligt pappersmynt. Den närmaste följden måste då bli att England får ett visst överflöd, Sverige däremot en relativ brist på omsättningsmedel. Samtliga varupris måste alltså något stiga i England och falla i Sverige, men då de i *verkligheten*, såsom vi redan sett fortfarande måste stå lika för alla varor utom stenkol, och för stenkolens del endast kan skilja sig på den engelska exporttullens belopp, så måste detta naturnödvändigt leda till att själva *pundet*, dvs papperspundet kommer att sjunka i värde i förhållande till papperskronan.

Så till vida skulle alltså, om alla våra förutsättningar håller streck, Cassel ändå få rätt i "klämmen", som man säger, om också icke i motiveringen. Men vi har redan sett, att en av dessa förutsättningar sannolikt icke är uppfylld i verkligheten, vilket gör resultatet illusoriskt. Härtill kommer att detta resultat egentligen skulle gälla ett sluttillstånd av ekonomisk jämvikt, vartill åtskilliga omläggningar av produktionen blir erforderliga, vilka ännu icke torde ha utförts. Slutligen måste vi naturligtvis även ta de faktiska fraktkostnaderna i betraktande. Även detta är ägnat att modifiera och kanske omkasta slutresultatet. Elver anmärker med rätta att minskningen av Englands stenkolsexport "medför den verkan att frakten på varor till England ensidigt belastas"; dvs den blir relativt högre än fraktsatserna *från* England då nämligen alla andra varor som England kan utsända för att betala sin import *skrymmer* vida mindre än stenkolen. Detta medför otvivelaktigt en stegring av varuprisen i England, alltså en försämring av dess valutas inhemska värde, men på samma gång – hur paradoxalt detta än må låta – en *förbättring* av samma valutas utländska värdering, dvs av pundkursen. Ty då England i följd härav behöver relativt mer omsättningsmedel, så skulle det vid bibehållen guldmyntfot till äventyrs icke avlåta något guld till utlandet och möjligtvis importera guld. Förhindras guldtransporterna, så kommer detta alltså icke ha någon verkan alls, respektive en motsatt verkan till den vi ovan antagit, så att pundkursen blir oförändrad eller möjligen stiger.

Man finner alltså, att även "klämmen" i Cassels påstående är tvivelaktig. Elver lägger för sin del – såsom jag tror med rätta – större vikt vid *kreditförhållandenas* inverkan på valutakurserna. Även härvidlag torde det vara skäl att "börja från början", m a o att utgå från guldmyntfoten. Vid allmän guldmyntfot *kan* ett land icke bevilja kredit till utlandet utöver gränsen för sin kapitalkraft, sitt frivilliga sparande. Denna gräns anges genom räntefotens höjd vilken vid guldmyntfot *icke* kan av bankerna godtyckligt bestämmas – åtminstone icke av bankerna i ett enskilt land – utan framtvingas av sig själv såsom ett villkor för den ekonomiska jämvikten länderna emellan och därmed för själva guldmyntfotens upprätthållande i det ifrågavarande landet.

Men vid pappersmyntfot blir varje land i detta avseende fullt suveränt, dess banker eller centralbank reglerar oinskränkt penningräntan efter måttet av sitt förstånd eller brist därpå. Sätter då ett land, t ex vi, en alltför låg räntefot i förhållande till sin verkliga kapitalkraft, sitt frivilliga sparande, sin naturliga kapitalränta m a o, så blir följden härav en flerfaldig*

2.4 Cassels memorandum

*Efter Brysselkonferensen uppmanades Cassel av den sydafrikanske delegaten i Nationernas Förbund, Sir Henry Strakosch, att framlägga sina synpunkter på det ekonomiska läget i världen, särskilt de monetära och valutapolitiska aspekterna, inför Nationernas Förbunds finanskommitté på ett möte i september 1921. Detta memorandum översattes till franska och trycktes för intern cirkulation inom NF.** Det refererades av* Svensk Handelstidning *den 15 september.*

Referatet engagerade Wicksell till följande kritik av guldmyntfotens verkningssätt. Han vill inte se någon återgång till guldmyntfoten utan argumenterar för införande av en pappersmyntfot i Europa kombinerad med en stabilisering av prisnivån. Då står de ansvariga inför följande vägval: antingen kan prisnivån hållas konstant vid sin nuvarande nivå eller så kan den återföras till 1914 års prisläge. Oberoende av vilken väg som väljs, kräver Wicksell en reglering av skuldförhållandena i överensstämmelse med den prisnivå vid vilken stabiliseringen äger rum.†

Datering: September 1921. Artikeln torde ha skrivits i anslutning till referatet i *Svensk Handelstidning*. Tidpunkten stämmer också med

---

* Här slutar manuskriptet. En sannolik avslutning på meningen är "ökning av prisnivån".

** Se G Cassel, *I förnuftets tjänst*, Stockholm 1940, s 314. I månadsskiftet oktober–november 1921 publicerade ett förlag i London Cassels synpunkter under titeln *The World's Monetary Problems: Two Memoranda*. Cassel uppger i sitt förord, daterat den 21 oktober, att hans senare memorandum är "not hitherto published in any form". Den franskspråkiga upplagan för NF anser han tydligen vara helt för internt bruk.

† Jämför här med hans resonemang i bl a artikel 1.21 och artikel 1.22.

den dollarkurs på cirka 4,60 som Wicksell anger, vilken noterades under senare delen av september.

Jag har icke ännu varit i tillfälle att läsa professor Cassels nya memorandum in extenso, men att döma av det utförliga referatet i *Svensk Handelstidning* förefaller det som om han däri hade sagt mera än han vid närmare besinnande torde vilja stå för. Så påstår han, att intet land "med undantag möjligen av Storbritannien under vissa förutsättningar" skulle vara i stånd att ensamt för sig återuppta sina sedlars inlösning med guld. "Teoretiskt", säger han, kan visserligen varje land välja en paritet på grundval "av dess penningvärde, sådant det för ögonblicket ter sig, men guldförråden skulle visa sig otillräckliga för att på den fria cirkulationens väg upprätthålla denna paritet".

Meningen måste väl vara, att guldet skulle strömma ut ur landet ifråga. Vart detta guld i så fall skulle ta vägen, sägs icke uttryckligen; av sammanhanget med följande vill det synas, som om Cassel föreställde sig, att det skulle gå till Förenta Staterna. Men detta är ju alldeles orimligt. Om vår riksbank enligt förutsättningen skulle förklara sig beredd att in- och utlösa sina sedlar mot guld enligt nu gällande dollarkurs – alltså ge och ta 373 kronor i guld för c:a 460 kronor i papper – så kunde det omöjligen löna sig för någon människa att ta ut guld ur riksbanken för att sända det till Amerika. Det måste ju bli långt billigare att här uppköpa dollarväxlar och inkassera dessa i Amerika.

Däremot lät det tänka sig att ett eller annat land i Europa, som av någon anledning önskade förskaffa sig guld skulle föredra att ta detta guld från Sverige, t ex genom att här utbjuda dollar istället för att hämta det från Amerika. I så fall skulle sannolikt en del guld lämna riksbanken, men på samma gång skulle ju detta direkt och indirekt medföra en sänkning av dollarkursen på vår marknad, så att dylika transaktioner snart måste upphöra. Ingenting hindrar för övrigt att rörelsen kunde gå i motsatt riktning. Om något land ville göra sig av med en del guld för att skaffa sig dollar, så kunde det av samma skäl bli

billigare att sända guldet hit än till Amerika, så att guldet strömmade in i vårt land – naturligtvis även detta endast till en tid och till begränsat belopp.

Föreställningen åter att vårt guldförråd under sådana omständigheter icke skulle *räcka till* måste betecknas såsom helt och hållet fantastisk. Åtminstone måste jag uppmana professor Cassel att närmare förklara, varpå han stöder den. Då vår riksbank i stort sett icke har några andra skulder till allmänheten än sina utelöpande sedlar, så kan den icke tvingas att utlämna guld annat än mot inlämnande av sedlar. Vid den förutsatta inlösningsrelationen 373:460 skulle ju emellertid dess nuvarande guldförråd av c:a 285 millioner kronor motsvara icke mindre än 353 millioner kronor i sedlar, så att om guldkassan uttömdes, skulle den återstående sedelstocken ha gått ner till c:a 265 millioner kronor. En så ringa sedelstock vore förmodligen otillräcklig redan vid en prisnivå motsvarande den före kriget rådande, så mycket mera då vid den nuvarande. Ett enormt prisfall skulle alltså bli den oundvikliga följden, men långt innan det inträffade, skulle dollarkursen givetvis ha sjunkit så starkt, att guld i massa strömmade *in* i landet.

Icke ens om riksbanken beslöt sig för att inlösa sina sedlar till fulla parivärdet skulle någon svårighet för "paritetens upprätthållande" uppstå. Visserligen torde då en betydande del av guldkassan komma att utströmma, men om någonting liknande ett uttömmande av den kan svårligen bli tal eftersom våra sedlar lyckligtvis icke står mer än c:a 20% under sitt parivärde. För övrigt borde en sådan åtgärd, för att icke bli en oförtjänt present åt de nuvarande sedelinnehavarna, föregås av en *indragning* till riksbanken av en viss del, c:a 20%, av sedelmassan, och i så fall torde sedelinlösning till fullt pari kunna företas utan att ha något nämnvärt utströmmande av guld till följd. Detsamma gäller om alla andra länder, åtminstone i den mån som de har ordnade finanser. Vare sig de har ett mer eller mindre deprecierat pappersmynt kan de alltid övergå till guld, antingen genom att inlösa sina sedlar till deras nuvarande guldvärde eller ock genom att indra en del av sedlarna och inlösa resten till fulla parivärdet med guld.

Det är med ett ord icke de tekniska svårigheterna, som ligger i vä-

gen för en återgång till guldmyntfoten utan den fullkomliga ovissheten om guldets blivande värde. Detta värde kommer efter en allmän övergång till guldmyntfoten att för den närmaste framtiden helt och hållet bestämmas av de stora handelsländernas guldpolitik. (Erfarenheten från årtiondena före kriget har lämnat oss i arv den viktiga satsen att storleken av guldförråden icke spelar någon roll för guldmyntfotens upprätthållande utan är att anse såsom någonting *rent konventionellt*, vilket kan anordnas efter behag.)

Skulle emellertid de gamla täckningsbestämmelserna vidmakthållas och guldmynt kanske till på köpet på nytt börja användas i den allmänna rörelsen, så räcker världens guldförråd näppeligen till för fasthållande av det nuvarande guldvärdet. Detta måste fastmer stiga och prisnivån i alla länder, som övergått till guldmyntfot, följaktligen att sjunka. Skulle däremot idel papper bibehållas såsom cirkulationsmedel och den legala sedeltäckningen därjämte nedsättas, så är fasthållandet av nuvarande guldvärde och t o m en sänkning därav, dvs en ny världsinflation icke utesluten.

Detta alternativ synes närmast vara det, som föresvävar Cassel, men månne han därvid tillräckligt ha besinnat den omständighet, som han för övrigt själv framhåller, nämligen *guldproduktionens* otillräcklighet. Ett med konst frambringat, lågt guldvärde måste ju ha ett ogynnsamt inflytande på denna produktion – vilken för övrigt har tendens att minskas av sig själv genom de guldförande kvartslagrens tilltagande fattigdom – på samma gång som den industriella förbrukningen av guld stimuleras.

Blev det alltså ont om guld för monetära ändamål, så måste man antingen på nytt tumma på de omnämnda täckningsbestämmelserna, eller också sjunker automatiskt den i guld uttryckta prisnivån, och till sist *måste* den i varje fall sjunka, ty guldets så att säga sekulära värdeförändringar är ju alltid ytterst beroende av den större eller mindre svårigheten för dess produktion. Medges må att detta kunde dröja ganska länge, i synnerhet om världens befolkningar allt mer övergår till den stationära typen, men någon fullt rationell värdemätare blir guldet aldrig.

Bäst vore därför enligt min mening att bibehålla banksedeln så-

som värdemätare, såsom den genom omständigheternas makt kommit att bli i hela Europa och istället direkt ta sikte på att åt *denna* penningenhet förläna ett stabilt värde, ett problem som varje land är i stånd att lösa ensamt för sig, och varigenom en stabilisering av de internationella växelkurserna på samma gång ernås, åtminstone inom vissa gränser.

Även där kan man gå tvenne vägar. Antingen ett fastläggande av den nuvarande (genomsnittliga) prisnivån, i det centralbankerna, med definitiv befrielse från sina i lag föreskrivna men för närvarande till största delen suspenderade skyldigheter, får till sin enda uppgift att reglera sin sedelutgivning så att den nuvarande prisnivån hålles konstant – en stegring därav torde under alla omständigheter böra undvikas – eller också, att man genom indragning av en lämplig del av den utelöpande sedelmassan (hos oss c:a hälften, i andra länder 2/3, 3/4, 19/20 osv, i Bolsjevikien c:a 19999/20000 därav) *med ens* återgick till prisnivån före kriget och sedan bemödade sig om att hålla *denna* prisnivå konstant.

Båda metoderna är fullt utförbara och ungefär lika goda blott man sedermera vill ta konsekvenserna genom en reglering av alla skuldförhållanden, vare sig de uppstått före, under eller efter kriget, till överensstämmelse med det sålunda fastställda penningvärdet och prisnivån.

Knut Wicksell

2.5 Den verkliga valutafrågan

Under 1920-talets första år rådde kaos inom en stor del av Europas penningväsen. Krigföringen hade finansierats med "sedelpressarna", vilket medförde snabb och hög inflation i flera länder. Mest påtagligt var detta fallet i Tyskland, det forna Österrike-Ungern och Ryssland. Revolutionen satte ytterligare fart på penningvärdesförsämringen i Ryssland. En valutareform genomfördes slutligen då 10 000 gamla rubel utbyttes mot en ny rubel.

Denna myntreform behandlar Knut Wicksell här i en oavslutad artikel,

där han påvisar, att Sovjetunionen genom reformen löst valutaproblemets "tekniska" sida. Wicksell betonar att det inte ligger något "trolleri" bakom den sovjetiska nyordningen inom penningväsendet: penningvärde och prisnivå kan bestämmas av den ekonomiska politiken. Man kan spekulera kring hur Wicksell tänkt sig avsluta artikeln. Det är rimligt att anta att han uppmärksammat sitt gängse förslag: penningpolitiken bör vara inriktad på att stabilisera prisnivån.

Datering: Januari 1922.

I *Svensk Handelstidning* för den 11 januari förekommer en särdeles intressant artikel rörande nydaningen av det *ryska* penningväsendet. Det upplyses där, att det länge bebådade utbytet av nuvarande mot nya rubelsedlar i det remarkabla förhållandet 1 ny rubel = 10 000 gamla nu är i full gång. De nya sedlarna skall ha rönt en så stark efterfrågan att "de nu befintliga förråden inom kort är uttömda".

Under förutsättning att de ryska makthavandena nu *upphör* att såsom hittills finansiera statshushållningen genom tryckandet av nya sedlar, så skulle härigenom den ryska prisnivån ha sänkts till en tiotusendel och penningvärdet alltså höjts till tiotusen gånger det nuvarande. I samma artikel meddelas att den ryska utlandskursen för närvarande är 200 000 (nuvarande) rubel mot 1 pund sterling. En ny rubel skulle alltså vara i det närmaste likvärdig med 1/20 pund eller en guldmark. Som emellertid de gamla rubelsedlarnas köpkraft, enligt vad likaledes uppgetts i *Sv.H.T.*, sjunkit i betydligt starkare grad än mängden sedlar ökats, så låter det tänka sig, att när förhållandena konsoliderat sig och produktionen på nytt kommit i gång, den nya rubelns värde av sig självt skall ytterligare höjas, så att kanske dess inlösning med guld till fulla parivärdet med guld blev möjlig. En annan fråga är om detta vore önskvärt, vartill jag strax återkommer. Att Rysslands guldförråd för närvarande är ytterst minimalt utgör härvid intet avgörande hinder. Erfarenheterna *före* kriget har till fullo visat att ett land mycket väl kan upprätthålla guldmyntfoten – eller den

därmed ekvivalenta s k guldväxelfoten – utan att äga något nämnvärt förråd av guld. Villkoret för sedelinlösningen är i själva verket icke att man har tillräckligt mycket guld utan helt enkelt att man har tillräckligt litet sedlar.

I varje fall har Ryssland genom detta förbluffande enkla medel – om det samvetsgrant genomförs – lyckats med ett slag återställa sitt penningväsen på samma eller i det närmaste samma bas som före kriget. För dem som i prisnivåns och penningvärdets förändringar ser ett slags naturprocess oberoende av mänskliga åtgöranden, måste det hela te sig som ett trolleri och de vägrar att riktigt tro därpå. Men för den som inser, att penningvärde och prisnivå är någonting rent formellt, helt och hållet beroende på det i vår egen hand liggande valet av penningenhet eller värdemätare, är saken tvärtom ytterst naturlig och lättbegriplig. Även *Sv.H.T.* ställer sig något skeptisk och yttrar att "det här är fråga om en rent yttre åtgärd, som icke berör betalningsmedlens inre värde". Men denna distinktionen är svår att godkänna. Vare sig re-etableringen av valutan sker genom en långsam – och vanligen också ytterst smärtsam – deflationsprocess (såsom hos oss) eller i ett slag genom sedlarnas avstämpling eller utbyte mot nya sedlar (såsom i Tschecko–Slovakien under kriget och nu i Ryssland) blir slutresultatet detsamma, nämligen att de nya eller definitivt kurserande sedlarna uppnått en köpkraft, så och så många gånger större än den gamla. Man kan alltså – såsom ordspråket lyder "lika gärna" – eller än hellre – "hoppa i det som krypa i det".

Har då Ryssland genom denna enkla åtgärd, om den fullföljs till ett lyckligt slut, också löst sin valutafråga? Naturligtvis icke. Vad som lösts är frågans tekniska sida, vilken som sagt är rent formell och ...

2.6 Den skandinaviska myntunionens återställande

Obalanserna inom den skandinaviska myntunionen kvarstod efter det första världskriget. De diskuterades vid en konferens i Köpenhamn under augusti–oktober 1923. Ett tidningsreferat från konferensen får Wicksell att argumentera för ett återställande av myntunionen. Han föreslår att Danmark och Norge drar in sina nuvarande sedlar och ersätter dem med nya

med samma köpkraft som de svenska sedlarna. Då kan kursen mellan de tre ländernas sedlar sättas till pari. Myntunionen blir åter etablerad och de tre skandinaviska centralbankerna kan börja samarbeta på samma sätt som tidigare.

Wicksell ser ett val mellan två alternativ. Det första alternativet är att varje land för sig har som mål att stabilisera sin inhemska prisnivå och samtidigt tillåter sin växelkurs att fluktuera. Det andra alternativet är att en grupp av länder eller hela världen stabiliserar ett gemensamt prisindex inom ramen för ett system av låsta växelkurser; dvs inom ramen för en valutaunion. För de skandinaviska länderna är Wicksell benägen att rekommendera en gemensam valuta. Däremot vill han inte ta ställning till frågan om att införa ett gemensam valuta för hela den industrialiserade världen.

Datering: November/december 1923.

Med mycket intresse har jag läst i den dessvärre mycket kortfattade redogörelsen i *Dagens Nyheter* för den 22 d:s angående förhandlingarna vid den danska valutakonferensen.* I parentes sagt tycktes ett tryckfel ha insmugit sig däri. Det talas om att man icke genom guldinlösningens återupprättande skulle kunna skapa en stabil prisnivå så länge man "icke hade säkerhet för att pundet höll sig stabilt". Av sammanhanget framgår att det måste ha varit fråga om *dollarns*, icke pundets stabilitet. Med denna korrektion ställer jag mig i allt väsentligt på samma sida som nationalbanken och dess meningsfränder vid konferensen. Dock med ett förbehåll. Det uppges i referatet att frånsett professor Birck "allmän enighet rådde, om att det vore oriktigt om man förklarade sig ur stånd att uppfylla sina förpliktelser" – att

---

* Wicksell hänvisar till en kort redogörelse för konferensen i *Dagens Nyheter* "den 22 d:s". Vilken månad som avses är obekant eftersom DN-referatet inte har kunnat återfinnas.

inlösa sedlarna med guld – "fullt ut innan man tvingas därtill av den hårda nödvändigheten".* Detta må vara mycket vackert och ädelt tänkt, men har egentligen ingenting alls att göra med den av Birck föreslagna stabiliseringen av penningvärdet. Även om en sådan stabilisering verkställdes i morgon dag, så finns ju efteråt alldeles samma möjlighet som förut att gottgöra de oförskyllda förluster som vållats av penningvärdets omvälvningar under de gångna åren.

Å andra sidan skulle en fortsatt deflation, varigenom sedlarna mödosamt bringades upp till sitt parivärde mot guld, endast kunna bota *en ringa del* av dessa orättvisor men på samma gång medföra nya, då ju alla de, som under de senare åren upplånat dåliga penningar skulle tvingas att betala med goda. Det torde därför vara skäl att alldeles skilja på dessa båda frågor. Tanken på en utjämning av de irrationella förmögenhetsöverflyttningar, som direkt och indirekt vållats av kriget, kan jag för min del icke släppa, och varje vittnesbörd om att även andra intresserar sig för denna tanke gläder mig på de högsta. Men den bildar ett problem av vida mer omfattande art än själva stabiliseringen av penningvärdet och i själva verket, som sagt, artskilt från detta.

Vad man nu närmast borde gripa sig an med vore, synes mig, ett återställande av den skandinaviska myntunionen, som före kriget bragte alla tre folken obestridliga fördelar. Denna åtgärd kan enligt mitt förmenande ske när som helst, t ex i följande form. Danmark och Norge *indrar* under en viss tidsfrist sina nuvarande sedlar och ersätter dem med andra av en ny typ – eller tillsvidare endast med avstämplade sedlar – i ett förhållande så nära som möjligt anslutande sig till den nuvarande växelkursen på Sverige, helst dock något högre, så att exempelvis 100 gamla danska sedlar utbyts mot 71, och 100 gamla norska sedlar mot 62 nya (eller avstämplade) sedlar av samma valör. Dessa nya sedlar, som efter utgången av nämnda tidsfrist blev ensamt gällande, borde strax från början göras *inlösliga*, dock icke

---

* Laurits Vilhelm Birck, 1871–1933, var professor i nationalekonomi i Köpenhamn och dessutom ledamot i folketinget samt expert i flera statliga kommissioner rörande monetära frågor under efterkrigstiden.

mot guld eller dollars utan *mot svenskt sedelmynt* till pari – varefter myntunionen med alla de före kriget gällande överenskommelserna mellan centralbankerna rörande inbördes växeltrassering och sedelinlösning, kunde omedelbart träda i kraft i hela sin utsträckning, blott med det undantag, att guld tillsvidare endast mottogs eller utlämnades till växlande kassakurs.

Då alltså sedlarna tillsvidare blev enda lagliga betalningsmedel i vartdera landet och liksom före kriget enligt sakens natur kom att i viss utsträckning kursera jämväl på andra sidan gränserna, så behövdes givetvis gemensamma åtgärder för att vidmakthålla sedlarnas värde. Den samverkan mellan centralbankerna, som redan nu är för handen, borde för detta ändamål göras mera regelbunden och intensiv. De lämpliga formerna härför torde andra bättre än jag kunna fastställa. Under nuvarande osäkra förhållanden torde i varje fall en viss frihet böra lämnas åt centralbankerna. Den sedel- och kreditpolitik som de var för sig, i synnerhet i Danmark och Sverige under senare tid synas ha iakttagit, nämligen att så vitt möjligt hålla dollarkursen vid oförändrad höjd utan att dock absolut binda sig därvid, för den händelse en alltför stark stegring eller sänkning av prisnivån blev följden, torde i grunden vara den för tidsläget mest lämpliga.

Hur världens penningväsen i framtiden kommer att gestalta sig, kan ingen nu säga. Varken England eller de övriga valutastarka länderna i Europa synas ha någon brådska med att övergå till guldfoten. Om den ändå till sist blir återupprättad, så blir det dock aldrig mer en guldfot i klassisk mening, där det metalliska guldet, guldproduktionen med alla dess nycker och oarter, suveränt behärskade världens penningväsen, utan en artificiellt reglerad guldmyntfot av det slag som på Englands initiativ förordades av Genua-konferensen. Men i så fall blir guldet i grund och botten endast en prydnadsartikel, att förlikna vid de granna pärlstickade spjällsnören, som fordom prydde kakelugnen i våra förmak, och vilkas egentliga uppgift blott var att dölja ett enklare snöre, som gjorde den verkliga tjänsten.

Det alternativ, som faktiskt föreligger är fastmer detta. Utgående från det sakförhållande, att två länder aldrig kan ha exakt samma prisställning – i vilket fall ingen världshandel skulle kunna äga rum – och

endast undantagsvis samma genomsnittliga prisnivå: bör månne de olika länderna var för sig söka hålla sitt penningvärde, dvs sin genomsnittliga prisnivå eller indextal, konstant och de härvid uppstående oundvikliga variationerna i växelkurserna fördras såsom det mindre onda? Eller bör man tvärtom – med eller utan guldmyntfot – söka reglera penningvärdet efter en för hela den kommersiella världen gemensam prisindex, med åtföljande oföränderliga växelkurser och ta de lokala avvikelserna i prisnivåerna med på köpet såsom det mindre onda.

De stora prisdifferenserna under kriget gjorde, att jag för min del blev tveksam om, huruvida icke den *förra* av dessa metoder vore även för framtiden att föredra. Den betydande utjämning mellan de olika ländernas prisnivåer, som sedermera med tagen hänsyn till växelkurserna ägt rum, har dock gett den senare metoden ett vida hoppfullare utseende än förut. Åtminstone vad de skandinaviska länderna beträffar torde fördelen av ett praktiskt taget gemensamt mynt uppväga olägenheten av de små lokala variationerna i prisnivå, som blir oundvikliga om penningvärdet i alla tre länderna skall regleras efter en för dem alla gemensam prisindex, vilket vore den verkliga innebörden av ett återställande av myntunionen i ovan skildrade form.

Huruvida samma system – med eller utan guldmyntfoten såsom femte hjulet under vagnen – kan med fördel utsträckas att omfatta hela världen må bli en *cura posterior*. Och en sådan blir också frågan om botandet av de ekonomiska skador som den redan skedda prisomvälvningen medfört. Men andra ord: den faktiska myntrealisation som för ändamålet krävs av Norge och Danmark bör icke förväxlas med en *statsbankrutt*. Om den blir en sådan eller ej beror helt och hållet på de åtgärder som dessa länder *dessutom* vidtar. Sådana åtgärder (vilka för övrigt vore på sin plats, även i vårt land) måste naturligtvis göras med största urskiljning, så att å ena sidan inga *verkliga* förluster lämnas obeaktade, men å andra sidan ännu mindre några onödiga presenter ges åt dem som härpå ha intet anspråk. Vad särskilt de under kriget upptagna statsskulderna beträffar kan det sättas ifråga om icke såväl den norska som den danska staten – för att icke tala om den svenska – är alldeles för "gentila" redan när de underkastar sig att för-

ränta och amortera dessa sina skulder efter sitt *nuvarande* penningvärde, ehuru de faktiskt måst uppta dem i ett långt sämre.

Knut Wicksell

2.7 *Amerika vid skiljevägen*

Med utgångspunkt från David Davidsons artiklar i Ekonomisk Tidskrift *under 1924, vilka behandlade USA:s aktuella valutapolitik, diskuterar Wicksell här guldmyntfoten och dess framtid. Nyproducerat guld kan sändas till Amerika – men nästan endast dit – för myntningsändamål. Skulle det sedan gå ut i bankrörelsen hotar inflation. Önskar den amerikanska centralbanken upprätthålla dollarns värde finns möjligheten att spärra guldtillströmningen genom att upphäva guldutmyntningen och inväxlingen av guld till dollar. Med en sådan åtgärd, vilken liknar den svensk guldspärrningen 1916, skulle guldets demonetisering ha inletts. Wicksell såg gärna en internationell konferens om gemensamma åtgärder rörande världens penningväsende och hanteringen av guldmyntfoten.*

Datering: Våren 1924.

Professor Davidson, som sedan många år torde vara vår förnämste kännare inom penningväsendet, har nyligen dels i sin egen tidskrift*, dels i en serie tidningsartiklar lämnat en utomordentligt intressant redogörelse för Förenta staternas myntpolitik under de senaste tre åren. En sådan redogörelse var också högeligen av behovet påkallad ty de flesta personer i vårt land torde ha dels ingen, dels en alldeles

---

* David Davidson, 1854–1942, var professor i nationalekonomi och finansrätt i Uppsala 1890-1919. Vid Wicksells disputation 1895 tjänstgjorde han som fakultetens opponent. Han grundade och var under många år redaktör för *Ekonomisk Tidskrift*, en tidskrift som han startade 1899 – därav Wicksells formulering "sin egen tidskrift". Här skrev Davidson i början av 1924 en artikel "Teoretiska funderingar kring valutadebatterna" uppdelad mellan två häften.

felaktig föreställning om vad som i berörda hänseende nu försiggår på andra sidan Atlanten. Så påstår direktör Kreuger – som dock nyligen kommit därifrån – i sitt bekanta "varningsrop", att Förenta staterna "endast genom en omättlig import av guld kunnat hindra dollarn att stiga i värde långt över alla andra valutor".* Rätta förhållandet är det motsatta: denna guldimport har varit medlet att hindra dollarn och guldet från att *sjunka* i värde. Hade Förenta staterna på vanligt sätt reagerat mot en guldinströmning genom att sänka sitt diskonto, så hade detta ofelbart medfört att guldets och dollarns värde ansenligt gått ner. Härigenom hade visserligen övergången till guldmyntfot underlättats för de europeiska länderna, som har den bästa valutan, men endast till priset av en fortgående inflation. Nu gjorde icke Förenta staterna detta utan *höjde* tvärtom sitt diskonto och lade guldet på hög, men hur länge det kan komma att fortsätta med detta kostsamma experiment är synnerligen ovisst. För närvarande befinner sig de tolv amerikanska centralbankerna i samma läge som Sveriges riksbank skulle vara, därest den hade full guldtäckning för alla sina sedlar och därtill för över hälften av sina giromedel, m a o en guldkassa på cirka sjuhundra millioner kr.

Att under sådana omständigheter hindra dollarns värde från att sjunka och därmed prisnivån från att stiga är vid bibehållen guldmyntfot ett ytterst svårt problem. Amerika är för närvarande praktiskt taget det enda land dit det nyproducerade guldet kan sändas för myntningsändamål, och större delen därav går också dit. Men om centralbankerna köper detta guld för sina sedlar, så åstadkommer de inflation, och om de tar mot guldet på deposition från de övriga bankernas sida så blir inflationen än större, ty det deponerade guldet blir då *kassa* för dessa banker och berättigar dem till en långt starkare ökning av sina avista förbindelser. Enda utvägen skulle vara att centralbankerna förvandlade sina återstående säkerheter, vilka för närvaran-

---

* Ivar Kreuger, 1880–1932, den svenske företagsledaren och finansmannen hade vid denna tid nått internationell ryktbarhet. Yttrandet av Kreuger förekommer den 28 december 1923 i *Aftonbladet* under rubriken "Vår valutapolitik för till en ekonomisk katastrof". Den framkallade ett svar av Cassel i *Svenska Dagbladet* den 31 december.

de utgör blott en bråkdel av guldstocken, likaledes till guld, men i så fall skulle de avsäga sig all vinst på sin rörelse eller rent av driva denna med förlust.

En utväg vore visserligen – såsom Davidson påpekar – att staten kom centralbankerna till hjälp genom att uppta lån (eller pålägga nya skatter) vilka uteslutande skulle användas till att inköpa guld – och lägga detta på hög i statskassan, för att göra det overksamt. Men det är knappt troligt, att skattedragarna skulle låta övertala sig till en så föga vinstgivande investering.

Det ser också ut, som om Förenta staternas myntpolitik nu skulle stå vid gränsen för sina resurser härvidlag, ty det senaste årets stora guldimport på över 200 millioner dollars, har endast obetydligt ökat de federerade centralbankernas guldförråd utan nästan i sin helhet fått gå ut i rörelsen. Därigenom har emellertid tydligen en stark tendens eller åtminstone stor fara för ny inflation uppstått. Används det nya guldet i form av guldmynt eller guldcertifikat såsom betalningsmedel man och man emellan så ökar det naturligtvis *pro tanto* summan av omsättningsmedel. Har det åter (såsom mera troligt är) utsorterats av de övriga bankerna så gör det där samma tjänst som om det av dem deponerats i centralbankerna, dvs berättigar till en proportionsvis större ökning av bankkrediten.

Har man alltså i Förenta staterna en fast vilja att upprätthålla penningvärdet, dollarns nuvarande köpkraft utan att vilja för ändamålet underkasta sig alltför orimliga offer, så ligger det synnerligen nära till hands att där använda samma utväg, som vi själva tillgrep i februari 1916 och ännu legaliter har kvar, nämligen att helt enkelt *spärra* guldtillströmningen genom upphävande av den fria guldutmyntningen ävensom av centralbankernas skyldighet att mottaga guld för dollar i lagstadgad relation, varefter dollarns värde utan ytterligare pekuniära offer kunde regleras efter behag och alltså även göras oförändrligt, så att den amerikanska prisnivån hölls konstant.

Men – med detta steg hade då guldets *demonetisering* icke blott inletts utan förmodligen blivit ett lika oåterkalleligt faktum som silvrets demonetisering på 1870-talet i Europa och senare även i de utomeuropeiska länderna. Ty för Europas länder blev det i så fall

tämligen meningslöst att återgå till guldmyntfoten, då de därmed icke ens kunde vinna paritet med dollarn och på grund av det metalliska guldets under sådana omständigheter antagligen starkt sjunkande värde skulle utsätta sig för en hopplös och oöverskådlig inflation.

Jag är icke tillräckligt insatt i amerikanska förhållanden för att våga någon förutsägelse om vad som där på detta område faktiskt kommer att ske. Däremot synes mig det sagda i hög grad peka på nödvändigheten av en ny Genua-konferens, vilken uteslutande borde ha till uppgift att ordna världens penningväsen. Vad som nämligen torde vara för besvärligt för en enda stat, låt vara av Förenta staternas omfång, borde kunna med gemensamma krafter verkställas av alla stater tillsammans, nämligen att förena penningens värdekonstans med bibehållande av guldmyntfoten, så länge man icke ännu känner sig mogen för dess definitiva avskaffande. Visserligen krävs härtill under nuvarande förhållanden att större delen av det nyproducerade guldet blir liggande sysslolöst i bankernas förråd. Den ojämförligt billigaste metoden skulle, såsom jag för några år sedan skrev i *Economic Journal* i själva verket vara att uppköpa alla guldgruvor och – stoppa guldproduktionen.*

* Wicksells artikel bär rubriken "Gold after the War in Relation to Inflation and the Foreign Exchange" och publicerades i *Economic Journal* 1918, s 409–12 (bibliografin 80).

3 Det ekonomiska läget i Tyskland

3.1 De tyska besparingarna och den tyska offervilligheten

Första världskrigets utbrott väckte Knut Wicksells intresse för krigföringens ekonomiska problem och han gav sin syn på dessa frågor i ett stort antal artiklar i pressen. Bakgrunden till följande manuskript är en debatt med Gustav Cassel. I* Svenska Dagbladet *den 31 mars 1915 behandlar Cassel Tysklands ekonomiska förhållanden under det pågående kriget. Wicksell framför invändningar i* Dagens Nyheter *den 26 april, två dagar senare kompletterade med en efterskrift (bibliografin 219 och 220), där han påpekar att Cassel uppenbarligen hämtat missvisande statistik från Karl Helfferichs arbeten om Tysklands ekonomiska utveckling.*

När Cassel så den 26 september 1915 i en artikel med rubriken "Tysklands ekonomiska styrka" ånyo plockar fram Helfferichs siffror reagerar Wicksell: "Professor Cassel måtte inte läsa Dagens Nyheter *eller också fäster han sig icke vid vad jag skriver." Enligt Wicksell är Helfferichs beräkningar felaktiga. Ett skäl är att de inte tar hänsyn till inflationens verkningar i Tyskland, ett annat att de inte omfattar den kapitalförstöring som krig för med sig. I ytterligare polemik mot Cassel pekar Wicksell på de stora skillnader i fördelningseffekter som blir resultatet av en lånefinansiering (som i Tyskland) respektive en skattefinansiering (som i England) av krigsutgifterna.*

Datering: Oktober/november 1915. Bläck och handstil tyder på att ett blad i manuskriptet, där Wicksell hänvisar till senaste numret av tidskriften *The Economist*, skrivits vid annat tillfälle än de övriga. Tro-

* Gustav Cassel, se fotnot i artikel 1.4.

ligt är att Wicksell vid en senare tidpunkt i *The Economist* funnit nya fakta som stöder hans kritik av Cassel.

Professor Cassel måtte icke läsa *Dagens Nyheter* eller också fäster han sig icke vid vad jag skriver. I motsatt fall är det obegripligt, att han utan vidare kan upprepa sitt påstående, att det tyska folkets normala besparingar skulle utgöra mellan 8 och 9 milliarder mark om året, en siffra som jag, såsom jag tror på goda grunder, visat vara alldeles orimlig, sannolikt dubbelt för hög.

Han har tydligen hämtat den ur Helfferichs bekanta arbete *Deutschlands Volkswohlstand 1888–1913*.* Men Helfferich har icke företagit någon *direkt* uppskattning av dessa besparingar, vilket också torde vara så gott som omöjligt, utan kommit till sitt resultat på indirekt väg genom beräkning av den tyska nationalförmögenhetens nominella tillväxt under åren 1896–1911. Härvid har han visserligen vidtagit en del nödvändiga korrektioner, men den viktigaste av alla, nämligen den som betingas av *penningens sjunkande värde* under nämnda tidsrum, har han alldeles utelämnat. Helfferich medger, att en sådan rätteligen *bort* göras, men påstår, att den icke väsentligen skulle ändra slutresultatet.

Detta är emellertid säkerligen ett misstag. Efter allt att döma har prisstegringen i Tyskland varit starkare än i de flesta andra länder. Lägger vi då till grund för beräkningen de bekanta, närmast för England uppställda Sauerbeckska indextalen, så torde vi för Tysklands

---

* Karl Helfferich, 1872–1924, var tysk nationalekonom och bankman, vars forskning i huvudsak ägnades penning- och valutapolitiska frågor. Han var också i högsta grad politiskt verksam och tjänstgjorde under kriget bl a som finansminister, ansvarig för krigsfinansieringen, och som inrikesminister. Helfferichs nämnda arbete, vilket åberopas i de flesta av artiklarna rörande Tysklands ekonomiska läge, utkom i sin första upplaga 1913 och ingick i samlingsverket *Soziale Kultur und Volkswohlfahrt während der ersten 25 Regierungsjahre Kaiser Wilhelms II.* Den sjätte upplagan från 1915 utsattes för nedgörande kritik av Wicksell i en recension i *Ekonomisk Tidskrift* (bibliografin 307).

del snarare ha stannat innanför det rätta måttet.* Enligt Sauerbeck har nu den allmänna varuprisnivån från 1896–1911 stigit med nära 30% eller med omkring två procent om året under hela detta tidsrum. Och då en förändring av varuprisen ovillkorligen efterhand leder till en motsvarande värdeförändring av de kapitalföremål, som tjänar till framställandet av dessa varor, så finner man, att en *mycket stor* del av den omtalade förmögenhetstillväxten endast varit nominell, beroende på en högre uppskattning i penningar av redan förut existerande kapitalföremål.

Hur stor denna korrektion rätteligen bör vara, är naturligtvis omöjligt att exakt ange. På en till c:a 300 milliarder mark uppskattad kapitalförmögenhet skulle emellertid efter ovan angivna grund den skenbara, rent nominella tillväxten, bli hela 6 milliarder mark om året, alltså betydligt mer än hälften av de av Helfferich och Cassel angivna 8 à 9 milliarderna; en siffra, som alltså i varje fall torde vara alldeles orimlig såsom mått på de verkliga besparingarna. Märkligt är också att i ett samtidigt med Helfferichs utgivet arbete, nämligen andra upplagan av J Riessers bok, *Finanzielle Kriegsbereitschaft und Kriegführung*, uppges de årliga tyska besparingarna till allenast 3,7 milliarder mark. Är denna siffra för låg, så torde den dock komma sanningen betydligt närmare än de fantastiska 8 à 9 milliarderna.

Men i så fall blir ju, kan man säga, krigets finansiering och särskilt de stora krigslånen på sammanlagt över 13 milliarder mark redan under första krigsåret och de nu ytterligare tecknade 12 milliarderna ännu mer ofattliga. Här måste man dock i första rummet betänka den kolossala prisstegringen i Tyskland under själva kriget. Enligt officiella beräkningar publicerade i *Statistische Korrespondenz* och återgivna i senaste nummer av *The Economist*, skulle den genomsnittliga prisstegringen under de första krigsmånaderna utgöra i det närmaste 70% och enligt en av tidningen *Vorwärts* med ledning av de stora

* Sauerbecks index är ett årligt varuprisindex sammanställt av engelsmannen August Sauerbeck, vilket först publicerades 1886 i *Journal of the Royal Statistical Society*. I Sverige publicerades indextalen från 1913 av Kommerskollegium och låg till grund för utvecklandet av ett svenskt prisindex.

konsumtionsföreningarnas prislistor verkställd kalkyl skulle prisstegringen för de vanligaste varusorterna uppgå till cirka 100%.

[Här saknas ett blad i manuskriptet]

Härtill kommer, att – såsom Cassel själv flera gånger med all rätt framhållit – det icke blott är besparingarna i egentlig mening, som nu fått tjäna krigets ändamål utan jämväl det nu tillsvidare uppskjutna *underhållandet* och förnyandet av de befintliga kapitalföremålen, husreparationer m m samt därjämte även *kapitalet självt*, i den mån det överhuvud kunnat frigöras, såsom ifråga om varuförråd, kreatursbesättning och dylikt. Ensamt nedslaktandet av 9 millioner svin innebär att cirka en milliard mark frigjorts ur det eljest i den stående svinbesättningen investerade kapitalet osv.

Slutligen är det väl otvivelaktigt att lyxkonsumtionen bland de förmögna och all icke absolut nödvändig konsumtion bland den stora massan i hög grad inskränkts under kriget. Men när Cassel i detta sammanhang talar om den tyska nationens stora offervillighet, så torde icke blott ett utan två stora frågetecken här få göras. Den kolossala prisstegringen har faktiskt medfört att familjer, som icke räknas till de allra fattigaste, fått livnära sig så gott som uteslutande på potatis och halva rationer bröd utan minsta tillskott av vare sig kött eller smör. Hos dem kan man alltså tala om offervillighet eller åtminstone undergivenhet under sitt öde, men någon belöning för denna sin uppoffring i form av räntor på krigslånen får dessa människor tydligen icke. Det blir tvärtom deras lott att i framtiden hopskrapa till dessa räntor.

Vad åter de huvudsakliga tecknarna av krigslånen: arbetsgivare, kapitalister, större jordägare osv, beträffar så ställer sig saken för dem på följande sätt. I följd av prisstegringen har arbetarnas reallöner utan tvivel i hög grad gått ner: gentemot de manliga arbetarna i värnpliktsåldern har man ju till sitt förfogande hotet om att de i fall av avskedande blev sända till fronten. Kvinnorna och barnen åter, som i så hög grad intagit männens plats, får ju traditionellt nöja sig med vida mindre lön för samma arbete. Arbetsgivarnas vinster har alltså redan

i realiteten i motsvarande grad ökats och uttryckta i det så starkt sjunkna penningvärdet antagligen flerdubblats. Då de nu får utbyta dessa sina vinster i högt räntande statsobligationer vilka som sagt i framtiden, om allt går väl, kommer att representera sitt fulla normala värde i varor och tjänstbarheter – så inser man vilka kolossala förmögenheter som torde ha grundlagts genom kriget och att i avseende på deras innehavare tala om "offervillighet" synes i hög grad malplacerat.

Cassel anställer vidare med avseende på krigets finansiering en jämförelse mellan Tyskland och England vilken han synes anse utfalla till det senare landets nackdel. Även här förstår jag ej hans tankegång. Att England tilltar sina stora tillgodohavanden i utlandet, särskilt i Amerika, framför att ställa det egna landet på svältkur bör väl icke klandras. Å andra sidan har England, som bekant, i och för kriget, infört ofantligt höga skatter huvudsakligen drabbande de förmögna. Inkomstskatten *fördubblades* strax vid krigets utbrott, och med den nu vidtagna ytterligare förhöjningen därav, kommer, om jag läst rätt, de större inkomsttagarna att betala 17 1/2 % av inkomstens belopp. Därtill kommer skatten på krigsvinsterna, som inberäknat inkomstskatten sägs uppgå till hela 60 % (sextio procent!) – vi själva nöjde oss som bekant med 12–18 %.

I Tyskland åter har man ställt hela skatteproblemet, inbegripet krigskonjunkturbeskattningen, på framtiden och tillsvidare fört hela kriget på krita, i förväntan att dess kostnader en gång skall täckas – i lyckligaste fall av "fienden", som Helfferich välvilligt vill betänka med "milliardernas blytyngd" – i värsta (och väl sannolikaste) fall av den stora skattdragande tyska allmänheten, den pudeltrogne Michel.*

Vilketdera tillvägagångssättet som är det ekonomiskt "sundaste" och framför allt det mest demokratiska synes mig icke vara tvivel un-

---

* Helfferich-yttrandet härrör från hans tal i tyska riksdagen den 20 augusti 1915 och gäller det tredje krigslånet (Karl Helfferich, *Reden und Aufsätze aus dem Kriege*, Berlin 1917, s 145).
"Betänka med" = tilldela, förse med.

derkastat. I högsta nödfall får förmodligen den stora massan av det engelska folket inskränka sin konsumtion i likhet med deras medbröder och medsystrar i Tyskland, men att framtvinga detta i onödan kan näppeligen vara en sund politik, såvida man ej anser att masskonsumtion i det hela är någonting överflödigt.

Knut Wicksell

3.2 Det tyska skadeståndet

Det skadestånd som Tyskland skulle betala enligt freden i Versailles fångar Wicksells intresse. I Wicksell-arkivet finns inte mindre ett halvdussin artiklar som berör skadeståndet och därmed förenade problem. Överlappningen mellan artiklarna är stor och de ger ibland intryck av att vara olika versioner av samma artikel. Här har vi valt att i första hand inkludera dem som ger intryck av att vara avslutade, t ex genom att de är undertecknade.

*Uppsatserna har samtliga en gemensam ståndpunkt. Skadeståndsproblematiken är avhängig befolkningsfrågan. Om Tyskland kan begränsa sin befolkningstillväxt, kan landet klara av att möta sina betalningsförpliktelser. Wicksell argumenterar också för en balanserad befolkningsutveckling som ett led i en politik för att göra världen mer fredlig: "Folkökningens reglerande i Västeuropa är i det hela vår förnämsta fredsgaranti utan vilken alla fördrag är fåfänga."**

Datering: Maj 1921.

I motsats till flertalet av mina skrivande landsmän har jag icke uttalat mig om detta ämne så länge frågan var svävande. Då numera bestämmelserna därom är en fait accompli tar jag mig friheten framställa några enkla reflexioner. Då jag icke tilltror mig förmågan att blicka in

* Jämför här med artikel 4.10.

i framtidens dunkla gömslen bli dessa reflexioner i hög grad hypotetiska, men torde i alla fall kunna tjäna till att något klarlägga vissa förhållanden om vilka man hos oss och efter vad det tycks även i Tyskland självt hyser ganska dimmiga begrepp.

Invändningarna mot möjligheten av att denna, i varje fall utomordentliga prestation, skulle kunna i verkligheten fullgöras går egentligen ut på två argument. Dels anser man, att Tyskland självt skulle tryckas ner till rangen av en proletärstat för att icke säga slavstat, vars hela befolkning skulle nödgas underkasta sig nästan övermänskliga försakelser och lika övermänskliga arbetsansträngningar för att fullgöra vad de segrande makterna pålagt dem. Dels påstår man, att segrarna själva långt ifrån skulle få njuta idel förmåner härav. De skulle tvärtom se sin egen industri, såväl den som arbetar för den inre marknaden som den som hittills avsatt sina produkter på utlandet, i hög grad hotad och delvis kanske förintad av den övermäktiga konkurrens, som Tyskland, blott för att kunna fullgöra de utkrävda betalningsprestationerna, måste komma att utveckla. Vad de neutrala staterna beträffar, skulle även de, menar man, bli i samma grad lidande på denna konkurrens och då de icke har någon som helst andel av skadeståndet att inhösta, skulle de alltså erfara idel olägenheter därav.

Vad den förra delen av detta resonemang angår, har den ju, åtminstone skenbart, starka skäl att åberopa, ty det fordrade skadeståndet överträffar ju vida allt vad i denna väg förut förekommit i världshistorien. Jag skall längre fram närmare granska dessa skäl. Vad åter den senare hälften av resonemanget beträffar torde den huvudsakligen grunda sig på en felsyn, en ofullständig analys av företeelserna ifråga.

Låt oss först ta ett utomordentligt exempel – multiplicerar man det med ett lämpligt antal millioner torde det emellertid redan täcka en betydande del av de omhandlade summorna. En fransk arbetare har stupat i kriget eller gjorts invalid. Hans familj och i senare fallet han själv står utan försörjningsmedel, men Tyskland har i och med fredsfördraget i realiteten åtagit sig att sörja för deras uppehälle. Mannen ifråga var, vill vi antaga, producent av vissa lyxvaror, vilka före kriget exporterades till Tyskland och där konsumerades av en el-

ler flera rika personer. Såsom motvärde exporterade Tyskland samtidigt till Frankrike vissa förnödenhetsvaror, som konsumerades av den ifrågavarande arbetaren och hans familj.

Efter kriget produceras icke längre förstnämnda varor – eftersom producenten är borta eller icke arbetsför – å andra sidan har också konsumtionen av dem i Tyskland minskats, i det de som förut förbrukade dem nu istället får erlägga sin andel av skadeståndet. Förnödenhetsvarorna ifråga går emellertid fortfarande till Frankrike, nämligen såsom skadeståndslikvid. I detta finns uppenbarligen ingenting som i allra minsta mån skulle rubba världshandeln. Icke heller förslavas härigenom den tyska arbetaren. Han får sin lön liksom före kriget. Att den del av hans produkt, som tillfaller kapitalet och jordegendomen, icke längre konsumeras på utländsk lyx utan går till betalning av skadeståndet kan möjligen såra hans patriotiska känslor men icke materiellt skada hans egen levnadsstandard.

Man kan variera detta exempel på allehanda sätt utan att det därför upphör att ha samma innebörd. De franska lyxvarorna gick kanske före kriget icke till Tyskland utan till Amerika och byttes mot förnödenheter hämtade därifrån, under det den lyx som rikt folk i Tyskland konsumerade huvudsakligen var av inhemsk tillverkning. Resultatet av den skedda förändringen blir då, att ett visst belopp av lyxvaror som icke längre konsumeras i Tyskland istället exporteras till Amerika, där ett vakuum uppstått på grund av den uteblivna franska lyxproduktionen. Härigenom får Tyskland ett tillgodohavande på Amerika, som används för skadeståndsbetalning till Frankrike, vilket därmed betalar sina förnödenhetsvaror från Amerika. Fortfarande sker ingen som helst rubbning av de ekonomiska jämviktsförhållandena, utan hela effekten blir, att rikt folk i Tyskland får upphöra att konsumera lyx och istället får betala skadestånd. Och så med allt annat: så länge det finns *hål* att fylla i ententens ekonomiska liv – och detta är ju skadeståndets raison d'être – kan överhuvud icke bli tal om någon översvämning av varor på världsmarknaden; och så länge det i Tyskland ges en lyxkonsumtion, som utan svårare skada kan reduceras, behöver några betänkliga följder för folknäringen eller något slavarbete där icke uppstå.

Här insätter emellertid en ny anmärkning, som för oss över till den andra (förra) delen av argumentationen ifråga. Rikt folk i Tyskland plägade säkerligen icke före kriget konsumera på långt när hela sin inkomst, en stor del därav kapitaliserades och bildade antagligen huvudmassan av de milliarder som före kriget utgjorde tyska folkets årliga besparingar. Rörande den exakta storleken av dessa härskar olika meningar, de bekanta av Karl Helfferich 1913 uppställda beräkningarna däröver var – såsom jag för några år sedan sökte påvisa i *Ekonomisk Tidskrift* – säkerligen mycket överdrivna.* Men å andra sidan har ju *guldet* på världsmarknaden betydligt sjunkit i värde. De varor och prestationer, som i realiteten konstituerade dessa besparingar, skulle, uppskattade i guldmark efter guldets nutida köpkraft uppgå till allra minst 50% *mer* än sitt dåvarande värde. För att göra dessa besparingar – dvs de varor och tjänstbarheter som de representerar – tillgängliga för skadeståndsbetalning krävs visserligen en viss omläggning av den tyska produktionen, men så vitt jag kan se, icke nödvändigtvis någon ökad import av råämnen, allra minst någonting liknande de fantastiska siffror som det bekanta tyska sakkunnigbetänkandet dukat upp för oss.

Nu gör man emellertid gällande – se t ex en artikel av Gothein i *Dagens Nyheter* för den 29 april – att dessa besparingar alls icke är disponibla, emedan de ovillkorligen krävs för att anskaffa bostäder, husgeråd och arbetsredskap åt den ständigt sig ökande tyska befolkningen.** Vore detta riktigt, så skulle även för mig skadeståndsbetalningen te sig såsom ett olösligt problem. Men det finns icke någon naturnödvändighet, än mindre någon ekonomisk nödvändighet för Tyskland att ytterligare öka sin folkmängd. Långt snarare kan man påstå, att denna redan nu är alltför stor och helst borde minskas. För övrigt var redan före kriget den tyska fruktsamheten i så starkt sjunkande att Bortkiewicz† 1914 förutsade, att den redan om 25 år skulle bli fullt

---

* Helfferich, se fotnot i artikel 3.1.

** Georg Gothein, 1857–1940, var tysk politiker och finansminister under en kort period 1919. Han avgick i protest mot Versaillesfördraget.

† Ladislaus von Bortkiewicz, 1868–1931, statistiker av polsk-rysk bakgrund, var verksam i Tyskland, bl a som professor i nationalekonomi och statistik i Berlin.

stationär liksom Frankrikes. Av detta tidsrum återstår nu allenast c:a 18 år, men genom manspillan under kriget och den exceptionellt låga nativiteten har tidpunkten säkerligen ryckt oss vida närmare.

Men i en stationär befolkning sker för det första sparandet självt vida lättare än i en starkt tillväxande med barnrika familjer. För det andra behövs där icke heller den årliga nyanskaffningen av hus, möbler, maskiner osv, som en ständig befolkningstillväxt kräver. Det är därför möjligt, hur paradoxalt detta än må låta, att betalningen av ränta och amortering på krigsskadeersättningen skall kunna verkställas utan någon minskning av den tyska konsumtionen, vare sig av förnödenhetsvaror eller lyx; så att, om en sådan dock särskilt under de första åren blir oundviklig, detta beror på nödvändigheten att sörja dels för återställandet av Tysklands under kriget eftersatta produktiva maskineri, dels för dess egna krigsinvalider och de stupades familjer.

Men även i ett annat avseende kommer den tyska befolkningens övergång till den stationära typen att åstadkomma stor ekonomisk lättnad. Den kommer att befria vår världsdel från dess förnämsta krigsfara. Genom den allmänna minskning av rustningarna som då kan verkställas skall ententens statsutgifter så väsentligt nedgå, att kanske en reduktion av de tyska skadeståndsförpliktelserna i framtiden kunde medges. Folkökningens reglerande i Västeuropa är i det hela vår förnämsta fredsgaranti utan vilken alla fördrag är fåfänga. Och säger någon att ”faran från Öster” då istället blir så mycket mer överhängande, så må det erinras om, att bolschevikerna trots allt visat sig såsom synnerligen ivriga malthusianer, så att nativiteten i Ryssland skall ha nedgått till mindre än en fjärdedel mot före kriget. Vad den *avlägsnare* Östern beträffar är de japanska statsmyndigheterna just i färd med att söka nedbringa detta lands alltför höga fruktsamhet. En stab av officiella experter har utsänts för att i Amerika och Europa studera nativitetsinskränkningens problem. Antagligen kommer de i sinom tid även hit, frågan blir då, om vi skall konfrontera dem med redaktör Bergegren eller med – professor Thyrén.*

Knut Wicksell

3.3 Skadeståndet och världshandeln

Under åren 1920–23 medarbetade John Maynard Keynes regelbundet i Dagens Nyheter, *där han bl a tog upp den tyska skadeståndsfrågan. Den 18 och 28 augusti 1921 publicerade han en längre artikel i två avsnitt, "Ekonomiska framtidsperspektiv", av vilka den första framkallade ett genmäle från Knut Wicksell i* Dagens Nyheter *den 27 augusti (bibliografin 263). Den andra inspirerade till manuskriptet nedan, som dock inte är avslutat. Wicksell delar i stort sett Keynes analys men vill ytterligare betona att skadeståndet inte i sig leder till ökad konkurrens i handeln länderna emellan. Större betänkligheter har han mot en föreslagen exportavgift som kan ge snedvridande effekter i handeln.*

Datering: September 1921.

Professor Keynes' nya artikel (*D.N.* den 28 aug.) innehåller mycket, som varje nationalekonom kan underskriva. Beaktansvärt är i synnerhet hans påvisande av att den fördel för den tyska exporten som ligger i de nuvarande valutaförhållandena endast kan vara av övergående art, ävensom hans kritik av det protektionistiska åskådningssättet som i den internationella handeln endast ser en inbördes förödande konkurrens mellan de olika länderna under det att den i verkligheten och i stort sett består i ett för alla parterna gagneligt *varubyte*.

Emellertid förefaller det som om professor Keynes dock något skattade åt det uppfattningssätt som han i princip avvisar. Han understryker i varje fall icke tillräckligt, att skadeståndets mottagande för ententeländerna innebär en ökad efterfrågan efter varor, eller kanske rättare sagt, att skadeståndets uteblivande skulle ha tvingat dem till att minska sin varuefterfrågan mot tiden före kriget. I den

---

* (föregående sida) Wicksell hänvisar här till Hinke Bergegren, varm förespråkare av barnbegränsning (se artikel 10.6) samt Johan Thyrén, professor i straffrätt vid Lunds universitet (se artikel 9.3).

mån nu denna efterfrågan innefattar sådana varor, som av Tyskland habituellt exporteras är det ju klart, att en ökning i motsvarande grad av denna export *icke* föranleder någon ökad konkurrens. Men detsamma blir händelsen i den mån denna efterfrågan omfattar varor, som Tyskland icke eller endast med svårighet kan furnera såsom spannmål eller kolonialvaror, ty då bli ju producenterna av *dessa* varor satta i tillfälle att efterfråga sådana varor, som Tyskland kan åstadkomma, och någon ny eller skadlig konkurrens uppstår då lika litet genom den ökade tyska exporten. Icke ens om, såsom professor Keynes suppositionsvis förutsätter "de tyska arbetarna under skadeståndsbetalningens tryck sänker sina anspråk på livet utan att i samma grad sänka sin arbetskapacitet" skulle någon skadlig konkurrens uppkomma; ty detta kunde ju endast ske därigenom, att de i form av direkta och indirekta skatter fick bidra till skadeståndet. Därigenom skulle visserligen deras levnadsstandard sänkas, men någon ökning av deras eller den tyska industriens konkurrenskraft uppstår icke härigenom. I föregående uppsats har jag för övrigt sökt visa att skadeståndsbetalningen bör kunna verkställas utan någon som helst minskning av den tyska arbetarens levnadsstandard.

Betänkligare i konkurrensavseende förefaller den i det hela måhända mindre väl genomtänkta bestämmelsen om exportavgiften på 26%. Denna bör nämligen komma att föranleda tyska staten att subventionera – icke såsom professor Keynes antar själva exporten, men väl sådana förvärv av utländsk valuta, som icke grundar sig på export. Dylika finns ju av flera slag. Om t ex tyskfödda kapitalister i Amerika köper egendom i Tyskland och flyttar tillbaka dit, så utgör köpesumman i sin helhet ett tyskt tillgodohavande på utlandet för vilket ingen exportavgift behövs betalas. Det skulle alltså löna sig för tyska staten att subventionera dylika köp med intill 26% av köpesumman! Likaså skulle den stå sig på att genom subventioner understödja den främmande turisttrafiken i Tyskland, ty även därigenom förvärvas tillgodohavanden i utlandet, vilka icke är underkastade exportavgift.

Slutligen gäller detta i hög grad om sjöfarten. De tyska fartygens bruttofrakter i utländsk sjöfart efter frådrag av provianteringskostnaderna i främmande hamn utgör, som man lätt inser, en aktiv post i

Tysklands mellanhavande med utlandet, vilken så vitt jag vet icke är underkastad exportavgiften. Det skulle alltså löna sig för tyska staten att subventionera denna sjöfart intill 26% av dessa frakters belopp, något som givetvis kommer att lända andra sjöfarande nationer och särskilt England till förfång. Då dessutom samtliga dessa åtgärder – vilkas kostnader ententeländerna ytterst fick betala – är av en i grunden oekonomisk karaktär, bör man kanske kunna vänta, att denna punkt i skadeståndsbeslutet blir underkastad revision.

Den konkurrens från tysk sida varöver man i England före kriget så mycket klagade hade uteslutande sin grund i den starka tyska folkökningen, som trots alla beundransvärda tekniska uppfinningar ständigt höll de tyska arbetslönerna nere vid levnadsminimum. Då de yttre förutsättningarna för industrien är ungefär desamma i båda länderna kunde i följd därav icke heller de engelska arbetslönerna hävda sig utan sjönk tvärtom under årtiondet närmast före kriget. Men om de engelska arbetarna blev lidande på den tyska folkökningen, så blev naturligtvis de tyska arbetarna på samma sätt lidande på den engelska folkökningen. Båda länderna kan i industriellt avseende betraktas såsom ett enda land, där ett höjande av det allmänna välståndet alltjämnt förintades genom de breda lagrens oavlåtliga kvantitativa expansion.

Redan före kriget hade emellertid en stark reaktion i detta avseende börjat inom båda ländernas arbetarvärld. De mera välsituerade engelska arbetarna hade före kriget sänkt sin nativitet till endast hälften av vad den utgjorde i början av 1880-talet och samma utveckling har gjort sig gällande bland deras medbröder i Tyskland.

3.4 Tyska skadeståndet – en befolkningsfråga

Skadeståndsfrågan är enligt Wicksell främst ett befolkningsproblem. Om Tyskland minskar sina födelsetal och uppnår en stationär befolkning är mycket vunnet. Sparbehovet minskar, eftersom några investeringar i växande generationers behov inte behövs: inga nya bostäder, ingen utbildning för växande ungdomskullar etc. Tyskland skulle kunna betala sitt skadestånd, svara för sina sociala utgifter för krigsänkor, invalider m fl utan nå-

gon inskränkning i dagens levnadsstandard och konsumtion. Frankrike bör därtill vara redo att sänka sina skadeståndskrav i utbyte mot den trygghet och det minskade rustningsbehov som ett löfte om en stationär tysk befolkning kan ge.

Datering: Slutet av 1922.

I septembernumret av den engelska månadsskriften *The New Generation*, har dess utgivare, den outtröttliga förkämpen för ny-malthusianismen dr C V Drysdale skrivit en uppsats, däri han påpekar i hur hög grad skadeståndets betalande skulle underlättas om Tyskland inskränkte sin nativitet och nöjde sig med att för den nästa generationen hålla sin befolkning stationär.* För år 1920, säger dr Drysdale, var såvitt man vet det tyska födelsetalet 27,1 och dödstalet 16,3 på tusen av befolkningen, vilket torde motsvara ett årligt befolkningstillskott på ungefär 700 000 individer. Då kostnaden för ett barns uppfostran allra minst får sättas till 1 000 guldmark per år skulle detta representera en årlig utgift av minst 700 men sannolikt ett tusental millioner guldmark som kunde inbesparas därest nativiteten sänktes till jämnhöjd med dödligheten.

Om denna beräkning lär man endast kunna anmärka, att den uppenbarligen är alldeles för låg. Skulle Tysklands befolkning övergå till den stationära typen, så skulle icke blott det nämnda uppfostringskapitalet bli tillgängligt för andra utgifter, utan detsamma gäller om största delen av det kapital, som före kriget representerade det tyska folkets årliga besparingar och som av Helfferich år 1913 uppskattades till 8 1/2 milliarder guldmark.** Antagligen var denna Helfferichs beräkning, såsom jag på sin tid sökte visa, alltför optimistisk, och naturligtvis måste summan numera undergå en mot territo-

---

* C V Drydale, 1874–1961, engelsk fysiker, var son till författaren av den skrift, *Samhällslärans grunddrag*, som en gång i tiden lockat Wicksell att bli nymalthusian. Se denna boks inledning.

** Helfferich, se fotnot i artikel 3.1.

rialförlusten svarande reduktion. Men å andra sidan gällde 1913 års uppskattning självfallet guld av en vida högre köpkraft än den nuvarande. Skulle det dåvarande reala sparandet värderas i guld efter guldets nuvarande köpkraft på världsmarknaden så torde även *efter* de nämnda reduktionerna Helfferichs siffra icke vara för hög.

Nåväl, den reala motsvarigheten till denna vackra sparpenning utgjordes i första rummet och till allra största delen av nya hus samt bohag och industriell utrustning för den överskjutande befolkning, som år efter år rycker upp i de produktiva och hembildande åldersklasserna. Blir befolkningen stationär så bortfaller hela detta enorma kapitalbehov och sparmedlen blir tillgängliga för andra ändamål.

Under normala förhållanden skulle en minskning av nativiteten endast efterhand kunna göra sig gällande i den mån de nyfödda kullarna av barn växer upp och hinner mogen ålder. I det nutida Tyskland underlättas emellertid saken av att barn- och ungdomsåldrarna redan nu är relativt svagt representerade, dels på grund av den starka minskningen av nativiteten under åren närmast före kriget, dels dess lavinartade fall under själva krigsåren i förening med den ökade dödligheten under kriget, både bland den militära och den civila ungdomsbefolkningen.

Läggs härtill den omständigheten att utgifterna för militära ändamål, på grund av Tysklands politiska läge blivit så väsentligt förminskade, så undrar jag om man tar mycket fel genom att påstå, att ett Tyskland, som återvunnit stadga i sina ekonomiska förhållanden – vilket naturligtvis blir ett problem för sig – och som tillsvidare avhåller sig från att öka sin befolkning, skulle vara i stånd att tillfullo betala de ersättningskrav det åtagit sig och dessutom sörja för sina egna krigsänkor och faderlösa utan att för detta ändamål någon enda man, kvinna eller barn i Tyskland behövde minska sin konsumtion jämfört med tiden före kriget, ja även med en måttlig och gradvis skeende ökning av denna standard. Icke heller lär man kunna påstå att den erforderliga inskränkningen av fruktsamheten skulle ålägga befolkningen ett olidligt tvång. Alltsedan början av 1900-talet har som sagt en fortgående sänkning av nativiteten ägt rum icke blott bland de bildade klasserna utan jämväl bland stora lager av arbetarbefolkningen,

framför allt i städerna. Om denna rörelse uppmuntrades och understöddes av myndigheterna istället för att, såsom hittills, officiellt motverkas av snart sagt alla tongivande grupper av befolkningen, så skulle den önskade förändringen i de sociala vanorna i detta hänseende snart nog ha uppnåtts. Att åter Tysklands nuvarande befolkning i sig själv skulle vara för *liten* för landets ekonomiska trivsel, lär då bli mycket svårt att leda i bevis. Motsatsen har väl tvärtom alla sannolikheter för sig.

Med det sagda har jag inte ett ögonblick velat förneka att varje nedskrivning av Tysklands kolossala skuldbörda, som på rationella grunder kan påyrkas också borde äga rum. En sådan grund ligger – såsom jag förut i denna tidning påpekat och som även av Keynes och Cassel med rätta framhållits – i guldets ändrade värde. Visserligen står guldets köpkraft på världsmarknaden fortfarande betydligt lägre än före kriget, men den står ansenligt högre än vid den tidpunkt då krigsskadorna värderades och krigsskadesättningen fastställdes i guldmark, dvs i guld. Även Tyskland måste ju med skäl kunna begära att icke behöva betala sin skuld i en väsentligt bättre och värdefullare prismätare än den som gällde då skulden stipulerades. Denna viktiga synpunkt, som även beträffande övriga staters inre och yttre skulder haft vältaliga förespråkare såväl på Genuakonferensen som på bankirkonferensen i Paris, skall väl också, bör man hoppas, efterhand tillvinna sig allt det erkännande den är berättigad till.* Redan nu skulle denna omständighet kräva en högst ansenlig reduktion av den tyska krigsskulden, och naturligtvis än mera så om guldets köpkraft skulle i fortsättningen ytterligare stiga.

Men härtill kommer en annan grund av halvt politisk, halvt psykologisk art. Dr Drysdale påpekar med all rätt att ett upphörande av den tyska befolkningens hittillsvarande expansion skulle utgöra en ytterst viktig faktor i världens och framför allt i Frankrikes kommande trygghet. Värdet av denna faktor kan naturligtvis icke fullt uppskattas i penningar, men den har ju ett direkt penningvärde i den motsvarande möjligheten att inskränka krigsrustningarna. Skulle

---

* Genua-konferensen, se fotnot i artikel 1.21.

Tyskland vara villigt att lämna en dylik garanti, så vore den säkerligen icke för dyrt betald genom en motsvarande nedskrivning av skulden. Dr Drysdale omtalar i detta sammanhang en egendomlig episod, som han dock kanhända har missförstått. En känd fransk nymalthusian hade hos regeringen begärt att på egen bekostnad få utdela en av honom författad broschyr i ämnet – bland tyska krigsfångar. Detta *avslogs* av regeringen. Drysdale vill häri se "en kortsynt politik", för min del skulle jag snarare vara böjd att uppfatta det som ett slags "gentillesse", eftersom Frankrike som bekant förbjudit all nymalthusisk propaganda på sitt eget område.

Hursomhelst, kommer man därhän att från Tysklands sida otvetydiga bevis föreligger, att det för framtiden vill leva i fred och sämja med samtliga sina grannar, så ligger det i människans och i folkens själva psyke, att en dylik attityd kvitteras med största möjliga tillmötesgående i alla avseenden. Och är det verkligen Tysklands uppriktiga avsikt att leva i fred med sina grannar och endast bestyra om sitt eget hus, ja då är den tyska nationen säkerligen icke dummare än att den inser att ett huvudvillkor härför är att bringa antalet konsumenter i ett rätt förhållande till landets produktiva resurser.

3.5 Tysklands betalningskraft

I denna artikel utvecklar Wicksell på nytt sina argument för att fullgörandet av skadeståndsbetalningen i grunden är ett befolkningsproblem. De hittillsvarande betalningarna härrör i huvudsak från spekulation i den tyska marken. Internationella lån kan hjälpa på kort sikt men på längre sikt måste ränta och amorteringar likväl betalas. Den enda garantin för framtida gottgörelse är att befolkningsökningen upphör. Tyskland skulle därmed även kunna tjäna som föredöme för Europas andra länder.

Datering: 1923. Manuskriptet var troligen ämnat för publicering i *Dagens Nyheter*.

Jag har redan en gång förut i denna tidning uttalat min åsikt, att frågan om det tyska skadeståndets rimlighet och verkställbarhet i grund och botten är en befolkningsfråga, ingenting annat. Skulle Tyskland fortsätta att öka sin folkmängd i samma skala som före kriget, torde det icke utan befolkningens fullständiga utarmande kunna betala någon nämnvärd del av det pålagda skadeståndet. Upphör det däremot att öka sin folkmängd, och än mer, om denna genom starkt minskad nativitet successivt går tillbaka bör Tyskland *om det får tid på sig* vara fullt i stånd att betala till och med den kolossala summan av 132 miljoner guldmark, utan att därför någon enda man, kvinna eller barn i Tyskland behöver inskränka sin konsumtion.

I förra fallet måste nämligen hela överskottet av produktionen över konsumtionen, m a o alla de årliga besparingarna, snart sagt till sista pfennig *gå åt* för att anskaffa nytt bostadsutrymme, nya fabriksbyggnader och maskiner osv, med ett ord ny konsumtiv och industriell utrustning för det ständiga befolkningsöverskottet. Detta har också från tysk sida framhållits – bl a av hr Gothein i *D.N.* - men man synes härvid gå ut från den naiva föreställningen, att detta vore en naturnödvändighet istället för en sak, som tydligtvis ligger i det tyska folkets fria skön.*

Inskränks däremot i tillräcklig grad den årliga nativiteten i Tyskland, så underlättas för det första själva sparverksamheten och för det andra blir dess frukter icke längre tagna i anspråk för nyssnämnda ändamål utan kan fritt disponeras, bl a för skadeståndets betalande. Fick man utan vidare lägga de bekanta Helfferichska siffrorna till grund, så skulle detta t o m vara en smal sak.** Helfferich beräknade före kriget de tyska besparingarna till icke mindre än 8 1/2 milliarder guldmark om året. Då guldets köpkraft vid den tiden förhöll sig till dess nuvarande värde ungefär som 175:100, så skulle nämnda summa i nuvarande mynt motsvara nära 15 milliarder guldmark. Det skulle följaktligen icke krävas mer än uppoffringen av c:a *nio* års besparingar för att Tyskland skulle kunna göra sig kvitt hela denna ofantliga skuldbörda.

---

* Gothein, se fotnot i artikel 3.2.
** Helfferich, se fotnot i artikel 3.1.

Fullt så optimistisk får man dock dessvärre icke vara. Helfferichs siffror var, såsom jag på den tiden sökte visa, sannolikt i hög grad överdrivna, och i varje fall måste de ju minskas i proportion till det avträdda territoriets ekonomiska resurser. Härtill kommer, att Tyskland, om det också icke har några förstörda områden att återuppbygga, ovillkorligen måste sörja jämväl för sina egna krigsinvalider och för de stupades efterlevande. Dessa avdrag kan helt visst icke till fullo kompenseras genom den ökade lätthet att spara som det mindre barnantalet skulle medföra. En betydligt längre tid än nio år torde alltså få anslås till skuldbetalningen, men oöverkomlig kan denna näppeligen kallas, om nämligen Tyskland, som sagt, får *tid* på sig.

För ögonblicket kan nämligen Tyskland näppeligen under några omständigheter betala någonting nämnvärt. Jag misstänker högeligen, att det huvudsakligen varit det inbringande, ehuru föga sobra geschäftet med avyttring av markvalutor till hugade spekulanter i all världens länder, som skaffat Tyskland medel till vad det hittills presterat i skadeståndsväg. Dess egen produktionsförmåga är nämligen uppenbart i hög grad nedsatt och kan icke vara annat. Den ofantliga förödelse av realkapital, som kriget medfört i form av uttömda varuförråd, bristande underhåll av järnvägar, hus och maskineri, decimering av kreatursstocken, utsugning av åkerjorden m m, m m torde ännu icke på långt när ha gottgjorts. Härtill kommer den speciella svårigheten ifråga om samfärdseln österut. Den ofantliga tillförseln av fodersäd och i andra rummet timmer från Ryssland, som under senare år (före kriget) var en grundpelare för Tysklands såväl jordbruk som industri har för närvarande nedsjunkit till en ren obetydlighet.

Allt detta är övergående skador, men för ögonblicket existerar de i full styrka. Å andra sidan är Tysklands fordringsägare, Frankrike, Belgien och Italien, i största behov av skadestånd just nu. Den logiska konsekvensen pekar därför onekligen i riktning av ett internationellt lån för reglering av dessa svävande skuldförhållanden. Något avgörande hinder för åstadkommande av ett dylikt lån torde icke heller förefinnas, därest garanti kan vinnas för Tysklands förmåga (och vilja) att i framtiden betala räntor och amortering på detta lån. Men därmed står vi åter vid utgångspunkten. Vid en fortsatt folkökning i

Tyskland blir det för landet lika omöjligt att betala dessa räntor, som att betala skadeståndet direkt. Den enda verkliga garantien ligger därför i själva verket i att Tyskland från och med nu upphör att öka sin befolkning.

En sådan fordran är för övrigt icke så orimlig som man i förstone kunde föreställa sig. Redan före kriget var nativiteten i Tyskland starkt på nedgående, t o m i hastigare tempo än i de flesta andra länder om också från ett högre utgångsläge. År 1914 kunde professor Bortkiewicz, den även i Sverige väl bekante statistikern och nationalekonomen, förutsäga att den tyska befolkningen om 25 år – av vilka alltså nu endast 16 återstå – skulle ha övergått till den stationära typen liksom det franska folket.* Ett måttligt påskyndande av denna utvecklingsgång vore alltså allt som krävdes. För att nå detta mål vore förmodligen ingenting mer av nöden än att borttaga de legala hinder, som i Tyskland liksom i andra länder genom de styrandes oförstånd upprests mot propagerandet av en rationellt begränsad barnalstring.

I Tysklands eget och i hela världens intresse måste man alldeles frånsett skadeståndet, önska detta. Ty hur kan någon förnuftig människa föreställa sig, att vägen till folkvälstånd och folklycka i det nuvarande Tyskland går genom ett ytterligare ökande av en folkmängd, som av alla tecken att döma redan är alltför stor, och vars trängsel om utrymme och näringsspelrum i själva verket var den enda halvvägs ursäktliga eller åtminstone förklarliga bevekelsegrunden för kriget. Ett fortsatt ökande av den tyska befolkningen kan då icke betyda annat, än att Tyskland söker sin framtid på andra än fredliga banor. Ett beslutsamt avbrytande av denna ökning åter skulle utgöra den bästa och tillförlitligaste underpanten på Tysklands fredsvilja och därmed för hela världens fred. Även ur rent ekonomisk synpunkt kan betydelsen av den härigenom vunna tryggheten icke överskattas. Den skulle komma världens avrustningsfråga att övergå från den teoretiska diskussionens till det praktiska förverkligandets skede. Det kapitaliserade värdet av denna vinst kunde lämpligen kvittas, och kommer

---

* Bortkiewicz, se fotnot i artikel 3.2.

förmodligen även att kvittas mot åtskilliga tiotal millioner av det stipulerade skadeståndet.

Men är det meningen, frågar kanske någon, att Tyskland ensamt bland Europas nationer skall minska eller upphöra att öka sin folkmängd? Icke min mening åtminstone! Jag tror och hoppas fastmer, att Tysklands exempel härvidlag skulle mana alla andra folk i vår världsdel, vilka överhuvud behöver en sådan maning, att slå in på samma väg. Enligt min övertygelse gäller det om samtliga Europas länder – Frankrike icke ens undantaget – att de skulle avsevärt förbättra sin ställning både i materiellt och moraliskt avseende, om de hade en mindre folkmassa att underhålla, och i den meningen med skäl kan kallas överbefolkade. Insikten härom börjar omotståndligt göra sig gällande icke minst sedan kriget öppnat människornas ögon. Befolkningsfrågan, detta suveränaste bland alla sociala spörsmål ska, om jag icke mycket misstar mig, under innevarande århundrade vinna sin slutgiltiga lösning, och framtiden skall hedra de folk som härvidlag gått i spetsen.

Knut Wicksell

Efterskrift

(TILL MIN UPPSATS OM TYSKLANDS BETALNINGSKRAFT)

I senaste hitkomna nummer av den italienska publikationen *Vox populorum* förekommer en artikel av M. Jules Correard, professor vid *1 Ecole des sciences politiques* i Paris, vari på grund av Reparationskommissionens uppgifter beräknas, att *hela* det av Tyskland hittills levererade skadeståndet, inbegripet ockupationstruppernas underhåll, uppgår till c:a 12 milliarder guldmark, av vilka dock 2,2 milliarder utgörs av värdet av överlämnade fastigheter, såsom Saargruvorna m m.* Samtidigt uppger han, att enligt amerikanska tidskrifters beräkningar skulle de markvalutor, som i olika länder uppköpts "på den tid då man ännu trodde att marken skulle stiga", utgjort c:a 4 milliar-

* Jules Corréard, 1874–1957, var politisk författare, verksam i Frankrike.

der *guldmark* för Amerika och 3 milliarder dito för England. Är dessa siffror någotsånär riktiga, och läggs härtill de markvalutor, som avyttrats i de skandinaviska länderna, Holland m fl länder skulle häri ligga en bekräftelse av min förmodan, att vad Tyskland hittills presterat – utom de nämnda fastigheterna – huvudsakligen möjliggjorts genom dessa ofrivilliga bidrag från markspekulanter i diverse länder. Det är visserligen sant såsom också M. Correard anmärker, att dessa kursvinster i regel torde ha kommit enskilda personer i Tyskland till godo, men detta kommer ju på ett ut, när det är fråga om hela landets betalningskraft.

KW-ll.

3.6 Dawesplanen

Tysklands oförmåga och ovilja att uppfylla Versaillesfredens ekonomiska krav drev fram en rad förslag att modifiera skadeståndsbestämmelserna. Vid en konferens i London 1924 antogs en plan för Tysklands skadeståndsbetalningar uppgjord av den amerikanska politikern Charles Dawes. Planen inriktades på att stabilisera Tysklands ekonomi och innehöll bidrag med stora utlandslån. Wicksell är ytterst kritisk mot Dawesplanen, vilken han anser ägnas åt ovidkommande problem och att förbise de grundläggande villkoren för framgång i skadeståndsbetalningarna. Han utvecklar sin syn på hur transfereringarna bör kunna genomföras och framhäver på nytt att folkmängdstillväxten är avgörande för Tysklands möjligheter att betala.

Datering: Hösten 1924.

När alla parter är belåtna – eller åtminstone blivit ense – så betyder det ju synnerligen litet vad en utanförstående tänker eller tycker. Jag måste dock erkänna att sedan jag i dess helhet fått läsa den plan till skadeståndets fullgörande vilken alltså enligt Londonöverenskommelsen nu skall förverkligas, har jag känt mig allt annat än imponerad

därav. Den lägger en överdriven vikt vid saker, som näppeligen kan äga mer än en sekundär betydelse men halkar med lätt hand över det som dock måste stå i allra första planet, nämligen frågan om huruvida Tyskland verkligen kan komma ut med att betala de avsedda summorna och under vilka villkor detta kan ske.

Vad den mest tycks berömma sig av, och vad man mest berömt däri, är det omsorgsfulla sätt varpå själva överförandet av pengarna ifråga är ordnat till undvikande av att en alltför stark passiv betalningsbalans skulle äventyra den tyska valutans upprätthållande. En känd amerikansk nationalekonom, B. Anderson J:r, har emellertid framhållit – efter vad jag tror med full rätt – att denna sak efter all anledning i huvudsak kommer att ordna sig själv helt automatiskt.* Tillvaron av ett saldo i Tyskland, avsett för skadeståndsbetalning, innebär ju helt enkelt en obegagnad köpkraft gentemot varor och andra förnödenheter i Tyskland, som av pengarnas förra ägare i skatteväg eller på annat sätt ställts till tyska statens och av den till skadeståndskommissionens förfogande. Härigenom uppstår alltså *pro tanto* ett överskott av varuutbud i Tyskland utöver den konsumtiva efterfrågan. Överföres nu saldot ifråga till ententen, säg till Frankrike, så uppstår där tvärtom ett underskott av varuutbud gentemot den genom skadeståndsprestationen ökade efterfrågan. Följden måste alltså bli en relativ sänkning av varuprisen i Tyskland, en relativ höjning av dem i Frankrike och såsom oundviklig konsekvens härav en ökad strömning av varor från det förra landet till det senare. Varuförsändelserna kommer med andra ord att följa penningremisserna åt som en hund följer sin herre utan att behöva dras i halsbandet.

Även en annan omständighet som nog i sin mån inverkat på Dawes-planen och i varje fall till leda omtuggats i tidningsdiskussionen torde likaledes bero på missförstånd. Man föreställer sig att den ökade varuexport från Tyskland, som måste till för att betala skadeståndet, skulle åstadkomma en fördärvlig konkurrens med övriga industriella länder, t ex England. Här glömmer man emellertid själva huvudsaken, nämligen att det är fråga om skadeståndsexport. Det av-

* B M Anderson Jr, 1856–1949, amerikansk nationalekonom.

bräck som den tyska exporten före kriget beredde den engelska bestod naturligtvis i att Tyskland genom att undersälja England lade beslag på de *utlandsvaror* som England behövde och gärna ville ha. Men om Tyskland *skänker* bort sina varor, eller vilket kommer på ett ut, lämnar ut dem i skadeståndsväg, så gör det ju så till vida intet anspråk på utlandsvarorna utan dessa står fortfarande till rådighet såsom bytesobjekt för Englands exportindustri. De svårigheter som efter kriget uppstått för Englands – och för övrigt även Tysklands – export torde ha en helt annan orsak, nämligen den längesedan av nationalekonomerna förutsedda och i längden oundvikliga omständigheten, att de transoceaniska länderna börjat konkurrera med England i sin egen marknad genom att utveckla sin industri och till gengäld själva konsumera sina livsmedel och råvaror. Härtill är Tyskland givetvis oskyldigt.

Jag vill belysa det ovan sagda genom ett enkelt exempel, som torde vara lärrikt även i andra riktningar. En fransk arbetare har stupat i kriget eller blivit invalid. Tyskland har genom fredsfördraget indirekt åtagit sig att sörja för hans familjs uppehälle eller för hans eget om han lever men är arbetsoför. Före kriget tillverkade denna arbetare låt oss säga vissa lyxartiklar, som såldes till Amerika, vilket betalade dem med livsmedel eller råvaror som omedelbart tjänade till denna arbetares och hans familjs underhåll. Samtidigt tillverkade tyska arbetare en mängd lyxvaror, som konsumerades av rikt folk i Tyskland. Efter kriget inträffar nu följande: lyxvarorna ifråga tillverkas icke längre i Frankrike, eftersom producenten är borta eller arbetsoför, istället går nu en del av de i Tyskland tillverkade lyxvarorna till Amerika, som fortfarande betalar dem med livsmedel eller andra råvaror och dessa går nu fortfarande till Frankrike och tjänar till den franska familjens underhåll, varemot Tyskland får nöja sig med kvitto på erlagt skadestånd. Kan nu någon föreställa sig att denna transaktion, även om den multipliceras med en million eller ett par skulle vålla något störande av världens ekonomi. De enda som kan beklaga sig är naturligtvis de förmögna personer i Tyskland som nu får erlägga skatt istället för att konsumera lyx.

Med ett ord: kan blott Tyskland producera ett tillräckligt över-

skott över sin egen konsumtion av livsförnödenheter, så går allting i lås och man behöver icke frukta för att icke detta överskott skall kunna konsumeras av ententens folk eller att dess *överförande* dit skall bereda några nämnvärda svårigheter. Det är på förstnämnda fråga allting hänger men den har som sagt expertkommittén behandlat på ett synnerligen ytligt sätt. Till grund för uppskattningen av Tysklands betalningsförmåga har den lagt den s k *égalité des charges*. Så länge Tysklands skattebörda faktiskt är mindre än t ex Frankrikes eller Englands så har Tyskland, menar expertkommissionen, påtagligen en *latent* skattekraft, som bör kunna komma skadeståndsbetalningen till godo. Detta är en felräkning. Av Frankrikes och Englands tunga skattebörda går ju en mycket stor del till betalning av räntan på de inhemska krigsskulderna. Tyskland åter har genom pappersmarkens värdeförintelse gjort sig kvitt sina inhemska skulder, men därigenom har det naturligtvis icke fått förmågan att betala en enda pfennig mer till *utlandet*. Land och folk bildar ju i ekonomiskt avseende en *enhet*.

Samma felaktiga resonemang förs ifråga om statsjärnvägarna och den s k industriella garantien. De tyska statsjärnvägarna före kriget var belastade med 17 milliarder guldmark i skuld. Denna skuld är nu borta på grund av inflationen. Följaktligen, säger ententen, eller kommissionen å dess vägnar, tar *vi* dessa 17 milliarder eller räntan därpå. Den tyska storindustrien har genom inflationen gjort sig kvitt hela eller så gott som hela sin obligationsskuld på c:a 5 milliarder guldmark, följaktligen, säger ententen, tar *vi* detta belopp eller räntan därpå. Med lika mycket fog kunde den ju säga att de belopp, som tyska staten sparar genom att bringa sina ämbets- och tjänstemän ner till svältgränsen eller därunder, ”utan olägenhet” kan överföras till ententen.

En bättre måttstock för Tysklands betalningsförmåga ligger otvivelaktigt i storleken av de årliga besparingar, som det före kriget kunde upplägga, och som även efter alla nödiga reduktioner betydligt överstiger de ifrågasatta skadeståndsbetalningarna, i all synnerhet om man tar i beaktande guldets mot tiden före kriget ansenligt minskade värde eller köpkraft. Men användbarheten av denna måttstock beror på en omständighet, som kommissionen icke bara förbiser utan

rent av ställer på huvudet, nämligen *folkmängdstillväxten* och dess inflytande. Så länge befolkningen i Tyskland ökades med den enorma hastigheten före kriget betydde dessa besparingar icke någon verklig ökning av nationalförmögenheter eller det nationella välståndet utan har kanske endast varit nätt och jämt tillräckliga att hålla den snabbt tillväxande befolkningen på en oförändrad välståndsnivå. Skulle besparingarna ha uteblivit eller tagits i anspråk för andra ändamål så hade en successiv sänkning av den stora massans levnadsstandard ofelbart inträffat. Expertkommissionen har så litet insett detta, att den såsom bevis för Tysklands betalningsförmåga åberopar den efter kriget skedda folkmängdstillväxten, liksom den också i det "välståndsindex", som eventuellt skall föranleda ökade årsbetalningar, inräknar jämväl den under tiden skedda folkökningen – istället för att den borde göra tvärtom.

Lyckligtvis synes det tyska folkets sunda instinkt bättre än experterna ha kommit till insikt om vad dess frid tillhör. Det tyska födelsetalet var i fjor endast en obetydlighet högre än det franska eller det engelska. Det var en full tredjedel lägre än under årtiondet före kriget och nästan blott hälften så stort som efter det förra fransk–tyska kriget. Blir denna siffra bestående, såsom man av flera anledningar kan förmoda, så får skadeståndsproblemet ett helt annat utseende, om man icke begär för mycket av de första åren, ty dels underlättas ju själva sparandet i hög grad när familjerna bli mindre barnrika, dels tas en mycket mindre *del* av dessa besparingar i anspråk för upprätthållandet av befolkningens levnadsstandard och större delen därav blir tillgänglig för andra ändamål, exempelvis skadeståndsbetalning. På samma gång avlägsnas härigenom den, säga vad man vill, förnämsta krigsfaran i Europa, vilket även och ej minst i ekonomisk väg kommer att få följder som icke kan överskattas.

Man har alltså allt skäl att hoppas det bästa för Londonöverenskommelsens genomförande, men på samma gång måste man säga sig att ett lyckligt resultat därav i en ytterst ringa grad blir att tillskriva Dawesplanens visdom, vilken dessvärre än minimal.

Knut Wicksell

4 Befolkningsfrågor

4.1 De skandinaviska ländernas befolkningsförhållanden

Denna artikel bygger på underlaget för ett i en serie föredrag om Europas befolkningsförhållanden, vilka Wicksell höll i Stockholm i februari 1891. Manuskriptet består till större delen av minnesanteckningar – stolpar – med vars hjälp Wicksell talade fritt. För att här göra framställningen mer lättförståelig – i vissa fall överhuvudtaget begriplig – har den underkastats en viss bearbetning, delvis med hjälp av de referat, som publicerats i dagspressen.

Wicksell oroar sig för konsekvenserna av den kraftiga inflyttningen till städerna under 1880-talet. Landsbygden utarmas på såväl finansiellt som mänskligt kapital ("uppfostringskapital"). Städerna förmår inte skapa försörjning åt de inflyttade. Några förutsättningar för industriell expansion ser Wicksell inte. Det enda säkra botemedlet är minskad nativitet.

Datering: Föredraget hölls den 11 februari 1891.

Det senaste årtiondet har i de skandinaviska länderna utmärkts av en nästan stillastående befolkningsnumerär på landsbygden. Hela dess ofantliga nativitetsöverskott – i Sverige omkring 1/2 million på 10 år – har dels utvandrat till främmande länder, dels gått till städerna, vilkas tillväxt har varit kolossal. (I Sverige utvandrade 330 000 – antagligen flera – städernas tillväxt var 213 000, därav Stockholm 76 000).

Jämförelser med liknande förhållanden i andra länder är haltande. Städernas tillväxt är där ofta blott skenbar – i Frankrike räknas varje

kommun med 2 000 invånare för stad – dels lever städerna där delvis ett självständigt liv vid sidan av landsbygden, i det de byter sina industriprodukter direkt med andra länder och särskilt mot de transoceaniska ländernas spannmål. Hos oss har städerna föga industri. Exportindustrien är så gott som helt och hållet förlagd till landsbygden. Våra städer lever uteslutande på landsbygden och då dennas köpförmåga ej ökat utan minskat så har också fabrikstillverkningen i städerna minskat i Sverige från 126,6 millioner (1883) till 124,5 millioner (1887) trots den samtidiga folkökningen i städerna.

Varpå lever städerna? I längden naturligtvis endast på de tjänster de kan göra landsbygden genom sin handel och industri plus räntefordringar på landsbygden genom inteckningar i jorden, vilket senare dock blott kan gå till en viss gräns utan landsbygdens totala förarmande. Till en *tid* kan de likväl leva även på detta sitt *kapital* även som på skuldsättning, särskilt utländsk. En maskerad form härför ligger i en oproportionerligt hastig tillväxt med åtföljande byggnadsverksamhet, utvidgande av gatuområdet osv. De kapital som härigenom sätts i omlopp kan, såsom man lätt finner, under några år – men naturligtvis blott under några år – direkt och indirekt lämna sysselsättning och uppehälle åt en människoskara motsvarande så gott som hela tillväxten i folkmängd, och ju starkare denna är, dess bättre går det. Är den långsam så kan blott de som förut levat på byggnadsverksamheten få sitt uppehälle – under några år. Jag påpekade redan för fyra år sedan detta i ett föredrag om Sveriges framtid, fick det sedan bekräftat av en fackman, samt nyligen i överståthållareämbetets berättelse 1881–85 utgiven december 1887.*

I Köpenhamn har Stockholm ett varnande exempel. Enligt Scharlings uppsats i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1890 tillväxte Köpenhamn 1880–90 från 261 000 invånare till 359 000, alltså med 98 000, och har nu nära 1/5 av hela landets folkmängd.** Dock avtog

---

* "Överståthållarämbetets underdåniga berättelse för Stockholms stad" ingår i *Bidrag till Sveriges officiella statistik, Kungl. Maj:ts Befallningshavandes femårsberättelser.* Berättelsen publiceras i respektive volym närmast efter "Sammandrag ..."

** William Scharling, 1837–1911, var professor i nationalekonomi i Köpenhamn. Den av Wicksell omnämnda uppsatsen i *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, "Køben- ☛

denna 1880–85 med 45 200 och 1885–90 med blott 32 300. Köpenhamn har liknande tillväxt, landsbygden är fullkomligt stillastående. Lantbefolkningens välstånd har minskat, värdet av skörden fallit från 300 millioner (1879–81) till 257 millioner kronor (oaktat skördeutbytet ej gått tillbaka). Överskottsutförseln av lantbruksprodukter har minskats från 100 millioner (1880–81) till blott 88 millioner (1887–88).

Köpenhamns industri, handel och skeppsfart, som dock delvis är oberoende av landet i motsats till Stockholms, har ej växt i samma förhållande som folkmängden. Varav har då denna levat? Scharling svarar: av och på sig själv. Tillväxten har väsentligen levat på det kapital, som huvudstaden var i besittning av eller som den sparat ihop och som den nykomna befolkningen förvandlat till bostäder åt sig själva. (För Stockholm tillkommer här utländsk skuldsättning). Att detta ej går i längden har redan visat sig i Köpenhamn där den starka ökningen började redan under 70-talet och därför befinner sig i ett mera framskridet stadium än i Stockholm. Skatteförmågan och den beskattningsbara inkomsten – blott inkomst över 800 kr beskattas – har sjunkit från 312 kr per individ (1880) till blott 274 kr år 1888 – ett otvetydigt tecken till tillbakagång eller relativ minskning av "skatteyderi". I detta fall visar Stockholm *skenbart* – vi skall sedan se att förhållandena här är nästan enahanda – ett motsatt förhållande men den starka tillväxten i folkmängd är här också jämförelsevis ny. Regressens stadium har ännu ej inträtt såsom i Köpenhamn.

Scharling säger till slut att det vore nyttigt om Köpenhamn i den närmaste framtiden blev fritt från inflyttning. Den naturliga tillväxten skulle i alla fall öka folkmängden till 400 000 år 1900. "Men härtill är ringa utsikt" medger han själv. Det gäller därför att "ge industri, skeppsfart och handel ett kraftigt uppsving" – och så talas om "den altfor længe udsatte Told-reform", och vänstern får snubbor för sin "Visnepolitik" och skenförhandlingspolitik som förhindrar framstegen.* Ej ett ord om minskning av nativiteten. Nyligen fördes en

---

havns Fremvext" är publicerad i nr 8, 1890, s 177–193. I samma volym finns den av Wicksell nämnda diskussionen i Dansk Nationaløkonomisk Forening, s 361–379.

diskussion om saken i Dansk Nationaløkonomisk Förening som var föga upplysande. Envar kom med sin "hobby horse", sin älsklingsidé. Endast H M Rubin sade rent ut, att då tydligen nativiteten i landet är för hög så måste antingen denna inskränkas eller utvandringen öka.**

Om H Palmes föredrag i vår nationalekonomiska förening kan sägas, att det var sakrikt och intressant.† Han sökte lugna farhågorna för framtiden. De skäl han anför gentemot påståendet att tillväxten levat på byggnadsverksamheten är dock näppeligen tillfredsställande. Den uppskattade inkomsten av kapital och arbete skulle ha stigit från 62 millioner (1880) till 95 millioner (1890), sålunda med 52 %, medan befolkningen ökat med blott 45 %. Hr. Palme har dock härvid försummat att anmärka den genomgripande förändring i normen för uppskattningen som ägde rum 1884 och som gör tillväxten i skatteförmåga blott skenbar. Det skattefria minimet höjdes nyssnämnda år från 400 kr till eventuellt 700. 1883 utgjorde antalet av till 4–500 kr uppskattade över 26 000. 1887 var så gott som samtliga dessa 26 000 uppflyttade strax ovanför den skattefria gränsen och uppskattades till 7–900 kr. Att under dessa fyra år ingen sådan förbättring ägt rum i skatteförmågan, som uttrycks genom denna förändring, är utan vidare klart. Det hela var en enkel bokföringsåtgärd. Man kan nog med full visshet påstå, att uppskattningen 1883 var alldeles för låg, men om så är försvinner också den glädjande förbättringen i skatteförmåga i hög grad. I själva verket nedbringar redan denna reduktion de 52 procenten till 40, som är lägre än procenten för folkmängdsökningen. Men även *om* inkomsten ej hade sjunkit så bevisar detta i och för sig intet. Om ett kapital förvandlas till ett hus så blir det ju skenbart oförändrat, men har på samma gång gett upphov till en mängd arbetslöner.

---

* Under åren 1885–94 genomförde Venstre en obstruktionspolitik– den s k Visnepolitiken – för att stärka ställningen för Folketinget, där Venstre hade majoritet, gentemot Landstinget, i vilket Höjre var i flertal. Folketinget försenade eller förkastade lagförslag som förelades Folketinget och Landstinget.

** Angående Rubin, se fotnot i artikel 7.1.

† Beträffande H Palmes föredrag se *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar* 1891, sammanträdet den 29 januari, s 2–16. Wicksells citat återfinns inte ordagrant, men Palme behöver ju inte slaviskt ha följt manus.

Det skäl varpå hr Palme själv lägger mesta vikt och som enligt honom skulle helt och hållet kullkasta suppositionen ifråga är, att byggnadsverksamheten nu ej är större än vid årtiondets början, vilket likväl vore erforderligt om det underliggande ökade antalet arbetare därpå skulle ha sitt uppehälle. Detta är dock att göra sig beviset något för lätt. Ingen har ju påstått att icke någon utvidgning av *övriga* närings- eller inkomstkällor ägt rum, endast att denna icke hållit jämna steg med folkökningen. Märkligt nog har hr Palme ej ens gjort något försök att direkt visa, att så skulle varit förhållandet.

Vår näringsstatistik är visserligen usel, vilket utan vidare är klart, när den handhas av en så fossil institution som Kungliga kommerskollegium. De upplysningar den lämnar går dock i *motsatt* riktning. Således tillväxte enligt vad överståthållarämbetet påpekar antalet fabriksarbetare i Stockholm från 1875–85 med blott 12% under det att folkmängden ökades med 46%. Även under följande två år (enligt senaste för mig tillgängliga uppgift) var ökningen mycket obetydlig. Däremot har tillväxten av handlande och deras biträden, i synnerhet av kvinnliga dylika, visserligen högst betydligt ökats. På blott fyra år (1883–87) växte antalet handlande och betjänter med ej mindre än 25% men den samlade bevillningen för handelsrörelse sjönk samtidigt från 155 000 kronor till 153 000 kronor. (*Detta* var ej påverkat av ändringen år 1884. Bevillningen för fabrikanter och hantverkare är så gott som oförändrad: 92 tusen 1883, 93 tusen 1887).

I motsats till Palme anser jag alltså ställningen full av faror. Hans antagande är att byggnadsverksamheten skulle sjunka till hälften men inflyttningen vara oförändrat 8 000 om året. Följden skulle bli masselände. Själv medger Palme att orsaken till inflyttningen ej så mycket ligger i "städernas attraktionskraft som landsbygdens repellerande kraft". Men konsekvensen härav är att städerna får vad landsbygden utspyr och Amerika ej orkar uppsuga. Staden är som lejonets håla i fabeln; alla spår leder dit, men inga därifrån. Endast det, att en invandrare *icke* kan föda sig på landet, är ändå ett klent bevis för att han skall kunna föda sig i Stockholm.

Ej heller vår exportindustri kan utvecklas. Järntillverkningen kämpar för livet. Träavverkningen överskrider i Norge och Finland

återväxten. Säkerligen är detta än mer fallet i Sverige, ehuru vår usla statistik döljer det. Industriell överbefolkning hotar, då landsbygden ej kan behålla sitt överskott. Ifråga om utvandringens inflytande på jordbruket hänvisar jag till min bok *Om utvandringen*. Om inflyttningen är hotande för städerna är den och utvandringen ruinerande för landsbygden. Det är ej nog med det kapital emigranterna direkt för med sig. De berövar även landet det på dem nedlagda uppfostringskapitalet, vilket för varje individ torde kunna uppskattas till minst 1 000 kronor eller 500 millioner för 10 år. Landsbygden kan ej bära detta av egen kraft. Taxeringsvärdet är oförändrat under senare år medan inteckningssumman stigit med hundratals millioner. Resultatet är utländsk skuldsättning (Fahlbeck säger att Sverige är Europas relativt mest skuldsatta land).*

Något annat botemedel mot skuldsättningsbacillen än sparsamhetslymfan ges icke. Möjligt är att inga botemedel för närvarande hjälper eller att än kraftigare än de följande måste tillgripas. Landsbygden måste höra upp att fostra blivande fordringsägare och utvandrare. Hur olika hade ej ställningen varit, om utvandringen under de föregående decennierna (ej detta) varit 1/2 million mindre. Inga svenskamerikanska skoputsare, men landet hade varit skuldfritt, bonden välmående och landsbygdens folkmängd antagligen större. Jordbrukets utveckling fordrar kapital, alltså sparsamhet, men ingen post att ta av utom denna. Det är en skenbar paradox, att det enda säkra botemedlet är minskad nativitet.

Undertecknad har varit ensam om att tala om överbefolkningens vådor under de senaste 11 åren. Tiga är visserligen guld men – jag vill uppmana liktänkande att äntligen ta bladet från munnen, ty ställningen är nu så tillspetsad att tiden verkligen är inne att tala. Visst är det sant att ibland "tiga är guld", till och med i en mycket ful bemärkelse, men det finns också tillfällen då det blir en försyndelse mot ens folk att tiga.

---

* Pontus Fahlbeck, 1850–1923, var professor i statsvetenskap i Lund och tillika konservativ politiker och ledamot av Första kammaren. Fahlbecks uppgift att Sverige är Europas mest skuldsatta land, finns i hans *Sveriges nationalförmögenhet*, Stockholm 1900, s 69 ff.

4.2 Kvinnofrågan och statistiken

Wicksell inleder med en hänvisning till den livliga debatt som framkallats av Ellen Keys föredrag och broschyrer. Han vill fästa uppmärksamhet på en synpunkt, som han anser förbisedd. Emigrationen och den sjunkande dödligheten hade medfört brist på balans inom Sveriges befolkning, dels mellan olika åldersgrupper, dels mellan män och kvinnor, framför allt i de giftasvuxna åldrarna. Efter att ha redovisat befolkningsutvecklingen och vad den fört med sig föreslår Wicksell att kvinnors emigration skall uppmuntras och underlättas, särskilt till kolonialländerna, där det ofta råder kvinnobrist.*

Wicksell ser mörkt på framtiden, men "känd sjukdom är till hälften botad" och sjukdomen avslöjas av befolkningsstatistiken. En minskning av den höga nativiteten bör inte vara omöjlig, anser Wicksell, och utvecklar med iver och värme vad gott som sedan skulle följa. Avslutningsvis ser Wicksell fram mot en tid då "de egentliga hemplikterna" endast upptar en kort period av kvinnans liv och hon får tid över till annan verksamhet.

Datering: Början av 1896. Manus ger intrycket att Wicksell skrivit det på grundval av Ellen Keys föredrag "Missbrukad kvinnokraft", vilket hon höll i Köpenhamn den 10 september 1895, i Göteborg den 9 januari och i Stockholm den 17 januari 1896. Föredraget utkom i tryck i februari 1896.

Efterföljande rader avser icke egentligen något inlägg för eller emot i den diskussion över kvinnofrågan, som framkallats av fröken Keys föredrag och broschyrer. Jag ville endast fästa uppmärksamheten på en synpunkt som kanhända icke å någondera sidan tillräckligt beak-

---

* Ellen Key, 1849–1926, var författare, pedagog och kvinnosaksideolog och en av de första som verkade för kvinnlig rösträtt. Bl a i skriften *Missbrukad kvinnokraft* från 1896 drev hon sin idé att kvinnor äger egenskaper som skiljer dem från männen även intellektuellt och känslomässigt. De bör därför inte tävla med männen utan bruka sin särart till samhällets bästa. Ellen Key var god vän till familjen Wicksell.

tats, men som dock för ett rätt bedömande av de föreliggande spörsmålen är av största vikt.

Liksom de flesta sociala frågor är kvinnofrågan i nio fall bland tio en fråga av ekonomisk art, vilket återigen i nio fall bland tio vill säga en befolkningsfråga. Nu har emellertid just våra befolkningsförhållanden under de senast förflutna 25 à 30 åren undergått en genomgripande förändring, vilken tryckt sin prägel på en mängd sociala och även politiska företeelser men som särskilt torde ha varit av betydelse för kvinnofrågan. Ej osannolikt har man häri att spåra själva huvudorsaken till, att denna fråga just i våra dagar erhållit sin nuvarande akuta karaktär, och närmaste anledningen till de många otillfredsställande förhållanden som avlockat fröken Key hennes, enligt min åsikt, fullt berättigade varningsrop, men som å andra sidan också tyvärr ger hennes motståndarinnor en viss rätt, när de påstår, att det överklagade "missbruket av kvinnokraft" i själva verket och i stort sett torde vara det relativt bästa bruk, som kvinnorna under nuvarande omständigheter kan göra av sina krafter.

Den omtalade förändringen i våra befolkningsförhållanden, vars art jag strax skall ange, har två orsaker vilka för övrigt även sinsemellan står i ett nära orsakssamband: *dels* den starka utvandringen till främmande länder och världsdelar, vilken som bekant under ifrågavarande tidsrymd medtagit omkring tre kvarts million män och kvinnor, men framför allt *män*, i den kraftigaste levnadsåldern, *dels* dödlighetens fortgående sjunkande inom alla åldersklasser och ej minst inom de högsta åldrarna. Den sistnämnda av dessa företeelser är ju i och för sig av obetingat glädjande art. Vad den förstnämnda beträffar har den, glädjande eller ej, framkallats av ett trängande behov, och dess uteblivande skulle enligt min övertygelse ha gett anledning till oändliga lidanden för breda lager av vår befolkning.

Resultatet härav har emellertid blivit *en stark förskjutning av de olika åldersgruppernas inbördes storlek*, i det såväl barna- och ynglingaåldrarna som i synnerhet gubbåldern hastigt ökats, under det den egentliga mannaåldern stått alldeles stilla. Jämför vi t ex förhållandena år 1865, då någon starkare emigration ännu ej ägt rum, med senaste folkräkningsår 1890, så finner vi vad de manliga åldersklasserna be-

träffar att antalet gossar och ynglingar mellan 0–20 år, som vid slutet av år 1865 utgjorde 885 650, år 1890 hade stigit till 1 026 128, vilket utgör en ökning av 140 000 eller omkring 16%. Antalet män i åldern 20–50 år hade däremot under samma tidsrum endast ökats från 826 224 till 848 521,[1] vilket utgör en tillväxt av allenast 22 000 eller 2,7%, alltså i det närmaste stillastående, under det att slutligen antalet män *över* 50 års ålder hade ökats från 289 800 till 439 638, utgörande en ökning av ej mindre än 150 000 eller 52%. Och ökningen blir proportionsvis ännu starkare om man blott tar i betraktande de högre och högsta åldersgrupperna. Antalet män över 60 år hade under det omnämnda tidsrummet ökats med ej mindre än över 68%, och antalet män över 80 år med hela 107%, alltså mer än fördubblats på dessa 25 år.

Även under den senast förflutna 5-årsperioden torde de högre åldrarna ha erfarit en ytterligare ej obetydlig tillökning, varemot på grund av den starka utvandringen 1891–1893 åldersgruppen 20–50 år näppeligen i nämnvärd mån ökats.

Även inom de kvinnliga åldersgrupperna förekommer en liknande förskjutning, dock är den därstädes mindre utpräglad, vilket beror på att kvinnorna i mindre grad än männen deltar i emigrationen. Sistnämnda omständighet vållar nu det för en lycklig lösning av kvinnofrågan, synnerligen ledsamma förhållande att *kvinnornas övertalighet* över männen inom de giftvuxna åldersklasserna, långtifrån att minskas, såsom den, enligt vad vi strax skall få se, under normala förhållanden skulle ha gjort, istället än ytterligare, och i betydligt mån ökats. Då kvinnorna i allmänhet inträder, eller åtminstone borde inträda i äktenskap vid något yngre år än männen, kan man härvidlag ej utan vidare jämföra alldeles samma åldersklasser, utan lämpligast torde vara att mot åldersgruppen 20–50 år bland männen ställa t ex åldersgruppen 17–47 år bland kvinnorna. Det visar sig då, att medan år 1865 den senare åldersgruppen översköt den förra med omkring

[1] Antagligen var dock denna siffra i verkligheten något mindre, beroende på att en del s k obefintliga män först vid 1870 års folkräkning uteslöts.

81 000 individer,[2] så hade kvinnornas övertalighet inom nämnda åldersgrupp år 1890 ökats till omkring 138 000, eller över 16% av antalet män i motsvarande (tre år äldre) åldersgrupp.

I vilken grad alla här anförda omständigheter måste ofördelaktigt inverka på kvinnornas äktenskapschanser samt därigenom på deras ekonomiska ställning i det hela är lätt att fatta. Man skulle ju kunna tycka, att då, som sagt, antalet män i åldern 20–50 år under ett kvarts sekel icke undergått någon nämnvärd ökning, så borde den under tiden försiggångna ekonomiska utvecklingen ha gjort, att dessa män numera lättare än förr kunde ingå äktenskap. Beklagligen visar dock statistiken att äktenskapligheten i dessa åldrar i genomsnitt *avtagit*. Och för att förklara detta behöver man ej uppställa några mer eller mindre lösa antaganden om männens föregivna avsmak för äktenskapet, benägenhet för "uteliv" osv, ty den verkliga orsaken ligger i öppen dag. Å ena sidan har det ofantligt ökade antalet kvarlevande inom de högre åldersklasserna för de följande åldrarna på mångahanda sätt minskat tillfällena till bosättning. Å andra sidan har också familjernas genomsnittliga storlek, och därmed underhållskostnad, i följd av den minskade barndödligheten i ej oväsentlig mån ökats, vilket framgår redan av det ökade antalet barn och yngre personer i förhållande till antalet män i åldern 20–50 år.

Anspråken på familjförsörjaren har sålunda stegrats på samma gång som det blivit mera ont om anställningar och platser, på vilka man kan underhålla en familj – skäl nog att förklara äktenskapsfrekvensens minskning under senare år. Det är till och med ägnat att väcka förvåning att minskningen ej varit ännu större än verkligheten utvisar. Kommer härtill den ovan anmärkta ökade övertaligheten inom de giftvuxna kvinnliga åldersklasserna så inses lätt under vilka svårigheter arbetet på en bättre ställning för kvinnorna särskilt i våra dagar måste kämpa.

De ovan anförda siffrorna utgör slutsummor och genomsnittstal för hela landet. Efter all anledning ställer sig förhållandena ännu vida ogynnsammare om särskilt de s k bildade klasserna tas i betraktande,

---

[2] Av nyss angivna skäl var dock denna siffra i verkligheten något större.

vilkas utvandring visserligen är ringa, men där till gengäld äktenskapsåldern bland männen torde vara i genomsnitt ända till 7 à 8 år högre än bland arbetsklassen.

Och dock, på samma gång statistiken obevekligt ådagalägger dessa fakta ger den oss lyckligtvis full anledning, att för framtiden betrakta de här berörda förhållandena i en vida mer hoppfull dager, än man hittills i allmänhet torde ha varit van att göra.

Förhöll det sig nämligen för det första så, som mången föreställer sig, att kvinnornas övertalighet inom de här betraktade åldersklasserna vore en naturlag, beroende på männens större dödlighet, så återstod naturligtvis ingenting annat än att foga sig i detta så som i ett oundvikligt öde. Enligt vad jag förut antytt och strax skall närmare utveckla, är detta emellertid alls ej fallet, utan kvinnornas större antal är så gott som uteslutande att skriva på utvandringens konto.[3] Men därmed synes då också den utväg vara klart anvisad, som för den närmaste framtiden skulle kunna åstadkomma ett bättre sakernas skick. Den består tvivelsutan i att i möjligaste mån *hjälpa och underlätta den kvinnliga utvandringen*, så att den kan hålla sig i jämnhöjd med den manliga.

I kolonialländerna förspörjs intet överflöd på kvinnor, tvärtom råder där mångenstädes en stundom mycket kännbar kvinnobrist. Då och då företas även därstädes åtgärder för att uppmuntra till en förstärkt invandring av kvinnor, men dessa åtgärder är för det mesta av tillfällig natur och alltid otillräckliga. Vi borde å vår sida, synes det mig, göra allt för att med råd och dåd understödja den övertaliga kvinnliga folkstockens emigration. De sällskap och föreningar som verkar för förbättring av kvinnans ställning kunde näppeligen på ett mera praktiskt sätt göra detta än genom att ta sig an denna viktiga sak.

Vore vidare den anklagelse befogad, som man så ofta får höra framställas mot männen, att de numera mindre än fordom äger sinne för hemlivets förädlande inflytande och istället jagar efter nöjen och förströelser utomhus, så är det i sanning icke lätt att inse var bote-

[3] I åldrarna 20–40 år utvandrar i själva verket en tredjedel flera män än kvinnor.

medlet mot en dylik djupgående psykologisk förändring skulle sökas. Lyckligtvis är denna farhåga av allt att döma helt och hållet ogrundad. Man kan tryggt gå ut ifrån, att även i våra dagar en man ingår äktenskap, så fort han äger de yttre betingelserna för att sätta bo. Undantagen från denna regel är så få, att de ej ens förtjänar nämnas. Kafé- och värdshuslivet och alla dylika mer eller mindre sorgliga företeelser, som plägar anföras och även under den senaste diskussionen i kvinnofrågan anförts såsom bevis för motsatsen, är *följder* av männens celibat – icke tvärtom. Räknar man tillsammans vad en ung man i genomsnitt taget – jag talar ej om mer eller mindre sällsynta undantagsfall – under tio års tid använder på s k nöjen, så torde man näppeligen komma till en summa, som efter hans levnadsställning var tillräcklig att under ett enda år underhålla en familj. Men anspråken på familjernas underhåll är för stora, påstår man. Utan tvivel, i ganska många fall. Men ser man på regeln, på det övervägande flertalet familjer i olika levnadsställningar, så torde även den mest sparsamhetsvänliga få rätt svårt att föreslå några mera väsentliga inskränkningar – utom i ett fall, som jag strax skall ha äran nämna. Var och en må härvidlag döma efter förhållandet i de familjer, vilkas levnadsomständigheter han själv bäst känner till. De flesta familjefäder har visst ganska svårt att anskaffa skodon, kläder, skolböcker och skolavgifter m m för att icke tala om mat och husrum åt sina små. Man får icke heller glömma, att vår tids s k anspråk på bättre bostad, föda, kläder, även som de ökade kommunala utgifterna för renhållning, vatten m m vilka bli synliga på våra debetsedlar, är lika många hygieniska förbättringar, genom vilka vårt folk med hänsyn till hälsa och livslängd kommit att inta snart sagt hedersrummet bland Europas samtliga nationer, ett företräde som vi med skäl kan känna oss stolta över och ej gärna borde avstå ifrån.

Denna orsak kommer emellertid även i framtiden att ytterligare försvåra ingåendet av äktenskap. Den starka tillväxten inom de högre och högsta åldersklasserna kommer enligt statistikens vittnesbörd även i den närmaste framtiden att fortfara om också icke i alldeles samma skala, som under den nämnda 25-årsperioden 1865–90. Barndödligheten åter, som i våra farföräldrars tid på ett verksamt,

fast hårdhänt sätt, reglerade familjebekymren, har visserligen redan nu nedsjunkit till en relativt mycket vacker och glädjande låg siffra, men torde dock medels förbättrad barnavård kunna än ytterligare väsentligt nedbringas, vilket, under eljest oförändrade förhållanden, måste medföra, att familjernas genomsnittliga storlek och underhållskostnad än ytterligare kommer att ökas.

Slutligen ser det också som bekant, för närvarande ganska mörkt ut med hänsyn till en fortsatt massutvandring. Antagligen skall åtminstone under de närmaste åren och intill dess förbättrade kommunikationer möjligen öppnar nya fält för vår utvandring, denna nödtvunget komma att inskränkas till jämförelsevis ganska låga siffror. Men om också därigenom den nuvarande missproportionen mellan män och kvinnor av sig självt kommer att utjämnas, är det dock fara värt att proportionen av *ogifta* kvinnor, liksom av ogifta män, av samtliga de nu nämnda orsakerna, kommer att fortfarande stiga. Vi får till och med vara glada om de ogynnsamma följderna av en hämmad utvandring inskränker sig till blott denna.

Att inför dylika utsikter uttala ordet "hoppfull", såsom jag ovan gjort kan ju tyckas vara den grymmaste ironi, och likväl är det icke så. "Känd sjukdom är till hälften botad", detta gäller lika väl om de sociala krämporna som om de fysiska, och i här föreliggande fall, ställs *diagnosen* på ett så oförtydbart sätt av vår befolkningsstatistik, att man icke gärna kan hysa något tvivel om den rätta *terapien*.

Den djupaste orsaken till hela missförhållandet – liksom till åtskilliga andra av samma slag – ligger endast och allenast i vår nuvarande *nativitet*, som är något för stor. Icke särdeles mycket: en inskränkning därav med omkring en *fjärdedel* vore allt som behövs, men en sådan är också för närvarande oundgängligen nödvändig. Om någon frågar mig, hur jag så tvärsäkert kan påstå detta och därtill med angivande av en bestämd siffra, så ber jag att få hänvisa till följande sakförhållande.

I samband med bearbetningen av 1890 års folkräkning, har vår statistiska byrå såsom vanligt utarbetat s k dödlighets- och livslängdstabeller grundade på den iakttagna dödligheten under årtiondet 1880–90. Ett utdrag av dessa tabeller finns numera infört även i det

lilla enkronas sammandraget av vår officiella statistik, en bok som lika litet som almanackan borde saknas på någon bokhylla.* I de tre mellersta kolumnerna av denna tabell finns angivet, hur många personer, dels av mankön, dels av kvinnkön, dels av båda könen tillsammans, som under antagande av denna dödlighet – och alltså frånsett inflytandet av in- och utflyttningar – skulle leva kvar i alla de olika årsklasserna från 1 t o m 106 års ålder – allt av 100 000 levande födda.

Sammanlägger man nu t ex i den sista av dessa kolumner, vilken omfattar båda könen, alla de nämnda ett hundra och sex siffertalen – de tio eller tolv sista av dem kan för övrigt utan skada utelämnas – så erhåller man ett slags ideell befolkning, sådan den i vårt land skulle gestalta sig, om nativiteten under en längre följd av år vore jämt 100 000 levande barn, och ingen emigration ägde rum, eller ock in- och utflyttning jämt motvägde varandra.

Nu finner man emellertid att denna summa utgör omkring 4 millioner 950 000 individer, således obetydligt mer än Sveriges nuvarande folkmängd. Därav följer då såsom ett korollarium att en årlig nativitet av omkring 100 000 vore allt som behövdes för att upprätthålla landets folkmängd vid dess nuvarande storlek, eller snarare för att något öka den, även som att varje väsentligt högre nativitetssiffra nödvändigt måste antingen leda till en stark ökning av folkmängden, vartill för närvarande näppeligen någon utsikt torde vara för handen; eller ock till en fortfarande mycket stark emigration, för vilken utsikterna likaledes torde vara ganska små, utom att denna utväg i och för sig är föga önsklig och medför flerfaldiga olägenheter; eller slutligen – såsom ett alternativ vilket alltid kan uppnås, men icke bör eftersträvas – medföra ökad dödlighet, varvid man såsom dödsorsak har att välja mellan ett rikt sortiment av sjukdomar såsom scharlakansfeber, difteri, lunginflammation, tyfus, kolera, tuberkulos m m, delvis också självmord, som i motsats till alla andra dödsorsaker under senare år visat oavbruten tendens att stiga.

---

* Wicksell har utnyttjat *Sveriges officiella statistik i sammandrag 1895*, den första volym i serien som redovisade dödlighets- och livslängdstabeller (Tabell 23).

Med en nativitet av 100 000 eller något därunder kan man åter med så stor visshet som överhuvudtaget i mänskliga ting är möjlig att uppnå, räkna på att bli förskonad från alla eller nästan alla dessa ledsamma konsekvenser. Ja, ej osannolikt skulle under sådana omständigheter våra hälsoförhållanden än ytterligare förbättras, dödligheten sjunka och folkmängden således fortfarande komma att undergå en om än långsam stigning.

På senare år (1880–90) har emellertid antalet levande födda i genomsnitt uppgått till omkring 136 000. Nativiteten är således åtminstone en fjärdedel större än *den* nativitet, som under nuvarande omständigheter kan anses naturlig och önskvärd. Det förefaller, som om en förändring i våra sociala vanor, varigenom en dylik inskränkning skulle åstadkommas, icke vore alldeles otänkbar. Det offer som härför erfordras är *under alla omständigheter* – jag menar *även* om makarna för ändamålet ålägger sig den strängaste avhållsamhet – för intet att räkna mot de försakelser, som stora klasser av vår befolkning nödtvunget fått underkasta sig i följd av den sjunkna äktenskapsfrekvensen, eller i jämförelse med det goda som det skulle tillskynda såväl de enskilda familjerna som samhället i det hela. I hur hög grad nativiteten faktiskt kan nedbringas, där yttre förhållanden gör sådant önskligt, framgår av vår egen befolkningsstatistik. På Gotlands läns landsbygd föddes under årtiondet 1880–90 av 1 000 gifta kvinnor i åldern 15–45 år i årligt genomsnitt 184,5 (äkta) barn mot 295, 4 för hela rikets och särskilt 368, 7 för Norrbottens läns landsbygd – således en variation från enkelt till dubbelt. Vad som kan utföras av befolkningen på Gotland, borde väl även i övriga trakter av riket icke överstiga möjlighetens gräns.

Frågar man sig, vilket mått av moderskap, som under sådana omständigheter i genomsnitt skulle falla på varje kvinnas lott, så lämnar de ovan omnämnda dödlighets- och livslängdstabellerna även på denna fråga ett otvetydigt svar. Av 100 000 levande födda barn kvarleva, enligt nuvarande dödlighet, i tjugoårsåldern omkring tre fjärdedelar eller 75 000 individer, varav ungefär 37 000, således – av skäl som strax skall framhållas – något *mindre* än hälften är kvinnor. Under stationära befolkningsförhållanden måste nu såsom man lätt in-

ser i genomsnitt varje årskull av kvinnor ge upphov till ett så stort antal barn, som jämt motsvarar en årskull nyfödda, alltså här 100 000 barn. Under förutsättning att *alla* till mogen ålder komna kvinnor blev mödrar skulle således i genomsnitt på var och en av dem komma nära, men icke fullt, tre barn. Om t ex, av de omnämnda 37 000, 11 000 nöjde sig med *två*, och de övriga 26 000 fick *tre* barn var, så vore, såsom man finner, siffran 100 000 uppnådd.

Nu är det visserligen sant, att somliga kvinnor av rent fysiska skäl blir förvägrade moderskapet, och att andra blott förmår att föda ett enda barn. Spelrummet för de övriga kan därför tyckas vara något vidsträcktare, än som här angetts. Men å andra sidan bör man icke glömma, att vi, med nuvarande dödlighetssiffror till grund, utgått från förutsättningen att endast omkring 75 procent av de barn som föds kommer att uppnå mogen ålder. I den mån de hygieniska framstegen fortskrider bör man kunna hoppas att detta procenttal skall betydligt överskridas, men i samma mån blev naturligtvis även den ovan angivna nativitetssiffran lätteligen något för hög. Man torde därför med fog kunna påstå att ett antal av tre barn utgör det maximum som i det hela *ingen* kvinna utan särdeles grundade skäl borde överskrida.

Men, invänder någon, är det då överhuvud tänkbart, att alla eller ens tillnärmelsevis alla giftvuxna kvinnor under nuvarande förhållande skulle kunna inträda i äktenskap? Jag svarar härpå, att med den ovan gjorda betingelsen av en något inskränkt nativitet, är det icke blott tänkbart utan *så gott som absolut säkert*, att så blev händelsen. Först och främst bör man en gång för alla göra slut på den ingrodda föreställningen, att kvinnornas övertalighet i de giftvuxna åldrarna vore en naturlig och oundviklig sak. Motsatsen är fallet. Som bekant föds i alla land ett ej obetydligt större antal gossar än flickor. Hos oss har denna proportion t o m sedan länge varit i stigande, så att numera mot varje 1 000-tal levande födda flickebarn svarar ej mindre än 1 053 levande födda gossebarn. Nu är visserligen dödligheten bland männen i så gott som alla åldrar (utom mellan 12–17 år) större än bland kvinnorna. Men till följd av den allmänna minskningen av dödligheten, särskilt bland vuxna män, som på senare år ägt rum, är skill-

naden numera så obetydlig, att männens ursprungliga övertalighet först *omkring det femtionde året* utjämnas.[4] Med andra ord: i alla åldersklasser under 50 eller, noga räknat, under 48 år finns ett naturligt *överskott av män*, vilket blott på grund av den ojämnt fördelade emigrationen faktiskt förvandlas till ett underskott.

Ja till och med om man till jämförelse väljer några år yngre kvinnliga åldersgrupper, om man såsom vi ovan gjort ställer kvinnor i åldern 17–47 år mot män i åldern 20–50 år, eller om man t ex jämför åldern 21–31 år för kvinnorna med åldern 25–35 år för männen, såsom de å ömse sidor lämpligaste för ingående av äktenskap, så uppstår visserligen, åtminstone med närvarande dödlighet, ett litet naturligt överskott för kvinnorna. Men dels är det ytterst obetydligt (i senare fallet endast omkring *en* procent), dels skulle det komma att mer än uppvägas av den omständigheten, att *omgiften* är långt talrikare bland männen än bland kvinnorna. Med andra ord: vid sidan av de unga männen mellan 25–35 år uppträder såsom äktenskapsaspiranter ett under alla omständigheter icke obetydligt antal änklingar ur åldersklasserna över 35 år.

Från denna synpunkt sett finns således absolut intet hinder för att alla kvinnor utan undantag kan bli gifta vid hur unga år som helst. Men naturligtvis erfordras, om kvinnorna i allmänhet skall kunna gifta sig vid unga år, att också *männen* gör detsamma. Är sådant möjligt, och är det önskvärt? Svar: fullkomligt möjligt, och absolut önskvärt. Äktenskapet i och för sig kostar ingenting ty makarna måste ju finna sitt livsuppehälle lika väl om de lever var för sig, som om de lever förenade i ett gemensamt hem. Det är barnens underhåll och skötsel som kostar, direkt och indirekt, och det kostar i stort sett i proportion till deras antal.

Härtill kommer den viktiga *medelbara* verkan av en måttligare nativitet, bättre uppfostran och utbildning för barnen samt rikligare arbetstillfällen för dem, när de växt upp. Den nuvarande olycksdigra trängseln på arbetsmarknaden skulle undvikas, det ovisshetstillstånd

---

[4] På landsbygden särskilt ställer sig förhållandena än gynnsammare i det männens övertalighet där fortfar ända till det *60de* levnadsåret.

med hänsyn till utsikten att vinna stadigvarande och lönande sysselsättning, vari nu så många tusental av våra unga män befinner sig, och som för dem utgör det viktigaste hindret för äktenskap och bosättning skulle upphöra osv. Ju mindre utrymme varje enskild familj upptar, desto mer utrymme blir övrigt för bildande av nya familjer. Detta är en sanning som i självklarhet torde kunna mäta sig med de matematiska axiomen.

Blir det sålunda regel att inskränka barnens antal i varje familj till ett maximum av tre, och särskilt att uppskjuta, jag vill icke säga det första, men det andra och tredje barnets ankomst, till dess familjens ekonomi vunnit stadga, så finns näppeligen längre något skäl av *ekonomisk* art varför en till mogen ålder hunnen man skulle avsäga sig eller ens länge uppskjuta att komma i besittning av den lycka, som vårt jordiska liv icke kan överträffa med någon högre, och till vilken alla andra nöjen och förströelser förhåller sig ungefär som fyrverkerisolar till den riktiga solen på himlavalvet.

Finns då något annat skäl, som härvidlag talar för uppskov? I undantagsfall måhända, i stort sett näppeligen. Man har velat göra troligt att alltför tidiga äktenskap vore skadliga för männen och såsom bevis härför anfört den utländska dödlighetsstatistikens vittnesbörd. Men detta gäller endast och uteslutande *män under tjugo års ålder*, en kategori med vilken vi här icke behöver sysselsätta oss.[5] I alla åldrar över 20 år, men i all synnerhet i åldrarna 25–35 år och därutöver är dödligheten i en rent av förfärande grad större bland ogifta män (liksom också bland änklingar) än bland gifta män – ända till dubbelt så stor.

Det förhåller sig, som bekant, icke alldeles på samma sätt med kvinnorna. I yngre år står sig t o m den ogifta kvinnan bättre än den gifta, vilket dock uteslutande torde bero på de faror för vilka barns-

[5] Enligt Bertillon skulle även i åldern 20–21 år stark dödlighet äga rum bland gifta män. Detta bekräftas dock icke av vår egen dödlighetsstatistik, vilken tvärtom genomgående, ända från och med det nittonde året visar ytterst ringa dödlighet bland gifta män. Visserligen är de ifrågavarande siffrorna hos oss alltför små för att tillåta fullt säkra slutsatser. (*Red. anm:* Jacques Bertillon, 1851–1922, var fransk statistiker och demograf, bl a intresserad av svensk och norsk befolkningsutveckling.)

börden och i all synnerhet flera, hastigt på varandra följande barnsbörder utsätter kvinnans hälsa.

Om således för kvinnan äktenskapet är en önsklig sak, så är det för mannen i ordets egentliga mening ett livsvillkor, och det är i själva verket lika mycket eller än mera i de senares som i de förras intresse – om man här överhuvud kan tala om olika intressen – som man av all makt borde söka verka för tidiga äktenskap, vilket åter såsom ett oeftergivligt villkor förutsätter en sänkning av den nuvarande nativiteten.

Med det ovan sagda har jag endast velat påpeka, vad som synes mig vara ett nödvändigt och det viktigaste villkor för en lycklig lösning av kvinnofrågan (liksom av de flesta sociala frågor). Jag påstår icke att denna fråga i och med detta villkors uppfyllande utan vidare vore löst. Även om man bragt det därhän, att – och dit skall vi enligt min livligaste övertygelse en gång komma – hemmets värld icke mera vore stängd för någon kvinna som känner håg och kallelse att uppfylla äktenskapets plikter, så är det icke dess mindre fullt visst, att hemmet lika litet i framtiden som nu, eller rättare sagt än mindre än nu, kan komma att bli kvinnans *hela* värld.

Jag tänker härvid ej endast eller ens i främsta rummet på de kvinnor, som även i framtiden av en eller annan anledning skulle föredra att leva ogifta. Dessa blir antagligen ganska få. Men även för det stora flertalet, som kommer att välja äktenskapet, gäller under den ovan gjorda förutsättningen, att de egentliga hemplikterna endast kan uppta en jämförelsevis kort period av deras liv. Jag tillåter mig påpeka den ofantliga skillnad, som redan nu i detta avseende råder mot forna förhållanden – en skillnad som fröken Key måhända i någon mån förbisett. I våra mormödrars tid, eller helst ännu något längre tillbaka, var det regeln att, såsom den gamle tyske nationalekonomen Justus Möser* uttryckte sig "vår herre delade jämt med matronorna", m a o

---

* Justus Möser, 1720–94, var en betydande tysk nationalekonom på 1700-talet och har beskrivits som en föregångare till Malthus inom tysk nationalekonomi. Wicksells uttryck "dela jämnt med matronorna" syns ha sin bakgrund i Mösers *Patriotische Phantasien*, 1786, som av författaren presenteras som "Schreiben einer ☛

att åtminstone hälften av alla barn bortrycktes i späda år. Adam Smith anför t o m , hurusom det på hans tid i de skotska högländerna var ganska vanligt att påträffa kvinnor, som fött ända till tjugo barn av vilka kanhända blott två blivit vid liv. Under sådana omständigheter är det klart, att den gifta kvinnans liv egentligen förflöt i barnkammaren. Det är till och med förvånansvärt att de överhuvud kunde finna tid för någonting annat än att föda, amma, vårda och – begrava alla sina små.

Nu är lyckligtvis detta ohyggliga missförhållande i väsentlig mån övervunnet, och även i framtiden bör man, som sagt, kunna räkna på ett fortsatt framåtskridande i riktning av minskad barndödlighet. Tänker vi oss då försatta i förhållanden, där det stora flertalet gifta kvinnor endast föder två eller tre barn, men också endast i undantagsfall ser sig utsatta för olyckan att förlora något barn, så är det tydligt, att det mera intensiva utövandet av en moders omsorger näppeligen skulle kunna lägga beslag på mer än sammanlagt ett eller allra högst, halvtannat årtionde av en kvinnas liv. Hon får således ofantligt mycken tid över, en tid som hon både i eget och andras intresse icke borde förspilla i sysslolöshet eller förslösa på obetydligheter. Det naturligaste och på samma gång det som mest är ägnat att höja och befästa den äktenskapliga lyckan är väl, att hustrun, därest ej avgjorda anlag drar henne åt annat håll, intresserar sig för, deltar i och om så påfordras, självständigt upptar och fortsätter *mannens* yrke. Inom allmoge-, hantverks- och handelsklasserna är ju detta redan nu ganska vanligt, ehuru i utlandet, t ex i Frankrike, ännu långt vanligare än hos oss.

Inom de s k bildade eller litterära klasserna, är verkligt medarbetarskap mellan man och hustru tyvärr ännu undantag – att det dock förekommer där är väl bekant, och sådana äktenskap torde i allmänhet vara att räkna till de lyckligaste. Men det skulle även där kunna bli *regeln*, därest äktenskapen ingicks i så tidiga år, att t ex den unga flickan kunde låta sin trolovades levnadskall bli bestämmande för valet av

---

jungen Matrona". Den unga matronan önskar att vaccinationen mot smittkoppor förbjuds för att inte världen skall bli för trång för människorna.

sina egna studier, vilka antagligen härigenom skulle betydligt vinna i intresse.

Att studier, därest de ej överdrivs utan är förenade med vederbörlig kroppsrörelse, lekar i fria luften, skulle skada kvinnans hälsa och äventyra hennes moderskap, torde vara ett överdrivet påstående. De bevis härför, som anförs, är vanligen hämtade från Amerika, men den amerikanska kvinnan är visst i allmänhet tämligen bräcklig, vilket åter torde bero på att europeerna i Amerika är en invandrad, ännu ofullständigt acklimatiserad ras.

Vårt eget opraktiska mångläseri före och efter studentexamen – skadligt för både män och kvinnor – vill jag härvid icke tala om. I grunden är för övrigt även detta en följd av den alltför höga nativiteten, vilken över hövan ökar tilloppet till studiebanan och därmed examensfordringarna, vilkas egentliga syfte mången gång tycks vara att hejda så många som möjligt på halva vägen.

Allt detta är emellertid frågor, som det må vara framtiden förbehållet att lösa. Så mycket torde likväl vara visst, att om ställningen på det kvinnliga arbetsfältet är otillfredsställande, så ligger detta vida mindre i själva arten av de sysselsättningar, varåt nu för tiden en mängd kvinnor får ägna sig, än fast mer däri, att de nu för det mesta icke äga något …

4.3 Insändare till Aftontidningen

Den 20 december 1911 fyllde Wicksell 60 år. Aftontidningen *hade för att hedra honom begärt in uttalanden från en rad kända personer i Sverige. Bland dessa befann sig professor Gustaf F. Steffen*, som inledningsvis hylla-*

---

* Gustaf F Steffen, 1864–1929, bedrev efter studentexamen i Stockholm tekniska och naturvetenskapliga studier i Tyskland, men övergick till samhällsvetenskaperna och disputerade 1902 i Rostock på en avhandling om de engelska fabriksarbetarnas löner under industrialiseringen 1760–1830. Han utnämndes därefter till professor i nationalekonomi och sociologi vid Göteborgs högskola och var länge den ende företrädaren för ämnet sociologi vid svenska universitet och högskolor. Han gav ut ett stort antal samhällsvetenskapliga arbeten och betraktas som en föregångsman inom svensk sociologi.

de Wicksell, "obestridligen den främste representanten i vårt land för den på gränsnytteteorin grundade nationalekonomiska riktningen. Vad han skrivit här hör inom vissa områden till det bästa som åstadkommits". Men enligt Steffen var Wicksells bidrag till befolkningsläran "mindre lyckade". Och mer behövdes inte för att Wicksell skulle reagera med en insändare, som han dock vid närmare eftertanke inte skickade in.

Den uppmaning av Steffen, som Wicksell nedan refererar till, att "gå ut i människovimlet och låta sin personlighet verka ..." är ett uttryck för varm och allvarligt menad uppskattning från Steffens sida.

Datering: 24 december 1911.

Herr Redaktör

På samma gång jag hjärtligt tackar för de vänliga, blott alltför välvilliga omdömen om min person, vilken Ni i Eder tidning dels själv uttalat, dels berett plats, ber jag att med anledning av några ord i professor G F Steffens uttalande få yttra följande.

Det är självfallet Steffens fullkomliga rättighet att underkänna min ståndpunkt i befolkningsfrågan, men på samma gång medför detta, synes mig, för honom själv en viss förpliktelse att framlägga och motivera sin egen åsikt i denna fråga, vilket, så vitt jag vet, aldrig skett.

Mitt bidrag till befolkningsläran består egentligen i, att jag kraftigare än andra nationalekonomer betonat den i grunden självklara satsen, att det på varje teknisk ståndpunkt måste finnas ett *optimum* för befolkningstätheten i varje särskilt land, varjämte jag med angivande av skäl har uttalat den meningen, att detta optimum för närvarande, i vårt liksom i de flesta länder, är *betydligt överskridet*, så att vägen till nationellt välstånd i nuvarande stund skulle ligga, icke i en ytterligare ökning utan i en radikal, under flera årtionden fortsatt *minskning av folkmängden*. Ville Steffen uppta dessa mina satser till en fördomsfri granskning, så skulle han göra både mig och jag tror även

arbetarbefolkningen, vars väl säkerligen ligger honom lika mycket som mig om hjärtat, en väsentlig tjänst.

Beträffande vidare Steffens uppmaning till mig att något mer framträda ur den tillbakadragenhet, i vilken jag under de sista åren levat, ber jag att få lämna följande svar. Genom nyare lagstiftning, respektive nyare tillämpning av äldre lagstiftning, har numera så att säga *alla* mina åsikter och önskemål i nymalthusianism, försvarsnihilism, anti-religionitet – blivit belagda med urbota straff. Detta skulle i och för sig icke hindra mig i att uttala dem, ty en smula fängelse eller, om så är, straffarbete torde jag ännu kunna stå ut med för den goda sakens skull. Men i följd av den – enligt min övertygelse oriktiga – tolkning av gällande löneregelemente, som regeringsrätten gjort gällande, kommer under tiden min familj att berövas alla existensmedel, så att straffet egentligen drabbar dem, vilket icke tilltalar mig. Genom en frikostig gåva av mina vänner på min födelsedag, har emellertid denna konsekvens för den närmaste framtiden blivit undanröjd. Därför händer det nog, att jag nu endera dagen utträder ur min isolering och tar mitt Ystad – eller, om så blir, Malmöhus …

Lund 24 dec. 1911
Knut Wicksell

4.4 Ett bakvänt ideal

Följande artikel utgör en replik till P J Rösiö, jordbruksskribent och folkbildare, med vilken Wicksell var inbegripen i polemik under hösten 1912. Ursprunget var Rösiös broschyr* Småbruket i Hagaberg, *som Wicksell uppkallade till en starkt kritisk artikel om i* Nya Dagligt Allehanda *den 28 september (bibliografin 421). Rösiö svarade den 5 oktober och en ny artikel av Wicksell kom den 13 samma månad (bibliografin 422). Härefter publicerade Rösiö en längre svarsartikel den 1–2 november. Tydligen är det denna, som Wicksell här svarar på. Hans svar åtföljs dock av ett oavslutat*

* Per Jönsson Rösiö, 1861–1935, ”jordbrukets apostel”, blev känd för sin undervisning i lantbrukslära.

och osignerat följebrev, där han inleder med att uttrycka tvekan om det meningsfulla i att överhuvudtaget replikera.

Wicksell ägnade flera artiklar och föredrag åt småbruks- och egnahemsfrågan. Det centrala i hans uppfattning var att jordlotterna skulle vara stora nog att bereda brukaren en tillräcklig utkomst och en dräglig tillvaro.

Datering: 26 november 1912.

Herr Redaktör,

Bristande tid har hittills förhindrat mig att svara på Herr Rösiös långa uppsats i början av november, och så här långt efteråt vet jag knappast om det tjänar något till – Edra läsare har kanske redan glömt vad saken ursprungligen gällde. Herr Rösiös artikel innehåller för övrigt så uppenbara absurditeter att tystnad från min sida kanhända vore det bästa svaret. Vad sunt förnuft ligger det t ex i att föreställa sig en befolkning, jordbrukande eller icke, där varje familj i genomsnitt bestod av "man, hustru och tre barn i åldern 13–20 år"? Faktiskt kommer på de nu bestående familjerna i vårt land genomsnittligt icke ens *ett* barn i den åldern. Och detta är också självklart, ty det finns ju en mängd unga makar, som ännu ej har vuxna barn och å andra sidan gamla föräldrar, vilkas barn är i den åldern att de redan själva satt eller åtminstone borde sätta bo och bilda egna familjer.

Herr Redaktör

Det har icke varit min avsikt att lämna Herr Rösiös framställning alldeles utan replik, men andra göromål har hittills hindrat mig. Edra läsare torde dock erinra sig vad saken gällde, nämligen frågan om huruvida en ökning eller tvärtom en minskning av den nuvarande jordbrukande befolkningen och därmed av befolkningen i det hela vore ur ekonomisk synpunkt mest önskvärd.

Det tycks emellertid icke vara så lätt att resonera med Herr Rösiö: han lägger uppenbarligen mera an på en färgrik och medryckande

framställningskonst än på noggrannhet i sakuppgifter. När han säger och skriver "åker" (*Småbruket i Hagaberg* s 39 r 3 uppifrån) så menar han "åker och äng", när han säger 10 tunnland per familj så menar han 8 eller 6, och när han talar om så och så många "man" per en viss jordareal, så menar han icke män i vanlig mening utan familjefäder, var för sig understödda av tre vuxna barn i åldern 13 till 20 år. Det sista var verkligen ej så lätt att gissa, allra helst som på varje familj i landet i genomsnitt kommer icke fullt *ett* barn i den åldern. Men låt gå, i framtidens "livsglada jordbruk" med dess "sprudling och verkliga strålglädje" kommer familjerna antagligen att bli mycket prolifika.*

Är det alltså Herr Rösiös allvarliga mening, att på ett jordbruk om sex eller åtta tunnland 5 fullvuxna, respektive nära fullvuxna personer, skall gemensamt sammanknoga, om jag förstått honom rätt, en årsinkomst av – 1300 kr?! I sanning ett storartat resultat. Och ännu mera lysande blir utsikterna, om man tänker sig några få år fram i tiden, då dessa barn själva är i den åldern, att de borde sätta bo under det att föräldrarna till äventyrs ännu är fullt arbetsföra. Då skall förmodligen gården ytterligare delas i tu för att få det riktigt "livsglatt". Märker icke Herr Rösiö att han här låtit sin "strålglädje sprudla" alldeles för högt?

Såsom bevis på den lilla driftens företräden framför den större anför Herr Rösiö ett konkret exempel, som dock i verkligheten bevisar motsatsen, ehuru sakförhållandet delvis undanskyms av hans, med förlov sagt, något virriga sätt att resonera. Det är fråga om en storpossession på hela 1200 tunnland, som nu sköts av en arbetsstyrka (kvinnor och barn oräknade) på 45 man och lämnar ett netto av 30000 kr. Skulle den istället uppdelas på tjugo gårdar, vardera brukad av en familj, och alltså i huvudsak med samma arbetsstyrka som nu, så skulle, säger han, var och en av dessa familjer få en inkomst av 1500 kr. Men detta är ju felberäknat. De får naturligtvis dessa 1500 kr *plus* sina nuvarande inkomster, vilka av Herr Rösiö anges till 700 kr per statarfamilj alltså sammanlagt åtminstone 2200 kr, under det att

* prolifika = fruktsamma.

Herr Rösiös av fem personer skötta småbruk endast skulle lämna en inkomst av 1 300 kr. Skulle däremot, som Herr Rösiö tycks föreställa sig, avkastningen kunna växa nära nog proportionellt med antalet arbetare, så är det i sanning obegripligt, varför icke ägarna av detta ”väl skötta” jordbruk med ens ökar sin arbetsstyrka till det fem- eller sexdubbla. Även om de därvid gav betydligt högre löner än nu skulle de ju bli mångmillionärer på kuppen.

Härmed vill jag icke förneka, att såväl denna som många andra storgårdar möjligen med fördel i såväl privatekonomiskt som nationalekonomiskt avseende skulle, vare sig de styckas eller icke, kunna drivas med större intensitet än nu är fallet. Men detta är en detalj. Huvudsaken, som Herr Rösiö icke kommer ifrån, är, att en ofantlig massa självständiga jordbruk för närvarande icke på långt när har ens den storlek, som enligt hans egen åsikt skulle vara tillräcklig. (I boken om Hagaberg, s 35, medger Herr Rösiö för övrigt, att om han själv driver ett så litet bruk som med 6 tunnland, så beror det av, att han ”icke har något större!”). Bland annat visade den diskussion, som vid senaste riksdag hölls angående de återstående soldattorpens utarrendering, att dessa i allmänhet är alltför små för att bereda levebröd åt en familj. Herr Rösiö talar med ett visst förakt om ”småplotterdelarna”, vilkas innehavare huvudsakligast tillhöra andra yrken. Men ge dem mera jord, så kommer helt visst jordbruket att bli deras huvudyrke. Herr Rösiö borde väl vara den sista att vilja driva dem i armarna på ”industriens Belsebub”? Den som har så fin hörsel, att han kan höra själva vildmarken ”skria i ångest efter senor och själar”, har väl på sina vandringar genom landets alla delar mången gång förnummit torpares, backstugusittares och lägenhetsinnehavares tysta suckan efter mer jord. Hur kan han då tillsluta sitt öra för ett dylikt faktum? Vad utvandringen beträffar, kan han i de av Emigrationsutredningen utgivna breven från utvandrare läsa talrika vittnesbörd om att vad som driver folket ur landet i flertalet fall är omöjligheten att här få en egen torva, om aldrig så liten.

Det värsta är, att även den nyssnämnda, av Herr Rösiö så avskydda ”industrialistiska” potentaten jämväl börjar få ont om utrymme i sina lokaler. Jag hänvisar till det varningsord, som en auktoritet som hr

Wallmo nyligen uttalade i Edra egna spalter.* Visserligen tror jag för min del att hr Wallmo liksom flertalet av sina kolleger är böjd att se på vår skogsfråga ur alltför ensidig teknisk-forstlig synpunkt och förgäter att även den ekonomiska sakkunskapen måste ha ett ord att säga i denna sak. Men detta kan icke förändra själva huvudfaktum, nämligen att vår nu ojämförligt viktigaste och mest givande industri inom kort måste råka i ett fruktansvärt trångmål, då råvaran på allvar börjar tryta. På samma gång har ju Försäkringskommittén i sitt nyss avgivna betänkande visat sig hysa en så låg uppfattning om den ekonomiska bärkraften inom befolkningens breda lager, att den för det stora flertalet försäkrade icke vågar föreslå högre avgifter än – 4 öre i veckan!**

Är det då icke allt skäl att fråga sig om en fortsatt ökning av folkstocken *för närvarande* kan anses önskvärd eller ens tillrådlig? Jag riktar denna fråga till alla tänkande personer som intresserar sig för vårt folks välfärd – utan avseende på parti.

Lund den 26 november
Knut Wicksell

4.5 Fosterfördrivning, religion och moral

Redan i sitt första uppseendeväckande föredrag i befolkningsfrågan i Uppsala 1880 demonstrerade Wicksell en för tiden radikal syn på bruket av medel för födelsekontroll. Wicksell upphörde aldrig med kritik av den lagstiftning och moral, som drev kvinnor i social eller ekonomisk nöd till fosterfördrivning och vilken enligt hans mening också bidrog till prostitution och könssjukdomar.

Sommaren 1916 förekom en uppmärksammad fosterfördrivningsaffär vid rådhusrätten i Stockholm. Efter två omfattande polisrapporter i juni

---

* Den åberopade artikeln är Uno Wallmo, "Sveriges skogar och framtiden", *Nya Dagligt Allehanda* 16–17 november 1912. Wallmo, 1860–1946, var jägmästare och pionjär inom svenskt skogsbruk.

** Försäkringskommittén, som inte vågat föreslå högre avgifter än 4 öre i veckan, var den s k Ålderdomsförsäkringskommittén. Den hade den 9 november 1912 avgett sitt *Betänkande och förslag angående allmän pensionsförsäkring*.

följde under september–oktober rättegång och fällande dom. Polisutredningen och rättegången, som under flera månader behandlades och kommenterades i pressen, inspirerade Wicksell till en samhällskritisk artikel, där han redovisar hur fosterfördrivning och barnamord betraktats under skilda tider och i olika kulturkretsar. I äldsta tider fanns inga förbud mot någon av dessa företeelser. Bibeln nämner dem inte och Platon och Aristoteles rekommenderar dem för att hålla befolkningen inom lämpliga gränser. Wicksell talar om "det stora omslaget", som ledde till omänskligt hårda "för att icke säga vansinniga" straff för fosterfördrivning eller barnamord.

"Det är värre att låta sina barn svälta än att begränsa deras antal, hur det än sker" förklarade en av de anklagade. Andra åtgärder än straff borde kunna förebygga barnamord eller aborter, menar Wicksell. Han anvisar två vägar, dels ett ökat gemensamt samhälleligt försörjningsansvar för barn, dels förbättrade kunskaper om möjligheter att förhindra befruktning.

Datering: Hösten 1916.

Ett egendomligt faktum, som jag för ej länge sedan sett framhållas i en religionsvetenskaplig tidskrift, är att i den kristna religionens äldsta urkunder, gamla och nya testamentet, intet som helst förbud finns stadgat vare sig mot fosterfördrivning eller ens mot barnamord. De förändrade uppfattningar som sedermera gjorde sig gällande och som ledde till de bekanta omänskligt hårda för att icke säga vansinniga straff, som enligt medeltidens lagstiftning drabbade en kvinna som förgjort sitt foster eller sitt nyfödda barn, måste alltså härröra ur andra än kristna, sannolikt grekiskt-mystiska s k orfiska källor.

Naiva personer skulle måhända invända, att såväl det ena som andra förbudet "naturligtvis" innefattas i det generella förbudet mot dråp i femte budordet. Men utom att dessa s k tio guds bud icke heller torde ha någon synnerligt hög ålder utan synes vara en lärd judisk efterbildning efter de romerska tolv tavlornas lag, så skulle det i dessa gamla tider säkerligen icke ha fallit någon in att sätta föräldrars förfogande över sina barns, helst spädbarns eller ännu oföddas, liv i jäm-

bredd med dråp. Så litet var barnamord generellt förbjudet att det tvärtom i äldsta tider i stor utsträckning var påbjudet som en religiös plikt: "din förstfödde son skall du giva mig" heter det ju i Exodus. Men även länge efter sedan denna plikt upphört att strängt utkrävas och efterhand utbytts mot seden att offra delen istället för det hela (omskärelsen) eller på annat sätt tillfredsställa de himmelska makterna, torde ett barnaoffer snarast ha uppfattats såsom någonting förtjänstfullt; se t ex berättelserna om Abraham och om Jephta.

Än mindre torde man då ha sett något klandervärt i, att föräldrar, som redan med nöd kunde framdra en mer eller mindre talrik barnskara underlät att belasta sig med ytterligare ett. Språket, detta det luftigaste och dock på samma gång konservativaste av allt, bevarar än *idag* ett minne av detta åskådningssätt i uttrycket "upptaga" ett barn. En särskild viljehandling, varigenom det nyfödda lilla barnet upptogs och lades till moderns bröst var ju i själva verket erforderlig för dess fortsatta existens. Lämnades det kvar på marken där det låg, och modern drog vidare – eller tvingades att dra vidare – med stammen och boskapshjorden, så hade den nytända livsgnistan uppenbarligen hastigt slocknat ut. Denna viljehandling var visserligen långt ifrån föräldrarnas ensak, men i äldsta tider huvudsakligen så, att de *mot* sin vilja kunde åläggas att underlåta den.

Sammanhanget med de enkla, lätt överskådade *ekonomiska* förhållandena i dessa primitiva tider ligger här i öppen dag. I det gamla Sparta t ex skulle enligt sägnen varje nyfött gossebarn av friborna föräldrar framläggas inför de äldstes råd, som hade att besluta över, huruvida det fick upptagas eller icke. I förra fallet avsattes, heter det, ett lämpligt åkerstycke till den nyföddes egendom – bristen på fri åkerjord måste naturligtvis snart ha vållat att medgivande endast sparsamt lämnades. Möjligt är ju, att detta, liksom så mycket annat som berättades om den grå forntiden är legend och icke verklig tradition. Dess beviskraft blir därför icke mindre utan snarare större, ty legenden återger då uppfattningen hos en senare, mognare tid, som för sina meningar sökte stöd i en föregiven tradition från forntiden. I själva verket är det ju bekant, att Greklands båda berömdaste filosofer – de lärdes lärare såsom Dante kallar den ene av dem – Plato och

Aristoteles, båda tog till orda för att genom fosterfördrivning och t o m avlivande av späda barn sörja för att befolkningen icke ökades till en för det allmänna välståndet fördärvlig höjd. Att judarna eller de första kristna i den punkten skulle ha tänkt annorlunda, finns det åtminstone ingenting i bibeln, som bevisar.

Varifrån kom då det stora omslaget? Det är icke så lätt att säga. Till en del otvivelaktigt från en stigande ömhet och aktning för allt levande, en motvilja mot allt avsiktligt dödande, som t ex vid vår tidräknings början hade tagit sig uttryck i en ganska utbredd vegetarianism. Till en del dock från mindre aktningsvärda källor. Kristendomen, ursprungligen en förnuftsreligion för ett fåtal utvalda, ett slags reformjudendom – "josuaism" istället för "mosaism" – som för att undvika en öppen konflikt mot den ortodoxa judendomen funnit rådligast att inkläda sina radikala reformförslag i bilder och allegorier, hade under romerskt inflytande förvandlats till det fantastiska system för den stora massans behov, som vi alla känner. Numero ett bland alla dess fantasier var naturligtvis Kristi snara tillkommelse och jordens förvandlande till ett paradis. Under denna stämning blev alla jordiska omsorger egentligen en synd, en misstro mot de himmelska löftena. Å andra sidan att beröva någon nyfödd hans delaktighet i detta tusenåriga rike blev ett helgerån. Kyrkan själv "upptog" genom barndopets införande det spirande livet i sin gemenskap och gjorde det därigenom sakrosankt, på samma gång den genom sin kärleksverksamhet sörjde för, eller påstod sig sörja för, de allra fattigastes behov. Att de maktägandes mera världsliga motiv härvid medverkade är sannolikt. Åkerjordens utsugande och andra näringars förfall hade både i Grekland och Rom lett till en minskning av folkmängden, som man under en vanlig förväxling av orsak och verkan tillskrev obenägenheten att föda och uppföda barn. Framför allt gällde det naturligtvis att tillhålla den lägre massan att härvidlag uppfylla sina skyldigheter.

Naturlagarna står emellertid icke att ändra: de ständiga farsoterna under medeltiden, de långvariga förhärjande krigen, den ända upp till våra dagar i de flesta länder fortvarande enorma barndödligheten blev och förblev frånsidan av denna i och för sig så tilltalande princip,

att allt liv bör skyddas och vårdas, alla möjligheter till nya liv tillvaratas.

I våra dagar står lagstiftningen och det allmänna uppfattningssättet i detta som i så många andra stycken av det hävdvunna på obeslutsamhetens och konfusionens ståndpunkt. Varje ny strafflagsreform sänker barnamörderskans straff. Att yrka på full straffrihet för henne har dock ännu icke fallit någon lagstiftare in, ehuru man sannerligen kan tycka att det ohyggliga minnet av att ha tagit sitt lilla barns liv borde vara straff nog, och att, då i 99 fall av 100 nöden eller den sociala skammen driver till barnamord, samhälleliga åtgärder av en helt annan karaktär än straff borde vara tillräckliga att förebygga barnamord i så gott som alla fall.

Å andra sidan torde det finnas ganska få kvinnor, hos vilka motviljan mot att på ett tidigt stadium befria sig från embryot till ett nytt liv, där detta icke överhuvud är välkommet, skulle vara synnerligen kraftigt utbildad. Den efter vad det sägs ytterst starka utbredningen av fosterfördrivning i en mängd länder både inom och utom Europa synes otvetydigt vittna härom. Ingen gynekolog tvekar heller nu för tiden att framkalla abort, när moderns liv eller blott hälsa skulle äventyras genom en ny barnsbörd. Ja det finns, märkligt nog i vårt land läkare, som *hellre* tillgriper detta medel, än de vill ge sina patienter anvisning på medel att förebygga befruktning. Att av andra än *rent* medicinska skäl, hur behjärtansvärda de än ofta kan vara, företa en sådan operation, skulle emellertid enligt gällande lag föra läkaren inom straffarbetsfängelsets murar, och uteblir väl således även om han eljest vore villig därtill, i de flesta fall där icke synnerligen starka garantier för sakens hemlighållande kan vinnas. De under det pågående kriget så talrika förekomsterna av havandeskap på grund av *våldtäkt*, skulle väl eljest, kunde man tycka, väcka vissa tvivel om, huruvida lagstiftningen härvidlag verkligen är, som man säger, up to date. För min del hyser jag de starkaste tvivel om nyttan överhuvud av hela den samhälleliga straffverksamheten. Erfarenheten, icke minst ifråga om ungdomliga brottslingar, samt återfall i brott synes också visa att brottsfrekvensen och strafflagstiftningens hårdhet står i ungefär omvänt förhållande till varandra.

En samhällsvådlig, det vill säga en sinnesrubbad eller abnormt utrustad, person bör tas i förvar lika mycket i sitt eget som i samhällets intresse. Ett barn som genom försummad uppfostran förts in på brottets bana bör få denna brist om möjligt avhjälpt – allt sådant är dock ännu icke eller borde icke anses som *straff*. En normal människa åter, som dukat under för tillfälliga, vidriga omständigheter borde, synes mig, frånsett det civilrättsliga ansvar, som kan åläggas honom mot den förfördelade, lämnas att på egen hand ångra och begråta sitt felsteg. Så mycket hellre som straffet i de allra flesta fall går ut över oskyldiga. Värdhusflickan, som redan hade fem barn utackorderade, och lät behandla sig av fru Sporsén, när hon väntade det sjätte, har hon månne medel att underhålla sina fem levande barn, medan hon själv sitter inne, och inte kan förtjäna några "dricks". Det frågar i alla händelser samhället icke efter. Man får nästan det intrycket, att det enda förnuftiga ord som yttrats i hela denna bedrövliga historia, var det som fälldes inför rätta av den anklagade själv: det är värre att låta sina barn sitta och svälta än att begränsa deras antal, hur det än sker. Stod valet endast mellan dessa två så kan man icke förnuftigtvis neka, att hon hade rätt.

Vill man alltså söka förebygga fosterfördrivning – eller snarare, vill man undvika, att denna sedvänja hos oss vinner en lika kolossal utbredning, som den i många länder redan fått, och som gör lagskipningens yrvakna ingripande då och då till en verklig karikatyr av rättvisa, så finns blott två alternativ. Antingen måste samhället åt alla mödrar, ensamstående eller icke, lämna tillräckliga medel för alla de barns underhåll, som de icke själva rår med att uppföda. Men detta alternativ, ehuru logiskt tänkbart, är tydligen praktiskt outförbart. Eller ock måste man göra fullkomligt klart för sig hela vidden av det socialekonomiska problem som här föreligger till lösning. Den omätliga disproportionen mellan å ena sidan alstringskraftens storlek och styrkan av den naturliga drift, som omotståndligt kräver tillfredsställelse, och å andra sidan det ytterst begränsade antal nya liv, som i ett gammalt kulturland som vårt överhuvud krävs eller kan beredas plats för, samt den härav följande skyldigheten för dem som sitter inne med kunskap om det fysiska livet, i främsta rummet vår lä-

karkår, att åt den uppväxande ungdomen meddela kännedom om de åtgärder som tjäna till att *förebygga* havandeskap.

Vår lagstiftning har som bekant på senaste tid slagit in på en alldeles motsatt väg. Såväl den, som samhällsledningen i det hela, kännetecknas i våra dagar av den största huvudlöshet och konfusion. Vårt land är så föga i stånd att ordentligt underhålla ens sitt nuvarande folktal, att en tillfällig minskning i den utländska tillförseln ställer vår befolkning inför den mest kännbara såväl bränslebrist som kanske också livsmedelsbrist. Men ingen drömmer om annat än att öka och ständigt öka folkmängden. När de djupa lagren instinktmässigt griper efter utvägar att hålla den grinande nöden på avstånd, så sätter våra maktägande preventivannonsörer och nymalthusiska föredragshållare i fängelse eller arrangerar en och annan Sporsén-tragedi för att "statuera ett exempel" – varefter de lägger sig på det andra örat och slumrar eller ock sätter sig att utfundera nya härordningsförslag för att skydda detta lyckliga land mot inre och yttre fiender.

4.6 Kristen etik och personlig profylax

I början av 1921 avgavs två sakkunnigbetänkanden som båda rörde sexualpolitikens område. Det ena överlämnades till chefen för justitiedepartementet den 10 januari och behandlade vissa ändringar i strafflagen rörande fosterfördrivning och barnamord. Det andra bar titeln "Betänkande angående åtgärder för spridande av kunskap om könssjukdomarnas natur och smittfarlighet m m" och överlämnades den 9 mars.

Wicksell tog del av dessa båda betänkanden. Det sistnämnda åberopar han dock endast med hänvisning till tidningarnas referat. Huvudartikeln "Kristen etik och personlig profylax" föregås av ett kortare utkast, "Fosterfördrivning och könssjukdomar", som rättframt hävdar åsikten om ett samband mellan kriminaliseringen av fosterfördrivning och utbredningen av könssjukdomarna. Det bästa skyddet mot könsjukdomar ger samboende och äktenskap redan i unga år, vilket minskar såväl prostitution som könssjukdomar. Men då krävs att ungdomarna inte behöver axla föräldraansvar förrän de såväl ekonomiskt som psykiskt är beredda för detta. Wicksell argumenterar för ökade kunskaper om och tillgång till preventivmedel och

straffrihet för abort, såväl för kvinnan själv som för den läkare som utför ingreppet.

Datering: Mars 1921.

FOSTERFÖRDRIVNING OCH KÖNSSJUKDOMAR

Dessa två var för sig så sorgliga tidsföreteelser har nyligen var för sig varit föremål för behandling av sakkunniga. Formellt gällde det här två helt olika frågor; den ena av övervägande juridiskt, den andra av övervägande medicinskt intresse, och sammansättningen av de båda sakkunniggrupperna har skett i överensstämmelse härmed. Sakligt och socialt sett, står emellertid de båda frågorna i ett så nära sammanhang, att det hade varit högeligen önskvärt om de kunnat behandlas tillsamman av en enda kommitté.

Man torde nämligen utan fara för misstag kunna påstå att den nuvarande lagstiftningen mot fosterfördrivning är den mäktigaste orsaken till könssjukdomarnas fruktansvärda utbredning, som synes trotsa alla läkekonstens bemödanden. Det i alla avseenden bästa vore naturligtvis om *båda* dessa sorgligheter kunde förekommas; men låter detta icke sig göras så har vi i själva verket endast valet mellan de båda: legalisera fosterfördrivningen och bli kvitt de veneriska sjukdomarna, eller bekämpa den förra så långt detta på lagstiftningens väg kan ske – och få behålla de senare.

I det något brokiga program som de sakkunniga för könssjukdomarnas motverkande bjuder på: kristlig etik, personlig profylax osv saknas märkvärdigt nog av referatet att döma varje antydning om det medel som allt sedan Luthers tid plägat sättas som nr 1 nämligen tidiga äktenskap. Luther ville att alla män skulle gifta sig vid 20 års ålder och alla kvinnor vid 15–18 år. Kunde detta eller någonting liknande genomföras så hade man ju häri de mest idealiska förutsättningar för sexuell hygien. Den som har hustru behöver icke gå på bordeller, han tillfredsställer sin naturdrift i överensstämmelse med den kristliga etikens fordringar och skyddar sig mot könssjukdomar

utan att ens ha hört talas om personlig profylax.

Och varför skulle det icke vara möjligt? Att leva gemensamt kostar icke mer än att leva var för sig, snarare mindre, ett enda rum är fullt tillräckligt, studier eller förvärvsverksamhet kan fortgå på samma sätt som förut, om blott – om blott de båda kontrahenterna ägde *absolut* visshet, att föräldraplikter icke skall avfordras dem förrän de blir ekonomiskt i stånd att uppfylla sådana. Därpå avhänger allt. På den haken går dagligen och stundligen en oändlighet av människolycka, sundhet och livsglädje och själafrid förlorad.

KRISTEN ETIK OCH PERSONLIG PROFYLAX

Enligt notis i tidningarna har ett sakkunnigbetänkande nyligen avlämnats rörande "åtgärder att bland allmänheten sprida kunskap om könssjukdomarnas natur och smittofarlighet, om medel, som står tillbuds för att hindra smittans överförande m m". Uppgiften är omfattande, och betänkandet förefaller i själva verket något brokigt. Dess första del sysselsätter sig huvudsakligen med "sexualundervisning", vilken anses böra meddelas i skolorna "i anknytning dels till biologi, dels i tillämpliga delar till kristendom, samhällslära och psykologi" – ett ganska vidsträckt program alltså. Tillika föreslås att "i undervisningsplanen för folkskoleseminarierna föreskrift införes" dels om undervisning rörande könssjukdomarna, dels, märkligt nog, om "att de sexuella problemens samband med den kristna etiken skall betonas vid kristendomsundervisningen" – något som verkligen tycks falla av sig självt och väl i alla tider skett. Slutligen innehåller betänkandet ännu en del med bilaga, författad av en medicinsk auktoritet bland de sakkunniga och avhandlande den kinkiga frågan om s k personlig profylax, men mot slutsatserna i denna del har en av de sakkunniga inlagt sin reservation.

Detta är icke heller så underligt, ty kristen etik och personlig profylax i denna mening strider betydligt mot varandra. Den kristna etiken vet icke av någon annan personlig profylax än den som uttalas i 1 Korinthierbrevets 7 kap. "För att undfly otuktssynderna have varje man en hustru och varje kvinna en man". Och för min del är jag nog gammalmodig att fortfarande betrakta detta såsom idealet för all

"sexuell hygien", både i inskränkt och vidsträckt mening. Men hur uppfyller vi detta den kristna etikens bud? Jo, så att i den ålder, där frestelsen till otuktssynder är störst, praktiskt taget *ingen* man har hustru och endast ytterst få kvinnor inträtt i äktenskap. Luther ville, som bekant, att alla män skulle gifta sig vid 20 år och kvinnorna än tidigare, men på den punkten har vi fullständigt upphört att vara lutheraner. Förhållandena har ändrats sedan Luthers tid, säger man. Mycket sant men människonaturen har säkerligen icke ändrats. Vore det möjligt att i detta avseende återgå till sundare och naturligare levnadsvanor, så skulle tydligtvis kampen mot könssjukdomarna icke längre te sig såsom hopplös, vilket jag fruktar att den eljest kommer att förbli, all "sexualundervisning" till trots.

Och varför skulle det icke vara möjligt? I ekonomisk väg blir det ju icke dyrare för två personer att leva gemensamt än att leva var för sig, snarare tvärtom. Ett enda rum är fullt tillräckligt, studier eller förvärvsverksamhet kan fortgå som förut, makarna skulle ändå finna tid att ägna sig åt det lilla hemmets skötsel och väsentligt förbilliga sin ekonomi. Ett villkor, men ett oeftergivligt sådant är blott, att de båda kontrahenterna äger *full visshet* om, att *föräldraskap* icke skall avkrävas dem, förrän de är ekonomiskt rustade – och man kan tillägga: fysiskt och psykiskt tillräckligt utvecklade – att bära dess plikter. Hur skall nu detta kunna ske? I första rummet borde naturligtvis kännedomen om lämpliga *kontraceptiva* medel och bruket av sådana ställas till allas rådighet istället för att, som nu, rent av motverkas av en kortsynt lagstiftning. Men detta är beklagligtvis icke nog. Vid den läkardiskussion som nyligen ägde rum i fosterfördrivningsfrågan uttalades stor misstro till dessa medels effektivitet. I varje fall är de dessvärre icke absolut tillförlitliga och med mindre än *full* säkerhet *kan* man helt enkelt i en mängd hithörande fall icke låta sig nöja, om förbindelsen överhuvud skall kunna komma till stånd. Det stora och bekymmersamma spörsmålet blir därför, om icke i förekommande fall även ett avbrytande på tidigt stadium av ett redan påbegynt havandeskap måste tillåtas.

Det nuvarande nödtillståndet i världen har gjort denna fråga sorgligt aktuell, framförallt naturligtvis i de nyss krigförande länder-

na. I *Frankfurter Zeitung* för den 16 december, förlidet år (1920) meddelar en läkare följande fall ur sin praktik. En ung, nygift fru besöker honom och får visshet om, att hon är på väg att bli mor. Istället för det uttryck av strålande glädje, som i normala fall plägar upplysa en ung kvinnas drag vid en dylik underrättelse, läser han i hennes blickar den svartaste förfäran. "För guds skull, nej, det får icke vara så. Varmed skall vi föda ett barn? Vi har icke nog för oss själva. Min man har stått fem år vid fronten och är ännu icke färdig med sin examen. Vi gifte oss, emedan han icke stod ut med restaurantlivet. Det blev alldeles för dyrt och han fick ändå icke äta sig mätt. Som det nu är, kan jag dock sörja för honom en smula. Men någon våning har vi icke. Vi är inkvarterade (Zwangsmieter) hos en gammal fin dam och har två rum med parkettgolv. Men vi har intet kök och inga kol. Var skall vi laga mat åt barnet, tvätta kläder åt barnet, var skall jag bringa det till världen? Så länge jag levat har jag längtat efter ett barn, men det får icke komma *nu*. Hjälp mig, ha barmhärtighet". "Och nu följde," slutar meddelaren, "ett utbrott av förtvivlan, sådant jag icke sett det vid någon dödsbädd eller i någon olycka och till sist en slö resignation för vilken språket icke har några ord".

Vore dylika fall enstaka, så kunde man ju hoppas, att bättre lottade likar skulle räcka ekonomisk hjälp, men om de förekommer i hundratusental, eller milliontal, vad så? För närvarande pågår i snart sagt hela världen en stark rörelse i riktning av nedsättande och eventuellt borttagande av straffet för fosterfördrivning. Redan nu är i några strafflagar, såsom den norska och den finska, påföljden, när det gäller kvinnan själv, nästan endast nominell: 3 respektive 2 *veckors* frihetsförlust och de aktuella lagförslagen går flerstädes än längre; i det schweiziska och ett av de tyska lagförslagen stadgas endast en veckas frihetsstraff. Enligt ett av de danska förslagen skulle "vid särdeles förmildrande omständigheter" straffet helt bortfalla. Men så länge handlingen överhuvud kriminaliseras, uppskattandet av de förmildrande omständigheterna, användandet av villkorlig dom osv ligger i domstolarnas hand, så länge "återfall" betraktas såsom försvårande omständighet och en läkare som "vanemässigt" bispringer dylika kvinnor fortfarande – såsom enligt det svenska förslaget – hotas med

"straffarbete från och med ett till och med sex år", är icke mycket vunnet. I varje fall förhindras kvinnan härigenom från att söka sakkunnigt bistånd och drivs i armarna på kvacksalveriet. Förr eller senare måste man nog besluta sig för att borttaga hela denna brottsposition ur strafflagarna, därest intet medel kan utfinnas, som med *full visshet förhindrar* konception, vilket tvivelsutan vore den bästa och lyckligaste lösningen.

Det är icke med lätt hjärta jag nedskrivit det ovanstående. Den så naturliga motviljan mot att utsläcka vore det än den spädaste gnista till ett människoliv, är hos mig icke mindre rotfäst än hos andra människor och har allt hittills förhindrat mig att överhuvud yttra mig i denna sak. Men det går icke an att uteslutande behandla denna fråga ur känslosynpunkt. Man måste även låta förståndet råda och mot varandra väga de moraliska och samhälleliga värden som här står på spel. Friges aborten så bör man å andra sidan kunna vänta, att barnamordet i egentlig mening skall helt upphöra såväl i dess akuta form som i den långt vanligare, så att säga kroniska, det långsamma pinandet till döds av små stackars spädbarn genom brist eller vanvård. På samma gång skulle sedliga förbindelser träda istället för de osedliga, prostitutionens skamfläck, om den icke kunde bringas att helt försvinna, åtminstone inskränkas till ett minimum och könssjukdomarnas gissel med den.

Den "personliga profylaxen" löser icke problemet. Hur glänsande dess resultat än må vara ur medicinsk synpunkt, så skulle den icke blott lämna prostitutionen orörd, utan, såsom man lätt inser, mångfaldiga dess chanser, så att de hederliga kvinnornas kamp om männen blev rent hopplös. Vi skulle återvända till antikens förhållanden, där allt erotiskt liv gick upp i hetärväsendet och äktenskapet degraderades till en blott barnuppfödningsanstalt. Prostitutionen är *steril*, detta är dess enda, men fruktansvärt starka raison d'être. Vill man icke eller vågar man icke bekämpa den med dess egna vapen, dvs fakultativ sterilitet inom äktenskapet, så är den oövervinnelig.

Det är ganska vanligt att de olika meningsriktningarna härvidlag skildras såsom en förment motsättning mellan "hedniskt" och "kristet" åskådningssätt. Även det Thyrénska sakkunnigbetänkandet

skattar något åt denna uppfattning.* Den är emellertid oriktig. Den äldsta kristna kyrkan uttalade intet förbud mot fosterfördrivning eller ens mot utsättandet av nyfödda barn. Religiösa ivrare yrkade redan den tiden att sådant borde likställas med allt annat dödande, men de vann ingen anklang hos dem som hopställde det nya testamentets kanon. Först långt senare fullbordades i såväl det kyrkliga som det allmänna tänkesättet det fullständiga omslag härutinnan som vi alla känner, och som bragt ett otal arma kvinnor på schavotten utom allt annat elände.

Motiven till detta omslag kan ha varit flerfaldiga, mer eller mindre aktningsvärda, men *ett* sådant motiv har i varje fall numera upphört. Under medeltiden och långt in i nyare tid decimerades folkstocken i alla länder oavbrutet, genom krig, pest och hungersnöd så att den icke sällan rent av gick tillbaka, varjämte barndödligheten även i normala fall, var oerhört stor. Det kan då i det man förväxlade orsak och verkan mången gång ha förefallit som om släktets hela alstringskraft måste tas i anspråk för att utfylla luckorna. Vi vet nu att detta var ett misstag och att i alla händelser för närvarande endast en ringa del av denna alstringskraft kan eller får förverkliga sig, såvida vi icke på nytt skall sjunka ned under vår redan uppnådda kulturella ståndpunkt och än mer förhindras att bringa den vidare. Det är denna paradoxala motsats mellan å ena sidan det ytterst ringa mått av fruktsamhet, som är fullt tillräckligt till folkstockens upprätthållande, och å andra sidan styrkan och omfattningen av den naturdrift som för man och kvinna samman och vars tillfredsställande utgör en oavvislig beståndsdel i ett fullt lyckligt och harmoniskt liv. Det är detta i sin nuvarande gestalt helt och hållet nya problem, som vi ha att lösa och som icke bringas ur världen därför att man låter det ligga och låtsar, som om det icke fanns till.

---

*Johan Thyrén, se fotnot i artikel 9.3.

4.7 Preventivlagen och de medicinska auktoriteterna

Ännu ett halvsekel efter Wicksells första föredrag i befolkningsfrågan var bruket av preventivmedel en brännbar fråga. Preventivlagen från 1910 hade till och med skärpt straffen för information om metoder för födelsekontroll och saluförandet av preventivmedel, bl a i syfte att främja nativiteten. Medicinalstyrelsen hade nu ändrat åsikt och i ett yttrande från den 14 november 1923 avstyrkt bibehållandet av lagen, främst för att preventivmedlen stävjade de veneriska sjukdomarna. Wicksell å sin sida vill betona det barnbegränsande syftet och gör detta genom att lyfta fram ett norskt utlåtande i frågan. Preventivlagen avskaffades först 1938.

Datering: November/december 1923.

Medicinalstyrelsens för någon tid sedan i tidningarna omnämnda utlåtande rörande den s k preventivlagen är märkligt så till vida att det går stick i stäv mot samma myndighets uttalande för ca 13 år sedan, vilket mer än mycket torde ha bidragit till att denna olyckliga lag någonsin av riksdagen antogs. Det hette nämligen där att vissa av de i kontraceptiskt syfte använda medlen tillika hade ett visst värde i profylaktiskt avseende, då som skyddsmedel mot de veneriska sjukdomarna, men denna deras betydelse var så ringa och osäker, att nämnda omständighet icke borde få stå hindrande i vägen när det gällde att bekämpa deras nativitetshämmande inverkan, som jämväl av medicinalstyrelsen utan vidare ansågs skadlig. Strängt taget var denna argumentation visserligen icke riktigt logisk, ty enligt sin förtjusande ordalydelse vänder sig lagen mot förebyggandet av *alla* "följder av könsumgänge" alltså även av veneriska sjukdomar. Ju effektivare följaktligen de nämnda medlen hade visat sig i detta avseende desto *mer* hade de enligt lagens syfte bort förbjudas. Emellertid är väl logik det man minst av allt hade att vänta hos denna lags tillskyndare, vilka väl fastmer samt och synnerligen drevs av ett ganska oklart känslotänkande.

Under mellantiden har emellertid medicinalstyrelsen kommit till övertygelse om medlens ifråga oerhört stora betydelse i profylaktiskt hänseende och *avstyrker* på denna grund lagens bibehållande. Vad åter befolkningssynpunkten angår åtnöjer sig medicinalstyrelsen med att framhålla att lagen hädanefter som hittills torde bli oförmögen att hindra propagandan för nativitetsminskning, men anser sig för övrigt icke böra ta ställning till denna "omtvistade fråga".

En dylik modesti må vara aktningsvärd; dock förefaller det som om just läkare skulle mer än de flesta andra vara i tillfälle att konstatera de skadliga följderna jämväl i socialt och ekonomiskt avseende av en ohejdad fruktsamhet. Säkert är att en annan icke mindre betydande medicinsk auktoritet i ett liknande tillfälle icke nöjt sig med en dylik negativ hållning utan öppet förordat bruket av förebyggande åtgärder och detta uttryckligen även av sociala skäl. Jag syftar på den medicinska fakulteten vid Kristiania universitet, som den 12 maj 1922 på förekommen anledning – det gällde en till norska översatt broschyr angående bruket av preventivmedel – avgav ett offentligt utlåtande i ämnet. Då detta yttrande i flera avseenden ger anledning till reflexioner tar jag mig friheten att här ordagrant citera det eller så mycket därav, som kommit till min kännedom.

"Mer eller mindre verksamma medel att förebygga havandeskap har brukats av alla folk och under alla väderstreck så långt tillbaka historien går.

Men ehuru primitiva dylika medel, även i stor utsträckning, har använts av folk av låg utvecklingsgrad och kultur, t ex av Australiens urinvånare, är det civilisationen eller övercivilisationen som mest allmänt tagit dem i bruk.

Orsakerna härtill är icke enbart att söka i egoistiska motiv hos gifta kvinnor.

Grunden är icke blott att kvinnorna vill undvika besväret av havandeskap och barnfödslar, som inskränker deras personliga handlings- och rörelsefrihet. Huvudskälet är tvivelsutan av ekonomisk art. De flesta människor har icke råd att underhålla en stor familj. Behovet av föda och kläder för de redan födda barnen, av att skaffa dem en god uppfostran och ge dem en god start i livet, gör det oönskvärt för

föräldrarna att skaffa sig än flera barn att dela deras redan alltför små inkomster. Samvetsgranna och ansvarskännande föräldrar är rädda att icke kunna sörja för flera barn på ett anständigt sätt. Å andra sidan drivs de av en naturlig och hälsosam instinkt att sätta flera barn i världen. De söker följaktligen att lösa detta problem genom bruket av preventiva medel.

Den medicinska fakulteten vill därför besvara den till dem riktade frågan på följande sätt:

1) I betraktande av den risk, som alltför täta och talrika barnsbörder kan medföra för moderns såväl hälsa som liv, och för barnets utveckling och vitalitet, anser vi nyttigt att gifta mödrar under sådana omständigheter ges tillfälle att erhålla anvisning i bruket av preventiva medel.

2) Under inga omständigheter kan vi tillstyrka att de medicinska auktoriteterna skulle utge tryckta anvisningar i ämnet. *Anvisningen ifråga bör ges av läkarna.*

3) Flera preventiva medel är kända, vilka brukade med omsorg och renlighet kan användas *utan risk* för hälsan: men å andra sidan finns medel vilkas användande kan vara skadligt för hälsan och t o m bringa fara för livet.

4) Frånsett den form i vilka de framställts är de anatomiska och fysiologiska fakta som meddelas i den ifrågavarande broschyren väsentligen riktiga, men vi måste överhuvud avstyrka att offentliga broschyrer tryckas rörande detta ämne."

Rörande en del punkter i detta utlåtande torde avvikande meningar kunna hysas. För min del har jag dock alltid varit av den åsikten att en så ömtålig angelägenhet i sin helhet borde lämnas i sakkunniga händer, dock under den förutsättning som väl även den medicinska fakulteten utgår från, att sakkunnig hjälp *alltid* måste vara för handen så att vid alla gynekologiska kliniker och för övrigt läkaranvisningar av detta slag på begäran lämnas. Ur flera synpunkter torde det emellertid icke vara önskvärt eller ens utförbart att inskränka klientelen härvidlag till allenast gifta kvinnor. Den statistiskt påvisbara, utomordentligt talrika – för att icke säga *regelmässiga* – förekomsten av äktenskap, där giftermålet föregåtts av en längre eller kortare tids sam-

manlevnad mellan makarna måste nödvändigtvis tas i betraktande. Alltför tidiga barnsbörder är helt visst lika litet önskvärda som alltför talrika sådana och just i dylika fall föreligger risken att ett redan påbörjat havandeskap avbryts genom medel av en helt annorlunda, farlig eller skadlig karaktär.

I övrigt synes detta utlåtande med sin förnuftiga vardagsenkla motivering vara ett märkligt tidens tecken. Även den ifrågavarande fakulteten – om än naturligtvis med annan sammansättning – uttalade fordom, om jag ej missminner mig, helt andra åsikter i denna fråga. Världskriget har liksom på andra områden, så på befolkningsfrågans och de sexuella frågornas, varit en sträng men framgångsrik lärmästare. Naturligtvis är det icke uteslutet, att om föräldraegoismen, eller vad man kallar så, blev ensamt utslagsgivande i nativitetsfrågan, de nyföddas antal kunde bli *mindre* än med nationens intressen och dess välstånd är förenligt. Något exempel därpå torde visserligen icke kunna anges. De antika skriftställarnas utlåtanden i ett ämne, där förväxling mellan orsak och verkan ännu i vår tid med dess statistiska hjälpmedel är så ytterst vanlig, torde icke ha någon större betydelse.

4.8 Straffarbete eller råttmos

Den 15 januari 1925 tar Wicksell till orda i Dagens Nyheter *under rubriken "En lucka i lagen", en artikel som senare utkom som broschyren* Fosterfördrivning *(bibliografin 732). Från 1925 föreligger också ett manuskript, vars drastiska rubrik ger uttryck för författarens upprördhet. En sjuksköterska hade under sommaren 1925 dömts till 1 års straffarbete för medhjälp till fosterfördrivning och en homeopat hade fått 10 månader för samma brott.**

* Fram till 1938 var alla aborter illegala. Därefter tilläts abort av medicinska (hot mot kvinnans liv och hälsa), humanitära (vid våldtäkt) och eugeniska (risk för svår sinnessjukdom) skäl. 1946 tillkom socialmedicinska skäl och 1963 misstanke om fosterskador (som resultat av neurosedynskadorna). Först 1975 infördes rätt till abort på de villkor Wicksell nämner, nämligen på grundval av beslut av kvinnan själv, före en viss tidpunkt och utförd av läkare.

Wicksell argumenterar här för en legalisering av abort, med de reservationer som han anser nödvändiga, nämligen att de utförs på ett tidigt stadium och av en legitimerad läkare. Fosterfördrivning bör vara en nödfallsutväg och såväl läkarvetenskapen som samhället i stort har ett ansvar för att den i så få fall som möjligt behöver tillgripas. Innehållet i denna artikel är i stort sett detsamma som i nämnda broschyr; men tonen är fränare.

Datering: November/december 1925. Daterad med hjälp av notiserna om det danska strafflagsförslaget och om den av riksdagen begärda utredningen.

I somras visste tidningarna att berätta att en sjuksköterska som varit tvenne kvinnor behjälplig att fördriva deras foster blivit dömd till ej mindre än ett helt års *straffarbete*, och helt nyligen har en "homeopat" av liknande anledning ådömts 10 månader av samma sort. Hur det åter kan gå, när icke ens någon så pass sakkunnig person som en homeopat eller sjuksyster lämnar sitt bistånd i dylika fall, erfor man för någon tid sedan av en annan tidningsnotis av innehåll, att en stackars kvinna, som alldeles på egen hand försökt att fördriva sitt foster, hade avlidit efter att ha satt i sig en kvantitet *fosformos*, som enligt uppgift skulle ha varit tillräcklig att ta död på två eller tre starka män. Och under höstens lopp har det duggat rätt friskt med nya fall av fosterfördrivning, likaledes med dödlig utgång.

Hur länge skall detta elände fortfara? Det är dock nu över fyra år sedan riksdagen skrev till Kungl. M:jt och begärde en utredning av frågan, huruvida *straffrihet* skulle uttryckligen kunna stadgas för denna handling i vissa ömmande fall, bl a när den företagits "under trycket av ett svårt socialt eller ekonomiskt nödläge". Varför avhörs icke denna utredning? Kanske vill man svara, att den bör komma först i samband med den allmänna revision av strafflagens kapitel 14 som nu förbereds, men detta svar är näppeligen tillfredsställande. Det kunde godkännas, om det här allenast vore fråga om en lindring av straffet för något, som allt fortfarande skall anses såsom ett brott,

och det alltså gällde att någorlunda likformigt fördela straffnivån för alla brottshandlingar av med varandra sammanhängande art. Men så snart fråga uppstår om införande av verklig straffrihet, m a o om *legaliserandet* av en viss handling som hittills haft brottskaraktär, så blir varje uppskov tydligen icke blott en oundviklig hårdhet utan en verklig och alldeles onödig grymhet och orättfärdighet.

Man torde kunna utgå från att den ifrågavarande sjuksystern eller homeopaten icke skulle ha utsatt sig för en så ohygglig straffrisk, endast för att förtjäna några få kronor, utan att de alldeles övervägande drevs av medlidande med kvinnorna ifråga. Antag då, vilket är långt ifrån osannolikt, att i dessa fall faktiskt just ett sådant "socialt eller ekonomiskt nödläge" förelåg, som även enligt riksdagens mening eventuellt skulle berättiga till full straffrihet. Kan det då på något sätt försvaras att en eller flera personers hela liv och framtid förspills, blott därför att den begärda "utredningen" ännu efter mer än fyra år icke kunnat bli färdig? *Ett* år, dvs tidsrummet från en riksdag till den nästa, borde väl ha varit fullt tillräckligt – om man haft god vilja.

Det av riksdagen om än i försiktiga ordalag uttalade önskningsmålet – såsom ett sådant måste det väl anses, ty vad skulle i annat fall hela skrivelsen tjäna till – kan svårligen tänkas uppfyllt på mer än ett-dera av två sätt. Antingen kunde man försöka tillskapa något slags nämnder som var på sin ort och i varje särskilt till dem hänskjutet fall hade att avgöra, huruvida företagandet av en abort vore att anse som berättigat och alltså av vederbörande läkare fick utan straffrisk verkställas. Införandet av dylika nämnder har i flera länder påyrkats, dock så vitt jag vet, utan att ännu någonstädes ha lett till positiva lagstiftningsåtgärder – utom i Sovjet-Ryssland, varvid för övrigt må anmärkas, att dylika och även längre gående åtgärder, redan under tsar-tiden hade i Ryssland förordats av framstående juridiska auktoriteter. För min del har jag dock ytterst svårt att uppvärma mig för detta sätt att lösa frågan, om det ock må erkännas vara bättre än ingenting alls. Det förefaller dock ytterst motbjudande att sitta som medlem i en dylik nämnd och eventuellt ha till uppgift att liksom döma en liten oskyldig spirande människovarelse från livet.

Det blir någonting helt annat, om s k medicinska indikationer fö-

religger, så att moderns liv eller hälsa skulle äventyras genom barnsängen, vartill torde kunna läggas de fall som av 1921 års sakkunniga påpekades, nämligen då en kvinna blivit havande på grund av våldtäkt eller ock när abnormitet hos fostret kan förutsättas. I så fall blir ju en abort det enda medlet att förebygga en svårare olycka. Men ett "socialt eller ekonomiskt nödläge" är en väsentligt olika sak. För individen själv kan det vara lika påträngande, men samhälleligt sett skulle i varje särskilt sådant fall svårigheterna nästan alltid kunna lösas genom ett lämpligt penningunderstöd. Vad som olyckligtvis gör denna, eljest så tilltalande utväg impraktikabel är helt enkelt att antalet fall av "socialt eller ekonomiskt nödläge" kan räknas i tiotusental eller miljoner. Men nämnden skulle ju ge sitt utlåtande i varje särskilt fall. Häri ligger i själva verket en olöslig motsägelse. Skulle nämnderna söka komma förbi den genom att blott fatta sin uppgift såsom rent formell – ungefär som förlikningsmännens vid äktenskapstvister – så kunde den lika gärna vara borta. Skulle den åter ta till regel att avvisa alla fall utom de allra mest upprörande, så blev den nog icke mycket anlitad, utan det nuvarande olyckliga tillståndet kom att fortfara ungefär som förut.

Den andra utvägen skulle vara att fastställa vissa *objektiva* villkor för straffrihet, i främsta, kanske enda rummet att aborten företogs i grossessens allra första stadium, varjämte naturligtvis blott en sakkunnig person, om möjligt en legitimerad läkare borde ha rätt att verkställa den. Som bekant föregår i vårt grannland Danmark för närvarande en ytterst omfattande strafflagsrevision. Det förslag till en sådan som av regeringen framlagts och som i januari detta år genomgick första läsningen i Folketinget grundade sig på ett betänkande författat av sex mycket framstående danska jurister bl a den även i Sverige högt skattade kriminalisten professor C Torp.* Detta överhuvud mycket radikala förslag innehöll ifråga om fosterfördrivning den märkliga bestämmelsen att straff för fosterdrivning i vad det angår kvinnan själv, dels under förmildrande omständigheter kunde

* C Torp, 1855–1929, dansk jurist, var professor vid Köpenhamns universitet.

helt bortfalla, varjämte den s k preskriptionstiden inskränktes till blott ett år, dels, vad ännu viktigare är, överhuvud endast skulle inträda om den ifrågavarande kvinnan vid handlingens företagande redan hade "märkt säkra tecken på att vara havande". Då sådana tecken (fosterrörelserna) icke inträffar förr än under grossessens fortgång, var alltså otvivelaktigt förslagsställarnas mening att en fosterfördrivning företagen under havandeskapets första tid icke längre skulle kriminaliseras.

Olyckligtvis var denna bestämmelse tillkommen genom en kompromiss och led av vissa logiska brister, som också medförde att regeringen icke upptog den i sitt förslag. Man hade nämligen icke vågat ta steget fullt ut och under denna förutsättning göra jämväl medhjälparen straffri. Denna skulle fastmera under alla omständigheter straffas med fängelse på intill 4 år, ett straff som eventuellt kunde höjas till 8 år när antingen handlingen företagits "för vinnings skull" eller ock om den medfört kvinnans död eller svår kroppsskada. Det sistnämnda kunde ju ha någon mening om det hade stått henne fritt att anlita sakkunnig hjälp, men det var just detta man i främsta rummet ville förhindra. Orden "för vinnings skull" syftar naturligtvis på läkare som sysselsätter sig med framkallande av aborter såsom en specialitet. Resultatet skulle alltså bli att kvinnor i en dylik situation kom att i största möjliga utsträckning söka hjälpa sig själva – vilket nättopp är den allra fördärvligaste metoden.

Regeringen upptog som sagt icke denna del av förslaget.* Det försvarades endast av två bland de uppträdande talarna, den ena av dem en kvinna, fru Mathilde Hauschultz praktiserande jurist och medlem, om jag inte misstar mig av högerpartiet. Den socialdemokratiske justitieministern Steincke, som i övrigt mycket skickligt försvara-

* Det danska strafflagsförslaget behandlades i Folketinget den 20–27 januari 1925. Justitieminister Steincke, f 1880, höll sitt stora anförande den 23 januari. Det återfinns i publikationen *Riksdagstidende*, *Forhandlinger i Folketinget*, *77:de ordentlige Samling 1924–25*, Köbenhamn 1925, där det omfattar spalterna 4026–4064. Det refererade yttrandet förekommer i spalt 4055. Mathilde Hauschultz, 1885-1929, var dansk jurist och medlem av folketinget 1918–29.

de regeringsförslaget, var icke synnerligen lycklig på denna punkt. Han intog den ställningen att alla åtgärder till nativitetens inskränkande egentligen vore av ondo enär en tysk forskare räknat ut, att man för närvarande blott med de nu kända metoderna skulle under en förnuftig samhällsordning kan livnära *150 gånger så många människor som nu*! Den åberopade forskaren lär ha varit den bekante mera fantasirike än vederhäftige Oppenheimer, vilket just icke gör saken mera trovärdig.*

Hur det till sist kommer att gå med denna sak i Danmark där hela strafflagsförslaget för närvarande undergår granskning av en stor kommitté, är icke gott att säga. Jag har anfört det ovan sagda blott för att visa, att tanken på att legalisera en abort som företas under havandeskapets första tid, ingalunda blott är "bolschevikisk" utsvävning, utan omfattas av de skarpaste jurister i vårt grannland och offentligen försvaras av en i övrigt allt annat än radikal kvinnlig folketingsmedlem.

Borde icke Sveriges kvinnor och särskilt *Tidevarvet* mera energiskt uppta denna sak till diskussion. Halvt om halvt har den ju varit uppe i samband med omnämnandet av *Tidevarvets* upplysningsbyrå, varvid framhölls att denna självfallet icke tar någon befattning med aborter. Men på samma gång yttrades att det vore "löjligt" när man såsom ett "socialt nödläge" betecknade den situation att två unga människor som älskar och vill tillhöra varandra ännu icke är i stånd att sätta bo och följaktligen icke att föda och uppföda barn. För min del kan jag icke se något löjligt häri. Vill man göra allvar av Första Korinterbrevets ord: "För att fly otukten have varje man sin kvinna och varje kvinna sin egen man", så kommer man icke ifrån att foster-

---

* Den av Wicksell omnämnde "mer fantasirike än vederhäftige Oppenheimer" är den tyske nationalekonomen Franz Oppenheimer, en av de mer betydande tyska nationalekonomerna under 1920-talet. Wicksells hårda omdöme torde ha sin grund i att Oppenheimer var mycket kritisk mot Malthus' läror, vilka han i *Grossgrundeigentum und die Soziale Frage* ägnar en bister kritik (s 191–216). Steinckes befolkningssiffra, 150 gånger den nuvarande, finns i Oppenheimers arbete *Das Bevölkerungsgesetz des T R Malthus und der neueren Nationalökonomie*, 2. Aufl. Berlin & Bern 1901.

fördrivning måste tillstädjas såsom nödfallsväg och yttersta resurs.[1] Det blir sedan läkarevetenskapens och samhällets sak att tillse, att denna under alla omständigheter sorgliga och motbjudande utväg i så få fall som möjligt, och om möjligt i intet fall *behöver* tillgripas.

Olyckligtvis har utvecklingen hos oss under senare år gått i en alldeles motsatt riktning, om på grund av preventivlagens tillkomst eller utan samband med denna må vara osagt. Enligt en statistik, som för några år sedan meddelades av professor Forssner skulle bland gifta kvinnor i Stockholm som redan fött barn vart tredje havandeskap numera (1919) sluta med abort av vilka de ojämförligt flesta är med avsikt framkallade.[2]

4.9 Befolkningsfrågan och sunda förnuftet

I detta korta inte avslutade inlägg föranlett av, enligt Wicksell, helt orimliga prognoser över befolkningsutvecklingen ondgör han sig irriterat över den stora okunskapen i befolkningsfrågor.

Datering: 1924–25.

”Sanning och sunt förnuft, det är vad jag håller på” utropar kaffemäklar Droogstoppel i Multatuli’s roman *Max Havelaar*, men, han hejdar sig strax av fruktan att ha gått för långt och tillägger försiktigt-

---

[1] Man får komma ihåg att under antiken föräldrar ägde rätt t o m att efter gottfinnande upptaga eller icke upptaga ett litet nyfött barn. *Quod erit natum tollito.* ”Tag upp det barn som du kommer att föda”, säger Jupiter i Amphitryons skepnad till Alcmene i Plautus skådespel. Detta var alltså icke självklart, ens när det gällde högättade makar. Kristendomen gjorde, så vitt man kan se, häri ingen förändring. Denna kom fastmer långt efteråt genom Longobardernas lagstiftning.

[2] Läkarens erfarenhet angående fosterfördrivning och lagstiftning mot densamma. Föredrag vid Svenska Läkarsällskapets sammanträde 23/11 1920, tryckt i dess *Förhandlingar*.

vis: "ja, jag gör naturligtvis ett undantag för den heliga skrift".* Jag är dock nästan säker på att han också gjorde undantag för åtskilliga andra frågor t ex *befolkningsfrågan*, åtminstone vet jag intet spörsmål – de religiösa frågorna icke ens undantagna – som av det stora flertalet människor plägar behandlas med ett sådant minimum av sanning och sunt förnuft. Ett resonemang om fakta och siffror, som helt och hållet bortser från det sakförhållande, att två gånger två alltid är, har varit och måste förbli fyra, står ju eljest icke högt i kurs, men på befolkningsfrågans område är det fortfarande högsta fashion.

Vem har icke hört talas om "befolkningarnas normala tillväxt" och nödvändigheten att upprätthålla denna, och dock är detta uttryck en påtaglig självmotsägelse, ty *varje* folkökningsprocent, som icke praktiskt taget sammanfaller med stillastående, är ovillkorligen en *abnorm* företeelse i den meningen att den endast kan inträffa tillfälligtvis under kortare tidrymder, varemot det *normala* måste vara antingen ett rent stillastående av befolkningen eller ock – såsom i äldre tider mest var fallet – en växling mellan tillväxt och avtagande omkring ett ungefär oförändrat jämviktsläge.

Den som icke gjort klar för sig denna enkla aritmetiska sats och lägger den till grund för sitt resonerande, är oskicklig att överhuvud behandla befolkningsfrågan. Hade denna regel iakttagits så skulle minst nittionio hundradelar av allt som skrivits i detta ämne ha, till stort gagn för mänskligheten, stannat i papperskorgen.

Men om alltså sunda förnuftet ohjälpligen kommer till korta i denna diskussion, så borde åtminstone den faktiska sanningen respekteras. Vad sanning ligger det t ex i ett sådant påstående som det av Martin Koch** efter Waltz troskyldigt citerade, att "om folkmäng-

---

* Multatuli är identisk med den holländske författaren E D Dekker, 1820–87, som 1860 utgav den självbiografiska romanen *Max Havelaar*, vilken väckte stort uppseende genom sin kritiska hållning mot det holländska styret på Java.

** Den svenske författaren Martin Koch, 1882–1940, under 1922–26 Pariskorrespondent för tidningen *Socialdemokraten*, torde vara källan till Wicksells "troskyldiga citat". Detta härrör rimligtvis i sin tur från André Waltz' broschyr *La problème de population française*, Paris 1924. Waltz var i början av 1920-talet fransk korrespondent för *Dagens Nyheter*.

den i Frankrike fortfar att sjunka på samma sätt som hittills kommer Frankrike år 1965 att äga endast 25 miljoner invånare"? Före kriget minskades ju faktiskt *icke* den franska befolkningen utan tillväxte tvärtom, om än – till lycka för Frankrike – mycket långsamt, efter kriget har den likaledes tillväxt. Folkminskningen åter, under och genom själva kriget, kan väl i all rimlighets namn icke anses såsom "normal" eller läggas till grund för framtidsberäkningar! Eller är siffran – 25 miljoner – kanhända vunnen genom s k extrapolering ur Frankrikes sjunkande nativitet under senare årtionden? I så fall borde väl extrapoleringen utsträckas till att gälla jämväl Tysklands under senare årtionden i ännu långt starkare progression sjunkande födelsetal, och sker detta så kommer man även för Tysklands del inom två år icke blott till en stationär utan till en snabbt avtagande folknumerär.

Stridande mot sanningen eller åtminstone mot all sannolikhet är påståendet att "om Frankrike kunnat ställa lika många man som tyskarna under fanorna" så skulle antingen "kriget icke ha släppts loss år 1914" eller ock "segern inte ha blivit så dyrköpt" som nu osv. År 1870 hade dock Frankrike i det närmaste samma folkmängd som Tyskland och blev likväl i grund slaget. Hade det sedan ökat sin folknumerär i jämbredd med den tyska så hade det förmodligen litat på sin egen kraft och rimligtvis än en gång legat under för den fruktansvärda tyska krigsmaskinen, eventuellt understödd av Österrikes härsmakt. Nu drevs Frankrike istället att föra en försonlig och fredlig politik varigenom de allianser kunde vinnas som till sist hembar segern. För närvarande lever det i förbund med icke mindre än 54 andra nationer. Det borde väl räcka till att stävja Tysklands revanchlust även om den vore så mordisk och skadeglad som Waltz utmålar den.

Det troliga är emellertid att såväl Tyskland som överhuvud alla länder i Europa och i hela världen – några få kolonialländer undantagna – kommer att i den närmaste framtiden positivt minska sin folkmängd till gagn och välsignelse för vart och ett av dem och för alla tillsamman.

Rent av löjligt är påståendet att ett land borde öka sin folkmängd för att lättare bära räntorna på sin statsskuld. Till och med om det gäller utländska skulder är detta icke sant såsom lätt kan bevisas. Vad

Frankrike angår är större delen av dess skuld inhemsk och en inhemsk skuld är om betalningen sker genom en rättvist fördelad beskattning, *ingen* skuld.

4.10 Befolkningsfrågan och världsfreden

Uppsatsen är ett föredrag som Wicksell höll vid den årliga upplysningsveckan, anordnad av den svenska avdelningen av Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet. Här utvecklar han tesen att överbefolkning är ett ständigt hot mot fred i världen och analyserar särskilt utvecklingen i Europa. Han hoppas att kvinnorörelsen kommer att engagera sig för internationella åtgärder för att stoppa befolkningstillväxten.

Datering: Den 12 januari 1926. Detta manuskript har den senaste dateringen i samlingen. Wicksell avled i början på maj 1926.

Bland alla botemedel mot en alltför stark folkökning har *kriget* i alla tider varit det ojämförligt mest populära, och i forna dagar var det också ett av de mest effektiva, så att det t o m under långa tider kunde undanträngа sina båda stora medtävlare pest och hungersnöd, ehuru det naturligtvis än oftare arbetade hand i hand med dessa.

Såsom ett litet exempel bland otaliga andra på den roll som kriget fordom spelade i detta avseende kan anföras Helvetiernas krigståg, som omtalas uti inledningen till Caesars *De bello gallico*. Hela nationen drog ut från sina boplatser på den schweiziska högplatån för att tillkämpa sig herraväldet i Gallien. I början hade de god framgång, men Caesar, tillkallad av de överfallna stammarna, följde efter dem och slog dem slutligen så grundligt att de måste ge sig på nåd och onåd och på hans befallning återvända hem. Enligt tabeller som skall ha påträffats i deras läger, var de vid uttågandet ej mindre än 368 tusen personer, varav en fjärdedel vapenföra män. Hem återkom efter anställd räkning allenast 110 tusen.

Men vi behöver icke gå så långt tillbaka i tiden. Under trettioåriga kriget var folkförödelsen sådan att t ex enligt tillnärmelsevis pålitliga

beräkningar Württemberg under loppet av fem år förlorade mer än tre fjärdedelar av hela sin folkmängd. Hur det i fortsättningen gick med Helvetierna, förmäler icke historien, men Württemberg lyckades faktiskt under loppet av ett århundrade att återvinna sin forna folknumerär, dvs att fyrdubbla sin befolkning, vilket onekligen, i synnerhet för den tiden, förutsätter ovanligt gynnsamma ekonomiska förhållanden.

Denna omständighet förklarar krigets stora popularitet. De lidanden det förorsakade var fruktansvärda, men i allmänhet sammanträngda över en kortare tidsrymd. De glömdes därför snart eller var åtminstone snart borta från den omedelbara varseblivningen. De frukter det medförde var övervägande gynnsamma icke blott för segraren utan kanske än mera för den besegrade, vars folkförluster i allmänhet varit långt större, men så mycket större blev på samma gång lättnaden av ett ökat näringsspelrum, kanske för flera generationer framåt. Härav följer naturligtvis icke att man klart insåg detta orsakssammanhang, i vilket fall man ju noga bort akta sig för att på nytt öka folkstocken. Tvärtom, ingenting blev nu å ömse sidor så angeläget som att sörja för en talrik återväxt av blomstrande ungdom för att trygga segrarna respektive hämnas nederlagen, och så har det pågått i en ständig kedja av orsak och verkan i alla länder under årtusenden.

I nyare tid har dock, såsom redan Malthus anmärker, detta orsaksförhållande icke så litet förskjutit sig. Kriget är icke längre den stora reglerare av folkstocken som i äldre tid. T o m det senaste, ytterst blodiga världskriget har ingenstädes – utom möjligen i Frankrike och Serbien – framkallat någon kännbar brist på arbetsfört folk, utan snarare motsatsen. Saken är, att kriget från att vara ett hantverk som individen mer eller mindre utövat på egen hand, har blivit en vetenskapligt organiserad fabriksrörelse och kräver såsom all fabriksrörelse stora mängder av fast och rörligt kapital. Följden har blivit, att de *kapitalförluster*, som kriget och krigstillrustningarna förorsakat, vida uppväger den tillfälliga lättnad i näringsutrymme, som manspillan i kriget är ägnad att medföra; helst som, genom den moderna krigsföringens art och humanitära åtgärder för de stupades familjer, människoförlusterna i kriget numera nästan uteslutande inskränker sig till

den manliga ungdom, som omedelbart stupat eller gjorts till invalider, under det att det fordom gick ut över stora delar av den civila eller hemmavarande befolkningen.

Men om alltså den ena sidan av orsakssammanhanget: kriget såsom botemedel mot överbefolkning i våra dagar så gott som helt och hållet försvunnit eller t o m förvandlats i sin motsats, så fortlever dessvärre alltjämt den andra sidan: överbefolkning såsom orsak till kriget. Under de värvade truppernas tid var detta förhållande ögonskenligt. En sergeant som är ute för att värva rekryter, säger Malthus, ber till himlen om missväxt och arbetslöshet, dvs om överflöd på folk. Det var detta som drev ungdomen under fanorna, liksom den fordom drivit den ut på vikingatåg eller korsfärder. För regenten blev kadrernas fyllande alltså en barometer på en hotande överbefolkning och på samma gång ett maktmedel som han icke var sen att betjäna sig av, så mycket mer som dess underhåll kostade stora pengar. Alltid fanns anledning till krig åt något håll.

I våra dagar härskar den allmänna värnplikten, kadrerna är ständigt fulla, krigsmaskinen ligger så att säga ständigt med ångan uppe. Redan detta innebär, i förbigående sagt, en stor krigsfara, nästan som om man hade ett kruthus eller en dynamitfabrik mitt i en folkrik stad med stark samfärdsel. Man må hoppas att avrustningssträvandena skall lyckas att minska eller begränsa *denna* farlighet.

Men det finns en annan, som inga avrustningar kan fullt avhjälpa, och som icke heller fullständigt ger vika för det i och för sig högeligen berömvärda och nyttiga arbetet på en förbättrad folkundervisning, förbättrad mentalitet hos ungdomen osv, nämligen den växande befolkningens tryck på näringsmedlen och den härav skapade sociala oron och det allmänna missnöje, som efterhand sätter hela samhället i jäsning, så att de styrande till sist icke vet sig någon annan råd än att ge dessa jäsningsprodukter ett avlopp *utåt*.

Ingenting kunde vara mera påfallande än det ytterst lama sätt, på vilket Tysklands och Österrikes arbetare trots alla försäkringar på internationella möten reagerade mot krigshetsen 1914. Att de direkt skulle ha röstat för ett krig – om ett sådant alternativ förelegat – vill jag icke göra dem den skymfen att förutsätta, men misstanken att de

dock innerst inne icke hade så mycket emot ett krig om det blott kom till stånd utan ansvar för dem själva, är kanske svårare att fria dem från. Den utvidgning av gränser, av kolonier, av ekonomiskt inflytande i det hela, som kriget ställde i utsikt, var under dåvarande förhållanden i Tyskland ett synnerligen plausibelt önskningsmål, även om det i verkligheten icke skulle ha gagnat den tyska arbetarbefolkningen i ringaste mån.

Att flera kända tyska arbetarledare sedan under krigets fortgång uppträdde såsom lika goda chauvinister som trots någon är en sak för sig: den mentalitet som ett redan utbrutet krig framkallar är ju en sak som snart ingen människa helt kan befria sig ifrån. Men när nu detta kunde ske inom en arbetarstam, som kulturellt står minst lika högt som i något annat land, vad kan man vänta av den stora massan i de kulturellt mera efterblivna länderna. Ett land och framför allt en stormakt, som ökar sitt folktal utan att kunna tillfredsställande sörja för dess framtida behov, är en permanent krigsfara för sina grannar och för hela världen. Den flyktigaste blick på världens befolkningsstatistik visar dessvärre att denna fara är fruktansvärt stor.

Professor Brisman har nyss talat om våra egna begränsade försörjningsmöjligheter för den närmaste framtiden, och vad han där yttrade kan utan tvekan utsträckas till att gälla om samtliga gamla länder i hela världen.* Den märkvärdiga episod i världshistorien som 1800-talets jättelika folkmängdstillväxt bildade kan nu betraktas såsom avslutad. Den vilade på två huvudfaktorer: tillgodogörandet av de transoceaniska kontinenterna för världssamfärdseln, för den europeiska invandringen och indirekt för den europeiska industrin, samt tillgodogörandet av de underjordiska kontingenterna: stenkolslagren såsom kraft- och värmekälla för denna industri och för befolkningen i det hela. Den fortgående utveckling på bredden i en förundransvärd, aldrig förr upphunnen skala, som härav möjliggjordes, kan enligt sakens natur icke obegränsat fortsätta. En närmare undersökning skulle förmodligen tvärtom visa, att åtminstone i alla länder av

* Yttrandet av Sven Brisman förekom i ett inledningsanförande, "Befolkningsfrågan", vid Nationalekonomiska föreningens sammanträde den 4 december 1925. Angående Brisman, se artikel 1.2.

gammal odling en folkminskning, icke en fortsatt folkökning för närvarande är det ur ekonomisk synpunkt enda tillrådliga.

Men en fortsatt ökning även av kolonialländernas invånarantal kan icke ses utan oro. Dessa ännu glest befolkade områden är på samma gång anskaffningsorterna för Europas behov av födoämnen och textilråvaror. Canadas vetefält, de vidsträckta fårbetena i Australien, Argentina, Uruguay osv lämnar Europa spannmål, ull, fruset kött, hudar och läder m m. Skulle de bli lika tätt befolkade – jag vill icke säga som Europa men – blott som Förenta Staterna, så är det icke gott att inse vad *vi*, dvs Europa, blott med dess nuvarande befolkning sedan skulle föda och kläda oss med. Därav följer också, att det vore fåfängt att räkna på dessa länder såsom mottagningsplatser för den gamla världens folköverskott. En emigration dit, i en skala motsvarande behovet år efter år från världens alla överbefolkade länder är överhuvud otänkbar, och vore t o m om den kunde verkställas, av ovan nämnda skäl icke önskvärd.

Det finns alltså ingen annan utväg än att människorna nu på allvar och på ett målmedvetet sätt vänder sig till de *förebyggande* åtgärderna mot folkökning. I motsvarande fall går världen mot en katastrof av sådant omfång och intensitet, att t o m ett folkförödande krig kan vara – eller åtminstone tyckas vara – det mindre onda. Lyckligtvis saknas icke tecken till att detta efterhand börjat gå upp för nutidens människor. I alla civiliserade länder har nativiteten under senare decennier mer eller mindre ansenligt sjunkit. Att icke dess mindre de allra flesta av dem fortfarande ökar sin befolkning, är mera skenbart än verkligt, ty så snart de yngre åldersklasserna icke längre växer i storlek, kommer det starkare besättandet av de högre åldersklasserna enligt sakens natur att medföra en högre genomsnittlig dödlighet – så som för närvarande i Frankrike – och därmed ett stillestånd och till och med en återgång av folknumerären. En bekant engelsk statistiker A L Bowley* har nyligen räknat ut, att Englands befolkning sannolikt

---

*A L Bowley, 1869–1957, var engelsk statistiker och grundare av Econometric Society. Artikeln av Bowley förekommer i *Economic Journal*, 1924, s 188–192 med titeln "Birth and Population in Great Britain".

redan så tidigt som 1941 skall ha upphört att växa och börja långsamt avta. Andra länder i Europa, Belgien, Schweiz och vårt eget land, torde likaledes stå mycket nära det stationära befolkningstillståndet, där Frankrike redan sedan länge befinner sig.

Ytterst märkvärdiga är i detta avseende Tysklands nutida befolkningsförhållanden, och då allt som kan befordra ett fredligt sinnelag hos den stora, intelligenta och inflytelserika tyska nationen uppenbart är ägnat att i hög grad stärka fredsutsikterna, först och främst i Västeuropa och därnäst i hela världen, så må det tillåtas mig att några ögonblick dröja vid denna punkt. Ser man blott på de nakna slutsiffrorna så kunde det tyckas, som om det tyska folket alltjämt vore på väg till en stadig expansion av sin numerär. Trots den kolossala mansförlusten i kriget, nära 1 900 000 stupade, och trots den ansenliga områdesförlusten torde Tysklands folkmängdssiffra nu endast vara ett par millioner lägre än den var före kriget på det större området, m a o lika stor som vid senaste folkräkningen före kriget (c:a 65 millioner). Men denna relativa ökning härrör till stor del från det utomordentligt stora antal *immigranter*, dvs tyskar som utvisats eller frivilligt återvänt från de forna fiendeländerna, vilket enligt *Statistisk årsbok* tabell 241 not 13 uppgår till ej mindre än 1 1/2 million, som det arma landet nödgats bereda rum för; dels faller ökningen uteslutande på den *vuxna* befolkningen (över 15 år) som genom uppflyttning från lägre åldersklasser tilltagit i storlek. Barnåldern åter, framtidens befolkningstillgång företer en helt annan bild. Vid sista folkräkningen före kriget (1910) fanns ej mindre än något över 22 millioner barn under 15 år, mer än en tredjedel av hela den dåvarande folkstocken, en abnormt hög proportion. För närvarande torde barn under 15 år icke uppgå till mer än 16 millioner. Minskningen, hela 6 millioner, beror endast i ringa mån på områdesförlusten, i huvudsak har den sin grund i den minskade nativiteten såväl närmast före som än mera under och efter kriget.

Tänker vi oss nu ytterligare 15 år fram i tiden, alltså till år 1940, så har denna barnskara, i viss mån decimerad genom död och eventuellt utvandring, ryckt upp i den vuxna ungdomsåldern 15–30 år och själv blivit ersatt med en ny barnskara vars storlek hypotetiskt kan be-

räknas på grundvalen av nuvarande nativitet som med mer än 1/2 million understiger den före kriget rådande. Tillsammans torde dessa båda grupper, dvs samtliga personer under 30 år vid denna tid näppeligen komma att överstiga c:a 30 millioner under det att motsvarande åldersgrupp vid folkräkningen 1910 uppgick till icke mindre än 40 millioner. (För närvarande torde den ligga ungefär mitt emellan dessa gränser.) Alltså en högst betydande minskning av denna både i sig själv och för landets framtid så viktiga åldersgrupp.

Å andra sidan är det nog fullkomligt säkert, att åldersgrupperna över 30 år och uppåt till de högre och högsta åldrarna – vilka alla härrör från de stora årskullarna före 1910 – kommer att år 1940 utvisa en högst betydande tillväxt mot år 1910, då de sammanlagt endast uppgick till 25 millioner. Men att ökningen skulle kunna bli så kolossal, att den rent av uppvägde eller överträffade den nyss omnämnda stora minskningen i de båda yngre åldersgrupperna 15–30 och 0–15 år, torde av skäl som det här blir för långt att utföra näppeligen kunna förutsättas. Det sannolikaste torde därför vara, att totalsiffran av Tysklands befolkning redan under loppet av de närmaste 15 åren skall ha kulminerat och sedan kommer att långsamt *avta* fram emot år 1940 – liksom också därefter. (Bortkiewicz' förutsägelser 1914, före kriget*).

Många tyskar ser på denna förestående utveckling med allt annat än glada känslor, och tydligt är ju, att denna oproportionerliga ökning av de högre åldersklasserna, som till på köpet kommer att innesluta alla ännu kvarlevande krigsinvalider och krigsänkor samt i det hela krigets stora överskott av kvinnor, måste vålla betydande ekonomiska svårigheter. Man må hoppas att de forna fiendeländerna icke skall ställa sig oförstående gentemot dessa svårigheter, som de visserligen även själva, om än i mindre mån, får dragas med. Men dylika svårheter är i varje fall icke av den art, att de lockar till krigiska äventyr för sitt avhjälpande. Det blir någonting helt annat än den desperata stämning, som måste ha härskat i Tyskland före kriget vid anblicken av de oöverskådliga ungdoms- och barnaskarorna, som i

* Ladislaus von Bortkiewicz, se artikel 3.2.

ständigt vidgade led marscherade fram, och som det till sist måste ha blivit rent omöjligt att skaffa anställning och levebröd åt. Tysklands verkliga och ögonskenliga intresse redan i den närmaste framtiden blir då fastmer ett fredligt samarbete med andra nationer utan någon mördande inbördes konkurrens såsom före 1914 – och utan krigiska baktankar.

Så till vida synes ställningen hoppfull nog, om det än vore en stor överdrift att vilja se den närmaste framtiden i en rosig dager. Det är ju icke nog med att en befolkning upphör att tillväxa, om den redan i sig själv är alltför stor. Men det finns gott om länder, såväl i Europa som än mer i Asien och delvis Afrika, vilka tillsvidare synes nästan alldeles oberörda av den moderna rörelsen till nativitetens inskränkande. Italien och Spanien, Balkan-länderna med undantag av Grekland, Indien, Kina och Japan m fl, t o m det gamla Egypten har allesamman fruktsamhetssiffror som på sin höjd vore försvarliga i ett nyupptaget kolonialland. (Men som dock uppnåddes eller t o m överträffades av den tyska nativiteten efter fransk-tyska kriget). (Sovjetrysslands förhållanden på detta liksom andra områden undandrar sig bedömande. Dess folkökningssiffror har de senare åren varit relativt mycket små, men om detta beror på minskad fruktsamhet eller ökad dödlighet eller båda är tillsvidare en hemlighet).

Naturligtvis behöver man icke betvivla att den nämnda rörelsen efterhand kommer att utbreda sig jämväl till dessa folk, vilka varken är så råa eller okunniga att de icke skulle kunna bibringas insikt om vad saken gäller. Även i Europas flesta länder är ju denna rörelse av ett mycket färskt ursprung (Tyskland, se föregående sida). Man kan t o m påpeka ett bestämt datum för nära 50 år sedan (nämligen den bekanta Bradlaugh-Besant-processen i England*) från vilken en mera verksam malthusiansk propaganda först tog sin början bland de bättre situerade klasserna, och dess utbredning i stort bland arbets-

* Bradlaugh-Besant-processen utspelades 1877 då Charles Bradlaugh, 1833–91 och hans medarbetare sedan 1874, Annie Besant, 1847–1933, åtalades för spridande av en malthusiansk broschyr. De frikändes i högre rätt efter två år. Annie Besant anslöt sig senare till teosofien och efterträdde 1891 Helena Blavatsky som ledare för denna riktning. Se även artikel 9.1.

klassen är knappast två decennier gammal. Men om också blott en tidsfråga, är i denna så ömtåliga och brännbara sak faran av dröjsmål uppenbarligen stor och överhängande. Den borde därför icke överlämnas enbart åt det individuella intresset eller en oreglerad folkinstinkt utan tas upp till en förnuftig, välvillig och insiktsfull behandling av staterna själva, både var för sig och i deras internationella överläggningar. I sociala frågor av vida ringare räckvidd har de moderna staterna ansett sig pliktiga att ingripa, blott icke i denna. Eller rättare sagt, de har ingripit, men alltid på den galna sidan. De har undantagslöst ställt sig fientliga mot en social rörelse som dock i själva verket lika mycket är förestavad av nationalekonomiska och, rätt fattade, även politiska bevekelsegrunder som av den enskilda individens och familjens intressen. Det är högsta tid på att häri sker en radikal omändring.

Slutord. Kvinnorna såsom initiativtagare till en internationell befolkningspolitik (Mitt yttrande på Dresdenkongressen 1911*.)

* Slutorden i sitt anförande har Wicksell hämtat från ett föredrag "Deutschland in Hundert Jahren" som han höll i Dresden i september 1911 vid den fjärde nymalthusianska kongressen. Manuskriptet finns i Wicksell-arkivet vid UB i Lund, men två blad saknas. Det yttrande Wicksell hänvisar till har inte kunnat återfinnas.

5 Arbetsmarknaden

5.1 Normalarbetsdag

1889 bildades den andra socialistiska internationalen, en sammanslutning av 19 socialistiska arbetarpartier, bl a det svenska. En av dess första åtgärder var att göra den 1 maj till en internationell högtidsdag och uppföra en normalarbetsdag på åtta timmar som ett politiskt mål.

I Wicksell-arkivet finns tre manuskript som behandlar normalarbetsdagen. "Normalarbetsdag och arbetslön" är tydligen avsett att tryckas som en separat broschyr – Wicksell talar om "denna skrift" och "klargöra för läsaren" samt gör skissartade diagram i marginalerna. Ett annat manuskript är ofullständigt – senare delen av det har försvunnit – och ett tredje, det längsta, omfattar 156 handskrivna manusblad. Det är detta sistnämnda manuskript som presenteras här.

Wicksell höll även föredrag om normalarbetsdagen. I början av 1890, då han just återvänt från Frankrike, talade han över ämnet i Malmö och i månadsskiftet september/oktober höll han två föredrag i Stockholm, vilka refererades i Social-Demokraten. *Åren 1892 och 1893 höll han förstamajtal i Stockholm över samma ämne. Inget av de manus som finns i arkivet överensstämmer emellertid med tidningarnas referat av förstamajtalen. Det här publicerade manuskriptet kan inte vara ämnat för muntlig framställning. Redan manuskriptets längd och språkliga utformning gör en identifiering som förstamajtal otänkbar. Det innehåller många invecklade teoretiska resonemang och långa fotnoter. Det torde vara en utveckling av det nämnda arbetet "Normalarbetsdag och arbetslön" och liksom detta varit avsett att tryckas.*

Datering: 1892. Eftersom Wicksell hänvisar till uttalanden av Brentano från slutet av 1891 kan detta långa manus inte dateras tidigare.

Frågan om en på lagstiftningens väg åstadkommen förkortning av den nuvarande arbetsdagens längd har som bekant under de senare åren alltmer trätt i förgrunden bland den moderna arbetarrörelsens önskningsmål och har såsom en följd härav på sista tiden flitigt diskuterats i nationalekonomiska och andra tidskrifter samt tidningar.

Någon fullt uttömmande och avgörande behandling av ämnet kan dock denna diskussion näppeligen ännu sägas ha medfört. Och härtill har, utom frågans egna svårigheter, framförallt den omständigheten bidragit, att saken från olika håll förfäktas eller bekämpas ur mycket olika synpunkter och med anförande av grunder som, även när de framställs från samma sida, i själva verket har ganska litet med varandra att skaffa, ja delvis till och med inbördes motsäger och upphäver varandra. Så t ex är intet vanligare än att höra normalarbetsdagens försvarare framhålla, att genom tekniska framsteg och arbetets egen ökade intensitet den kortare arbetsdagen snart skulle visa sig fullkomligt lika produktiv som den längre; under det att för övrigt hela deras argumentation går ut på att visa, att arbetstillfällena inom de olika industrigrenarna skulle öka och därigenom konkurrensen bland arbetarna minska, just emedan de nuvarande arbetarna icke kunde hinna med att producera lika mycket som förut, om arbetstiden förkortades.

Vidare skiljs blott alltför ofta icke på de dock himmelsvitt olika frågorna om på ena sidan normalarbetsdagens nytta i och för sig och på andra sidan möjligheten av dess genomförande under nuvarande förhållanden eller på den föreslagna vägen. Framställda tvivel i sistnämnda hänseenden bemöts med argument, hämtade från själva sakens önskvärdhet och nytta. De som till äventyrs medger både nyttan och möjligheten, men anser att de föreslagna medlen är opraktiska och oanvändbara, samt att helt andra måste tillgripas, misstänks blott alltför ofta att vara ljumma vänner eller rent av hemliga motståndare

till hela saken och till arbetsklassens bästa i det hela. Mera behövs just icke för att deras röst, åtminstone inom arbetarkretsar, tillsvidare måste förklinga ohörd.

För att bringa reda i detta kaos av motstridiga meningar, eller kanske lika ofta av oklara känslostämningar, är det framförallt nödvändigt att noga skilja mellan de ifråga varande olika synpunkterna. Efter Schäffles föredöme[1] vill vi därför i det följande var för sig betrakta den *skyddspolitiska* eller humanitära samt, vad han kallar, den *lönepolitiska* synpunkten och mellan dessa båda inskjuter vi för vår del en tredje, lika viktig, nämligen den *tekniska*. Under besvarandet av de spörsmål, som därvid erbjuder sig, skall vi också lättare komma på det klara med den fråga som av många anses såsom själva huvudfrågan, ehuru den enligt vår uppfattning är av jämförelsevis mindre vikt: nämligen huruvida det, som i denna sak överhuvud är möjligt att uppnå, bör och kan nås på enskilt initiativ, vare sig från arbetsgivarnas eller arbetarnas sida, eller om och i vad mån lagstiftningens ingripande och särskilt internationell arbetarelagstiftning härvidlag är nödvändiga eller önskvärda.

Vi skall med andra ord så fullständigt det står i vår makt söka svaret på följande tre frågor:

1) *Är en förkortning av den nuvarande arbetstidens längd i och för sig önskvärd, och i vilken utsträckning? (Den humanitära synpunkten)*

2) *Kan en sådan förkortning åstadkommas utan någon avsevärd minskning av arbetets produktivitet eller ökning av produktionskostnaderna?*

samt

3) *I motsatt fall, vilken verkan skulle en förkortad arbetsdag, om den under sådana förhållanden eljest kunde genomföras, utöva på arbetslönerna? (Den lönepolitiska synpunkten).*

Mera speciellt inbegriper vi under den tredje punkten det så ofta i synnerhet från socialistiskt håll framställda påståendet, att en mins-

---

[1] Se *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1890, h 4 samt 1891, h 1. (*Red. anm*: Schäffles, av Wicksell anförda synpunkter, finns under rubriken "Zur Theorie und Politik des Arbeiterschutzes", Bd 46, s 611–694 och Bd 47, 1891, s 68–135).

kad arbetets produktivitet skulle bereda utrymme inom yrkena för flera arbetare, därigenom minska den för lönerna fördärvliga konkurrensen från de nu sysslolösa arbetarnas, "den industriella reservarméns" sida, samt vidare och i sammanhang härmed minska (den verkliga eller förmenta) överproduktionen av varor, under det konsumtionen, arbetarnas egen konsumtion, skulle tillväxa – allt med den verkan, att den förkortade arbetsdagen långt ifrån att sänka lönerna tvärtom skulle medföra deras stegring, i alla händelser för arbetsklassen såsom ett helt betraktad.

Det lider väl intet tvivel, att det just är denna föreställning, som gör normalarbetsdagens experiment så lockande för arbetarna själva, och för många uppriktiga, om än enligt vår åsikt, korttänkta arbetarevänner. Från nationalekonomernas sida har denna argumentation näppeligen blivit bemött med tillräcklig grundlighet. Schäffle själv framställer visserligen flera betänkligheter, dock i en mera tveksam form. Han ställer sig i det hela, som man hos oss skulle säga, "undrande och spörjande" till hela denna sida av frågan. För vår del anser vi det nämnda påståendet såsom en ren paradox, så mycket mera värd att bekämpa, som den i förstone långtifrån är lätt att genomskåda och därför också kunnat fånga många eljest klart seende ekonomiska tänkare. Vi skall på sitt ställe ge utförliga skäl för denna vår åsikt. Här vill vi nu först sysselsätta oss med de två första av de uppställda synpunkterna. Frågan åter om det berättigade eller önskvärda i lagstiftningens ingripande skall vi behandla särskilt under var och en av våra tre huvudavdelningar.

I

Den första av de uppställda frågorna torde vad dess förra del angår, nuförtiden från nästan intet läger kunna besvaras annorlunda än med obetingat *ja*. Den tid är, man må hoppas för alltid förbi, då arbetaren betraktades såsom ett lastdjur, skapad för oket, av vilket det endast gällde att utpressa så stor arbetsprodukt som möjligt till förmån för de högre samhällsklasserna, vilkas liv, menade man, var det enda som ägde värde i sig självt. Arbetarefrågan har tvärtom småningom intagit sin plats såsom det ojämförligt viktigaste bland all samfundsspörs-

mål, och bland villkoren för en förbättrad ställning för arbetaren intar arbetstidens förkortande ett av huvudrummen.

Det är visserligen ett mycket ensidigt, eller snarare alldeles oriktigt betraktelsesätt, när man uppfattar arbetet i och för sig såsom en börda, såsom motsatsen till njutning, såsom ett rent avdrag från livets summa av fröjder. Människans lott vore i sanning sorglig, om det som nödvändigtvis måste uppta större delen av hennes tid och tankar i sig självt endast vore en plåga eller på sin höjd en likgiltig sak utan allt annat värde än att tjäna som medel för andra ändamål; och om det egentliga njutandet av livet endast kunde försiggå på de korta vilostunderna mellan arbetet. Det förhåller sig emellertid icke så. Ett måttligt ansträngande, tillräckligt omväxlande och icke alltför långvarigt arbete måste ur alla synpunkter uppfattas och betraktas såsom ett nöje, fullt ut jämförligt med om ej överlägset alla dem, som livet eljest erbjuder. Det som vi pläga kalla nöje, består ju nogare besett endast i en måttlig ödning av våra själs- och kroppsförmögenheter, ofta nog av identiskt samma art som den arbetet kräver. Men härtill kommer, såsom ett plus på arbetets konto, dess egenskap att medföra ett ögonskenligt och påtagligt, för framtiden användbart *resultat*. Många slag av arbete: jakt, fiske, rodd, segling, ritt, körsel, flera slags slöjd m m drivs ju också veterligen såsom en omtyckt sport. Detsamma skulle, om blott de ovan antydda villkoren vore uppfyllda, nog kunna ske med så gott som alla slag av arbete.

En ung norsk vetenskapsman berättade för mig, att då han vintertiden vistades hos släktingar på landet plägade han under flera veckor från morgon till kväll delta i den pågående timmerkörseln, som bekant ett av de grövsta och tyngsta arbeten och varvid han måste inta sina måltider med arbetsfolket ute i skogen; och han räknade denna sysselsättning såsom en den förträffligaste rekreation. Själv har jag, visserligen i yngre år, funnit ett synnerligt nöje i – gödselspridning, vilket ju eljest icke plägar räknas till de mest behagliga arbeten. Tänker vi åter på arbeten av ett högre slag, och sådana som överensstämmer med en vars begåvning och fallenhet, så måste väl litet var erkänna, att han haft sina stunder av renaste njutning just under arbetet. Mången finner ju i detta sitt livs *hela* glädje.

Beklagligtvis uppfyller emellertid det sedvanliga kroppsarbetet i allmänhet, och kanske allra mest i dess moderna former, alltför litet de villkor som skulle kunna göra det till något i och för sig eftersträvansvärt. Det är i allmänhet alltför ansträngande, utförs ej sällan under hälsovidriga omständigheter, ja utan tillräcklig säkerhet för liv och lem, och det lider vidare ofta av en fruktansvärd ensidighet och enformighet. Sistnämnda olägenhet, ehuru nästan oskiljaktig från den moderna maskintekniken och arbetsfördelningen, skulle i ansenlig grad minskas, därest bruket att tid eller annan ombyta yrke eller övergå från en gren till en annan inom samma yrke blev mera vanligt. I Amerika sägs detta ej sällan ske, hos oss vållar arbetarens klena avlöning, att han merendels ej kan underkasta sig den risk och den temporärt minskade arbetsförtjänst, som ombyte av yrke skulle medföra.

Men till och med om alla de ovan uppräknade olägenheterna blev undanröjda, så kvarstår likväl en omständighet, vilken ensam för sig just i våra dagar gör arbetstidens förkortande till en bjudande nödvändighet. Arbetaren är ej längre densamme nu som förr. Även han har fått åtminstone en försmak av kulturens frukter. Han börjar känna sig såsom människa och medborgare, de övriga samhällsklassernas jämlike. Han intresserar sig i en helt annan grad än förr för den yttre världens händelser, för samhällets angelägenheter och ej minst för höjandet av sin egen sociala ställning. Tidningsläsning och annan läsning, allmänna sammankomster och föreningsmöten, diskussioner och föredrag förekommer nu för tiden bland arbetsklassen i en helt annan utsträckning än fordom. Men alla dessa nya behov kräver *tid* för sitt tillfredsställande. Om arbetaren ännu blott ofullständigt motsvarar det ideal av full jämbördighet med de lyckligare lottade samhällsklasserna, som han själv och vännerna av hans utveckling eftersträvar, så ligger felet huvudsakligen i hans alltför knappt tillmätta stunder av ledighet från kroppsarbetet. Lägg härtill, att även intresset för ett förädlat hemliv är hos arbetaren vida djupare nu än förr. Hemmet är för honom icke längre blott det ställe, där han äter och sover; hans förhållande till hustru och barn är innerligare, han känner också livligare än förr ansvaret för sina barns framtid. Att nödgas

lämna dem utan tillsyn under den från skolan lediga tiden, emedan han själv och stundom även hans hustru kvarhålls av arbetet utomhus, innebär ofta nog för honom ett tärande bekymmer.

Alla dessa skäl talar tvivelsutan kraftigt för en förkortning av den nu brukliga arbetsdagen, och de sist anförda utgör tillika en borgen för, att den stundom uttalade farhågan för, att arbetaren endast skulle använda sin lediga tid på ovärdiga förströelser utan gagn för sig själv eller sin familj i allmänhet måste anses sakna all grund. Må de som tänka så eftersinna, huruvida de för egen del anser sig kunna använda en daglig frihet från arbete under tre eller fyra timmar på ett för själ och kropp nyttigt och vederkvickande sätt. Måste de besvara denna fråga med ja, så är den i grunden därmed också besvarad för arbetarnas vidkommande.

Men med allt detta och ännu mycket annat, som skulle kunna anföras för *önskvärdheten* av förkortad arbetsdag, är emellertid ännu platt intet bevisat ifråga om *möjligheten* av denna reforms genomförande. Detta är ju självklart och behövde ej särskilt påpekas, såvida man ej alltför ofta fick höra just dessa grunder anföras, när det gäller att ådagalägga sakens utförbarhet. Skulle en förkortning av arbetstiden endast kunna köpas med en ansenlig förminskning av arbetslönen eller rent av med vissa industriers undergång och därav följande större arbetslöshet, så finns ju ingen annan utväg för arbetaren än att hädanefter som hittills foga sig i sitt öde. De nämnda olägenheterna måste då betraktas såsom åtminstone under nuvarande samhällsform oskiljaktiga från de kroppsarbetande klassernas levnadsvillkor. Allra minst kunde man under sådana förhållanden till *staten* rikta den uppmaningen, att den genom sitt maktspråk skulle söka åstadkomma en industriell revolution, vars följder i sådant fall ovillkorligen skulle tyngst drabba arbetarna själva. För att skydda dessa och deras familjer från att omkomma genom brist och svält ägde visserligen staten eller kommunerna alltid den möjligheten, att genom uttaxering från de förmögnare samhällsmedlemmarna i understödsväg utfylla de alltför knappa vordna arbetslönerna. Men en sådan utväg, om den måste permanent och i stor skala tillgripas, är så förhatlig och även farlig, att näppeligen nuförtiden någon kan på allvar föreslå dylikt.

Som bekant gjorde man i England under slutet på förra och början av det innevarande århundradet vidsträckta försök i denna riktning. De erfarenheter, som då vanns, talar ingalunda för ett upprepande av försöket i våra dagar.

Det finns emellertid icke få fall, då skälen ur sanitär och humanitär synpunkt för förkortande av en exceptionellt lång arbetstid blir så talande, att alla andra hänsyn måste ge vika. Om det nuvarande samhället har principiellt förklarat sig innestå för att icke någon av dess medlemmar må bokstavligen svälta till döds eller frysa ihjäl, så bör det följdriktigt anses vara förpliktat att förebygga varje sådan onaturlig överansträngning av kroppens krafter, som måste betraktas såsom ett långsamt fastän ofrivilligt självmord. Vid den bekanta undersökning rörande det s k utsvettningssystemet i östra London, som för ett par år sedan företogs på föranstaltande av överhuset, konstaterades exempelvis sådana fall, som att arbetare, för att förtjäna något, när äntligen tillfälle erbjöd sig hade utan avbrott stått eller suttit vid arbetet: hela dagen, hela den följande natten, och ännu utpå eftermiddagen följande dag.[2] Dylika utsvävningar i arbete, om jag så får uttrycka mig, är, även när de undantagsvis förekommer, betänkliga. Upprepas de flera gånger under loppet av en säsong, så kan naturligtvis ingenting annat än ett hastigt och kanske ohjälpligt nedbrytande av hälsa och arbetskraft bli följden. Detsamma gäller för övrigt om de obeskrivligt usla och ohälsosamma arbetslokaler, som ej sällan förekommer utanför den egentliga fabriksindustrien.

Nu är det visserligen svårt, om ej omöjligt att vare sig i det ena eller andra fallet utpeka en bestämd gräns, där hälsovidriga förhållanden kan anses *börja*. Att för praktiskt ändamål fastställa en maximi- eller minimigräns (en viss tidslängd, ett visst luftkvantum, värmegrad osv) utöver vilken arbetets bedrivande måste betraktas såsom oomtvistligen skadligt och fördärvbringande, bör däremot ej vara svårt. Där nu denna gräns faktiskt och uppenbart överskrids, måste det anses såsom det allmännas såväl rättighet som plikt att inskrida. Polis-

[2] Tyvärr är sådana exempel icke alldeles sällsynta även bland våra egna klenast avlönade arbetare, t ex bland sömmerskor.

myndigheten eller särskilt förordnade uppsiktsmän borde i sådana fall ha rätt att inträngа jämväl i de enskilda hemmen och förbjuda deras användande såsom arbetslokaler för mer än ett visst antal personer samt efter en viss tid på dygnet. Men självfallet fick man då också ta den konsekvens, som utan tvivel i de flesta fall skulle inställa sig, nämligen att de arbetare, som sålunda såg sig berövade en del av sin arbetsförtjänst, gjorde anspråk på fattigunderstöd för utfyllande av bristen. Detta var också den åsikt som inför den nämnda undersökningskommissionen i England förfäktades av dåvarande kyrkoherden i Spitalsfield, Rev. Billing, väl förtrogen med befolkningens levnadsförhållanden i östra London.

Det finns ett särskilt område, där ett ingripande från statens sida för att förebygga en alltför lång arbetstid av liknande grunder måste anses vara fullt påkallat: nämligen i frågan om *barns* arbete. Vid denna punkt behöver vi likväl ej uppehålla oss, då förbud eller inskränkning av barns och yngre personers arbete redan ingått i de flesta länders lagstiftning och således kan sägas vara i princip erkänd. Det enda skäl, som rimligtvis kan anföras mot dylika lagstadganden, och som också medfört att tillämpningen av lagen ej sällan lämnar mycket övrigt att önska, är naturligtvis det, att barnens arbetsförtjänst lämnar ett välkommet eller rent av oundvarligt bidrag till familjens, dvs till barnets eget uppehälle. I enskilda fall kan väl detta skäl vara talande nog – anlitandet av fattigvården är ju alltid en sorglig och med rätt förhatad utväg. I stort sett betyder dock denna invändning föga gentemot kravet på att barndomsåldern måste vara lärandets, icke det produktiva arbetets ålder; vartill kommer, att alltför många föräldrar icke bringas till insikt om sin plikt att ej ge liv åt ett större antal barn, än de har utsikt att själva kunna sörja för, så länge de har den utvägen att efter några år vältra försörjningsplikten från sina egna skuldror på barnets.

Den erfarenhet som enligt *Brentano** i detta avseende gjorts inom

* Lujo Brentano, 1844–1931, tysk nationalekonom, behandlade fackföreningarna i England i flera artiklar under senare delen av 1800-talet. De av Wicksell relaterade förhållandena skildras i "Une nouvelle phase de l'organisation des ouvriers en Angleterre", *Revue d'économie politique*, nr 4, 1890, s 402–414.

fackföreningarna i England är betecknande. Som bekant utgör det ett av dessa föreningars förnämsta mål att tillse, att deras respektive yrken ej överfylls av arbetare. Föreningsmedlemmarna förbinder sig därför vanligen att ej ta anställning på någon fabrik eller verkstad, där lärlingarnas antal överskrider en viss proportion till antalet gesäller eller vuxna arbetare. Då nu detta emellertid haft till följd, att inom de av fackföreningarna behärskade yrkena tillträde endast står öppet för ett begränsat antal yngre personer så har denna omständighet verkat såsom ett slags "*demonstratio ad oculos*" i befolkningsfrågan och åstadkommit, att de till trade unions hörande arbetarna mer än andra låter "förnuftet få råda i avseende på sina familjeförhållanden". Vi nämner detta endast i förbigående – till befolkningsfrågan i sammanhang med vårt problem i dess helhet får vi i det följande riklig anledning att återkomma.

Däremot kan vi ej fästa mycken vikt vid den av *Herkner*[3] uttalade förhoppningen, att ett mera omfattande förbud mot barnarbete skulle – genom den minskade konkurrensen på arbetsmarknaden – efterhand åstadkomma en förhöjning av de vuxnas löner tillräcklig att lämna föräldrarna full ersättning för uteblivandet av barnens arbetsförtjänst. Även om detta resonemang i sig självt vore riktigt, något som vi i det följande skall pröva, har dock hela saken, nationalekonomiskt taget, alltför små dimensioner för att berättiga till så vittgående slutledningar. Barnarbete i fabrikerna är även i Tyskland numera undantag snarare än regel och det är lätt att räkna ut, att ett bortfallande av de åldersklasser (12–14 år) till vilka Herkner önskar utsträcka det absoluta förbudet mot fabriksarbete, icke skulle vålla någon större lucka i de tyska arbetarnas led, än att den blev till fullo ersatt redan genom ett enda års folkökning.[4]

---

[3] *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*, Bd 3, 1890. (*Red. anm.*: "Zür Kritik und Reform der deutschen Arbeiterschutzgesetzgebung", s 209–261.)

[4] Man måste här liksom i alla dylika frågor erinra sig, att folkökningen normalt försiggår inom alla åldersklasser samtidigt, i det de som vid slutet av kalenderåret rycka upp i nästa årsklass gemenligen är en bråkdel (t ex 1 %) talrikare än de som föregående år inträdde i samma årsklass.

Å andra sidan måste man noga akta sig för att utan vidare vilja tillämpa på vuxna personer en princip som kan vara fullt riktig, då det gäller yngre personer eller barn. Plikten att försörja en vuxen person borde endast i undantagsfall tillkomma någon annan än honom själv, och den försörjningsskyldighet han vanligen åtagit sig gentemot andra gör varje inskränkning i hans förmåga att förtjäna sitt eget och sin familjs uppehälle dubbelt betänklig.

Även den i lagstiftningsförslag rörande detta ämne så ofta förekommande sammanställningen mellan barns och *kvinnors* arbete, synes oss föga lyckad eller berättigad, utom från den lyckligtvis föråldrade och numera icke ens rättsgiltiga uppfattningen, enligt vilken kvinnan under hela sin livstid är att betrakta och behandla såsom ett barn. Att kvinnan i sin egenskap av det kommande släktets moder och uppfostrarinna har anspråk på särskild hänsyn och ett skydd från samhällets sida, kan ingen ivrigare vidhålla än vi. Men detta skydd borde framträda i helt andra former än den ytterst tvivelaktiga att förbjuda henne utövandet av vissa slag av arbete, eller arbete på vissa tider av dygnet. Man undandrar henne därigenom lika många tillfällen att förtjäna sitt bröd, utan att hon, åtminstone så länge hon förblir ogift, äger minsta rättighet att på någon annan kasta omsorgen för sitt uppehälle.

För den gifta kvinnan åter skapar man genom dylika förbud ett absolut beroende av mannen, varifrån hon till äventyrs själv av flera orsaker helst önskar att vara fri. Endast vid *ett* tillfälle, nämligen då en kvinna står i begrepp att bli mor eller nyligen fött barn, kan förbud mot arbete anses fullt befogat, och detta ur synpunkten av fostrets och det späda barnets välfärd. Dock skall ett dylikt förbud, helst vad ogifta mödrar beträffar, näppeligen visa sig fullt praktiskt eller ens möjligt att genomföra, såvida det ej förenas med rätten till ett temporärt, men tillräckligen rikligt understöd på samfundets bekostnad. I alla andra avseenden synes oss, att lagstiftningen i detta som andra hänseenden borde vara alldeles lika för vuxna kvinnor som för vuxna män; i alla händelser borde man dröja med att utfärda några undantagslagar, till dess från de kroppsarbetande kvinnornas egen sida någon allmännare önskan framställs om dylika.

Även på denna punkt plägar man för övrigt framhålla den förment välgörande inverkan, som den minskade konkurrensen från kvinnornas sida skulle utöva på höjandet av männens arbetsförtjänst och därigenom på deras förmåga att försörja hustru och barn; vadan förändringen i sista hand även skulle komma kvinnorna till godo. Vi skall längre fram undersöka hela denna fråga om konkurrensens rätta betydelse och anmärker här endast, att åtminstone vad de ogifta kvinnorna beträffar vinsten av detta arrangemang uppenbarligen är något tvivelaktig. Den anspråkslösa "fågel i handen", som en sådan lagstiftning skulle beröva dem, är troligen mera värd än det glänsande fjäderfä som man välvilligt utlovar åt dem – i skogen.

II

Vi övergår nu till en fråga som för en framgångsrik lösning av normalarbetsdagsproblemet tvivelsutan är av största vikt, nämligen huruvida en förkortning av arbetstiden i allmänhet är möjlig utan att arbetets produktivitet därigenom minskas. Kunde detta visas vara fallet så vore tydligen införandet av kortare arbetsdag, vare sig på den ena eller andra vägen, en lika enkel som berättigad åtgärd. Det vore ju då slutligen endast på grund av fördom eller rent av illvilja, som arbetsgivarna nu undanhöll arbetarna en förmån, vilken ej i minsta mån skulle lända dem själva till skada. Kunde denna deras fördom eller brist på tillmötesgående ej på annat sätt övervinnas, så vore staten utan tvivel i sin fulla rätt, om den till gagn för en stor och hittills allt annat än gynnad samhällsklass vidtog åtgärder, som under den nämnda förutsättningen ej kom att kränka några intressen alls, vare sig fabrikanternas eller den konsumerande allmänhetens.

Att man med mindre arbete eller arbetstid skulle kunna åstadkomma samma resultat som med mera arbete och tid, förefaller nu onekligen vid första ögonkastet såsom en paradox. Att ett sådant förhållande likväl, åtminstone delvis, kan vara i full överensstämmelse med verkligheten beror av två omständigheter, som vi nu skall ta i betraktande.

För det första är den mänskliga arbetskraften själv icke någon oföränderlig kvantitet utan förändras under loppet av en arbetsperi-

od, t ex en arbetsdag eller arbetsvecka, enligt en välbekant, av erfarenheten många gånger bekräftad psykofysisk lag. Företog man sig att noggrant uppmäta det arbetskvantum, som i genomsnitt verkställes av en arbetare under de olika tidsmomenten av den vanliga arbetsdagen, och avbildade dessa successiva arbetskvanta såsom ordinatorna för en kroklinje, vars abskissa vore den successivt tillryggalagda arbetstiden så skulle man utan tvivel finna att denna kroklinje under den första delen av sitt lopp (motsvarande den första halvtimmen eller kvarten av arbetsdagen) hastigt höjer sig mot ett visst maximum, som den sedan oförändrat bibehåller under större delen av arbetsdagen, för att mot dess slut mer eller mindre hastigt, men i allmänhet betydligt och oupphörligt sänka sig mot horisontalaxeln. (De smärre förändringarna före och efter kortare arbetspauser, måltider osv lämna vi härvid för enkelhetens skull ur sikte). Ett sådant förlopp hos kroklinjen skulle nämligen endast återge det kända faktum, att vid första början av arbetsdagen en viss, snart övervunnen ovana vid arbetet ännu gör sig gällande, varemot under arbetsdagens sista timmar de fysiska krafterna småningom uttöms och den ansträngda uppmärksamheten slappas, stundom till gränsen av fullständig kroppslig och intellektuell utmattning.[5]

Bortfaller således genom införande av normalarbetsdag den nuvarande arbetsdagens sista timmar, så kunde i alla händelser minskningen av produktionen ej bli större än som motsvaras av dessa timmars relativt lilla arbetsprodukt. Om en förminskning av produktionen i jämt förhållande till arbetstidens förkortning är således icke tal. Men detta är ännu icke allt. Den ena dagens överansträngning inverkar ofördelaktigt på arbetsförmågan under den följande dagen. Större ledighet från arbetet skulle *generellt* höja dess intensitet under den nya, kortare arbetsdagen; för att nu ej tala om möjligheten för arbetaren att på den lediga tiden förvärva större teoretisk insikt och skick-

[5] I hur hög grad detta verkligen är fallet har bland annat de undersökningar visat, som på olika håll anställts rörande förekomsten av olycksfall i arbetet. Regelbundet finner man det största antalet olycksfall under de tider av dagen eller de dagar i veckan (nämligen mot slutet av båda) då enligt denna lag själens och kroppens spänstighet genom ihållande arbete försvagats.

lighet i själva yrket, ja kanske på egen hand uttänka bättre arbetsmetoder och lämpligare verktyg.[6]

Det ligger således ingen orimlighet i det antagandet, att genom arbetstidens förkortande en ökning i arbetets intensitet skulle kunna vinnas, tillräckligt stor att i det närmaste eller helt och hållet uppväga den minskade arbetstiden. Och sannolikheten härför blir naturligtvis större i samma mån arbetstiden förut varit onaturligt lång. Erfarenheten visar också, att där en förut mycket lång arbetstid på lagstiftningens väg eller genom enskild överenskommelse mellan arbetsgivare och arbetare undergått en måttlig inskränkning har någon minskning av produktionens storlek alls ej förekommit eller varit så obetydlig, att den ej behövt tas i betraktande. Sålunda har t ex resultatet av den schweiziska arbetslagstiftningen, vilken som bekant fastställer en normalarbetsdag av 11 timmar, i det hela visat sig fullt tillfredsställande, och det samma torde vara förhållandet i Österrike, där likaledes numera en lagstadgad 11-timmars dag är rådande inom den egentliga fabriksindustrien.[7]

En arbetsdag av 11 timmar motsvarar emellertid varken den moderna arbetarrörelsens fordran, vilken som bekant vill fastställa ett maximum av 8 timmar, eller ens de mera måttliga anspråk, som från synpunkten av arbetarens välbefinnande och åtnjutande av åtminstone någon ledighet under arbetsdagen måste göras gällande. Om till

---

[6] En framstående tekniker, som även varit arbetsgivare, meddelade en gång författaren några iakttagelser i samma riktning rörande övergång från daglön till ackordsarbete. Om man överenskommer, yttrade han, med en arbetare, som förut haft betalt per dag eller per timme att hädanefter arbeta mot betalning per styck, så skall man följande morgon finna honom på sin plats, försänkt i djupa tankar. Han utkastar en ny arbetsplan, eller synar sina verktyg för att söka uttänka, om icke någon modifikation av dem skulle göra dem mer lämpliga för hans ändamål, och i allmänhet lyckas han på detta sätt alltid att åstadkomma någon ökning i sitt arbetes effektivitet.
Vi har anfört detta yttrande endast såsom en bekräftelse av det ovanstående, ej såsom något inlägg i frågan om tidlön eller stycklön, en fråga vilken som bekant har flera sidor och ej kan besvaras endast ur denna enda synpunkt.

[7] Se vad Schweiz beträffar, en uppsats av Dr F. Schuler "Der Normalarbeitstag in seinen Wirkungen auf die Produktion" (*Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik*, Bd. 4, 1891, s 82–102).

de 11 arbetstimmarna läggs den för måltider och sömn oundgängliga tiden, så återstår, såsom man lätt kan räkna ut, av dygnets 24 timmar ej mera tid, än som kanhända åtgår, helst i de stora städerna, för vandringen eller resan mellan arbetslokalen och det vanligen långt bort belägna hemmet.

Å andra sidan måste man erinra sig, att den stegrade arbetsintensitet, varom här är fråga lätteligen kan drivas till en höjd, som gör vinsten av kortare arbetstid till en ganska tvivelaktig fördel. Den rasande hast, varmed arbetet i många utländska verkstäder och fabriker bedrivs, torde i själva verket redan nu uppnå, om ej överskrids, det mått av nerv- och muskelansträngning, som överhuvud är förenligt med bibehållandet av arbetarens hälsa. Det låter också tänka sig och bekräftas i viss mån av erfarenheten, att under den entusiasm, som en pågående rörelse för arbetstidens förkortande väcker, arbetarna anstränger sig till det yttersta för att på kortare tid utföra samma arbetskvantum som förut på en längre, och även till en tid lyckas häruti men med överansträngande av sina krafter. I alla händelser torde det som på denna väg, genom en enkel stegring av arbetets intensitet står att vinna vara inskränkt inom ganska trånga gränser.

Vad som däremot mer än allt annat förmår öka arbetets avkastningsförmåga är naturligtvis maskinteknikens framsteg. Det är dessa vi ha att tacka, icke blott för att en mängd förbrukningsartiklar, som fordom knappast fanns i de förmögnas hem, numera är tillgängliga även för den fattigaste, utan därjämte i huvudsaklig mån för de inskränkningar i arbetsdagens längd, som under vårt århundrade verkligen ägt rum, åtminstone inom några av de tyngsta yrkena. Om Northumberlands kolarbetare, vilka fordom arbetade 10 till 11 timmar eller mera, numera lyckats erhålla en arbetsdag på endast omkring 7 timmar, varav blott omkring 6 för det egentliga arbetet under jord, medan samtidigt den årliga produktionen per arbetare ökats istället för att minskas, så är huvudorsaken till en så genomgripande förändring naturligtvis att söka i de sinnrika mekaniska inrättningar, som numera används i den moderna kolindustrien, och med vilkas tillhjälp kolen så att säga borrar, hugger, forslar och uppfordrar sig själva under det att arbetarens roll mer och mer förvandlats till ett

blott övervakande av maskinernas verksamhet.

Hur storartade och löftesrika dessa maskinteknikens framsteg än må vara, måste man dock noga akta sig för att av dem vänta alltför mycket. Rent maskinmässigt bedrivs ännu jämförelsevis få yrken, och när man, såsom så ofta sker, anför dessa såsom *exempel* på, vad maskinerna förmår uträtta, glömmer man blott alltför ofta att de anförda "exemplen" i själva verket är de enda i sitt slag och ingalunda kan förökas efter behag. De mest typiska exemplen av maskinernas underbara förmåga att mångfaldiga produktionen träffas som bekant inom textilindustrien, samt en eller två andra industrigrenar, såsom den finare järntillverkningen (fabrikationen av nålar osv). Men orsaken härtill är också lätt att inse. Arbetet består här i ett oupphörligt upprepande av samma eller några få enkla handgrepp, vilka därtill vart för sig fordra en vida ringare utveckling av mekanisk kraft än som samtidigt verkställs av armens och den övriga kroppens muskler när arbetet förrättas "för hand". Man tänker t ex på det minimala arbete, som i själva verket krävs för omflätandet av trådarna i en väv eller omsnoendet av fibrerna i en tråd.

Lyckas man här ersätta våra egna lemmar med för ändamålet lämpligare "muskler av järn", vilka förrättar blott det avsedda arbetet och ej mer, och man dessutom kan använda stenkolens eller vattenfallens billiga drivkraft, så kan resultatet komma att visa sig i ett 10-, 100- eller 1000-faldigande av den hantverksmässigt bedrivna produktionen. Men största delen av vår produktion är långt ifrån av denna art, och ehuru maskiner kan uttänkas, och även i verkligheten blivit framställda, för utförandet av snart sagt alla produktionens förrättningar, är deras ekonomiska nytta ofta ganska obetydlig eller rent negativ. Med andra ord: den tillökning av produktionen, som maskinen ifråga åstadkommer, motsvarar ej det arbete och den kostnad som erfordras för att framställa själva maskinen.

Den förvåning åter, som stundom uttalas över att arbetstiden icke, mer än som skett, förkortats inom åtminstone de yrken där maskintekniken mångdubblat arbetets produktivitet, är föga djuptänkt. Just emedan dessa yrken ännu är undantag, kan ej *de* bli bestämmande för arbetstidens längd eller arbetslönens storlek, utan dessa bestäms na-

turligtvis av de genomsnittliga förhållandena inom samtliga yrken. Den arbetsvinst, som maskinerna medfört har till största delen blivit förvandlad i en enorm prisbillighet på de ifrågavarande industriernas produkter, och kommer på detta sätt hela det konsumerande samhället till godo, varjämte naturligtvis de fabrikanter, som *först* infört de maskinella förbättringarna och lyckats hemlighålla eller förvärva patenträtt på dessa stundom skördat oerhörda rikedomar.

Slutligen måste man också hålla för ögonen en ytterst viktig omständighet, som i resonemang över detta ämne blott alltför ofta helt och hållet förbises. Om den industriella produktionen i våra dagar även i genomsnitt inom samtliga yrken ökats högst betydligt, så är å andra sidan de anspråk, som det moderna samhället ställer och måste ställa på denna produktion ojämförligt större än fordom. Vi tänker därvid icke närmast på de egentliga s k kulturbehoven, utan i främsta rummet på den växande flerstädes mångdubblade befolkningens ökade behov av livsförnödenheter. Utan maskinerna skulle Englands, Belgiens, Tysklands och överhuvudtaget Europas nuvarande befolkning icke blott leva sämre, än den nu gör, utan den skulle överhuvudtaget ej kunna existera. Kunde den leva av endast industrivaror, så borde dess lott visserligen vara högeligen tillfredsställande, ty framställningen av dessa vinner dagligen i produktivitet och prisbillighet; men jordbrukets produktivitet har ej kunnat hålla jämna steg med det industriella uppsvinget.

Det europeiska jordbrukets avkastning har till nöds fördubblats under ett helt århundrade, ehuru det, säkerligen sysselsätter ett vida större antal armar (om också en mindre *procent* av befolkningen) än för hundra år sedan. Den tid kan ju möjligen komma, när fett, kolhydrater och äggviteämnen kommer att framställas rent fabriksmässigt eller då man på något annat, för oss ännu okänt sätt skall lyckas mångfaldiga produktionen av födoämnen.[8] Denna tid är emellertid ännu icke inne, ej heller synes den vara omedelbart förestående. För

[8] Någon *fysisk* omöjlighet härför tycks ej föreligga, då ju den del av den tillgängliga naturkraften (framförallt solvärmen), som växtvärlden *nu* förmår tillgodogöra sig, efter allt att döma är relativt mycket obetydlig.

att anskaffa den erforderliga mängden av födoämnen, finns för de tätare befolkade delarna av Europa fortfarande ingen annan utväg än den att tillbyta sig dem från trakter vilkas befolkning ännu är gles och vilka därför frambringar ett överskott av födoämnen. Och det enda medlet härtill är en industri, tillräckligt högt uppdriven för att kunna föra kostnaderna för den dubbla transporten av födoämnen och industrivaror – eller rättare sagt den tre- eller fyrdubbla, då man besinnar, att industrien, på samma gång den utsträcker sitt avsättnings- och bytesområde till världens yttersta gränser, också måste hämta sina råämnen från avlägsna världsdelar och sin drivkraft allt djupare ur jordens innandömen. Industrien har med andra ord kommit att arbeta med "avbränningar", som var okända under den tid, då granne bytte med granne, och hantverkaren vid sin vävstol eller skomakarbänk endast arbetade för den närmast kringliggande nejdens behov.

Envar känner, vilken oerhörd mängd av människokraft som sysselsätts i det moderna transportväsendets tjänst. "Järnvägsfolket" i de stora kulturländerna bildar tillsammans en hel nation om millioner människor. En annan nästan lika talrik nation bildas av kolgruvearbetarna med deras familjer. Men man har kanhända icke tillräckligt betänkt, att största delen av det arbete som dessa arbetararméer utför, icke omedelbart eller i och för sig producerar det ringaste av förnödenheter i egentlig mening. Det är endast ett led i den samfällda produktionen (varubytet däri inbegripet), ett nytillkommet led som visserligen har ansenligt ökat resultatet av denna produktions slutfas, men som i och för sig är att hänföra till "affärens omkostnader", icke till dess vinstkonto.

Emellertid, efter alla dessa avdrag, har onekligen den moderna, på vetenskapen stödda tekniken medfört en utomordentlig tillökning i våra produktionsresurser; och att dessa tekniska framsteg bildar den *ena* av de båda huvudfaktorer, på vilka utsikterna till en förbättrad ställning för arbetarna och särskilt till en efterlängtad och önskvärd förkortning av deras dagliga släp för födan, har att stödja sig – därom kan ingen vara livligare övertygad än vi. Om resultatet hittills endast mycket ofullkomligt motsvarat förväntningarna, så beror detta, enligt vår åsikt helt enkelt därpå, att man alltför mycket förgätit tillva-

ron av en *annan* lika viktig och oundgänglig faktor. Vilken denna är har vi redan antytt och skall i det följande utförligare påpeka.

Innan vi lämnar den nu behandlade delen av ämnet vill vi emellertid i korthet söka ge svar på frågan, huruvida de skäl, som här anförts för möjligheten av arbetstidens förkortande också talar för tillgripande av åtgärder i detta syfte från *statens* sida. Den frågan anser vi i huvudsak bör besvaras med nej. *Rättmätigheten* av statens ingripande bestrider vi ingalunda och att det, när anspråken icke sätts synnerligen högt, också kan leda till det åsyftade målet, torde man med de redan vunna erfarenheterna för öga svårligen kunna bestrida. Men å andra sidan torde man medge, att statens och lagstiftningens tunga maskineri icke bör komma till användning förr än såväl nödvändigheten som ändamålsenligheten därav klart har visat sig.

Låter det nu emellertid enligt det föregående tänka sig, att arbetstiden inom ett visst yrke kunde förkortas utan någon som helst minskning i arbetets avkastning endast genom ökad arbetsintensitet, så vill det väl tyckas, som om en sådan förändring lätteligen borde kunna åstadkommas utan vare sig statens eller arbetareassociationernas mellankomst, helt enkelt genom enskild överenskommelse mellan arbetsgivare och arbetare inom varje särskilt industriellt etablissemang. Varken ”konkurrens”, ”profithunger” eller någon av de onda makter, som man anser stå i vägen för förbättrandet av arbetarnas lott, borde här kunna utgöra något hinder. Skulle en eller annan arbetsgivare av fördom eller egensinne vägra att ingå på förändringen, så skulle tvärtom dessa just genom konkurrensen och av omtanke för sin egen profit tvingas att följa de övrigas exempel ifall saken överhuvud på något håll visat sig utförbar. Det är ju nämligen klart att en arbetsgivare som under eljest lika omständigheter förmår bjuda sina arbetare bättre villkor, skall kunna dra till sig de skickligaste arbetarna inom yrket och därigenom segra över sina konkurrenter, ifall dessa dröjer att följa hans exempel.

Obestridligt är nu visserligen, att en god del tröghet och begär att följa gammal slentrian gör sig gällande på industriens liksom på andra områden, ett slags friktion, hinderlig för framåtskridandet, vilken alltjämt måste övervinnas genom fortsatta ansträngningar, därest ej

det hela skall råka i stagnation. Måhända är det också att anse såsom den nuvarande agitationens för normalarbetsdag nyttigaste sida, att den väcker de sovande och ger anledning till experiment med den kortare arbetsdagen, vilka, en gång företagna, ofta ger vid handen, att saken i vissa fall ganska lätt låter verkställa sig. Dylika experiment synes oss emellertid ha större utsikt att lyckas just i den mån de är frivilliga. Det är fara värt, att det gynnsamma resultatet skulle utebli därest de framtvingades genom lag. Detta i förening med de fall där förkortandet av arbetstiden till äventyrs ej är möjligt utan att arbetets produktivitet ansenligt minskas skulle troligen medföra, att hela lagen blev overkställbar och snart råkade i glömska, något varpå mer eller mindre analoga exempel i mängd kan anföras ur näringslagstiftningens historia i olika länder.

Ännu mindre torde det vara rådligt, att lagstiftningen påbjöd kortare arbetsdag i förväntan att fabrikanterna själva genom förbättrandet av sina arbetsmetoder och maskiner skulle sörja för, att arbetets produktivitet upprätthölls vid samma nivå som förut, trots den minskade arbetstiden. Den nuvarande konkurrensen på varumarknaden borde väl, som det tycks, utgöra en tillräckligt kraftig sporre för arbetsgivarna att utan all påtryckning från statens sida vidta alla de maskinella och andra förbättringar, som teknikens nuvarande hjälpmedel överhuvud medger. Icke sällan kan man ju i en och samma fabrik få se flera uppsättningar av äldre maskiner, som långt innan de hunnit förbrukas måst överges och ersättas med nyare konstruktioner.

Att denna teknikens utveckling skulle kunna ytterligare påskyndas genom lagstiftningens ingripande synes oss högeligen osannolikt.[9] Även antaget att denna verkan kunde uppnås i några få fall, skulle den dock troligen i det långt övervägande antalet fall alldeles utebli. Med ett ord: ett oförsiktigt ingripande från lagstiftningens sida skulle endast skada industrien samt därmed i sista hand arbetarna

[9] Enligt den förut anförda redogörelsen från Schweiz är det icke heller genom anskaffandet av nya maskiner utan genom att sätta de redan befintliga i ett hastigare lopp, dvs genom att öka arbetets intensitet som man inom den schweiziska textilindustrin förmått motverka följderna av arbetstidens nedsättande.

själva. Dess tjänst vore då att förlikna med den tama björnens i fabeln, som för att befria sin sovande herre från en näsvis fluga måttade åt hans huvud ett slag, som visserligen krossade flugan – men olyckligtvis också själva huvudet.

Vi har här stillatigande förutsatt att en minskning, åtminstone en mera betydande sådan, av arbetets produktivitet i stort sett under nuvarande förhållanden oundvikligen skulle leda till lägre arbetslöner. Denna förutsättning går vi nu att underkasta en närmare prövning, vilket är så mycket mer nödvändigt, som dess riktighet just i våra dagar från olika håll på det ivrigaste bestrids.

III

Arbetsprodukt och arbetslön är icke en och samma sak. Det kan därför tyckas som om en minskning av den förra icke med nödvändighet behövde medföra ett nedgående av den senare.

För det första spelar ju produkternas bytesvärde härvid en lika viktig roll som deras mängd; och dessa båda pläga ju för övrigt under eljest lika omständigheter variera i omvänd ordning, så att minskad tillgång vid oförändrad efterfrågan medför högre bytesvärde och stegrat pris. Det låter ju då tänka sig, att en minskning av produktionen inom en viss industrigren kunde vålla en prisstegring på produkterna, som till fullo uppvägde den kvantitativa minskningen. Detta är icke någon tom spekulation, utan bekräftas av den dagliga erfarenheten. Varje fabrikant känner, att om en artikel till följd av överproduktion alltför mycket sjunkit i pris, så utgör en allmän inskränkning i tillverkningen det bästa, ja enda medlet att på nytt göra fabrikationen därav lönande. Att denna synpunkt också kan bli bestämmande för arbetarnas strävan efter kortare arbetstid, visar ett exempel från de engelska kolgruvorna. Enligt Charles Bradlaughs* vid flera tillfällen, upprepade påstående skall faktiskt i en del engelska gruvdistrikt mo-

* Charles Bradlaugh var mest känd som bibelkritiker och fritänkare men intresserade sig även för arbetarfrågor. I tidskriften *The New Review* publicerade han en artikel "Workmen and their Wages", som 1889 utkom i särtryck. Tillsammans med Henry M Hyndman utgav han 1890 "Eight Hours' Movement", en refererande framställning av en debatt mellan de två utgivarna.

tivet till arbetarnas agitation för normalarbetsdag *uteslutande* ha varit deras förhoppning att genom minskad produktion bringa kolpriset att stiga och därigenom förskaffa sig högre lön.

Det är emellertid självklart, att ett dylikt tillvägagående endast kan lyckas undantagsvis i ett eller några få yrken, som av någon anledning kommit att lida av en tillfällig överproduktion. Med permanent verkan kan metoden omöjligen tillämpas ens inom ett enda yrke; konkurrensen med tillströmmande arbetare från andra håll skulle nämligen snart medföra lönernas sjunkande (Brentano i *Revue d'Economie politique* 5 1891).* Än mindre skulle den kunna användas inom samtliga eller ens flertalet yrken såvida man ej genom något konstgrepp à la Münchhausen kan komma *alla* varor att samtidigt stiga i pris i förhållande till alla andra varor, en föreställning så orimlig att själva språket nekar att ge den ett exakt uttryck.

Hur påtaglig denna konsekvens än kan synas, förbises den emellertid synnerligen ofta även av andra än socialistiska skriftställare, och detta gäller särskilt, när det blir fråga om att söka lösa normalarbetsdagsproblemet på den internationella lagstiftningens väg. Om ett enskilt land ensamt förkortade sin arbetsdag skulle det, anser man, snart överflyglas i konkurrensen med andra länder, som bibehållit den längre arbetsdagen och därigenom kunde avyttra sina varor till billigare pris. Blev däremot arbetsdagen samtidigt förkortad i alla eller de flesta länder, så skulle, menar man, nämnda hinder icke längre förefinnas. Varornas prisnivå kunde då lättare hållas uppe i bredd med de ökade produktionskostnaderna. I själva verket gör man sig här skyldig till just det ovan påpekade felslutet; och hela resonemanget bildar en slående illustration till den bekanta Bastiat'ska formeln:** "Vad man ser, och vad man icke ser". Man *ser* endast sina konkurrenter, man uppfattar de olika länderna såsom konkurrerande

---

* Wicksell hänvisar här till en artikel av Brentano med rubriken "La question des huit heures en Angleterre" i *Revue d'économie politique*, nr 5, 1891, s 981–992.

** Fréderic Bastiat, 1805–50, den mest kände av de s k harmoniekonomerna, publicerade 1850 *Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas, ou l'Economie politique en une leçon*. Arbetet gick ut i ett tiotal upplagor, varav några med kommentarer och/eller författarbiografi (svensk översättning 1853 och 1887).

på en gemensam neutral marknad; under det att i verkligheten och i stort sett den internationella handelns väsen naturligtvis består däri, att de handlande länderna sinsemellan utbyter sina produkter och följaktligen ömsesidigt är varandras avnämare. Men att våra av*nämare* inskränker sin arbetstid och därigenom fördyrar produktionen av de varor som *de* framställer och vi önskar ta i utbyte, är naturligtvis ingen fördel för oss utan motsatsen.

Härmed har vi icke förnekat vikten av en mellanfolklig arbetarelagstiftning, endast betvivlat dess förmåga att lösa det här föreliggande problemet. Erfarenheten (t ex från England, Amerika, Australien) visar för övrigt, att där ett lands förhållanden överhuvud medger en förkortning av arbetsdagen, har denna reform fullkomligt väl kunnat genomföras oberoende av alla internationella överenskommelser. Där åter möjligheten icke förut förefinnes, skall man sannolikt fåfängt söka åstadkomma den genom en mellanfolklig lag.

Men om således den ovan anförda argumentationen icke kan tillerkännas någon betydelse, ges det däremot en annan, särskilt i våra dagar flitigt påpekad grund, varför en förkortning av arbetstiden, även om den måste medföra, att produktionen per arbetare minskades, likväl vore, åtminstone rent abstrakt taget, förenlig med bibehållande eller till och med ökande av arbetslönens storlek.

Arbetaren erhåller ju icke på långt när hela värdet av sin arbetsprodukt i lön. Även om man hopsummerar lönerna för alla de arbetare, som på produktionens olika stadier bidragit till åstadkommandet av en viss mängd varor, skall man i allmänhet finna, att denna summa vida understiger värdet av de färdiga produkterna. Resten tillfaller ägarna av jorden, av gruvorna, av de för produktionens fortgång nödvändiga förråden av livsmedel och arbetsmedel – med ett ord ägarna av kapitalet i vidsträckt mening. Därjämte gör staten och de kommunala myndigheterna i form av direkt och indirekt beskattning anspråk på en betydande del av den samfällda produktionen till fyllande av sina behov och särskilt för underhåll av sina ämbetsmän.

Vad som återstår för kroppsarbetarnas räkning, utgör följaktligen vid den egentliga varuproduktionen endast en del, kanske till och med den mindre delen av de produkter, vid vilkas frambringande

dock ingen annan *direkt* lagt handen än de själva. Skulle det nu ej vara möjligt att genom någon kombination, vare sig medelst sammanslutning från arbetarnas sida eller med lagstiftningens tillhjälp åstadkomma en ändring häruti, så att den på kroppsarbetarna fallande delen av produktsumman blev större, och de övriga, jämförelsevis vida mindre talrika samhällsklasserna, fick nöja sig med en måttligare anpart därav? Denna fråga är lika gammal som den sociala frågan själv, av vilken den i själva verket utgör en del. Kunde den lösas, så vore därmed också problemet om förkortad arbetsdag för kroppsarbetaren till stor del löst. Å andra sidan har man, såsom vi strax skall se, just i en lagstadgad normalarbetsdag trott sig finna medlet till även den förra frågans lösning.

Den enklaste utvägen till höjande av arbetets andel i produktionen på kapitalets bekostnad kunde tyckas vara, att staten påbjöd en allmän löneförhöjning eller åtminstone stadgade en viss minimilön för ett visst arbetskvantum, beräknat vare sig i tid eller tillverkad varumängd. Utom en stor mängd detaljsvårigheter i tillämpningen, skulle en dylik åtgärd emellertid lida av det huvudsakliga felet att komma i strid med en ekonomisk lag, den bekanta lagen, att tillgång, pris, och efterfrågan ömsesidigt betinga varandra, och att särskilt efterfrågan, under eljest lika omständigheter, oundvikligen minskas om priset av någon anledning stiger. Lika lite som staten, om den sökte fastställa ett visst lågt pris på livsförnödenheter, skulle kunna hindra att de jordklasser, vilkas brukande under sådana omständigheter ej längre lönade sig, kom att överges av odlingen och tillgången på livsmedel därigenom förminskades. Lika lite skulle den i förra fallet kunna förebygga, att åtminstone en del av de arbetare, som nu ej förtjäna den avsedda minimilönen helt enkelt blev avskedade, emedan deras bibehållandet skulle vålla arbetsgivarna förlust.[10] För staten återstod då ej annat, än att själv på ett eller annat sätt underhålla dessa arbetare och då de naturligtvis med samma rätt som övriga ar-

[10] Detta kan vid första ögonkastet förefalla som en motsägelse ifall arbetsgivarens vinst i verkligheten var så stor som vi antagit. Motsägelsen är dock, såsom vi längre fram skall visa, endast skenbar.

betare kunde göra anspråk på att erhålla den stadgade minimilönen skulle härigenom vållas en betydande och kanske odräglig tillväxt i utgifterna för fattigvården.

Även från arbetarnas sida framställs numera sällan fordringen på en lagstadgad minimilön. Den förekommer som bekant icke bland de s k nutidsfordringarna för det socialistiska programmet. Med desto större iver har man kastat sig över agitationen för lagstadgad normalarbetsdag, och det lider föga tvivel, att det huvudsakligaste motivet härvid är, att man på denna väg tror sig kunna *kringgå* just den nämnda svårigheten. Icke i trots av lagen om tillgång och efterfrågan utan just med tillhjälp av denna lag hoppas man kunna uppnå bättre villkor för arbetsklassen. Man säger sig nämligen – var och en som under de senare åren bevistat några arbetarmöten torde ha hört detta argument tjogtals gånger – att förkortad arbetsdag är likbetydande med minskad utbjudning av arbetskraft och därför med ekonomisk nödvändighet skall medföra ett förhöjt pris på denna.

Och speciellt skulle härigenom den stora skaran av arbetslösa, "industriens reservarmé", vilkas konkurrens nu anses såsom en död vikt tynga på arbetsmarknaden, erhålla regelbunden och lönande sysselsättning istället för att som nu stå utanför alla arbetsorganisationer – dessas förtvivlan och den egentliga källan till deras svaghet osv.

Det ligger något synnerligen bestickande i denna argumentation, och dess verkan på en mindre kritisk åhörare eller läsekrets är vanligen överväldigande. Men om resonemanget än icke kan frånkännas all sanning, såsom vi längre fram skall visa, lider det dock å andra sidan av betänkliga fel, vilka sanningen till pris måste påpekas, om man än därigenom utsätter sig för deras ovilja, som framförallt icke vilja låta "beslutsamhetens friska färg" övergå i "eftertankens kranka blekhet".

Kortare arbetsdag – här alldeles frånsett den möjliga ökningen i arbetets intensitet – är visserligen i *en* mening likbetydande med minskad tillgång på arbetskraft och skulle utan tvivel höja priset på denna; om man nämligen såsom enhet för arbetskraften tager "verkställt arbete under en viss tid". Med andra ord: effektiva antalet *ar-*

betstimmar skulle minskas och priset på arbetstimmen (timpenningen) måste stiga. Men å andra sidan kom ju varje arbetare att "föra i marknaden" ett *mindre* antal arbetstimmar om dagen eller året, och hela frågan blir då om prisstegringen skulle fullt kompensera minskningen i kvantitet. I motsatt fall blev ju till sist resultatet för arbetaren lägre (dag-)lön och minskade (års-)inkomster.

De högre klasserna, kapitalets innehavare, fick otvivelaktigt, när mindre arbete utbjöds, betala mer än förut för samma kvantitet arbete. Deras andel i produktionen blev följaktligen mindre än förr och arbetarnas andel i motsvarande grad större. Men med detta är arbetarna ännu föga hjälpta, om *hela* produktionen samtidigt har undergått förminskning. Det kan ju då mycket väl hända, att deras andel av denna produktion ehuru större än förut, jämförd med de icke arbetande klassernas andel, likväl, absolut taget, är mindre än den var före arbetstidens inskränkning. Fasthåller man åter med hänsyn till den ovannämnda skaran av arbetslösa, "industriens reservarmé", att någon synnerlig inskränkning i den samfällda produktionen ej behöver ske, så må detta argument tillsvidare gälla vad det kan eller naturligtvis blev då också inverkningen på arbetsmarknaden så mycket svagare. Även om hela den utbetalade lönesumman under sådana omständigheter kom att bli lika stor som förut eller till och med något större, så är det allt annat än självklart, att de som nu äger arbete, men inskränker sin arbetstid för att bereda tillträde för flera inom sina respektive yrken, skulle en tillnärmelse i ökade arbetspris få ersättning för denna sin uppoffring. Vi skall för övrigt, som sagt, längre fram något närmare sysselsätta oss med arbetslöshetens betydelse och det ofta använda, men tämligen oklart definierade begreppet: industriens reservarmé.

I det stora hela reducerar sig vårt problem till den frågan, huruvida "arbetet" gentemot "kapitalet" är att betrakta såsom en förnödenhet av det slag, att minskat utbud därpå skulle medföra en fullt proportionerlig eller mer än proportionerlig stegring av priset, så att lika mycket eller mer gavs för hela den minskade kvantiteten ej blott för varje enhet därav.

Att ur allmänna grunder besvara denna fråga är näppeligen möj-

ligt. Den vanliga teorien om tillgång och efterfrågan lämnar oss nämligen här helt och hållet i sticket: av den får vi ej veta mer än det, som vi redan förut framhållit, att priset på varje enhet (tids- eller mängdenhet) förrättat arbete otvivelaktigt kommer att stiga; men på frågan, hur mycket?, vilken här just är den avgörande, ger den oss intet svar.

Hela metoden att betrakta arbete och kapital såsom två olika slag av varor, vilka bytas mot varandra, grundar sig för övrigt på en falsk analogi och leder därför lätt till oriktiga resultat. Kapitalet är icke någon från arbetet skild vara, det utgör tvärtom en del av arbetets produkt, eller rättare måste oupphörligt förnyas ur denna produkt. Å andra sidan är arbetskraften endast i mycket oegentlig mening att anse som en vara. Den kan ej såsom nästan alla andra varor läggas på förråd. Den kan icke ens under några få dygn existera utan att underhållas av de redan samlade livsmedelsförråden, med andra ord av kapitalet. Slutligen bestäms icke heller tillgången på denna s k vara i främsta rummet av efterfrågan därpå utan av en helt annan faktor: den mänskliga könsinstinkten.

I vilken grad man kan missledas av en dylik ofullständig analogi, visar just den här föreliggande frågan på det klaraste. Det finns nämligen mycket som talar för, att en mer än proportionerlig höjning av priset på arbete, när tillgången minskades, verkligen skulle inträda, *om* nämligen denna minskning framkallades av en verklig *folkminskning* genom emigration, ökad dödlighet eller minskad nativitet, så att följaktligen den minskade tillgången på arbetskraft åtföljdes av en minskad efterfrågan på livsmedel, ett minskat antal konsumenter. Men därav får man visst icke sluta, att detsamma skulle bli händelsen, om minskningen i tillgänglig arbetskraft endast härrörde från en på lagstiftningens eller annan väg åstadkommen förkortad arbetsdag, då sålunda antalet konsumenter och behovet av livsmedel vore lika stort som förut. Följden härav blev nämligen att en större proportion av befolkningen kom att sysselsätta sig med produktionen av livsförnödenheter, och en mindre proportion med framställandet av lyxföremål. Denna omständighet förändrar i betydande grad resultatet. På det förra arbetsområdet kommer nämligen då den väntade lönehöj-

ningen att motverkas genom den ökade konkurrensen av arbetare, på det senare området åter genom minskad efterfrågan på lyxföremål.

För att närmare utreda denna viktiga skillnad, vilken tyvärr under diskussionen om normalarbetsdagen blivit så gott som helt och hållet förbisedd, vill vi försöka att något mera i detalj undersöka frågans teoretiska förutsättningar på åtminstone ett område, som på samma gång här är det viktigaste, nämligen jordbrukets. Vår framställning blir visserligen härvid av rent schematisk och hypotetisk art, men då den alltigenom stöder sig på de allmännast erkända ekonomiska grundsatserna, så torde den likväl ge en riktig antydan om, hur resultatet i verkligheten skulle gestalta sig.

Den bekante tyske nationalekonomen von Thünen har uppställt en sats om de faktorer som bestämmer arbetslönernas höjd inom jordbruket – icke att förväxla med samme mans sinnrika men otillräckligt grundade spekulationer över den s k "naturliga arbetslönen" – en sats som i grunden är identisk med principen för den Malthus-Ricardo'ska jordränteteorien liksom den också står i full överensstämmelse med den moderna värdeteorien. Den lyder i korthet så, att arbetslönen ställer sig ungefär lika med värdet av *den sist i jordbruket anställde arbetarens produkt* (efter avdrag av räntan på det för hans anställande nödiga kapitalutlägget). Tyvärr har denna lag oss veterligen aldrig blivit genom direkt undersökning verifierad, något som väl dock ej borde vara alldeles omöjligt att åstadkomma. Dess stora inre sannolikhet torde likväl vara obestridlig. Så länge anställandet av ännu en arbetare skulle medföra en om ock ringa ökning av produktionens värde, utöver vad han erhöll i lön, blev det för den ifrågavarande arbetsgivaren, tydligen fördelaktigt att öka sin arbetsstyrka med ännu en man. Konkurrensen mellan arbetsgivarna bör då medföra, att den genomsnittliga arbetslönen bragtes att stiga till dess den uppnått nämnda gräns. På andra sidan kan lönerna ej heller överstiga värdet av det minst produktiva arbetet "gränsprodukten", såsom vi kan kalla den. I sådant fall skulle det ju för arbetsgivarna bli fördelaktigare att avskeda några arbetare, och konkurrensen mellan arbetarna måste då ha en allmän lönenedpressning till följd.[11]

Naturligtvis är den nämnda "gränsprodukten", något helt annat

än *medelproduktionen* per arbetare. Den sistnämnda är i allmänhet betydligt högre, och just denna omständighet förklarar tillvaron av en jordränta även under ett system av fri konkurrens. Hela förhållandet beror ytterst på det välbekanta faktum, att jordens avkastning under i övrigt oförändrade omständigheter endast växer i avtagande progression, när den på samma areal använda arbetsstyrkan ökas. Att uppställa den lag efter vilken produktionstillskottet avtar för varje nytillkommen arbetare på samma areal är visserligen ej möjligt. Antagligen är den ganska olika för olika arter av jord och för i övrigt olika förhållanden. För enkelhetens skull skall vi här anta, att avtagandet sker i en vanlig *aritmetisk serie*, så att det tillskott i produktvärde som en nytillkommen arbetare frambringar är en viss given kvantitet *mindre* än det tillskott, som den näst före honom anställda arbetaren åstadkom osv.

Antar vi då, att på en jordegendom är anställda 100 arbetare, och att värdet av lön och stat, bostaden inbegripen, är 400 kr om året för var och en av dem. Enligt von Thünens sats skall nu denna lön vara ungefär lika med värdet av den sist anställde arbetarens produkt eller noggrannare uttryckt, den måste vara litet mindre än det tillskott av produkter, som den 100de arbetaren frambringar, och varmed värdet av produktsumman skulle minskas om han avskedades; men däremot litet större än det tillskott, som en ny arbetare, den 101ste, skulle kun-

---

[11] (föregående sida) Vi förutsätter här naturligtvis en fullkomligt fri och obunden konkurrens mellan såväl arbetsgivare som arbetare. Är denna förutsättning ej uppfylld, så förändras nog förhållandet ej så litet. En ensidig sammanslutning mellan arbetsgivarna skulle kunna ha till följd en nedsättning av lönerna *under* gränsproduktens värde (därest detta ej redan sammanfaller med arbetarens levnadsminimum). En ensidig sammanslutning mellan arbetarna åter kan framtvinga en lönestegring utöver denna gräns. Försök från de enskilda arbetsgivarnas sida att inskränka sin arbetsstyrka kan nämligen i det senare fallet tänkas mött av hotet om arbetsinställelse osv. Hur löneförhållandena skulle ställa sig vid fullständig organisation och solidaritet å ömse sidor, då sålunda arbetsgivare och arbetare stod emot varandra såsom två enhetligt ledda krigshärar är omöjligt att på förhand avgöra. Lönerna bestäms då ej längre av lagen om tillgång och efterfrågan, utan den för tillfället segrande parten kom för varje gång att efter godtycke, billighetshänsyn osv att diktera fredsvillkoren. Ett dylikt sakernas tillstånd kan dock ej ännu ens tillnärmelsevis sägas vara för handen inom någon industri, och väl minst inom jordbruket.

na åstadkomma.[12] Vi kan för enkelhetens skull anta, att den faktiska lönen ligger mitt emellan dessa värden, och av skäl, som strax skall visa sig, sätter vi härvid värdet av den 100de arbetarens produkt till 404 kr samt värdet av den 101stes produkt till 396 kr. Skillnaden, 8 kr, måste nu enligt vårt antagande vara *konstant* hela serien igenom, så att följaktligen den 99de arbetarens produkt är värd 412 kr den 98des 420 kr osv – överflödigt att tillägga, att detta ej behöver vara det verkliga värdet av vars och ens produktion. Denna kan ju i allmänhet ej ens särskiljas från den samfällda produktionen, utan siffran representerar, som sagt, det *tillskott* i produktionen som uppstår, då den 99de, den 98de osv arbetaren antages, och som bortfaller när han avskedas. Vid varje dylikt nytt arrangemang måste ju för övrigt arbetsfördelningen och brukningssättet i det hela alltid i någon mån förändras. Tänkte man sig, att på detta sätt alla arbetare avskedats utom tio, så skulle den tiondes arbetsprodukt vara värd 1 124 kr (= 404 + 8 · 90) och om endast en arbetare återstod så kunde denna ännu producera varor till ett värde av 1 196 kr (= 404 + 8 · 99).[13]

Summan av alla dessa tillskott bildar den samfällda produkten. Dennas värde fås följaktligen ur formeln för summering av en aritmetisk serie och utgör

$$\frac{1196 + 404}{2} \cdot 100 = 80\,000 \text{ kr.}$$

Hela lönesumman utgjorde 400 · 100 = 40 000 kr, och då ränta på inventarier etc tänks redan frånd ragen från bruttoproduktens värde, blir följaktligen jordräntan 40 000 kr, så att jordägaren får på sin lott lika mycket som samtliga arbetare på sin. En sådan fördelning torde också, åtminstone i bördiga trakter icke innebära någon osannolikhet.

---

[12] Alltjämt med avdrag av ränta och amortering för den motsvarande ökningen av redskap och inventarier.

[13] Naturligtvis är det ytterst osannolikt att en så enkel lag, som den ovan anförda skulle göra sig gällande genom hela serien av successiva avskedanden. Detta betyder dock föga, då det ju i praktiken vanligen endast är fråga om en till några procent uppgående minskning eller ökning av den samfällda arbetsstyrkan.

För att nu studera den inverkan på lönerna, som en minskad tillgång på arbetskraft i detta fall skulle utöva, tänker vi oss först, att i följd av emigration eller andra dylika orsaker en *verklig* minskning hade uppstått i de befintliga arbetarnas antal med därav följande ökade löneanspråk, så att jordägaren måste inskränka sin arbetsstyrka med en fjärdedel eller till allenast 75 man. Enligt vårt antagande skulle den siste av de sålunda behållna arbetarna producera ett värde av 604 kr (= 404 + 8 · 25), och anställandet av ännu en arbetare skulle öka värdet av den samfällda produktionen med 596 kr. Mellan dessa gränser eller vid ungefär 600 kr ligger således det lönebelopp, vid vilket det blir fördelaktigast för ägaren att bedriva gårdens skötsel med just denna arbetsstyrka. Hela den utbetalade lönesumman blev följaktligen 600 · 75 = 45 000 kr och då hela den samfällda produktens värde numera uppgår till

$$\frac{1196 + 604}{2} \cdot 75 = 67\,500 \text{ kr.}$$

så återstår, såsom ägarens andel 22 500 kr

Lönerna har således stigit med 50%, jordräntan har minskats med nära 44% och utgör nu jämt hälften av den utbetalade lönesumman, istället för att den förut var lika stor som denna.

Nu vill vi emellertid anta, att minskningen i tillgänglig arbetskraft icke har uppstått genom en verklig förminskning av arbetarnas antal, utan därigenom att arbetstiden genom statens ingripande eller på annat sätt har blivit i motsvarande grad inskränkt, så att 100 arbetare nu ej uträttar mer än 75 arbetare gjorde, när den längre arbetstiden bibehölls. Genom det enkla artificiet att räkna 1 1/4 arbetare med den kortare arbetstiden lika med 1 arbetare med den längre arbetstiden reduceras, kunde man tycka, detta problem till det föregående (varvid visserligen intet avseende fästs på att utgifterna för redskap och inventarier måste vara något större, då flera man arbetar med en kortare arbetstid, än då färre man arbeta med en längre). Totalavkastningen måste bli lika i båda fallen, likaså "gränsprodukten" (dock att denna här motsvarar 1 1/4 arbetares produkt), följaktligen också

jordägarens andel samt lönesumman. Men denna lönesumma skall nu delas, icke mellan 75 utan mellan 100 arbetare, med andra ord: 600 kr blir här lönen för 1 1/4 arbetare, så att varje arbetare nu erhåller blott 450 kr i lön.

Emellertid är, märkligt nog, denna lön *större* än den som arbetarna, enligt antagandet, nu åtnjuter med den *längre* arbetstiden, och det kunde ju då tyckas, som om åtminstone i detta fall och under de gjorda antagandena en förkortning i arbetstiden verkligen skulle medföra en förhöjning istället för en förminskning av arbetslönen. Detta resultat är emellertid endast skenbart. Vi har nämligen här stillatigande förutsatt, att de nämnda arbetarna är de *enda*, som jordägaren sysselsätter; att han med andra ord själv konsumerar den på honom fallande anparten av jordens produkter. I äldre tider kunde kanhända detta tillnärmelsevis vara sant: lyxhästar, jakthundar, ja till och med det *hårpuder*, som de förnäma och deras lakejer använde, uppslukade en ej ringa del av jordens gröda. För närvarande torde väl den allra största delen av jordräntan användas på en mer eller mindre förfinad, av människohand förfärdigad, lyx. De härmed sysselsatta arbetarna underhålls följaktligen, om än vanligen endast medelbart, på jordägarens bekostnad och om hans inkomster minskar, blir dessa arbetare delvis utan sysselsättning. Härigenom skulle för jordarbetarna uppstå en ny konkurrens, nya arbetare skulle anställas inom jordbruket, varav produktionsgränsens och lönens sjunkande blev en oundviklig följd. Under de förut gjorda antagandena, är det ej svårt att visa att jämvikt mellan efterfrågan och tillgång på arbete ej skulle inträda förrän lönen nedpressats *under* 400 kr per år.[14]

---

[14] Antar man att jordägaren ursprungligen sysselsatte 100 lyxarbetare med samma lönevillkor som jordarbetarna, så kommer tydligen efter arbetstidens förkortande jämt så många av dessa att vända sig till jordbruket, att jordägarens nu reducerade inkomster förmår underhålla återstoden. Villkoret härför beräknas lätt ur de gjorda antagandena. Resultatet visar att omkring 17% av lyxarbetarna kommer att vända sig till jordbruket. Lönen sjunker härigenom till omkring 370 kr, totalproduktens värde blir omkring 74 000 kr och jordägarens andel härav omkring 31 000 kr, vilken jämt räcker till att underhålla återstående 83 lyxarbetare (med likaledes 370 kr = lön). ☛

Enligt kalkylen skulle den dock ej sjunka mer än omkring 30 kronor eller till 370 kronor och det kunde tyckas, att en så pass ringa löneminskning ej vore ett alltför stort offer i jämförelse med en inskränkning av arbetstiden med drygt en fjärdedel. Men härvid är, som man finner förutsatt, att *arbetarna* förut ej konsumerat någon som helst lyx, så att minskningen gäller själva livets nödtorft. Vore arbetarna åter själva i någon mån konsumenter av lyxföremål, så må man ej föreställa sig, att de genom att uppoffra denna kunde förskaffa sig en så betydligt minskad arbetstid. De fick nämligen därigenom ytterligare sina egna lyxproducenter till konkurrenter och en *ny* lönenedpressning skulle efterträda den föregående. Dessa detaljer visar tillräckligt, hur ytterst invecklat problemet är, även med de förenklande antaganden, som vi har måst göra, för att överhuvud kan behandla det i exakt form.

Ehuru, som sagt, vårt exempel endast är ett hypotetiskt, ådagalägger det dock tillräckligt den väsentliga skillnaden mellan en verklig inskränkning i tillgången på arbetskraft, genom emigration eller minskad nativitet, och den så att säga fingerade eller artificiella minskning, som man vill åstadkomma genom en lagstadgad förkortning av arbetstidens längd. I förra fallet blir en betydande förbättring av arbetarnas lönevillkor den givna följden, en förmån, som de naturligtvis när som helst kan delvis eller helt och hållet utbyta mot en förkortning av arbetstidens längd. I senare fallet måste under i övrigt oförändrade omständigheter resultatet bli en sänkning av arbetslönen, och om denna sänkning än icke behöver bli lika stor som inskränkningen av arbetstiden, så medför den likväl nästan oundgängligen en minskad konsumtion av sådana artiklar, som rent av är nödvändiga för att uppehålla livet och arbetskraften.

Vi skall nu till sist ägna några ord åt det argument, som man hämtat från tillvaron av arbetslösa arbetare eller, såsom man plägar kalla

---

En dylik konkurrens inträffar däremot *icke*, om arbetsstyrkan förminskats genom emigration. Dels kan man nämligen då anta, att även lyxarbetarnas antal av samma orsak minskats, dels ökas härvid jordarbetarnas inkomster så mycket, att även de numera kan konsumera en del lyx och därigenom sysselsätta lyxarbetare, som jordägaren ej längre förmår underhålla.

det, den industriella reservarmén. Även frånsett det tryck, som dessa förmenas utöva på arbetslönerna, så underhålls de ju, då de själva icke förmår att förtjäna något, på det allmännas bekostnad eller medelst understöd från kamrater, befintliga hjälpkassor o d. Det borde då, menar man, även ur nationalekonomisk synpunkt vara en ren vinst för samhället, om, genom arbetstidens förkortande inom samtliga yrken, åt dessa arbetslösa kunde beredas tillträde till regelbunden sysselsättning och tillräcklig lön.

Även detta resonemang visar sig emellertid närmare besett vila på ett missförstånd. Man framställer (i synnerhet sker detta av Marx och hans efterföljare) saken så, som om en viss del av arbetsklassen, även de yrkesskickliga, *permanent* befann sig utan arbete, eller endast under ovanligt gynnsamma konjunkturer absorberades av industrien för att under normala förhållanden strax åter avstötas och utkastas "auf das Pflaster". Ett sådant sakernas tillstånd vore dock en orimlighet. I verkligheten förhåller det sig icke heller så; utan om än vid varje tid på året en viss stock av arbetslösa förefinnes, så är dessa dock icke desamma hela året om. I de flesta fall uppehåller de sig också under perioder av arbetslöshet på egna besparingar eller med understöd ur självhjälpskassor, till vilka de själva förut i fullt motsvarande grad bidragit. En viss, icke alltför stor, kontingent av arbetslösa måste anses såsom ett fullt normalt fenomen (ungefär som i de stora städerna även under normala förhållanden ett visst antal rum – ehuru icke hela tiden *samma* rum – ständigt står lediga). Inom många yrken är det ju omöjligt att arbeta på lager, och man kan ej vänta att beställningarna skall avlösa varandra med regelbundenheten av ett väl konstruerat urverk. Härtill kommer att i synnerhet i vårt klimat en del yrken under vissa årstider, framför allt om vintern, nödtvunget måste vila, vilket naturligtvis under denna tid till en del medför överflödande arbetstillgång även i de yrken, där arbetet kan fortgå hela året om.

För arbetarna själva medför, om vi ej alltför mycket misstar oss, dessa avbrott i arbetet långt ifrån några olägenheter (förutsatt att avbrottet ej blir alltför långvarigt) om de blott under mellantiderna haft tillräckligt lönande sysselsättning. Särskilt inom en del yrken, i vilka arbetet regelbundet vilar under en del av året, har man länge redan

vant sig att ta med i räkningen dessa fritider, vilka lämnar ett ej oväl-kommet tillfälle till sysselsättningar inomhus, till läsning, bevistande av föreläsningar, möten osv. Vid ett järnbruk i mellersta Sverige, där författaren i sin ungdom vistades såsom huslärare, inträffade under en ovanligt torr sommar, att verket i flera veckor måste stå stilla på grund av vattenbrist. Ägaren lät då för brukets räkning inköpa en uppsättning mässingsinstrument samt efterskrev en musikdirektör, under vars ledning flera bland arbetarna förvärvade en ej obetydlig färdighet i trakterande av dessa. Det tillfälliga missödet vart härige-nom i framtiden en källa till förnöjelse för alla.

En sammanhängande ledighetstid av några veckor under året ut-gör för kroppsarbetaren liksom för andra en fördel och icke motsat-sen. Om arbetarna ofta klagar över arbetslöshet, så torde huvudskälet därtill vara att deras avlöning merendels är så knapp, att den föga mer än tillåter dem att leva för dagen, så att den arbetslösa tiden för dem tillika är en tid av förknappning eller rent av svält.

Nekas kan nu visserligen icke, att inom vissa yrken en irrationell omväxling äger rum av å ena sidan ett alltför forcerat arbete och å den andra alltför uttänjda mellanrum av mer eller mindre fullständig ar-betslöshet. Många beställningar, vilkas utförande utan all fara kunde uppskjutas i veckor eller månader, effektueras ögonblickligen ofta med ansträngande av arbetarnas yttersta krafter, emedan man under den alltför starka industriella konkurrensen eljest måste frukta att gå miste om arbetet. Bästa sättet att avhjälpa detta förhållande synes oss ligga i överenskommelser, även internationella sådana mellan nä-ringsidkare inom samma yrke, vilket så mycket lättare borde kunna åstadkommas, som ju i detta fall arbetsgivarnas och arbetarnas intres-sen går parallellt. Det låter dock tänka sig, att även lagstiftningens in-gripande här kunde vara till någon hjälp, t ex på det sätt, som från den engelska föreningens, Fabian Society*, sida föreslagits, att majorite-ten av arbetarna inom ett visst yrke skulle ha rätt att av regeringen ut-verka en lagstadgad maximalarbetsdag inom det yrket. Dock borde

* Fabian Society var en förening av engelska intellektuella socialister, bildad 1883 i medveten motsättning till den revolutionära marxismen.

därvid tillvaron av de nämnda olägenheterna, dvs överarbete under vissa tider på året omväxlande med lång arbetslöshet vara klart ådagalagd.

Existensen av en permanent "industriens reservarmé" i egentlig mening tror vi vara i hög grad omtvistlig. Naturligtvis nekar vi ej därmed till det faktum, att i varje samhälle ett antal individer förefinnes, som nästan aldrig äger någon regelbunden sysselsättning, utan bekymmersamt livnär sig genom att utföra en och annan tillfällig handräckning, eller medels allmosor. Tillvaron av dessa samhällets parias utgör visserligen en högst sorglig företeelse, väl värd all uppmärksamhet från människovännens och även lagstiftarens sida. Men med Ch. Bradlaugh måste vi betvivla, huruvida dessa olyckliga i allmänhet skulle utgöra någon önskvärd tillväxt i arbetsstocken inom de vanliga yrkena, även förutsatt, att en lagstadgad förkortning av arbetsdagen skulle för dem öppna tillträde till dessa. Med vida större skäl torde man kunna påstå, att det usla levebröd, som de nu på ett eller annat sätt lyckas förskaffa sig, är smulor, som faller från det ordnade arbetets bord, och att den så ofta hörda satsen, att den långa arbetstid, som 10 arbetare nu underkastar sig berövar den 11te tillfälle till arbete, i själva verket innebär motsatsen till sanning. De tios långa arbetstid är väl snarare orsaken till, att den 11te erhåller något arbete och något bröd alls.

Det bekanta påståendet att de arbetsbesparande maskinerna ger upphov till en stock av överflödiga arbetare har vi på ett annat ställe utförligt granskat,[15] och därvid kommit till det resultat, att, med undantag för vissa bestämda fall, maskinernas användande, och de besparingar som härigenom uppstår inom konsumtionen måste skapa nya arbetstillfällen fullt tillräckliga att absorbera all den lediggjorda arbetskraften. Faktiskt har deras verkningar icke ens stannat härvid. Frågar man sig t ex, huruvida den nuvarande europeiska industrien i alla dess branscher skulle kunna sysselsätta flera arbetare, därest de arbetssparande maskinerna ej funnes, så blir naturligtvis det enda rätta svaret, att utan maskinerna skulle denna industri alls ej kunna

[15] Tidskriften *Samtiden*, Bergen 1890, h7 och 8.

existera i någonting liknande dess nuvarande omfattning, och kunde följaktligen ej ens sysselsätta det nuvarande antalet arbetare, långt mindre ett större antal.

Om emellertid trots de ökade arbetstillfällena tillgången på arbetare alltjämt håller sig i jämnhöjd med eller överskjuter efterfrågan vid ungefär oförändrade arbetspris, så ligger orsaken härtill helt enkelt i den så ofta förbisedda omständigheten, vilken Karl Marx icke ens upptagit i sitt system, att folkstocken genom naturlig förökning ständigt växer, framför allt på landsbygden. Vid de tillfällen i vårt land då arbetsinställelser, även de rättmätigaste, omintetgjorts genom uppträdande av "strejkbrytare" har dessa ofta utgjorts av ynglingar från landsbygden "med matsäckspåsen på ryggen", hos vilka utsikten att få utbyta den halva svälten i backstugan mot en någorlunda dräglig avlöning, överröstat alla betänkligheter. Av *arbete* torde dessa ynglingar i sin hembygds stenbackar haft nog och övernog; det är *lönen*, som det kommer an på. Men att en förkortad arbetstid icke i och för sig kan utgöra något medel att undanrödja det nu nämnda missförhållandet ligger väl i öppen dag.

Med det sagda kan vi också anse oss ha besvarat frågan om betydelsen av den i våra dagar allt skarpare konkurrensen från kvinnliga arbetares sida. Vår tids ekonomiska utveckling har bland annat medfört, att en mycket stor del av de göromål, som förut förrättats av kvinnorna i hemmen, numera utförs fabriksmässigt och i allmänhet med stor inbesparing av arbetskraft. Sålunda delvis överflödiggjorda i det husliga arbetet, har kvinnorna alltmera vänt sig till de vanliga yrkena, finare och grövre – till förfång, menar man, för de manliga arbetarna inom dessa. Att konkurrensen i verkligheten kan kännas mycket tryckande inom de jämförelsevis ytterst få sysselsättningar, som av vana och sed hittills i större mån upplåtits åt kvinnliga arbetare, må vara obestridligt.

I det stora och hela kan dock frigörande av en mängd arbetskraft, som förut hållits bunden i hemmen ej ha undgått att i betydande grad öka den samfällda produktionens resurser och därmed källorna till allmänt välstånd. Om det kan synas annorlunda, så beror även detta helt enkelt därpå, att antalet av dem som skall dela den ökade produk-

tionens frukter, vare sig i form av arbetslön eller på grund av andra anspråk, numera är så ofantligt mycket större än för några få årtionden sedan, på grund av den under tiden skedda folkökningen. Men även i detta fall är det ju i grund och botten en orimlighet, att vilja råda bot på denna olämpa genom åtgärder, som syftar till en *minskning* av produktionen. Föreställningen, att de manliga arbetarna, om de befriades från den kvinnliga konkurrensen (genom förbud mot eller inskränkning av kvinnoarbetet), får sina löner så mycket ökade att de därmed kunde försörja dessa sina kvinnliga arbetskamrater i egenskap av hustrur eller eljest såsom medlemmar av sina familjer, visar sig vid närmare granskning vara av samma art som den vi förut skärskådat, rörande inverkningen på arbetslönerna av en *allmän* förkortning av arbetstiden. Lika litet som förhöjningen av timme- eller stycklönen i det senare fallet skulle lämna arbetaren full ersättning för det minskade antalet arbetstimmar och den minskade arbetsprodukten, lika litet eller än mindre vore i det här ifråga varande fallet den erforderliga förhöjningen av arbetslönen *tänkbar*.

Vi har nu tämligen utförligt behandlat de flesta av de synpunkter, som under diskussionen av normalarbetsdagsfrågan kommit på tal.[16] Vårt resultat har med avseende på de flesta av dem varit ett rent negativt. Därav följer ingalunda, att vi skulle inta en pessimistisk hållning med hänsyn till själva saken. Vår ståndpunkt är helt enkelt den, att vi betraktar detta önskningsmål såsom avhängande av alldeles samma villkor som varje annan förbättring av kroppsarbetarens levnadsställning. Dessa villkor är huvudsakligen två: höjandet av arbetets produktivitet inom så många produktionsgrenar som möjligt, samt

---

[16] Vid *en* dylik synpunkt, om man så får kalla den, har vi likväl ej funnit skäl att uppehålla oss, nämligen det från socialistiskt håll stundom framställda påståendet, att den kortare arbetsdagen skulle tjäna till att avhjälpa den *permanenta överproduktion*, som nu förmenas äga rum på nästan alla arbetsområden. Orimligheten av själva denna förutsättning torde emellertid tillräckligt tydligt framgå av det föregående. För utredningen av denna fråga hänvisar vi för övrigt, utom till de förut nämnda artiklarna i *Samtiden*, till en liten uppsats av författaren i *Zeitschrift für die gesamten Staatswissenschaften*, Tübingen 1890, h l med titeln "Überproduktion oder Überbevölkerung?".

ökandet av arbetets andel av produktutbytet i jämförelse med "kapitalets" andel.

För realiserandet av dessa båda villkor kan, enligt vad vi nu sökt visa, lagstiftningens ingripande näppeligen vara av någon egentlig betydelse. Dess roll är att avhjälpa för handen varande missbruk. Ett omdanande från grunden av de ekonomiska förhållandena överstiger åtminstone för närvarande vida dess förmåga. Även arbetarorganisationernas makt att åstadkomma en ändring till det bättre i dessa avseenden torde ej böra överskattas, om man än på andra sidan alltför länge varit böjd att med orätt frånkänna dessa sammanslutningar mellan arbetarna all betydelse såsom ekonomiska faktorer.

Och likväl är det just på arbetarna själva, som uppfyllandet av de nämnda villkoren för en förbättrad ställning på arbetsmarknaden ytterst beror. Att direkt verka för höjande av arbetets produktivitet förmår visserligen icke den genomsnittlige arbetaren, utan genom att var i sin stad eftersträvar ökad insikt och skicklighet i sitt yrke. Däremot är det huvudsakligen på arbetsklassen och dess sociala vanor, som det ankommer, om produktionen skall kvarhållas inom det område, där den ännu förblir lönande, eller om den genom ett överflödande antal arbetssökande, skall drivas ut till de yttersta gränser, där intet mått av uppfinnargeni, av arbetsskicklighet eller av flit förmår avvinna naturkrafterna mer än det torftigaste livsuppehälle för producenten.

Men alldeles detsamma gäller, kanske i än högre grad, med hänsyn till det andra önskningsmålet: större relativ andel i produktutbytet. Det är, såsom vi ovan visat, det *minst* givande arbetets avkastning, som på grund av konkurrensens lag är bestämmande för arbetslönen. Om nu till följd av en alltför stark folkökning produktionen trängs ut till allt kargare områden, så blir det icke ensamt "pionjärerna vid odlingsgränsen", som blir lidande, utan hela arbetsstocken. Lönerna sjunker utefter hela linjen, i analogi med den enkla hydrostatiska lagen för kommunicerande kärl. På samma gång tillskyndas därigenom åt kapitalistklassen en förmån, lika oförtjänt som den, genom den skriande motsatsen mellan överflöd på ena sidan och nöd på den andra, är sårande för rättskänslan och humanitetens fordringar.

Mot verkningarna av denna lag står i det hela såväl arbetsorganisationerna som till och med lagstiftningen tämligen maktlösa, åtminstone så länge åt arbetsgivarna ännu inryms ett grand av frihet, om också blott den att själva bestämma över storleken av den arbetsstyrka de vill använda. Med andra ord: så länge ej åtgärder vidtagas, vilka är likbetydande med en konfiskation av all privategendom. Däremot är det just i överensstämmelse med denna lag, som en inskränkning av de arbetssökandes antal med naturnödvändighet verkar till att åt arbetarna förvärva en större andel av produktionen, på samma gång denna därigenom i genomsnitt blir mera givande. Det exempel, hämtat från jordbruket, som vi ovan genomgått var visserligen av en alltför abstrakt karaktär för att några slutsatser, uttryckta i bestämda siffror därur skulle kunna dras. Resultatets allmänna riktning är dock omisskännelig, och äger utan tvivel sin tillämpning även på andra områden än jordbruket. En minskning av den tillgängliga arbetarestocken med t ex en fjärdedel eller även mindre skulle helt säkert medföra en mycket ansenlig löneförhöjning och på samma gång inskränka kapitalets andel av produktionen till vida blygsammare dimensioner än nu.

En sådan slutsats stöder sig för övrigt icke blott på spekulativa resonemang utan bekräftas till fullo av erfarenheten. Det är i kolonialländerna, där folkmängden är långt mindre tät än i det gamla Europa, som arbetslönerna står högst, och var även fordringarna på kortare arbetsdag visat sig lättast att genomföra; och detta icke på grund av någon jordens utomordentliga fruktbarhet, utan helt enkelt emedan naturkrafternas resurser därstädes ännu icke pressats till det yttersta, och den rika tillgången på odlingsbar mark hindrar jordräntan att stiga på lönernas bekostnad. Något liknande har för övrigt visat sig jämväl i Europas gamla länder såsom en följd av de senaste årens starka emigration. Om jordarbetarna, trots de intill senaste tid allt annat än lysande konjunkturerna inom jordbruket lyckats bevara och även förbättra sina löneförmåner och t o m med framgång uppställa anspråket på kortare arbetstid, så ligger huvudorsaken härtill helt visst i den relativa bristen på i synnerhet tillfällig arbetskraft för jordens skötsel. I viss mån beror nog detta resultat på en begynnande sam-

manhållning och organisation jämväl bland dessa så länge efterblivna arbetarna. Men den person som är själen i de engelska jordarbetarefackföreningarna, mr Joseph Arch, har dock själv antytt att huvudskälet till dessa föreningars framgång ligger i den starka emigration av jordarbetare till andra världsdelar, som på deras föranstaltande ägt rum under senare år. Man har här ett motstycke i smått till det bekanta fenomen inom Englands äldre ekonomiska historia, då i följd av den starka minskning av arbetskraft, som förorsakades av den under namnet digerdöden bekanta farsoten, dagslönen för arbetarna i England med ens skall ha stigit från 3 till 5 pence, således med 66%.[17]

Vid ett dylikt enkelt utjämnande av kapitalets och arbetets inbördes ställning behövde det för övrigt icke stanna. Vår tids demokratiska riktning strävar utan tvivel till en så vitt möjligt fullständig likställighet, även på det ekonomiska området, mellan samhällets alla medlemmar, så att till sist alla företrädesrättigheter skall försvinna utom de, som grundar sig på *personlig* förtjänst. I vad form detta ideal en gång skall komma att realiseras, är en fråga, som helt och hållet tillhör framtiden att besvara. Så mycket är emellertid säkert, att om arbetarna på den nu antydda vägen lyckades att individuellt förbättra sina villkor, så skulle de också vid ett gemensamt uppträdande äga vida större kraft än nu att göra sina önskningar gällande; varförutom, då klyftan mellan de olika samhällsklasserna redan till stor del vore

---

[17] Å andra sidan plägar man stundom anföra Irlands exempel såsom bevis för, att även en ansenlig minskning av folkmängden har kunnat lämna arbetarens ställning tämligen oförändrad. Detta är nu för det första icke sant: den irländske arbetarens levnadsställning i våra dagar tål helt visst ingen jämförelse med det över all beskrivning eländiga tillståndet på 1840-talet. För övrigt bildar Irland i detta som i så många andra avseenden ett undantag från regeln. Dess jordbrukarebefolkning var fordom i ordets egentligaste mening fattighjon vilkas "standard of life" sedan urminnes tid stått vid det absoluta levnadsminimum. Lönerna bestämdes därför ej längre av konkurrensen, utan av nödvändigheten att icke lämna arbetaren alldeles utan medel till sitt uppehälle. De stipulerade arrendena kunde sällan eller aldrig fullgöras, och den växande befolkningen var för sin föda uteslutande hänvisad till en i allt vidsträcktare skala utbredd potatisodling, vilken efter missväxterna på 1840-talet med ens inskränktes. Under sådana omständigheter ligger det ingen motsägelse i att en högst betydlig folkminskning måste föregå innan lagen om tillgång och efterfrågan kunde utöva sin verkan till lönernas höjande.

utjämnad, det slutliga nivelleringsarbetet skulle möta långt färre svårigheter, förmodligen till och med kunde utföras på fullkomligt fredlig väg.

Olyckligtvis skönjas blott få tecken till, att denna sanning blivit, så som vederbör, behjärtad, vare sig inom arbetsklassen eller samfundet överhuvud. De socialistiska förespeglingarna har mångenstädes gjort arbetarna likgiltiga för partiella förbättringar av det nuvarande läget eller rent av fientliga mot dylika, såsom utgörande ett förment hinder för den slutliga "omvälvningen". Bland de högre samhällsklasserna åter intresserar man sig, kanhända naturligt nog, föga för en social förändring, som skulle långsamt men säkert undergräva deras nuvarande maktställning; även fast denna, då den ej längre motsvaras av några särskilda, vissa samhällsklassers åliggande sociala uppgifter och ej heller i lika grad som förr understöds av olikheten i bildningsnivå, med varje dag som går måste allt mer framstå såsom en anomali och en orättvisa.

Härtill kommer, att det exempellöst snabba industriella uppsvinget under innevarande sekel kommit flertalet människor att betrakta en ständigt fortgående folkökning såsom en naturlig, ofarlig, ja i allo önskvärd sak, ehuru ett ögonblicks eftertanke borde vara nog att övertyga vem som helst om, att en ökning av folkmängden i den skala, som de senast gångna hundra åren haft att uppvisa, icke kan vara annat än ett rent undantagsförhållande och att ett fortsättande därav under blott ett par sekel skulle leda till fullkomligt ohållbara konsekvenser. Slutligen har också under århundradets sista hälft, då behovet av ökat utrymme eljest skulle ha gjort sig i hög grad kännbart, den nordamerikanska kontinentens kolonisation medgett ett avlopp i snart sagt vilket omfång som helst för Europas överflöd på folk.

Om icke alla tecken sviker, skall emellertid redan under de närmaste årtiondena väsentligen ändrade förhållanden härutinnan ha inträtt. Den kris, som alltsedan början av 70-talet hemsökt Europas industri, synes ingalunda på väg att ge vika för en ny uppblomstring. Ett bevarande av den redan vunna ställningen och kanske ett måttligt framåtskridande torde vara allt, varpå man för närvarande kan göra räkning. Under tiden stänger Förenta Staterna mer och mer sina

portar för en invandring, som där icke längre är önskvärd i samma måttstock som förut. Några andra områden, tillräckligt vidsträckta och tillräckligt lämpliga för europeisk kolonisation står ej att upptäcka; vartill kommer, att konkurrensen om de områden, som ännu återstår för kolonisationen, numera utgår icke blott såsom förut från det västra Europa, utan från alla delar av vår världsdel och därjämte från Kina samt snart kanhända också från Indien.

Allting talar sålunda för, att förhållandena under de närmaste decennierna för Europas befolkning kommer att medföra en den kännbaraste läxa rörande den så länge förbisedda befolkningsfrågans vikt och betydelse. Det är beklagligtvis till och med alltför troligt, att huvudintresset bland Europas arbetarebefolkning snart ej längre skall samla sig kring frågan om förkortad arbetstid och högre lön utan helt enkelt röra sig kring det bekymmersammare spörsmålet, på vad sätt de överhuvud skall kunna livnära sig själva och sina familjer med hur lång arbetstid som helst.

Det tjänar till intet att tillsluta sina ögon för denna utsikt, och det skall, fruktar vi, snart ej heller längre vara möjligt. Vem det är som bär ansvaret för att på vårt nuvarande stadium av civilisation ett utbrett masselände än en gång står i begrepp att gäcka människovännens förhoppningar, må vara lönlöst att tvista om. Av större vikt är, att läxans innebörd nu åtminstone icke misskännes och att en doktrin, som sedan länge ej mera bestrids av någon vederhäftig nationalekonom, också måtte få inta den plats som tillkommer den i folkmedvetandet.

Om detta sker, skall den stundande prövningen, hur bitter den än må utfalla, ej ha varit förgäves och med den ökade insikten skall snart en ny och bättre grund en gång för alla vara lagd för höjandet av arbetsklassens ställning, samt för mänskligt välstånd och framåtskridande i det hela.

Slut

5.2 *Arbetarfrågan*

Kraven på förkortad arbetstid och genomförandet av en normalarbetsdag på 8 timmar fick efter fredsslutet 1919 förnyad styrka, bl a genom de revolutionära rörelserna i de tidigare krigförande länderna. Wicksell anser att tiden med dess ekonomiska osäkerhet är olämplig för vittgående sociala experiment, samtidigt som han här uttrycker viss optimism om konsekvenserna av en arbetstidsförkortning. Utifrån en ingående genomgång av teorin om marginalproduktiviteten som bestämmande för arbetslönen, ställer han frågan om en eventuell höjning av timlönen räcker för att kompensera inkomstbortfallet vid kortare arbetstid.

Wicksell betonar att arbetarnas välfärd, inte bara bestäms av lönen utan även av deras tillgång till andra inkomstkällor. Han talar om hotande materialbrist för några av våra viktigaste industrier, om krigsvinsterna, arvsskatten och om socialförsäkringar. Han slutar med att hävda att socialisering inte löser några problem. Samtidigt uppmanar han arbetarpartiet att skärpa sina krav – men då på ett sätt, som är rationellt och förenligt med den ekonomiska vetenskapens läror.

Datering: Augusti/september 1919. Dateringen stöder sig på att propositionen om 8-timmars arbetsdag framlades den 17 augusti och att lagförslaget antogs den 27 september 1919. Redan under våren hade ärendet varit uppe i riksdagen men fallit på grund av olika beslut i kamrarna.

Jag nödgas erkänna, att s k praktiska arbetarfrågor mycket litet intresserar mig. Tidningarnas ideliga notiser om strejker och lockouter hoppar jag så vitt möjligt över. Och dock anser jag arbetarfrågan för den ojämförligt viktigaste av alla, själva grundvalen för en tillfredsställande gestaltning av alla andra sociala och även politiska förhållanden.

Men skälet till mitt bristande intresse är att denna fråga, teoretiskt sett, enligt mitt förmenande redan *är* löst, vilket skedde för över

hundra år sedan. Alla försök att praktiskt lösa den vid sidan av eller emot de sålunda påvisade ekonomiska lagarna gör på mig samma intryck, som om jag skulle se en i matematik obevandrad person brottas med problemet om vinkelns tredelning – med linjal och passare.

Strävandet efter en förbättring av de *oprivilegierade* samhällsklassernas lott – ty så kan man ju i korthet definiera arbetarfrågan – sönderfaller i *två* delar, som noga bör hållas isär, vilket dock nästan aldrig sker. Först bemödandet att bringa själva *arbetslönen* upp till en så hög nivå som överhuvud är förenlig med rådande ekonomiska samhällsförhållanden; därnäst åtgärder, som även för de egendomslösa öppnar tillträdet till samhällets *övriga inkomstkällor*, så att arbetaren för sin ekonomiska existens icke längre blir uteslutande beroende av sin lön.

Vanligen tas av dessa två sidor av saken endast den förra i betraktande, detta även av arbetarna själva, åtminstone så långt det är fråga om det s k nutidsprogrammet eller ögonblicksfordringarna; ett fel, så mycket ödesdigrare, som man tillika merendels föreställer sig, att i ett normalt ordnat samhälle arbetslönen *alltid* måste räcka till för tillfredsställande av den arbetandes skäliga levnadsbehov. Detta är ett misstag; arbetslönen kan vid fullt fri konkurrens i stort sett och i längden aldrig överstiga värdet av de *minst* viktiga arbetsprestationerna, och detta värde kan vid överflöd på arbetskraft bli hur litet som helst.

Tänker vi oss att en million arbetare redan har anställning och att tiotusen *nya* arbetare söker sådan, så är det klart, att, till vilken del av arbetsfältet de än vänder sig – jordbruket, industrien, handeln och samfärdseln osv – så kan de endast anbringas på sådana arbetsställen, som på grund av sin relativt mindre vikt hittills lämnats obesatta, även om vi för enkelhetens skull antar, att de är lika dugliga och skickliga som de förut anställda. Det ligger i sakens natur, att dessa nytillkomna omöjligen kan erhålla mer i lön, än som motsvarar värdet av deras arbetsprestation, i annat fall hade de överhuvud icke kunnat få anställning. Men högre löneanspråk kan då överhuvud *ingen* arbetare uppställa, ty hur viktig och oumbärlig själva hans sysselsättning än må vara, kan han dock enligt vårt antagande personligen

när som helst ersättas med någon av de nytillkomna. Med ett ord: det *marginella* produktionsresultatet blir i stort sett bestämmande för arbetslönen över hela linjen. Hur abstrakt denna sats än må förefalla, är den dock på samma gång så gott som självklar, och de minutiösa undersökningar över faktiska arbetarförhållanden, som på senare tid anställts, har i det hela endast kunnat intyga den universella bärvidden av denna regel; undantagen är endast skenbara och i allmänhet lätt förklarliga.

Skulle alltså *vid oförändrad teknik* arbetarstocken i ett land oavbrutet ökas, så måste detta ha till följd en oavbruten sänkning av arbetslönerna, icke blott till levnadsminimum utan t o m djupt därunder, så att samtliga arbetare, med undantag möjligen av de med speciell fackutbildning försedda, fick delvis underhållas av fattigvården. Endast de ständigt fortgående tekniska framstegen, understödda av den inom eller utom landet fortgående kapitalbildningen, har hittills räddat arbetarna i vårt liksom andra länder från en dylik katastrof, men även detta kan endast ske i viss grad och i själva verket endast till en tid.

Skulle exempelvis *jordarbetarna* genom sammanhållning lyckas genomdriva löner, som – hur billiga och önskvärda de må vara för resten – väsentligt höjde sig över jordbrukets *marginella* produktivitet, så skulle detta visserligen icke ha hela jordbrukets undergång till följd, men väl dess omläggning i *extensiv* riktning – på icke få ställen i vårt land skulle det i så fall förmodligen bäst löna sig för jordägaren att låta *skog* växa på åkrar, ängar och betesmarker. Efterfrågan efter jordbruksarbetare skulle till följd härav minskas, så att de stegrade löneanspråken icke längre kunde upprätthållas, utan allting efter en mer eller mindre smärtsam genomgångstid återvända till det gamla. Vid nuvarande, enormt uppskruvade pris på jordbruksprodukter, torde visserligen jordägarnas vinster sätta dem i tillfälle att åtminstone för ögonblicket uppfylla även de längst gående löneanspråk. Men av dessa vinster kan enligt mitt sätt att se landets *övriga* arbetare med mera skäl begära att bli delaktiga än jordbruksarbetarna, som dock lidit jämförelsevis minst under dyrtiden.

I nära sammanhang med det sagda står frågan om 8-timmarsda-

gen. Intet kan vara löjligare än de förnumstiga resonemangen om huruvida landets arbetarstock är tillräckligt *stor* för att medge en förkortning av arbetsdagen, ävensom farhågan att föregripa *utlandets* lagstiftning i ämnet. Det förhåller sig noga taget alldeles tvärtom. Ju knappare arbetarstocken är, desto *lättare* kan 8-timmarsdagen genomföras, ja t o m utan allt ingripande av lagstiftningen. Ju *mera* utlänningen bemödar sig att anskaffa de varor, som vi behöva, desto *lättare* bli våra egna produktionsvillkor. *Konkurrensen* med andra länder, som här så ofta åberopas är i verkligheten en underordnad synpunkt. I stort sett består den mellanfolkliga handeln givetvis i ett *utbyte* mellan olika länders olikartade produkter. Åttatimmarsdagens nyss skedda genomförande i England anses ha bidragit till den tilltagande kolnöden. Men ingen kan väl föreställa sig att dyrare kol eller andra höjda produktionskostnader skulle underlätta 8-timmarsdagens införande här hemma.*

Den ekonomiska betydelsen av en *lagstadgad* normalarbetsdag ligger egentligen i det avsiktliga tillskapandet av ett minskat utbud av arbetskraft, varigenom arbetets ovannämnda *marginella* produktivitet, och därmed *timlönen* i motsvarande grad, höjs. Men den stora frågan är, om denna höjning kan bli tillräckligt stor att för arbetarna i det väsentliga kompensera bortfallandet av eventuellt hela två eller kanske än flera arbetstimmar, så att den vunna fritiden icke köpes alltför dyrt. Skulle det sistnämnda bli händelsen, är det att befara, att den tillämnade lagen i likhet med så mycken äldre social lagstiftning endast blir en lag på papperet, vilket nästan är det värsta av allt. Åtskilligt talar nu visserligen för den *optimistiska* uppfattningen härvid-

---

* Wicksells uppgift att det engelska lagförslaget antagits är inte helt riktig. En bilaga till propositionen om 8-timmarslag ger en kortfattad översikt över arbetstidsfrågans läge i olika länder. Om England meddelas att regeringen "lär" ha låtit utarbeta ett förslag till lag om 48 timmars arbetsvecka. I det engelska parlamentet framlades ett förslag om 48 timmars arbetsvecka den 15 augusti 1919, men följande dag ajournerades den pågående sessionen till den 22 oktober. 48-timmarsveckan var avsedd att behandlas under den senare sessionen (*Whitakers Almanack*, 1920, s 175) och kan alltså inte ha varit genomförd då Wicksell skriver sin artikel i väntan på att Sveriges riksdag skall antaga sitt förslag.

lag. Bland annat får man icke glömma, att om en väsentlig reduktion av *militärutgifterna* i den närmaste framtiden kan ske, så ligger häri en rikedomskälla för landet, som på ena eller andra sättet borde kunna komma de minst gynnade klasserna till godo.

Men på andra sidan är, såsom väl allmänt måste erkännas, det nuvarande ögonblicket med sin i ekonomiskt avseende så osäkra ställning en synnerligen olämplig tidpunkt för vittutseende sociala experiment. Det *skulle* kunna tänkas, att försöket *nu* misslyckades, ehuru det, företaget något längre fram i tiden, till äventyrs kunnat ha alla utsikter att lyckas. Jag kan därför icke komma ifrån den uppfattningen, att det vore bättre, om lagens fulla ikraftträdande, även om den nu definitivt beslutas, *sköts fram några år*, till dess lugnare och mera stabila förhållanden inträtt. Därjämte anser jag det oundgängligt, att vissa ekonomiska garantier träffas, för den händelse det dock skulle visa sig, att arbetarna i vissa yrken icke med åttatimmarsdagen kan uppnå en utkomlig arbetsförtjänst.

Och därmed kommer jag till sist över till det *andra* av arbetarfrågans stora önskemål. Den nuvarande gestaltningen av våra befolkningsförhållanden är visserligen sådan, att något överflöd på arbetskraft i framtiden *icke* är att vänta. I förening med fortsatta tekniska framsteg och fortgående kapitalbildning, inom- eller utomlands, borde detta vara en borgen för en successiv förbättring av arbetarnas villkor. Men dessvärre finns också hotande moln på vår ekonomiska horisont, framför allt en tilltagande *materialbrist* för några av våra viktigaste industrier. Någon *säker* förhoppning om, att arbetslönen *såsom sådan* skall kunna varaktigt stegras, eller ens bibehållas oförändrad vågar jag för min del icke göra mig. I varje fall torde förbättringen komma att gå ganska långsamt. Men, som sagt, det är icke heller nödvändigt, icke ens etiskt försvarligt, att arbetaren skall uteslutande vara hänvisad till sin lön. Även han borde rätteligen ha en kvotdel av samhällets naturliga eller under föregående generationer hopsamlade rikedomar, eller deras avkastning.

I Tyskland planeras för närvarande en storartad förmögenhetskonfiskation i genomsnitt uppgående, efter vad det vill förefalla till omkring en fjärdedel av hela den samlade förmögenheten, och i ännu

långt starkare proportion torde de egentliga *krigsvinsterna* där komma att tas i anspråk. Även för de segrande bland de krigförande länderna lär dylika åtgärder bli oundvikliga, ty krigsskadeersättningen täcker endast en ringa del av krigskostnaderna och icke lär det gå för sig att i nämnvärd grad lägga dessa bördor på de fattigaste klasserna.

Vore det då icke tänkbart, att även hos oss en dylik förmögenhetsreduktion kom till stånd såsom ett slags tackoffer för att vi undsluppit kriget och avsedd att i någon mån avplana den skuld, vari vi bättre situerade dock måste anses stå till samhällets oprivilegierade medlemmar. Tillsammans med *krigsvinsterna*, på vilkas indragning jag fortfarande måste yrka, skulle härav kunna bildas en fond på många miljarder, bestående av inteckningar och aktier i alla egendomar och alla industriella och kommersiella företag, ett "patrimonium pauperum", vars avkastning torde användas till arbetsklassens bästa i en mängd riktningar: sjukförsäkring, arbetslöshetsförsäkring, förbättrad ålders- och invaliditetsförsäkring, helst också *utstyrselförsäkring*, dvs en grundplåt, som utbetalas till de båda kontrahenterna, när arbetaren gifter sig och sätter bo. En *väsentligt* förbättrad folkundervisning hör också till önskningsmålen, och åtskilligt annat därjämte.

Även *arvskattens* avkastning borde oavkortad gå till denna fond, och alltså bevara sin kapitalkaraktär. Den fortsatta utvecklingen av denna skatt, som tvivelsutan förestår, behövde då icke uppväcka några nationalekonomiska betänkligheter.

Socialisering löser icke problemet. Den är enligt min mening förträfflig och fullt indicerad, så snart en näringsgren av *sig själv* visar tendens till stark koncentration, trustbildning, monopol osv, men näppeligen förr. Realiserandet av rättvisans och moralens fordringar kan dock omöjligen få bli beroende på tidpunkten för en viss teknisk utveckling. Mitt råd till arbetarpartiet är därför, att i detta avseende låta framtiden vara framtid – den kommer när den kommer – men istället *betydligt skärpa sina ögonblicksfordringar*, dock på ett rationellt och med den ekonomiska vetenskapens läror förenligt sätt.

Knut Wicksell

5.3 8-timmarsdagen

Några månader efter det att lagen om 8-timmarsdag slutligen antagits, skriver Wicksell ännu en artikel i ämnet. Han diskuterar här arbetstidsförkortningens sannolika verkningar och hur man bör komma till rätta med de svårigheter som kan uppstå. Återigen framhåller han att endast en del produktionsminskningen i samband med den minskade arbetstiden kan återvinnas genom ökad produktivitet. En möjlig kompensation kan uppnås med hjälp av militär avrustning som en följd av bildandet av Nationernas Förbund, där resurser överförs från försvaret till andra områden.

Vad gäller möjliga effekter av 8-timmarsdagen på inflationen ser Wicksell inget direkt samband. Ifråga om inflationens vara eller icke vara är det alltid riksbanken som är "rätt adress".

Datering: Januari/februari 1920.

Den viktigaste frågan när det gäller att bedöma 8-timmarsdagens sannolika verkningar är tvivelsutan denna: *Kan* ett land, och särskilt vårt land, med en arbetsdag på endast 8 timmar inom de viktigaste industrierna fortfarande producera lika mycket förnödenheter som förut med en sådan av 9 eller 10 och i vissa fall än flera timmar?

Måste den frågan besvaras nekande, så blir problemet visserligen icke därför olösligt, ty det låter ju tänka sig, att vid en rationellare *fördelning* av det minskade produktionsresultatet alla likväl kunde få nog, om än några alltså icke längre fick så mycket som förut. I parentes sagt var det just *denna* syn på saken som statsministern framhöll i sitt tal vid urtiman – hr Lindmans påstående, att regeringen skulle ha vilselett riksdagen med hänsyn till den förkortade arbetsdagens effektivitet, drabbar alltså i varje fall icke regeringens chef – om det i övrigt har någon grund har jag icke haft tid att efterforska.*

---

* Statsminister vid tiden för riksdagsbeslutet om 8-timmarsdagen var liberalen Nils Edén (se fotnot i artikel 1.11). Arvid Lindman, 1862–1936, började sin bana som sjöofficer – vilket senare gav honom tillmälet "amiralen", innan han övergick till ☛

Men tydligt är, att hela spörsmålet får en betydligt fryntligare aspekt, om den *första* frågan skulle kunna besvaras med ja. Att tänja och sträcka på ett avknappat förråd för att få det att räcka till för alla, går icke gärna utan missnöje och konflikter. Finns det däremot tillräckligt att dela av, så bör själva fördelningsfrågan med god vilja låta arrangera sig, om den än i några avseenden kommer i ett nytt läge.

Nu vore det helt visst alltför sangviniskt att tro, att en styrning av arbetsintensiteten skulle kunna till fullo gottgöra, vad som brister i arbetstidens längd. Endast i de fall, där en ofullkomlig teknik på grund av gammal slentrian bibehållits, kan man möjligen räkna på, att under trycket av 8-timmarsdagen en rationalisering av driften med gott resultat skall äga rum. Där åter arbetsintensiteten redan står på höjd med den moderna teknikens resurser skulle en ytterligare styrning antagligen icke kunna vinnas utan en ödesdiger överansträngning av de arbetandes muskler och nerver. I andra fall åter kan enligt sakens natur någon omläggning av det tekniska förfarandet alls icke äga rum, utan arbetstidens förkortande kommer att verka med full styrka. I stort sett och i genomsnitt torde man därför tryggt kunna påstå, att allenast *en del* – låt oss för enkelhetens skull säga hälften – av den förlorade arbetstiden kan återvinnas genom ökad arbetsintensitet.

Resultatet skulle alltså vara tämligen hopplöst, såvida man icke till utfyllande av den återstående bristen hade att påräkna någon *reserv av ledig arbetskraft*. Men en sådan finns i själva verket, och varifrån den skulle tas kan icke numera vara en hemlighet för någon. När den nu pågående riksdagen åtskiljs, har Sverige mänskligt att döma inträtt såsom medlem i Nationernas förbund. Därmed har vår militära ställning blivit en helt annan än förut. Det blir icke längre vår uppgift att med förtvivlans mod rusta oss för eventuella krigiska företag, som i själva verket på ett nästan groteskt sätt översteg våra fysiska krafter och ekonomiska resurser, men så mycket säkrare uttömde dem till

---

en karriär som industriledare, ämbetsman och konservativ politiker. Lindman var statsminister 1906–11 samt 1928–30 och vann uppskattning inom alla politiska läger för sin pragmatiska hållning. I frågan om arbetstidförkortning intog han en negativ inställning.

sista droppen genom blotta förberedelserna. Vi har istället fått den överkomligare uppgiften att i proportion till vår folkmängd delta i den allmänna vakthållningen kring världsfreden. Vilka anspråk detta kommer att ställa på oss i militärt hänseende blir det närmast stormakternas sak att avgöra; att de nödiga uppoffringarna endast kan utgöra en bråkdel mot dem, som vi hittills underkastat oss, förefaller dock självklart.

Tar man då i betraktande den enorma mängd arbetskraft, som skulle frigöras, om såväl de direkta vapenövningarna som allt annat arbete för militära ändamål i motsvarande grad inskränktes, så torde man kunna förstå, att problemet om 8-timmarsdagen i och med detsamma är *teoretiskt* löst. I en abstrakt, men i sak fullt verklighetstrogen formel skulle lösningen kunna uttryckas ungefär så: Sveriges arbetare har hittills mot vanlig lön arbetat 9 à 10 timmar om dagen, varav 8 för befolkningens förseende med livsförnödenheter och resten (direkt och indirekt) till fosterlandets försvar. Faller den sistnämnda nödvändigheten till största delen bort, så bör en 8-timmars arbetsdag räcka till för befolkningens förseende med livsförnödenheter, och *arbetarens dagslön likväl kunna bli den samma som förut*.

Jag påstår icke, att den praktiska lösningen vore lika enkel; att på vederbörligt sätt inrangera denna nya arbetskraft till utfyllande av luckorna torde tvärtom bli en uppgift, som kan sätta myror nog i herrar teknikers och arbetsledares huvuden, men grundvillkoret är likväl uppfyllt. Det är icke längre fråga om ett faktiskt olösligt problem, såsom exempelvis Münchhausens experiment med sin hårpiska.

Övriga farhågor beträffande 8-timmarsdagen torde vara ogrundade. Man påstår, att den skulle göra oss mindre konkurrensdugliga på världsmarknaden, därest icke alla andra länder inför en lika kort arbetstid. Det förhåller sig snarare omvänt. "Världsmarknaden" är en marknad där de olika folkens produkter *byts* mot varandra; ju *mera* då främmande nationer anstränger sig för att tillverka de varor, som vi har bruk för, dess *mindre* behöver vi anstränga oss för att förskaffa oss dessa varor och tvärtom. En internationell lagstiftning på detta område har därför mera en moralisk än en ekonomisk nödvändig karaktär.

Icke heller är det riktigt, att 8-timmarsdagen skulle medföra inflation, eller öka den redan befintliga. Visserligen är det sant, att om ingen kompensation kan vinnas för den bortfallande, effektiva arbetsmängden, så måste produkternas summa minskas och en ökad knapphet på alla eller de flesta varor inträffa. En sådan behöver dock icke med nödvändighet ta sitt uttryck i att varornas penningpris stiger. Det kan lika väl gå till så, att dessa blir oförändrade, men den genomsnittliga penninginkomsten sjunker. Vilketdera som inträffar beror på de makter som reglerar vårt penningväsen. Kan däremot, så som ovan antytts, en kompensation ske för den bristande arbetsmängden, så behöver ingendera av dessa förändringar inträffa, utan alla samhällsklasser, kapitalister, arbetare och övriga konsumenter, borde kunna få sina behov fyllda på samma sätt som förut. Föreställningen om att arbetsgivarna, om de får betala mer per arbetstimme eller per styck, helt enkelt skulle lägga dessa ökade omkostnader på varupriset, innebär antagandet, att fabrikanter och köpmän godtyckligt bestämmer varuprisen. Fullt så lycklig är icke deras position, utan prisen bestäms av tillgång och efterfrågan; som det här gäller, nämligen den monetära, bestäms i sin ordning av tillgången på bytesmedel. Det är *riksbanken* och ingen annan, som avgör frågan om inflation eller icke inflation, att söka orsaken på något annat håll är att gå efter fel adress.

Däremot är det dessvärre ganska litet sannolikt, att kroppsarbetaren vid fortfarande *fri konkurrens* skall kunna under 8-timmarsdagens regim uppnå *fullt* samma löneförmåner som förut. Den fysiska *möjligheten* därtill finns som sagt ifall det improduktiva arbetet i tillräcklig utsträckning förvandlas till produktivt, men om den också blir verklighet beror på, huruvida den besparing som samhället gör genom krigsväsendets slopande får gå till kroppsarbetarna eller endast skall yttra sig såsom skattelindringar (för de förmögna).

Här ligger nog till sist problemets egentliga svårigheter. Det gäller, huruvida vi är besjälade av en allvarlig vilja att förbättra ställningen för de minst gynnade i samhället. Dessa ha till dato varit kroppsarbetarna, och så kommer det nog även att förbli, även om en tillfällig konjunktur i några fall tycks motsäga denna sats. Kroppsarbetaren

äger intet annat än sin muskelkraft – så länge den varar – alla andra samhällsklasser har *därjämte* något mer: fäderneärvda ägodelar eller en sorgfällig skolunderbyggnad eller båda delarna. Att de nya tillgångar, som yppar sig för oss genom fredens betryggande, får komma de förstnämnda till godo torde icke vara en orimlig fordran.

På grund av frågans invecklade beskaffenhet – om vilken jag i det ovanstående endast kunnat ge en antydning – skulle jag för min del visserligen ansett det lyckligast, om *ikraftträdandet* av beslutet om 8-timmarsdagen kunnat uppskjutas ett par år till dess lugnare ekonomiska förhållanden i hela världen må ha inträtt. Men detta är en detalj. Att vi redan nu är i stånd att lösa problemet, och detta utan ökad belastning för någon samhällsklass, synes mig otvivelaktigt, men lika övertygad är jag om, att lösningen icke *uteslutande* är gjord – genom ett nummer i Svensk Författningssamling.

Knut Wicksell

5.4 Arbetslöner och varupris

I denna artikel tar Wicksell till orda för att undanröja vad han anser vara en allmän missuppfattning rörande sambandet mellan löner och priser. I sitt resonemang, vilket följer kvantitetsteorin, bestrider han att en ökning i arbetslöner leder till stigande varupriser. Wicksell framhäver andra orsaker till inflation, nämligen "massemissionen av pappersmynt", dvs en ökning av penningmängden. Han framhåller också vikten av att skilja mellan reallöner och penninglöner.

Uppsatsen utmynnar i en optimistisk slutsats beträffande möjligheten att sänka prisnivån i framtiden. En "vänlig" överenskommelse mellan arbetsmarknadens parter skulle kunna vara grunden för en sänkning av arbetslönerna, sedan en plan för pressa ner prisnivån lagts fram. Wicksell förutsätter så mycket förstånd hos arbetare och fackföreningsledare att "de icke skulle motsätta sig åtgärder, som klarligen skulle lända dem själva till nytta".

Datering: Slutet av 1920 eller tidigt 1921 synes vara en rimlig tid-

punkt med hänsyn till Wicksells uppgifter om utvecklingen av sedelmängd och levnadskostnader.

Det synes ha blivit ett slags trosregel på senare tid, att arbetslönernas nuvarande höjd är antingen en orsak till dyrtiden eller i varje fall ett oöverkomligt hinder för varje mera väsentlig sänkning av varuprisen. Det kan vara skäl att undersöka, på vilka grunder denna uppfattning stöder sig.

Först några allmänna anmärkningar. En partiell stegring av arbetslönerna inom en viss produktionsgren kan otvivelaktigt medföra att prisen på de varor, vilkas tillverkningskostnader sålunda ökats, stiger i förhållande till andra varors pris. Man förutsätter givetvis att arbetarna inom denna bransch lyckats hålla konkurrensen med andra arbetare på avstånd, vilket svårligen lyckas i längden. Denna företeelse kan alltså lämnas å sido såsom mera tillfällig och övergående.

En *allmän* stegring av arbetslönerna kan likaledes, om än i mindre grad, åstadkomma en förskjutning i de olika varornas inbördes pris, i det att sådana varor, som kräver företrädesvis *arbete* för sitt framställande såsom handarbetade eller konstnärliga produkter, blir relativt dyra gentemot fabriksvaror, livsmedel m fl varor, i vilkas frambringande kapitalet och naturfaktorn spelar en huvudroll. En regel är därför, att i länder, där arbetslönen står hög och kapitalet är rikligt förekommande, blir lyxen dyr men förnödenhetsvaror relativt billiga, varemot i länder med rik tillgång på arbetskraft, men ringa kapitalbildning, livsförnödenheterna blir relativt dyra, men lyxen däremot billig, om än vanligen, på samma gång något primitiv, framträdande i hållandet av stora tjänarskaror osv.

Så långt torde ingen oöverensstämmelse härska mellan nationalekonomiens läror och det allmänna föreställningssättet. Men på nästa punkt skiljer de sig fullständigt. En lönestegring av vad omfattning som helst har, så måste nationalekonomen förklara, *intet* inflytande på varuprisens allmänna eller genomsnittliga höjd. Denna vid första påseendet så paradoxala sats, blir dock ovederlägglig, så snart vi stäl-

ler oss på guldmyntfotens ståndpunkt och besinnar, att prismätaren, guldet, själv är en vara, en arbetsprodukt liksom alla andra varor. Det finns ju då intet skäl, varför en allmän stegring av arbetslönerna mera skulle göra varorna dyra i förhållande till guldet (och alltså höja varuprisen) än guldet dyrt i förhållande till varorna (och alltså *sänka* varornas pris).

Eller på annat sätt uttryckt: under antagande av en universell guldmyntfot kan guldets pris i penningar överhuvud icke förändras, ett gram rent guld är *alltid* värt 2 kr 48 öre, eller 2 rm 79 pf osv, varken mer eller mindre. I varje fall är dess prisvariationer under denna förutsättning så små, att de i detta sammanhang kan negligeras. Arbetslönerna inom guldproduktionen må stiga hur mycket som helst – och vid en allmän lönestegring måste ju även de stiga – arbetsprodukten, guldet, bibehåller icke dess mindre sitt pris oförändrat. Men under sådana omständigheter kan då icke heller de övriga varorna stiga i pris, i motsatt fall skulle guldproduktionen, därest den icke samtidigt genom tekniska framsteg kommit i exceptionellt gynnsamma omständigheter, nödvändigtvis bli mindre lönande, och efterhand övergivas eller inskränkas, så att brist på guld blev rådande, och varuprisen – om de överhuvud stigit – snart gå ner igen. Endast om guldproduktionen sysselsatte relativt mer *kapital* och mindre arbetskraft än andra produktionsgrenar, kunde, i överensstämmelse med vad vi ovan framhållit, en allmän lönestegring kunna medföra en viss prisförskjutning till de övriga varornas favör, alltså en prisstegring i vanlig mening, antagligen dock föga märkbar.

Den skenbara paradoxen i det nu sagda minskas betydligt, om man noggrant fasthåller den viktiga skillnaden mellan *reallöner* och penninglöner. En stegring av arbetarnas reallöner innebär ju helt enkelt att arbetarna i gemen, och alltså i stort sett varje enskild arbetare fått en större *andel* av produktionens resultat än förut. Men då måste givetvis – därest icke hela den samfällda produktionen av någon anledning ökats – de övriga produktiva faktorerna: kapitalet, jorden, monopolinnehav av olika slag osv erhålla en *mindre* andel av detta produktionsresultat. En dylik omläggning av de olika producentklassernas relativa andelar av det hela kan emellertid i stort sett icke för-

anleda någon ändring vare sig av varornas inbördes pris eller av deras bytesvärde gentemot guldet.

Endast i det fall, att monopolprisbildning i egentlig mening äger rum, föreligger ett undantag. Monopolisten inskränker, teoretiskt sett, sin tillverkning så mycket, att det pris han uppnår vid varornas försäljning förskaffar honom största möjliga nettovinst. Ökas nu i följd av stegrade arbetslöner hans egna omkostnader, så skjuter i regel detta optimum mer eller mindre i höjden. Han stegrar därför sitt försäljningspris men för att kunna göra detta måste han på samma gång ytterligare minska sin produktion. I stort sett torde emellertid produktionen, även när den innehas av mer eller mindre monopolistiska sammanslutningar drivas så, att ingen konstlad minskning därav äger rum utan samtliga produktiva krafter i sin helhet kommer till användning. Men i sådant fall torde prisbildningen försiggå enligt den allmänna lagen för tillgång och efterfrågan, och den enskilda producenten skulle icke utan till sin egen skada kunna avvika från det av dessa krafter framkallade jämviktspriset. För övrigt skulle ju ett sådant tillvägagående vara ägnat att på nytt sänka arbetarnas reallöner och strider alltså mot vårt antagande, att arbetarna på grund av det rådande ekonomiska läget lyckats vinna en viss real förbättring av sina lönevillkor.

Har däremot endast en stegring av penninglönerna ägt rum utan någon höjning av reallönerna – alltså en blott nominell lönestegring – så förutsätter detta ovillkorligen, att samtliga varor, som överhuvud konsumeras av arbetarna, i motsvarande grad stigit i pris, och lönehöjningen har då efter all anledning endast varit en nödvändig *verkan* av, icke orsak till varuprisstegringen. Tar man slutligen i betraktande det blandade fallet, då såväl penninglöner som reallöner skulle ha stigit, så ställer sig saken icke annorlunda. I den mån lönestegringen överstiger fördyrandet av varorna, innebär den otvivelaktigt en höjning av reallönerna, men har så till vida, såsom vi redan sett, *ingen* inverkan på prisen. I den mån åter eller till den del som löneökningen endast motsvaras av varuprisstegringen, är den rent formell och en *följd* av den senare, icke en orsak till denna.

Under allmän guldmyntfot kan en prisstegring, åtminstone i

längden, överhuvud endast uppstå därigenom att guldproduktionen blivit mera givande t ex genom tekniska framsteg i utvinnandet av guld, upptäckten av nya fyndorter osv, såsom faktiskt var händelsen under de årtionden, som närmast föregick världskriget. Vid en massemission av pappersmynt åter, sådan vi nu haft den för ögonen under sex hela år, kan varuprisen naturligtvis stegras ad libitum, men för att här på något vis kunna göra arbetslönernas höjande till primus motor måste man åtminstone kunna visa, att det varit arbetarnas löneanspråk, som direkt framkallat denna översvämning av sedlar och bankkredit. Men detta stämmer icke med verkliga förhållandet, ty ännu vid fredsslutet och åtskilliga månader därefter hade arbetslönerna, åtminstone hos oss, ännu icke på långt när, i genomsnitt räknat, hunnit fatt den ständigt uppåtgående varuprisrörelsen. Hur därmed i närvarande stund förhåller sig, må lämnas därhän. Teoretiskt sett är det naturligtvis ingenting i vägen för att vid en allmän prisstegring, arbetslönernas höjande kunde föregå varupriserna, t ex om företagsamheten stimulerats av tekniska uppfinningar i förening med låg bankränta. Efterfrågan efter arbete för nyanläggningar kan då vara det primära och varuprisens stegring det sekundära. Men även i detta fall kan prisstegringen icke med rätta sägas vara *förorsakad* av arbetslönernas stegrande, utan båda har en gemensam orsak, det är den relativt alltför billiga bankkrediten, som har sänkt penningens värde gentemot såväl varor som tjänster – i vilken ordning detta försiggått kan vara en mera likgiltig sak.

Icke stort bättre grundad torde den mening vara, att arbetslönernas nu inträffade höjd skulle utgöra ett oöverstigligt hinder för en starkare eller fortgående varuprissänkning i framtiden. Det är t o m svårt att inse hur en sådan föreställning kunnat uppstå, då denna lönestegring i det stora flertalet fall endast varit den nödvändiga konsekvensen av en över hela världen utbredd prisstegring. Förhöll det sig så, att de successiva lönestegringarna under världskriget och efteråt blivit arbetsgivarna efter ett segt motstånd på deras sida *avtvungna*, så lät det ju tänka sig att denna maktfullkomlighet och segerkraft hos arbetarna, skulle visa sig ej mindre stark, om det gällde att i framtiden försvara lönerna mot alla försök till deras nedsättande.

Nu är emellertid fallet, att samtliga arbetsgivare torde ha varit fullt på det klara med, att den ständiga ökningen av levnadskostnaderna ovillkorligen krävde en lönehöjning. Om de icke alltid tillmötesgått arbetarnas krav i dessas fulla utsträckning, så kan ju skälet ha varit detsamma som dikterat statens tillvägagående ifråga om sina ämbetsmäns löner, nämligen lägets allmänna osäkerhet, som medförde, att en löneförhöjning, vilken nu kunnat vara fullt berättigad, om någon tid då prisen till äventyrs fallit, skulle visa sig förlustbringande och ej längre kunde upprätthållas.

Skulle nu en verklig plan för prisnivåns successiva sänkande kunna uppgöras, så vill det förefalla osannolikt, att den ordning för reduktion av ämbets- och tjänstemännens lönetillägg, som då enligt gällande bestämmelser rent automatiskt kommer att inträffa, icke genom vänlig överenskommelse mellan arbetsgivare och arbetare skulle kunna läggas till grund för en rimlig successiv nedsättning av arbetslönernas höjd. I förra fallet är denna reduktion så avvägd, att en sänkning av levnadskostnaderna skulle medföra en sakta stegring av de kvarstående lönernas köpkraft. Om samma anordning kunde träffas ifråga om arbetslönerna vore ju förändringen i arbetarnas eget intresse. Så mycket förstånd får man väl förutsätta hos våra arbetare och hos ledarna av deras sammanslutningar, att de icke skulle motsätta sig åtgärder, som klarligen skulle lända dem själva till nytta. Att under sådana omständigheter arbetslönernas sänkning fortgick i något långsammare tempo än varuprisens kunde betraktas såsom en skälig kompensation för den långa tid under kriget, då förhållandet var det rakt motsatta.

5.5 Kvinnlig idealitet och kvinnlig logik

Föreliggande inlägg är ett exempel på Wicksells benägenhet att reagera med genmälen varhelst han ser missuppfattningar eller ologiska resonemang. Wicksell skrev det samma dag som han läste den för honom förargelseväckande artikeln i Dagens Nyheter *med rubriken "Tyska kvinnorna är idealister, ej reaktionära" och underrubriken "Vilja ej veta av en avprutning på moralbuden".*

Wicksell publicerade emellertid inte insändaren. Möjligen ansåg han den tyskspråkiga skribenten i Berlin alltför oåtkomlig för att göra sig omaket att sända in sitt opus. Artikeln rör hur ogifta mödrar bör behandlas på arbetsmarknaden. Här framträder inte bara Wicksells medkänsla och vidsyn utan också hans skoningslösa fördömande av självgodhet, hårdhet och brist på logik.

Datering: 13 augusti 1921.

Liksom damernas *skor*, åtminstone i äldre tid i flertalet fall, hade det stora företrädet framför männens, att de utan åtskillnad kunde användas för höger och vänster fot, så har också den kvinnliga logiken den förmånliga egenskapen, att man i den nästan aldrig kan urskilja, vad som är premiss och vad konklusion. Den blir härigenom så att säga "ett tveeggat svärd, som går igenom till dess det åtskiljer liv och anda, kropp och själ", och är i det hela mycket farlig att råka ut för. Tilläggas må dock att även ett stort antal män med förkärlek begagnar sig av detta slags logik – vilken ju på andra sidan icke är absolut oskiljaktig från kvinnokönet, lika litet som den omnämnda fotbeklädnaden. Doktorstiteln tycks emellertid i varje fall icke skydda ...

Jag föranledes till dessa reflexioner av en uppsats i Dagens Nyheter för *idag*, där en dr Ilse Reicke, Berlin med stort beröm omtalar de kvinnliga post- och telegraftjänstemännens i Tyskland famösa beslut angående ogifta mödrar.* Långt ifrån att vilja lämna dessa något stöd i deras bekymmersamma belägenhet fordrar denna så gott som enhälligt fattade resolution att de bör – utstötas ur tjänsten. Författarinnan kallar detta "ett starkt bevis på etisk och kulturell nydaning".

---

* "Doktorstiteln tycks ... icke skydda" mot detta slags logik, skriver Wicksell. Ilse Reicke var nämligen Dr Phil på en avhandling *Das Dichten in psychologischer Beleuchtung*, framlagd i Greifswald 1915. 1919–21 var hon redaktör för den dagliga *Neue Frauenzeitung*. Hennes anknytning till *Dagens Nyheter* kan sökas i att hon var gift med Hans von Huelsen, som sedan 1919 var tidningens Berlin-korrespondent.

För min del skulle jag hellre vilja beteckna det som ett utslag av vad jag nyss – ehuru med reservationer – kallat kvinnlig logik. Onekligen väntar man sig nämligen såsom *premiss* för ett dylikt slut, ett påvisande av att ogifta mödrar vore *speciellt* olämpliga för post- och telegraftjänsten. Något sådant förekommer dock icke i artikeln, och det är också svårt att inse varmed ett sådant påstående skulle motiveras. Men tydligt är ju, att om alla andra kvinnliga korporationer – affärsbiträden, sömmerskor osv – visade sig lika etiskt och kulturellt nydanade, så skulle de stackars ogifta mödrarna avskäras från *alla* existensmöjligheter och vore alltså dömda till svältdöden för sig och sina små barn. Så långt vill väl den ärade författarinnan ändå icke gå.

Märkligt är också, att ehuru beslutet påstås ha riktat sig mot den "dubbla moralen", för man och kvinna, så märktes dock intet förslag om att *barnfadern* i ett dylikt fall, därest han tillhör post- eller telegrafverket, borde avskedas från sin tjänst. Jag är icke ens säker på, att ett sådant förslag skulle ha vunnit majoritet på mötet, än mindre blivit så gott som enhälligt antaget.

Märkvärdigt är slutligen, att författarinnan visar en vida mer förstående ställning, när det gäller borttagandet av det nuvarande straffet för fosterfördrivning. Hon talar där om, att "hänsynen till det mänskligas krav" måste få göra sig gällande gentemot "den stränga etikens fordringar". Detta är även min åsikt, ehuru jag kanske skulle ha uttryckt den på ett annat sätt; men om vi nu antar, att lagstiftningen – såsom den faktiskt är på god väg att göra i snart sagt alla länder – skulle helt ta bort straffet för fosterfördrivning – på ett tidigt stadium och under vederbörande garantier – så skulle ju faktiskt konsekvensen bli att en ung kvinna, som med läkarkonstens hjälp lyckats i god tid utplåna följden av ett sitt "felsteg", fick förbli oantastad. Men om hon hade nog intresse för "det spirande livet" och nog personligt mod att bära och föda fram sitt lilla barn, skulle hon – förutsatt att den omtalade resolutionen får framgång – bortstötas från sin tjänst. Är sådant idealitet, eller är det motsatsen?

Hur pass mycken verklig övertygelse som hos flertalet deltagare låg bakom den omtalade resolutionen, undandrar sig mitt bedömande. I bästa fall dikterades den väl av begäret att hävda "kårens" anse-

ende; endast besinnade man icke, att om en liknande kåranda gjorde sig gällande inom alla kvinnliga sammanslutningar, så skulle resultatet, som sagt, bli det mest grymma, för att icke säga absurda. Under den välsignade medeltiden blev icke blott den ogifta modern utstött ur samhället; även hennes barn kunde aldrig bli upptaget i ett hederligt yrke, utan fick bära sitt sociala stigma från vaggan till graven. Är det dit vi skall tillbaka? Beslutet sägs ha fattats med alla röster mot en. Jag skulle nästan vilja påstå, att denna enda kvinnoröst moraliskt och intellektuellt uppväger hela det övriga sällskapets.

K. W–ll

6 Skatter, tullar och övriga ekonomiska frågor

6.1 Vår "export av obligationer"

Under 1800-talet började Sverige söka sig ut på den internationella lånemarknaden. Förutom svenska staten, som främst utnyttjade internationella lån för järnvägsbyggandet, uppträder hypoteksföreningarna som låntagare för att skapa kreditmöjligheter åt jordbruksnäringen. Östgöta hypoteksförening, bildad 1845, tog redan 1846 upp ett obligationslån i Tyskland motsvarande 13 1/3 miljoner riksmynt, och andra föreningar följde efter under åren 1849–52. År 1861 bildades Sveriges allmänna hypoteksbank och låneverksamheten centraliserades till denna. Under 1870-talet upptogs stora obligationslån utomlands via denna bank.

Det är förklarligt att dessa förhållanden väckte uppmärksamhet. Wicksell hänvisar i denna uppsats till en artikel i Aftonbladet, *som diskuterar om det varit möjligt att inom landet upplåna motsvarande belopp. Tidningen besvarar frågan nekande. Wicksell anser den alltför komplicerad för att kunna besvaras med ett enkelt ja eller nej. Han väljer att försöka förklara varför Sverige har en högre räntenivå än omvärlden och varför landet importerar kapital. Enligt honom skall räntan ligga högre i nya ekonomier som USA och Australien än i den gamla världen. Dessa nya länder bör vara kapitalimportörer. Trots att Sverige inte är "någon ung koloni", importerar vi kapital. Hur kan detta förklaras?*

Detta är den gåta som Wicksell ämnar besvara, men där slutar manuskriptet. Han antyder att svaret kan sökas i den svenska mentaliteten, att vi gärna konsumerar och ägnar oss åt "oproduktivt uppspisande" i hopp om en bättre framtid som löser problemen.

Datering: Omkring år 1880 förefaller vara en trolig datering. Sanno-

likt inspirerade de rekordartade obligationslån, vilka Hypoteksbanken upptog 1878 och 1879, *Aftonbladet* till den artikel som Wicksell åberopar.*

Under denna titel har Aftonbladet nyligen innehållit en artikel till vilken, då den däri nära berör synpunkter som jag sedan längre tid gjort det till min uppgift att söka framhålla för vår allmänhet, det må vara mig tillåtet att anknyta några betraktelser.

Spörsmålet huruvida vår "export av obligationer" – vulgo: upptagandet av lån i utlandet – under de senaste trettio åren har varit till fromma för landet eller ej beror, säger Aftonbladet, huvudsakligen på om det skulle ha varit möjligt att inom landet upplåna medel till utförandet av de järnvägs- och andra produktiva företag vartill de penningar använts som av utlandet ställts till vårt förfogande. Denna senare fråga anser Aftonbladet självfallet bör besvaras med nej. För min del tror jag att den frågan är mera invecklad än att den skulle kunna besvaras med ett enkelt nej eller ja.

Ser man saken från vanlig finansiell synpunkt, med andra ord, frågar man sig om det varit möjligt i ett land vars räntefot stått så mycket högre än de stora kulturländernas, som fallet varit hos oss ända till på allra sista tiden, då torde nog Aftonbladet ha träffat rätta svaret. Och detta ej blott av det skäl som tidningen själv anför, nämligen att utfärdande av inhemska obligationer endast kunnat ske till högre ränta, respektive lägre kurs, än den som kunde erhållas i utlandet och följaktligen hade varit förenat med en uppoffring å låntagarens, statens, den låntagande korporationens sida.

---

* Enligt 50-årsskriften *Sveriges allmänna hypoteksbank 1861–1911* rådde under slutet av 1870-talet en "tryckt penningställning" och 1878 och 1879 överskred bankens utländska obligationslån alla tidigare siffror. 1878 kontrakterades ett lån på 45 miljoner tyska riksmark, följande år ett nytt på 36 miljoner samt ett lån på 50 miljoner franska francs. Det nämns också att försäljningen av obligationer 1879 uppgick till över 48 miljoner kronor, "ett belopp som varken dessförinnan eller senare uppnåtts" (intill 1911). Uppgifter om obligationslånen finns i *Sveriges officiella statistik i sammandrag* 1871 och följande.

Detta skäl är visserligen talande nog, men det kunde dock åtminstone tänkas att staten, dvs de skattdragande, av patriotiska hänsyn för att uppmuntra till kapitalsamling inom landet underkastade sig detta offer mot den visserligen ej ringa fördelen att i framtiden ha sin skuld placerad på inländska händer istället för att såsom nu vara tributskyldig till utlandet för ett till tiotals millioner kronor årligen uppgående belopp.

Men värre är att en sådan åtgärd från statens sida som att uppta lån till hög ränta för att få "pengarna" eller rättare skuldsedlarna att "stanna inom landet" troligen aldrig skulle ha fört till åsyftat resultat. Ty om än lånet släppts i Sverige vad hindrar att obligationerna i alla fall funnit väg till utlandets börser där de, en gång kända, säkerligen hade noterats högre än här hemma. Svenska staten åtnjuter i utlandet nära nog lika god kredit som hemma i Sverige. Detta är däremot *icke* händelsen med de flesta andra säkerheter av vilka ju flertalet är för utlänningen fullkomligt okända. Följaktligen måste det för var och en som ej (i likhet med vissa penninginstitut) av en eller annan orsak är tvungen att anlägga en del av sitt kapital i statens eller hypoteksbankens obligationer vara en ekonomisk fördel att göra sig av med dylika obligationer och anlägga sina pengar i andra inhemska värdepapper.

Obligationerna må bära vilken nominell ränta som helst, alltid skall deras avyttrande till utlandet vara förenat med vinst, så länge den allmänna låneräntan står så mycket högre i hemlandet som under de gångna decennierna varit fallet. Staten hade följaktligen då ej uträttat annat än att på sin bekostnad berika ett antal spekulanter som nog ej underlåtit att dra fördel av en så påtagligt god affär som att köpa och till utlandet avyttra obligationer med törhända flera procents kursdifferens.

Man har visserligen här och där försökt att medels vissa lagbestämmelser hindra en dylik försäljning till utlandet av inländska obligationer, men med kännedom om de många utvägar och krokvägar, som står den kommersiella världen till förfogande så snart en reell fördel är att vinna måste man betvivla om målet ens på denna väg kan nås. Den som vill hindra en vattenmassa från att draga dit varthän

tyngdlagen vill föra den, han måste anlägga mycket täta och starka fördämningar. Finns blott ett enda hål eller svagt ställe så skall han ofelbart om någon tid finna dammen tom, medan ett stycke nedanför den frigjorda böljan muntert dansar av mot havet.

Men en annan fråga är huruvida denna nivå- eller kursdifferens mellan vår egen och utlandets penningmarknad verkligen varit grundad i våra säregna kulturella förhållanden och icke möjligen beroende på några särskilda mindre fördelaktiga egenskaper hos folkkaraktären, något nationalfel med ett ord, som i tid upptäckt möjligen kunde ha bringats att ge vika för en lämplig behandling. Penningräntans storlek, det är en känd sak, beror liksom alla andra värdesatser på förhållandet mellan utbud, tillgång och efterfrågan. En hög penningränta är sålunda ett osvikligt tecken till att tillgången på ledigt lånekapital är knapp i förhållande till efterfrågan, eller vilket är detsamma, efterfrågan stark i förhållande till tillgången. Men ehuru orsaken sålunda tycks vara blott en, innesluter denna dock så många möjliga skiftningar att t ex hög penningränta i Förenta Staterna, i Turkiet eller i Sverige kan innebära väsentligen olika saker.

Efterfrågan kan vara stark medan rikligt tillfälle finns till produktiva anläggningar som för framtiden utlovar god avkastning; men den kan också vara stark av en annan, snart sagt av motsatt anledning, i det en stor del av landets invånare befinner sig i samma läge som studenten, vilken uppmanad att leva efter sina tillgångar, genmälde att han då ej kom att leva alls.

Tillgången på ledigt kapital åter kan vara relativt knapp just emedan alla som kan spara något skyndar att "anlägga" sina pengar i vinstgivande företag; men den kan också vara knapp och det ej blott relativt utan absolut – emedan ingen har något att spara.

I en uppblomstrande koloni lik Nordamerikas Förenta Stater, Kanada, Australien, Nya Zeeland osv är, sedan det första nybyggets vanskligheter blivit övervunna, tillfället till en på framtida vinst riktad i egentligaste mening kapitalbildande verksamhet vanligen omätligt och obegränsat – och likväl lånar man där ifrån de gamla länderna? Nej, just därför lånar man. Man lånar icke åkrar, hus, boskap, järnvägar, kanaler osv, icke heller lånar man i verkligheten pengar, ty

dessa strömmar genast tillbaka, ja, har i själva verket kanske aldrig lämnat moderlandet. Vad som i verkligheten av det unga landet lånas och av det gamla förskotteras är redskap, kläder, finare husgeråd och dito livsförnödenheter eller lyxvaror, med ett ord saker som man antingen ännu ej är i tillfälle att själv producera eller ock som man ej bryr sig om att själv tillverka så länge tid och krafter bättre kan användas på att bryta, hägna och odla jorden, bygga städer, hus och åstadkomma de viktigaste samfärdslederna.

För det gamla landet åter är denna utlåning av ej mindre vikt, snarare tvärtom. Man har där vanligen en redan långt utvecklad förädlingsindustri som i synnerhet där stenkol finns med lätthet kan öka, ja mångdubbla sin tillverkning, men i alla andra avseenden saknar man just det som det nya landet äger: *utrymme*, tillfälle till utvidgande av näringskällorna och därigenom möjligheten att öka sitt eller – i ett land med starkt växande befolkning – att blott bibehålla ett redan uppnått välstånd. Utlåning till kolonier vare sig i form av statslån, aktieteckning i järnvägar eller andra dylika "placeringar" är således ett högeligen viktigt medel till kapitalbildning i ett land av gammal kultur. Vad den betyder kan vi se av Englands exempel vars *årliga* inkomster av de kapital som av engelsmän efterhand nedlagts i utländska företag uppskattas till över *en milliard kronor*. Hela Englands införsel av spannmål och mjöl, omkring tre fjärdedelar av landets hela förbrukning av denna vara, uppgår i värde till föga mer än denna summa så att England bokstavligen kan sägas ha större delen av sin brödföda gratis.

Ett nödvändigt villkor för att en dylik lånerörelse skall kunna äga rum är naturligtvis att räntan i det låntagande landet står högre än i det långivande. Detta är ju också regelbundet fallet med unga kolonier i förhållande till Europas kulturländer. Men orsaken är icke att man i kolonierna sparar mindre än i de gamla länderna, utan helt enkelt att tillfällena till kapitalbildning i de förra är så rikliga att de lämnar plats både för landets egna och för andra länders besparingar.

Men vad rör allt detta oss? invänder kanske här någon. Härpå kan jag blott svara att om det ej rör oss, så är det så mycket värre för oss. Vi har redogjort för ett gammalt lands och ett koloniallands naturliga

plats på penningmarknaden. Men olyckan vill att vårt eget icke tycks ha fått någon plats alls eller vad värre är kommit på galen plats.

Sverige är icke någon ung koloni. Om det icke dess mindre i kommersiellt hänseende ger sig min av att vara detta, så är det fruktansvärt att den gamla damen Svea tar sig lika slätt ut, som en bedagad skönhet, den där uppträder med later och dräkt passande för en sjuttonåring. Sverige har icke några ändlösa prärier som under århundraden legat och väntat på odlarens ankomst för att "när han blott kittlat dem med hackan småle mot honom med en skörd". Våra kulturförhållanden har i det stora hela (frånsett blott de klimatiska olikheterna vilka ju ej är till *vår* fördel) varit desamma som i Europas övriga gamla länder; hur har vi då kunnat tillåta oss att i så stor utsträckning som under de senaste decennierna skett leva på dessa andra länders besparingar? Det är sant, vi har under tiden byggt flera hundra mil järnvägar och väsentligen omgestaltat vårt jordbruk; men detsamma har andra folk samtidigt eller före oss gjort utan att ta ett enda öre därtill ur andra fickor än den egna. Man kan visserligen anmärka att på grund av vårt lands glesa befolkning har vi jämförelsevis större svårigheter med avseende på våra samfärdsmedel. Vi har ju faktiskt byggt flera kilometer järnväg per tusental invånare än något annat europeiskt land – men i ekonomiska frågor är det beklagligtvis endast resultatet som talar.

Motsvarar och rättfärdigar resultatet de för våra förhållanden högst betydliga förbindelser som vi efterhand iklätt oss gentemot utlandet? Varom ej så skulle det helt visst ha varit fördelaktigare om vi nöjt oss med ett mera sansat framåtskridande efter det mått som våra egna årliga besparingar utstakat för oss. Att dessa under vissa villkor hade *kunnat* bli betydligt större än i verkligheten vart fallet skall jag strax nedanför visa.

Naturligtvis hade då också penningräntan i Sverige långt tidigare än som nu skett nedstigit till samma nivå som i Europas flesta andra länder, såvida nämligen tillika en annan orsak kunnat undanröjas, som i förening med det forcerade järnvägsbyggandet varit huvudkällan till såväl den höga räntan som det ständiga lånebehovet från utlandet.

Jag påpekade i det föregående att stark efterfrågan efter lånekapital med åtföljande hög räntefot icke nödvändigt behöver tyda på en motsvarande stark produktiv, kapitalbildande verksamhet. Anledningen kan tyvärr också vara den att ett växande antal personer söker lån för konsumtionsändamål i hopp, men utan grundat hopp, att i framtiden kunna anskaffa och återbära det lånefångna. Likaledes och i närmaste sammanhang härmed kan, såsom jag även anmärkte, tillgången vara knapp emedan jämförelsevis föga hopsparas. Jag kan här tillägga: emedan många innehavare av kapital istället för att öka detta föredrar att minska det genom oproduktivt uppspisande, alltjämt i förhoppning på en bättre framtid. Att så i hög grad verkligen skett i Sverige skall jag nu visa. Det var denna brist på förutseende och alltför lätthjärtade prokrastinerande av morgondagens plåga, som jag kallat, och som ju onekligen också är, ett svenskt nationalfel.

På samma gång frånber jag mig varje misstanke om att jag skulle vilja uppträda som moralpredikant och detta ej blott av personliga skäl utan lika mycket därför att jag ingalunda anser att denna brist på omtänksamhet utan vidare får stämplas såsom lättsinne i sämre mening, överdriven njutningslystnad och dylika lyten, vilka troligen hos oss ej påträffas i en mera utpräglad grad än hos andra på samma bildningsgrad stående nationer. Vi *drömmer* kanske något mera än dessa, men det har väl sin grund i våra långa vintrar och vinternätter.

Men till saken. Då jordbrukskrediten kom i svang och hypoteksföreningarna började sin verksamhet trodde man allmänt, antagligen förledd av jordbrukets samtidigt skeende uppblomstring, att de penningar som upplånades i huvudsak endast hade karaktären av driftkredit.

6.2 Socialisterna och sparsamheten

KRITIK AV ATTERDAG WERMELINS BOK "KAN SPARSAMHET RÄDDA PROLETARIATET?"

I decemberhäftet av Ur dagens krönika *1886 förekom en artikel av den socialistiske författaren och agitatorn Atterdag Wermelin "Kan sparsamhet rädda den stora massan?". Samtidigt utkom artikeln separat under något*

*ändrad titel – "den stora massan" hade då ersatts av "proletariatet". Efter ytterligare fyra år kom broschyren i nytryck.**

Följande uppsats är manuskriptet till ett föredrag som Wicksell höll den 1 februari 1891 för att undanröja de missuppfattningar som han ansåg förekom i Wermelins framställning. Enligt referatet av föredraget i Social-Demokraten *den 3 februari förklarade Wicksell inledningsvis att hans kritik av Wermelins broschyr berättigades av att den var en konsekvent utveckling av värdeteorin hos Marx och förmodligen mycket läst. Wicksell vederlägger det marxistiska synsättet och passar samtidigt på att hävda sin tes att det enda som i längden kan åstadkomma bättre förhållanden för den stora massan är en minskning av folkmängden.*

Manuskriptet bär prägel av föreläsningsunderlag med "stolpar" och stympade meningar och har här publicerats i stort sett i sitt ursprungliga skick. Tillägg och förtydliganden har endast gjorts när det varit nödvändigt för att undvika missförstånd.

Datering: Januari 1891.

Norrmannens råd till arbetarna att lägga av 10 öre om dagen av 2 kronors avlöning. På *tio* år med ränta över 400 kr, på 20 år 1 057 kr 84 öre (räntefot antagligen 4% men då över 1070 kr).**

Besparingen för obetydlig, särdeles om man betänker att arbetslöshet stundom inträffar och utgifterna stiger då familjen växer. Att enskilda kunnat bringa sig upp genom sparsamhet beror oftast på

---

* Månadsskriften *Ur dagens krönika* motiverade publiceringen av Wermelins arbete med att tidskriften alltid haft som grundsats att öppna sina spalter även för artiklar vars åsikter inte överensstämde med redaktionens.
Atterdag Wermelin, 1861–1904, var politisk författare, marxist och agitator. Han utvandrade så småningom till USA.

** Wermelin inleder sin uppsats med att hänvisa till en norrman, som i ett upprop till folket uppmanade alla att varje dag spara en del av sin inkomst, gärna 5 eller 10 öre, och när den sparade summan vuxit till en krona genast sätta in den på sparbanken. Det är denna uppmaning Wicksell åsyftar i sin kortfattade inledning.

lyckliga tillfälligheter (Se Lange: *Die Arbeiterfrage* 3).*

Enligt Wermelin vore emellertid en allmän sparsamhet dels onyttig, dels rent av skadlig. Kapitalet lämnar nämligen enligt honom avkastning, ett mervärde, endast under förutsättning att det försätter sin ägare i en *undantagsställning*. "Ett samhälle där alla äger kapital är en motsägelse".

Detta resonemang vilar helt och hållet på den marx'ska uppfattningen av kapitalets betydelse, såsom medel att exploatera arbetskraft. Men t o m om man medgav riktigheten av denna vore ju ändock sparsamheten till nytta för arbetarna, ty då alla, dvs *ingen* har kapital, eller m a o kapitalet förlorat sin exploaterande förmåga skulle ju arbetaren få sin fulla lön. Förutsättningen är dessutom oriktig såsom vi skall se.

Men vidare: sparsamheten vore också skadlig ty den "innebär minskning i konsumtionen, minskad efterfrågan på förnödenheter" och "tvingar därigenom till inskränkning i produktionen". Räntan skulle falla till noll, arbetslönerna sjunka och arbetarna måste till sist ta ut sina depositioner igen "för att åter få produktionen igång".

Detta påstående vilar på flera oriktiga förutsättningar. Författaren glömmer alldeles att sparsamheten avser en *framtida* konsumtion. T o m om man gömde pengarna på kistbottnen skulle ju dessa förr eller senare utbetalas. Då sparsamhet är vorden en vana hos ett folk går följaktligen i genomsnitt lika mycket ut ur kassakistorna som in, och efterfrågan på varor samt konsumtion är oförändrad, endast bättre fördelad över människolivets åldrar.

Men därjämte är sparsamheten särdeles i förening med krediten ett viktigt medel till befordrande av produktionen. Denna blir i själva verket sålunda *ökad* och därmed *konsumtionen*, blott att denna kan rikta sig mot andra föremål än förut.

Ett exempel skall belysa detta. Antag att 10 000 000 kr finns till-

---

* Friedrich Albert Lange, 1828–75, utnämndes till professor i filosofi i 1870 i Zürich och 1872 i Marburg. Wicksell hänvisar till *Die Arbeiterfrage. Ihre Bedeutung für Gegenwart und Zukunft*, Duisburg 1865, med ytterligare tre upplagor under 1870–79. Lange har som representant för den vetenskapliga socialismen karakteriserats som mer kritisk än konstruktiv.

gängliga i bankerna för att bygga hus. Varje hus kostar 100 000 kr och denna summa utgår, antar vi för enkelhetens skull, *uteslutande* i arbetslöner med 6 kr 67 öre om dagen till 10 000 arbetare.[1] Antar vi först att arbetarna *icke* sparar, så är efter 6 månader (=150 dagar) husen färdigbyggda, pengarna slut och arbetarna sysslolösa.

Om åter arbetarna sparar *hälften* av sin lön och sätter in pengarna i banken så finns efter 6 månaders förlopp ytterligare 5 000 000 kr i banken. Dessa kan nu användas att under ytterligare 3 månader bygga 50 hus, vilka sålunda blir arbetarnas egendom. De får dessutom 6,67 om dagen i arbetslön av dessa sina egna pengar och sparar fortfarande hälften. Efter de 3 månadernas slut finns sålunda ytterligare 2 500 000 kr i banken och ytterligare 25 hus kan byggas på 1 1/2 månad (fortfarande arbetarnas egendom). Efter denna tids slut finns ytterligare 1 250 000 kr (arbetarnas besparingar) i banken och 12 1/2 nya hus byggs på 3 veckor. (Att denna tid är kort att färdigbygga ett hus betyder härvid intet, ty husbyggnaderna kan med förutseende av besparingarna påbörjas tidigare och till större antal än de redan förhanden varande besparingarna skulle medge.)

Resultatet blir att arbetarna fått sysselsättning hela året med 6,67 kr om dagen. Deras årslön har varit 2000 kr eller sammanlagt 20 000 000 kr (fast blott hälften därav fanns från början). Härav har de sparat hälften och därför byggt 100 hus som blivit deras egendom. Det oaktat har deras årliga konsumtion av livsförnödenheter varit lika stor som i förra fallet eller 1 000 kr om året, endast bättre fördelad på årets månader.

Wermelins påstående att arbetarna genom att minska sin konsumtion för att spara skulle "ha godkänt att låta sina behov mätas efter en lägre måttstock" vilket skulle ha lönernas sjunkande till följd håller ej heller streck, ty måttstocken är ju alldeles densamma som förut, endast att behovet att spara nu utgör ett av de behov som måste

[1] Vi kan sedan göra om exemplet under andra antaganden, men för övrigt ju mer arbetarna kunde spara, dess fortare skulle ju enligt Wermelin de fördärvliga verkningarna av sparandet visa sig!

tillfredsställas. Den s k järnhårda lönelagen vilar på förutsättningen att arbetarna ökar sitt *antal* om lönerna stiger och därigenom på nytt genom konkurrensen kommer dem att sjunka. Men detta skulle ej bli följden av sparsamheten utan snarare skulle motsatsen bli fallet. Wermelin påstår också att lönernas sjunkande "skulle påskyndas av en genom minskad konsumtion orsakad minskning i produktionen". Men som vi sett skulle sparsamheten tvärtom leda till *ökning* av produktionen, således raka motsatsen till vad Wermelin föreställer sig.

Wermelin påstår också att om sparsamheten verkligen vore gagnelig så skulle man få bevittna kapitalets "diffusion", varemot i verkligheten dess *koncentration* är regeln. Men även om detta vore sant, vilket är en omtvistad fråga, så skulle det blott bevisa att allmän sparsamhet av en eller annan orsak icke kommer till stånd (antagligen emedan lönerna är för små), icke att en sådan sparsamhet ej vore gagnelig *om* den kunde ske. Mera härom längre fram.

Wermelin anser att sparsamheten under husindustriens dagar "var en dygd att rekommendera för en var". En klok husmoder måste tillse att det lilla parti talgljus som stöptes åt gången, 20 à 30 stycken, räckte tillräckligt länge. "Men räkna ut den vinst som skulle uppkomma ifall vårt folk blev så sparsamt vid användandet av stearinljus att Liljeholmens fabrik tvangs att *stå* halva året!"

I själva verket förefinnes dock här alls ingen skillnad. Även "husmodern" vore ej klok om hon sparade med ljusen så att hälften av den tillgängliga talgen fick förfaras. Å andra sidan, om vi konsumerade mer ljus än Liljeholmen kan anskaffa råmaterial till, så skulle ljusprisen snart stiga så att endast de rika kunde bränna ljus. Även verkmästaren på Liljeholmens kan ej säga "varde ljus", såvida han ej har något att göra ljus av.

Hungersnöd, orsakad av missväxt kan aldrig drabba England, säger Wermelin. Kan då England producera spannmål *ad libitum*? Nej, men det kan "ackumulera" påstår Wermelin. Ja, om det har något att "ackumulera" *för*.

Härefter följer några sidor om *kriser*, som dock föga höra till ämnet. "Förrådshusen står fulla, men omgivna av en svältande befolkning". Jag hänvisar till min uppsats i *Samtiden* (Juli/aug. 1890)

"Tomme maver – og fulde magasiner".* "Kriser förstör värden" säger Wermelin och talar om "ett järnbruk som ej får sälja". Vart tar då järnet vägen? Rostar det kanske bort i avvaktan på bättre tider? I själva verket *överflyttar* krisen huvudsakligen endast värden ur en ficka i en annan, ej sällan i konsumenternas ficka genom billigare priser. Däremot har författaren nog rätt i att "kriser hindrar värden att uppkomma", dvs att de förlamar produktionen och därför är skadliga. Men det är alls ej visst, att ens ett socialistiskt samhälle skulle kunna förhindra kriser. I alla händelser skulle härtill fordras en ytterst omfattande och noggrann produktions- och konsumtions*statistik*. Men en sådan är tänkbar även i det nuvarande samhället och skulle även där göra stor nytta samt möjligen alldeles förhindra kriser.

För att återkomma till sparsamheten så är den sålunda långt ifrån att vara skadlig tvärtom alltid nyttig, där den kan ske utan att man därför "nekar sig det nödvändiga". Men detta är olyckligtvis sällan fallet *hos oss*. Arbetarna bygger inga hus åt sig själva, ty de kan nätt och jämt livnära sig på att bygga hus åt andra.

Amerika på 1870-talet. Arbetarna förtjänade intill 2 dollars om dagen jämte *kost och logi*. Härav kunde de på 2 à 3 år utan svårighet hopspara 300 dollars. Mera behövdes ej för att ta homestead (14 dollars för intill 160 acres = 65 hektar = 130 tunnland) eller köpa jord, bygga sig en stuga, köpa ett par oxar, de nödvändigaste redskapen, utsäde och föda för sommaren. (Falbe-Hansen i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1873).** Därmed var han i de flesta fall en burgen man och detta icke, såsom Wermelin vill göra gällande, på andras bekostnad utan tvärtom till gagn för alla andra.

Sparsamhet i Frankrike, vad den uträttat. Dess förnämsta hävstång är begränsning av familjernas storlek. Denna är viktig i synnerhet för arbetarna och det på två sätt. Direkt genom att minska utgifterna för familjen och därigenom möjliggöra sparande, indirekt ge-

---

* Se bibliografin 11.

** De av Wicksell åberopade yttrandena av Falbe-Hansen förekommer i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1873, s. 273–295 och utgör ett inledningsföredrag vid Nationaløkonomisk Forenings sammanträde den 13 mars samma år.

nom att minska konkurrensen om arbete och därigenom höja lönerna, varigenom också sparsamheten underlättas. ("Fri konkurrens" versus "stark konkurrens"). Sparsamhetens föremål är alla slags kapital (hus, järnvägar, jordförbättringar osv), dess resultat att arbetsklassens ställning höjs och den erhåller medel att tillvinna sig full likställighet.

En minskning av nativiteten till mindre än hälften av dess nuvarande belopp vore likväl erforderlig. Denna skulle visserligen till en början sänka även folkstockens numerär, men detta är just nödvändigt om bättre villkor för den stora massan skulle kunna ernås. Därefter skulle dödlighetens förminskning, en följd av det ökade välståndet, återställa jämvikten. Socialisterna vill ej uppta folkmängdens eller nativitetens inskränkning på sitt program, emedan de nödvändigt vill ge det nuvarande egendoms- och produktionssystemet huvudskulden för alla samhälleliga brister. Detta förlänar visserligen deras eget system en stor enkelhet, men på sanningens och det allmänna bästas bekostnad. Genom sin halsstarrighet att vilja undanhålla arbetsklassen ett av de viktigaste medlen till dess frigörelse försvårar de i själva verket denna och förhindrar realiserandet av sina egna önskningsmål, åt vilka man ju i det stora hela endast kan önska framgång, även om man är av annan tanke rörande sättet för deras vinnande.

6.3 Ett medel till en bättre egendomsförmedling

Våren 1888 bildades på initiativ av Viktor Lennstrand en förening, som genast väckte Wicksells intresse. Det var Utilistiska samfundet, en organisation som ville utbreda en moral på vetenskapens och verklighetens grund, fri från alla övernaturliga föreställningar. Wicksell höll under sommaren ett anförande i Stockholm, "Om fritänkeriets mål och framtidsutsikter i Sverige". När han återkom till Sverige efter ett par års utlandsvistelse återknöt han kontakten och medarbetade i samfundets tidskrift* Fritänkaren *samt höll föredrag i dess lokalavdelningar.*

I Wicksell-arkivet finns ett manuskript, som tydligen är underlag för ett

* Lennstrand, se fotnot i artikel 9.1.

sådant föredrag. På detta tyder den stilistiska utformningen med korta meningar, stickord och talspråksvändningar. Möjligen är det ett föredrag, som Wicksell under den något annorlunda titeln "Utilismens sociala uppgift" höll i juni 1891 inför avdelningarna i Gävle och Skutskär och kanske också på andra platser.

Här uttrycker Wicksell sin misstro mot Marx ideér och sin tilltro till "förvärvsbegäret" som drivkraft. Samtidigt föreslår han en högst begränsad arvsrätt.

Datering: 1891.

"Den himmel som religionerna drömmer om vill vi förverkliga här på jorden". Utilisterna vill verka för ökade kunskaper, en bättre moral men de måste även studera de ekonomiska frågorna. (Hamnarbetaren i Soc.-Dem.: "Vad hjälper det att ha kunskap om naturen då man i alla fall ej kan leva efter naturen").

Just emedan utilisterna ännu ej är eller vill vara ett politiskt parti kan de behandla dessa frågor mera fördomsfritt och från en vidsträcktare synpunkt än den ena eller andra partisynpunkten.

1. Det, enligt min mening, viktigaste medlet till en förbättrad ekonomisk ställning har jag så många gånger utvecklat att en antydning här är allt som behövs. En av förnuftet istället för av slumpen och drifterna reglerad folkökning (och folknumerär), skulle a) göra arbetet mera produktivt genom att mindre hårt pressa näringskällorna samt b) genom sin inverkan på jordränta och kapitalvinst göra arbetets andel av produktionen större.

Ehuru socialisterna merendels nekar att erkänna malthusianismen såsom socialt hjälpmedel, visar de dock genom sitt tillvägagående att de i hemlighet inser dess vikt. Uppmaningar i arbetartidningar till kolleger i landsorten att ej resa hit emedan lönekamp förestår osv. *Social-Demokraten* visar intresse för den brasilianska utvandringsfrågan. Högeligen berömvärt, men varför ej öppet erkänna befolkningsfrågans vikt för den sociala frågans lösning. Verkan av en gam-

mal oförnuftig tradition, fiendskap mellan socialism och malthusianism alltsedan Godwins dagar, Proudhon och Marx.*

2. Utan tvivel bör dock och skall, i den mån arbetarna lyckas förbättra sin ställning, även andra medel tillgripas, direkt åsyftande en bättre, jämnare och rättvisare egendomsfördelning. Socialisterna hånler. Egendomen skall enligt dem ej fördelas, den skall och kommer att samlas på allt färre händer tills det stora omslaget kommer då expropriatörerna blir exproprierade och staten övertar det hela. Ja, så står att läsa hos Marx och Engels, men verkligheten visar få spår av en sådan process, vilken därjämte vore högst olycklig.

Man borde en gång för alla slunga detta Marx-Engels-ska hjärnspöke överbord om en naturnödvändig samhällsutveckling skall komma till stånd. Marx förebrår Malthus uppställandet av en *absolut* populationslag. Men själv går man tillväga på just detta sätt. Den utveckling från hantverk till manufaktur och kapitalistisk industri med överproduktion och kriser, som han ansåg sig ha upptäckt skall enligt honom obönhörligt fortsätta genom århundraden. skall då människorna aldrig bli lika kloka som Marx själv? Eller skall de fortsätta utvecklingen fast de inser dess fördärvlighet, även för kapitalistklassen som i sin huvudmassa skall nedsjunka till proletariatets nivå. (Som om ett land skulle fortsätta att omge sig med tullar.)

3. Det är möjligt att samhällenas organisation en gång i framtiden kan bli sådan att staten kan driva all produktion i ett enda väldigt ma-

---

* William Godwin, 1756–1836, författare till en rad arbeten i politiska och ekonomiska ämnen, framträdde bl a som motståndare till Malthus' befolkningsteorier. Han angrep först Malthus i ett arbete från 1801 *Thoughts Occasioned by the Perusal of Dr Parr's Sermons*. Hans synpunkter här anses kunnat ha påverkat Malthus till förändringar, som förekommer i senare upplagor av *An Essay on the Principle of Population*. År 1820 återkom Godwin med ett nytt arbete *Of Population*, där han helt tar avstånd från Malthus' läror.

Wicksells nämner även Proudhon, 1809–65, och Marx, 1818–83, två socialistiska teoretiker, vilka liksom Godwin och Malthus var djupt oense. Proudhon sökte skapa en syntes av socialliberalism och socialism, vilket renderade honom ett häftigt angrepp från Marx. Å andra sidan bekämpade Proudhon Marx' tes om "proletariatets diktatur". När de sociala olikheterna försvunnit, skulle staten inte ha någon uppgift, ansåg Proudhon.

skineri. För närvarande (och möjligen för all framtid) är dock det enskilda förvärvsbegäret en så mäktig och trots sina skuggsidor viktig faktor att den helt visst ej kan undvaras. Uppgiften åtminstone för den närmaste framtiden blir därför enligt min åsikt att *förena* all önskvärd frihet i detta fall med ekonomisk likställighet.

Socialismens angrepp på privat äganderätt till "produktionsmedel" och privatförvärvet är alltför summariska, t o m skadliga, emedan de (liksom den motsatta sidans penningförgudning) utplånar all skillnad mellan hederligt och ohederligt förvärv. Uppfinnaren eller hans förläggare contra den bedrägliga kontraktören. Inför privatföretagaren två kapitalister, inför Soc.dem. två "kapitalister", i verkligheten en hederlig karl och en skojare. I ena fallet samhällsnyttig (om än stundom över hövan belönad), i andra fallet samhällsskadlig verksamhet. L J Hiertas levnadsbana. Förvärvsbegäret saknades aldrig men var aldrig ensamt, därför ingen heros men antagligen den nyttigaste människa som levat i Sverige i vårt århundrade.* Företagsamhet och ekonomiskt snille sällsynta och viktiga egenskaper vilka borde ha det friaste spelrum, ur den allmänna nyttans synpunkt.

4. Men saken får ett helt annat utseende då det gäller överflyttandet av egendom från en hand till annan, t ex vid döden. Rätten till arv är ingen rätt lika litet som den medfödda rätten till titlar och ämbeten (utom naturligtvis till konungsämbetet som är grundat i försynens speciella rådslag). Allt detta är blott en lämning av den gamla släktinstitutionen, varav dock ingenting är kvar mer än detta. (Urarvagörelserätten.) Kollaterala arv i avlägsna led en ren dårskap. Ett barn har utan tvivel rätt till samhällets och närmast sina föräldrars omsorger, till uppfostran, till en "fair start" i livet osv, men ej heller till mera. Även ur nyttans synpunkt är stora arv förkastliga. Samhället har inga garantier att dessa maktmedel värdigt används. För individen är ett

---

* Sitt omdöme stöder Wicksell på Lars Johan Hiertas, 1801–72, insatser som företagsgrundare (av bl a Liljeholmens stearinfabrik, Munksjö pappersbruk, textilfabrikerna vid Barnängen, Sunds ångsåg, Gävle manufaktur AB, Sandvikens järnverk) och som politiker, ämbetsman, samhällsreformator och tidningsutgivare (grundare av *Aftonbladet*). Han var intresserad av utbildningsfrågor och arbetade också framgångsrikt för att förbättra kvinnans ekonomiska och rättsliga ställning.

liv i arbete och omtanke utan tvivel lyckligast. Många rika vordna fäder skulle helst se sina söner börja som de själva om ej konvenansen förbjöd det.

Arvsrätten (samt rätten till att mottaga gåvor) borde därför begränsas till vad en person behöver för att slå sig fram i livet. Antag att maximum sattes till 10 000 kronor om arvingen är över 18 år och frisk, något mer om barn eller sjuklig. Med detta kan hos oss en man ägna sig åt varje levnadsbana, uppnå vad ställning i livet han önskar, en kvinna gifta sig eller leva utan bekymmer som ogift, särdeles om kvinnans rätt till förvärv utsträcks.

Men arvlåtarens rätt. Redan nu är den icke absolut. Ingen får t ex disponera över sin egendom mer än i två generationer och testamentariska bestämmelser ifråga om allmänna fonder respekteras aldrig i längden (Skytteanska professuren).* Dock borde denna rätt respekteras blott med inskränkning ifråga om rätten att mottaga. Fri testamentsrätt, blott ej mer än t ex 10 000 åt någon enskild person, ej heller något till någon som redan fått arv eller gåva uppgående till maximum. (Progressiv arvskatt kan vara tillämplig ur finansiell synpunkt, eljest föga.)

Men skulle ej egendomen härigenom alltför mycket splittras, industriella företag löpa fara att gå under osv. Man trodde så fordom, därav S:t Simonisten Bazards egendomliga förslag om egendomens överflyttande genom statens bemedling till den lämpligaste.** Nu-

---

* Johan Skytte, 1577–1645, som 1622 utnämndes till kansler för Uppsala universitet, inrättade samma år den Skytteanska professuren i "eloquentia et politices" vartill han donerade 10 1/2 gårdar utanför Uppsala och ett stenhus i staden. Professurens tyngdpunkt låg länge på vältaligheten – innehavaren skulle vara historicus och en god orator, men försköts med tiden till lärostolens historiska och politiska del. Den förändrades 1843 till en professur i statistik och 1873 till en professur i statskunskap. Wicksell torde med sin antydan om bristande respekt för donator ha åsyftat dels förändringar i professurens inriktning, dels de föreskrifter, som vid tre tillfällen under 1800-talet åtföljde utnämningarna till skytteansk professor, nämligen att "professorn skall söka hos sina åhörare väcka och underhålla *monarkisk-konstitutionella-konservativa tänkesätt*".

** Saint-Armand Bazard, 1791–1832, var en av saint-simonismens förgrundsfigurer och delade denna riktnings synpunkter på äganderätt och arvsrätt. Staten borde vara enda ägare till jord och enda innehavare av arvsrätt.

mera kan den farhågan anses överflödig. Associationens princip har visat sig långt mera användbar än de gamla ekonomisterna (t ex Stuart Mill) trodde. Just genom sin storlek har de moderna industriella och kommersiella företagen längesedan vuxit utöver de enskilda kapitalens gränser. T o m i England övergår alltmer de enskilda företagen till aktiebolag. Bästa medlet att trygga ett företags existens är väl för övrigt att överlåta det på de i företaget närmast intresserade, på arbetarna.

Ett förslag, ehuru endast provisoriskt. Utan tvivel bör samhället se till att enahanda förmåner bereds åt varje uppväxande individ, varvid dock kontroll över folkökningen blir nödvändig. Men planen är klar, enkel, fullkomligt verkställbar och fri från all mystik och skulle helt säkert vinna bifall av mången som ryggar tillbaka för de socialistiska framtidsperspektivet såsom ett språng ut i mörkret.

Socialdemokraterna bör kunna uppta det på sitt program såsom de franska possibilisterna om jag ej misstar mig redan har gjort.* Den hindrar ej verkställandet av deras framtidsplan om denna visar sig önskvärd och praktisk. De stora associationerna bildar en vida bättre övergång till statliga organisationer än de drömda enskilda jättekapitalen, trusts och karteller. Föreställningen åter att partiella förbättringar står i vägen för mer radikala är dåraktig. Okunnighet och fattigdom föder likgiltighet för vårt öde. Välstånd och upplysning åter begär efter högre välstånd och mera ljus.

6.4 Billigare socker

Efter ett par misslyckade försök i början av 1800-talet att få igång svensk sockerproduktion grundad på inhemsk råvara, gjordes en ny satsning på 1850-talet. Detta försök hade större livskraft och i början av 1880-talet

* Possibilisterna var en gren av den franska socialismen, bildad 1882 under ledning av typografen Jean Allemane, 1843–1935, och läkaren Paul Brousse, 1844–1912. Rörelsen accepterade samarbete med de borgerliga partierna för att nå snabba politiska framgångar – "la lutte quotidienne sur le terrain de la possibilité" enligt Paul Brousse. På 1890-talet uppstod motsättningar mellan å ena sidan Allemane och de mot socialismen trogna arbetarna, å andra sidan den mera opportunistiska riktningen under ledning av Brousse. Steg för steg föll possibilismen sönder och försvann.

kom ett uppsving för betsockerindustrin, då råsockerproduktionen på ett decennium steg från 3 000 till 30 000 ton per år. Uppgången fortsatte i rask takt. Denna snabba utveckling blev föremål för statsmakternas intresse. Kring sekelskiftet diskuterades sockerfrågan flitigt i riksdagen.

*Wicksells inlägg i sockerdebatten inspirerades av Carl Fredrik Waerns motion 1898 om slopandet av betsockeraccisen och en samtidig nedsättning av tullen på socker till hälften. Waerns motivering byggde på att sockeraccisen var en produktionsskatt. Sådana borde avskaffas så som skett med andra skatter av samma slag. Motioner härom hade redan framlagts vid fem olika tillfällen, därav tre under 1890-talet. Tullen hade förlorat sin fiskala betydelse, då sockerimporten praktiskt taget upphört. Wicksell stöder i princip Waerns framställan, men anger ett alternativ som skulle drabba statskassan lindrigare.**

Datering: Februari/mars 1898.

Som bekant har vid innevarande riksdag motion väckts av förre presidenten Waern om vitbetsockertillverkningsavgiftens upphörande i förening med rå- och finsockertullarnas nedsättning till hälften, eller till resp. 11 3/4 och 16 1/2 öre per kg.**

Genom denna åtgärd skulle råsockerproducenternas ställning bli

---

* Wicksell hade redan tidigare yttrat sig i sockerfrågan, bl a ägnat den en ledare i *Dagens Nyheter* den 26 november 1897. I bibliografin, där ledaren bär numret 409, är den försedd med ett frågetecken. Det bör dock inte råda något tvivel om att den är av Wicksells hand. Den innehåller delvis samma synpunkter och formuleringar som föreliggande manus.

** Waern motionerade vid två tillfällen i samma ärende, men de siffror Wicksell anför stämmer endast med 1898. Motionen återfinns under motioner i Första kammaren som nr 35, daterad den 28 januari. Enligt år 1898 gällande tulltaxa var tullen på raffinerat socker 33 öre/kg, och för mörkare än nr 18, 25,5 öre/kg. Numren hänförde sig till färgen på det oraffinerade sockret, som bedömdes med hjälp av vid tullkammaren befintliga prover. Nr 1 var mörkast och nr 20 nästan vitt.
Carl Fredrik Waern, 1819–99, ämbetsman och liberal politiker, var bl a verksam som ordförande i Föreningen mot livsmedelstullar. Waern var en av stiftarna till Nationalekonomiska föreningen.

nominellt oförändrad – i verkligheten dock som vi strax skall se ansenligt förbättrad – ty den nuvarande tillverkningsskatten uppgår som bekant eventuellt till råsockertullens halva belopp. Däremot skulle det speciella skyddet för raffineringen, som utgörs av en del av skillnaden mellan nuvarande tullsatser på rå- och finsocker, visserligen komma att något minskas. Denna ändring blev dock mera skenbar än verklig, ty åtminstone på senare åren har det visat sig omöjligt att i priset på raffinadsocker inslå hela denna tilläggstull, vilken icke heller äger något stöd i faktiska förhållanden, sedan raffineringen numera sker ur ett vida sockerrikare material och således med långt mindre avgång av värdelösa beståndsdelar än fordom.

Till följd härav kan man icke heller vänta, att nedsättningen av raffinadtullen skulle åtföljas av en lika stor minskning i priset på finsocker utan antagligen kommer denna att stanna vid ungefär det belopp, som motsvarar *rå*sockertullens minskning eller accisens borttagande. Även en dylik sänkning vore naturligtvis för sockerkonsumenterna högeligen välkommen. Att den måste köpas med en minskad inkomst för statskassan om ett tiotal millioner kr bör i och för sig icke utgöra något hinder, ty utan tvivel kan, såsom motionären påpekar, bristen i mån av behov täckas, genom andra och lämpligare skatteformer.

Men väl kan det sättas ifråga, om icke även sockerbolagen borde i någon mån bidra till detta allmängagneliga resultat genom att dela med sig något av sin nuvarande, efter allt att döma orimligt höga vinst. Den ökade sockerkonsumtion, som givetvis skulle bli följden av prisnedsättningen, innebär ju även för producenterna en betydlig förmån och befriar dem bl a från deras nuvarande förnämsta bekymmer: den hotande överproduktionen på betor och socker. Kan det då vara någon mening i att de alltjämt skall förbli i okvald besittning av den tribut som i och med halva råsockertullen påläggs konsumenterna? I motionen påvisas – ehuru i annat sammanhang – att denna för närvarande uppgår till ej mindre än 88% av betornas värde. Man skulle alltså kunna uttrycka saken så att sockerfabrikerna på allmänhetens bekostnad *erhåller råmaterialet för sin tillverkning så gott som gratis*, vilket onekligen är väl starkt tilltaget. Även om, såsom billigt

är, avseende härvidlag fästes vid de i utlandet beviljade exportpremierna på socker, kan man icke komma till något annat resultat än att sockertillverkningen åtnjuter större förmåner än någon annan därmed jämförlig inhemsk industri. Då nu till på köpet dessa förmåner från början aldrig varit avsedda att bli permanenta, kan vi ännu mindre se något skäl att, såsom i verkligheten skulle ske, än ytterligare öka dem.

Nedsätts därför sockertullarna till hälften, så tror vi att man mycket väl skulle kunna stanna vid att t ex halvera den nuvarande tillverkningsskatten, varigenom förlusten för statskassan blir obetydlig och om några år kanske alls ingen. Vill man däremot ta steget fullt ut och med ens avskaffa hela den inhemska tillverkningsskatten på betsocker, vilket onekligen ur många synpunkter vore att föredra, så borde enligt vår åsikt tullnedsättningen gå åtskilligt längre än i motionen föreslagits. Till och med i sockerproducenternas eget intresse vore ett något rimligare tullskydd att förorda, ty om det nuvarande systemet för dem medför höga vinster, så kan det, såsom i somras visade sig, också leda till svåra förluster, i det att själva vinstchanserna innebär en ständig lockelse till överproduktion, vilken icke ens genom den strängaste disciplin i sockerlägret kan fullständigt undvikas. Prisfluktuationer, som i ett slag går till 19 öre per kg, tyder uppenbarligen på osunda och ostabila förhållanden.

Men framför allt anser vi att hela frågan om sockerbeskattningen, vilken ju ur finansiell synpunkt är lika viktig som grundskatter och indelningsverk tillsammantagna, blir underkastad den grundliga och allsidiga utredning, varav den så länge varit i behov, men som vederbörande än under den ena än den andra förevändningen alltjämt lyckats uppskjuta. Kanske kunde man då till sist även komma ifrån den flera gånger påpekade oegentligheten att malen melis (farin), dvs *förorenat* socker, alltjämt tullbehandlas såsom *renat* – månne för att hindra de fattiga klasserna att överlasta sig med billigt socker?*

* Wicksell talar om "melis (farin), dvs förorenat socker". Melis och farin är dock icke samma sak. Melis är avfall från annan sockertillverkning, t ex av topp- och bitsocker. Farin är råsocker, som befriats från icke kristalliserade beståndsdelar. Den värdeladdade termen "förorenat" kan utbytas mot "icke raffinerat".

6.5 Insändare till Skånska Aftonbladet i sockerfrågan

Skånska Aftonbladet hade kommenterat en Verdandi-artikel av Wicksell, vilken ett par dagar tidigare publicerats i *Arbetet* (bibliografin 210).* Wicksell hävdar där att konsumenterna i accis och tull betalar 20 miljoner kronor till staten och ungefär lika mycket till sockermonopolet ("sockerkotteriet"). *Skånska Aftonbladet* underkände resonemanget med en spydighet om "professorsmatematik" och hänvisade till att bolagets vinst utgjorde endast 9 miljoner kronor årligen. Wicksell bet ifrån sig med en insändare – som dock aldrig tycks ha kommit in.

Datering: 26 augusti 1911.

Herr Redaktör

Det tycks vara omöjligt för mig att tala eller skriva *Skånska Aftonbladet* till lags, vare sig det gäller kristendom eller vitbetssocker, men en bidragande orsak torde vara, att Ni själv icke bryr Er om att ordentligt läsa och begrunda vad jag skriver.

För en tid sedan sökte Ni krossa mig genom ett citat – sedermera återgivet i en Norrlandstidning – ur polisreferatet över ett mitt föredrag, vilket referat dock aldrig varit i sin helhet omvittnat inför rätta, än mindre av mig erkänt, och vars bristande överensstämmelse, ej minst i den ifrågavarande punkten, med andan av det som jag i verkligheten yttrade blir uppenbar för en var, som behagar ta kännedom om själva föredraget, som ju för längesedan föreligger i tryck.

Om en liknande alltför kursorisk läsning vittnar, fruktar jag, Edra anmärkningar till min lilla Verdandi-artikel om våra sockerskatter. Att 15 x 12 1/2 är = 187 1/2 torde Ni icke kunna komma ifrån, hur

---

* Verdandi bildades i Uppsala 1882 som en radikal studentförening med syfte att värna tanke- och yttrandefriheten. Grundare var Karl Staaff och en grupp likasinnade liberaler. Föreningen bedrev en omfattande folkupplysning genom sin serie av småskrifter.

mycket Ni än bröstar Er med Er högre matematiska insikt, och att följaktligen ett tullskydd på 15 öre per kg för en tillverkning av 1 1/4 hundratal millioner kg drar bortåt ett tjugutal millioner kronor ur allmänhetens fickor, torde likaledes vara obestridligt, såvida detta tullskydd i sin helhet utnyttjas, vilket av allt att döma på senare år varit fallet.

Men därav följer visst icke, att hela denna summa skulle skylta såsom vinst i sockerbolagets räkenskaper. En stor del därav går ju till *ägarna av betjorden*; detta synes Ni alldeles ha glömt bort, ehuru jag uttryckligen påpekade detta i min artikel. I sitt bekanta föredrag för några år sedan ansåg docent Lembke sig ha påvisat, "att den svenska odlaren av vitbetor erhåller c:a 4 3/4 öre *mera* per kg socker i betan än den tyska". Multiplicera detta med den årliga tillverkningen eller rättare med den *rå*sockermängd, som motsvarar denna, så börjar ju siffrorna betydligt närma sig varandra, helst som sockerbolagets vinst enligt senaste taxeringslängd för Stockholm var *över tio*, icke såsom Ni uppger, 9 millioner kronor.[1] Vart återstoden tar vägen – om den förrinner i sanden på grund av en mindre ekonomisk skötsel, eller på annat sätt disponeras – har jag icke haft någon skyldighet att påvisa; att den tas ifrån den sockerkonsumerande allmänheten, är likväl påtagligt, såvida förutsättningen, att hela tullskyddet utnyttjas, är tillnärmelsevis riktig.

Kan alltså denna förutsättning visas vara i väsentlig mån oriktig, så erkänner jag villigt, att jag så till vida skjutit över målet. I motsats fall fruktar jag, att det är Ni själv, som behöver undergå en kurs i enklare matematik.

Lund 26 Aug. 1911
Knut Wicksell

[1] Jag har icke taxeringslängden till hands, utan har fått uppgiften i ett privatbrev, vadan det ju är möjligt, att något missförstånd kan föreligga.

6.6 Arbetsgivarna och folkpensioneringen

Frågan om hur försörjningen skulle ordnas på ålderdomen hade länge diskuterats i Sverige, då en statlig utredning för att behandla problemet tillsattes 1907. Denna, som antog namnet Ålderdomsförsäkringskommittén, presenterade i november 1912 ett innehållsrikt betänkande – sex delar på sammanlagt över 2000 sidor – med förslag till en ålderspension som var avgiftsfinansierad av de blivande pensionärerna och kombinerad med inkomstprövade tillägg.

Förslaget ledde till en proposition vid 1913 års riksdag. I riksdagen ingavs också motioner av Gustaf Steffen och Jakob Pettersson om att finansieringen delvis skulle ske med bidrag från arbetsgivarna, något som förekom i flera andra länder. Beslut fattades den 21 maj och innebar att varje person från 16 års ålder skulle betala en grundavgift på minst 3 kronor om året. Tanken på arbetsgivarebidrag hade fått förfalla.

*I denna artikel argumenterar Wicksell varmt för arbetsgivarebidrag som han anser vara det enda medlet att få in så höga avgifter att en fullgod pension kan erhållas för arbetarna. Samtidigt förklarar han utifrån gränsproduktivitetsteorin att arbetsgivarnas inbetalningar på sikt kommer att övervältras på lönerna.**

*Denna nationalekonomiska insikt var emellertid inte politisk opportun. Hans artikel publicerades inte. Det bifogade brevet från Jakob Pettersson ger skälen till att Stockholms-Tidningen återsände Wicksells artikel.***

Datering: April 1913.

---

* Wicksell uttalade sig även om pensionsförsäkringen i *Ekonomisk Tidskrift*, 1912, s 443–468 och i *Nationalekonomiska föreningens förhandlingar*, 1913, s 60–67.

** Jakob Pettersson, 1866–1957, liberal riksdagsman, hörde till dem, som förordade arbetsgivarebidrag och en högre pensionsavgift (10 öre i veckan). Den av Jakob Pettersson i brevet omnämnde Rinman är Erik B Rinman, 1870–1932, under 1911–30 chefredaktör för *Stockholms-Tidningen*. Den likaledes tillfrågade Starbäck är den liberale riksdagsledamoten Karl Starbäck, 1863–1931, medlem av andra kammaren 1902–14, sedermera på 1920-talet under några år riksdagsman för högern. Angående Steffen se fotnot i artikel 4.3.

Bland de många missförstånd, som yppat sig i samband med folkpensioneringsförslaget, och som visar hur väl det hade behövts att låta förberedelserna till detta förslag åtminstone i någon mån röna inflytande från skolat nationalekonomiskt håll, torde ett av de största vara den felaktiga uppfattningen av vad kravet på bidrag från arbetsgivarnas sida egentligen åsyftar. T o m i regeringspropositionen likställs dylika bidrag med de tillägg till pensionerna staten och kommunerna skulle lämna, och i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* har nyligen den åsikt uttalats, att då arbetsgivarna i den närmaste framtiden kommer att få vidkännas betydliga sådana bidrag till den tillämnade obligatoriska sjukförsäkringen, till en utvidgad olycksfallsersättning osv så borde man icke betunga dem med utgifter för den nu föreliggande försäkringsgrenen.

Hur plausibelt ett dylikt resonemang än i förstone må förefalla, håller det dock icke streck inför en närmare granskning. För den enskilde arbetsgivaren kan det ju förefalla tämligen enahanda, om han lämnar sina bidrag i form av ökade skatter till stat och kommun – i den mån sådana skulle bli av nöden – eller om han inbetalar dem direkt till pensionskassorna, respektive använder dem till inköp av försäkringsmärken. Ja, skulle uppbörden öka i samband med stats- eller kommunalutskyldernas erläggande, så blev det, kan man tycka, icke ens i formen någon skillnad. Men annorlunda ställer sig resultatet om man ser saken *i stort* och går till grunden med frågan om, hur den ena eller andra metoden skulle påverka arbetslönerna.

De orsaker som bestämmer arbetslönernas höjd är visserligen legio: bruk och vana, ömsesidigt tillmötesgående, bristande insikt eller vilja från arbetarnas eller arbetsgivarnas sida att begagna sig av de tillfällen till en höjning eller sänkning av arbetslönerna, som konjunkturerna kan erbjuda osv. För enskilda arbetargrupper inom facklärda yrken kan en stark sammanslutning och utestängning av främmande element understundom framtvinga en lönestegring långt över det normala, under det å andra sidan arbetsgivarna inom s k parasitiska yrken stundom kan bjuda hur obetydliga och futtiga löner som helst, enär den av dem använda arbetskraften, barn och unga kvinnor, huvudsakligen är hänvisade till anhöriga eller andra perso-

ner för vinnande av sitt uppehälle.

Men i stort sett regleras arbetslönernas allmänna eller genomsnittliga höjd helt visst av den allt behärskande lagen för tillgång och efterfrågan eller så som man nu för tiden med ett noggrannare och i och för sig icke svårfattligt fackuttryck återger samma sak: av arbetets gränsproduktivitet. Tydligt är ju, att en arbetsgivare icke i längden kan stå sig på att utbetala högre löner än han av varje arbetare, således även av den, som befinner sig på den minst maktpåliggande arbetsplatsen, får tillbaka i arbetsprestation. I motsatt fall skulle hans intresse ovillkorligen driva honom att mer eller mindre reducera sin arbetsstyrka, och konkurrensen från de utestängda arbetarna kom då ofelbart att pressa ned lönenivån. Å andra sidan är det ju lika eller nära nog lika tydligt, att så länge någonting står att vinna genom anställande av flera – eller, vilket i grunden kommer på ett ut, kraftigare och skickligare, men då också i motsvarande grad dyrare – arbetare i de olika industriella företagen, så skall arbetsgivarnas inbördes konkurrens driva lönerna i höjden, så att alltså dessas genomsnittliga nivå vid en viss tidpunkt överhuvud kommer att bestämmas av vad den sist anställda, dvs minst behövliga, men i och för sig fullgoda arbetaren, åstadkommer av produkttillskott, vilket just är vad man förstår med termen: arbetets gränsproduktivitet.

Det är svårt att inse, hur någon hållbar invändning skulle kunna riktas mot detta resonemang, nämligen såsom uttryckande en allmän, alla specialförhållanden genomträngande och ytterst behärskande lag.

Men en oundviklig konsekvens härav blir att alla pensions- eller försäkringsbidrag av vad slag som helst, som står i samband med själva arbetsanställningen, ovillkorligen kommer att i sin helhet överflyttas på arbetarna själva, och detta vare sig arbetsgivaren får en i lag medgiven rättighet att helt eller delvis dra av de av honom förskotterade bidragen från arbetslönerna – eller icke. Lagen kan ju icke hindra honom att vid nästa arbetsavtal i motsvarande grad nedsätta lönerna och detta kommer han, om ovanstående tankegång är riktig, också att göra, frånsett enskilda fall, där lönen redan varit alltför låg eller billighetssynpunkter eljest kunna göra sig gällande. Endast en i

lag föreskriven *minimilön* inom alla yrken skulle i någon mån utgöra ett, dock förmodligen blott ganska ofullkomligt, hinder härför.

Helt annat om arbetsgivarens bidrag utgår i form av ökad inkomstskatt till stat eller kommun. Han har då ingen möjlighet att nedsätta arbetslönerna, ty de skulle på nytt höjas genom arbetsgivarens egen konkurrens, och ville han minska sin arbetsstyrka, så skulle han visserligen få mindre skatt, men endast på grund av minskade nettoinkomster, vilket ju icke vore någon fördel.

Det är alltså mycket förklarligt att arbetarna hos oss visat ett jämförelsevis ringa intresse för arbetsgivarebidragen men så mycket mer intresserat sig för höga statsbidrag – mindre förklarligt däremot, att man från arbetsgivarehåll motsätter sig de förra; ty frånsett teoretiskt resonemang har man ju härvidlag den redan mångåriga erfarenheten från Tyskland, som på intet sätt antyder att dessa bidrag där skulle ha visat sig såsom en tyngande börda för industrien.

Och dock torde man även ur synpunkten av arbetarnas sanna intresse böra på det kraftigaste förorda just denna arbetsgivarens förskottsplikt. Den är det enda medel, som för det stora flertalet arbetare kan möjliggöra verkligt betydande avgifter och avgiftspensioner samt därigenom faktiskt *lösa* socialförsäkringsproblemet; ty att detta genom det nu behandlade förslaget skulle ha vunnit en fullgod lösning, har ju icke ens dess ivrigaste försvarare vågat påstå.

Men blir icke detta att ”låta de fattiga betala fattigvården” och skall icke arbetarna helt och hållet tyngas ned av dessa nya bördor som alltså ytterst kom att drabba dem själva? Jo, om arbetslönens nuvarande ringhet och arbetarnas dåliga ekonomiska ställning vore en *oföränderlig naturlag*, men så är lyckligtvis icke förhållandet. Medlen att höja den förra och förbättra, eller rättare sagt förebygga, den senare ligger i arbetarnas egen hand. Framför allt om det gäller att bevara en redan uppnådd levnadsstandard skall dessa medel ge sig själva. Ingen, som studerat nationalekonomi, kan ett ögonblick tvivla härpå, i motsatt fall vore förvisso detta studium det tröstlösaste bland alla.

Nå men, invänder någon kanhända, på samma sätt skulle man ju kunna försvara vilka, hur höga bördor som helst lagda på arbetarebe-

folkningen, till exempel indirekta skatter lagda på deras oundgängliga livsförnödenheter.

Denna konsekvens medges. Men skillnaden är, att om sådana påläggs för ändamål, över vilka arbetarna icke ha någon kontroll, och som till äventyrs är främmande för eller stridande mot deras verkliga intressen, så har man begått en *orätt* mot dem och på förhand undansnappat frukten av deras strävanden efter en bättre levnadsställning. Men i åtgärder, som syftar till en tryggad framtid, kan aldrig ligga någon orätt, även om de måste innebära en viss grad av tvång och bygga på den enda tillräckligt breda grundvalen, nämligen i första rummet deras egna ansträngningar, på lämpligt sätt understödda genom så stora bidrag från det allmännas, dvs från de förmögnare samhällsklassernas sida – som överhuvud kan åstadkommas. Än bättre naturligtvis, om staten för detta ändamål har dolda rikedomskällor att påräkna, som icke innebära ett betungande för någon inom landet.

Knut Wicksell

REFUSERINGSBREVET TILL WICKSELL

Riksdagens klubb Stockholm den 30/4 1913.

Herr professor!

Redaktör Rinman har visat mig den artikel, Ni sänt honom i folkpensioneringsfrågan, samt därvid meddelat, att han visserligen är villig att inta densamma i sin tidning, men att han anser sig icke kunna göra det utan att till densamma foga en redaktionell reservation mot vissa av de däri hävdade synpunkterna. Redaktör R. anser det i synnerhet vara inopportunt att inför hans läsekrets, som till stor del utgörs av arbetare, så starkt som i Er artikel skett betona, att de s k arbetsgivarebidragen *ovillkorligen* kommer att i sin helhet överflyttas på arbetarna själva. Han menar, att urgerandet av denna vid första påseende tröstlösa tanke skulle komma att av förslagets försvarare, särskilt

Branting, utnyttjas till att i arbetares ögon göra hela Er uppfattning osympatisk.*

Härefter har jag angående denna sak konfererat med Karl Starbäck, och vi har därvid enats om att Rinmans betänkligheter ej kan anses ogrundade samt att det i allt fall ej kan vara lämpligt, att i den enda liberala tidning, som står på vår sida, riktas principiell kritik mot vår främsta nationalekonomiska auktoritet. Men hänsyn till den korta tid, som återstår till frågans avgörande, skulle det ej bli möjligt att för allmänheten klargöra meningsskiljaktighetens innebörd och omfattning.

Vid sådant förhållande ser jag ingen annan råd än att jag, som från början anhållit om Edert bidrag för tidningen, härmed till Eder återställer manuskriptet, för den händelse Ni skulle önska få det in i något annat blad.

Jag ber slutligen att uppriktigt få tacka Eder för Er beredvillighet att i denna sak hjälpa oss samt anhåller om Eder tillgift för att jag mot min vilja vållat Eder besvär förgäves. Att jag själv är ledsen över den ej minst för mig obehagliga situationen, behöver jag kanske ej försäkra.

Med utmärkt högaktning
Jakob Pettersson

6.7 Är vi rika eller fattiga?

Debatten om försvaret under åren före första världskriget var het, bl a förevigad i en broschyrflora, där alla riktningar kom till tals, från den yttersta vänsterns krav på fullständig nedrustning till de konservativas yrkanden på en förstärkning av det svenska försvaret. Knut Wicksell var försvarsnihilist, dvs helt avvisande till ett svenskt försvar. Grunden för hans uppfattning var att det försvar, som kunde byggas upp i vårt land, ändå aldrig skulle kunna göra motstånd om vi blev angripna av en stormakt. Pengarna kunde ges bättre användning i sociala reformer.

Det är mot denna bakgrund Wicksells artikel bör ses – skriven mitt un-

* Branting, se fotnot i artikel 10.4.

der diskussionen om försvarets förstärkning eller nedskrotning och inspirerad av ett tal i Lund av finansminister Axel Vennersten. Mot bakgrunden av farhågorna för att pensionsreformen 1913 skulle bli alltför kostnadskrävande, konstaterar Wicksell spydigt att "vi lyckligtvis fått syn på våra slumrande rikedomar på nytt", varefter han ger ett mycket kritiskt referat av Vennerstens föredrag och slutar med att peka på risken för att vår största naturtillgång, skogen, kommer att ta slut om inget görs. Han föreslår nyplantering av skog och förordar vidare en utvidgning av odlingsmarker genom utdikning.

Datering: Mars 1914. Finansminister Vennersten besökte Lund den 26 mars 1914.

Det tycks gå upp och ned för gamla Sverige i ekonomisk väg. I fjor, när pensionsförsäkringen skulle beslutas var vi enligt alla partiers sammanstämmande åsikt, så uselt fattiga att man av det stora flertalet försäkrade icke vågade utkräva mer än två eller, som det till sist blev, *tre* kr om året såsom bidrag till deras eget tryggande mot ålderdom och invaliditet. Och särskilt var staten då så fattig, att de nuvarande åldringarna och invaliderna, även de oförsörjda barnen, måste lämnas helt utanför – de får lita till fattigvården och här och var gå under klubban till den minstbjudande, hädanefter som hittills enligt gammal god tradition.

Men i år då den stora frågan om fosterlandets försvar är uppe och värmer alla sinnen har vi lyckligtvis fått syn på våra slumrande rikedomar på nytt. Finansministern Vennersten* reser omkring med sin rundmålning över Sveriges blomstrande ekonomiska ställning, bl a har den förevisats här i Lund. Jag har i giriga drag insupit hans visdom, men jag måste säga, att för att vara av en finansminister har hans framställning bra starkt tycke av en gymnasiekria hopsvarvad med

---

* Axel Vennersten, 1863–1948, riksdagman 1906–36 för högern och finansminister 1914–17 i Hammarskjölds ministär.

tillhjälp av halvförstådda siffror ur *Sammandraget av Sveriges officiella statistik.*

Icke kan väl t ex den omständigheten att antalet inom industri och hantverk sysselsatta personer på tio år ökats med c:a 20% ensamt för sig utgöra något glänsande bevis på ekonomisk utveckling. Någonting måste ju folk ta sig till, då de icke längre kan få plats inom jordbruket. Nu anförs att den för bevillning uppskattade inkomsten inom samma yrkesgrupp stigit med likaledes nära 20%, och detta skulle alltså bevisa att åtminstone icke någon tillbakagång av inkomsten per huvud räknat samtidigt ägt rum – om nämligen penningens köpkraft och den allmänna prisnivån under tiden förblivit oförändrade. Nu vet dock envar att en betydande prisstegring på de flesta varor ägt rum sedan år 1900 (som är utgångspunkten för herr V:s beräkning). Detta skulle alltså snarast tyda på *tillbakagång* och icke framgång i ekonomiskt avseende inom sagda befolkningsgrupp.

Ett annat bevis för ekonomiskt framåtskridande hämtar hr Vennersten ur statistiken över insättningarna i banker och sparbanker, som på tolv år jämt fördubblats. Men en så durkdriven finansman som han kan säkerligen icke vara okunnig om, att om bankerna tar emot penningar på deposition så sker det emedan de är i tillfälle att i sin tur *låna ut* dessa summor, m a o mot insättningarna i bankerna svarar ett lika stort belopp av skuldförbindelser från allmänhetens sida, vadan det ekonomiska resultatet så tillvida blir = 0, och skulle det visa sig att något större belopp av dessa depositioner skett för utländsk räkning så blir det t o m negativt. I varje fall bevisar nämnda förhållande i första hand blott att bankerna - hos oss som i andra länder - i stigande grad ställer sig som mellanhand mellan långivare och låntagare.

Någonting liknande gäller även den utrikes handelsomsättningen, som under samma tidsskede ökats med över 60%. Samfärdselsväsendets moderna utveckling har medfört att varubytet i våra dagar alla tullar till trots utsträcker sig över en vida längre *rayon* än fordomdags. För övrigt har själva prisstegringen i realiteten medfört en icke obetydlig minskning av tullarna, liksom den å andra sidan gör att omsättningens ökande till stor del endast är nominellt.

Att emellertid ett betydande industriellt uppsving i vårt liksom alla andra länder under de senaste två årtiondena ägt rum behöver ju icke bevisas – om det dessvärre endast obetydligt eller alls icke bidragit att höja den ekonomiska ställningen inom befolkningarnas djup så beror detta helt enkelt på, att dess verkningar paralyserats genom den samtidigt skeende starka folkökningen.

Emellertid är det ju icke på den gångna tiden utan på den närmaste framtiden som vi har att rikta vår blick, när det gäller de ekonomiska förutsättningarna för en mer eller mindre kostsam härordningsreform. Och i det avseendet innehåller hr Vennerstens framställning en sifferuppgift, av honom liksom triumferande framslungad, men som i verkligheten icke torde föranleda till några triumfskott, utan tvärtom till högst bekymmersamma reflexioner. Hr V. påminner nämligen om, att för närvarande "våra skogar årligen lämnar en avkastning av 400 millioner kr eller lika mycket som en halv årsskörd från jordbruket". Som vårt jordbruk lämnar sysselsättning och uppehälle för ungefär halva befolkningen skulle man alltså här komma till den slutsats, som väl också torde vara approximativt riktig, att omkring *en fjärdedel* av denna befolkning direkt och indirekt erhåller sitt uppehälle ur skogsbruket och trävaruhanteringen.

Men hur går det då, måste man ju fråga sig, när inom en tidrymd, som icke ens längre torde kunna räknas i decennier, denna utomordentligt viktiga utkomstkälla för vårt folk naturnödvändigt måste gå tillbaka istället för framåt, minskas istället för ökas, genom den av alla sakkunniga vitsordade tilltagande bristen på råmaterial? Vad säger hr Vennersten härom? Och vad säger våra övriga ledande politiker eller affärsmän? I över tjugo års tid har jag framställt denna fråga. Aldrig har jag fått en tillstymmelse till svar ehuru faran för varje gång kommit allt närmare.

Kan intet tillfredsställande sådant ges, så måste jag vidhålla att vårt land ingalunda är rikt utan ytterst fattigt, dess ekonomiska framtid är hotad.

Ännu kan måhända åtgärder vidtagas för att bryta den värsta udden av denna kalamitet. De till flera millioner hektar uppgående kala men till skogsbruk tjänliga markerna i vårt land borde *ofördröjligen*

uppforstas och beklädas med skog. Likaså borde de ännu återstående till odlingsmark tjänliga vidderna utdikas.

6.8 Bör krigskonjunkturskatten falla?

Den 30 april 1915 presenterades i riksdagen en proposition om en krigskonjunkturskatt, dvs en skatt på vinster som vissa näringsidkare gjorde på grund av krigsförhållandena. Förslaget godkändes med smärre ändringar. Skatten var avsedd att tas ut för de två åren 1915 och 1916. Då kriget alltjämt fortgick kom en ny proposition den 5 maj 1916 om förlängning av gällande lag med vissa ändringar. Resultatet blev en kunglig förordning av den 30 juni. Även 1917, 1918 och 1919 gjordes ändringar i förordningen. Det är 1919 års omarbetning, som Wicksell i föreliggande uppsats kallar för en kompromiss. Vid 1920 års riksdag föreslogs skattens totala slopande. Enligt bevillningsutskottets förtydligande formulering skulle ingen taxering äga rum för vinst, som uppkommit efter 1919 års utgång.

Wicksell är synnerligen kritisk. Först och främst vänder han sig mot tanken att staten avhänder sig skatteinkomster till ett värde av hundratals miljoner, men han är också kritisk mot skattens uppläggning. Å ena sidan har den drabbat nominella vinster, som endast varit uttryck för penningvärdets försämring, å andra sidan borde den inte avskaffas nu, då det fortfarande kommer att utfalla stora vinster, exempelvis på bristvaror.

Datering: 1920, troligen i januari/februari efter Cassels artikel i januarinumret av *Svensk export* om R G Hawtreys engelsk-amerikanska planer och före upphävandet av guldinlösningen av riksbankens sedlar den 18 mars 1920.

Att staten i ett enda penndrag avhänder sig skatteinkomster till ett värde av hundratals millioner kronor om året, hör onekligen till de mera ovanliga tilldragelserna. Man erinrar sig grundskatternas avskrivning, där det dock endast gällde ett tiotal millioner kronor, men som icke desto mindre stod absolut i förgrunden av riksdagsarbetet under en hel generation. Tiderna förändras och vi med dem.

Men, säger man, världskriget är ju slut, då har krigskonjunkturskatten förlorat sin raison d'être. Ja månne det? Krig och krigskonjunktur är icke korrelata begrepp, orsakens avlägsnande upphäver icke alltid verkningarna, åtminstone icke genast. Influensan kan vara över, men dess sviter är därmed icke bringade ur världen.

Man behöver ju endast tänka på en sådan sak som de nuvarande bränsle- och träprisen, vilka för herrar skogsägare medför de mest orimliga, jag vore färdig att säga oförsynta vinster, utan att kräva något som helst åtgörande från deras sida mer än att i sällskap med en timmerhandlare på hösten utstämpla de träd som skall huggas under påföljande vinter. Orsaken till det hela, nämligen stenkolsprisernas vanvettiga höjd, är ju en direkt följd av kriget. De nämnda vinsterna och en oräknelig mängd andra av samma slag kan därför med allt skäl fortfarande benämnas krigskonjunkturvinster.

Däremot gäller det ju om hela denna skatt, att den från början anlades, och sedan i det väsentliga fortgått utan vederbörlig hänsyn till att en del av de abnorma krigsvinsterna endast är nominella, beroende på penningvärdets efter hand inträffade försämring. Att ta vederbörlig hänsyn till detta moment är visserligen utomordentligt svårt. Alla ekonomiska omdömen blir nästan hopplöst invecklade, när den fasta grunden för alltsammans, ett stabilt penningvärde helt och hållet brister. Men i viss mån, och i väsentligt högre mån än som skett, borde tvivelsutan hänsyn tas till denna sak vid de verkliga krigskonjunkturvinsternas och därmed skattens uträknande. Men om någon föreställer sig, att en rätt utförd kalkyl skulle bringa ner dessa vinster till noll eller där omkring, så far han vilse. Professor Cassel försökte sig redan under de första krigsåren på en dylik bevisföring men med högst olyckligt resultat.*

* Cassel, se fotnot i artikel 1.4. Det inlägg av Cassel som Wicksell syftar på torde vara Cassels ledare i *Svenska Dagbladet* den 29 maj 1916, där han kritiskt skärskådar den proposition som lagts fram. Denna hade för övrigt remitterats till kammarrätten, som omarbetat den och presenterat ett i sin helhet utformat författningsförslag, vilket Cassel efterlyser i sin inlaga. Han anser att detta borde medföljt propositionen. Även senare ägnar Cassel sin kritiska uppmärksamhet åt krigskonjunkturskatten och dess utformning. Då finansplanen den 29 januari 1917 diskuterades i Nationalekonomiska föreningen blev det ett meningsutbyte mellan Cassel och Wicksell om ☛

Härtill kommer, att om dessa vinster, rationellt beräknade, än torde att komma att förete väsentligt lägre belopp än de fabelaktiga summor, som hittills legat till grund för krigskonjunkturskatten, så blir de istället med varje år som går alltmera förhatliga, grundade som de är på intet annat än den stora massans av befolkningen oförskyllda umbäranden och lidanden. Att storstädernas invånare får söka hålla livsandarna samman i ett koloniträdgårdshus vid den svaga värmen från en fotogenkamin, medan samtidigt de plötsligt förmögna vordna jordägarna, större och smärre alla som en, låta uppfiffa sina jämförelsevis komfortabla bostäder till små palats – är icke ägnat att väcka socialt tillfredsställande känslor.

En vida högre skatteprocent av de verkliga oomtvistliga krigskonjunkturvinsterna, även sådana av måttligt belopp, anser jag vara en fullkomligt rättvis fordran. Nedsättningen av skatteprocenten vid senaste riksdag var en kompromiss, men en föga lycklig sådan. *Beräkningen* av vinsterna borde ha omlagts och rationaliserats, men skattekvoten borde icke ha avtrubbats utan tvärtom skärpts, kanske framförallt *nedåt*.

Att staten ännu några år framåt skulle ha god nytta av denna skatteinkomst, framgår utan minsta tvivel av det föreliggande budgetförslaget. Men än mera blir detta fallet, om man tar i betraktande de ekonomiska omsorger, som i den närmaste framtiden torde komma att åligga statsverket, framför allt i ett visst avseende, nämligen penningväsendets reglerande. I trontalet klagas med skäl över de ödesdigra rubbningarna av vårt penningvärde, men dessvärre nämns där icke ett enda ord åt frågan om ett rättställande av dessa rubbningar. Lika litet fick denna fråga någon plats på det program, om vilket majoriteten av våra vänsterpartier för en tid enade sig. Och dock torde det bli omöjligt att längre gå ur vägen för denna högviktiga fråga.

---

krigskonjunkturskatten. Under februari–mars 1918 flammade striden upp igen, nu i *Svenska Dagbladet* och *Dagens Nyheter*. En ny attack mot skatten kom den 10 juni 1918 från Cassel, som då inledde en diskussion om bolagsbeskattningen i Nationalekonomiska föreningen. För Wicksells inlägg i diskussionen, se bibliografin 85, 232, 235–36, 242 och 249.

Har professor Cassel rätt i sin förmodan att England och Amerika för närvarande umgås med planer att söka höja *guldvärdet* till dess nivå före kriget – en ingalunda omöjlig sak – och därmed i motsvarande grad nedpressa alla i guld uttryckta varupris, så blir ju återmarschen till 1914 års prisnivå även för oss en oundviklig sak, såvida vi vill bibehålla guldmyntfoten, av vilken vi fortfarande åtminstone nominellt är i besittning, eftersom sedlarna alltjämt av riksbanken inlöses med guldmynt.* Men även utan allt avseende på utlandets åtgärder torde ett återvändande till den före kriget rådande prisnivån vara den enda sunda riktlinjen för vår penningpolitik. Frigivandet av guldexporten, som vore det första steget härtill, borde ofördröjligen proklameras för att ta sin början på vårsidan, ju förr dess hellre.

Men ett ihållande prisfall är en företeelse, som med skäl fruktas och avskys av affärsvärlden. Yttrar den sig endast i uteblivna vinster eller förluster, som kan bäras, måste väl dock våra affärsmän underkasta sig detta ty – såsom jag på annat ställe skrivit – ett anspråk från deras sida att varuprisen *endast* skall gå upp men aldrig ner, kan omöjligen godkännas, utan att det är orimligt i sig självt. Men i en mängd fall skulle det icke stanna vid detta utan medföra att månget ärligt strävande affärsföretag såg sig, utan egen förskyllan, hotat i sin ekonomiska existens.

Här är utan tvivel och blir än mer, i den mån prissänkningen fortgår, ett värdigt föremål för statens omsorger. Den borde vara i tillfälle att träda kraftigt stödjande till överallt, där efter vederbörlig prövning dess hjälp anses behövlig och berättigad. Men för att kunna göra detta måste statsverket förfoga över rika tillgångar, och just dessa skulle det fortsatta upptagandet av krigskonjunkturskatt ställa till dess förfogande. Om och i vad mån dessa medel, därest de icke i sin

---

* Var Wicksell hittat Cassels förmodan rörande guldvärdet är oklart, men i januarinumret 1920 av *Svensk Export* refererar Cassel en artikel i *Economic Journal* från december 1919, där R G Hawtrey talar om en tänkbar överenskommelse mellan England och Amerika. Genom kreditrestriktioner skulle varupriserna hållas någorlunda konstanta, och betalningar mellan länderna skulle ske på grundval av en bestämd guldparitet. Övriga länder skulle därmed få ett riktmärke för sina valutor.

helhet för ändamålet behövdes, borde restitueras eller användas för andra ändamål må bli en *cura posterior*.

Min värderade kollega, professor Davidson i Uppsala, har nyss i en artikel i *Ekonomisk Tidskrift* gjort den spydiga anmärkningen, hur högst lyckligt det är för våra nationalekonomer, att deras råd i praktiska ekonomiska frågor, dels sällan inhämtas, dels aldrig följs eller och förvanskas i tillämpningen, ty därigenom blir, säger han, de "vivisektioner av samhällskroppen", som vi själva aldrig skulle ha tillstyrkt, ställda till vårt förfogande såsom ett teoretiskt oskattbart åskådningsmaterial.* Även jag har just icke blivit bortskämd med bifall, beträffande de talrika rådslag, som jag dels på anmodan, dels oombedd tillåtit mig ge under de gångna krigsåren. Det skulle dock något förvåna mig, om det här ovan framställda också kom att förklinga för döva öron.

Då krigskonjunkturskatten först pålades och innan någon ännu kunde ana de summor, som den skulle inbringa, uttalades från socialdemokratiskt håll den åsikten, att arbetarpartiet nog skulle veta att göra denna skatt, så länge den hade minsta fog för sig, till en *permanent institution*. Kan det vara möjligt att meningsvinden nu så plötsligt har vänt sig, och att man efter kapandet av detta nödankare är beredd att låta statsfinansernas farkost för lösa boliner styra ut bland de okända skär och bankar för vilka finansministern så eftertryckligt varnar – dock olyckligtvis utan att själv föreslå någon förändring av kursen?

Knut Wicksell

6.9 Importtullar eller exporttullar?

Efter första världskriget började konkurrensen från utlandet göra sig gällande inom svenskt näringsliv. Krav på tullar framfördes som ett medel att ge svenska företag bättre villkor. Här rekommenderar Wicksell en annan

---

* David Davidson, se fotnot i artikel 2.7. Artikeln av David Davidson är "Några teoretiska frågor" i *Ekonomisk Tidskrift*, 1919, s 231–259. Den refererade spydigheten återfinns i en fotnot på första sidan.

och enligt honom bättre lösning, nämligen införandet av exporttullar. I motsats till importtullar tjänar dessa till att pressa ned den allmänna prisnivån. Dessutom kan avgifterna på exporten användas till importpremier på de råvaror som ingår i den svenska produktionen. * *Wicksell slutar med att säga att han i en följande artikel ämnar ytterligare utveckla sina synpunkter. Någon sådan artikel har inte återfunnits.*

Datering: November/december 1920, strax efter publiceringen av Olof Dofséns uppsats i *Ekonomisk Tidskrift* i oktober 1920.

Att höja alla tullar till tredubbla beloppet är onekligen ett originellt sätt att råda bot på dyrtiden över vilken alla klagar. Å andra sidan kan det ju tänkas, att vissa näringsgrenar, som före kriget åtnjöt ett proportionsvis högre tullskydd än nu, icke kan reda sig därförutan inför den utländska konkurrensen. Nu kan det visserligen sägas, att dessa exotiska plantor, som endast bakom tullarnas skyddskappa förmår föra vidare sin bleksiktiga tillvaro, helst borde hänvisas till ett sydligare luftstreck och vi för vår del nöja oss med de robustare näringsgrenar, som klimat och övriga naturförhållanden gör lämpligast för oss. Erfarenheterna från kriget, i all synnerhet i Förenta staterna, visar med vilken överraskande lätthet kapital och arbetskraft, när det gäller, kan vända sig från en invand tillverkning och till en annan, som genom förhållandenas makt blivit mera lönande.

För min del hör jag dock till dem, som i det ekonomiska livet framför allt älskar kontinuitet. Inom ekonomien liksom i mekaniken är alla tvära övergångar förenade med en förlust av levande kraft. Många lysande tekniska uppfinningar skulle visa sig åtskilligt mindre givande, om den arbetslöshet, som de åtminstone i början förorsakar, vederbörligen uppfördes på deras eget konto. Jag vill därför anta, att en del av de industrier, som nu en gång kommit att ingå i vårt produk-

---

* En utförligare förklaring av exporttullarnas funktion finns i Wicksells bilaga till *Utlåtande angående frågan huruvida och i vad mån ett program för den närmaste framtiden för svensk finanspolitik må kunna åstadkommas*, avgivet den 6 augusti 1920 (bibliografin 881).

tionssystem, är i behov av hjälp och skydd. Frågan blir: kan ett sådant icke lämnas dem i en form, som *icke* bidrar till den allmänna prisnivåns höjande, utan fastmer låter förena sig med en sänkning därav.

Jo, ett sådant medel finns verkligen. Det kallas exporttullar. Tullar på exporten och tullar på importen är nationalekonomiskt sett i det väsentliga alldeles samma sak, blott med den skillnaden, att de förra tjänar till att nedpressa, de senare till att stegra den allmänna varuprisnivån. I övrigt är deras verkan enahanda, de lägger båda ett visst hinder i vägen för den fria samfärdseln mellan in- och utland och minskar i följd härav storleken av såväl import som export – vilka ju i längden alltid måste hålla varandra i jämvikt. De bidrager alltså båda till att göra landet mera *självförsörjande* än förut, och för dem som särskilt älskar detta begrepp och t o m föredrar det framför det största möjliga direkta eller indirekta utbytet av produktionen, tjänar alltså båda sorters tullar i lika mån att förverkliga detta ideal.

Enda skillnaden är, som sagt, att vid importtullarna detta mål nås genom eller i sammanhang med en stegring, vid exporttullarna däremot genom en sänkning av landets prisnivå. Tullar på införseln gör alla varor dyrare, i första rummet de införda varorna samt deras inhemska surrogat och i fortsättningen även utförselvarorna, vilkas produktionskostnader nödvändigtvis stiger, när allt annat blir dyrare. Till följd därav minskas jämväl utförseln, en motsvarande del av landets produktionskraft vänder sig istället till framställandet av varor motsvarande de förut införda, vilkas tillverkning inom landet genom tullarna blivit lönande. Allt kommer alltså på nytt i jämvikt vid en något *högre* prisnivå än den förut härskande.

Exporttullar åter åstadkommer alldeles detsamma, blott i omvänd ordning. Exportvarornas inhemska pris sjunker mer eller mindre med tullens belopp, och då i följd härav produktionskostnaderna för de tillverkningar, som förut haft att uthärda främmande konkurrens, minskas, så kan dessa nu uppta tävlan med utlandet, *utan eget tullskydd*, och drar därvid till sig den produktionskraft, som frigörs ur exportvarornas tillverkning, vilken delvis blivit mindre lönande än förut. Resultatet blir även här ett jämviktstillstånd med ökad självförsörjning, men vid *lägre* prisnivå än den förut rådande.

Ännu mera prononceras naturligtvis detta förhållande, om avgifterna på exporten kombineras med ett system av importpremier för de råvaror, som tjänar vår produktion. Skulle exempelvis vår export av trävaror underkastas avgifter, vilka av staten används till att här hemma försälja importerade stenkol och mineraloljor under inköpspris, så skulle därigenom uppenbart en stor lättnad åstadkommas för de näringar, som för närvarande klagar över svårigheten att möta den utländska konkurrensen.

Vid de s k finanssakkunnigas överläggningar i somras förordades dylika åtgärder av professor Sommarin och mig.* Bland de auktoriteter, som åtspordes i ämnet, fanns åtminstone en person, som till fullo visade sig uppskatta denna synpunkt, och då denne numera är medlem av regeringen, får det väl icke anses uteslutet, att jämväl denna utväg kommer i betraktande vid överläggningarna angående en eventuell reglering av importen. Även ur finansiell synpunkt vore den behjärtansvärd. Visserligen fick staten icke någon inkomst av dessa tullar, ifall deras avkastning skulle användas till förbilligande av den nämnda råvaruimporten. Men å andra sidan minskas ju statens utgifter i samma mån, som prisnivån går ner, och en sparad skilling är som bekant lika god som en förvärvad, t o m bättre när det gäller finanserna.

Något alldeles osvikligt medel att sänka prisnivån utgör dock icke exporttullarna, än mindre ett sådant, som kunde ersätta alla andra. Deras verkan skulle vara ofelbar, ifall vi fortfarande hade guldmyntfot, eller på annat sätt fasthöll vid en oförändrad växelkurs t ex på Amerika. Utgår man ifrån att salupriset på våra exportvaror bestäms av den stora utländska marknaden, så är det utan vidare självklart att avgifter lagda på exporten, skulle med jämnt så mycket sänka det inhemska priset på allehanda trävaror osv. Men vid nuvarande pappersmyntregim skulle det kunna hända att bankerna samtidigt gav efter på sin nuvarande restriktiva lånepolitik, och i så fall är det alltför möj-

---

* Angående Sommarin se fotnot i artikel 1.4. Den person som omnämnes som "åtspord" är enligt en överstrykning i manuskriptet "landshövding Malm", dvs Gustav (Gösta) Malm, 1873-1965, landshövding i Norrbotten 1917–28 och handelsminister i de Geers och von Sydows regeringar 1920–21.

ligt att varje prissänkande verkan uteblev och det hela istället resulterade i en försämring av vår valutas yttre värde, så att dollarkursen än ytterligare steg i höjden. Ett rigoröst fortgående på kreditrestriktionernas väg blev alltså nödvändigt, men fördelen vore att prissänkningen skulle på en gång hjälpas på väg ett gott stycke varifrån den sedan kunde fortsätta.

Överhuvud är det på tiden att vi nu på rama allvaret beslutar oss för den utveckling av våra valutaförhållanden som vi anser önskvärd. Denna utveckling ligger – detta kan icke nog framhållas – helt och hållet i myndigheternas egen hand, ansvaret för den ligger alltså helt och hållet på *dem* och icke, såsom man så ofta får höra påstås, på några som helst utländska förhållanden. Icke blott affärsvärlden lider, säkerligen mer än någon föreställer sig, på det nuvarande osäkerhetstillståndet, utan varje landets invånare har rättighet att få veta vad den penningenhet, som legat och ligger till grund för alla avtal, icke blott i ögonblicket utan också i framtiden kommer att bli värd.

Vilken väg vi slår in på till stadgande av vårt penningväsen är för resten mera likgiltigt. Det viktigaste är blott att denna väg klart anges och att alla konsekvenser därav, särskilt med hänsyn till reglerandet av alla skuldförhållanden oförfärat dras. Sker detta, så skall det visa sig, att vi *med ens* kommer tillbaka till lugna och ordnade förhållanden, sådana de var före kriget och t o m ännu något bättre. Det redliga arbetet skall icke längre sakna sin lön eller bedragas på frukterna av sin verksamhet, men på samma gång skall de oblyga och oförtjänta vinster som förgiftat de senare årens ekonomiska liv i vårt land, liksom i så många andra länder, tillhöra det förflutna.

Det är min avsikt att i en följande artikel något utveckla dessa synpunkter, närmast med anledning av några beräkningar över storleken av den ekonomiska omvälvning som övergått oss, vilka nyligen publicerats i en facktidskrift.*

Knut Wicksell

---

* Denna artikel är troligtvis Olof Dofsén, "Den ekonomiska omvälvningen statistiskt sedd", publicerad i *Ekonomisk Tidskrift* i oktober 1920. Dofsén var verksam vid Handelshögskolan och drunknade vid en seglingsolycka i juni 1921 vid 25 års ålder.

6.10 Principerna för en rättvis beskattning

Kommunalskattefrågan var aktuell i Sverige under de första decennierna av 1900-talet. Under åren 1917–20 tycktes den närma sig en lösning. Två utredningar tillkom 1917 i ärendet. 1920 ansåg chefen för finansdepartementet tiden mogen för en proposition. Denna resulterade i en ny utredning, 1921 års kommunalskattekommitté. I den livliga diskussionen av skattefrågorna framträdde år 1919 dåvarande docenten i rättshistoria Carl W U Kuylenstierna i Statsvetenskaplig Tidskrift *med en artikel där han också tar upp en del av de idéer Wicksell framlagt i* Finanztheoretische Untersuchungen. *Enligt Kuylenstierna har Wicksells teori sitt särskilda intresse på kommunalbeskattningens område.*

*Wicksell uttrycker här sin tillfredsställelse över att hans teori tas upp till granskning av Kuylenstierna, även om denne var "helt avvisande" åtminstone vad statsbeskattningen angår. Wicksell bemöter kritiken och utvecklar ytterligare sina synpunkter. Dessa ligger i linje med den s k intresseprincipen som norm för beskattning, "nämligen att ingen behöver betala mer för en sak än han anser den värd". Denna innebär en individualistisk syn på staten och Wicksell hävdar därmed att samma vetorätt, som gäller för enskilda köpare och säljare på marknaden, bör finnas i politiska församlingar.**

Datering: 1919. Det förefaller som om Wicksell skrev sin artikel, när Kuylenstiernas bidrag publicerades i *Statsvetenskaplig Tidskrift*. Han lät sedan manuskriptet ligga och, att döma av en blyertsanteckning, bearbetade det igen 1922, dock utan att låta publicera det.

---

* Uppsatsen "Principerna för en rättvis beskattning" har tidigare publicerats i *Ekonomisk Debatt*, nr 1, 1987. Här finns även en sammanfattning av Lars Jonung av Kuylenstiernas artikel "Bidrag till frågan om principerna för en rättvis beskattning med särskild hänsyn till kommunalbeskattningen", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 1919, s 183–211. Wicksells uppsats finns även med som bilaga i den svenska utgåvan av den teoretiska delen av *Finanztheoretische Untersuchungen* som utkom 1987 som Knut Wicksell, *Om en ny princip för rättvis beskattning*, Ratio 1987.

Det är mer än 25 år sedan jag i en pseudonymt utgiven broschyr förfäktade *frivilligheten*s princip såsom den enda tänkbara garanti för en rättvis beskattning, en idé som jag några år senare utvecklade i min på tyska utgivna *Finanztheoretische Untersuchungen*.* Under hela denna tid kan jag icke erinra mig att detta mitt uppslag blivit en enda gång diskuterat vare sig i fackpressen eller den politiska pressen, ehuru jag visserligen haft den tillfredsställelsen, att den ena av dess grundtankar, kravet på kvalificerad majoritet vid beslut i bevillningsfrågor under tiden fått en vidsträcktare användning vid den kommunala beskattningen.

Det var mig därför kärt att i dr Kuylenstiernas artikel min teori bland andra upptagits till kritisk behandling, låt vara att hans kritik åtminstone vad statsbeskattningen angår utfaller helt avvisande.

En punkt i denna kritik har jag dock, vad dr Kuylenstierna icke synes ha beaktat, redan förutsett och på förhand sökt bemöta i min (sistnämnda) bok. På en annan punkt åter skjuter, efter vad det förefaller mig, kritiken över målet, i det den ungefär lika väl skulle kunna rikta sig mot all demokratiskt ordnad beskattning.

Att en minoritet, som fått sig tillerkänd något slag av vetorätt eventuellt kan missbruka denna sin rätt till obstruktion för att därigenom söka tilltvinga sig *mer* än sin rätt, låter naturligtvis icke förneka sig; men månne icke denna fara dock är mindre än olägenheten av det oundvikliga majoritetsförtryck, som utmärker det nuvarande systemet. Minoriteten kan ju i varje fall aldrig genomdriva sina önskningsmål *mot* majoritetens vilja. Genom bristande "fairness" ifråga om beviljandet av sådana utgifter, av vilka den *också* har intresse och därför rätteligen bort åtaga sig en större eller mindre andel, skulle den givetvis utsätta sig för repressalier, när nästa gång utgiftsposter kommer på dagordningen, för vilka *den* har ett livligt, men majoriteten ett mera ljumt intresse. "Obstruktion" har jag i det anförda arbetet yttrat, "är det småskurna och i längden föga effektiva vapen, som av *undertryckta* medborgargrupper tillgrips mot den kompakta majo-

* Broschyren är: *Våra skatter. Hvilka betala dem, och Hvilka borde betala?* Stockholm 1894, publicerad under pseudonymen Sven Trygg (bibliografin 2).

riteten". Försvinner majoritetsförtrycket så upphör också obstruktionens berättigande och därmed, bör man hoppas, också denna själv.

För långt åter går synes mig, dr Kuylenstierna, då han vill göra gällande "att, om var och en kunde tänkas beräkna sitt eget intresse i en statsutgift, det även borde vara möjligt för en utomstående att objektivt mäta detta intresse". Förhöll det sig så, så är det icke gott att inse, vad hela folkrepresentationen skall tjäna till. Hela skatteväsendet och allt det övriga kunde då hellre överlämnas åt sakkunskapen, åt fackmän. Det demokratiska samhällsskickets hela raison d'être ligger fastmer i den enkla sanningen, att den bäst känner var skon trycker, som har den på.

Att det är utomordentligt svårt icke blott för den enskilde väljaren utan också för den, åt vilken han givit sitt förtroende, att uppskatta nyttan av en viss statsutgift och avgöra om den motsvarar det offer, som den pålägger honom (respektive hans komitenter) är blott alltför sant. Men på något sätt *måste* ju i alla fall detta problem lösas, även om lösningen aldrig kan bli mer än approximativ, mången gång t o m blir förfelad och får göras om. Hur tänker sig dr Kuylenstierna själv tillvägagåendet i det typiska fallet: beviljandet av nya anslag? Vad annat än de olika medborgargruppernas *intressen* kan bli bestämmande för folkrepresentationens ja eller nej? Dr Kuylenstierna upplyser oss i en not om att "enligt modern statsrättslig uppfattning *varje* medlem av folkrepresentationen representerar icke sina valmän, ej ens sin valkrets utan hela folket". Men kan han också säga oss, hur en dylik idealisk representant – ifall detta är idealet – skall bära sig åt för att bli *vald*? Eller, om han genom en ödets skickelse lyckats bli vald, hur han skall kunna bli *omvald*. Kan en frihandlare väljas i en protektionistisk "valkrets"? Eller en socialdemokrat i en högerkrets?

Jag påstår alls icke, att våra riksdagsmän i stort sett är besjälade av de trängsta orts- eller klassintressen allena, än mindre att de *bör* vara detta. Även i det enskilda ekonomiska livet är det egoistiska intresset icke exklusivt. Envar som avslutar en affär önskar i allmänhet, att även motparten må få leva och göra sin vinst på bytet. Icke dess mindre utgår hela läran om det fria bytet från det enskilda intresset såsom det bestämmande – och väl med rätta, ty huvudrollen spelar det dock

alltid. Min fordran är nu blott och bart, att åtminstone *den* grad av rättvisa, som karaktäriserar det fria bytet, nämligen att ingen behöver betala mer för en sak än han anser den värd, också må få göra sig gällande på det finansiella området, och jag har försökt visa att detta också verkligen kan låta sig göra.

Min anmärkning åter mot formeln "skatt efter skatteförmåga" är att den icke löser problemet i hela dess vidd. För att kunna fördela en skatt efter förmågan måste man ovillkorligen känna *storleken* av den utgiftssumma som skall repartiseras på de skattdragande. I motsatt fall har man två obekanta men blott en enda ekvation. Det kan icke svaras, att så snart anslaget är beviljat är också utgiftssumman bestämd, ty själva anslagsbeviljningen förutsätter ovillkorligen, att sättet för utgiftens fördelning i skatteväg åtminstone *föresvävar* de röstande och alltså tillnärmelsevis är känd. Man rör sig alltså här i en cirkel, såvida man icke medger, att intresseprincipen faktiskt blir bestämningsgrunden för alltsamman, nämligen så länge det är fråga om verklig anslagsbeviljning, dvs att statsutgiften ifråga icke redan är till sitt belopp fastställd genom förut åtagna förpliktelser.

Men jag medger alltför gärna att problemet är invecklat. I synnerhet kompliceras det, när den s k socialpolitiska synpunkten kommer med i spelet, vilken ytterst går ut på en (partiell) *konfiskation* av inkomst eller förmögenhetsdelar, till vilka äganderätten icke eller icke längre fullt erkännes av samhällets rättsmedvetande. Här kommer alltså i verkligheten en rättsfråga, icke en intressefråga till avgörande, och om kvalificerad majoritet för ett besluts fattande även här kan fordras, blir det närmast för att hindra att rättssynpunkter alltför mycket grumlas av det alltid vakna enskilda intresset. Något samband åter mellan anslags- och skattebeviljning – den andra punkten på mitt program – existerar här i grunden alls icke, ty det med orätt förvärvade bör naturligtvis indragas till det allmänna utan avseende på dettas aktuella inkomstbehov.

En närmare utredning av det nutida finansväsendets grunder är därför förvisso i hög grad av behovet påkallad – den moderna finansvetenskapliga litteraturen, även den så frodiga söder om Alperna, har enligt mitt förmenande ännu gett ganska ringa bidrag till en sådan.

Varje ny kraft på detta område är därför att hälsa välkommen, och jag hoppas livligt, att dr Kuylenstierna då han, efter vad jag tror, för den närmaste framtiden kommer att ägna sin praktiska arbetskraft åt finansrättsliga spörsmål också må få tillfälle till en fortsatt bearbetning av den icke mindre viktiga teoretiska grundläggningen för finansväsendet.*

6.11 VPM – om beskattning av förmögenhet

Den 28 juni 1918 tillkallade chefen för finansdepartementet tre sakkunniga, däribland Knut Wicksell, för att biträda vid revision av lagstiftningen om den direkta statsskatten. Utredningen förstärktes senare med David Davidson och antog namnet 1918 års inkomstskattesakkunniga. Dess betänkande föreligger som nr 1923:69–70 i Statens offentliga utredningar.

I Wicksell-arkivet finns en VPM (vördsam promemoria) med undertiteln "Om beskattning av förmögenhet", där Wicksell som lämpligt skatteobjekt utpekar de oförtjänta förmögenhetsvinster som uppstått under krigs- och krisåren. Han framför än en gång det önskvärda i att förhållandena mellan låntagare och långivare regleras. Som en interimsåtgärd för att skapa en viss rättvisa vore en skatt på oförtjänt förmögenhetsökning försvarlig. Han motsätter sig dock en allmän skärpning av förmögenhetsskatten med tanke på de stora förluster som drabbat många skattebetalare.

*Wicksell slutar med att antaga att "de sakkunniga, om tiden medger, längre fram får avge yttrande" om förmögenhetsbeskattningen. Något sådant yttrande kom dock inte till stånd.** Enligt sakkunniga Otto Landéns och Harald Wallers förord till betänkandet beslöt Kungl maj:t den 22 november 1922 att utredningen skulle vara slutförd den 30 april 1923. Utredningsarbetet omdisponerades därför och koncentrerades på redan framkomna förslag.*

---

* Wicksell torde med sin avslutande formulering syfta på Kuylenstiernas ställning som tf 1:e kanslisekreterare i finansdepartementet, vartill han utnämndes 1919 för att följande år bli ordinarie. Wicksells önskan blev också uppfylld. Kuylenstierna kom att ägna sin livsgärning åt det svenska skattesystemet.

** I kommittéarkivet finns en osignerad PM av Wicksell från december 1922 angående en skärpning av förmögenhetsskatten. Denna PM sysslar emellertid endast med tekniska lösningar.

Datering: Wicksells VPM tycks ha tillkommit under utredningstiden, troligen våren 1923.

Att ur en förmögenhet härrörande inkomst under normala förhållanden representerar större skattekraft än en lika stor, verklig arbetsinkomst torde icke låta förneka sig. Att förmögenheten såsom sådan dessutom bildar en skattereserv, som under nödstider för samhället kan och får tillgripas, är likaledes inom finansvetenskapen en erkänd sanning.

Emellertid erlägger förmögenheten redan nu en extra skatt, som enligt vad de sakkunnigas undersökning utvisar, är åtskilligt större än vad man i allmänhet föreställer sig och även större än som torde ha varit avsikten när denna skatt år 1910 först infördes. Ett nödläge för staten som skulle motivera förmögenhetens tillgripande såsom yttersta reserv kan väl icke heller sägas vara för handen. Men härtill kommer en omständighet som måste göra en skärpning just nu av den allmänna förmögenhetsskatten mindre tilltalande, nämligen de ytterst omfattande verkliga förmögenhetsförluster som i följd av de ekonomiska omvälvningarna under världskriget och därefter inträffat. För de många, som utan all förskyllan eller ens på grund av någon klandervärd oförsiktighet mistat en stor och kanske största delen av sin förmögenhet, måste det kännas i hög grad tryckande och även orättvist, om den ringa spillra, som de lyckats rädda undan förödelsen, skulle jämförd med skatten på inkomst drabbas av en högre skattekvot än förut.

Själva denna omständighet utpekar dock på samma gång ett skatteföremål, som med vida större skäl kunde angripas, nämligen de oförtjänta förmögenhetsvinster, som bildar motstycket till dessa förluster. På grund av den allmänna förmögenhetsökning, som framgått ur våra beräkningar, måste dessa uppskattas till *milliarder* även med frångrag av den blott nominella, på det alltjämt låga penningvärdet beroende ökningen. En skatt på den verkliga, oförtjänta förmögenhetsökningen borde därför utan ringaste orättvisa eller övergrepp till statsverket kunna inbringa snart sagt hur stora summor som helst.

Idealet vore visserligen, såsom herr Statsrådet nyligen vid ett tillfälle lär ha uttalat, om en rättvis utjämning mellan alla dessa vinster och förluster hos de enskilda kunde ske. Men då detta givetvis möter stora svårigheter och i varje fall skulle kräva ett långt förarbete, torde nämnda beskattningsform såsom en interimsåtgärd väl låta försvara sig, och även om den blev definitiv skulle dock de penningmedel, som nu mot allt förnuft och rättvisa innehas av personer som gjort intet för att förtjäna dem, åtminstone komma det allmänna till godo.

Beträffande frågan om den nuvarande förmögenhetsbeskattningens eventuella utbyte mot en fristående skatt på förmögenhet torde de sakkunniga, om tiden medger, längre fram får avge särskilt yttrande.

7 Försvar och utrikespolitik

7.1 Förstamajtal 1904

Wicksell gjorde många skandaler – en av de största var hans förstamajtal 1904 i Göteborg. Här förordade han en total svensk avrustning i samförstånd med Danmark och Norge. De höga försvarsanslagen borde istället användas för sociala reformer. Genom avmilitarisering kan Sverige verka för att bli en civil mönsterstat och gå i spetsen för socialt och kulturellt framåtskridande. Till ett sådant land kan ryssarna hälsas välkomna!

Det utmanande talet väckte en våldsam reaktion. Alla – utom den ungsocialistiska kretsen kring tidskriften Brand *– vände sig mot Wicksell. Opinionsstormen mot honom bidrog till att han för ett tag drog sig tillbaka till vetenskapligt arbete.*

Manuskriptet till förstamajtalet är tydligen ett autoreferat, dvs ett referat som Wicksell, med stöd av de "stolpar" han vanligen utnyttjade vid muntlig framställning skrivit sedan talet hållits. Härpå tyder inläggen från publikens sida och Wicksells korta kommentarer till dem.

Datering: Förstamajtalet härrör från 1904 enligt en notering på manuskriptet av Knut Wicksells son Sven Dag Wicksell. Detta bekräftas av jämförelser med tidningsreferaten.

Mina Damer och Herrar

Man har anmodat mig att medverka vid dagens demonstration, och jag har icke velat svara nej, ehuru jag förutser, att vad jag har att säga icke kommer att oblandat falla Eder på läppen. Därmed må det dock

gå som det vill. Jag har icke kommit hit för att smickra Edra passioner utan för att säga sanningen, sådan jag uppfattar den. I alla fall hoppas jag få tala till punkt, innan Ni begynner att kasta sten.

För omkring 7 eller 8 år sedan hörde jag för sista gången Axel Danielsson tala offentligt.* Han var på besök i Stockholm och deltog i ett möte ute vid Lilljans – för vad ändamål det hölls, minns jag ej nu. Det var mot slutet av hans liv, och hans en gång så frejdiga mod hade delvis förbytts i misströstan och vemod. "Hit har vi vandrat", utropade han, "år efter år, vinter och sommar, höst och vår och demonstrerat och protesterat, men aldrig ser man någon frukt av våra protester och demonstrationer. Själva gråstenshällarna här ute vid Lilljans har vi nött blanka under våra skosulor, men fördomarna i våra medmänniskors bröst kan vi icke nöta bort, de är hårdare än klippan, hårdare än diamanten".

Jo, han hade rätt. De mänskliga fördomarna är ett hårt ämne att arbeta i, och de är det förnämsta hindret mot allt framåtskridande. Men det finns två slag av fördomar. Det ena slaget faller lätt i ögonen, men är i grunden icke så farligt. Det är de fördomar som andra människor hyser mot *oss*. Men det andra slaget är värre. Det är sådana fördomar, som vi icke ser – emedan vi delar dem själva.

Det förra slaget är ju oss alla väl bekant. Traditionen och vanan, avundsjukan om makten – alltid störst hos dem, som har minsta betingelserna för att rätt utöva makten – misstron mot och det hemliga föraktet för arbetarna, dessa är de makter vi i första rummet har att kämpa emot. Men de kan besegras, och medlet heter: ett värdigt uppträdande från arbetarnas sida, såväl var för sig som samfällt i organisationen. Därigenom skall Ni tilltvinga Er de andra samhällsklassernas aktning och på samma gång – det säger jag öppet – inge dem det mått av *fruktan*, som är oskiljaktigt från all verklig aktning.

Men det finns en annan klass av fördomar, från vilken Ni arbetare själva *tyvärr* icke är fria, och som är farliga, därför att de bortrycker själva den materiella grunden för framåtskridandet. Jag skall här

* Axel Danielsson, 1863–99, var socialistisk politiker och journalist. Han grundade tidningen *Arbetet*, var ledande inom skånsk arbetarrörelse och medverkade vid bildandet av det socialdemokratiska partiet 1889. Se även artikel 9.1.

blott nämna en av dem, den för ögonblicket viktigaste. Det är den fördomen eller tvångsföreställningen, att vårt lilla land jämte sina sociala uppgifter också har en politisk mission, en militär roll, att vi under givna förhållanden kan komma att dra svärdet mot större nationer och att vi av alla krafter måste rusta oss för denna eventualitet. Så länge vi lever i den föreställningen – stopp och belägg med allt framåtskridande!

Är det inte påfallande, att medan statsinkomsterna genom nya och gamla skatter under senare år ökats så kolossalt, så finns dock aldrig ett öre över för arbetsklassens bästa eller för folkliga reformer i det hela, utan så gott som alltsammans går till våra gamla bekanta, fjärde och femte huvudtiteln.* (Bra!) Ja, ja, klappa inte i händerna än, sanningen som jag ämnar säga Er, kommer strax.

Med de *åttio* miljoner kr om året som försvaret nu kostar, skulle 8-timmarsdagen och arbetarförsäkringen kunna genomföras i en handvändning utan någons betungande. Arbetaren skulle slippa gå som ett lastdjur och hans framtidsutsikter skulle ej som nu vara att på ålderdomen bli ett föraktat fattighjon. Men eftersom pengarna är borta, blir det heller ingenting av. 80 millioner växer icke i klasar på trän här i landet. Med 80 millioner om året är cirka en fjärdedel av nationalförmögenheten som om den aldrig funnes till och det finns ju även många andra behov än de nu nämnda.

När staten gudbevars skall göra något för arbetarna blir det en sådan där hacka, som den årliga avsättningen till arbetarförsäkringsfonden – omkring 20 gånger för liten för ändamålet. Eller ett puttefnaskförslag såsom ifråga om egnahemsrörelsen. Pengarna tas ur arbetarförsäkringsfonden – det är ju ingen brådska med att den skulle komma att användas för sitt egentliga ändamål – och delas ut som lån, men hela summan, som staten bjuder på, och som skall räcka för fem år, motsvarar i verkligheten behovet av nya egna hem under 6 eller 7 veckor!

Och på samma sätt med allt annat. Folkskolan går på många håll med stora steg tillbaka. Lärarna får ingen förbättring i sina usla löner,

---

* Fjärde och femte huvudtiteln avsåg utgifterna för land- och sjöförsvar.

och till och med extralärare vid elementarlärverken, som ju dock hör överklassen till, kan ej få något, ty det finns inga pengar. Militärväsendet har tagit alltsammans. Man kan ju ej skriva ut en ny brännvinsskatt, en ny ölskatt, en ny punschskatt och en ny progressiv inkomstskatt vartenda år. Man måste pusta litet, och kommer det sedan några nya pengar i statskassan, så får nog härväsendet användning för dem med, ty ännu är ju den nya härordningen icke genomförd mer än till hälften.

Men icke nog med att på detta sätt medlen direkt undandras från de sociala reformerna, utan indirekt motverkar denna försvarsiver allt annat, som kunde bli till arbetsklassens bästa.

När emigrationen så starkt ökades i fjor och alla tidningar – ty tyvärr även arbetartidningarna – jämrade sig över att "landets must och märg strömmade bort", tog jag mig friheten påpeka, att detta tal är bosch och nonsens. Emigrationen är tvärtom en högst naturlig och nyttig sak – nyttig både för dem som vandrar bort och dem som stannar kvar. Ingenting kan vara bättre, påstod jag, än att den övertaliga ungdom, som ej kan få plats bland de äldres led uppsöker nya arbetsfält i länder, där trängseln om brödet är mindre än här. Strax höjdes i korus de vanliga glåporden om bristande fosterländskhet, avvita* påståenden osv eller vad hände?

Kort efteråt ägde i den danska nationalekonomiska föreningen en diskussion rum i denna fråga, i vilken de förnämsta vetenskapsmännen i landet, en Rubin, en Fredriksen m fl, deltog, och där alla talarna var ense om att emigrationen långt ifrån är ett ont utan tvärtom ett stort gott.** Hur kan det nu komma sig, att vad som på ena sidan sun-

---

* "Avvita" = vettlösa, dåraktiga.

** Det sammanträde i den danska nationalekonomiska föreningen, som Wicksell hänvisar till, ägde rum den 3 december 1903 och refererades i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1904, s 65–90.

H Marcus Rubin, 1854–1923, nationalekonom och historiker, var en framstående dansk ämbetsman, bl a chef för Danmarks statistiska centralbyrå, generaldirektör för skatteväsendet samt nationalbanksdirektör. Han hade också en omfattande och respekterad vetenskaplig produktion.

Niels C Fredriksen, 1840–1905, invaldes 1866 i Folketinget och utnämndes 1867 till professor i nationalekonomi vid Köpenhamns universitet.

det är den högsta visdomen på andra sidan betraktas som brottslig galenskap? Jo saken är, att danskarna, men ännu icke vi, har lärt den svåra konsten att *resignera* gentemot olösliga uppgifter. De inbillar sig ej längre, att de skall kunna växa i kapp med tyskarna, men vi hoppas fortfarande på att göra vårt land stort och folkrikt – 20 millioner invånare var budet för litet sen i en tidning – för att bättre kunna bekämpa den där Bobrikoff, om han kommer hit.

Detta är också skälet varför man med allt gevalt vill leda arbetarströmmen till Norrland, vårt s k framtidsland. Och när man väl fått dem dit, och det något år blir kallare än vanligt däruppe, får vi skramla ihop i hela landet och till och med tigga pengar borta i Amerika för att hålla dem vid liv. Nyligen har en grundlig kännare av Norrland, professor Högbom i Uppsala, offentligen varnat för dessa lättsinniga förespeglingar och påvisat att Norrland även i bästa fall icke skulle kunna bereda plats för mer än sitt eget folkmängdsöverskott.* Men tror någon, att en enda tidning tog notis om denna grundliga utredning? Nej, man var förmodligen rädd, att arbetarna då reser till Amerika istället för till Norrland, och det får de icke, de skall stanna hemma för att svälta och frysa – och slåss med Bobrikoff.**

Men nu kommer det värsta, och det är, att Ni arbetare till en god del själva tycks ha blivit fångna i samma föreställningar. Så var det icke förr. De gamla arbetarledarna: en Fjällbäck, Linge, Johannes Svensson m fl hade väl sina fel.† De hade kanske ej så vida vyer som

---

* Arvid Högbom, 1857–1940, var professor i geologi i Uppsala och gjorde åtskilliga inlägg i kolonisations- och näringsfrågor. Han behandlade det norrländska jordbruket och dess möjligheter bl a i *Ekonomisk Tidskrift* 1900, 1902 och 1904, samt i Verdandi-skriften *Om Norrlands näringar och deras naturliga betingelser*, 1898.

** Nikolai Ivanovitj Bobrikov (tidigare stavat Bobrikoff), 1839–1904, blev generalguvernör i Finland 1898 och genomförde en rad förryskningsåtgärder, vilka gjorde honom intensivt hatad. År 1903 utrustades han av tsardömet med så gott som diktatorisk myndighet och den 16 juni 1904 utsattes han för ett revolverattentat, som ledde till hans död.

† De tre arbetarledare som Wicksell apostroferar, H Fjällbäck, 1855–1933, S Linge, 1841–1917, och J Svensson, tillhörde alla den liberala grenen av arbetarrörelsen och var verksamma under 1880-talet. Fjällbäck var ursprungligen jordbruksarbetare men övergick till snickaryrket och blev egen företagare med god ekonomisk ställning. Han blev politiker för att komma tillrätta med de sociala problemen, var ☛

den nuvarande generationen. Men de hade en säkrare känsla för, vad som var fientligt mot arbetarnas sanna intresse och de var ej rädda av sig. De var stöddiga fiender till militarismen. De slog dövörat till för de fosterländska hornsignalerna. Men Ni är som yra höns, bara man blåser i en barntrumpet.

Ja, nu tycks bravoropen ha tystnat, och en och annan säger kanske i sitt sinne, att jag gör Er orätt. Nåväl jag vill ställa Er på ett prov. Om jag talar på utländska och frågar er: är Ni med om att göra front mot militarismen? så får jag naturligtvis ej rungande ja till svar (ja–rop). Gott! Men om jag nu istället "talar svenska", som det heter, slår på den fosterländska larmtrumman, blir vältalig som *Göteborgs Aftonblad* och frågar er: viljen I svika den gamla moder Svea? låta hennes blågula fana trampas i stoftet av asiatiska horder? Viljen I att Bobrikoff skall komma hit och sätta munkavle på oss allesamman? (Spridda nej-rop, ett och annat ja). Då ropar ni nej. Bobrikoff skall ha klå, om han sticker näsan hit. Men i verkligheten är det ju samma fråga, fast på olika sätt formulerad. Och resultatet blir detsamma: skall vi klå Bobrikoff, så får vi inte göra annat; farväl då med 8-timmars-dag, egna hem och en sorgfri ålderdom för arbetsklassen. Millionerna får rulla och Ni får ingenting. Ni får inte ens rösträtt, och vad skulle Ni också med den? Votera pengar till fjärde och femte huvudtiteln kan ju överklassen besörja lika bra som Ni.

Förstå mig nu rätt. Det är ju icke ett *klander*, detta. Det är hela vår historiska tradition, vår nationella självbevarelseinstinkt, som vållat den nuvarande försvarsivern och som omotståndligt rycker er med. Men icke dess mindre är det en farlig villfarelse. Det låter ju då vackert det du ordat, som hördes under härordningsdebatterna: även vi arbetare vill offra vår skärv på fosterlandets altare. Men vad betyder

---

tillsammans med Hjalmar Branting utgivare av tidningen *Tiden* och var en av initiativtagarna till Liberala valmansföreningen. Sven Linge var i olika perioder ordförande i Svenska typografförbundet. Han arbetade energiskt i den arbetarrörelse, som föregick den socialdemokratiska, mot vilken han så småningom kom i opposition. Johannes Svensson, 1856–1928, tillhörde Stockholms arbetareförening sedan 1875, blev 1884 medlem i arbetareförsäkringskommittén och var 1894–96 riksdagsman för Stockholm, där han intog en tillbakadragen hållning.

det i realiteten? Ännu längre arbetsdag, ännu sämre lönevillkor, ännu uslare hem och fattighuset i evigt perspektiv. Det är er framtid, ert människovärde, som Ni får offra.

Är då den där faran från öster så överväldigande, eftersom allt skall offras för den? Jag tror det icke, inte ens i värsta fall. Enligt "nyare forskningar" är ryssen en människa precis som vi, med två armar och ben som vi, ett huvud, icke så dåligt ibland, ett hjärta i bröstet, som fröjdas och lider just som vårt eget. Han är okunnig och vidskeplig, men sådant kan avhjälpas. Okunnighet och vidskepelse finns det för övrigt gott om här i landet, och med den omsorg som folkundervisningen nu för tiden har att glädja sig åt från våra maktägande, skulle det ej förundra mig om han en vacker dag överflyglar oss på denna punkt. Hans statsskick är föråldrat och eländigt, men det beror på att han legat så långt borta från civilisationen. För hundra år sedan stod vårt eget på ungefär samma punkt. Den tid monarken sammankallade riksdagen så ofta det behagade honom och förbjöd den att trycka sina förhandlingar, när de icke behagade honom. Men den tidens patrioter, en lagman Håkansson, en Hans Järta förtvivlade icke ändå.* De satt i stillhet och skrev på 1809 år regeringsform, och när tiden var inne kunde de på 12 dagar framlägga detta monument för sekler.

Och på samma sätt påstår man ju att det i byrålådorna i Ryssland lär ligga fullt färdig en konstitution, som bl a utgår från den förnuftiga tanken att uppdela den otympliga ryska kolossen i 8 federerade stater. En av dem skulle rimligtvis komma att omfatta Finland och Östersjöprovinserna, alltså våra egna gamla provinser, och med dem borde det väl, även i värsta fall, icke vara så motbjudande för oss att komma i närmare beröring.

Men *motbjudande eller ej*, är detta en sak, över vilken vi icke har något avgörande. Över världens karta bestämmer i våra dagar världens *stormakter*, icke de små makterna, icke ens när det gäller dem själva. Men dessa stater har istället en annan, långt högre och skönare uppgift om de blott själva väljer. Befriade från den politiska maktens an-

---

* Anders af Håkansson, 1749–1813, och Hans Järta, 1774–1847, var båda knutna till grundlagsarbetet inför 1809 års regeringsform.

svar kan de ägna alla sina krafter åt det sociala framåtskridandet och därigenom bli föregångsmän för alla andra nationer på en väg, som ingen förnuftig människa kan tvivla om, måste bli framtidens.

Min mening är därför, att arbetarnas militära program helt enkelt måste bli: bort med alltsammans; stoppa in tennsoldaterna i asken, hemförlova beväringen, ställ officerarna på indragningsstat, slopa alla mullvadshögarna i land och alla plåtbåtarna på sjön, sprätta bort varenda uniformsknapp i landet – ja konditor Ovandahl kan ju få behålla sina – och låt oss bli ett civilt folk rätt och slätt.*

Naturligtvis skall detta tal från en mängd håll kallas ofosterländskt landsförrädiskt och vad allt mer. Men om någon påstår, att jag tänker ringa om mitt land, så misstar han sig. Jag tänker tvärtom *högt* om det. Jag vet, att vi trots vår litenhet och fattigdom, har många betingelser för att gå i spetsen för det kulturella framåtskridandet i världen. Men då måste vi först lägga bort militarismen. *Med* militarism blir vi aldrig något annat än ett onyttigt bihang, en ständigt hjälpbehövande, som än dinglar efter västmakterna, än efter Tyskland och till sist kanske ändå blir fört bakpå Ryssland.

För att emellertid visa, att jag inte är någon enstaka fredsfantast, vill jag strax tillägga, att jag – av skäl som jag icke här kan utveckla – endast önskar avrustning i samförstånd med Norge och Danmark. Går de danska och norska statsmännen in på avväpning, så anser jag att vi med gott samvete kan vara med därom. Och jag tror, att de gör det. I Danmark har man redan länge varit förtrogen med avrustningstanken och norrmännen har aldrig rustat mot någon annan fiende än – Sverige.

Men så kommer Bobrikoff och tar oss! Ja må han då i himlens namn komma; han är välkommen. Har vi på detta sätt blivit en civil

---

* Erik Ovandahl, 1848–1950, konditor i Uppsala från 1885 och kring sekelskiftet känd som ett av stadens original. Ovandahl deltog gärna i Verdandis diskussionsmöten (Verdandi – se fotnot i artikel 6.5). Efter ett föredrag av Hjalmar Branting om "Militarism och kultur" 1899 lade han fram ett förslag till en dräktreform. Hela svenska folket skulle uniformeras, dvs iföras en "smakfull nationaldräkt, lika för alla". Förslaget riktade sig mot "fåfängan i klädedräkt" och skulle enligt Ovandahl få betydelse för allehanda sociala reformer.

mönsterstat, så kan vi hälsa Bobrikoff välkommen hit, om han kommer, vi skall göra honom till *socialist*, vi skall visa honom, vad han aldrig sett förut, ett högkultiverat, välmående folk, som lever lyckligt och nöjt under den borgerliga frihetens hägn. Men för att kunna visa honom det måste vi *ha* det först, och det kan vi få, om Ni arbetare blott allvarligt vilja och *veta* vad Ni vilja.

"Ett folk som føler kaldet er jordens største kraft,
*for den må alting falde, det stå højt eller lavt."**

7.2 *Värnpliktsvägran*

Diskussionen om värnplikten och rättigheterna/möjligheterna att vägra fullgöra den var livlig i början av 1900-talet. Wicksell ställer sig kritisk till agitationen för värnpliktsvägran. Värnpliktsövningarna, "att lära sig mörda", kan vara nyttig kunskap för dem som vill förhindra mord och andra våldshandlingar, anser han. Även den socialistiska ungdomen bör delta i övningarna för att försvåra för reaktionära element att utnyttja militären. Dessutom berövar värnpliktsvägraren sig själv medborgarrätten, eftersom fullgjord värnpliktstjänstgöring sedan 1909 var ett villkor för rösträtt. Det oavslutade manuskriptet "Värnpliktsvägran" är utformat som en insändare, men till vilken tidning Wicksell riktat sig är okänt.

Datering: Artikeln är svår att datera. Mycket talar för att den härrör från 1911.

Herr Redaktör

Diskussionen i Edra spalter rörande detta ämne har i hög grad intresserat mig, ty redan vid första uppkomsten av denna rörelse sökte jag

---

* Det avslutande citatet är hämtat ur den norske författaren Björnstjerne Björnsons "Opsang for frihedsfolket i Norden", publicerad i *Digte og sange*, 3 ed. 1890 och i *Samlede vaerker*, Folkeudgave, Bind 6, s 177.

bilda mig ett bestämt omdöme om den, vilket jag också uttalade på ett ungsocialistiskt möte här i Lund. Det förefaller mig som om den senare utvecklingen givit mig rätt.*

Det huvudsakliga felet, som gjort att resultatet så föga motsvarat den ståndaktiga offervillighet som värnpliktsvägrarna lagt i dagen beror, tror jag, huvudsakligen på att man icke från början nöjt sig med att beteckna värnpliktsvägran såsom en *ren demonstration* mot kriget och krigsrustningarna, utan med all makt velat göra värnpliktsövningarna till någonting i sig självt orätt och omoraliskt, som varje ärlig fredsvän borde anse såsom en bjudande plikt att avhålla sig från. Häri ligger efter mitt sätt att se en stor och ödesdiger överdrift.

Att "lära sig mörda" i meningen att lära sig hur det går till att mörda är helt visst icke något brott, utan kan tvärtom vara en något nyttig kunskap just för dem som vill förhindra mord och andra våldsgärningar. Även uttrycket "att lära sig stjäla" låter icke så bra och dock måste ju varje detektiv, varje bankrevisor, varje skriftgranskare, varje handelskemist osv förskaffa sig en ytterst noggrann kännedom om de olika sätten att avhända nästan hans välfångna egendom.

Såsom ett exempel på, hurusom den socialistiska ungdomens deltagande i aktiv krigstjänst kan vara något värdefullt vill jag ta den situation, som nyligen skildrades av *Brand*, såsom ett argument mot parlamentarismen.** Blev en gång, heter det, riksdagens majoritet socialistiskt sinnad, så vore det ju en smal sak för en reaktionär regering att sända dit ett regemente soldater för att med bajonetten driva riksdagsmännen åtskils. Någon dylikt har verkligen hänt, icke blott

---

* Det ungsocialistiska möte, vilket Wicksell hänvisar till, torde ha ägt rum den 23 februari 1907 och vara det Wicksell behandlar i en insändare till *Lunds Dagblad* den 5 mars samma år. Han varnar där för att en utbredd värnpliktsvägran från den socialistiska ungdomens sida kan leda till att "mindervärdiga och okunniga" personer kan utnyttjas för att undertrycka folkfriheten.

** Tidskriften *Brand*, organ för ungsocialister och anarkister, grundades 1898. Den hade nedrustning, antiparlamentarism, antikapitalism, sexualupplysning och nymalthusianism, väpnat våld m m på programmet. Under 1908–16 leddes tidskriften av Hinke Bergegren, se artikel 10.7. Wicksell syftar här eventuellt på *Brands* artikel "Valrätt och parlamentarism", vilken publicerades den 8 juli 1911 som ett led i en pågående kampanj mot parlamentarismen.

en utan flera gånger – senast i Portugal strax före revolutionen – men sannolikheten för att det skall lyckas blir ju liten i samma mån som regementet som skulle få denna order var uppblandat med socialistiska element. Redan en ganska ringa tillblandning av beslutsamma ungsocialister skulle göra företaget utsiktslöst. Kunde däremot en militärbefälhavare på "högsta befälhavarens" fråga om trupperna "vore att lita på" svara: obetingat, Ers Majestät, alla ungsossarna sitter nämligen i fängelse för värnpliktsvägran – så fanns ju alltid en chans för att *Brands* dystra spådom skulle gå i fullbordan. I *den* meningen torde nog Björnsons ord.*

Gamlingen på tinge
Skal få stemme trygt og kjækt
Bagom rifleringe
Af vor unge slægt

icke sakna sin betydelse. Den största faran av värnpliktsövningarna är nog icke spridandet av allmänna kunskaper i mördaryrket utan fastmer den vana vid blind, oreflekterad lydnad för de överordnade, som härigenom fostras. Men genom noggrant aktpågivande på sig själv har ju en var i sin makt att motverka detta inflytande och genom samtal och föreställningar kan han även motverka den hos andra. Även i detta avseende skulle därför ungsocialisternas närvaro på lägerplatserna vara högst välgörande. Motiveringen för värnpliktsvägran har med andra ord kommit att innehålla något uppskruvat ovederhäftigt och därför ej heller gjort åsyftad verkan.

Hade åter värnpliktsvägran från början uppfattats uteslutande såsom en demonstration, så är det klart, att det aldrig kunnat sättas ifråga att någon för detta ändamål skulle uppoffra hela sitt liv, att vägra *en* gång, måste för envar anses fullt tillräckligt såsom demonstration betraktat, ja sedan blev det nästa årgångs tur osv. Ja, troligen hade det

* Liksom i förstamajtalet från 1904 citerar Wicksell Björnson. Citatet är hämtat ur "Opsang for de norske skytterlag", publicerad i *Samlede værker*, Folkeudgave, Bind 6, s 180–81.

varit nog om demonstranterna, så snart domen fallit förklarat sig villiga att fullgöra värnplikten – att ge vika för övermakten kan ju aldrig kallas fegt – i vilket fall förmodligen större delen av straffet hade blivit efterskänkt. Under sådana omständigheter skulle ingen ha behövt riskera sin hälsa eller sin framtid på saken, deltagarna hade blivit dess talrikare, och man kan vara fullt viss, att dessa oupphörliga rättegångar hade underhållit allmänhetens intresse för saken, varemot ingen så fort glöms, som den som sitter bakom fängelsemurarna.

Härmed vill jag dock icke säga, att jag skulle anse ens denna eller överhuvud någon form för värnpliktsvägran önskvärd och lycklig, bl a berövar man sig ju för ännu ett år framåt medborgarerätten, vilket jag från min ståndpunkt måste betrakta såsom ett stort ont. Det viktigaste är ju dock till sist att fredsvänliga och demokratiska *tänkesätt* rotfästes hos vår ungdom. Den som fattar geväret med den orubbliga föresatsen att aldrig göra ett dåligt bruk därav, hans närvaro i ledet är efter mitt sätt att se något mer och viktigare än även den kraftigaste demonstration. Den är en *garanti*.

7.3 Pansarbåtsinsamlingsfrågan

De första åren efter sekelskiftet präglades av oro i världen, med småkrig och intermezzon i så gott som oavbruten följd. Försvarsdiskussionen i Sverige blev intensiv. I september 1907 tillsattes en stor försvarskommitté. I ett betänkande i december 1910 föreslog den anskaffandet av ett pansarfartyg. Efter det aktuella förslaget, Litt. F, fick fartyget snart benämningen "F-båten". 1911 års riksdag beviljade medel för F-båten och kanoner beställdes hos Bofors-Gullspång.

Andrakammarvalet 1911 ledde till regeringsskifte och Karl Staaff bildade i oktober sin andra ministär. Den nya liberala regeringen önskade skära ner försvarsutgifterna och beslöt att uppskjuta pansarbåtsbygget – ett beslut som väckte den politiska oppositionen till snabb aktivitet. En omfattande nationalinsamling för att skaffa fram pengar till ett omedelbar byg-*

* Karl Staaff, 1860–1915, var liberal statsminister 1905–06 och 1911–14. Han verkade bl a annat för allmän rösträtt och parlamentarism. Hans motstånd mot ökade försvarsutgifter ledde till stora motsättningar till högern och kungen, Gustav V.

gande av fartyget kunde den 7 maj 1912 överlämna en bankgaranti på 12 miljoner kronor till kungen och de båda försvarsministrarna. Den 22 maj förklarade Kungl maj:t att svenska staten mottagit gåvan. Det hade då pågått en längre diskussion om staten skulle kunna acceptera en gåva av detta slag. Wicksells artikel är ett inlägg i debatten.

Datering: Den 12 maj 1912, under den tid regeringen övervägde om gåvan skulle mottagas eller inte.

Herr Redaktör

Vill Ni tillåta mig följande lilla inlägg i pansarbåtsinsamlingsfrågan. Jag skall försöka göra det så objektivt som möjligt och utan all inblandning av mina egna meningar rörande försvarsväsendet.

Den relativt gynnsamma stämning för mottagandet av insamlingen på de av givarna fastställda villkoren, som på senare tid försports torde nog i viss mån vara påverkad av den åsikt som hr V Rydén* för en tid sedan utvecklade i tidningen *Arbetet*, och vartill ett brev från en icke namngiven svensk arbetare skulle ha gett uppslaget. Enligt denna åsikt borde man ej låta de frikostiga givarna *slippa ifrån* att honorera de löften, som många och kanske de flesta bland åtminstone de större tecknarna skulle ha avgett i hopp att aldrig behöva infria dem.

Huruvida denna misstanke är grundad kan jag icke avgöra, men *om* den är det, synes mig detta icke vara något starkt skäl för att mottaga en gåva, som alltså, såsom man säger, skulle ha "bjudits med armbågarna". Är nämligen hos någon större del av givarna intresset för försvarsfrågan i verkligheten så svagt, som en dylik tankegång

---

* Värner Rydén, 1878–1830, folkskollärare, socialdemokratisk politiker och riksdagsman, gjorde betydelsefulla insatser för det svenska skolväsendet. Det av Wicksell åberopade uttalandet förekom i ett föredrag, som denne höll i Malmö den 7 april vid det sedvanliga påskmöte, där de helglediga socialdemokratiska riksdagsmännen mötte sina väljare. Föredraget refererades i *Arbetet* den 8 april, delvis in extenso. Det kan nämnas att Värner Rydén vid flera tillfällen under våren 1912 uttalade sig om insamlingen till pansarbåten, bl a i *Arbetet* den 18 mars samt den 19 och 22 februari.

förutsätter, så skulle det enligt mitt förmenande vara högst värdefullt att få detta konstaterat och deras framtida skryt med sin förmenta offervillighet, som hr Rydén eller hans sagesman befarar, skulle nog ej komma att imponera på många.

Det är ju nämligen tydligt, att den som är varmt och uppriktigt intresserad för en sak, och benägen att göra personliga uppoffringar för den, han lägger icke själv svårigheter i vägen för dess förverkligande genom att uppställa villkor, som för andra personer kan kännas kränkande, såvida icke villkoret är absolut nödvändigt för själva saken. När i England den första inkomstskatten upptogs till bestridande av utgifterna för kriget mot Napoleon, så inflöt ett nära nog lika stort belopp genom frivilliga gåvor. Men man har icke hört att givarna uppställde något som helst villkor angående medlens användande och ett sådant skulle säkerligen icke heller accepterats av regering och riksdag.

Härtill kommer ännu en omständighet, som torde vara viktig nog, ehuru svår att rätt formulera. 12 à 15 millioner kronor är för ett så litet land som Sverige en högst ansenlig summa och om den mottages och utbetalas är det väl så gott som säkert att, vare sig den givits av gott hjärta eller icke, givarnas börsar i den närmaste framtiden är tillslutna för lika eller kanske än mera behjärtansvärda ändamål, som kanske eljest skulle ha lyckats vinna deras intresse. Ur nationalekonomisk synpunkt torde det därför vara ett misstag att betrakta en dylik summa som ett rent plus som icke på andra håll skulle motsvaras av ett minus. Endast i fall av ett trängande behov borde därför, synes mig, pengarna mottagas.

Skulle däremot statsmakterna vara i tillfälle att svara de ädla givarna: mycken tack för välviljan, men ge hellre Er gåva åt någon som bättre behöver den. Vi reder oss ändå, vi är dessbättre i tillfälle att ansenligt nedsätta våra försvarsutgifter – så skulle ett dylikt svar tydligen icke innebära något som helst kränkande för givarna, och för den stora allmänheten skulle det helt visst vara synnerligen lugnande. Ty en sådan nedsättning – om eljest möjlig – borde ju kunna bli permanent och kanske leda till flera dylika, varemot en tillfällig ökning av militärutgifterna förorsakad av denna gåva ej osannolikt efter före-

bilden av lordens bekanta silkesstrumpor skulle engagera i nya dylika även för framtiden.

Vilken hänsyn alltså vår regering må ha att ta till det gjorda erbjudandet, så mycket torde av det ovanstående vara klart, att hänsynen eller farhågan att de erbjudna medlen möjligen skall tas tillbaka icke kan spela någon roll ty denna fara är *vare sig den inträder eller icke* att skatta exakt = 0.

Lund 12 maj
Knut Wicksell

7.4 *Ryssland, Finland och Sverige*

Wicksell diskuterar här konflikten mellan Finland och Ryssland rörande Finlands självständighet. Han hoppas att motsättningarna skall kunna lösas i godo genom skiljedom i Haagdomstolen. Tanken på en kulturell infiltration i Ryssland från de nordiska länderna återkommer. Finlands uppgift är att vara talesman för den finska befolkningen i Ryssland samt verka som förmedlare mellan rysk och västerländsk kultur.

Datering: September 1914. Artikeln är skriven efter krigsutbrottet – den ryska huvudstaden har här fått namnet Petrograd istället för det tidigare tyskklingande S:t Petersburg. Wicksells brevväxling i november 1914 med Otto von Zweigbergk på *Dagens Nyheter* ger stöd för denna datering.*

Herr Redaktör

Om Sverige överhuvud fick något att säga eller dess mening inhämtades rörande ordnandet av det statsrättsliga förhållandet mellan Finland och Ryssland, vore det icke tänkbart, att vi – såsom ett vänligt råd, ounderstött av allt fnoskigt "krigshot" – kunde uttala den önskan, att nämnda förhållande blev underkastat prövning av en *offi-*

* Otto von Zweigbergk, 1863–1935, var liberal tidningsman, chefredaktör för *Dagens Nyheter* samt riksdagsman 1915–19.

ciell men *opartisk* domstol, t ex *skiljedomstolen i Haag*?

Då denna institution i ej ringa mån har den nuvarande ryska tsaren att tacka för sin tillkomst och han därtill själv, som bekant, i början av kriget uttryckligen hänvisade till den för slitande av den österrikisk-serbiska tvisten, så vill det synas, som om från rysk sida icke någon egentlig invändning kunde uppresas mot ett sådant tillvägagångssätt.

Det är visserligen sant, att Haagdomstolen ursprungligen är tänkt såsom skiljedomare *självständiga stater* emellan, icke för biläggande av inre stridigheter mellan olika delar av ett och samma land. Men nu är tvistefrågan i föreliggande fall just denna: *är* Finland en del, en provins av Ryssland, eller är det ett självständigt land, förenat med den ryska monarkien allenast genom ett gemensamt statsöverhuvud på liknande sätt som den ungefär samtidigt ingångna föreningen mellan Sverige och Norge? Ryssland eller åtminstone de tongivande partierna i Ryssland yrkar det förra. Finnarna själva, så vitt jag vet utan åtskillnad till partier, det senare.

Hur ytterst få personer i Sverige torde vara i stånd att yttra sig i denna fråga med tillräcklig *sakkunskap*, även om full opartiskhet fick förutsättas. Hur många svenskar t ex skulle vara beredda att lämna svar på de bekanta ryska klagopunkterna mot Finland: att finnarna per huvud av befolkningen bidrar till rikets gemensamma *försvar* endast med en ringa bråkdel av de kostnader, som alla övriga ryska medborgare får underkasta sig; att det ännu har en *tullgräns* mot Ryssland, under det att inre tullgränser eljest är avskaffade, där som annorstädes; slutligen att finska medborgare i Ryssland åtnjuter rättigheter, som icke hittills motsvarats av några liknande rättigheter för ryssarna i Finland? Vi känner ju igen dessa klagomål från våra egna forna tvister med Norge – utom i tullfrågan där tvärtom våra styrande var nog klyftiga att själva uppresa tullgränser mot Norge, som i fortsättningen ledde till de båda ländernas fullständiga separation .

Tydligt är också, att dessa och dylika svävande frågor blir allt mera svårlösta ju längre Finland och Ryssland skrider fram på det konstitutionella statsskickets bana. Så länge självhärskardömet var Rysslands statsform och den gamla gustavianska Förenings- och säkerhetsak-

ten, med dess snarlika regim, Finlands, så var skillnaden mellan personalunion och realunion av föga betydelse. Efter återupprättandet av finska lantdagen och dess moderna reform samt ryska riksdumans tillkomst har förhållandet blivit ett helt annat. Klara och bestämda definitioner av de båda ländernas inbördes maktområden har blivit en trängande nödvändighet. Men härvid kan tydligen icke den ena "rikshälften", även om ojämförligt övervägande i materiellt avseende, med fog uppkasta sig till domare, lika litet som exempelvis det mäktiga Tyskland i närvarande stund utan vidare kan anses berättigat att skriva lagar för Belgien eller ens för Luxemburg. Erövrarens rätt är i våra dagar icke någon god rätt, till och med om den ligger hela 100 år tillbaka i tiden, och allra minst om de ursprungliga villkoren för föreningen är så oklara som i fallet Ryssland-Finland.

På samma gång känner jag mig långt ifrån övertygad, att en opartisk skiljedomare skulle i alla avseenden godkänna de *finska* anspråken. I rent praktiskt avseende finns nog mycket som snarare talar för de ryska. Detta kan emellertid icke hjälpas: att underkasta sig ett beroende, en inskränkning i den egna rörelsefriheten, som det moderna statslivet och samkvämet nationerna emellan oundgängligen kräver, däri ligger ingenting förödmjukande eller ens något kulturfientligt. Men vad Finland lika litet som något annat land kan och bör finna sig i är det osäkerhetstillstånd och det främmande godtycke, som är ägnat att förvandla dess nationella frihet och självständighet till en skuggbild eller en karikatyr.

I den i Petrograd på franska utgivna tidskriften *Revue contemporaine* förekom i fjor en artikelserie, som vittnar om, hur föga man i ryska högerkretsar förstår Finlands läge. I samma andedrag beskylls finnarna för separatistiska strävanden under svekomanernas ledning och för en riksskadlig finsk propaganda bland ester, ingermanlänningar och kareler. Att dessa två strävanden ovillkorligen måste "ta ut varandra" tycks man ej ha insett.*

---

* Den artikelserie i *Revue contemporaine*, som Wicksell åsyftar är *Le mois Russo – Finlandais*, en löpande översikt över förhållandena i Finland och mellan detta land och Ryssland. I årgång 1913, Tome 11, s 59–60 finns den skildring, som tycks ha givit Wicksell material till hans omdömen.

Finland *kan* i själva verket aldrig godvilligt skilja sig från Ryssland. Det skulle då ge avkall på sin största uppgift och käraste framtidsförhoppning: den att vara målsman och civilisator för de talrika finska stammarna i Ryssland. På samma gång, om än i mindre grad, har det ju uppgiften att vara förmedlare mellan rysk och västerländsk kultur. Båda uppgifterna kan väl förenas och deras förnuftiga lösning skulle lända både Finland och Ryssland – och även oss – till största båtnad. Men den förutsätter ett mått av ömsesidigt förtroende och ömsesidig respekt, som endast ett noggrant utstakande av vartdera landets rätts- och maktsfär ur opartiska synpunkter kan skänka.

Tanken må synas djärv, men lyckan står som bekant den djärve bi, och i dessa dagar, då "allting flyter", kan måhända även denna segslitna tvistefråga bringas flott. Men låt oss för all del vara ense om, att den – liksom för övrigt *alla* tvister, vare sig av nationell eller mellanfolklig art – både kan och bör lösas *i godo*.

Knut Wicksell

7.5 *Vår export-, livsmedels- och neutralitetsfråga*

Den 15 december 1917 innehöll Social-Demokraten en annons som meddelade att en offentlig överläggning om vår export-, livsmedels- och neutralitetsfråga följande dag skulle hållas på Folkets hus, B-salen. Inledningstalare var – förutom Knut Wicksell – Anna Lindhagen och Carl Romanus. Annonsen är inte undertecknad men det förefaller sannolikt att någon av arbetarrörelsens organisationer stod bakom den och att Romanus spelade en aktiv roll som mötesarrangör. I Wicksell-arkivet i Lund finns ett maskinskrivet referat av de tre föredragen, vilket sannolikt skrivits ner stenografiskt.*

Wicksell inleder med att ge sin tolkning av neutralitetsbegreppet. Av intresse är Wicksells syn på fysiskt våld och bruk av vapen som ett berättigat

---

* Anna Lindhagen, 1870–1941, barnavårdsinspektör i Stockholm, var socialdemokratisk politiker och verksam inom kvinno- och fredrörelsen. Carl Romanus, 1876–1952, var jurist och socialdemokratisk politiker. Han anlitades som försvarare bl a för Amaltheamännen och i de s k Åkarpsmålen i samband med storstrejken 1909.

*medel i vissa fall, t ex för att försvara värnlösa offer för överfall. Den antimilitarism och nedrustningspropaganda, som man ofta möter hos Wicksell, är inte grundad på pacifism utan på uppfattningen att ett svenskt försvar är en omöjlighet. Oförmåga att delta i krig behöver inte betyda att man inte efter förmåga moraliskt kan ta ställning. Wicksell, kritiserar regeringen Hammarskjöld för att på olika sätt ha gynnat centralmakterna mer än nödvändigt.**

Datering: Den 16 december 1917.

Detta lilla beskedliga möte lär väl icke komma att göra mycket till eller ifrån den s k världshistorien, men jag är kanske mera tveksam om jag borde deltaga i det ty situationen är verkligen mycket svår och kinkig. Vår nuvarande regering är sannerligen att beklaga, som i arv efter tre års vanstyre mot folkets i val uttalade vilja fått mottaga denna situation, denna livsmedelsfråga, som icke bara är svår utan kanske t o m omöjlig att fullt tillfredsställande lösa.**

För min del vill jag icke göra eller säga något som på något sätt kan vara besvärligt för regeringen eller de förhandlingar som nu förs. Medan sådana förhandlingar pågår bör man iaktta tystnad, men det gör man icke från visst håll. De uttalanden som kommit till synes i *Nya Dagligt Allehanda* är emellertid endast att rycka på axlarna åt.† Låt vara att en del av pressen och en mindre del av befolkningen hamrar på en sträng under det att den andra delen, den större och jag

---

* Hammarskjöld, se fotnot i artikel 8.4.

** "Vår nuvarande regering", som Wicksell beklagar, är regeringen Edén (se fotnot i artikel 1.11), som tillträdde i oktober 1917 efter en vänsterseger i valet. De tre årens "vanstyre" hade utövats först av regeringen Hammarskjöld 1914–mars 1917 och därefter av den borgerliga koalitionsministären under Swartz (se fotnot i artikel 8.4).

† Med de pågående förhandlingarna avser Wicksell de förhandlingar som sedan början av december pågick i London mellan en svensk delegation och representanter för den engelska regeringen. *Nya Dagligt Allehanda* kritiserade sekretessen kring delegationens uppdrag och befarade att resultatet skulle kunna bli ofördelaktigt för Sverige. Det skulle dessutom enligt tidningen kunna leda till ett "glidande ut ur neutraliteten" och hota Sveriges och hela Nordens oberoende.

vill säga den bättre delen av pressen och av befolkningen, endast tiger, vilket kan leda till att de blir nervösa och når längre åt det håll de icke vilja och som de annars ej skulle ha gjort.

De reflektioner jag har att göra utgår helt från förutsättningen att centralmakterna bär hela skulden till detta olycksaliga krig så till vida att de övriga makterna gjorde allt vid krigets början för att förebygga denna olycksaliga katastrof. De misslyckades endast därför att man från andra sidan var fullt besluten att till varje pris få krig. Om förutsättningen icke är riktig, faller det jag har att säga till marken.

Vad har Sverige att göra under den av mig gjorda förutsättningen? Jag vill tillägga att ingenting skulle högre glädja mig än om förutsättningen kunde vederläggas. Först därför att det näppeligen torde finnas någon, som i grund och botten har djupare sympatier för centralmakterna än jag, detta av många skäl. Jag skulle ingenting högre önska än att de kunde rentvå sig från den misstanke som vilar på dem. Det vore vidare en av de bästa grunderna för fred, ty om centralmakterna kunde visa att de endast har skenet emot sig och att de hela tiden önskat fred, då är ju kriget endast grundat på ett olycksaligt missförstånd. Och från erkännande av detta och till ömsesidig försoning borde steget icke vara långt. Men jag fruktar, att de icke kan detta. Om de vill framstå som oskyldiga till kriget, varför gör de icke det enda möjliga, framlägger sina dokument, sin inbördes depeschväxling under de svarta veckorna före kriget som de andra makterna gjort? När de icke gör detta, kan man icke dra någon annan slutsats än att de befinner sig i *mala fides*, dvs icke kan rentvå sig från skulden.

Det kan ju hända att det icke är så, och då förfaller våra anmärkningar. Men om man måste erkänna detta, hur bör under sådana omständigheter vårt land ställa sig?

Vi har varit neutrala ända sedan krigets början. Vad är då neutralitet? Jag fruktar att det icke bara är att man icke gör någonting, som advokaten Romanus sa. Jag såg nyligen citerat ett yttrande av en framstående belgisk statsrättslärare, professor Alphonse Rivier*, som

* Belgaren Alphonse Rivier, 1835–98, räknas som en av den moderna folkrättens grundare. Han kan ha citerats eller refererats i den flod av folkrättsliga debatt- ☛

förekommer i ett av denne 1915 utgivet arbete. Författaren säger där bland annat, att den neutrala staten är skyldig att förbli opartisk, och sedan utvecklar han vari denna opartiskhet ger sig tillkänna. Denna definition synes mig emellertid vila på den gamla föreställningen om kriget. Man tänkte sig förr kriget som ett fullt legitimt sätt att lösa tvistefrågor mellan stater. Då uppstår för en tredje stat, som icke har någon del i tvistefrågan och icke heller kan eller vill sätta sig till domare över vilkendera parten som har rätt i tvisten, frågan vad han bör göra. Han vill bevara sin vänskap till bägge två och försäkrar dem om detta genom en neutralitetsförklaring. Denna förklaring innebär att jag bibehåller min vänskap för båda stridande parterna, och då måste man naturligtvis undvika allt, som kan tydas som om man i hemlighet understödde den ena och visade sig som en falsk vän till den andra. Det är det som ligger till grund för den gamla frågan om neutralitet under krig.

I våra dagar är själva denna definition, eller förutsättningen för denna definition, icke i samma grad som fordom för handen. Man har upphört att betrakta kriget som ett legitimt medel att slita tvister. Vi vet ju att genom fredsarbetet finns i våra dagar medel att slita dessa tvister mellan staterna på annan väg än genom krig, dvs på fredlig väg. Om två folk gripit till krig för att slita uppkomna tvister, har åtminstone den ena i varje fall icke gjort vad han kunnat för att få tvistefrågan avgjord på fredlig väg. Världskriget är ett bevis på detta.

Gäller världskriget hegemonien i världen är det väl önskvärt att världshegemonien icke blir av, så att vi icke blir slavar under en enda makt.

Slutligen kan det hända, visserligen mindre ofta men dock ibland, att rättsfrågan från början ligger solklar för alla som icke envist tillsluter ögonen för sanningen. Om det är ett rent överfall från den ena staten på den andra utan legitim grund, blir förutsättningen för att en tredje stat skall fortfara att vara vän med dem båda oriktig. Man kan

---

inlägg från Europas alla hörn, som världskrigets utbrott förde med sig. Det yttrande som anförs förekommer i *Lehrbuch des Völkerrechts*, Stuttgart 1889, där neutralitetens begrepp, rättigheter och skyldigheter behandlas i § 67, s 418–429.

ha varit vän med dem bägge och hoppas att i framtiden även bli det. Men så länge detta uppenbara våld fortfar, kan man icke vara vän med bägge i samma mening.

Om dessa förutsättningar förefinnes, måste det enda möjliga, med moraliska begrepp förenliga, resultatet vara att om man har makt att hjälpa, så hjälper man den överfallne, liksom man ju också anser sig förpliktad i det enskilda livet. Om man ser en våldsverkare som misshandlar ett barn eller en värnlös kvinna, är väl ingen så inbiten fredsvän att han icke går löst på våldsverkaren; inte ens Vite generalen skulle dra sig därför.* När det gäller staterna, folkens frihet, kan resonemanget icke vara annorlunda. Kan man hjälpa den överfallne, bör man göra det. Kan man det icke, såsom fallet är med oss, en liten stat, omgiven av stora stater, kan man icke gå i krig. Om vi sålunda icke kan göra detta, då blir vårt icke-deltagande i kriget föranlett därav, och det är ett mycket kraftigt skäl, men det innebär icke att vi skulle hysa eller (följaktligen) hyckla vänskap för den, vars tillvägagångssätt vi ogillar.

Vad rättskänslan närmast pekar på är väl att man icke på något sätt skulle hjälpa den överfallande att vinna sitt orättfärdiga syfte. Ett avsteg från detta program kan emellertid ske på grund av den hårda nöden. Ett land kan icke avstänga sig från andra länder, om det till stor del är beroende av dem för sitt ekonomiska liv, för tillförsel utifrån och export av sina egna varor. I varje fall borde dock allt sådant som kan tjäna till att hjälpa den överfallande i kriget motiveras med rent och klart nödläge.

Går man ut från förutsättningen att centralmakterna bär hela skulden för kriget, måste det sägas, att den neutralitet, som borggårdspolitiken eller den Hammarskjöldska politiken begåvat oss med, varit raka motsatsen till det jag uppställde som det rätta. Tvärt emot att hålla sig stram mot den makt som började kriget har den gjort motsatsen. Av nåd ha vi fått hålla oss neutrala endast om vi visat en fryntlig uppsyn mot central- och en stram uppsyn mot entente-

* ”Vite generalen” är Albert Wickman, född 1884, baptistpastor och fredsagitator. Hans tanke var att ställa upp en ”vit här”, en militärt organiserad antimilitaristisk agitationstrupp: ”Militarismen är ingalunda farlig, bara den icke har vapen.”

makterna. Liberaler och socialdemokrater har även tålt detta för hotet att om vi icke gör detta, tar aktivismen vid. Så har grundstämningen varit under denna olyckliga tid.

Långt ifrån att inskränka exporten till Tyskland till det minsta möjliga har den tvärtom under kriget drivits upp till abnorma proportioner så länge det var möjligt för oss. Det hör till Hammarskjöldska regimen att månadsstatistiken varit rödstämplad, hemlighållen, och efter vad det sägs lär det ha varit genom en surpris från kommerskollegii sida som varustatistiken för 1915 kom ut i vår. Hade den icke kommit ut, denna volym, hade man icke vetat något ännu. Den har emellertid upplyst oss om att bomullsimporten under 1915 var 5 gånger så stor som den normala. Vi lagrade icke bomull för kommande tider utan skeppade ut det mesta av denna femdubbla import. Dessutom exporterade vi skor till Tyskland för några och 50 millioner kr mot i vanliga fall 3 à 4 millioner kr. Vidare gjorde vi ingen inskränkning i malmexporten, som huvudsakligen går till Tyskland, utan drev upp den istället, och den är som bekant en mycket viktig del i krigsmaskineriet.

Med ironi har sagts att en del av detta har vi fått gratis tillbaka, i form av granatskärvor i torpederade handelsfartyg. Somliga anser att vi varit bundna till malmexporten genom handelstraktaten, men så är dock icke fallet. Den innehåller visserligen att vi, så länge traktaten gäller, icke får göra några svårigheter för malmexporten, men traktaten innehåller ett undantag, som finns i artikel 7 vilken säger: "De traktatslutande parterna förbinder sig att icke hämma det ömsesidiga varuutbytet genom några slags införsel-, utförsel- eller transitoförbud. Undantag, så framt de tillämpas på alla länder, eller de för vilka samma förutsättningar är för handen, kommer i följande fall att äga rum. "Härefter uppräknas dessa och i mom. 1 står: "Krigsförnödenheter under utomordentliga omständigheter". Då järnet hör dit skulle vi sålunda icke varit bundna av traktaten utan helt och hållet ha kunnat inställa malmexporten. En annan fråga är om det varit förenligt med neutraliteten, men traktaten innehåller härvidlag intet förbud. Så mycket mer som Tyskland infört exportförbud för saker som är upptagna i denna traktat.

När man alltså inte kunde få veta hur mycket som skeppades ut på grund av den hemligstämplade statistiken, sökte man i utlandet få en liten kontroll över denna misstänkta export till Tyskland i den form att man fordrade utfästelse av importörerna i Sverige att de icke skickade varorna till Tyskland, och förbehöll sig att få öva kontroll över dessa utfästelser. Denna sak lade sig den Hammarskjöldska regeringen i genom krigshandelslagen – som den icke behövt göra. Trots kritik från professor Edén och herr Palmstierna vid remissdebatten gick den igenom utan en enda reservation i utskottet och ingen röst höjdes mot densamma i kamrarna utom av Fabian Månsson.* Varför? Det var det förstuckna hotet: Om Ni icke är med på vad vi begär går vi den motsatta vägen – Ålandsfrågan var då uppe – då gör vi högaktning för aktivisterna. Vidare ha vi Kogrundsrännan.** Hammarskjölds bondförsök att få president Wilson med på en protest mot England avvisades snävt men torde ha bidragit till den impopularitet vårt land nu åtnjuter i Amerika.

Så såg den Hammarskjöldska neutraliteten ut. Vad under då om ententemakterna och numera även Amerika söker avstänga oss från importen. Men under sådana omständigheter är den nuvarande situationen allt annat än avundsvärd för den regering, som träder till. Det är lättare att öppna än stänga en dammlucka. Inskränkningar nu i malmexporten skulle väcka mera ond blod än om vi vid krigets början förklarat att vi på grund av traktaten ville upphöra med all export av malm.

---

* Erik Palmstierna, 1877–1959, var ursprungligen liberal politiker men övergick till socialdemokratin 1910. Han verkade som riksdagman 1909–20 och blev 1917 statsråd i Edéns koalitionsministär.
Fabian Månsson, 1872–1938, journalist och författare, socialdemokratisk riksdagsman 1911–38 med starka vänstersympatier. Han var en välkänd och färgstark folktalare.

** Kogrundsrännan är en farled inom den svenska territorialgränsen mellan Kogrundet och Bredgrundet nordväst om Skanör. I juli 1916 minerades den för att hindra passage av de krigförandes ubåtar. I kungörelser meddelades att endast svenska fartyg hade rätt att trafikera rännan. De allierade protesterade, dock utan verkan. Wicksell angrep åtgärden i *Dagens Nyheter* och *Göteborgs Handelstidning* (bibliografin 462–464).

Situationen är svår, men å andra sidan har vi nu ett klart nödläge att peka på. Uppfyllandet av ententemakternas fordringar är för oss ett oundgängligt villkor för att få livsmedel för människorna och fodermedel för kreaturen. Enligt traktaten med Tyskland är vi skyldiga att handla lika mot alla länder eller åtminstone alla de länder, för vilka samma förutsättningar är för handen. Tyskland kan icke sända oss några livsmedel. Om Tyskland säger: Ni behöver visserligen mat, men Ni kunde väl skaffa fram resurser även Ni, då kan vi med skäl säga: Ja, kan Ni visa att Ni varit berättigade till krigsförklaringen, att Ni är de anfallna, då skall vi också åtaga oss svält för Eder skull. Nu anser vi oss icke skyldiga härtill.

Däremot fick vi under sådana omständigheter vara beredda på repressalier från Tyskland i form av minskad kolimport därifrån. Från England har den varit betydligt minskad på grund av ubåtarna, och vi har därför måst ta mycket kol från Tyskland. Denna kolexport hotar tyskarna stoppa om de icke får malm ifrån oss. Om vi gynnar den ena sidan av de stridande parterna genom att avstänga eller minska malmexporten till Tyskland så betingar vi oss livsmedel men avstänger oss från tillförsel av tillräckligt med kol. Då hotar arbetslöshet inom industrien. Om vi går tyskarna till mötes får vi kol för industrien, men avstänger oss från möjligheten att få livsmedel. Bäst vore naturligtvis om ingen av dessa ytterligheter behövde inträffa, utan vi kunde få rättighet att förse oss med både livsmedel och drivkraft för vår industri. Men skall ett val göras mellan dessa båda, är utan tvivel bristen på livsmedel mycket värre.

Bankofullmäktigen Thorsson skrev nyligen att arbetslöshet är det värsta av allt.* Detta är överdrift. Arbetslöshet i och för sig är icke något ont. Det är detsamma som ferier i och för sig. Om staten kunde garantera den som blir arbetslös genom att industrien icke får kol ett nödtorftigt uppehälle, vore det ingen olycka om de fick vila sig några månader från arbete, eller utbyta det industriella arbetet mot arbete t ex inom jordbruket. Det vore ingen olycka. Tvärtom skulle därigenom våra förråd utdrygas. En människa som icke arbetar, behöver

* Angående Thorsson, se fotnot i artikel 1.4.

icke äta så mycket. I varje fall råder intet tvivel om att en paus på några månader för vår industri skulle snart kunna återhämtas genom forcerat arbete i framtiden.

Jag vill ytterligare betona att jag för min del hyser fullt förtroende för den sittande regeringens ärliga vilja, liksom också för dess förmåga. Vad jag skulle önska av den vore en något större öppenhet gentemot allmänheten, att den skulle göra definitivt slut på hemlighetsmakeriet, men måhända hör svårigheterna i detta avseende också till det olyckliga arv den fått mottaga från borggårdspolitikens båda regeringar. Kanske slöjan icke ens kan avlyftas förrän de klassiska 50 åren förflutit.

7.6 Storfinland, det fattiga Finland – och Åland

Uppsatsen har som bakgrund den under åren 1917–21 aktuella Ålandsfrågan. Rysslands sönderfall inspirerade Ålands befolkning att genom en massadress till "Sveriges konung och folk" på nyårsafton 1917 uttala sin önskan att landskapet Åland skulle återförenas med Sverige. Följande år offentliggjorde Amerikas president Wilson sina 14 punkter, bl a om nationell självbestämmanderätt, vilket gav ytterligare stöd för ålänningarnas önskemål. En önskad folkomröstning avböjdes dock av Finlands regering i juni 1919. Frågan hänsköts under sommaren 1920 till Nationernas Förbund, som i juni 1921 avkunnade sitt utslag. Åland förblev under finsk suveränitet men tillförsäkrades trygghet för sitt språk och sin kultur.

Finlands självständighetsförklaring kom i december 1917, men landets självständighet stabiliserades först genom freden i Tartu 1920. Wicksell diskuterar problem som hänger samman med ett självständigt Finland. Finland är fattigt och beroende av det ekonomiska stöd som en federation med Ryssland kan erbjuda. Tanken på ett Storfinland, med Finland som ett kulturcentrum för flera finsk-ryska folk, måste ges upp. Vid full självständighet kan Finland tänkas orientera sig västerut och svensk kultur och det svenska språket alltmer utbredas i landet. Ålandsfrågan bortfaller därmed enligt Wicksell som politiskt problem.

Datering: Våren 1920 efter det att Nationernas förbund hade börjat

sin verksamhet den 10 januari 1920. Sverige anslöt sig den 9 mars samma år.

Om Finland blir ett alldeles självständigt rike, helt och hållet skilt från Ryssland, så förefaller det mig nästan som om Ålandsfrågan egentligen icke vore någon fråga alls. Jag skulle då vilja säga med Reif v. Reiflingen i Mosers bekanta komedi: "Kamrater emellan är det ganz egal, vem som får flickan".*

En dylik eventualitet skulle väl nämligen snart sagt med nödvändighet i Finland föranleda en stigande orientering åt väster och sydväst mot de skandinaviska länderna. Finland blev i kulturellt hänseende helt enkelt den fjärde skandinaviska staten, och därmed kom givetvis skandinavisk, särskilt svensk kultur och *svenskt språk* att utbreda sig i Finland, till äventyrs långt starkare än under den gamla, svenska tiden, då den stora massan av befolkningen ännu hade det starka skyddsvärn mot svenskspråkligt inflytande – att överhuvud icke kunna läsa.**

Men om man ur svensk nationalistisk synpunkt med glädje skulle hälsa en dylik utveckling inom det gamla systerlandet, så är det icke säkert att man bör göra det ur finsk synpunkt och för Finlands egen skull. Det skulle därmed avslita de band – visserligen ännu svaga, men som kunde stärkas – vilka förenar det med ras- och språksyskonen i det övriga Ryssland. Det skulle för alltid uppge den vackra dröm, som efter vad jag tror allt klarare börjat hägra för finnarna – att vara andligt centrum och kulturhärd för samtliga finsk-ryska folk.

---

* Wicksell citerar i sin uppsats om Ålandsfrågan yttrande av och ur Reif von Reiflingen. Denne är huvudperson i en komedi med samma namn av Gustav von Moser, 1825–1903, en tysk lustspelsförfattare vars pjäser av samtiden skattades högt för sin situationskomik och godmodiga ton. *Reif von Reiflingen* utkom 1882, översattes till svenska och uppfördes samma år.

** I ett tidigare, kortare och oavslutat manus i Ålandsfrågan med likartat innehåll som detta uttrycker sig Wicksell än starkare. "Förbindelserna med Sverige kommer att mångdubblas. Finska språket kommer att höras i alla våra hamnar, men i Finland självt kommer svenskan att ta överhand under det att finskan så småningom får samma ställning som iriskan eller gaeliskan på de brittiska öarna."

Å andra sidan, att de finska stammarna runt om Finska viken och där bakom skulle ena sig till en statskomplex alldeles skild från Ryssland, medan Lettland bildade en annan självständig stat, torde vara en utopi. Det skulle ju praktiskt taget avstänga den ryska samhällskroppen från all direkt beröring med Östersjön, till äventyrs bringa den i samma läge som på 1600-talet då ryska diplomater nödgades resa över Vita havet och Ishavet för att uppsöka det övriga Europa. Något sådant torde väl ryssarna aldrig frivilligt låta bjuda sig; därest icke Folkens förbund skulle göra det underverket att med ens utplåna alla nationella gränser, vilket emellertid torde kräva sin tid. En allfinsk statskomplex, ett Storfinland synes med andra ord vara fullt möjligt och även önskvärt, men näppeligen på annat sätt än i en mera eller mindre nära federation med det egentliga Ryssland.

Det finns ännu ett skäl, varför ett isolerat Finland utan det ekonomiska stöd som föreningen med tsarväldet hittills skänkt, förefaller såsom en betänklig sak, nämligen landets fattigdom. On Suomi köyhä siksi jää' – Finland är fattigt såsom alltid – heter det i den finska versionen av Runebergs dikt.* Någon utsikt till att detta förhållande skall bättras i framtiden finns näppeligen, tvärtom. Jag har visserligen icke någon förstahands kännedom om Finlands ekonomiska förhållanden, men det finns en källa härvidlag, som är tillgänglig för alla, och vars tillförlitlighet svårligen kan jävas: Finlands officiella statistik. Den innehåller märkliga saker.

I förhållande till sitt nordliga läge torde Finland vara det ojämförligt tätast befolkade land på jorden. Det är geografiskt och klimatiskt närmast att jämföra med vårt eget land norr om Dalälven, men det har en mer än dubbelt så tät befolkning, och denna befolkning är eller var åtminstone före kriget stadd i ett ytterst raskt framåtskridande – nämligen i numerärt hänseende. Landets näringskällor åter synes icke i stånd till någon motsvarande utveckling. Jordbruket är så långt ifrån att vara modernäring i Finland, att landet år från år måste importera den ojämförligt största delen av sitt spannmålsbehov – lik-

* Wicksells översättning är inte helt korrekt. Den bör vara "Finland är fattigt och skall alltid så förbli."

som också naturligtvis hela sitt behov av socker. Ladugårdsskötseln eller åtminstone exporten av ladugårdsprodukter (smör) har längesedan stagnerat. Järn- och malmstreck finns icke heller, Finland måste införa allt sitt järn.

Varpå lever det då, kan man fråga, vad har det att utföra? Endast en enda sak: trä. Nu har ju Finland stora skogar eller åtminstone skogsarealer, större proportionsvis än vårt eget land. Men på dessa nordliga breddgrader tillväxer skogen ytterst långsamt. I Sverige avkastar som bekant skogarna norr om Dalälven, trots sin oerhörda utsträckning en vida ringare årlig mängd av trä än de jämförelsevis inskränkta skogsmarkerna *söder* om Dalälven. Det skulle därför förvåna mig – något belägg vare sig för eller emot kan här dessvärre icke hämtas ur den ovannämnda publikationen – om icke i Finland en ännu långt starkare överavverkning av skog äger rum än fallet beklagligtvis torde vara jämväl i vårt eget land.

En sådan hushållning leder emellertid till undergång; när avverkningen av skogarna nödtvunget måste starkt minskas står Finland, så vitt jag kan se, inför den förtvivlade uppgiften att skaffa nya näringsfång för åtminstone en million – och kanske det då är två millioner – av sin befolkning. Icke underligt om finnarna kastar längtande blickar på Östkarelen och andra, ännu glest befolkade områden i norra Ryssland, där finsk näringsflit till äventyrs skulle kunna åstadkomma en stark uppblomstring. Men priset härför måste rimligtvis vara fortsatt förening med, icke total skilsmässa från Ryssland.

Men går Finland tillbaka till Ryssland, eller rättare, går det upp i ett med Ryssland federalt Storfinland, så kan man icke längre förtänka de svenska elementen i Finland om de så långt som möjligt söker förbindelser västerut. Detta borde även de finska finnarna lätteligen kunna inse.

Därmed träder väl även Ålandsfrågan i ett nytt läge. Dock tror jag icke för min del, att denna fråga under några omständigheter kan bli en verkligt brännande fråga, en livsfråga och vad det allt heter. Ty *över* alltsammans står ju – det får vi icke glömma – i framtiden nationernas allmänna sammanslutning, som om den än, som sagt, icke i första taget kan bringa alla språk- och rastvistigheter ur världen dock

uppenbarligen är ägnad att ställa dem på successiv avskrivning – till gagn och glädje för hela världen.

Knut Wicksell

7.7 *Försvarsnihilism och antiparlamentarism*

Efter Sveriges inträde i Nationernas Förbund i mars 1920 svänger Wicksell i sin syn på svensk nedrustning. "Jag har varit försvarsnihilist, men jag är det icke mer", skriver han. Han motiverar sin "omvändelse" med att vårt läge inte längre är hopplöst om vi angrips, och att Sverige har förpliktelser gentemot Nationernas Förbund. Han upprepar att han anser det fullt berättigat att möta våld med våld men att han tidigare motsatte sig försvaret av praktiska skäl.

Artikeln är enligt inledningsraderna riktad mot tidningen Brand, *vars uppfattning Wicksell delade i många frågor, men vars åsikter ifråga om försvar och parlamentarism han inte kunde acceptera. Istället för att som* Brand *tala om "det parlamentariska skojet" borde ungsocialisterna arbeta för att få sina egna kandidater invalda i riksdagen.*

Datering: Sannolikt sensommaren 1924. Sverige står i förbund med 53 (54) stater konstaterar Wicksell. Så var fallet till den 28 september 1924, då San Domingo inträdde som medlem.

Jag sympatiserar med *Brand* såsom den enda tidning, som har samma uppfattning som jag i politiska, religiösa och sociala frågor.* Men jag kan icke i allo gilla dess hållning, särskilt icke i de två härovan angivna punkterna.

Jag har varit försvarsnihilist, men jag är det icke mer. Jag var det icke av sentimentala skäl, ty jag har alltid ansett det berättigat att möta våld med våld, framför allt om det gäller att skydda en saklöst angripen, utan jag leddes av rent praktiska hänsyn. Mitt förstånd sade mig att försvarsåtgärder från vår sida gentemot en stormakt till ing-

---

* *Brand*, se fotnot i artikel 7.2.

enting båtade. De kunde tvärtom innebära en fara genom att ge motståndaren förevändning för ett angrepp och tillfälle att åberopa sitt spillda blod om det gällde att behålla vad han erövrat.

Visserligen kunde vi – såsom många den tiden förordade – skaffa oss trygghet genom att ingå förbund med en annan stormakt. Men i så fall måste vi så att säga förmäla oss med alla den stormaktens intressen och tvister: skulle Storklas hjälpa Lillklas om söndagarna så måste Lillklas gå Storklas till handa under vardagarna. Detta blev att komma ur askan i elden. Vi hade därför, menade jag, intet bättre råd än att avrusta och för resten lita till den förnuftiga världens opinion och till vår goda sak.

Men för närvarande står vi faktiskt i förbund med icke mindre än 53 stater, ja 54 om Förenta staterna medräknas, som faktiskt *är* medlem av Nationernas förbund, fast det ännu icke intagit säte och stämma däri. Detta förändrar onekligen ställningen. Ett militäriskt försvar för vårt land, om så olyckligt vore att det överfölls med krig, är under sådana omständigheter icke längre hopplöst, och å andra sidan har vi själva genom att inträda i förbundet iklätt oss vissa solidariska plikter som vi icke får svika.

Naturligtvis gäller fortfarande att icke en dag eller en man må offras åt de militära anspråken utöver det oundgängliga, och likaledes att de alltid misstänkta fordringarna på kadaverdisciplin hos de underordnade från de överordnades sida bör bekämpas. Vi borde – däri instämmer jag till fullo med fru Mia Löfgren i hennes förträffliga artiklar i *Tidevarvet* för några månader sedan – göra allt för att utröna det minimum av försvarskraft, som folkförbundet skäligen kan begära av oss, och beslutsamt gå ned till detta minimum – men icke därunder, förrän avrustningstankens allmännare förverkligande kan medge ytterligare reduktion. För övrigt läste jag i själva *Brand* för en tid sedan – jag tror det var i en artikel av hr C J Björklund – att nödvärn självfallet vore berättigat såväl för egen del som när det gäller att bistå den i nöd stadd är. Ett liknande uttalande gjorde i samma veva Ellen Key i en artikel i *Tidevarvet*.* Jag förstår icke, hur dylika yttran-

* Artikeln av Löfgren publicerades i maj och den av Key i juli 1924. Mia Leche-Löfgren, 1878–1966, gift med den liberale politikern Eliel Löfgren, var liksom ☛

den låter förena sig med ett yrkande på ren och ögonblicklig avrustning. Att alla faror för överfall på oss eller oss närstående folk vore uteslutna kan väl icke gärna påstås.

Så var det antiparlamentarismen. Här kan jag ännu mindre följa *Brand*. Charles Dickens säger någonstädes att han under sin verksamhet i ungdomen som riksdagsreferent hade förvärvat förmågan att kunna stå öga mot öga med en lagstiftande församling utan att sjunka till jorden av vördnad och beundran, och den förmågan tror jag vi har litet var. Parlamentarismen är helt visst ett skröpligt instrument och det vore alls inte lyckligt om allt reformarbete skulle reduceras till att vart fjärde, respektive vart åttonde år marschera till valurnan för att utse dem som skall tänka och handla istället för oss.

Men *kan* den undvaras, finns det något bättre att sätta i dess ställe? Och även om så vore, kan vi undgå att använda detta skröpliga verktyg, till dess detta bättre blivit funnet och satt i dess ställe? Ibland kan man undra, om den s k antiparlamentarismen alltid är så allvarligt menad. En ungsocialist i Landskrona för några år sedan anförtrodde mig att han och hans kamrater visserligen var teoretiska antiparlamentarister men i praktiken hörde till de ivrigaste inpiskarna vid riksdagsvalen.

Men vad skall ett dylikt kurragömma tjäna till? Varför icke arbeta på att få in Edra egna kandidater. Jag läser i *Brand* idag att Hinke Bergegren numera "sjunkit så djupt att han deltar i det parlamentariska skojet".* För min del har jag alltid beklagat att inte Hinke Bergegren

---

Ellen Key framträdande representant för de svenska kvinno- och fredsrörelserna. (Se även fotnot rörande Key i artikel 4.2). Ingen av dem var dock försvarsnihilist, även om Ellen Key mot slutet av sin bana närmade sig radikalpacifismen. Mia Leche-Löfgren satte däremot sitt hopp till en internationell rättsordning. Båda tillhörde kretsen kring *Tidevarvet*, en politisk veckotidning som utkom 1923–36 och företrädde den aktiva kvinnorörelsen och pacifismen. Den verkade i nära anslutning till Frisinnade kvinnors riksförbunds program. Bland medarbetarna fanns förutom de ovan nämnda bl a Kerstin Hesselgren, Anna Bugge Wicksell och Elin Wägner.
C J Björklund, 1844–1971, var politiker, tidningsman, agitator för anarkism och syndikalism, redaktör för *Brand* 1918–47 och i övrigt medarbetare i olika tidningar och tidskrifter, bl a som filmkritiker. Wicksell syftar här sannolikt på artikeln "Beväpning" från den 19 juli 1924.
* Hinke Berggren, se fotnot i artikel 10.7.

för länge sedan kommit in i riksdagen. Ni skulle i så fall där ha ägt åtminstone *en* representant för de malthusianska idéerna, vilket väl icke kan sägas vara för mycket. Även för Hinke själv skulle detta ha varit nyttigt. Han hade lärt sig att bättre "disciplinera sin tankegång", så som "vi jurister" säger och övervinna sin smak för onödiga kraftord. Vem vet? Kanske hade han i så fall aldrig lämnat det ungsocialistiska partiet, där han nog bäst hörde hemma.

K. W-ll.

8 Rösträtt och val

8.1 Två insändare till Aftonbladet i rösträttsfrågan

Det förslag till ändrade bestämmelser för rösträtt till riksdagens andra kammare, vilket framlades under valperioden 1906–08 och vilade för att godkännas eller avslås av den år 1908 nyvalda riksdagen, gav upphov till en intensiv debatt, i vilken Knut Wicksell deltog. Det omdiskuterade rösträttsförslaget gick i stort sett ut på att kravet på en viss inkomst eller förmögenhet för rösträtt slopades. Istället infördes andra "streck" såsom utskyldsstreck – skyldighet att ha inbetalt vissa avgifter till stat och kommun – och värnpliktsstreck.

Som framgår av inläggen nedan är Wicksell starkt kritisk till förslaget, vilket han anser innebär en inskränkning, snarare än en utvidgning av rösträtten.

Den 3 juni 1907 talade Wicksell i Göteborg över ämnet "Sveriges arbetare i det nuvarande politiska läget". Talet refererades i Ny Tid *och togs under den närmaste tiden upp i pressen, varvid många av hans synpunkter missförstods och förvanskades.*

Den 24 juli hade Aftonbladet *en notis, som beskyllde Wicksell för "falska påståenden" beträffande arbetarnas löneförhållanden. Wicksell skrev ett ampert svar, vilket återges nedan. Med anledning av Wicksells brev meddelade* Aftonbladet *den 3 augusti att uppgifterna i notisen hämtats ur* Upsala Nya Tidning *och att Wicksell avsett mannens och hustruns sammanlagda inkomst i sitt förargelseväckande "påstående".*

Den 8 augusti innehöll Aftonbladet *ett nytt genmäle från Wicksell (bibliografin 473), vilket kommenterades av tidningen med Wicksells ord att de röstberättigades antal "som bekant ... blir åtskilligt mer än fördubblat". Denna kommentar från* Aftonbladet *utlöste tydligen Wicksells andra*

inlägg i vilket slutligen refuserades av Aftonbladet *sedan det "lagts åsido och sedan i tidningsbrådskan bortglömts".*

Datering: Slutet av juli samt den 12 augusti 1907.

INSÄNDARE I

Herr Redaktör

Min uppmärksamhet har fästs på en notis i Eder tidning för den 24 d:s i vilken Ni beskyller mig för att ha framkommit med "falska påståenden" beträffande arbetarnas löneförhållanden. Skall denna beskyllning grundas på de ord Ni förmodligen efter något mindre korrekt referat tillskriver mig nämligen att "alla arbetare på landet har förmåner som går upp till 800 kronors värde" så ber jag att få upplysa om att jag icke påstått något sådant. Jag talade om mannens och hustruns *sammanlagda* inkomst i de talrika jordbruksarbetarefamiljer, där hustrun har självständigt förvärv, t ex genom deltagande i mjölkning och dylikt. Enligt bevillningsförordningens föreskrift skall ju dessa inkomster sammanräknas med mannens. *Utan* detta tillägg torde visserligen i de flesta fall en jordbruksarbetares löneförmåner icke uppgå till 800 kronors värde, om de än starkt närmar sig dit och i åtskilliga trakter av landet antagligen redan uppnår detta belopp.

Vad åter arbetarna i städerna ävensom industrisamhällena på landet beträffar, lär väl näppeligen numera någon fullgod arbetare finnas som icke förtjänar 800 kronor om året eller mera även om deras taxering, av olika skäl, ej sällan understiger denna summa.

Hur kan Ni nu framkomma med ett så orimligt påstående som att mitt framhållande av dessa fakta vore att likställa med "den gamla konservativa invändningen mot att någon rösträttsutsträckning alls vore av nöden". För det första, är det väl någon skillnad mellan att framställa ett argument på en tidpunkt då det bevisligen till alla delar var falskt, och att upprepa det sedan det genom omständigheternas makt i mycket stor utsträckning blivit en sanning och blir det mera

med varje dag som går. Men för det andra har jag ingalunda påstått att ingen rösträttsutsträckning alls vore av nöden. Alldeles tvärtom – om också inkomststrecket upphör att äga betydelse kvarstår ju det fruktansvärda utskyldsstrecket för vilket omkring halva antalet arbetare faller och väl även i framtiden kommer att falla om ingen ändring i våra oförsvarliga skatteförhållanden sker. Vad jag däremot sagt och tillsvidare står vid är att det vilande rösträttsförslaget på ovannämnda grund från arbetarnas synpunkt icke betecknar någon verklig utvidgning av rösträtten utan tvärtom en betydande inskränkning däri. Vill Ni söka vederlägga denna min ståndpunkt så var så god, men det måste i så fall ske med verkliga skäl icke med tomma fraser.

INSÄNDARE 2

Herr Redaktör

Då Ni trott Er kunna klubba ner min kritik av det vilande, liksom av det Staaffska rösträttsförslaget, med den enkla upplysningen, att enligt båda dessa förslag de politiskt röstberättigades antal "som bekant blir åtskilligt mer än fördubblat", så tillåter jag mig påpeka att denna Eder förutsägelse, om "bekant" eller ej, uppenbarligen är alldeles orimlig. Enligt 1900 års valstatistik utgjorde antalet män över 25 år, efter frånräknande av dem som för fattigdom eller sjuklighet befriats från mantalspenningars erläggande, omkring 1 045 000. År 1911, då de nya bestämmelserna för första gången skulle träda i kraft, torde denna summa i jämnbredd med den allmänna folkökningen ha stigit, låt oss säga med 8 eller högst 10%, alltså till något över elva hundra tusen. Detta skulle alltså utgöra valmanskårens storlek i *yttersta tänkbara fall*, nämligen om alla betalt sina *utskylder* och alla fullgjort sin *värnplikt*. (De från mantalspenningars erläggande befriade torde väl ungefär motsvara dem som kom att falla för fattigvårdsstrecket.)

Å andra sidan utgjorde de över inkomststrecket stående, som alltså ägde rösträtt i den mån de betalt sina utskylder, redan vid 1905 års val ej mindre än 530 000. Sex år tidigare, vid 1899 års val utgjorde motsvarande antal allenast 401 000. Det hade alltså på dessa sex år *ökats med över 30* %. Då stegringen av arbetslönerna sedan dess natur-

ligen fortgått med ännu raskare fart, torde man tryggt kunna förespå en proportionsvis lika stark ökning vid tiden för 1911 års val, då alltså valmanskåren, inberäknat de för utskylder häftande, *enligt nuvarande rösträttsbestämmelser* skulle uppgå till fulla 700 000, säger och skriver *sjuhundratusen*.

Om en fördubbling av de röstberättigades antal, eller ens något ditåt, genom inkomststreckets upphävande kan således under inga omständigheter bli tal. Men hur många av de utlovade nya valmännen skulle bli verkliga sådana, hur många kommer att falla för de båda utskyldsstrecken, det kvarstående (om än i viss mån reducerade) och det nytillkomna, hur många för värnpliktsstrecket?! Därom kan ingen nu säga något, ens gissningsvis enär utgången i så hög grad ligger i de civila och militära myndigheternas skön. För närvarande är flera hundra tusen arbetare icke ens upptagna till bevillning. Men detta är emot lag, och om lagens föreskrifter beträffande dem i framtiden noggrannare iakttas – vilket icke bör betvivlas – så kommer naturligtvis även dessa att i massor falla för utskyldsstrecket, något som bl a herr Kvarnzelius i sin överslagsberäkning tycks ha förbisett.* Vad värnpliktsstrecket angår, torde det vara nog att påminna om, att vid senaste "inryckning" i Stockholmsdistriktet saknades *en tredjedel* av de värnpliktiga. Skulle detta förhållande även i framtiden fortfara, så är det tydligt, att även sistnämnda streck kommer att anställa svåra härjningar, särskilt i de yngre valmännens led. Allting talar alltså för att även den rent numeriska ökningen blir ytterst ringa, och än mera blir detta efter all sannolikhet fallet om jämförelsen utsträcks till tiden *efter* 1911.

Den säkrast påräkneliga kontingenten bland de nya valmännen torde i själva verket vara den förstärkning som *hemmansägar- och arrendatorsklassen* skulle erfara, i det hemmavarande söner och mågar till hemmansägare, ävensom s k födorådstagare samt flertalet arren-

---

* Herman Kvarnzelius, 1864–1938, riksdagsman, tillhörde Liberala samlingspartiet 1900–24, därefter Frisinnade folkpartiet. Wicksells hänvisning till hans "överslagsberäkningar" torde avse ett föredrag om rösträttsförslaget, vilket refererades i *Aftonbladet* den 18 juli 1907.

datorer osv till ett antal av sammanlagt omkring 100 000 (enligt 1900 års valstatistik) på grund av våra egendomliga skatteförhållanden fortfarande saknar rösträtt. Att även de bör ha rösträtt är för mig otvivelaktigt, men att arbetarna för att bereda väg åt dessa element skall stympa sina egna led och dessutom se sitt inflytande förminskat genom nedsättningen av städernas representationsrätt, synes vara en högeligen orättmätig begäran, vare sig den kommer från "liberalt" eller konservativt håll.

Den enda verkliga ljuspunkten i det vilande förslaget är enligt min övertygelse den utlovade *kommunala* rösträttsreformen och vad därmed sammanhänger. Kan denna reform, inbegripet de proportionella valen till *första* kammaren, fås ensam för sig, så skall jag för min del hälsa den med glädje. Men att *köpa* den till priset av en reell försämring av andra kammarens sammansättning är från radikal synpunkt helt visst en ytterst motbjudande, och antagligen också en mycket dålig, affär.

Lund den 12 Augusti 1907
Knut Wicksell

AFTONBLADETS REFUSERINGSBREV

Stockholm den 24/8 1907

Hr Professor.

Då vi anser polemiken i denna punkt avslutad har vi äran översända till Eder Edert senaste genmäle med ursäkter för dröjsmålet. Detta har helt och hållet berott därpå att manuskriptet lagts åsido och sedan i tidningsbrådskan bortglömts.

Med utmärkt högaktning
För Aftonbladet
*Hbg.**

* Hbg, som undertecknat brevet av den 24 augusti, är med största sannolikhet Karl-August Hagberg, 1865–1944, medarbetare i *Aftonbladet* sedan 1892 och redaktionssekreterare 1911–16.

8.2 En sista tankeställare

Även efter valet 1908 tog Wicksell del i debatten, bl a med en artikel som först refuserades av Dagens Nyheter, *men publicerades i* Social-Demokraten *den 27 oktober 1908 under rubriken "En sista tankeställare" (bibliografin 440). Wicksell diskuterar i den tryckta artikeln det vilande rösträttsförslagets tänkbara öde och kommer till resultatet att det kan fällas av vänstern – om denna blott vill använda sin majoritet.*

Samma rubrik har använts även för ett opublicerat manus. Wicksell kommer här till i stort sett samma resultat men från något annorlunda utgångspunkter. Valresultatet har blivit klarare. Wicksell kan räkna upp en lång rad personer som tidigare stött förslaget men nu mist sina platser i kammaren. Av förslagets motståndare har å andra sidan endast sex ersatts av högermän. Trots detta tycks det oundvikligt att förslaget kommer att antas. I inledningen till en oavslutad andra artikel hänvisar Wicksell helt enkelt till en politisk trötthet i rösträttsfrågan som främsta förklaring. Avslutningsvis knyter Wicksell an till frågan om kvinnlig rösträtt och argumenterar för att kvinnor omedelbart bör få rösträtt enligt gällande villkor.*

Datering: Början av oktober 1908. Artikeln torde vara skriven sedan Wicksell fått tillbaka sitt refuserade inlägg från *Dagens Nyheter*, och sedan det av valresultatet framgått vilka som försvunnit ur riksdagen.

I

Utgången av valen till andra kammaren har helt naturligt framkallat åtskilliga funderingar rörande vår nuvarande regerings ställning och avsikter för den närmaste framtiden. Skall den avgå och lämna plats för en vänsterregering, skall den söka rekonstruera sig genom bort-

---

* I Wicksell-arkivet finns ett antal fragmentariska utkast med titeln "En sista tankeställare" – fyra med utsatt rubrik, ett antal udda blad om samma ämne samt sex blad numrerade 10–15. De senare ansluter sig väl till de två manusblad, som utgör avdelning II av den här publicerade uppsatsen. Några rader i slutet av den senare är identiska med ett avsnitt på manusblad 10.

stötande av sina minst folkkära element – det blev i så fall en grundlig rensning – eller skall den kompromissa och liksom i fjor inom vänsterns leder söka framlocka nya tällbergare (den gamla sitter ju för övrigt fortfarande i orubbat bo)?*

Märkvärdigt nog har ingen gissat på den utväg som dock för ett vanligt förstånd synes som den enda sannolika. Regeringen kommer helt enkelt att *sitta kvar* och regera vidare – fortwursteln, som det heter på tyska. Först måste den ju sitta för att bringa det vilande rösträttsförslaget i hamn, som är dess egentliga uppgift och raison d'être. Därefter kommer den att sitta under avvaktan på och hänvisning till de nya valen, som skall göra representationen till en trognare avspegling av folkmeningen i landet, men som ju för andra kammarens del först kan verkställas i september 1910. Och när så den nya valmetoden gjort sitt verk, ja då kommer vår högerregering, mänskligt att se, först riktigt att sitta och breda ut sig i högsätet.

Ty för det första har den då definitivt gjort sig kvitt den farliga *stadsradikalismen*. Men beakta följande lilla räkneexempel. Av städernas nuvarande 80 representanter i andra kammaren är efter senaste val endast 5 (fem) högermän och lika många "moderata". Alltså ett *överskott på vänstersidan* av ej mindre än *60 röster*. Enligt den nya valmetoden kommer städerna – om vi för enkelhetens skull antar att de fortfarande alla fick rösta för sig själva – att förlora en tredjedel av sina platser, så att dessas hela antal blir allenast 53 à 54 och av detta antal kommer högern och de moderata på grund av de proportionella valen ovillkorligen att besätta en del, låt oss säga en tredjedel. Denna tredjedel *kvittas* nu mot samma antal på vänstersidan, så att hela det effektiva vänsteröverskottet för städernas del kommer att nedgå (från 60) till allenast 18 platser.

Icke stort bättre kommer det att gå med *landsortsradikalismen*. Av de c:a 60 lantvalkretsar, som med tillhjälp av valmän från industri-

* Tällbergare, en benämning bildad av orten Tällberg, vars välkände riksdagsman Daniel Persson, 1850–1918, satt i andra kammaren från 1890 till sin död 1918, först som representant för Gamla lantmannapartiet, och från år 1900 som en av grundarna av Liberala samlingspartiet. Persson var en av de drivande bakom rösträttsreformerna.

samhällena på landsbygden numera väljer liberalt eller i ett par fall t o m socialdemokratiskt, kommer högern med all visshet efter proportionalismens genomförande att bemäktiga sig åtminstone en tredjedel, och om denna kvittas mot lika många på vänstersidan, så skulle här återstå ett netto på vänstersidan av 20 eller, då landsbygdens platser i det hela kommer att ökas med något över en sjättedel, av låt oss säga 24 platser. Med andra ord, för dessa båda områden, städerna och den industriellt uppblandade landsbygden tillsammans, skulle det nuvarande vänsteröverskottet av *120 platser* nedgå till allenast *ett par och 40*.

Återstår de mer eller mindre rena jordbrukskretsarna mest i södra Sverige "götablocket", som för närvarande sänder till andra kammaren c:a 90 högermän (inbegripet några moderata). Här är det alltså de nya valmännen, jordbruksarbetarna och småfolket på landet, som göra't ska. Men man skall ha en bra stark tillit, en verklig kolartro på dessa befolkningselements politiska vakenhet, självständighet och sammanhållning för att föreställa sig att de landvinningar för vänstern som här står att göra skulle redan i första taget uppväga den nyssnämnda kolossala nedgången på vänstersidan. Sant är att vi här nödgats räkna med vissa hypotetiska element, men hur man än vill göra om exemplet, torde facit bli lika litet tillfredsställande. Vi får helt enkelt vara beredda på att såsom produkt av den nya valmetoden än en gång få motse *en andra kammare utan vänstermajoritet*. Att en sådan dock *efterhand* skall kunna upparbetas där, vore väl alltför pessimistiskt att betvivla, men uppenbarligen blir den för all överskådlig framtid så svag, att den icke ens med understöd av sina blivande bundsförvanter i första kammaren skall förmå uppväga den fyrkvalda förstakammarmajoriteten. Och då man numera åtminstone till skenet skall kunna göra gällande, att även första kammaren är "folkvald", då med andra ord maktens tyngdpunkt hädanefter som hittills kommer att ligga i korridoren *mellan* båda kamrarna, så kan man väl förmoda att regeringen skall underkasta sig en liten icke alltför sträng skärseld på allenast två år, för att sedan lyckligen anlända till det paradis som utgör idealet för all högerpolitik: en säker och orubblig regeringsmajoritet i båda kamrarna tillsammans, med vars

tillhjälp den kan genomtrumfa alla anslag – och strunta i alla reformer.

Frågan blir då, om också den *nuvarande* andra kammarens vänster troskyldigt skall låna sitt understöd åt dessa lika genomskinliga som ödesdigra avsikter från högern.

Kan den förhindra dem? Utan tvivel. Som bekant antogs det Lindman-Tällbergska förslaget såsom vilande med allenast 17 rösters majoritet, 122 mot 105.

Bland dem som då ansågs ha röstat *för* förslaget, har, om jag eljest läst tidningarna rätt, följande herrar av olika anledningar lämnat riksdagen och *ersatts med vänstermän* (respektive med sådana av mera utpräglad vänsterfärg): Hildebrand, Pehrsson i Österby, Hjärne, Lindblad i Närlunda, Beckman i Linköping, Roos, Svensson i Olseröd, Andersson i Pettersborg, Pehrsson i Åkarp, Åkesson i Stångby, Neess, von Geijer, Asker, Lyckholm, Ödman, Lind i Tanum, Kjellén, Frih. Silverschiöld, Nilsson i Kattleberg, Lothigius, Hedenstierna, Sandén, Elowson, Lundblad, Johansson i Rönna, Johansson i Kälkebo, Jonsson i Freluga, Nydal, Eriksson i Rödsta, Emthén, Enander, Jonsson i Lycksele, Saedén – summa 33 st.

Å andra sidan har av förslagets motståndare följande *sex* fått vika för högermän: Frih. Adelswärd, Henricson, Eriksson i Lindehult, Biesèrt, Hörnstén och (möjligen) Andersson i Baggböle. Återstår alltså netto 27, eller med andra ord, 1907 års majoritet av 17 röster *för* det vilande grundlagsförslaget skulle, *om man vill*, kunna förvandlas i en majoritet *mot* förslaget på icke mindre än 37 röster (17+2x10). Uteslutet är ju icke att en eller annan av de dåvarande motståndarna sedermera kan ha ändrat mening, men även en utveckling i motsatt riktning är ju tänkbar och marginalen är ju i alla händelser tillräckligt bred för att några tvivelaktiga avfall (icke) skulle kunna omkasta utgången. Icke heller har så vitt jag vet någon vänsterrepresentant (men väl många av högern) förbundit sig eller av valmännen ålagts att rösta för förslaget. Alla försök i den riktningen har avisats. De valda vänstermännen står i denna sak fullt fria, bundna allenast av sitt samvete, sin övertygelse om det rätta för landet gagneliga.

Hur kan då överhuvud utgången vara tvivelaktig, ja än mer det vilande förslagets definitiva antagande från alla håll betecknas som självklart och oundvikligt? Till denna fråga skall jag ta mig friheten återkomma i en följande artikel.

II

Det enda som från vänsterhåll offentligen uttalats och rimligtvis kunnat uttalas såsom skäl för att underkasta sig vad man förklarat sig ogilla är – *trötthet*. "Landet bör förskonas", heter det, "för en ny upprivande rösträttskamp, vi måste ha arbetsro för lösningen av de många positiva uppgifter, som väntar oss och hittills blivit eftersatta under rösträttsstriden, skulle det vilande förslaget falla så stod vi ju på samma punkt som vid början av denna strid", osv. Men detta är ju ett komplett missförstånd. Ställningen nu är icke densamma som för 10 eller 15 år sedan. Den är såsom en enda blick på vallängderna och valens resultat ger vid handen, himmelsvitt olika. Då gällde det att sätta agitationens alla stormklockor i rörelse och på samma gång att vara beredd på eftergifter, även sådana av det kännbaraste slag, för att åtminstone vinna något. Nu åter löser "rösträttsfrågan", såvida man därmed menar det s k politiska streckets borttagande, *sig själv* icke blott i samma utan i långt större utsträckning.

[*Följande avsnitt är hämtat ur ett annat oavslutat manus med samma titel och i stort sett samma innehåll i de första manusbladen som återgetts ovan som del II.*]

Man behöver ju blott påpeka, att på vissa orter, t ex här i Lund, har valmanskåren ensamt under de sista åren ökats med hela 50%. Att denna rörelse som under de senaste 10 à 15 åren fortgått med accelererad fart, icke under den närmaste framtiden kommer att avstanna är så gott som säkert. Det gäller nu närmast att rikta all kraft mot det "götiska" blocket, som fortfarande håller tillsammans, under det att från flertalet av övriga landsändar den svarta eller gråmelerade färgen så gott som försvunnit. Det gäller att söka förmå Smålands och Östergötlands arbetarebefolkning att låta uppskatta sig till sin verkli-

ga inkomst, som nog i de flesta fall numera torde uppgå till erforderligt belopp. Det gäller också och ej mindre att i dessa efterblivna trakter verka i upplysningsväg, på det att icke, såsom nu t ex industriarbetarna i Huskvarna massvis må kasta sina röster på herr Räf, helt enkelt emedan de i honom trots allt ser en broder i kristo, eller emedan de om socialismens världsrörelse har samma uppfattning som gamle professor Palmblad i världen att den vore ett med "den rena, obetingade satansdyrkan" osv.*

Sköts valrörelsen och upplysningsverksamheten såsom sig bör i vårt land, så skall det även på den nuvarande riksdagsordningens grund icke dröja mer än ett par valperioder till, förrän andra kammarens frisinnade majoritet har nått det omfång, som krävs för att utgöra *majoritet även i riksdagen*, för att i de gemensamma voteringarna kunna göra sin vilja gällande även gentemot en absolut enhällig första kammare. Därmed skulle vi i det väsentliga ha nått målet för en frisinnad utveckling. "Svenska folkets rätt att sig självt beskatta" hade blivit en verklighet och de besittande klassernas representation i första kammaren hade trängts tillbaka till att vara vad den utan tvivel bör vara: ett överhus i brittisk mening, utrustat med en viss återhållande kraft i lagstiftningsfrågor men utan makt att styra landet efter sina klassintressen. Såvida icke man föredrar, vad enligt min mening vore idealet, att genom proportionella val i förening med enkammarsystem bereda dessa intressen sin behöriga plats i den enda kammaren.

---

* Erik Räf, 1858–1923, var en frikyrklig och förbudsvänlig industriman med intressen i bergsbruk och trävaruhantering. Han invaldes 1902 i Andra kammaren som representant för Jönköpings läns valmansförening. Efter en tid som vilde anslöt han sig till högerpartiet. Han lämnade riksdagen 1922.
V F Palmblad, 1788–1852, blev 1835 professor i grekiska vid Uppsala Universitet. Han gav även ut läroböcker i historia och geografi, medarbetade i ledande litterära och kulturella tidskrifter samt skrev skarpt satiriska inlägg i svensk dagspolitik. Det av Wicksell anförda citatet är hämtat ur *Den nyaste solförmörkelsen på publicismens himmel eller Sista akten i Går-an-dramat*, Upsala 1851, en stridsskrift mot Carl Jonas Love Almqvist. "Almqvist var socialist", skriver Palmblad. "Och socialist var han redan på den tid, då knappt någon i Sverige ännu visste vad denna sekt egentligen var". Hur långt Almqvist än hunnit på denna väg betvivlar Palmblad dock att han kom fram till det yttersta målet – "den rena obetingade Satans-dyrkan" (aa sid 4–5).

Vad som återstår är då egentligen endast partiella reformer, viktiga nog i sig själva, men utan den genomgripande praktiska betydelse, som de breda lagrens framträdande till makten innebär. Vad särskilt kvinnorösträtten angår, för vilken icke många torde livligare intressera sig än den som skriver detta, kan jag ej värja mig för tanken, att dess praktiska lösning allra enklast skedde om kvinnorna nu strax fick rösträtt på de *nuvarande* villkoren, något som väl icke kunde väcka allvarligt motstånd på något håll. Därmed vore början, visserligen av ringa omfång, gjord, som av sig själv skulle tränga till fortsättning och därigenom bli en medverkande kraft till det definitiva genomförandet.

8.3 En seger för – utskyldsstrecket

Följande manus är skrivet som en insändare och signerad "Valman i Lund". Med utgångspunkt från andrakammarvalet hösten 1908 visar Wicksell hur utskyldsstrecket påverkat valutgången i Lund. Han uttrycker sin bitterhet och besvikelse över hur denna ordning kränker det som bör vara en grundläggande liberal princip – en man, en röst, ja "en människa, en röst".

Ifråga om valet i Lund förhöll det sig så att vänsterns lista segrade på den ordinarie valdagen. Till riksdagsman återvaldes Jacob Larson med 854 röster, under det att högerlistan med Johan Thyrén som första namn fick 583 röster. Men Jacob Larson, som var ombudsman i Skånska Hypoteksföreningen, kunde inte få tjänstledighet för riksdagsuppdraget. Nytt val måste därför förrättas. Detta hölls den 21 november, då Johan Thyrén valdes med 995 röster. Hans motkandidat på en socialdemokratisk lista fick 816 röster. På grund av oguldna kommunalutskylder var 735 personer utestängda från valet.*

Datering: Slutet av november 1908, eftersom omvalet i Lund inte var klart förrän vid denna tid.

---

*Johan Thyrén, se fotnot i artikel 9.3.

Man bör icke alltför mycket ondgöras över att de liberala i Lund liksom på så många andra ställen i landet i sista stund deserterat från vänsterbaneret och fylkat sig kring högerns fanbärare. *Liberalism* är ju icke egentligen någon partibeteckning, utan en *sinnesriktning*, som kan vara mer och mindre utpräglad, men som i avgörandets ögonblick hos de flesta människor får ge vika för de egna intressenas, klassintressenas rent elementära makt. Och gentemot massan av besittningslösa, gentemot kroppsarbetarna, har de besittande, privilegierade klasserna, när det gäller, alltid det stora gemensamma intresset att bevara denna sin företrädesrätt. Härtill kommer hos många den rent instinktlika motviljan mot att låta sig representeras av en person av ringare samhällsställning än deras egen. Kan de så därtill nedtysta sina teoretiska betänkligheter därmed, att motsidans kandidat dock är en dugande, ja en rikt begåvad man, och att även han – om än i mera svävande och i själva verket till ingenting förbindande ordalag – förklarat sig böjd för "reformer", så där i allmänhet; ja då går det förr eller senare, som det nu gick.

Och därom är i det hela icke så mycket att säga. Intressegrunden är till sist den enda fasta grundvalen för det politiska livet. Att bygga på någon annan är endast att utsätta sig för missräkning, ramlande illusioner. Blott en yttersta princip, en sista rest av idealitet eller liberalitet måste man ovillkorligen kräva av dem som kalla och anse sig liberala: nämligen fordran på, att vars och ens intresse också måtte *få* göra sig gällande vid valurnan – en man, en röst! – i verkligheten borde det ju heta: en människa, en röst!

Men det är just denna princip som genom omständigheternas makt på det grövsta kränkts vid föreliggande val. Även inom 800-kronors streckets ram utgörs för närvarande den ojämförligt största delen bland Lunds valmän av kroppsarbetare. Hur kan det då komma sig, att deras kandidat ligger under vid valet med nära 200 röster? Skälet är ju för oss alla bekant: skatterestantierna, utskyldsstrecket, som faktiskt innevarande höst vridit rösträttens vapen ur många hundra arbetares hand *utöver* det regelbundet återkommande antalet "häftande" och *utöver* de hundratal, som under den tryckta tiden måst söka sig arbete på annat håll och ej haft råd att resa till valet.

Detta har medfört att den kolossala ökningen av valmännens nominella antal sedan sista val i verkligheten helt och hållet neutraliserats.

Vilken förträfflig anordning, denna! Lagen medger, att varje arbetare som uppnått en viss inkomst (vilken numera i städerna nås av så gott som *alla* fullvuxna arbetare) må få göra sina intressen gällande vid val av folkrepresentant. Men inträffar dåliga tider och en utbredd arbetslöshet, och blir därigenom presterandet i rätt tid av en viss större penningsumma, kommunalutskylderna, denna för de obemedlade alltid svåra uppgift, förvandlad till ren omöjlighet, i det både enskilda kassor och partikassa är tömda – då anses arbetaren plötsligt ej ha några intressen alls att bevaka, då skall han bortmotas från valurnan! Hur högt bör vi icke tänka om den vilande rösträttsreform (jämte ett halvt dussin andra garantier), som i det väsentliga bibehåller och t o m utvidgar detta "streck" såsom ett rikets dyrbara klenodium, under det att den ädelmodigt efterskänker inkomststrecket – sedan det praktiskt taget redan försvunnit!

Och slutligen: hur stolt bör ej den man känna sig, vars namn under sådana omständigheter äntligen lyckligt framgått ur valurnan. Om han är att betrakta som högerns eller den moderata vänsterns kandidat, därom har ju meningarna varit delade, men att han hela tiden varit *utskyldsstreckets kandidat*, om den saken kan icke minsta tvivel förefinnas. Han är nu så att säga vald med 1 000 röster mot 1 600 – av vilka hälften för tillfället är tjänstbara på grund av utskyldsstrecket. Intet under att utskyldsstreckets bibehållande och utvidgande jämväl till statsutskylderna står främst bland de "reformer" för vilka han förklarat sig vilja verka; förmodligen den enda till vars genomförande han med sin röst kommer att få bidra till lycka för ett älskat fosterland och till arbetsklassens höjande.

Valman i Lund

8.4 Författningsreform eller tronskifte?

Bakgrunden till denna insändare är den regeringskris som blev följden av 1917 års val. Alltsedan Karl Staaff våren 1914 avgått på grund av borggårdstalet och motsättningarna mellan honom och Gustav V, hade reger-

ingsmakten legat i händerna på de konservativa, först med Hjalmar Hammarskjöld, senare med Carl Swartz som statsminister. Som en följd av valet borde komma en vänsterregering. Wicksell ansluter sig till uppfattningen att en sådan måste ta vid där Staaff slutade, dvs begära garantier från kungen, att han inte skulle bedriva politik vid sidan av statsrådet. Om en sådan garanti inte kan erhållas är ett tronskifte enda lösningen. Ytterligare ett alternativ är en samlingsregering med de tre stora partierna – något som inte skulle ge monarken möjlighet att driva personlig politik.*

Valet 1917 resulterade i den Edénska koalitionsministären bestående av frisinnade och socialdemokrater. Nils Edén avkrävde Gustav V ett löfte om att inte hindra ett regeringsförslag om allmän rösträtt. Under Edéns ledning genomfördes rösträttsreformen 1918.

Datering: Talet om Argentina-affären och regeringskrisen pekar på oktober 1917. Troligt är att Wicksell skrivit artikeln under första delen av oktober, då det ännu kunde tänkas att Arvid Lindman skulle få plats i en ny ministär.

Herr Redaktör

Jag ger mig icke ut för någon mästare i politiken, men jag brukar roa mig med att försöka tänka logiskt, och så vitt jag ser kan den nuvarande situationen följdriktigt endast mynna ut i ettdera av två alternativ; antingen en koalitionsministär av alla tre partierna, på basen alltså av den 40-gradiga skalans slopande och kvinnorösträttens beviljande, eller också den nuvarande dynastiens avgång.

---

* Hjalmar Hammarskjöld, 1862–1953, professor i juridik och konservativ politiker, blev statsminister för en icke-parlamentarisk regering 1914 efter Karl Staffs avgång. Stödet för hans regering undergrävdes av de ekonomiska svårigheterna under krigsåren. I mars 1917 efterträddes han av en kortvarig ministär ledd av Carl Swartz, 1858–1926. Denne var industriman, tidigare finansminster och representerade den moderata högern. Swartz kom att spela en viktig roll för rösträttsreformens avgörande 1918. Angående Staaff, se fotnot i artikel 7.3.

Skall nämligen vänstern överta ledningen, så måste den, såsom herr Hellberg riktigt framhåller i sin tidning, ovillkorligen ta vid där den Staaffska ministären slutade, dvs med ett krav på *garantier* mot varje upprepande av den s k borggårdspolitiken.* Det har visserligen sagts, att dylika garantier icke nödvändigtvis behövde ta formen av någon förklaring från monarkens sida, i strid med den som han avgav för tre år sedan. Det vore nog, har man sagt, med ett uttryckligt tillkännagivande från den tillträdande ministären, att den kom att betrakta varje manifestation av nämnda slag såsom orsak att ögonblickligen begära sitt avsked. Men med skäl kan man fråga: om detta är tillräckligt nu, varför var det ej tillräckligt 1914?

De skäl, som Staaff i Andra kammaren avgav för sitt handlingssätt, och som då, såvitt jag vet, vann *båda* vänsterpartiernas fulla bifall, har väl ännu icke försvagats.

"En av de första förutsättningarna för en konstitutionell styrelse", yttrade han, "är, att konungens lagliga rådgivare, då de går att ge konungen råd, icke finna dessa råd verkningslösa, till följd av, att monarken redan genom offentliga uttalanden bundit sin prövning. Om rådgivarna icke får tillfälle att göra sina erinringar mot tillärnade politiska yttranden av monarken, så föreligger den möjligheten, att landet skulle kunna få en regeringspolitik, förd av monarken, och *en annan* förd av hans råd. Det är således viktiga grundsatser, som här är ifråga, grundsatser, om vilka man i de flesta länder knappast mera strider" osv.

Ett uttryckligt *löfte*, muntligt eller skriftligt från konungens sida, torde alltså vara oundgängligt, såvida man icke beslutar sig för – vilket också vore ett sätt – att betrakta honom alldeles såsom luft och hans personliga uttalanden såsom lika betydelselösa för statslivet, som vad vilken byggmästare Andersson som helst sitter och språkar om med sina vänner inne på Tre Remmare.

Det är klart att en dylik av regenten avkrävd utfästelse, ingalunda behövde antaga några för honom sårande former. Har han alltså i

---

* Wicksell avser Mauritz (Maggan) Hellberg, 1859–1947, redaktör i *Karlstads-Tidningen*.

detta avseende själv ändrat ståndpunkt sedan 1914, så kunde det hela ordnas till alla parters fulla tillfredsställelse.

Men vidhåller han, vilket väl är det sannolikaste, den åsikt, åt vilken han då gav ett så kraftigt uttryck, synes en tronavsägelse vara den enda möjliga lösningen på konflikten. Allt under förutsättning, att icke den nuvarande dynastiens försänkningar i nationen är så djupa och betydelsefulla, att den senare, hellre än att mista sin dynasti, tillsvidare ger avkall på sina politiska önskningsmål. Men uppriktigt sagt inser jag icke, vari dessa dess försänkningar skulle bestå. Om dess medlemmars, särskilt de nu levandes *personliga* karaktär kan man ju hysa den bästa tanke; därom är dock här icke fråga, banden måste vara av en olöslig *real-politisk* karaktär. Men så vitt jag förstår, existerar efter unionspolitikens strandande för tolv år sedan icke längre några band av sådan art.

Naturligtvis måste denna konflikt förr eller senare på ena eller andra sättet lösas. Men ett *uppskjutande* därav, vilket under nuvarande vanskliga förhållanden kanske vore lika bra eller bättre, kunde ju vinnas, om högern, med uppgivande av sitt motstånd mot de författningsreformer, som stått på vänsterns valplattform, ville medverka till regeringens bildande, och därigenom företaga den enda "uppslutning kring monarken" som för närvarande duger. Gentemot en koalitionsregering av alla tre partierna finns ju intet utrymme för en monarkens personliga politik och då kan följaktligen de nämnda garantierna tillsvidare undvaras.

Det sagda har emellertid ingen tillämpning på den nuvarande innehavaren av utrikesportföljen. Enligt min mening borde herr Lindman – *skyldig eller icke* – ha officiellt ställt sin plats till förfogande samma dag som Argentina-affären blev bekant.*

---

* Wicksells hårda ord om Arvid Lindman (se fotnot i artikel 5.3) har sin rot i den s k Luxburg-affären. Enligt en överenskommelse från 1914 hade tyska chiffertelegram från Tysklands chargé d'affaires i Argentina, K L von Luxburg, förmedlats av svenska utrikesdepartementet till Tyskland. I september 1917 avslöjades, att Luxburg i maj/juni på denna väg rekommenderat den tyska flottan att sänka argentinska fartyg på väg till entente-hamnar.

Att så icke skedde, och framförallt att det icke av vänsterpartierna långt kraftigare, än som blev fallet, påyrkades, torde vara en sak som vi i framtiden får bittert ångra.[1]

Knut Wicksel

[1] Att han nu, utan att hans oskuld i det skedda blivit klarligen ådagalagd, får konungens förtroende att jämte andra söka åstadkomma en ny ministär förbättrar sannerligen icke saken.

9. Bibelkritik

9.1 Skall man le eller gråta?

Bakgrunden till denna artikel ger Wicksell i de första raderna. Det är de många åtalen för hädelse och smädligt skrivsätt mot konung och riksdag m fl liknande förbrytelser, som inspirerat honom. Wicksell diskuterar vad som kan ligga bakom denna plötsliga känslighet hos statsmakterna.

Tidigare har svenska skalder, t o m sådana med teologisk utbildning och verksamma som präster, gycklat tappert med bibliska berättelser och personer. Allmänheten har hållit till godo, sjungit visor om Gubben Noak och andra gestalter ur bibeln, men nu har stämningen svängt. Skälet är enligt Wicksell att det nu inte längre är fråga om skämt utan gäller allvar. Kritikerna vill upplysa och undervisa istället för gyckla och roa. Detta tål inte de styrande. Religionen kan inte kastas över bord, vad skall man då använda för att hålla massorna i styr?

Datering: December 1888, efter den fällande domen mot Branting och ledaren i *Göteborgs Handelstidning* den 5 december.

Religionsmål och åtal för politiska förbrytelser tycks nu riktigt ha kommit på modet hemma i Sverige. Det går som käppar i hjul: en månad åt Lindkvist, tre månader åt Lennstrand, tre och en halv dito åt Branting utom alla "månader", avsuttna eller att avsitta åt Janhekt, Palm m fl, m fl.* Rätt nu blir det nästan en skam för hederligt folk att

* Alfred Lindkvist grundade tillsammans med Viktor Lennstrand 1889 tidningen *Fritänkaren*, organ för Sveriges utilister. ☛

ej ha tillbragt en tid på Långholmen. Åtminstone kan var och en som vill kallas radikal lätteligen vara misstänkt för ljumhet och salongsliberalism såvida han ej kan uppvisa att han åtnjutit några månaders fribröd på detta vårt svenska *prytaneion*.*

Hur skall allt detta sluta? Att det måste sluta illa synes mig tämligen klart, men för vem? För de religiöst eller politiskt frisinnade eller möjligen för den (eller de) *Torquemada redivivus* som synes fast besluten att, kosta vad det vill, hejda samhällsutvecklingen eller snarare föra den tillbaka till någon länge sedan övergiven etapp.** Man erinrar sig ovillkorligen ett välbekant litet poem om en olycklig lokomotivförare som med livet fick plikta för sin ovana att köra "för fort". Olyckor kan emellertid även uppstå, om man backar med alltför stark fart, ja jag tror till och med att faran för urspårning då är större.

Det förunderliga är blott att en dylik retrograd rörelse överhuvud

---

Viktor Lennstrand, 1861–95, född i ett frireligiöst hem, började 1887 agitera mot kristendomen och reste omkring i landet "för att i hänförd övertygelse predika kristendomens fall". (Hjalmar Branting i nekrolog den 2 november 1895.) Lennstrand avtjänade under tiden 30 november 1888–1 mars 1889 tre månaders fängelse för förnekelse. På "föga mer än ett år" åtalades han sju gånger för hädelse, gudsförnekelse eller båda delarna.

Angående Branting, se artikel 10.4. Hjalmar Brantings fängelsestraff hade sin orsak i att han i *Social-Demokraten* tryckte en artikel av Axel Danielsson, "Till världsalltets upphovsman". Danielsson hade blivit åtalad och fälld. Brantings avsikt var att ge honom moraliskt stöd. Han räknade med att bli åtalad men frikänd. Han dömdes emellertid till 3 1/2 månaders fängelse, vilka avtjänades hösten 1889.

Anders Janhekt, 1861–1942, började som arbetare inom jordbruk och tegelindustri. Från 1887 verkade han som socialistisk agitator och avtjänade under åren 1887–88 sammanlagt 10 månaders fängelse för förgripliga yttrande i tull- och rösträttsfrågor. 1892 startade han *Ny Tid* i Göteborg.

August Palm, 1849–1922, blev under sin vistelse som gesäll i Tyskland bekant med den framväxande socialistiska arbetarrörelsen. Återkommen till Sverige inledde han sin agitatorsverksamhet 1881. Under åren 1887–88 åtalades han och dömdes vid två tillfällen till sammanlagt 6 1/2 månaders fängelse för bl a smädelse av riksdagen.

* Prytaneion var i vissa grekiska städer den byggnad, där de styrande hade sitt säte och intog sina måltider på statens bekostnad. Andra förtjänta medborgare kunde inbjudas, något som ansågs som en ära.

** Tomas de Torquemada, 1420–98, blev ryktbar för sin hänsynslösa framfart som ledare för den spanska inkvisitionen, dvs den förföljelse som kyrkan utövade mot irrläriga och avfällingar.

varit möjlig; att med andra ord, för att blott hålla oss till religionsmålen, juryer gång på gång kunnat hopsamlas och det även i huvudstaden, vilka efter krafter bistått vederbörande i deras arbete för det fria ordets undertryckande. Och till råga på allt kommer nu *Handelstidningen* i Göteborg och tar i försvar icke åtalen – det var då äntligen väl – men desto ivrigare juryns handlingssätt, särskilt i det sista Brantingska målet. Juryn hade ej kunnat handla annorlunda, menar *G.H.T.* ty: Om också en person som förnekar Guds tillvaro icke gärna kan på samma gång göra sig skyldig till hädelse mot Gud och därför dömas, så finns däremot intet hinder i vägen för att han kan dömas för "gäckeri" med "Guds heliga ord".*

Ytterst märkvärdigt! Skulle då icke gäckeri likaväl som hädelse förutsätta att den som gäckar tror på tillvaron av föremålet för sitt gäckeri? Eller vill *H.T.* ha godheten upplysa hur den som ej tror på Guds tillvaro likväl kan tro på tillvaron av ett "Guds heliga ord"?? Men *bibeln*, säger *H.T.*, är Guds ord, visserligen icke enligt *vår* åsikt, skyndar tidningen att tillägga, förmodligen ej heller enligt juryns, men enligt *lagen* och juryn har blott att tillämpa lagen. Vi häpnar! Enligt svensk lag är således bibeln Guds ord. Hela bibeln? Och allt gäckeri med bibeln eller någon del därav hemfaller under lagens straffbestämmelse: straffarbete i högst två år, såvida det ej skett av obetänksamhet eller lättsinne då fängelse eller böter må kunna ådömas. Nå men i all följdriktighets namn: hur har då de herrar och män kunnat undslippa vadmalströjan, som tillåtit sig – och detta visserligen ej i "lättsinne" – att ur vår nya bibelöversättning utmönstra, dvs praktiskt tillintetgöra en del av Guds heliga ord. (Vi syftar då på det bekanta stället: 1 Joh. 5:7. om "de tre som vittna i himmelen").** Detta är dock något vida värre än gäckeri om eljest ett dråpslag är

---

* Den av Wicksell diskuterade ledaren i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* förekom den 5 december. Wicksells citat och referat är icke ordagranna men söker återge andemeningen i artikeln.

** Wicksells reflexioner om en passus i den nya bibelöversättningen och dess upphovsmän syftar på att kyrkomötet 1883 enligt Bibelkommissionens förslag strök 7:de versen i 5:te kapitlet av Johannes 1:a brev och fördelade innehållet i den gamla vers 8 på verserna 7 och 8 i den nya bibelversionen.

värre än en speglosa. Alltså: K. Bibelkommissionen och medlemmarna av 1883 års kyrkomöte; möjliga reservanter undantagna, utan vidare på de anklagades bänk och kontrasignerande statsrådet dazu. Och fram med strafflagens kap 7 §1 i hela dess stränghet. Förmildrande omständigheter föreligger icke ty omöjligen kan man påstå att dessa värdiga herrar handlat av lättsinne – snarare torde ett visst tungsinne ha gjort sig gällande när man äntligen lät det "dyra", understuckna bibelstället falla. Och att de handlade av "obetänksamhet" lär väl åtminstone *H.T.* ej påstå.

Eller är kanske målet för gammalt? Ja, det är visst för gammalt, och lagen är mycket, mycket för gammal, och *H.T.* börjar också på att bli för gammal. Till på köpet driver *H.T.* själv gäck eller lastar åtminstone en del av guds heliga ord, nämligen djävulsdogmen. Den kallar mörksens furste för "otyg" och antyder att gentemot tron på djävulen "ironiens" (det lär väl på svenska vara: gäckeriets) vapen väl är tillåtliga. Har då *H.T.* glömt att djävlaläran är *minst* lika biblisk och följaktligen lika mycket guds ord som allt det övriga. Hela nya testamentet och i synnerhet evangelierna, i synnerhet Jesu egna tal och liknelser är ju bokstavligen mättade med tron på djävlar. Till dessas karakteristik, indelning i olika klasser, kännedomen om deras levnadssätt osv lämnar bibeln i det hela långt flera bidrag än ifråga om snart sagt alla de andra över- eller underjordiska tingen. Och en så vördnadsvärd lära vill *H.T.* prisgiva åt de otrognas gäckeri – förlåt: ironi. Här har *H.T.*, fruktar vi, fått ett av sina numera sällsynta återfall av ungdomlighet från den tid då Göteborgs Handelstidning med sin V.R. ensam höll våra teologiska fakulteter i schack – men det är nu längesedan.*

Låtom oss vara uppriktiga. Varom är det egentligen fråga? Om gäckeri, sårande av andras religiösa övertygelse? Jo pytt! Är då Lennstrand, Danielsson, Branting sådana lustigkurrar att de omöjligt trots de allvarligaste tillrättavisningar kan låta bli att gyckla med det heliga, driva skoj med annat folks tro. Och å andra sidan: har den religiö-

* Signaturen V.R. stod för Viktor Rydberg, 1828–95, medarbetare i *Handelstidningen* under tiden 1849–50 och 1855–76, var liberal samhällskritiker, författare och professor.

sa känslan hos oss, som fordom hållit till godo med allt det gyckel som Dalin, Bellman, C. F. Dahlgren (prästman), Vitalis, Braun, Fahlcrantz (teol. professor och sedermera – utan att ha återkallat sin Noaks Ark – biskop), m fl, m fl överhopade en del av de bibliska berättelserna med – har denna känsla plötsligen i våra dagar blivit så ömtålig att den nu omöjligen längre kan fördra litet mer i samma väg?* Vem kan inbilla sig något dylikt? Nej den enda och enkla orsaken varför tryckfrihetsförordningens och strafflagens rostiga vapen än en gång blivit bringade till användning innan de för alltid förflyttas till glömskans arsenal är just den motsatta att det icke längre är fråga om *skämt* utan om *allvar*. Man nöjer sig ej längre med att sjunga visor om "Gubben Noak", "Konung Ahasverus" eller "Profeten Elisa" (Elias) som "for till himla uti en schäs", utan man djärvs på fulla allvaret gå ut bland folket och med anförande av skäl och bevis förkunna för dem att den religion i vilken de blivit uppfostrade icke är grundad på sanningen, icke förenlig med renare begrepp om rätt och sed, att den måste i grund reformeras för att icke säga helt avskaffas. Härav tårarna – eller rättare härav harmen, ilskan, förföljelsen, de dryga böterna och nu till sist fängelset. "Man" känner sig ingalunda sårad i sin religiösa känsla ty denna har bland de tongivande i samhället – liksom överhuvud bland de bildade klasserna – länge sedan blivit så inkapslad att fråga kan bli om *någonting* annat än skalet är kvar därav; men man *törs* icke uppge religionen ("folkets" religion nämligen) ty man vet ej vad man skulle sätta istället. Att ingenting skulle träda istället, att det medel till att "hålla massan i styr" (som det så vackert heter när herrarna är för sig själva) skulle helt kastas över bord den tanken tål man icke för sin död. Men man får emellertid se till att försona sig med den.

---

* De sex svenska författare, som Wicksell räknar upp, härrör från 1700-talet och 1800-talets förra del. Samtliga har gjort sig kända – åtminstone i en del av sin produktion eller under någon period av sitt liv – för ringa vördnad för världsliga och himmelska makter. Historikern Olof von Dalin skrev även prästsatirer, C F Dahlgren varnades av Stockholms konsistorium för sina polemiska satirer och Wilhelm von Braun gycklade med kungar, generaler och präster – för att citera hans skildrare i *Svenska män och kvinnor*.

Religionsförföljelser (utom möjligen i Ryssland, men troligen även där) har i vårt århundrade visat sig vara ett absolut obrukbart medel till bekämpande av tidsandan. Varhelst de försöktes, såsom mot D Strauss och Büchner i Tyskland, mot G.W. Foote i England och ännu några andra dylika fall, har resultatet utan undantag visat sig vara detsamma: ett *påskyndande* istället för *fördröjande* av fritänkeriets utveckling och spridning bland massorna, därjämte en ära och ryktbarhet för den direkt angripne som merendels fullt uppvägt den visserligen ej obetydliga sociala och ekonomiska skada man lyckats tillskynda honom.* Men till och med om så ej vore, t o m om man kunde helt tillintetgöra en och annan bland de ledande fritänkarna och åtminstone för ett eller annat år hindra utbredandet av hans idéer, så drar man dock därmed på samma gång över sig själv en outplånlig skam, förringar i oerhörd grad just den prestige bland folket som man ville upprätthålla.

Ty ingen människa tror numera att förföljelsen sker *bona fide*. Ingen inbillar sig att statsrådet A, justitieråden B C D. eller ens biskoparna X Y Z. skulle så innerligt vara fästade vid berättelsen om Adams skapande av en jordklimp och kvinnans av mannens sidorev, om "äppelhistorien" och vad allt de myter må heta, av vilka vår religion sammansätter sig, att de för att upprätthålla tron på dessa legender skulle

---

* David Friedrich Strauss, 1801–74, utgav 1835 *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet* (svensk översättning 1841), där evangelierna framställs som en rad myter. Arbetet blev en litterär framgång med ett stort antal upplagor, men på grund av våldsam opposition från kyrkligt håll kostade det honom den professur i Zürich han var kvalificerad för.

Ludwig Büchner, 1824–99, filosof och läkare, föreläste vid universitetet i Tübingen i medicin och rättsmedicin, men måste lämna sin lärostol sedan hans filosofiska huvudverk *Kraft und Stoff* kommit 1855 (svensk översättning 1869). Büchner var en av de främsta företrädarna för "materialismen" i den strid som på 1850-talet utkämpades mellan olika filosofiska riktningar.

George William Foote, 1850–1915, grundade 1851 tidskriften *The Freethinker* och dömdes 1883, liksom distributören och boktryckaren, till fängelse för hädelse. Han utgav också de båda publikationerna *The Liberal* och *Progress* (1879–87) och efterträdde Bradlaugh som ordförande i The National Secular Society. I övrigt bedrev han ett omfattande författarskap med ett flertal bibelkritiska inlägg.

vilja tillgripa en så obehaglig utväg som att sätta en eljest oförvitlig person i fängelse – utan man säger sig helt enkelt: de har blivit vettskrämda, de är rädda att mista sin makt, sitt inflytande och tillgriper därför i sin blindhet vilka medel som helst, även sådana, som de vid lugnare besinning redan ur klokhetssynpunkt skulle förkasta.

Och rörande "majestätsbrotten" och "smädelserna mot riksdagen" lyder omdömet bland de lugnare tänkande lika. Att konung och riksdag *är* ofelbara, därpå tror ju ingen människa. Om det då kan vara nyttigt att låtsa, som om de vore det, att undandra dem från en frimodig kritik, och varför detta skulle vara nödvändigare bland oss än i England, Frankrike eller Förenta Staterna – allt detta måste synas i hög grad underkastat tvivel – ett tvivel som de styrande helst borde söka undvika att uppväcka.

När så religionsmålen och de politiska åtalen till sist måste inställas – ty de som verkligen anser sig ha något av vikt att förkunna för folket låter sig ej förtröttas av några månaders inspärrning, men den allmänna meningen kommer ofelbart och det kanske snart nog att tröttna på den oupphörliga förföljelsen mot olika tänkande, lika visst som den en gång grundligt tröttnade på konventikelplakatets tillämpning – ja vad så. Då har ju motpartiet till de styrande åter segrande utgått ut striden; och som bekant är det icke den besegrade utan segraren som föreskriver fredsvillkoren. Kommer så härtill att våra styrande personligheter – vilket man väl må antaga – i grund och botten är hederliga och rättänkande män så skall hos dem till den lidna skadan, det förminskade anseendet, otvivelaktigt sälla sig inre förebråelser över att av överilning eller envishet ha för ett tvetydigt mål använt mer än tvetydiga medel. "Försoning och samhällsfrid" är vackra ord, alltför vackra för att man skulle vilja tro, att de som tagit dem till sin lösen blott skulle använt dem som täckmantel för oädla syften.

Må detta parti endast komma ihåg att samhället ej utgörs av vissa klasser blott utan av alla klasser, alla medborgare (att vi alla tillhöra samhället) och att verklig samhällsfrid endast kan vinnas på en bred grundval som i största möjliga mån lämnar utrymme åt alla intressen, alla strävanden, helst åt sådana om vilkas uppriktighet, ja även oegen-

nytta ingen, troligen ej ens de som anställt de senaste åtalen, kan undgå att vara övertygad.

9.2 Förklaring angående föredraget: Tronen, altaret, svärdet och penningpåsen

Den 2 november 1908 höll Wicksell sitt beryktade föredrag, "Tronen, altaret, svärdet och penningpåsen" i Stockholm (bibliografin 385) Arrangör var Ungsocialistiska partiets centralkommitté. Föredraget skulle senare leda till åtal och dom för hädelse. Han hade redan tidigare hållit det på andra platser utan att orsaka samma uppståndelse.

I början av 1909 utkom föredraget på arrangörernas begäran i tryck. De yttranden som framkallat hädelseåtalet var uteslutna. Wicksell ville inte att de skulle leda även till ett tryckfrihetsåtal. Redan före publiceringen hade Wicksell av en tidning tillfrågats om vad han egentligen sagt. I arkivet finns ett manus, daterat den 6 november, som inleds med Herr Redaktör! och därefter några överstrukna rader: "På Eder begäran meddelar jag härmed det ställe i mitt föredrag, som efter vad det uppgetts kommer att föranleda åtal". Vilken tidning som begärt förklaringen anges inte, men Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning *innehåller den 9 november utdrag ur en förklaring från Wicksell "som vi anmodat honom lämna". Vissa formuleringar från nämnda manus känns igen, men det är ovisst om detta är en variant av eller ett koncept till den insända förklaringen.*

Debatten fortsätter. Den 11 november innehåller Handelstidningen *ett yttrande från Wicksell (bibliografin 684): "När människan försjunker i slö resignation inför rena orimligheter, så finns det faktiskt intet annat medel att väcka den ur dvalan än satirens gisselslag ..." Wicksell säger sig ha gjort detta inlägg i en annan tidning. Denna tidning är tydligen* Svenska Dagbladet *som – likaledes den 11 november – innehåller en "skrivelse med begäran om dess publicerande" från Wicksell. Dessförinnan hade* Svenska Dagbladet *mått honom skäppan full i en ledare den 6 november och i upprörda artiklar av Gustaf Stridsberg* den 8 och 9 november samt i*

* Gustaf Stridsberg, 1877–1943, uppmärksammad skribent i *Svenska Dagbladet* från 1901.

sina kommentarer till en Wicksellvänlig artikel av Hjalmar Branting, som Svenska Dagbladet *den 10 november tryckte av in extenso. Den 13, 16 och 18 november fortsätter angreppen mot Wicksell.* Göteborgs Handelstidning *får i förbifarten en släng av sleven för sin "synnerligen märkliga" ledare. Så kom rättegången mot Wicksell och meningsutbytet fick ett annat forum.*

Datering: 6 november 1908.

På tal om "altaret" omnämnde jag Kalmar rådsturätts bekanta dom över fritänkaragitatorn O Ljungdahl, för det denne på ett möte sagt, att "bibelns gud brutit mot alla sina bud utom det första" och såsom bevis för hans överträdelse av det sjätte budet anfört den bekanta berättelsen om Jesu avlelse av den helige ande, vilket, då ju hans moder var en annans trolovade hustru, skulle ha inneburit ett slags äktenskapsbrott.* Därefter fortsatte jag, så vitt jag kan erinra mig, ordagrant, som följer:

Om ett dylikt yttrande straffas med 3 månaders fängelse, om det är straffbart att "driva" med berättelsen om den övernaturliga avlelsen, så är det alltså förmodligen vederbörandes mening, att vi bör ta denna berättelse på fullt allvar. Låt oss försöka då, låt oss resonera litet om saken. Vad skall vi säga om den där historien om den helige ande och Jungfru Maria? Tja, inte kan man precis påstå, att han *förförde* flickan, hon var ju själv strax villig, vid första invit neg hon och sa: Si herrans tjänarinna etc, utan att ens tillspörja sin fästman. Men den stackars fästmannen var det verkligen litet synd om, vad hade han egentligen förbrutit, efter han skulle försättas i en sådan ledsam situation? Han blev ju visserligen mycket benådad efteråt. Han fick

---

*Fritänkaragitatorn Oscar Ljungdahl, 1849–1941, åtalades efter ett föredrag i Kalmar i april 1903 för hädelse och dömdes till fängelse. Domen ändrades av Högsta domstolen till böter. Ljungdahl var under åren 1900–03 utgivare av tidskriften *Fria ord* och hyllades på sin 75-årsdag den 29 april 1924 av tidskriften *Brand* som "den outtröttlige stridsmannen mot kristen vidskepelse".

enligt Matteus icke mindre än 6 uppenbarelser i sömnen – icke ens lektor Waldenström, som står så väl med vår herre, torde ha fått så många – och hans belöning i ett annat liv övergår naturligtvis all beskrivning.* Men ändå! Jag är nästan säker på, att han i all sin fromhet gick och grumsade litet för sig själv över det skedda och kanske sade i sitt stilla sinne, när ingen hörde på: "det var ju ändå f–n, att inte den helige ande kunde låta mig få göra min lilla Jesus själv". Men då hade ju världen icke kunnat frälsas! Det är det, ser ni, då hade världen icke kunnat frälsas, det enskilda *måste* vika för det allmänna ...

Denna ovärdiga fabel är näppeligen ens kristen, den tillhör i varje fall icke den äldsta kristna traditionen. Den förekommer som bekant icke hos Markus, ej heller hos Johannes och hos Matteus och Lukas förekommer den endast skenbart. Den nyare bibelforskningen tycks allt mer bli ense om att betrakta den såsom en efteråt gjord tillsats, främmande för även dessa evangeliers ursprungliga lydelse. Icke heller var väl den första kristna tiden så naiv, att en dylik historia kunnat "av sig själv" uppkomma och vinna tilltro, åtminstone ej bland de mera bildade. Det var Ciceros och Senecas tidsålder, hos Cicero och Seneca återfinner vi i själva verket allt som är vackert, ädelt och upphöjt i kristendomen, blott icke den grova vidskepelse, som skämmer ut den. Det är förfallets, det inbrytande barbariets tid, som har skapat denna historia. Den måste ses mot bakgrunden av det moraliska tillstånd, då det ansågs, om icke såsom en ära, så i varje fall som en helt naturlig sak, att de höga herrarna gjorde intrång i sina undersåtars "äktenskapliga rättigheter". (Jag anförde här efter Suetonius några drag av hovsederna under kejsartiden).** Den är skriven av barbarer för barbarer och har genom vanans och traditionens makt hållit sig

---

* Paul Peter Waldenström, 1838–1917, var under sin aktiva tid en av de mest kända och omtalade personerna i Sverige. Till yrket läroverkslärare verkade han även som religiös ledare och politiker. Han var under nära 50 år redaktör för tidskriften *Pietisten* och en av de ledande inom Missionsförbundet. Som politiker och riksdagsman 1885–1905 anslöt han sig inte till något parti men var närmast radikal-liberal i sin åskådning.

** Gajus Suetonius Tranquillius, romersk historiker verksam ungefär år 100–125. Hans förnämsta verk, biografier över de tolv första romerska kejsarna, finns i svensk översättning från 1832 och två senare partiella översättningar från 1918 och 1961.

uppe under mer eller mindre barbariska århundraden. Men att den i våra dagar, med vår bättre insikt och renare moraliska begrepp fortfarande skall med våld upprätthållas och anses "helig", sedan allt förnuftigt folk längesedan förkastat den – det kan icke tillåtas.

När en person som dr Fridtjuv Berg, i övrigt enligt min mening en av våra mest sympatiska politiska personligheter, uttalar sig för bibehållandet av religionsundervisningen i våra skolor, så skulle jag vilja fråga honom: tror dr Berg på denna berättelse?* Tror han, att det på kejsar Augusti tid fanns en kvinna i Palestina, som födde ett barn utan mans tillhjälp, alltså utan att några manliga sädeskroppar inträngt i hennes äggcell – ty vi skall väl ändå inte uppfatta hennes förhållande till den heliga ande såsom en rent könslig beblandelse – tror han därpå, eller, vilket kan komma på ett ut, anser han det icke lämpligt, icke opportunt att bestrida den. Då har han i alla händelser kommit längre bort från de vägar, på vilka både han och jag en gång vandrade, än jag någonsin trott vara möjligt. Vill han åter öppet medge, att han förkastar detta eländiga falsarium, så frågar jag honom än ytterligare: "Skäms han då icke över en religion, som stöder sig på, om också blott ett enda dylikt dokument, skäms han icke framför allt över att sätta det i händerna på våra barn, det tjugonde århundradets barn? Jag begär ett svar härpå".

Lund d. 6 Nov. 1908
Knut Wicksell

9.3 Rätten att håna

Då riksdagen sammanträdde på nyåret 1909 motionerades om ett slopande av den s k hädelseparagrafen. Motionen avslogs, efter anföranden av bl a professor Thyrén. Debatten i riksdagen inspirerade Wicksell till en principiell utredning av vad hån är och när det kan anses berättigat att håna.

---

* Anledningen till att Wicksell vänder sig till Fridtjuv Berg, 1851–1916, med sina frågor är att denne dels varit invecklad i pressdebatter om religionsundervisningen, dels under åren 1905–06 varit ecklesiastikminister och sedan 1908 var ordförande i det pedagogiska utskottet inom styrelsen för Stockholms stads folkskolor.

Wicksell önskar att en möjlighet till sanningsbevis införs i strafflagen. Hån grundat på "tillräckliga skäl" skulle sålunda tillåtas, om den hånande kunde påvisa dessa skäl.

Datering: Mars/april 1909. Detta är en trolig datering. Såväl 1909 som 1910 förekom motioner om hädelseparagrafens avskaffande. Wicksells insändare måste dock ha inspirerats av riksdagsdebatten 1909, eftersom han uttryckligen nämner Thyrén. År 1910 yttrade sig inte denne i frågan. Debatten ägde rum den 13 mars 1909. Manuskriptet bör vara skrivet när riksdagstrycket från denna kom Wicksell tillhanda.

Herr Redaktör

Först i dagarna har det stenografiska referatet över den s k hädelsedebatten i vår riksdag kommit hit till Lund. Det faller av sig självt att jag med största uppmärksamhet genomläst detsamma och med Er tillåtelse ber jag att få framställa några korta reflexioner över denna debatt. Det förefaller mig nämligen som om trots de intressanta och talangfulla uttalanden som – man kan gärna säga från båda sidor – framkommit ingen dock tillräckligt betonat vad som för mig står såsom sakens egentliga kärnpunkt.

Från båda hållen har man utan vidare liksom förutsatt, att *hånet* endast och allenast vore en form, en skarpare form för förnekelse eller kritik. Från denna utgångspunkt är steget icke långt till att med professor Thyrén och hans meningsfränder beteckna hånet såsom en oberättigad, otillständig dylik form.* Vad man tillräckligt klart kan uttrycka i enkla ord, i den "rena tankens" form bör man ju icke onödigtvis uttala i ordalag som kränker, smärtar och sårar. Detta är full-

---

*Johan Thyrén, 1861–1933, färgstark professor i straffrätt i Lund och partilös riksdagsman 1909–17. Se även artikel 8.3.

komligt riktigt, men själva utgångspunkten torde vara felaktig. Hånet är *icke* eller icke blott en form för förnekelse. Det är tillika och i främsta rummet en form för *klander*. Det riktar sig icke endast mot saken, åsikten utan tillika och framför allt mot personen, som hyser och utbreder denna åsikt. Hånet är på samma gång, åtminstone i stort sett, en mildare form för klandret. Det klandrande ordet eller epitetet utsägs icke direkt utan underförstås. Meningen med hånet är eller bör åtminstone vara att komma den åsyftade personen att "taga åt sig piken" som man säger, inse sitt fel och efter omständigheterna le eller blygas över sig själv. Hånet är alltså berättigat om och i den mån klandret är berättigat, dvs om och i den mån ett klandervärt förhållande eller tillvägagående föreligger. I annat fall är hånet liksom klander icke berättigat utan förtjänar självt klander, eventuellt även straff – om laga straff eller endast det opinionsstraff som ligger i förlusten av andra människors aktning och umgänge blir, synes mig mera en sekundär, en lämplighetsfråga.

Men, invänder någon, kan det då överhuvud vara berättigat att klandra någon på grund av hans åsikter, hans övertygelse? Är det icke tvärtom vår plikt att respektera varje ärlig övertygelse? Jo varje *ärlig*, men icke varje övertygelse är ärlig eller aktningsvärd. En person kan ha mottagit ett falskt mynt i god tro och lämna det ifrån sig i god tro. Då är det ännu icke någon bräcka i hans ärlighet, fastän myntet är värdelöst. Men har han under tiden fått någon skälig misstanke om att det är falskt och ändå sätter det i omlopp istället för att förvissa sig om verkliga förhållandet, så är han icke längre *fullt* ärlig utan kommer strafflagens 12:17 betänkligt nära. På samma sätt är en åsikt, om oriktig, respektabel endast under förutsättning, att den som hyser eller utbreder den icke varit i tillfälle att förskaffa sig en riktigare och bättre – eller försummat detta tillfälle.

Ett exempel: en person visar sig ha en oriktig föreställning om den pytagoreiska lärsatsen, han tror, att summan av två *sidor* i en rätvinklig triangel är lika med den tredje *sidan*, istället för att denna likhet i verkligheten gäller om sidornas *kvadrater*. Är han nu alldeles obildad, så har jag visst ingen rättighet att klandra eller håna honom för denna hans åsikt, utan bör med saktmod och välvilja upplysa honom om rät-

ta förhållandet. Men är det en person med vanlig skolbildning, och än mer – ifall sådant överhuvud kunde tänkas – en lantmätare, arkitekt eller fartygsbefälhavare osv som ådagalägger en så svår okunnighet, så förtjänar han för visso ett skarpt klander, då han underlåtit att förskaffa sig en insikt, vars avsaknad eventuellt kan komma honom att sätta andra människors välfärd och t o m liv på spel – och han bör anses milt behandlad om klandret endast tar sig form av ett hån.

Nu skall man kanske svara att ifråga om religionen ges det icke någonting objektivt sant, allt kommer här an på subjektiv känsla, inre förvissning osv. Men detta gäller endast till en viss grad. Står en religionslära i bestämd strid med vårt rättsmedvetande så är det vår plikt såsom moraliska människor att kasta den ifrån oss, och likaså om den kommer i strid med erfarenhetens väl bestyrkta fakta. Från de allmänna sanningskriterierna får det icke ges någon dispens, i annat fall blir den mänskliga sammanlevnaden omöjlig och fältet öppet för allt slags bedrägeri. Även i dylika fall synes därför klandret eller hånet fullt berättigat – förutsatt naturligtvis att den som framställer det också kan bevisa sina påståenden. Har han därvid använt alltför starka eller krassa uttryck, så synes på sin höjd ett lindrigt klander kunna drabba honom själv. Ungefär som om man kallat någon för tjuv, då han i verkligheten endast begått förskingring eller s k oegentligheter – en överdrift, som ehuru klandervärd näppeligen skulle ådraga någon kriminellt ansvar.

Den enda tänkbara invändningen häremot skulle väl vara att när staten sanktionerat en viss troslära, så har den därigenom iklätt sig ett slags garanti för dess sanning eller okränkbarhet, vilken vi måste respektera; på samma sätt som vi ju är skyldiga att utan knot mottaga även underhaltiga mynt ifall det är staten själv som satt dem i kurs. Men även detta gäller endast till en viss grad. Skulle staten, såsom ofta i forno, slå sig på verklig falskmyntning t ex förse sina mynt eller sedlar med uppenbart vilseledande inskriptioner, så skulle väl en offentlig kritik av detta tillvägagående ej utebli. Jag ville gärna se den nutida domare, som skulle anse en dylik kritik förtjänt av laga straff. Icke ens hr Thyrén skulle väl vilja påstå att man i dylika fall endast vore berättigad att uttala den ”rena tanken” – att mynten ifråga ej

vore vad de ger sig ut för – men icke någonting av det klander, som tränger sig på oss vid bedömandet av t ex frihetstidens finanspolitik.

Grundfelet i de nuvarande bestämmelserna om religionsbrott – och detta fel skulle ingalunda avhjälpas genom att adaptera den norska strafflagens formulering – synes mig därför mindre ligga i att uttalanden på det religiösa området överhuvud kan bli föremål för laga beivran, utan helt enkelt däri, att den anklagade ställs så att säga fullkomligt rättslös, då han, åtminstone efter en ganska utbredd domstolspraxis, icke får föra bevis för sina påståenden eller ett dylikt bevis icke av domstolen beaktas. Jag kan ta en människas liv och gå straffri, jag kan bryta mig in i någons bostad eller förvaringsrum och tillägna mig hans ägodelar, och ändå lämna domsalen med högburet huvud – om jag förmår visa tillräckliga skäl för mitt handlingssätt. Men har jag hånat en av staten omhuldad religiös lärosats, så må jag kunna anföra hur talande skäl som helst för mitt klander.[1] Domstolen anser sig berättigad och kanske förpliktad att slå dövörat till för min bevisföring och avger sitt utslag rent mekaniskt som en taxameter. Den anses t o m handla synnerligen humant, om den låter straffet stanna vid böter istället för fängelse, såsom nyligen H.D. ifråga om hr O Ljungdahl.* "Brottet" är ju konstaterat så snart de hånande *orden* föreligga! Endast ett enda analogt fall förefinnes, så vitt jag vet i vår lag, nämligen ifråga om ärekränkning enligt Strl. 16:13, som direkt förbjuder sanningsbevis. Men detta lagställe är väl också det erkänt uslaste i hela vår strafflag och ville man förändra *den* paragrafen till likhet med t ex den motsvarande norska, så vore ej litet vunnet.

Jag skulle därför i nödfall vara tillfreds med snart sagt vilken formulering som helst av lagrummet ifråga, endast *sanningsbeviset* ut-

---

[1] Ifråga särskilt om den av mig angripna dogmen är likväl att märka, att staten icke längre upprätthåller den *på de högre lärverkens stadium*. I den bekanta, av professor Stave för elementarskolornas bruk författade och av lärverkstyrelsen gillade bekanta lärboken är nämligen "*jungfrufödseln*" helt och hållet *struken*, och Jesus sägs uttryckligen ha haft en jordisk såväl far som mor. I folkskolans lärböcker däremot har så vitt jag vet, allting undantagslöst förblivit vid det gamla. Mitt egentliga brott är därför kanske till sist, att jag hånat denna lära inför ett auditorium, som till större delen endast åtnjutit vanlig folkskolebildning.

* Angående O. Ljungdahl, se fotnot i artikel 9.2.

tryckligen medges. T ex i följande form: "Har någon *utan att kunna visa tillräckliga skäl* hånat ... straffas etc". Detta tillägg är så solklart berättigat, att det vid första ögonkastet t o m kunde synas överflödigt. Men det är ingenting mindre. Det skulle nämligen inskärpa domarens nu så ofta förbisedda plikt att *höra* den anklagade och begrunda hans skäl för att icke döma såsom förbrytelse vad som vid närmare granskning till äventyrs visar sig såsom en berömvärd, allmännyttig handling.

K. Wicksell

*9.4 Audiatur et altera pars**

Till den otryckta efterskörden från föredraget av den 2 november 1908, som gav Wicksell fällande dom för hädelse, hör också två utkast till insändare av Wicksell, vilka åberopar en ledande artikel "den 16 d:s" respektive "den 16 juni". Wicksell bestrider, utan att ha möjlighet att referera sina ord, att hans yttrande kännetecknats av "råhet och cynism".

Datering: 1910. Adressaten/adressaterna för de båda artiklarna har inte kunnat avslöjas. Det kan röra sig om två olika versioner, avsedda för samma tidning, eller för olika tidningar med samma ledare. "Byråartiklar", vilka gick ut till flera tidningar av samma inriktning, kyrklig, konservativ, allmänt sedlighetsivrande osv, förekom redan 1910.

VERSION A

Herr Redaktör

Med anledning av Eder ledande artikel i numret för den 16 juni, som jag först *idag* sett ber jag om plats för följande rader.

I all strid, även den häftigaste brukar det gälla som regel att man ej bör svänga svärdet mot en vapenlös. Då Ni nu för jag vet icke vilken

---

* *Audiatur et altera pars* = må även den andra parten höras.

gång i ordningen beskyller mig för att i mitt föredrag år 1908 ha slagit "alla hittills satta rekord i råhet och cynism" så är jag ju dessvärre avskuren från möjligheten att besvara denna vackra tirad på det enda effektiva sätt, nämligen genom att be Eder avtrycka yttrandet ifråga, så envar kunnat bilda sig ett omdöme om hur pass mycken mening det ligger i en dylik beskyllning.

Jag bestrider – mera kan jag icke göra – att vare sig i de inkriminerade orden eller eljest i mitt föredrag (vilket ju för länge sedan utkommit på trycket) finns någonting som *med skäl* skulle kunna rubriceras såsom råhet eller cynism. Den som vill skildra hur en man av folket, vars äktenskapliga ära blivit kränkt, ger luft åt sin berättigade harm och förtrytelse över denna kränkning, han drivs ovillkorligen att gripa efter ord och uttryck, som ligger ett stycke nedanför salongsspråket. Men jag har i alla fall icke brukat något värre ord, än ett som Xenofon i sin Minnen låter Sokrates flera gånger använda, till och med när han talar med sin egen son (paidopoieisthai och teknopoieisthai). Man skall ha kommit mycket långt i förfining – eller också vara bra renons på verkliga skäl – för att häri kunna se något utslag av cynism. Vad åter själva saken beträffar så har jag angripit ett bibelställe som av hela den moderna bibelkritiken utan undantag betecknas såsom ett plumpt falsarium, så att den berömde Wellhausen t o m *utelämnar* de ifrågavarande kapitlen av Matteus och Lukas ur sin kommentar.*

Kan Ni, Herr Redaktör, med handen på hjärtat betyga, att Ni anser detta såsom en klandervärd handling av mig? Och märk väl, det är för *detta*, som jag blivit dömd och straffad och överhuvud kunnat dömas och straffas. Det är ett stort misstag, när ni längre ner i Eder artikel påstår, att "varje ärlig övertygelse respekteras av svensk lag", blott den ej "tar sig sådana former som de av hr Wicksell använda". Så mycket mindre är detta fallet, som ju själva anledningen till mitt uppträdande var att en person kort förut både i underrätt och hovrätt bli-

---

* Julius Wellhausen, 1844–1918, utnämndes till professor i teologi i Greifswald 1872, men bytte 1882 ut professuren mot en lärostol i österländska språk i Halle på grund av angrepp från gammal-ortodoxa kretsar. Han har bl a publicerat monografier över de fyra evangelierna (1903–05).

vit dömd till ej mindre än tre månaders fängelse för "lastande" av bl a just detta bibelställe, dock utan att han hade använt några hånfulla eller "råa" uttryck. Att han sedermera, efter mitt uppträdande till hans förmån, i H.D: fick straffet nedsatt till böter förändrar ju inte saken – däremot kan jag inte neka till att jag tycker , att det i någon mån borde kunna få räknas mig tillgodo.* Det händer ju icke sällan att en person, som vågat sig ut på tunn is för att räcka handen åt en nödställd, själv därvid kommer i vattnet och får sig ett kallbad eller t o m går till bottnen. Med lite större försiktighet hade han måhända kunnat nå sitt mål utan att äventyra sin egen säkerhet. Men inte brukar man "skälla" på en sådan person i åratal, därför att han gjorde så gott han kunde.

Knut Wicksell

VERSION B

Hr Redaktör

Med anledning av Eder ledande artikel den 16 d:s, som jag först idag fått se, anhåller jag om plats för följande rader.

Ni omtalar däri, att under senaste "hädelsedebatt" i Andra kammaren en talare sagt sig medha ett utdrag ur det stenografiska protokollet över mitt av rådsturätten och H.D. straffade föredrag, som kammarledamöterna under hand skulle få läsa, och Ni anser det "ej vara tvivel om, att detta tysta inlägg ... starkt medverkade till det avslag varmed kammaren besvarade den liberala motionen om yttrandefrihet".**

Ehuru det sistnämnda måhända blott är en gissning av Er, har jag

---

* Personen som fått sitt straff nedsatt till böter är Oscar Ljungdahl, se fotnot i artikel 9.2.

** Att de båda inlagorna skrivits 1910 styrks av hänvisningen till att en talare i Andra kammaren haft med sig ett stenografiskt referat, vilket han inbjudit övriga ledamöter att ta del av. Denne var Olof Olsson i Kullenbergstorp, 1859–1934, sedermera känd som partiledare i Bondeförbundet. Det åsyftade anförandet förekommer i Andra kammarens protokoll 1910:2, s 59–60.

intet skäl att tvivla på dess riktighet. Det är ju bekant, att en man som f d justitierådet Afzelius året förut från sin plats i Första kammaren yttrade, att han efter tagen kännedom om rättsprotokollet hade kommit till den åsikt, att jag "borde näpsas", vari sedermera flertalet av de H.D:s ledamöter, som handlade ärendet gav honom rätt.*

Å andra sidan uppläste jag på sin tid i Frisinnade klubben i Stockholm just detta åtalade yttrandet i ordgrant samma form, vari det finns intaget i rättens protokoll, och jag fick därvid det intrycket, som jag också hört bekräftas av andra, att stämningen bland de församlade i samma stund i hög grad slog om till min fördel, något som även den följande diskussionen tycktes utvisa.**

Hur kan det nu komma till, att alldeles samma sak kan göra ett så alldeles motsatt intryck vid olika tillfällen eller på olika personer? Icke kan det väl bero på olika uppfattningar om, vad som bör förstås med "råhet och cynism", ty därom torde väl meningarna bland bildat folk (så vida jag icke måste undanta mig själv) vara tämligen ense, i alla händelser, om någon högre grad eller verkligt "rekord" av dessa fula egenskaper skulle föreligga. Icke heller torde den olika ståndpunkten i religiöst avseende härvid göra allt – ehuru naturligtvis mycket. Huvudorsaken ligger nog snarare i själva motsättningen mellan konservativt och liberalt åskådningssätt, varvid ju är att märka, att många eljest liberala personer på detta område är strängt konservativa. För den konservative känns varje angrepp på det bestående, helst om det förs med känsla och temperament, nästan som en omedelbar samhällsfara, han erfar svindel, tycker att allting börjar ramla osv. Den konsekvent liberale åter sätter sanning och upplysning över allt annat, och lever i den kolartro, att under dessas infly-

---

* Ivar Afzelius, 1848–1921, jurist och politiker, moderat-konservativ ledamot av första kammaren, höll sitt av Wicksell omnämnda anförande under 1909 års debatt om slopande av straffet för hädelse. Han sade sig icke önska "en lagstiftning, som skulle lämna sådana yttrande onäpsta" men på grund av formella brister i den nuvarande lagstiftningen avstod han från yrkande. Anförandet förekom i Första kammarens protokoll 1909:18, s 24.

** Det sammanträde i Frisinnade klubben i Stockholm, som Wicksell åberopar, ägde rum den 19 november 1908.

tande samhället och det bestående väl komma att reda sig, så att endast det murkna ramlar. Därmed må emellertid vara hursomhelst.

I varje fall, är det *icke* riktigt, såsom Ni längre ner i artikeln påstår, att "varje ärlig övertygelse respekteras av svensk lag", blott den icke tar sig särskilt råa och ohyfsade former. Att Ni därvid tar de av mig använda uttrycken såsom "exempel", får naturligtvis stå för Eder räkning. Skall domaren överhuvud tillämpa lagen, kan han omöjligen så helt och hållet frångå dess ordalydelse; men lagen talar som bekant icke om "cynism" eller "bristande hyfsning" utan om "lastande eller gäckande av guds ord", vilket ju är eller åtminstone kan vara en väsentligt olika sak. Både tidigare och senare religionsåtal vittnar i överflöd härom. Envar, som djärves att offentligen underkänna icke blott sanningen (vilket är tillåtet) utan även den moraliska halten av en eller annan bibelberättelse – vore det så än bara Bröllopet i Kana – måste uppenbarligen göra sig beredd på att få tillbringa en kortare eller längre tid i fängelse eller allra minst att erlägga dryga böter. Kan man nu verkligen påstå att en så beskaffad lag fullt uppbärs av det allmänna rättsmedvetandet i landet eller står i god överensstämmelse med den ståndpunkt som litet var i vårt land, även och icke minst bland kyrkans män, ja t o m staten själv i sitt undervisningsväsen, numera börjat inta ifråga om de bibliska skrifternas karaktär och ursprung?

Lund 20 juni
Knut Wicksell

9.5 Hädelse och gäckeri

"Dansen skall alltså börja på nytt!" Så inleder Wicksell detta manus, där han än en gång utreder och försvarar vad han ett par år tidigare kallade "rätten att håna". Om avsikten är god, nämligen att upplysa och inte att såra, så bör yttrandefrihet råda även i religiösa frågor. Om den allmänna meningen får vara domare så kommer den som har de starkaste argumenten på sin sida att avgå med segern.

Bakgrunden är att Kata Dalström den 20 november 1911 höll ett före-

drag i Göteborg med titeln "Skolan och prästväldet". På föredraget följde diskussion, där bl a en herr Lundstedt, senare identifierad som Gunnar Hugo Lundstedt, deltog. Han hävdade att kampen måste inriktas mot kristendomen och för materialismen. Resultatet blev att han åtalades för hädelse och dömdes till böter den 6 mars 1912.*

Datering: Slutet av 1911/början av 1912. Kata Dalström höll sitt föredrag den 20 november 1911. Åtalet bör ha kommit kort efteråt. Wicksells artikel tycks vara en snabb reaktion på detta.

Herr Redaktör:

Dansen skall alltså börja på nytt! Av tidningarna har jag sett, att en arbetare i Göteborg står tilltalad för några yttranden, fällda på ett diskussionsmöte, vilka av allmänna åklagaren ansetts innebära hädelse eller gäckeri eller båda. Vad han i verkligheten yttrat, får man väl efter vanligheten icke veta, men det är också alldeles onödigt, ty domen, om den blir fällande, är säkerligen lika berättigad i alla fall såsom innebärande *straff för ett rent imaginärt brott*. Hädelse mot gud innebär antingen en tankeförbistring, gränsande till psykisk abnormitet, i det ett väsen, som enligt själva sitt begrepp skulle hos sig förena "alla de högsta fullkomligheter" tillägges mot dessa stridande och alltså hos honom otänkbara egenskaper och handlingar. Eller ock, och mera ofta, innebär den så kallade hädelsen ingenting annat än en förklädd kritik av just detta begrepp, såsom osammanhängande, självmotsägande eller kanske t o m i grund och botten omoraliskt. Men en kritik av mänskliga föreställningar kan, lyckad eller misslyckad, aldrig bli ett brott.

---

* Kata (Katarina) Dalström, 1858–1923, tillhörde en förmögen borgerlig släkt men anslöt sig till socialismen – hon var under en kort tid också medlem av kommunistpartiet – och blev en av dess mest uppskattade agitatorer. Hon var djupt religiös men samtidigt revolutionär och opponerade sig mot "prästväldet", väl dokumenterat i den tryckta utgåvan av hennes föredrag i Göteborg (1907, andra upplagan 1912).

Gäckeri däremot, ifall det innebär ett *onödigt* kränkande eller sårande av andra människors känslor, är tvivelsutan moraliskt förkastligt och skulle i sina högre grader väl också kunna bli föremål för laga beivrande – men någonting sådant förekommer icke i vår lag. Lagen straffar gäckeri och även "lastande" quand même utan allt avseende på hur berättigat eller oundgängligt det må vara, ifall sanningen skall komma till sin rätt. Att kalla en omoralisk berättelse omoralisk, att uppvisa absurditeten i en orimlig berättelse på ett sätt som väcker löje är straffbart, så snart berättelsen ifråga förekommer i "bibeln". Den praxis, som domstolarna eller åklagarmyndigheten i senare tid tagit sig till, att låta försättsbladet mellan "gamla" och "nya testamentet" utgöra skiljegränsen mellan åtalbart och icke åtalbart lastande eller gäckeri, har intet stöd i lag, och lika litet den bekanta doktrinen att endast sådana bibelställen, som angår kristendomens s k grundläror bör vara fritagna för en ohövisk kritik. I varje fall trampas härvid – såväl av lag som lagtillämpning – under fötterna den enda hållbara grundsatsen för en rättvis dom, nämligen den omständigheten huruvida handlingen ifråga skett av arghet eller icke, m a o om avsikten varit att göra ont eller till äventyrs att göra gott.

Att dra en person vid håret är straffbart, dock icke om han fallit i vattnet, så att endast hårfästet sticker upp; att bryta sig in i ett hus, allra helst nattetid, är likaledes straffbart, men naturligtvis icke om det sker för att varsko eller rädda de inneboende undan en uppkommen eldsvåda osv. Nu torde man emellertid kunna gå ut ifrån, att i det här ifrågavarande slaget av handlingar eller yttranden avsikten så gott som alltid är *god*, åtminstone övervägande god. Den som lastar eller gäckar måste ju ovillkorligen hysa den åsikten att föremålet för hans klander eller löje *icke* är något i alla avseende heligt och vördnadsvärt. För det mesta är han övertygad om att det är raka motsatsen till heligt och vördnadsvärt. Det är denna övertygelse han vill bibringa sina medmänniskor. Han vill så att säga dra upp dem ur okunnighetens och fördomarnas bottenlösa djup, rädda dem undan fanatismens och vanföreställningarnas vådeld. Att dessa människors känslor härvid ängslas och såras är i själva verket oundvikligt. Tvärtemot vad man påstår är det icke på sättet utan på saken som det här kommer an. Det

är själva det uppspirande tvivlet på vad han hittills ansett för sant, som väcker den troendes ångest. Hur mycken själavånda har ej förorsakats av Viktor Rydbergs, Strauss' eller Renans bibelkritiska studier trots deras rent sakliga "affektfria" innehåll!* Är det för övrigt så givet, att en strängt objektiv kritik, som noggrant avhåller sig från alla känsloutbrott, är den bästa eller enda berättigade? *Indignationen*, harmen över att människor under årtusenden vilseletts genom plumpa falsarier må väl också ha sitt berättigande, men indignationens uttryck är klander eller hån, alltså just vad lagen kallar lastande och gäckande.

Varför icke låta även denna sista rest av de urgamla kättarförföljelserna försvinna ur lagboken. Vem som än kom att förlora härpå, sanningen blev förvisso icke lidande. Lika rätt för Loke som för Thor, yrkade redan gamle Grundtvig.** Må "hädaren" och lovsångaren fritt få konkurrera om allmänhetens gunst, till dess den starkare av dem dvs den som har de starkaste skälen på sin sida avgår med segern.

Jag har redan medgett att allt *onödigt* sårande av andra människors känslor – vilket torde vara den rätta definitionen på vad man kallar "råhet" – är moraliskt förkastligt, och allt moraliskt orätt kan i sina högre grader också bli juridiskt straffvärt. Men det förefaller mig, som om här liksom på så många områden den allmänna meningen,

---

* När Wicksell åberopar Viktor Rydberg (se fotnot i artikel 9.1) har han troligen dennes *Bibelns lära om Kristus* (1862) i tankarna. Rydberg publicerade även andra religionshistoriska och dogmkritiska arbeten men det torde vara detta som väckte störst uppmärksamhet,
David Friedrich Strauss, se artikel 9.1.
Ernest Renan, 1823–92, utgav 1863 *La vie de Jésus* (svensk översättning samma år), vilket blev hans mest kända arbete. Det utgjorde första delen i ett åttabandsverk om kristendomens historia som väckte de klerikala kretsarnas vrede. Renan utnämndes till professor vid Collège de France 1862, men måste lägga ner sin undervisning på grund av ortodoxa teologers motstånd. Regeringen tvingades att avsätta honom.
** Yrkandet om "lika rätt för Loke som för Thor", som Wicksell åberopar, finns i Grundtvigs "Rimbrev til nordiske Paarørende", vilket inleder arbetet *Nordens Mythologi*, del 2. omarbeidede Udgave 1832. Den citerade raden förekommer på sid IX:

Frihed maa vaere vort Lösen i Nord,
Frihed for Loke saavel som for Thor.

vars domslut ingalunda är att förakta, tillsvidare kunde få bli den enda domaren. Härigenom skulle bl a vinnas att den som anklagas för råhet, också kunde inför allmänhetens domstol förklara och försvara sitt handlingssätt eller sina ord, istället för att såsom nu hängas bakom en gardin. Alldeles misslyckat, synes mig det bekanta förslaget vara, att opartiskt utsträcka lagens skydd jämväl till andra lärmeningar än de ortodoxt kristna. Inskränker man sig nämligen härvid blott till de av staten erkända samfunden, så blir det ju föga bevänt med opartiskheten, och går man längre så hamnar man i alltför påtagliga absurditeter. Madame Blavatskys tekoppar och Joseph Smiths himlabrev är för deras anhängare tvivelsutan lika heliga som jungfrufödseln för de kristna.* Men att gäckeri och hån av nämnda företeelser rätteligen borde föra sin man inom fängelsets murar, torde dock icke i brådkastet komma att ingå i det allmänna rättsmedvetandet i vårt land.

9.6 Insändare till tidskriften Forum

Under tiden februari–maj 1915 pågick i den frisinnade veckotidskriften Forum *ett meningsutbyte mellan skolpolitikern Fridtjuv Berg och religionsforskaren Sven Lönborg. Ämnet var "Religionsundervisningen i folkskolan". Debatten inleddes den 13 och 20 februari med en artikel som gick över två nummer, där Lönborg ställde sig kritisk till kristendomsundervisningen, sådan den enligt Folkundervisningskommitténs betänkande borde*

---

* Helena Petrova Blavatsky, 1831–91, grundade Teosofiska samfundet 1875 och blev mycket uppburen av sina anhängare. Wicksells uttryck "Madame Blavatskys tekoppar" hänför sig till en episod, då hon med sällskap var ute på vandring och ytterligare en person anslöt sig. Då de tog rast saknades en tekopp till den sist anlände, men madame Blavatsky lyckades hitta en kopp i jorden, exakt lik de tekoppar hon hade med sig. Händelsen har med vördnad skildrats av A P Sinnett i *Den dolda världen*, 1887, s 64–70. Detta och andra underverk blev föremål för kritisk granskning av Richard Hodgson m fl i *Proceedings of the Society for Psychical Research*, vol 3, 1885, s 201–400, samt i vol 9 av samma publikation.
Joseph Smith, 1805–44, grundare av mormonkyrkan. Med himlabrevet avses tydligen de plåtar, vilka Smith, vägledd av en budbärare från himlen, sade sig ha funnit nedgrävda och vars inskrifter översattes till engelska och utgavs som *Mormons bok*.

bedrivas i folkskolan. En förändring av undervisningen hade föreslagits av Knut Kjellberg redan i en riksdagsmotion 1911, där han talade om "legender och logiska absurditeter" vilka framställs som sanningar.

Fridtjuv Berg var medlem av Folkundervisningskommittén och gick till motangrepp den 13, 20 och 27 mars. Efter ett svar från Lönborg den 10 och 17 april, kom en ny inlaga från Berg den 1 maj. Det är till Berg som Wicksell riktar sig mot i sin respektlösa insändare, där han bl a hävdar att både kyrkans och skolans mål bör vara att "befria oss från religionen".

Datering: Maj 1915.

Herr Redaktör,

Striden i Edra spalter mellan Herrar Lönborg och Fridtjuv Berg påminner redan genom sin längd icke så litet om den nu pågående kampen mellan de allierade och centralmakterna.* Båda skjuter bort massor av ammunition och gör sina utfall efter alla konstens regler; men ser man efter på kartan, så befinnas de stå i ungefär samma ställningar som vid stridens början. Kanske orsaken är att båda de stridande – just som i det moderna positionskriget – är förträffligt rustade för *försvar* men mindre väl för *angrepp*. Herr Lönborgs huvudposition: att man icke bör lära barnen såsom sanning vad som bevisligen är dess motsats, utgör onekligen en sådan där djup löpgrav ur vilken hr Berg, även om han tog hela riksdagen till hjälp, svårligen lär kunna fördriva honom. Å andra sidan har hr Berg i "bibelordets enkla skönhet", faran för "splittring mellan skola och hem", för "brott mot traditionen och den fäderneärvda kulturen" osv ett sådant där sinnrikt system av taggtrådsstängsel och varggropar med spetsiga pålar i bottnen – jag behöver naturligtvis icke framhålla att detta blott är en bild – inför vilket en motståndare av hr Lönborgs läggning torde vara nödsakad

---

* Fridtjuv Berg, se fotnot i artikel 9.2.
Sven Lönborg, 1871–1959, var skolman, religionsforskare och geograf.

att göra halt; och på vilket han säkerligen skulle illa sarga sig, om han försökte att tränga vidare.

Striden torde alltså ha alla utsikter att till sist avstanna på grund av ömsesidig utmattning, och kanske är segerns pris icke heller så mycket värt. Det förefaller mig nämligen, som om den logiska utvecklingen av bådas tankegång borde utmynna, icke i en *reform* av kristendomsundervisningen utan i dess fullständiga borttagande ur skolan. "Bibelns enkla skönhet" kan ju lika väl njutas i hemmet, sedan innanläsningen är inlärd i skolan – och även dessförinnan, om föräldrarna kan läsa innantill, såsom hos oss i regeln är fallet; och tydligen skulle splittringen mellan skola och hem på detta sätt allra bäst undvikas. Herr Berg omnämner visserligen i sin sista artikel det förtvivlade fall, då far och mor är av *olika* åsikter med hänsyn till religionens sanningar. I så fall torde det ju, vad hellre är, bli tämligen slitsamt för de stackars barnen i hemmet, men naturligtvis förbättras saken icke därmed, att skolan, låt vara blott genom att meddela de kristna "urkunderna" såsom *urkunder*, tar parti för endera sidan.

Även hr Lönborg borde, synes mig, följdriktigt komma till samma slut. Han betecknar de nytestamentliga berättelserna såsom "myter", "legender" och "sägner", men vill i alla fall icke helt undanhålla barnen dem, enär de är så "vackra". Ja månne det? En dikt kan ju vara mycket vacker, men endast om den icke utger sig för annat än dikt. Uppträder den åter med anspråk på verklighet – och detta är ju i hög grad fallet med de bibliska dikterna – så blir den icke längre vacker utan snarare det fulaste av allt fult. Är det då skäl att grumla barnasinnet ens med omnämnandet av dessa eländigheter. Det finns ju i litteraturen så mycket vackert och uppbyggligt, vid vilket den stygga misstanken om ett avsiktligt bedrägeri icke klibbar.

Nu skall väl hr Lönborg med skäl kunna invända, att om religionsundervisningen uteslutande anförtros åt hemmet, inklusive "söndagskolan", så kan man hålla 2 mot 1 – allra minst – på, att barnen kommer att växa upp i okunnighet och vidskepelse på det religösa området. De kommer att få lära sig anse för sanning vad forskningen längesedan visat vara motsatsen: myter, legender och sägner.

För detta finns i själva verket ingen annan bot än att uppfostra

jämväl *hemmen*. Därtill har visserligen skolläraren ingen befogenhet, men istället äger vi ju för detta ändamål en institution, som märkvärdigt nog varken Lönborg eller Berg i detta sammanhang tyckas erinra sig, nämligen kyrkan.

Kyrka och skola måste på religionsundervisningens område *samverka*. Detta synes mig vara en alldeles självklar fordran. Och vad bör målet för denna undervisning vara? Abstrakt taget naturligtvis *sanning*, ingenting varken mer eller mindre. Och in concreto? Ja, här kan jag blott utan alla omsvep säga vad mitt förstånd inger mig. Målet för såväl kyrkans som skolans religionsundervisning bör vara att *befria oss från religionen*, lära både unga och gamla att det *icke* finns någon gud, och visa dem, hur de på grundvalen av detta faktum har att inrätta sitt moraliska liv.

Nu är ju icke alla undervisare med om att anse detta som ett faktum, bland hr Bergs 22 000 små- och storskolelärare kanske blott ett fåtal, bland de nuvarande prästerna förmodligen än färre. Skadar alls icke om bara detta fåtal av nuvarande eller blivande lärare får fri och öppen talan i kyrka såväl som i skola.

Eller anser verkligen hr Berg, att en lärare på den väl icke ovanliga, ej heller särskilt närgångna barnafrågan: vad tror magistern? borde av "takt och granlagenhet" finna sig bunden att svara: det talar jag inte om? Eller är han fullt viss på att det på det religiösa området *endast* kan vara fråga om olika meningar, av vilka den ena kan vara så god som den andra, vadan den bör utväljas som står i överensstämmelse med "traditionen". I så fall har han kommit längre på *romanismens* bana, än som egentligen borde vara ens tillåtet för en protestantisk folkskolelärare och f d kyrkominister.

Exul

9.7 Två professorer

Den 14 april 1923 installerades religionshistorikern Gillis P:son Wetter i sitt ämbete som professor i exegetik vid Uppsala universitet. Elva dagar senare, den 25 april, förekom i riksdagens andra kammare en debatt om förhållandet kyrka–stat, där professorn i grekiska vid universitetet i Lund,

Claes Lindskog, försvarade hädelseparagrafen som enligt honom utgjorde ett skydd för religionsfriheten.

Wicksell ställer Lindskogs och hans meningsfränders ståndpunkt mot Wetters installationsföreläsning, vilken han ser som ett bevis på att sanningen oemotståndligt tränger in i själva kyrkan. Om man förstår att läsa mellan raderna, står meningen klar; nämligen, "ett underkännande av den förment historiska kristendomens verklighet". Det var just tvivel på denna verklighet som kom Wicksell att 1908 framlägga sin religionskritik och det ledde till åtal och fängelse.

Datering: Maj 1923. Wetters installationsföreläsning "Det urkristna gudstjänstlivet och Nya testamentet" trycktes och förekom den 5 maj i *Svensk bokhandelstidnings* lista över nyutkommen litteratur. Att döma av Wicksells ordagranna citat och uttrycket "läsa mellan raderna" har han haft tillgång till detta tryck.

Professor Lindskog anser, att den s k hädelseparagrafen bör vidmakthållas såsom ett viktigt skydd för religionsfriheten, "vilken ju kräver, att oliktänkandes känslor icke såras". Ståndpunkten är intressant men svår att rätt genomföra. Jag vet endast en person som utdragit den till sina fulla konsekvenser. Det var en välbekant, ännu levande publicist och politiker, frisinnad men av religiös läggning, som en gång när han i en diskussion förfäktat ungefär samma åsikter som herr Lindskog nu, på tillfrågan förklarade sig fullt beredd att yrka straff på dem som vid ett fritänkarmöte utbjöd religiösa uppbyggelseskrifter.*

---

* Professor Lindskogs yttrande återfinns i Andra kammarens protokoll 1923:29, s 80 ff. Det andra yttrande, som Wicksell citerar, fällt av en "prästerlig ledamot av Andra kammaren", har inte återfunnits i riksdagstrycket men kan ju ha förekommit i den rika polemiska flora, som växte fram efter Wicksells beryktade föredrag 1908. Den diskussion, där professor Lindskog ställs mot en "ännu levande publicist och politiker, frisinnad men av religiös läggning", kan också ha ägt rum utanför riksdagen.

Jag vet icke om professor Lindskog vill ta denna konsekvens. För min del skulle jag anse en sådan lagstiftning föga lycklig; ty sådana människor drivs väl för det mesta av en hjärtats välmening och nitälskan för sina medmänniskors bästa, och bör då icke bringas i samvetsnöd genom ett straffhot, helst skadan ju i varje fall är ringa. Men en viss ömsesidighet bör onekligen förefinnas, såvida icke religionsfriheten skall förbli en hycklande fras. Bäst torde därför vara, om största möjliga spelrum medgavs för tankens och ordets frihet, *även* om känslor härvid såras, något som i själva verket är oundvikligt, om man vill inverka på en persons övertygelse. Det låter ju vackert, när folk säger sig intet ha emot en objektiv, vetenskaplig kritik, men undanber sig – för att tala med en prästerlig ledamot av Andra kammaren för några år sedan "att de som vill angripa guds heliga ord därvid doppar sina vapen i hånets och det råa gäckeriers smutspölar". Men skillnaden torde vara omöjlig att upprätthålla. När enfalden eller kanske snarare den låtsade enfalden överstiger vissa mått, så utlöser den alldeles ovillkorligen åtlöjet. Hur orimligt vore det icke t ex om i våra dagar någon skulle straffas, därför att han skämtat över "Jonas i valfiskens buk", och dock är denna tilldragelse både i gamla och nya testamentet åberopad såsom ett viktigt religiöst faktum.

Professor Lindskog själv har sannolikt någon gång talat skämtsamt om "skogsrå, sjörå, tomtegubbar m m sådant"; men i Augsburgiska bekännelsen är vi förbundna att tro på dessa väsen. En och annan enfaldig människa gör det kanske fortfarande och känner sig säkerligen obehagligt berörd, om deras existens dras i tvivel, helst i skämtets form – men icke bör han väl få löpa till domstolarna för att skaffa sig upprättelse för denna kränkning. Förbud mot "sårandet av känslor" tillhör i det hela en så raffinerad och så att säga glacéhandskad religionsuppfattning, att den överhuvud icke lämpar sig för lagstiftning, utan torde denna sak helst helt och hållet böra överlämnas till allmänna opinionens och den litterära smakens domvärja.

Härmed lämnar jag professor Lindskog i hans vackra, men, fruktar jag, missriktade kamp för religionsfriheten och vänder mig till en annan, på sista tiden mycket omtalad universitetsprofessor.

Vi lekmän kan i varje fall, om vi är så funtade, häda och gäcka utan

större äventyr än några månaders avspärrning från yttervärlden. Men för prästerna är det värre, varje avvikelse från "svenska kyrkans lära" betraktas hos dem såsom en "förbrytelse", jämställd med fylleri i tjänsten eller förrådande av öronbiktens hemligheter och eventuellt ledande till avsättning. Det är nu ytterst intressant att se, hurusom, trots denna ogynnsamma ställning, sanningskravet omotståndligt, om än långsamt, gör sig gällande *inom* själva kyrkan. Professor Wetters inträdesföreläsning vittnar härom. Visserligen är dess uttryckssätt i hög grad "förblommerat", t o m mer än som torde ha varit behagligt för åhörarna eller läsarna av föredraget, men om man något förstår att läsa mellan raderna blir dess mening klar: ett underkännande av den förment historiska kristendomens verklighet. Det är sant att föreläsaren i slutet gör sin reverens för "den historiska person som gjort ett så djupt intryck på de första lärjungarna att" etc, etc; men han skulle säkerligen bli mycket förlägen för att påvisa *var* den "omisskänneliga prägeln" härav är till finnandes i nya testamentet. Säkerligen skulle han ha vida lättare att påvisa, var den *icke* är tillfinnandes. Om på någon punkt en säker tradition inom församlingen skulle ha förefunnits, måste det väl ha varit rörande tidpunkten för Jesu *död*. Men faktiskt varierade uppgifterna härom på hela tre decennier, varav väl blott en slutsats kan dras, nämligen att den *aldrig* hade ägt rum, utan var en blott fantasi – *meta*historisk, såsom professor Wetter fint uttrycker sig.

Mot det så intressanta föredraget skulle jag i övrigt endast vilja göra två anmärkningar. Författaren överskattar säkerligen icke *kultens* betydelse för kristendomens utveckling, men han torde underskatta *spekulationens*. De första kristna, säger han, stod i nära samband med judendomen. Utan tvivel, men på samma gång stod de i *opposition* mot judendomen, vilken opposition gick ut på ingenting mindre än att nationalguden Jave började betraktas såsom ett *lägre* gudomsväsen. Tankarna riktades istället mot en högsta fader i himmelen, vilken på mystiskt sätt antogs skall sända eller hade sänt – i "metahistorien" bli preteritum och futurum samma tempus – sin son att återköpa de sina från Javes herravälde, hans ofullkomliga skapelse och bristfälliga lag. Allt detta är ju faktiskt kända tankegångar, ehuru de i all-

mänhet tillskrivits senare gnostiker istället för att de sannolikt tillhörde den äldsta kristendomen. Den nazoreiska sekten, från vilken de första kristna torde ha fått sin namn, förkastade ju, enligt kyrkofadern Epiphanius' vittnesbörd samtliga moseböckerna, vilka de påstod vara förfalskade. Icke osannolikt hade de istället valt till kultheros, eller vad man skall kalla det, en från himmelen nedkommande Josua (= Jesus).

Min andra anmärkning gäller hans påstående att "kristendomen vann sina första adepter" bland "proletariatet i den antika storstaden" – han menar förmodligen *Rom* ty "Korint" är väl i nya testamentet mera ett "nom de guerre". Det finns emellertid i den nytestamentliga litteraturen intet som antyder, att den ursprungligen skulle vara skriven vare sig av eller för olärda. Däremot kunde det ju förefalla, som om den skrivits både av och för ytterst *lättrogna* personer, men även det intrycket försvinner, om man besinnar, att dess innehåll från början varit avsett att uppfattas såsom *symboliskt* (och länge även så uppfattades av läsarna). Detta är alldeles påtagligt ifråga om den Johanneiska litteraturen, men gäller med största sannolikhet även om alla de övriga skrifterna i deras ursprungliga form. Nya testamentet är *lärd* litteratur, vartenda ord däri har en djup – ehuru i dess nuvarande skick ofta förvanskad – betydelse. Å andra sidan betyder heller icke något enda ord däri vad det i förstone *synes* betyda.

Däremot är det nog fullkomligt sant, att lekmannaelementet i församlingarna, framför allt i Rom, haft ett mycket stort, men på samma gång ödesdigert inflytande på kristendomens utveckling. Det var under dess påtryckning, eller i dess förmenta "intresse", som den symboliska eller allegoriska tolkningen omsider helt och hållet uppgavs, och det hela förvandlades till den bastanta fläskpannkaka av plumpaste vidskepelse, som än *idag* uppdukas i våra landsortskyrkor. Den gamle Jave återfick sin auktoritet och uppsattes på den högstes tron. Allt som syftade på ett motsatsförhållande mellan dem, uteslöts eller omtyddes – med "Mammon" t ex menades efter all anledning ursprungligen Jave (= Saturnus = Manman). Den som Jesus hettes ha återköpt oss ifrån blev nu istället "djävulen", som från detta ögonblick förvandlades till en potentat, om vars anspråk eller bragder man

aldrig förut hade hört talas. Med andra ord, nya testamentet sådant vi nu äger det, eller såsom det sedan två årtusenden tolkats, är så att säga ett andligt oljetryck, avsett för den tarvligare smaken, en dålig kopia av en tavla, som en gång komponerats av och för finsmakare.

Med det sagda har jag alls icke velat framlocka något svar eller förklaring av professor Wetter. Antagligen har han sagt allt vad han anser sig kunna och böra säga. Jag vill till slut blott framhålla att då frihet för den vetenskapliga forskningen ändå icke vägras vid universiteten, så borde den väl också få ha något utrymme på kyrkans lägre platser. Därigenom skulle det ”predikande för tomma väggar”, varöver i Andra-kammare-diskussionen klagats bäst avhjälpas. En präst, som fritt förkunnar – och *får* förkunna – vad han själv anser som högsta sanning, skall aldrig sakna ett tacksamt auditorium. Å andra sidan tvivlas ingalunda på att en med högtryck framdriven frikyrka, omsorgsfullt skyddad från all beröring med vetenskapligt tänkande kunde i sin art bli, såsom det också yttrades i debatten, ”en verklig stormakt i vårt folk”. Men från detta slags stormakter må alla goda makter nådigt bevara oss.

Knut Wicksell

10 Varia

10.1 Om nyttan av annonsering

Artikeln om nyttan av annonsering skrevs för mer än 100 år sedan men rör sig med ungefär samma termer som den nutida reklamdebatten. I kåserande form kommer Wicksell fram till vad många idag anser vara en grov anklagelse mot reklamen: att den väcker de slumrande behoven! Men Wicksell tycker inte att detta är något negativt. Tvärtom, detta är reklamens "stora civilisatoriska" uppgift.

Datering: 1880-talet?

Om nyttan av att annonsera skulle man kunna skriva en hel bok – och det vore kanske också det bästa – ty när någon skriver därom i tidningarna finns det alltid en hop förnumstigt folk som tänker "Aha! ni tigger för er sjuka mor" – och sådant är obehagligt.

Allmänheten har nämligen nu en gång fått för sig att tidningarna ej kan leva utan annonser.

Detta är emellertid endast en fördom som jag anser av vikt att söka utrota. En enstaka tidning kan visserligen ej bära sig utan annonser. Den skulle då ohjälpligen duka under i konkurrensen med de övriga. Men därav följer ej att tidningslitteraturen skulle avstanna ifall annonseringen i gemen kunde tänkas upphöra. I sista hand är det ju alltid den tidningsläsande allmänheten som får betala även annonserna. Bland dessa söker ju köpmannen sina kunder och då hans varor nödvändigtvis något fördyras i följd av annonskostnaderna så är det kunderna som får betala prisskillnaden.

Blir nu annonseringen överflödig, så får de istället sina varor för billigare pris och kan då utan svårighet stå ut med att ge ut några öre mer för en tidning. Tidningarna skulle härpå snarare vinna än förlora. Enligt Lassalle utgör ju annonseringen själva huvudkällan till tidningspressens beklagliga korruption i våra dagar och kunde denna källa tilltäppas skulle kanhända den fria och självständiga pressen uppnå en hittills osedd blomstring.*

Men vi talar här under en omöjlig förutsättning. Annonseringen är en nödvändig sak och tidningarna utgör nu en gång det viktigaste förmedlingsorganet för denna, och som deras uppgift är att i allo betjäna allmänheten är det ingen fara för att de någonsin skulle avstänga sina spalter för hederliga och hyggliga annonsörer. Men varför annonserar man? Genom annonseringen produceras ju ingenting utan bortkastas endast en hel hop med pengar. Kan då icke köpmännen inom samma bransch till sin egen och sina kunders fromma bilda en förening eller ring och med hand och mun lova varandra att aldrig ge ut ett öre för annonser. Och inom yrken eller på orter där ringa konkurrens förefinnes varför annonserar man där?

Så läser jag till exempel i den lilla landsortstidning som jag just nu håller i handen följande annons

Kumminost utmärkt god
i Pettersons hökerihandel
Renstek prima
i Pettersons hökerihandel
Sill, K, KK och KKK
i Pettersons hökerihandel**

---

* Wicksell hänvisar till vad Ferdinand Lassalle, 1825–64, tysk politiker och socialist, sagt om tidningarna och annonserna. Lassalle fällde sitt yttrande i ett tal "Die Feste, die Presse und der Frankfurterabgeordnetentag", som han under 1863 höll på olika platser i Tyskland. Talet trycktes samma år, en ny utgåva kom 1892. Det återfinns med kommentarer av utgivaren Erich Blum i *Ferdinand Lassalle's Gesamtwerke*, Leipzig 1899. Lassalle talar om den tyska pressens "Lügenhaftigkeit", "Schamlosigkeit", "stupide Unwissenheit" och "Gewissenlosigkeit", allt resultatet av dess kamp för å ena sidan annonser, å andra sidan ökade upplagor, som lockar ännu fler annonsörer.
** K, KK och KKK är kvalitetsbeteckningar för norsk saltad stor- och fetsill.

Vadan allt detta? Att hr Petterson har hökarbod vet ju var människa i den lilla staden och att det i en dylik handel måste finnas ost, renstek m m till salu säger sunda förnuftet.

Gott! Men vad icke alla människor vet eller kommer att tänka på, utan ständigt måste påminnas om är att de *behöver* alla dessa saker på sitt middagsbord. I motsatt fall skulle de kanhända tillbringa sin tid i overksamhet nöjda med att sleva i sig sin välling, potatismos och dylika albuminfattiga födoämnen, fick i följd därav förstörd matsmältning, sjukdomar m m samt dog slutligen i elände. Nu kommer hr Petterson med sin lilla annons, det vattnas i munnen på läsaren, han stiger upp ur fållbänken och går ut att förtjäna pengar för att förskaffa sig alla dessa läckerheter – han är räddad!

Se där annonseringens hemlighet. Den är till för att väcka de slumrande behoven och häruti ligger dess stora civilisatoriska uppgift.

10.2 En liten gensaga till DN:s litteraturanmälare

Följande lilla "gensaga" är ett exempel på Wicksells benägenhet att ständigt skriva genmälen så snart han läst något han inte instämde med. I Dagens Nyheter *har han funnit ett par recensioner, dels en rörande en dikt i årgång 39 av kalendern* Svea, *dels en rörande två böcker översatta från engelska. Wicksell anser att dessa alster bedömts alltför snålt av en oförstående anmälare. Med tanke på att en av författarna mer än ett århundrade senare är en världsberömd klassiker förefaller Wicksells synpunkter inte ogrundade.*

Datering: 1882, slutet av december. De av Wicksell omnämnda recensionerna har samtliga publicerats under tiden 6–20 december 1882.

De personer, som åtagit sig att med kritikens hallstämpel märka bokmarknadens mångskiftande alster innehar visserligen icke någon särdeles avundsvärd befattning – i synnerhet nu under julbrådskan –

men därav följer ej, att man från deras sida bör hålla till godo med vad som helst. Det är sant, att även den offentlige kritikern icke kan göra något annat eller mer än uttala sitt personliga omdöme om den bok han skall recensera, och att detta omdöme liksom alla dylika ofta kan påverkas av en mängd tillfälliga omständigheter, gott eller dåligt lynne osv, varav han kanhända själv är omedveten. Men just därför, och emedan hans ord går längre än andras borde han alltid söka i dem inlägga en viss försiktighet och framförallt hushålla med kraftuttryck och slagord.

Detta tror vi ej att den ärade litteraturanmälaren i *D.N.* alltid så noga iakttar, och vi skall söka bestyrka vårt påstående med ett par exempel. Det första gäller ett litet, helt litet poem i årets *Svea* av en yngre författare ("Till Jorden" av G. af Geijerstam), vilket vi för vår del finner vara ganska fyndigt ihopkommet, och som vi i alla händelser ej hade trott att någon skulle missunna den plats av föga mer än en sida, som det upptar i den välkända julkalendern.* Annorlunda dömer dock recensenten i *D.N.*, ty han tycker att ett så underhaltigt stycke aldrig borde ha fått inflyta i en så ansedd kalender. I *Stockholms Dagblad* åter prisas det lilla poemet såsom näst Snoilskys dikt det bästa bland de versifierade bidragen, och K W-g i *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* kallar det för "det pikantaste" i denna årgång av *Svea*.** Omdömena divergerar sålunda betydligt, men skulle nu än, vilket vi ej tro, berömmet vara lika överdrivet som klandret, är det dock onekligen bättre om felet går i riktning av för stor mildhet än i den motsatta, särdeles när fråga är om en nybörjande författare.

---

* Gustaf af Geijerstam, 1858–1909, debuterade 1882 och utvecklades till en välkänd författare. Han var en av grundarna av den liberal-radikala studentföreningen Verdandi i Uppsala. Den av *Dagens Nyheters* recensent kritiserade dikten "till Jorden", har underrubriken "(Skrivet på planeten Mars)" och slutar med de epigrammatiska raderna:

Man kan bara aldrig få i sin hjärna,
att vår jord på avstånd ser ut som en stjärna.

** Recensenten i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, signaturen K W-g, var Karl Warburg, medarbetare i GHT från 1877, 1890–1900 professor i estetik med litteratur- och konsthistoria vid Göteborgs Högskola och 1909–18 i litteraturhistoria vid Stockholms högskola.

Vårt andra exempel gäller två nyligen utkomna delar av den bekanta översättningsserien Amerikanska Humorister.* Dessa får i *D.N.* det vitsordet att "innehållet är vattenhaltigt och genren utsliten". Och detta klena betyg utdelas, märk väl, *i klump åt två författare*, vilka knappt har någonting mera gemensamt än att båda är amerikanare; ty den likhet, som eljest äger rum mellan dem är väl närmast densamma, som plägar råda mellan kopian och dess original. Den ena av de nämnda författarna, pseudonymen Max Adeler, har som vi tror ej förr varit presenterad för vår allmänhet, men att döma av nu utkomna samling tycks han vara starkt påverkad av Mark Twain, till den grad att ett och annat av hans stycken genast igenkänns såsom direkta efterbildningar av några bland denne mästares allmänt bekanta humoresker.

Den andre författaren åter, som väl hade kunnat förtjäna att bedömas särskilt för sig, är ingen mindre än Mark Twain själv, och vi påstår bestämt, att uttrycken "vattenhaltigt" och "utslitet" ej är tillämpliga på innehållet av hans bok. Den som så bedömer det, har antingen alls intet sinne för humor eller ock har han ej läst boken och är följaktligen i båda fallen inkompetent såsom domare. Skulle också något enda bland styckena i den senast utgivna samlingen ej höra till författarens allra bästa, är dock det övervägande flertalet (t ex färden till Bermudaöarna med historien om den gudfruktiga sjökaptenens bibelutläggningar och omedvetna rationalism, den dråpliga nattscenen i Heilbronn och många flera) verkliga pärlor av kvickhet och gott lynne. Mark Twain bör, i likhet med alla författare, helst njutas på sitt modersmål (han är långt lättare att förstå, än man vanligen tror), men även i svenskt dräkt, översatta med den omsorg, som här skett, bevarar merendels hans små skisser oförgängliga spår av den saftiga och kryddade humor, som både i nya och gamla världen tillvunnit författaren så många beundrare, ävensom naturligtvis imitatörer.

Rigolo

---

* Av serien *Amerikanska humorister* utkom 1882 delarna 4 och 5. Den förstnämnda var *Småstadssqvaller* av Max Adeler, pseudonym för Charles Hoeber Clark, 1841–1915. Den senare var *Ur en landstrykares anteckningar* av Mark Twain, 1835–1910, vars borgerliga namn var Samuel Langhorne Clemens.

10.3 Missförstånd i äktenskapsfrågan

Urban Feilitzen, känd under pseudonymen Robinson som en av 1800-talets samhällskritiska författare, publicerade under 1887 tolv uppsatser i Framåt, tidskrift utgiven av Göteborgs kvinnliga diskussionsförening. *Den gemensamma titeln var "Äktenskapsfrågan, några diskussionsbidrag". De följdes 1888 av en sista uppsats "Ett kort post scriptum" avsett att undanröja eventuella missförstånd.*

Wicksell tycks ha följt serien av artiklar. Efter att ha tagit del av nr 3, publicerad den 1 juni, går han i diskussion med författaren, som han anser tagit alltför lätt på de rättigheter över en annans person, särskilt mannens över kvinnans, som äktenskapet i sin dåtida form medförde. I Wicksells inlägg finns redan de idéer, som han två år senare förverkligade i föreningen med Anna Bugge.

Datering: Juni 1887.

I "Äktenskapsfrågan" har signaturen Robinson i de senaste numren av *Framåt* skrivit åtskilliga artiklar och utlovat flera. I den sista av de hittills tryckta förekommer bland de av författaren uppräknade, i senare tid framkomna, förslagen till underlättande av tidigare könsförbindelser även följande som författaren med rätta räknar till "det allra mest överraskande" – åtminstone har det i hög grad överraskat mig:

"– hjälpen skulle finnas däri, att man ej lät någon samhällsmyndighet inregistrera (sic!) det ingångna förbundet. Det kunde då ske tidigare, före manbarhetsåldern som hos nordiska folk inträder först i början på tjugotalet för kvinnorna och under den senare hälften av tjugotalet (?) för män."

Då med undantag av mig just ingen på senare tid uppträtt med förslag på könsförbindelsers ingående utan laglig ceremoni drivs jag att, hur orimligt det än förefaller mig, antaga att med ovanstående skall åsyftas mina flerstädes hållna föredrag om äktenskapet – om vilka dock i sådant fall "Robinson" uppenbarligen ej har någon annan

kännedom än den han kunnat inhämta ur de mer eller mindre förvrängda referat, som en del tidningar, ledda förmodligen av en prisvärd farhåga att sanningen i dess nakna gestalt ej skulle verka nog avskräckande, behagat ge av min framställning.

Såsom botemedel mot prostitutionen har jag, det är sant, föreslagit tidigare könsförbindelser inom de bildade klasserna men ingalunda före manbarhetsålderns inträdande (huruvida denna verkligen för männen bör sättas så sent som Robinson antar är en sak för sig). Jag riktade mina uppmaningar alldeles uttryckligen till kvinnor som redan uppnått den lagliga myndighetsåldern av 21 år.

Vad åter mina angrepp på äktenskapsinstitutionen angår så utgick de från en helt annan synpunkt som har föga eller intet att skaffa med frågan om tidigare förbindelser. De gällde helt enkelt den rätt till en annans person som äktenskapet förlänar, men som jag anser oförenlig med den nyare tidens idéer om personlighetens rätt.

Robinson behagar kalla det nutida äktenskapet en ”inregistrering” blott. Är det så också enligt lag? Vet ej Robinson att det lagliga äktenskapet medger åt vardera kontrahenten (och synnerligen åt mannen) en hel serie av rättigheter över den andres person, rättigheter vilkas utkrävande i hela deras lagliga utsträckning nu för tiden i rätt många fall åtminstone skulle ådra den som gjorde anspråk därpå alla tänkande människors avsky och förakt; men som icke dess mindre har sin fulla giltighet inför lagen och utan tvivel bidrar att förläna det nutida äktenskapet mycket av dess karaktär. Man kan ju om man så vill kalla köpet av en slav i de länder där sådant ännu är lagligt för en ”inregistrering” (med mer eller mindre dyr ”inregistreringsavgift”) ty i rätt många, törhända flertalet fall, gör väl en någorlunda mänsklig husbonde icke bruk av sina rättigheter över slaven i hela deras legala vidd. Skulle man därför ej ha fog att ivra mot slaveriet eller avråda folk från att vare sig sälja sig till eller köpa slavar? För övrigt hoppas jag snart vara i tillfälle att i tryck utge mina föredrag rörande sedlighets- och äktenskapsfrågorna*, varefter jag förmodligen skall

* År 1890 utkom *Föredrag av Knut Wicksell, hållna vintern 1886–87*. Som nummer 3 i sviten finns hans ”flerstädes hållna föredrag” med titeln ”Om äktenskapet, dess forntid och framtid. Två föredrag” (bibliografin 331).

få tillfredsställelsen att vara hudflängd endast för vad jag i verkligheten yttrat, ej för vad andra personer funnit ändamålsenligt att lägga i min mun.

10.4 Hjalmar Brantings 50-årsdag

Wicksell blev i ett brev den 17 november 1910 ombedd att skriva något för en enkät om Hjalmar Branting, avsedd att publiceras till Brantings 50-årsdag. Följande manus föreligger i två versioner. Den kortare förefaller vara ett utkast till den längre och undertecknade versionen – den om vilken Wicksell överlämnar beslutet om publicering till redaktören, eftersom den skickats iväg först efter högtidsdagen.*

Det är ovisst vilken tidning som begärt artikeln. I Socialdemokraten *förekommer en text om Branting av Wicksell. Däremot saknar tidningen* Arbetet *bidrag från Wicksell. Inte heller i den* Fästskrift, utgiven med anledning av Hjalmar Brantings 50-årsdag, *som ombesörjdes av en inofficiell kommitté bland partikamraterna, finner man Wicksells namn.*

Wicksell understryker i sitt bidrag den långa vänskap som förenar honom och Branting men påpekar också att han inte helt utan förbehåll kan instämma i hyllningarna. Det har förekommit motsättningar inom arbetarrörelsen, vilka Wicksell beklagar och hoppas skall försvinna. Här ser han en uppgift för Branting: att förena de stridande fraktionerna inom det socialdemokratiska partiet.

Datering: 29 november 1910.

VERSION A

En mer än trettioårig obruten vänskap förbinder mig med Hjalmar Branting, talrika är de prov som jag personligen rönt av hans välvilja,

---

* Hjalmar Branting, 1860–1925, journalist och politiker, var statsminister 1921–23 och 1924–25. Branting var förgrundsgestalten i den framväxande socialdemokratiska rörelsen, en av dess grundare och dess första riksdagsman. Fram till sin död var han den mest betydelsefulla kraften i partiet. Han ingick i umgänget kring familjen Wicksell.

senast och icke minst då han under en riksdagsdebatt i våras vågade ta mitt hatade och angripna namn i försvar.

Sedan nära ett kvarts sekel har han för mig tillika stått såsom den fasta punkten, så att säga, i vårt politiska liv och vår press. Av hans penna och mun har jag vant mig att alltid vänta det rätta ordet, sagt i rätta ögonblicket i alla de skiftande frågor, som trängt sig fram i den offentliga diskussionens förgrund.

Sällan har därvid min förväntan svikits – under de senaste åren dock någon gång. Kanske ligger förklaringen helt enkelt i, att jag själv med tilltagande ålder icke längre riktigt "följer med", som man säger. Eller kanske är det han, som under det aktiva politiska livet med dess oundvikliga förhandlingar och ömsesidiga eftergifter blivit mindre pågående rörande de alltjämt svävande sociala och kulturella reformkraven och möjligen t o m en smula otålig mot dem som alltjämt komma framridande på principfrågornas tröttkörda krakar.

Hursomhelst, det finns alltför mycket att minnas, alltför mycket även att för framtiden hoppas av Hjalmar Branting för att jag icke skulle följa hans bana med oförsvagad sympati. När missförstånden å ömse sidor lagt sig, skall det, efter vad jag tror, än en gång lyckas "Hjalmar den Hugprude" att föra de samlade skarorna mot det mål, som han förvisso aldrig lämnat ur sikte, och som rätt fattat, är eller borde vara allas.*

VERSION B

Herr Redaktör

I brev av den 17 d:s ber Ni mig om ett par rader för en tillämnad "enquête om Hjalmar Branting". Meningen var kanske, att denna skulle vara avslutad redan till den 23 d:s, Brantings hedersdag; i så fall kommer mitt bidrag post festum och kan gärna kastas i papperskorgen; i motsatt fall må Ni överväga, om Ni vill inta följande reflexioner.

---

* Hjalmar den Hugprude, en skämtsam benämning använd av Gustav Fröding i hans arkaiserande kåseri om statsminister Boström (Östanåjarlen) och folkriksdagen 1893, vilket publicerades i *Karlstad-tidningen* den 24 mars samma år. Fröding talar här också om Knut Vesäll från Stockholm och Axel Drakbane från Malmö.

Det har känts för mig bittrare än jag kan beskriva, att icke i dessa dagar utan alla förbehåll kunna instämma i hyllningen för Branting. En mer än trettioårig, obruten vänskap förenar mig med Branting. Jag har hela denna tid rönt talrika prov på hans välvilja, icke minst i den riksdagsdebatt i våras, där även mitt namn var inblandat.* Icke heller är jag så inne i den svenska arbetarrörelsen, att jag med full sakkunskap kan yttra mig om den ena eller den andra partens anspråk eller klagopunkter. Men det synes mig, som om Branting under senare år någon gång överträtt en maxim, som jag för min del gjort mig till ofrånviklig regel. Den som från de s k bildade klassernas läger nalkas arbetarrörelsen, saknar alltid en förutsättning, som aldrig helt kan ersättas: han kan icke *fullt* tänka och känna som en kroppsarbetare, en hyddans son.

Men just därför borde han aldrig vända bort sitt öra från någon enda av de tanke- eller känsloströmningar, som rör sig bland vår tids arbetare, hur ofullgångna eller otilltalande uttrycken för dessa än stundom må förefalla oss. Naturligtvis, det som påtagligen är oriktigt och utvecklingsfientligt måste bekämpas, men med saktmod och förståelse för själva förvillelsen, vilken ju även den, och icke minst den, utgör en anpart av den förbannelse, som samhällets styvbarn fått i arv, och varifrån vi ville befria dem.

Det nya, det stora, själva själen i arbetarståndets befrielsekamp skulle ju just vara, att denna rörelse äntligen *skrapar bottnen* i samhället, så att ingen lämnas utanför, ingen som vill vara med stöts tillbaka. Arbetarrörelsen är till sitt väsen själva motsatsen till en kotteritaktik, en slaglinje med "två fronter" är för den ännu mera onaturlig än för den nyaste svenska härordningen, som ju också skall ha två fronter – den ena vänd mot våra närmaste stamfränder och hängivnaste vänner i hela Europa.

Som sagt, jag dömer på avstånd – det är lättare att kritisera en manöver än att själv utföra den, och det är också sant, att oförtjänt och

---

* Den "riksdagsdebatt i våras" som Wicksell nämner, rörde den s k hädelseparagrafen, där Branting med skärpa och värme försvarade Wicksell mot angreppen från dem som använde hans namn som tillhygge i debatten. (*Riksdagens protokoll*, Andra kammaren 1910:21, s 14–62, s 43.)

fåkunnigt tadel kan komma även ett helgons tålamod att brista – men å andra sidan: den "latratus omnium contra omnes", det allas skall mot alla, som dessvärre i betydlig mån utmärker den nuvarande svenska arbetarrörelsen och dess press, är icke någon glädjande eller löftesrik företeelse. Vore det icke en värdig uppgift för en Branting att på nytt söka förena de spridda flockarna under ett banér? Att uppgiften icke skulle överstiga hans krafter, därom känner jag mig övertygad – vilket på samma gång är det högsta beröm jag skulle kunna tilldela vare sig honom, eller överhuvud någon människa.*

Lund 29 November
Knut Wicksell

10.5 Insändare rörande säkerheten vid järnvägen

Den 16 juni 1912 inträffade en allvarlig järnvägsolycka vid Malmslätts station. Ett snälltåg körde in ett stillastående persontåg. Ett tjugotal resenärer dödades och de materiella förlusterna blev betydande. Katastrofen väckte stor uppmärksamhet. En statlig kommission tillsattes den 22 juni för att undersöka säkerheten vid järnvägarna. Wicksell tar till pennan för att presentera sitt förslag för att förbättra säkerheten för de resande.

Datering: Juni 1912

---

* Anledningen till Wicksells förbehåll i hyllningarna torde ligga i de stridigheter som vid denna tid förekom inom socialdemokratin. De fick sitt mest markerade uttryck under partikongressen 1908. Då stod ungsocialisterna och deras meningsfränder mot partiledningen med Hjalmar Branting i spetsen, vilken motsatte sig "skenrevolutionära anarkistiska metoder" och talade för en långsammare utveckling. Ungsocialisterna Hinke Bergegren och C J Schröder hade av partistyrelsen suspenderats från sitt medlemskap vid ett styrelsesammanträde 1906. Detta beslut stadfästes 1908. Beträffande försvar, nykterhetspolitik och den hägrande republikanska författningen förekom delade meningar mellan de två falangerna. Redan då var frågan om kollektivanslutning ett debattämne, där Hjalmar Branting av principiella skäl röstade mot, under det att majoriteten höll fast vid systemet, visserligen med den eftergift som reservationsrätten skulle innebära.
C G Schröder, 1876–1959, ombudman i Stockholms arbetarekommun och efter avstängningen redaktör för anarkistiska *Nya Folkviljan*. Han dömdes till ett långvarigt frihetsstraff för att i ett föredrag berömt Amaltheaattentatet. Beträffande Hinke Bergegren, se artikel 10.7.

Herr Redaktör

Jag tillåter mig föreslå följande enkla åtgärd, varigenom järnvägsolyckor av det slag som timade i Malmslätt, torde kunna förebyggas. När "tåg ut" telegraferas från närmaste station, bör *den som mottager telegrammet omedelbart tända eller hissa en över hela stationsområdet tydlig signal*, angivande att tåg väntas och från vilket håll.

Detta skulle vara till gagn jämväl för den resande allmänheten, som då slapp, såsom nu ofta sker, besvära stationspersonalen med frågor härom; men naturligtvis vore det av än större vikt för själva personalen. Tänker man efter, så är det ju icke så litet orimligt, att själva växelskötaren kan in i sista minuten vara okunnig om att ett tåg befinner sig under inrullande till stationen, så att han måste springa och fråga sig för och kanske, såsom här synes ha skett, på grund av ett oriktigt eller otydligt svar förledas till en olycksalig felväxling, *såsom om linjen vore fri* – några tiotals sekunder innan det ifrågavarande tåget, osynligt och ohörbart på grund av buller och ånga från ett väntande tåg, rusar in över den fellagda växeln för att krossas jämte sina passagerare.

Att några oöverstigliga tekniska svårigheter skulle uppresa sig mot förverkligandet av ett dylikt projekt, har jag svårt att föreställa mig. I varje fall torde det ursäktas mig, att jag, ehuru lekman, vågar ta ordet i en fråga, som ju dock intresserar oss alla.

Lund den 25 juni 1912
Knut Wicksell

10.6 Bruk och missbruk av motboken

Sedan Bratt-systemet, dvs det efter läkaren Ivan Bratt uppkallade systemet för ransonering av sprit och vin, införts under åren 1917–20, började det så småningom tillämpas som tvångsmedel för andra syften än främjan-*

* Ivan Bratt, 1878–1956, var läkare, frisinnad politiker, debattör och folkupplysare, främst rörande nykterhets- och alkoholpolitiken. Han var chef för Stockholmssystemet 1913–22 och initiativtagare till AB Vin- och Spritcentralen, vars förste chef han blev 1923.

de av nykterhet. Särskilt gällde detta den myndighetspraxis, att försumliga skattebetalare fråntogs sina rättigheter att köpa vin och sprit genom att motboken drogs in. Redan den 30 augusti 1917, när ransoneringssystemet var tämligen nytt, hade enligt notis i Nya Dagligt Allehanda *en kammarskrivare i tullverket vänt sig till justitiekanslern för att Stockholmssystemet dragit in hans motbok på grund av att han inte i rätt tid betalt vissa kommunalskatter. JK hade med anledning av detta infordrat yttrande från kontrollstyrelsen. Den refererade tidningen sätter som rubrik "Hedemorasystemet i Stockholm". Även i andra notiser och nyhetsartiklar från samma tid återfinns beteckningen Hedemorasystemet. Hedemora var den ort, där kopplingen mellan skatter och inköpsrätten på motbok lanserades. I föredrag i Stockholm den 1 och 2 mars 1921 förklarade emellertid Ivan Bratt att bolaget inte avstängde någon på grund av skatteskulder. Det tycks som att det kritiserade systemet avvecklades eller som att praxis var skiftande.*

Wicksell anser Bratt-systemet vara en förnuftig lösning på ett svårt problem, men han vänder sig mot att motboken skall användas som påtryckningsmedel i sammanhang utan relevans för nykterheten.

Datering: September 1917. Att döma av notisen i *NDA* tycks den användning av motboken, som Wicksell kritiserar, ha börjat strax efter dess införande. Förslagsvis har Wicksell skrivit sitt inlägg i september 1917, då den omnämnda JK-anmälan säkerligen observerats av övriga huvudstadstidningar.

Det Brattska systemet utgör efter min förmening en lika enkel som förnuftig lösning av det svåra alkoholspörsmålet i det att det förenar stor effektivitet med minsta möjliga ingrepp i individens frihet. Utgående nämligen från den tillåtna förutsättningen att ingen människa i verkligheten *vill* skada sig själv, kan det mått av tvång, som är avsett att förhindra allenast ett bevisligen skadligt bruk av alkohol, strängt taget icke betraktas såsom ett dylikt ingrepp utan blir snarare att uppfatta såsom ett kollektivt stärkande av den icke i alla situationer bergfasta individuella viljebestämningen. Även den viljestarke

Ulysses lät ju binda sig vid masten vid passerandet av sirenernas grotta, sedan han först tillstoppat skeppskamraternas öron med vax. Jag skulle mycket missta mig om icke detta system har utsikter att efterhand bli antaget överallt i världen, i den mån det blir känt.

På samma gång synes det mig dock angeläget att bevara systemet i dess renhet, fritt från diverse, måhända välmenta, men för saken främmande påhäng. Frågar man sig t ex när motbok bör medgivas en person och när icke, så tycks det rätta svaret vara att motbok bör förvägras respektive indras endast och allenast när *missbruk av själva motboken* kan befaras eller faktiskt ägt rum. Att använda vägrandet av motbok såsom ett suveränt medel att förebygga eller straffa alla andra missbruk av vad slag som helst torde vara synnerligen oegentligt. Icke ens ett befarat missbruk av starka drycker kan strängt taget kallas en tillräcklig anledning, ty detta missbruk skulle det ju just vara motbokens uppgift att förebygga. Fyller den icke detta sitt ändamål så bör systemet på lämpligt sätt modifieras, t ex genom inskränkning i vissa fall av det tillåtna kvantum eller dylikt.

Synnerligen krystade förefaller de slutledningar genom vilka man kommit till att indragande av motbok är berättigat vid fall av försummad skatteinbetalning eller, såsom nyligen lär ha förekommit, vid försummad inbetalning av barnuppfostringshjälp. Man kunde ju visserligen invända, att en person *först* bör uppfylla sina skyldigheter och *därefter* tänka på sina nöjen; men härvid är att märka, att alkoholen åtminstone i form av brännvin är i sig själv det absolut billigaste njutningsmedel som ges.

[*Här saknas en sida i manuskriptet*]

Att vägra en försumlig skattebetalare motbok blir därför i sak detsamma som att säga, att eftersom han icke velat betala sina direkta skatter till stat och kommun, så bör han inte heller i full utsträckning få betala de indirekta. Logiken i ett dylikt resonemang är icke synnerligen lysande, ty förutsättningen var ju som sagt bristande *vilja*, icke bristande förmåga att betala skatt.

10.7 Hinke Bergegren och skolöverstyrelsen

Bakgrunden till följande artikel är att Skolöverstyrelsen fått vetskap om – tydligen genom en offentliggjord anmälan till Justitiekanslern – att Hinke Bergegren hållit ett föredrag i Södermalms läroverk. Skolöverstyrelsen skrev med anledning av detta till läroverkets rektor och erinrade "om vikten av att tillbörlig omsorg ägnas åt upplåtandet av läroverkets lokaler för andra ändamål än ... närmast avsedda". Samma föredrag hade två år tidigare avvisats av rektorn. Denne förklarar sitt förbiseende denna gång med stor arbetsbelastning och sviktande hälsa, allt enligt en notis i* Dagens Nyheter *den 5 januari 1924.*

Wicksell var liksom Hinke Bergegren en varm förespråkare för barnbegränsning. Han anser att skolorna såsom offentliga lokaler borde öppnats för föredragshållaren. Enligt Wicksell är det Bergegrens förtjänst att de dyra skollokalerna inte är för trånga. Utan den nymalthusiska propagandan hade Sverige haft ett befolkningsöverskott på åtminstone 300 000 personer och många fler arbetslösa.

Datering: Januari 1924.

På grund av min långa bortovaro från Stockholm har jag faktiskt aldrig varit i tillfälle att åhöra ett föredrag av herr Hinke Bergegren med undantag av en gång, då han i Lund under unionskrisen höll ett i allo förträffligt föredrag i fredsvänlig riktning, vilket också allmänt uppskattades, även av ganska högersinnade åhörare. Jag är därför ur stånd att bedöma i vad mån de har rätt, som *påstår* att han använder onödigt stötande ord eller uttryck. Kanske är jag icke heller rätte mannen härtill, eftersom jag själv en gång blivit "inburad för råhet" – för att tala med herr Valdus Bengtsson.**

---

* Hinke Bergegren, 1861–1936, var socialistisk agitator och en föregångare inom sexualupplysningen. Hans kampanj för preventivmedel ledde så småningom till en fängelsedom. Preventivlagen från 1910, som förbjöd öppen information om och reklam för preventivmedel, kom att benämnas "Lex Hinke".

** Den Valdus Bengtsson som Wicksell nämner var prästman, 1908–16 kyrko- ☛

Så mycket bättre tror jag mig i stånd att uppskatta den viktigaste delen av hans livsverksamhet, hans propaganda bland arbetsklassen för nativitetens inskränkande, som resulterat i en sänkning av den äktenskapliga fruktsamheten med omkring *en tredjedel*, bland äldre kvinnor i de födande åldrarna ännu långt mera.

Man kan ju försöka tänka sig hurudant tillståndet i närvarande stund skulle ha varit om denna propaganda uteblivit och nativiteten blivit stående på samma siffra som vid sekelskiftet. Därest icke dödligheten bland barn och ungdom på nytt hade stigit – vilket den under sådana omständigheter nog ofelbart skulle ha gjort – så hade vi nu varit i besittning av ett överskott av åtminstone 300 000 personer i de yngre åldrarna, till förstärkande av de arbetslösas skaror, detta vid en tidpunkt då Amerika börjar definitivt stänga sina portar för utvandringen, och några av våra viktigaste näringsgrenar hotas av en allt närmare ryckande materialbrist. Vill man ta sitt förnuft till fånga så torde man nödgas erkänna att knappast någon person i landet gjort vårt folk och särskilt landets arbetare så stora tjänster som herr Hinke Bergegren.

Det kan då icke vara rättvist eller ens klokt att behandla honom som en skabbig hund. Litet var torde ha gott av att lyssna till vad han har att säga, även om icke alla kan gilla allt. Och då vårt klimat icke lämpar sig för föredrag i det fria under den kalla årstiden så borde man icke missunna honom att få tak över huvudet i en offentlig för offentliga medel uppbyggd lokal, när han talar till folket och *för* folket. Vad mer om det är en skollokal. Det är Hinke Bergegrens förtjänst att icke alla våra dyra skollokaler i närvarande stund är alltför trånga för sitt ändamål. Är det då för mycket att han med sina åhörare kan få krypa in där själv, då de stå lediga på en söndag? Det stannar nog inga otrosbaciller i väggarna och om så vore …

K. Wicksell

---

herde i Göteborg och från 1916 i Oscars församling i Stockholm. Under sin Göteborgstid förde han i början av 1909 en lång polemik med Sven Lönborg (se fotnot i artikel 9.2) som i det bekanta hädelsemålet ställde sig på Wicksells sida.

KNUT WICKSELL, 1851–1926, är vårt lands främste samhällsvetare genom tiderna. Han tillhör den nationalekonomiska vetenskapens klassiker och har än idag ett stort inflytande på den ekonomiska politiken.

Knut Wicksell var också en radikal samhällsomstörtare som gick till storms mot etablerade institutioner som äktenskapet, kyrkan, monarkin och försvaret och propagerade för barnbegränsning och upplysning kring preventivmedel. I hundratals föredrag och tidningsartiklar argumenterade han konsekvent och ihärdigt för sina idéer.

Flera av Wicksells manuskript trycktes aldrig. I denna bok görs för första gången ett urval tillgängligt för en bred publik. De visar hans många intresseområden och ger en klar bild av hans samhällssyn. Wicksells starka engagemang, logiska stringens och fräna formuleringar gör hans texter läsvärda och tänkvärda än i dag. De berör inte bara samhällsvetare, utan alla som är intresserade av Sveriges ekonomiska, sociala, kulturella och politiska historia.

Wicksells artiklar är försedda med korta introduktioner som placerar dem i deras sammanhang. Lars Jonung, professor i nationalekonomi, har skrivit en inledning som presenterar Wicksells liv och gärning, hans åsikter och inflytande på vetenskapen och politiken i vårt land.

I ett brev till en av sina vänner skrev Knut Wicksell att han såg som sin "förnämsta plikt att uppfostra det svenska folket" – därav titeln på denna bok.

SNS FÖRLAG

ISBN 91-7150-846-5

9 789171 508461